EBÛ MANSÛR el-MÂTÜRÎDÎ

TE'VÎLÂTÜ'L KUR'ÂN TERCÜMESİ

4

Çeviren
PROF. DR.
S. KEMAL SANDIKÇI

Editör
PROF. DR.
YUSUF ŞEVKİ YAVUZ



ensar

بسم الله الرحمن الرحيم

ensar

Eserin Yayınlanmasına Katkıda Bulunanlar



Ümraniye Belediyesi
Hasan CAN
Belediye Başkanı



Ensar Vakfı
Hüseyin KADER
Genel Müdür

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

ISBN : 978-605-9223-85-0
TAKIM NUMARASI: 978-605-9991-63-6
Sertifika No: 17576

Kitabın Adı
TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ
Cilt - 4

Yazarı
Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî

Çeviren
Prof. Dr. S. Kemal SANDIKÇI

Redaktörler
Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU
Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

Editör
Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

Yayın Yönetmeni
Hüseyin KADER

Yayına Hazırlayan
Hüseyin KAHRAMAN

Tashih Kontrol
Kasım KIRBIYIK

Sayfa Düzeni
Coşkun YILDIRIMTÜRK

Kapak
Halil YILMAZ

Baskı-Cilt
ERTEM BASIM
Başkent Organize Sanayi Bölgesi 22. Cadde No: 6 Malıköy - Temelli / ANKARA
Tel : 0312 640 16 23 Fax : 0312 640 16 24
Sertifika: 26886

1. Basım
Ağustos 2016 / 2.000 adet basılmıştır.

İletişim
Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.
Oruçreis Mahallesi Giyimkent 12. Sokak No: 40/42 Esenler/ İstanbul
Tel: (0212) 491 19 03 - 04 Faks: (0212) 438 42 04
www.ensarnesriyat.com.tr ensar@ensarnesriyat.com.tr

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(ö. 333 / 944)

Cilt: 4

Çeviren

Prof. Dr. S. Kemal SANDIKÇI

Editör

Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

İstanbul 2016

el-Mâtürîdî
Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi / Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî (ö. 333/944)
(çev. S. Kemal Sandıkçı) .-- İstanbul: Ensar Neşriyat A.Ş., 2016
c. 4; s. 406; 23,5 cm.
ISBN: 978-605-9991-63-6 (Takım)
ISBN: 978-605-9223-85-0 (Cilt 4)
1. İslâm dini_Tefsir; 2. Ayetler ve sureler
297.211 DC20
Bibliyografik niteleme Anglo-American Rules 2 (AACR2)'ye göre yapılmıştır.

İÇİNDEKİLER

NİSÂ SÛRESİ

MÂİDE SÛRESİ

KISALTMALAR

§	:	Arapça orjinal eser sayfa kesim yeri
a.	:	Yazma yaprağı ön sayfası
a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.mlf.	:	Aynı müellif
a.s.	:	Aleyhisselâm
a.y.	:	Aynı yer
b.	:	Yazma yaprağı arka sayfası
bkz.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
r.a.	:	Radiyallahu anhu / Rahmetullahi aleyh
s.	:	Sayfa
s.a.	:	Sallallahu aleyhi ve sellem
vb.	:	Ve başka
vr.	:	Varak

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

"Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla"

TAKDİM

Kıymetli Okuyucu,

Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'in insanlığa gönderilişinin hemen ardından, İslâm ile şereflenen insanlar, "acaba Rabbimiz indirdiği kelâm ile bizden ne istiyor?" düşüncesiyle yoğun bir zihin faaliyetine girişmiş; bu faaliyetler neticesinde fıkıh, kelâm, tefsir, hadis gibi İslâmî ilimlerde birçok din anlayışı ve bunları temsil eden okulların (mezheplerin) ortaya çıktığına tarih tanık olmuştur. Akaid konularında Ehl-i Sünnet'in iki büyük akımının ilkini teşkil eden Mâtürîdiyye de bu okullardan birisidir.

Öyle insanlar vardır ki öldükten sonra da yaşamaya devam ederler. Bu yaşamak onların düşünüp söyledikleri sözlerle veya ortaya koydukları eserlerle çağlar ötesinde bile sürüp gider. Onlar, uzaydaki parlak yıldızlar gibi ışıyıp dururlar ve yolumuzu aydınlatmaya devam ederler. İnsanlığın ortak kültür mirası, sözünü ettiğimiz bu yıldız şahsiyetlerin, bu bilge insanların tüm nesillere armağanıdır.

Kelâmcıların hocası (İmâmü'l-mütekellimîn) diye bilinen **Ebû Mansûr el-Mâtürîdî** de onlardan birisidir. Bir asra yaklaşan bereketli ömrüyle **Ebû Mansûr el-Mâtürîdî**, farklı disiplinlerde ortaya koyduğu görüşler ile, asırlar sonrasında bile ufuk çizen, pek çok meseleye ışık tutan bir ilim insanı olarak, İslâm düşünce tarihinde seçkin bir konuma sahiptir.

Kültürel faaliyetlerin, yerel yönetimlerin görev ve hizmet alanları içerisinde önemli bir yer tutması gerektiği bilinciyle çalışmalarını sürdüren Ümraniye Belediyesi, bu doğrultuda birçok kültür hizmetine öncülük etmiştir.

Bu yüzden, kendisi hocaların hocası olarak bilinen ve benim de hocam olan muhterem ilim adamı **Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU**, İmam Mâtürîdî'nin çağlara ışık tutan ***Te'vîlâtü'l-Kur'ân*** adlı eserinin çevirisi konusunda bizden destek ve işbirliği talebinde bulunduğunda, hiç tereddüt etmeden kabul ettim. Zira inanıyorum ki, İslâm'ın eşsiz medeniyet seviyesini yakalamak ve onu bir adım daha ileriye götürmek; kültür mirasımızı tanımak, okumak ve iyi modelleri örnek almakla mümkün olacaktır. Bu yüzden, yerel yönetim olarak bir elimiz kentin kaldırımları üzerinde olduysa, bir elimizle de her zaman ilmin ve kültürün elinden tutmayı şiar edindik.

Bu vesile ile bu muazzam çalışmada, başta muhterem hocam **Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU** olmak üzere emeği geçen editör **Prof. Dr. Yusuf Şevki Yavuz** ve mütercim ilim adamlarına, ayrıca bu çalışmada proje ortağımız olan **Ensar Vakfı** yetkililerine teşekkürlerimi sunuyorum. Bu tarihî değere sahip dinî eser üzerindeki çalışmada bize de emek vermeyi nasip eden Allah Teâlâ'ya sonsuz şükürler olsun. Bu çalışmanın daha nice güzel eserlerin yolunu açması temennilerimle...

Hasan CAN

Ümraniye Belediye Başkanı

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(ö. 333 / 944)

CİLT: IV

(Nisâ - Mâide)

Çeviren
Prof. Dr. S. Kemal SANDIKÇI

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın Adıyla.

وَاِذَا ضَرَبْتُمْ فِى الْاَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَقْصُرُوا مِنَ
الصَّلٰوةِ اِنْ خِفْتُمْ اَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا اِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا
لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا ﴿١٠١﴾

101. "Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin sizi gafil avlamalarından korkarsanız namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır."

[Namazı Kısaltmak ve Korku Namazı]

Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman korkarsanız namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Cenâb-ı Hak bu âyette insanın sefere çıktığı ve kâfirlerin kendisini gafil avlamasından korktuğu takdirde namazı kısaltmasını mubah kılmış, fakat onun neresinde kısaltma yapacağını açıklamamıştır. Yüce Allah'ın âlimlerimizin (r.h.) söylediği gibi rekâtlarda kısaltma yapılmasını murad etmiş olması muhtemeldir. Rükûu, secdeyi ve kıyâmı îmâ ile yapmak şeklinde bir kısaltmayı kastetmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Nitekim "Bir şeyden korkarsanız yaya veya binek üzerinde kılabilirsiniz"[1] meâlindeki âyette korkan insanın namazı îmâ ile kılmasına ruhsat vermiştir. Cemaatle kılmayı kısaltmayı (terketmeyi) da kastetmiş olabilir, zira korku halinde bu da mubahtır. Şunu da belirtmek gerekir ki bazıları bunu, namazın başlangıçta iki rekât olduğu, bilahare hazarda arttırıldığı, seferde ise aynen korunduğu şeklinde tevil etmiş[2]; seferdeki iki rekâtı da korku halinde kısaltmaya ruhsat vermiş, dolayısıyla korku namazı bir rekâttır demişlerdir. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle

---

1 el-Bakara, 2/239.

2 Bu husus Hz. Âişe'den (r.a.) merfû olarak rivayet edilmiştir. bk. Buhârî, "Salât", 1; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 1-3.

söylediği rivayet edilmiştir: Cenâb-ı Hak, Peygamberinizin diliyle mukîmin namazını dört rekât, seferînin namazını iki rekât, korku namazını da bir rekât olarak farz kılmıştır[3]. Aynı şey Câbir b. Abdullah'tan (r.a.) da rivayet edilmiştir: Korku namazı birer rekâttır[4]. Başkaları ise Cenâb-ı Hak ancak korku halinde
8 dört rekâtlık namazı [§]iki rekât kılmaya ruhsat verdiğini söylemiş ve şöyle demişlerdir: Resûlullah (s.a.) güven halinde de namazı kısaltarak kılmamızın Allah'ın ikramı olduğunu bize bildirmiştir. Buna göre şu ortaya çıkmıştır ki Allah Teâlâ korku halinde namazı kısaltmayı caiz kıldığı gibi, korku halinin dışında kısaltmak da Sünnet'le sabit olmuştur. Bu âlimlere göre namazı kısaltmaktan maksat, dört rekâtlı namazların iki rekât halinde kılınmasıdır. İlk görüşü benimseyenlere göre ise korku halinde kılınan iki rekâtın bir rekât olarak kılınmasıdır. Başka bir grup âlim şöyle demiştir: Namazı kısaltmak Cenâb-ı Hakk'ın buyurduğu gibi ancak korku halinde caizdir. Bugün ise seferî olan biri namazı iki rekât olarak kılması kısaltma olmayıp Hz. Ömer'in (r.a.) "Peygamberinizin diline göre seferînin namazı kısaltma olmaksızın tam iki rekâttır"[5] sözüne göre kısaltma yapılmadan iki rekât olarak kılınan tam namazdır. Rivayet edildiğine göre bir adam Hz. Ömer'e (r.a.) **Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin sizi gafil avlamalarından korkarsanız namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur** meâlindeki âyeti sormuş ve bugün insanlar emniyettedir, demiş; Hz. Ömer radiyallahu anh da şu cevabı vermişti: Senin hayret ettiğin gibi ben de buna şaşırmış ve Resûlullah'a (s.a.) sormuştum. O şöyle cevap vermişti: "O bir sadakadır, Allah onu size lütfetmiştir, binâenaleyh onun sadakasını kabul ediniz"[6]. Muhtemelen Hz. Ömer (r.a.), seferînin namazı kısaltma olmaksızın tam iki rekâttır sözü ile, Resûlullah'ın (s.a.) "O sadakadır, Allah onu size tasadduk etmiştir" hadisini kastediyordu. Böylece iki rekât farz olarak kalmış, kısaltma kaldırılmış ve kısaltma olmaksızın kılınan tam iki rekât namaz olmuştu. Çünkü sözkonusu iki rekât, Cenâb-ı Hak bize tasadduk ettikten sonra da farzdı. Bu iki rivayetin ikisi de Hz. Ömer'in haberine uygun düşmektedir. Bunun yanında İbn Abbâs da Resûl-i Ekrem Medîne'den Mekke'ye seyahat ediyor, Allah'tan başka hiç kimseden korkmadığı halde namazı iki rekât kılıyordu, demiştir[7]. Bu da Hz. Ömer'in, "o sadakadır, Allah onu size tasadduk etmiştir" sözünü teyit etmektedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.)

---

3 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 248; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 658.

4 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, II, 215; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 247.

5 İbn Mâce, "İkametu's-salât", 73; Nesâî, "Salâtü'l-îdeyn", 12.

6 Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 4; Ebû Dâvûd, "Salâtü's-sefer", 1; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4.

7 Tirmizî, "Cuma", 39; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 656. Tirmizî hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

güven halinde dahi, Allah'ın korku şartına bağladığı iki rekâtı kılmıyor, ancak Cenâb-ı Hak seferîden korku şartını kaldırınca kılmış oluyordu.

[§]Bazıları da şöyle demiştir: Namazı kısaltmak, seferî için de mukîm için 9
de tam kılmak demektir, çünkü Cenâb-ı Hak **namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur** buyurmaktadır. Buna dayanarak derler ki Allah Teâlâ bu beyanı ile kısaltandan günahı kaldırmıştır, şayet kısaltmak kesin bir hüküm olsaydı, Allah Teâlâ âyette "namazı kısaltmamanızdan size günah gerekli olur" diye buyururdu.

Fakat mesele onların zannettikleri gibi değildir. Şöyle ki daha önce de kaydettiğimiz gibi kısaltmakla ilgili âyet sadece korku hali hakkında gelmiştir, güven halinde ise kısaltmayı gerektiren bir nas yoktur. Güven halinde kısaltmanın caiz olması, Resûlullah'ın (s.a.) "O bir sadakadır, Cenâb-ı Hak onu size tasadduk etmiştir" meâlindeki hadisine ve seferîlikte namazı kısaltmış olmasına dayanmaktadır. Cenâb-ı Hakk'ın iki rekâtı bize tasadduk etmesine mukabil birinin "o kesin farzdır demesi" mümkün değildir. Şayet mesele böyle ise sadaka yeri nerede kalmıştır! Hz. Ömer'in "Seferînin namazı, Peyganberinizin beyanına göre kısaltma olmaksızın tam olarak kılınan iki rekâttır" sözünün mânası *-En doğrusunu Allah bilir ya-* bize göre şudur: O, kılınan iki rekâttan sonraki iki rekâtın farz olmasını ortadan kaldırarak bunu Allah'tan gelen bir sadaka (ihsan) yapmıştır, geriye de misafire farz olan tam iki rekât kalmıştır. Resûl-i Ekrem'in pek çok seyahat yaptığı rivayet edilmesine rağmen, bu seyahatlerinden herhangi birinde ve herhangi bir durumda onun namazı tam kıldığını kimse rivayet etmemiş, aksine râvîlerden her biri onun namazı ikişer rekât kıldığını rivayet etmiştir. Şayet dört rekât kılmak farz, iki rekât kılmak ruhsat olsaydı, birinde tam kılması, diğerinde kısaltması gerekirdi. Seferîlikte oruç bozmanın kesin emir olmayıp ruhsat olduğuna bakmaz mısın? Nitekim Hz. Peygamber seferîlikte bazan orucunu bozmuş, bazan da bozmamıştır. Bu da şunu göstermektedir ki misafirin namazı kısaltma olmaksızın iki rekât olarak farzdır. İbn Ömer'in (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah ile
birlikte Mina'da namazı iki rekât kıldım, [§]Ebû Bekir'le de, Hz. Ömer'le de iki 10
rekât kıldım, Hz. Osman ise halifeliğinin ilk yıllarında iki rekât, sonraları dört rekât kıldı[8]. Hz. Osman'ın dört rekât kılması, muhtemelen mukîm olarak niyetlenmiş olduğundan dolayıdır. Nitekim Zührî'nin şöyle dediği nakledilmiştir: Bana haber verildiğine göre Hz. Osman'ın dört rekât kılması, hacdan sonra

---

8 Buhârî, "Taksîru's-salât", 2; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 16.

Mekke'de kalmaya niyetlenmiş olduğundan dolayıdır[9]. İmrân b. Husayn'dan (r.a.) şöyle rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) ile beraber hac ibadetini edâ ettim. Medîne'ye dönene kadar namazları iki rekât kıldı. Mekke'de on sekiz gün kalmıştı ve namazları iki rekât olarak kılıyordu. Mekkeliler'e de şöyle demişti: "Siz namazlarınızı dört rekât olarak kılın, biz seferîyiz"[10]. Bazı âlimler bu hadise itiraz etmiş ve savaş hali dışında bir beldede ikamet eden insan orada ikamete niyet etmese bile namazı tam olarak dört rekât kılar, demişlerdir. Hz. Ömer'in (r.a.) Resûlullah'tan (s.a.) rivayet ettiği bir hadis şöyledir: "Misafirin namazı, ailesine dönünceye veya ölünceye kadar iki rekâttır". İbn Ömer'e (r.a.) seferîlik namazı sorulduğunda şu cevabı vermiştir: İki rekât kılınır, Sünnet'e muhalefet eden küfre girmiştir[11]. Bazı âlimler **Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur,** meâlindeki âyeti ruhsat anlamına yorumlamış, tam kılmayı da faziletli görmüşlerdir, çünkü "günah
11 yoktur" ifadesi, hafifletme mânasında kullanılır; [§]"Allah sizin için kolaylık istiyor, güçlük çekmenizi istemiyor"[12] meâlindeki oruç âyetinde olduğu gibi emir anlamında değildir. Dolayısıyla bu ifade, emir ve farz anlamında kullanılmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları âyette böyle bir anlamın bulunduğunu benimsemiş ve yapılacak seyahatlere bağlı olarak sözü edilen namazı kısaltmanın, korku halindeki kısaltma olması diye yorumlamışlardır. Buna göre konu iki şık halinde incelenmelidir. Birincisi, Cenâb-ı Hakk'ın "Korkarsanız yaya veya binek üzerinde kılabilirsiniz"[13] meâlindeki beyanın maksadını açıklamaktadır; yani namazı bilinen şekliyle tam kılmayı değil, korkunun son bulacağı ana kadar kıbleye yönelmeyi, kıyâmı terk etmeyi, rukû ve secdeleri îmâ ile ve oturarak kılmak şeklindeki kısaltmayı ifade etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, "Sen de içlerinde bulunduğun zaman..."[14] meâlindeki âyetle ilgilidir. Cenâb-ı Hak bunu, ashâb-ı kirâmın Resûlullah'tan ayrı olmaları durumuyla ilgili olarak buyurmuştur ki bu, sefer halidir. Bunun da cemaat halinde iken namazı kısaltma ile ilgili olduğu bilinmektedir. Yüce Allah sanki şöyle buyurmaktadır: Her ne kadar namazı kısa kılsanız da, cemaatin tam kılması durumunda ona uymanızda herhangi bir günahınız yoktur. Herkesin aynı

---

9 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 516.

10 Ebû Dâvûd, "Salâtü's-sefer", 10; Tirmizî, "Cuma", 39.

11 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 519.

12 el-Bakara, 2/185.

13 el-Bakara, 2/239.

14 en-Nisâ, 4/102.

şeyi kılmaları ise daha faziletlidir. Cenâb-ı Hak burada, onun kaldırılmasının cemaate uymanıza engel teşkil etmediğini açıklamaktadır, bütün namazı cemaatle kılmanız için sizi başka bir imam görevlendirmeye zorlamamaktadır. Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanı iki ihtimali de desteklemektedir: **Kâfirlerin sizi gafil avlamalarından korkarsanız...** meâlindeki cümleden başlayıp "Kâfirler isterler ki, siz silâhlarınızdan ve eşyanızdan gafil (uzak ve unutmuş) olasınız"[15] anlamındaki cümleye kadar. Hz. Ömer'in kafasını karıştırıp Resûlullah'a (s.a.) sormak zorunda bırakan ve onun da "O sadakadır, onu size Allah vermiştir, Allah'ın sadakasını kabul edin" diye verdiği cevap, seferde namazı kısaltmanın korku için olmadığı görüşünü teyit etmektedir. Yani bu, seferde iki rekâtın dışında sizin için farz olan bir şey bulunmadığına dair Allah'ın vermiş olduğu bir hükümdür. Onun gibi Allah'tan gelen bağış olduğuna dair belirtilen hususların tamamı, ıskat anlamındadır. [§]Hz. Ömer'in (r.a.), daha sonra söylemiş 12
olduğu, "seferî namaz Peygamberinizin diliyle hiç kısaltma olmaksızın tam iki rekâttır" sözü de bunu teyit etmektedir. Buradan anlaşılmaktadır ki bu durum, âyetin koyduğu hüküm hakkında değil, namazın ilk farz kılınışı ile ilgilidir. Rivayet edildiğine göre namaz aslında iki rekâttı, mukîm için ilave yapıldı, seferî için ise aynen korundu. Âlimlerimizin (r.h.) görüşleri bu iki tevile dayanmaktadır. Âyetin, seferde namazı kısaltmak anlamına gelmesi de muhtemeldir.

Size bir günah yoktur, meâlindeki ilâhî kelâma da iki anlam verilebilir: Birincisi, seyahate çıktıktan sonra yolculuk tamamlanmasa bile iki rekâtı terk etmek gerektiği anlamına gelebilir. Bu, hayız gibi diğer özürlere benzemez, hayız tam gerçekleşmezse o sırada terk edilen ibadetin iadesi gerekir, bayılmak ve benzeri mazeretler de böyledir. Seyahat halindeki oruç ise tutulmadığı takdirde kaza edilmesi gerekir. İkincisi, yolculuk -aslında kendi tercihiniz ise demukîm halindeki namaz şeklini terketmeksizin bir günahınız yoktur; yahut şayet onu tamamlamamış olsa bile, mukîm için sözkonusu olan günah, sizin için sözkonusu değildir. Günah hükmü ona döndüğü takdirde haberin tayin ettiği sınırı geçse bile geriye kısaltma emri kalır. Çünkü "Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa"[16] meâlindeki âyette görüldüğü gibi bir şey bazan haber, hakikatte emir anlamında olabilir. Bu, "Bir kimsenin Safâ ile Merve'yi tavaf

---

[15] en-Nisâ, 4/101-102.

[16] "Ey peygamber! Müminleri savaşa teşvik et! Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa inkâr edenlerden iki yüz kişiyi yener, sizden yüz kişi olursa bin kişiyi yener; çünkü onlar yaptıklarının bilincinde olmayan bir topluluktur. Allah sizde bir zayıflık olduğunu bildi de şu andan itibaren yükünüzü hafifletti. Artık sizden sabırlı yüz kişi olursa Allah'ın izniyle iki yüz kişiyi yener, sizden bin kişi olursa iki bin kişiyi yener. Allah sabredenlerle beraberdir" (el-Enfâl, 8/65-66).

etmesinde kendisi için bir günah yoktur"[17] meâlindeki âyetin ifadesine benze-
mektedir. Günah olmama hükmü, putların bulunduğu yere veya onlara tapın-
ma fiillerinin yapıldığı bir yere ait olunca, geriye orayı tavaf emri kalır, her ne
kadar başlangıçta bu haber olsa da, yapılması gereken bir iş haline gelir. Bunun
delili, ümmetin tevârüs ettiği uygulama ve Resûlullah'ın (s.a.) seferlerde yap-
13 tığı görülen şeydir. [§]Bunun, toplumdan zâyi olacak bir fazilet konumunda
bulunması ihtimali yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَاَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلٰوةَ فَلْتَقُمْ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ
وَلْيَاْخُذُٓوا اَسْلِحَتَهُمْ فَاِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَٓائِكُمْ
وَلْتَاْتِ طَٓائِفَةٌ اُخْرٰى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلْيَاْخُذُوا
حِذْرَهُمْ وَاَسْلِحَتَهُمْ وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ اَسْلِحَتِكُمْ
وَاَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ
كَانَ بِكُمْ اَذًى مِنْ مَطَرٍ اَوْ كُنْتُمْ مَرْضٰٓى اَنْ تَضَعُٓوا اَسْلِحَتَكُمْ
وَخُذُوا حِذْرَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ اَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا 

102. "Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırdığın zaman onlardan bir bölük seninle beraber namaza dursun, silâhlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar secde ettiklerinde ötekiler arkanızda olsunlar, sonra henüz namazlarını kılmamış bulunan (bu) ***bölük gelip seninle beraber namazlarını kılsınlar ve bunlar da ihtiyat tedbirlerini ve silâhlarını alsınlar. Kâfirler isterler ki, siz silâhlarınızdan ve eşyanızdan gafil*** (uzak ve unutmuş) ***olasınız da üzerinize ansızın bir baskın yapsınlar! Eğer yağmur yüzünden bir zarar görürseniz veya hasta olursanız silâhlarınızı bırakmanızda size bir günah yoktur. Yine de ihtiyat tedbirinizi alın! Allah elbette kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırlamıştır."***

---

17 "Safâ ile Merve Allah'ın nişanlarındandır; dolayısıyla hac veya umre yaparak Beytullah'ı ziyaret eden bir kimsenin bu yerleri tavaf etmesinde kendisi için bir günah yoktur. Kim gönüllü bir iyilik yaparsa bilsin ki Allah iyiliği mükâfatıyla karşılayan ve çok iyi bilendir" (el-Bakara, 2/158).

[Korku Namazı]

Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırdığın zaman meâlindeki âyette sözü edilen korku namazı hususunda âlimler ihtilaf etmiştir. Bazı âlimler şöyle demiştir: İmam cemaati iki gruba ayırır, bir gruba bir rekât kıldırır, o sırada diğer grup düşman karşısında nöbet tutar. İlk gruba bir rekâtı kıldırınca cemaat kalkar ve ikinci rekâtı tek başlarına kılarlar, sonra da düşmanın karşısına gidip nöbeti devralırlar. Düşman karşısında bekleyen ikinci grup gelir, imam onlara namazın ikinci rekâtını kıldırır, sonra imam selâm verir, cemaat da kalkıp ilk rekâtı kendi başlarına kılarlar. Aynı âlimler derler ki âyette ilk grubun gelmesinden ve imama dönmesinden söz edilmemektedir, bu sebeple bu, yapılmaz. Şunu da ilave ederler: Namazı tamamladıktan sonra kalkıp düşmanın karşısına geçmek, namazı tamamlamadan önce gitmekten daha çok arzu ve ümit edilir. Buna karşılık denilmiştir ki aksine, onların namazda iken düşmanın karşısına geçmesi namaz dışında geçmesinden daha çok arzu edilen ve ümit veren bir durumdur.

Allah rahmet eylesin, bizim âlimlerimiz bu konuda rivayet edilen haberlere itibar ederler. İbn Ömer'in (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: Resûlullah korku
namazını kıldırıyordu; iki gruptan birine bir rekâtı kıldırdı, [§]o sırada diğer ٩٠١
grup düşmanın karşısında idi. Sonra bunlar kalktılar ve düşmanın karşısına geçerek arkadaşlarının yerlerini aldılar. Öbürleri geldiler, Hz. Peygamber'e (s.a.) uyarak bir rekât kıldılar; ardından Resûlullah selâm verdi. Sonra bu iki grup birer rekâtı kaza ettiler[18]. Abdullah b. Mesûd'un da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) bize korku namazını kıldırıyordu. İnsanlar iki gruba ayrıldı, bir grup Hz. Peygamber'in (s.a.) arkasında namaza dururken diğeri düşmanın karşısına geçti. Resûl-i Ekrem arkasındaki gruba bir rekât kıldırdı; onlar kalkıp öbür grubun bulunduğu yere gittiler ve düşmanın karşısına geçtiler. Ardından diğer grup gelip bunların yerinde Hz. Peygamber'in arkasında namaza durdular. Hz. Peygamber onlara da bir rekât kıldırıp selâm verdi ve namazını tamamladı. Sonra bu grup kendi başlarına bir rekât daha kılarak selâm verdiler ve düşman karşısında bulunan askerlerin yerine gidip pozisyon aldılar. Sonra ilk grup namazgaha geldi, kendi başlarına bir rekât daha kılıp selâm verdiler[19]. İbn Abbâs, Zeyd b. Sâbit ve Huzeyfe b. Yemân'dan (r.a.) da buna benzer rivayetler bulunmaktadır[20]. Resûlullah sallallahu aleyhi

---

18 Buhârî, "Salâtü'l-havf", 1; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 305.

19 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 254; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 663.

20 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 247-248, 253; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 661.

ve sellemden gelen bu rivayetlerde ashâb-ı kirâmdan İbn Mesûd, İbn Ömer, İbn Abbâs, Zeyd b. Sâbit ve Huzeyfe (r.a.) ittifak etmiş ve hepsi şöyle demiştir: Hz. Peygamber önce iki gruptan birine bir rekât namaz kıldırırken diğer
18 grup düşman karşısında bulundu. [§]Sonra da öbür gruba yine bir rekât kıldırmıştı. Resûlullah namazını bitirmeden, o gruplardan hiçbiri kalan bir rekâtı kılmamıştı. O, namazını bitirince cemaat, kılamadıkları birer rekâtı da kılarak namazlarını tamamlamışlardı. Bu, cemaate geç kalanların imam namazını tamamlamadan namazlarını kaza edemeyecekleri, kaçırdıkları rekâtı sonradan kaza etmeleri gerektiği konusunda bütün müslümanların birleştiği bir görüştür. Bunun aksine ilişkin haberler, insanlar kaçırdıkları rekâtı, imam namazını bitirmeden önce kaza ettikleri zamanla ilgili olması muhtemeldir. Sonra bu hüküm, ümmetin tevârüs ettiği "imam namazını bitirdikten sonra kaza etmeleri" ne dair uygulama ile neshedilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Silâhlarını da yanlarına alsınlar. Bu beyan hakkında ihtilaf edilmiştir. Denilmiştir ki onlar düşman karşısında nöbet tutanlardır, silâhlarını savaşta daha korkutucu olmaları için yanlarına alıyorlardı. Şöyle de denilmiştir: Onlar namaz kılan gruptur, düşman gelecek olursa onlarla hemen savaşmaları mümkün olsun diye silâhlarını yanlarına alıyorlardı. Şöyle diyenler de vardır: Düşmanla savaş başladığında müslümanların savaş sona erene kadar namazı tehir etmeleri gerekir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: İmam her gruba namazı tam olarak kıldırır, çünkü Hz. Peygamber'in (s.a.) her gruba namazı bir secde olarak kıldırdığı haber verilmiştir[21], buradaki secde lafzı namazı tam kılmak anlamına gelir[22]. Bu, dilde caiz olan bir ifadedir. Fakat bize göre esas olan, Hz. Ömer, İbn Abbâs (r.a.) ve diğer ashâb-ı kirâmdan zikrettiğimiz rivayetlerdir, onlar şöyle demiştir: Yolcu namazı iki rekâttır, ramazan ve kurban bayramı namazları iki rekâttır, korku namazı ise kısaltma olmaksızın tam olarak kı-

---

21 Rivayet edildiğine göre Hasan-ı Basrî'ye korku namazı sorulmuş, o da şu cevabı vermiştir: Bana Câbir b. Abdullah'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) ashâbına korku namazını kıldırmış; onlardan bir gruba namaz kıldırırken diğer grup düşmanın karşısında bulunuyordu, kendilerine iki rekât namaz kıldırdı. Sonra onlar kalkıp diğerlerinin yerine geçtiler, diğerleri gelip namaza durdular, Hz. Peygamber (s.a.) onlara da iki rekât kıldırıp selâm verdi (Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 215).

22 Bu ibarenin kaynağını bulamadım. Ama Ebû Bekre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber korku halindeki bir gruba akşam namazını üç rekât olarak kıldırmış, sonra dönmüştü. Arkasından diğer grup gelmiş ve onlara da üç rekât kıldırmıştı. Böylece Hz. Peygamber altı rekât namaz kılmış, diğerleri ise üçer rekât kılmış oluyorlardı (Dârekutnî, *Sünen*, II, 61; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 663).

lınan bir rekâttır[23]. Bize rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) [§]ilk safla 16
birlikte secde yapmış, ikinci saf onunla beraber secde yapmamıştı, ikinci saftakiler Allah'ın Resûlu ikinci secdeden başını kaldırdığında her iki secdeyi de yapmışlardı[24]. Bu, meselenin bizim söylediğimiz gibi olduğunu göstermektedir. Düşman şayet kıble yönünde bulunursa imam serbesttir; dilerse insanları ikiye ayırır, bir grubu ön tarafa düşmanın karşısına geçirir, diğer grubu da yanına alıp namazı kıldırır. Resûlullah'ın (s.a.) müslümanlara kıldırdığı korku namazı ile ilgili rivayet böyledir. Câbir b. Abdullah şöyle anlatır: Düşman kıble yönünde olduğu halde Resûlullah onlara namaz kıldırmıştı; bir gruba bir rekât kıldırmış, sonra diğer grup gelmiş, onlara da diğer rekâtı kıldırmıştı[25]. Düşman kıble cihetinde bulunduğunda imam dilerse bütün insanları iki saf olarak arkasına alır ve onlara namazı kıldırır. Secdeye sıra gelince ilk saf secdeye varır, ikinci saf düşmanı bekler, ilk saf secdeleri tamamlayınca, bu defa ikinci saf secdelerini yaparlar. Sonra ikinci rekâtta da aynı şeyi yaparlar. Hz. Peygamber'in böyle yaptığı da rivayet edilmiştir. Dolayısıyla imam bu ikisinden birini tercih edebilir.

Ötekiler arkanızda olsunlar. Yani öteki grup düşman karşısında saf tutup sizi düşmandan korusunlar.

[Savaşa Hazırlanmak]

İhtiyat tedbirlerini ve silâhlarını alsınlar. Bu beyanda geçen "hizrehum" (حِذْرَهُمْ) kelimesi kendileriyle düşmandan gizlenecekleri şeylerini, zırh ve kalkan gibi korunacakları donanımlarını alsınlar demektir. Silâhlarını anlamına gelen "eslihatehum" (أَسْلِحَتَهُمْ) kelimesi ile de savaşta kullandıkları silâhlar kas-
tedilmiştir. [§]Bununla kale, dağ ve benzeri düşmandan koruyucu mekânların 77
kastedilmiş olması da muhtemeldir. Bu âyette, aynı zamanda savaş ve çarpışma usûlünü öğrenmek, düşman için gerekli olan teçhizatı almak ve düşmana karşı hazırlıklı olmak, fakat yine de zaferi bunlara bağlamayıp, Cenâb-ı Hakk'ın "Yardım ancak Allah tarafındandır"[26] meâlindeki âyette buyurduğu üzere zaferi O'nun vâdine bağlamak gerektiğine işaret edilmektedir. **Yine de ihtiyat tedbirinizi alın.** "Onlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları

---

23 Hz. Ömer'den gelen rivayet için bk. İbn Mâce, "İkametu's-salât", 73; Nesâî, "Salâtü'l-îdeyn", 11. İbn Abbâs'tan (r.a.) gelen rivayet için de bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 248; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 658.

24 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 256; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 663-664.

25 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 257; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 660.

26 el-Enfâl, 8/10.

hazırlayın"[27], "Savaşa ya ayrı bölükler halinde çıkın veya hep birlikte çıkın"[28] meâlindeki âyetlerde de savaş usûlünü öğrenmeye ve diğer gerekli hazırlıkları yapmaya işaret edilmektedir; nitekim Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetinde düşmana karşı mücahede etmeyi emretmiştir.

Kâfirler isterler ki, siz silâhlarınızdan ve eşyanızdan gafil (uzak ve unutmuş) olasınız. Savaşta herkesin düşmana karşı fırsat kollaması, onun gafil bir anını yakalamaya çalışması tabiî bir haldir ve bilinen bir husustur. Bu durum, yaratıkların tabiatlarında bilinen olan bir şeydir. **Silâhlarınızdan.** yani kendileriyle savaşılan ve çarpışılan silâhlar. **Eşyanızdan.** Düşmana karşı kendisiyle korunan ve gizleyen şeyler; yani düşmanlarınız sizin silâhlardan ve koruyucu eşyadan gafil olacağınız zamanı aramıştır. Buradaki **eşya** (emtia) ile elbise ve benzeri şeylerin kastedilmiş olması da muhtemeldir.

Eğer yağmur yüzünden bir zarar görürseniz veya hasta olursanız silâhlarınızı bırakmanızda size bir günah yoktur. Yine de ihtiyat tedbirinizi alın! Bu ilâhî beyan, Cenâb-ı Hakk'ın "Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz"[29] meâlindeki âyetle kastettiği şeyin kendini ölüme atmak olmadığına işaret etmektedir. Çünkü O, silâhlarını bırakmak, ayrıca yağmur veya hastalık gibi bir
18 sıkıntıya uğradıklarında gerekli tedbiri almak için onlara izin vermektedir. [§] Şayet onların canlarını satın almaktan maksat kendilerini ölüme atmak olsaydı, helâk olmaktan korktukları zaman savaş yükünü kaldırmazdı. Çünkü buradaki ilâhî emir ölmek ve helâk olmak konumunda bulunsaydı, hiçbir halde hastalık ve helâk korkusu ile o sorumluluk kaldırılmazdı. Görmez misin ki recmedilmesi gereken birinden hastalık sebebiyle bu ceza kaldırılmaz, çünkü recimde kişinin helâki sözkonusudur. Cenâb-ı Hakk'ın, hastalık halinde veya helâk olmaktan korkulduğu takdirde savaş emrini kaldırması, canlarını satın almak ifadesiyle kişinin kendisini ölüme atmayı murad etmediğini gösterir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, O, burada dinini yaymaya ve ona inananlara yardım etmeyi kastetmektedir. Görmez misin ki Yüce Allah başka bir âyette "Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz"[30] buyurmuştur. Allah Teâlâ burada sevap ve mükâfatı

---

27 el-Enfâl, 8/60.

28 en-Nisâ, 4/71.

29 en-Nisâ, 4/74.

30 "O halde, dünya hayatını âhiret karşılığında satanlar Allah yolunda savaşsınlar. Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz" (en-Nisâ, 4/74).

savaşta öldürülmeye bağladığı gibi düşmana galip gelmeye de bağlamaktadır. Şayet buradaki emir tahsisen öldürülme anlamına gelseydi ondan başka bir şeyle mükâfat ve sevap kazanılmaması gerekirdi; dolayısıyla meselenin bizim söylediğimiz gibi olduğu ortaya çıkmıştır. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak "Öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, gerçek bir vâd olmak üzerek satın almıştır"[31] buyurmuştur. Allah burada öldürülen kişiye vâdde bulunmuştur. Bütün bunlar buradaki asıl meselenin ölüm olmadığını gösterir.

Yine de ihtiyat tedbirinizi alın! Daha önce de belirttiğimiz gibi buradaki tedbir alma emri iki mânaya yorumlanabilir: Birincisi, burada savaş usûlünü ve çarpışma çeşitlerini öğrenme emri vardır, ama başarıyı sadece bunlara bağlamayıp gerekli hazırlığı yaptıktan sonra Cenâb-ı Hakk'ın yardım ve zafer vâdine bağlamaktır. Görmez misin ki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Onlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları hazırlayın"[32]. Ayrıca O, **silâhlarınızı alın** diye de emretmektedir. İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, düşmanın silâhlarına karşı kendilerini savunmayı; kalkan, zırh veya binalarla kendilerini korumayı emretmesidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Allah elbette kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırlamıştır.** Yani Al- 19
lah Teâlâ onlara -ister galip gelsinler ister mağlup olsunlar- alçaltıcı bir azap hazırlamıştır. Sizin için de -ister galip gelin, ister mağlup olun- izzet ve şeref bulacağınız bir sevap ve mükâfat hazırlamıştır, öyleyse neden savaşıyorsunuz?

فَاِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلٰوةَ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِكُمْ فَاِذَا اطْمَاْنَنْتُمْ فَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ اِنَّ الصَّلٰوةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا ﴿١٠٣﴾

103. "Namazı bitirince de ayakta iken, otururken ve yatarken Allah'ı anın. Güvenlik içinde olduğunuzda namazı gerektiği gibi kılın. Şüphe yok ki namaz, müminler üzerine vakitleri belli olarak yazılmış bir ödevdir."

Namazı bitirince de ayakta iken, otururken ve yatarken Allah'ı anın. Denildi ki bu ilâhî beyanın iki yoruma ihtimali vardır. Biri, namazı bitirince, yani namazı tamamladığınızda düşmanlarınıza karşı kendisinden yardım is-

---

[31] et-Tevbe, 9/111.

[32] el-Enfâl, 8/60.

teyeceğiniz bir hal içinde iken Allah'ı anın. Nitekim başka bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: "Bir düşman birliği ile çatıştığınız vakit sebat ediniz ve Allah'ı çokça anınız ki zafer sizin olsun"[33]. Allah Teâlâ burada düşmanlarına karşı müminlere yardım etmesi için onlara düşmanla karşılaştıklarında sebat göstermeyi ve Allah'ı anmayı emretmiştir. İşte yukarıdaki âyet de bunun gibidir. Diğer bir ihtimal de şu anlama gelmesidir: Namaz kılmak istediğinizde hangi halde olursanız olun, kıyâmda, rukûda ve secde halinde olsanız dahi Allah'ı çok zikredin; şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırdığın zaman"[34]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, ama bunun mânası şudur: Sen onların içinde olup kendilerine namaz kıldırmak istediğinde şöyle yap! İşte yukarıdaki âyet de bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Güvenlik içinde olduğunuzda namazı gerektiği gibi kılın. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanına denk gelmektedir: "Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin sizi gafil avlamalarından korkarsanız namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur"[35]. Biz, namazı kısaltma ifadesinin çeşitli ihtimaller taşıdığını daha önce söylemiştik. Sözkonusu kısaltma, yeryüzünde sefere çıkıldığında namazın rekât sayısında kısaltma anlamına gelebilir. Hastalık veya korkudan dolayı kısaltma anlamına gelir ki bu da namazı îmâ ile kılmaktır. Biz bütün bunları farklı hallere ait uygulamalar olarak kabul ediyoruz. Buna göre **güvenlik içinde olduğunuzda** anlamındaki beyanın da belirttiğimiz yorumlara gelmesi muhtemeldir. Güvenlik içinde, yani sağlıklı olduğunuz zaman namazı sağlıklı insanlar gibi kılın. **Güvenlik içinde olduğunuzda.** Yani korkudan emin olduğunuz zaman anlamına da gelebilir, o takdirde namazı
20 şöyle kılın. [§]**Güvenlik içinde olduğunuzda** meâlindeki cümlenin, seferden döndüğünüzde namazı mukîmler gibi dört rekât kılın anlamına gelmesi de ihtimal dâhilindedir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, ama söylediğimiz gibi bu, "Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman"[36] meâlindeki âyetin mukabilidir.

[Namaz Vakitleri]

Şüphe yok ki namaz, müminler üzerine vakitleri belli olarak yazılmış bir ödevdir. Yani farz kılınmış bir ödevdir. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) görüşüdür[37]. Denildi ki **Vakitleri belli** anlamındaki ifade, namazın da hac gibi belli bir vakti

---

[33] el-Enfâl, 8/45.

[34] en-Nisâ, 4/102.

[35] en-Nisâ, 4/101.

[36] en-Nisâ, 4/101.

[37] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 261; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 667.

vardır mânasına gelir. Bu da İbn Mesûd'un (r.a.) görüşüdür[38]. **Vakitleri belli** ifadesinin, vakitleri sınırlanmış anlamına geldiği de söylenmiştir. Biz bütün bunları benimsiyor ve diyoruz ki söylendiği gibi namaz, farz kılınan, vakitleri belirlenen ve sınırlanan bir ibadettir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyet-i kerîme, kâfirin de namaz kılması gerekir diyenleri reddetmektedir, çünkü Allah Teâlâ vakitleri belli olarak müminler üzerine farz kılındığını haber vermiştir, oysa ki onlar kâfirlere ve müminlere farz kılınmıştır demektedir. Ancak namaz müminlere fiil olarak farz, kâfirlere de kabulü farz kılınmıştır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* **Şüphe yok ki namaz, müminler üzerine vakitleri belli olarak yazılmış bir ödevdir** meâlindeki âyetin mânası da budur, yani namaz fiili müminler için farz olan ve vakitleri belli olan bir emirdir.

Şüphe yok ki namaz, müminler üzerine vakitleri belli olarak yazılmış bir ödevdir meâlindeki beyan, onun sadece bu ümmete mahsus değil, geçmiş ümmetlere de vakitleri belli bir farz olduğu mânasına da gelebilir. Nitekim İbrâhim aleyhisselâmın "Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek olanları namazı devamlı kılanlardan eyle"[39] duası, Îsâ aleyhisselâmın "O bana namazı ve zekâtı emretti"[40] demesi ve Mûsâ aleyhisselâmın "Evlerinizi ibadet mahalli yapın ve namazı kılın"[41] ifadesi de bunu göstermektedir. [§]Buradaki "kânet" (كانت) ke- 21
limesinin "sâret" (صارت) mânasına gelmesi muhtemeldir, yani ortada yokken müminlere vakitleri belli bir farz oldu. Bu mânaların hepsi mümkündür, ama Cenâb-ı Hak şunu kastetmiştir, diyemeyiz. Allah Teâlâ'nın "Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur"[42] meâlindeki âyet de böyledir. **Güvenlik içinde olduğunuzda,** meâlindeki beyanı da yorumlarız ve zikrettiğimiz ihtimalleri göz önüne alarak farklı haller için yapılan bütün yorumlarla amel ederiz, bu konuda herhangi bir yorum için kesin hüküm vermez ve Allah bunu murad etmiştir demeyiz. İçtihada dayanan bütün meselelerde tutulacak yol da budur; her biriyle amel etmemiz, fakat Allah şunu veya bunu murad etmiştir diye kesin hüküm vermememiz. *Başarıya ulaşmak sadece Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Cenâb-ı Hak, namazın farziyetini ve gerekliliğini kitabının çeşitli yerlerinde zikretmiştir. O âyetlerden bazılarını yukarıda kaydettik. Onların bir kısmı da şöyledir: "Onlara, Allah'a kulluk etmeleri, Hanîfler olarak O'na yürek-

---

38 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 262; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 667.
39 İbrâhim, 14/40.
40 Meryem, 19/31.
41 Yûnus, 10/87.
42 en-Nisâ, 4/101.

ten inanıp boyun eğmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emredilmişti. Doğru din de işte budur"[43]. Bir diğeri de "Eğer tövbe ederlerse ve namazlarını kılıp zekâtlarını verirlerse, artık onlar sizin din kardeşlerinizdir"[44] meâlindeki âyettir. Bu âyetler namazın keyfiyeti ve şeklini, ayrıca sayısını göstermemekte, sadece gerekliliğine ve farziyetine işaret etmektedir. Diğer bazı âyetler de namazın sayısına ve genel olarak vakitlerine temas etmektedir. Her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah şöyle buyurmuştur: "Gündüzün güneşin gün ortasını aşmasından itibaren gecenin karanlığına kadar namazı kıl; bir de sabah namazını, çünkü sabah namazı şahitlidir"[45]. Burada Cenâb-ı Hakk'ın zikrettiği üç zaman dilimi ve üç namazın vaktidir. Mücâhid'in İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet ettiğine göre, o şöyle demiştir: İbn Abbâs'a Allah Teâlâ'nın "ekımissalâte li-dülûkişşemsi" (أقم الصلاة لدلوك الشمس) yani "Gündüzün güneşin gün ortasını aştığında namazı kıl" meâlindeki âyeti sordum, şu cevabı verdi: Güneş gökyüzünün ortasını geçince öğle namazı vaktidir. "Ğasekılleyl" (غسق الليل) yani "Karanlık çökünce" meâlindeki âyet hakkında da, akşam namazının başlangıç vaktidir, dedi. İbn Ömer'in (r.a.) de "Güneş gün ortasını aştığında" meâlindeki cümle hakkında; güneşin gün ortasını aşması günün ortasından güneşin batıya kayması demektir, o da öğle namazının vaktidir, dediği rivayet edilmiştir. İbn Abbâs (r.a.) güneşin gün ortasını aşması, onun orta noktadan
23 kayması ve uzaklaşması demektir, dedi. [§]Abdullah [b. Abbâs] da, güneşin gün ortasını aşması, onun orta noktadan kayması ve uzaklaşması demektir, dedi. İbn Mesûd ve İbn Abbâs'ın, "Dülûkişşems" (دلوك الشمس), yani güneşin gün ortasını aşması, batmasıdır, dedikleri de rivayet edilmiştir[46]. Güneşin gün ortasını aşması ifadesi hakkında yapılan bu iki yorumdan hangisi olursa olsun, o zaman diliminde bir namazın vakti olduğunu, gece karanlığı çökünce başka bir namazın, fecrin doğuşunda da başka bir namazın vakti oluştuğunu göstermektedir. İşte üç namaz bunlardır.

Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Gündüzün iki tarafında, gecenin de gündüze yakın saatlerinde namaz kılın"[47]. Gündüzün iki tarafından birinde sabah namazını kılmak farzdır, bu husus bu âyette zikredilmektedir. Gündüzün iki tarafından diğeri de güneş batmadan önce kılınan ikindi namazıdır, bu da

---

43 el-Beyyine, 98/5.

44 et-Tevbe, 9/11.

45 el-İsrâ', 17/78.

46 Bütün bu rivayetler için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XV, 134-139; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, V, 321.

47 Hûd, 11/114.

dördüncü namaz vaktidir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Gündüzün iki tarafında namaz kılın..." meâlindeki âyette, beş vakit namaz topluca zikredilmektedir; gündüzün iki tarafından biri sabah namazı vakti, diğeri öğle ve ikindi namazları vakti, gecenin gündüze yakın saatleri de akşam ve yatsı namazının vakitleridir[48]. Bu iki yorumdan hangisi olursa olsun bu âyette ikindi namazı zikredilmektedir.

İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Şu (iki) âyet-i kerîme bütün namaz vakitlerini toplamıştır: "Akşam vaktine eriştiğinizde (akşam ve yatsı namazları) ve sabah kalktığınızda (sabah namazı) Allah'ı tesbih edin... Gündüzün sonunda (ikindi namazı) ve öğle vaktine eriştiğinizde (öğle namazı) de O'nu tesbih edin"[49]. Yine İbn Abbâs "Güneş doğmadan ve batmadan önce Rabbini övgü ve tesbih ile an"[50] meâlindeki âyetin de [§]farz namazların 23
vakitlerini bildirdiğini söylemektedir[51]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu rivayetler, Allah Teâlâ'nın kullarına günde beş vakit namazı farz kıldığını göstermektedir. Resûl-i Ekrem de namazın nasıl ve ne zaman farz kıldığını açıklamıştır. Ubâde b. Sâmit'ten rivayet edilmiştir: Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu işittim: "Yüce Allah kullarına beş vakit namazı farz kılmıştır, bu namazları küçümsemeden ve onların hakkından hiçbir şeyi zayi etmeden eda eden kişiyi cennete koyacağına dair Allah'ın ahdi vardır. Bunu yapmayana ise O'nun bir garantisi yoktur, dilerse azap eder, dilerse cennete kor"[52]. Ebû Ma'bed'in İbn

---

48 İbn Cerîr, İbn Ebû Hâtim ve Ebu'ş-Şeyh, "Gündüzün iki tarafında namaz kılın" meâlindeki âyet hakkında Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Bundan maksat sabah ve ikindi namazlarının vaktidir. "gecenin gündüze yakın saatleri" de, o sırada kılınan iki namazdır, yani akşam ve yatsı namazı vakitleridir. Resûlulah (s.a.) "Onlar gecenin gündüze yakın vakitlerinde kılınan iki namaz vaktidir" demiştir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 128, 130; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 480).

49 "Akşam vaktine eriştiğinizde ve sabah kalktığınızda Allah'ı tesbih edin. Göklerde ve yerde her türlü övgü O'na mahsustur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine eriştiğinizde de O'nu tesbih edin" (er-Rûm, 30/17-18). İbn Abbâs'tan gelen bu rivayet için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXI, 29; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 488.

50 Kāf, 50/39.

51 Kurtubî şöyle dedi: "İbn Abbâs âyetteki 'güneş batmadan önce' ifadesinin öğle ve ikindi namazlarına işaret ettiğini, 'gecenin bir kısmında O'nu tenzih eyle' (Kāf, 50/40) meâlindeki âyetin de akşam ve yatsı namazlarına işaret ettiğini söylemektedir" (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVII, 24). Taberânî *Mu'cemu'l-evsat*'ında, İbn Asâkir de Cerîr b. Abdullah'tan naklen Hz. Peygamber (s.a.) 'Güneş doğmadan ve batmadan önce Rabbini övgü ve tesbih ile an' meâlindeki âyet hakkında şöyle söylemiştir: "Güneş doğmadan önce ifadesi sabah namazını, güneş batmadan önce de ikindi namazını işaret etmektedir" (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 308; *el-Mu'cemu'l-evsat*, VII, 114; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 610). Bu rivayetin senedinde zayıf bir râvî vardır (bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VII, 67, 112).

52 Mâlik, *el-Muvatta*, "Salâtü'l-Leyl", 14; Ebû Dâvûd, "Vitir", 2.

Abbâs'tan rivayetine göre Resûlullah (s.a.) Muâz'ı Yemen'e gönderirken ona şöyle demiştir: "Sen Ehl-i Kitap olan bir kavme gidiyorsun, onları Allah'tan başka ilâh olmadığına ve benim de Allah'ın Resûlü olduğuma şehâdete davet et! Şayet sana itaat ederlerse, her türlü kusurdan münezzeh ve yüce olan Allah'ın her gün ve gecede beş vakit namazı farz kıldığını onlara haber ver!"[53] Bu konuda ümmetin de ittifakı vardır, aralarında hiçbir ihtilaf yoktur. Ancak
34 bazı kişiler, Resûlullah'ın (s.a.) bundan sonra [§]"Allah size bir vakit namazı ilave etmiştir, o da vitirdir"[54] hadisiyle vitirin de farz olduğunu iddia etmişlerdir. Ama Kur'ân-ı Kerîm'de ondan bahsedilmemektedir, dolayısıyla farz kılındığının delili yoktur, bundan dolayı biz bu konuda bir şey dememeyi tercih ettik. Fakat Ebû Hanîfe (r.a.) ihtiyat ilkesine dayanarak onun da farz olduğu görüşüne taraftardır[55].

وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ وَتَرْجُونَ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا يَرْجُونَ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٠٤﴾

53 Buhârî, "Zekât", 1; Müslim, "Îman", 29.

54 Amr b. Şuayb, babası vasıtasıyla dedesinden şunu rivayet eder: Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Azîz ve celîl olan Allah size bir namaz ilave etmiştir, o da vitirdir" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 180). Hârice b. Huzâfe el-Adevî de şöyle demiştir: Resûlullah yanımıza geldi ve şöyle dedi: "Azîz ve celîl olan Allah sizin namazınızı uzatmıştır, o namaz sizin için değerli kızıl develerden daha hayırlıdır, o vitir namazıdır. O, bu namazı yatsı ile fecrin doğuşu arasına koymuştur" (Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Vitir", 1; Tirmizî, *Sünen*, "Vitir", 1). Bu rivayetin sıhhatinde ihtilaf edilmiştir (bk. Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, II, 108-111).

55 "Fakihlerin tamamı vitrin Sünnet olduğunu söylemiştir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın Kitab'ı ile mütevatir ve meşhur Sünnet, beş vakit namazdan başka bir namaz gerekli kılmamıştır. Şayet âhâd haberlere dayanarak onun da farz olduğunu söylersek, bu durumda namazlar altı vakit olur. Bu ise Kitab'a, Sünnet'e ve ümmetin icmâına aykırı düşer. Yalnız Ebû Hanîfe (r.a.) şöyle demiştir: Resûlullah'tan (s.a.) şöyle rivayet edilmiştir: "Yüce Allah size bir namaz ilave etmiştir, o da vitirdir"; bu konuda başka hadisler de vardır. Ancak onların hepsi âhâd rivayetler olup mütevatir ve meşhur değildir. Dolayısıyla Kitab'a ve mütevatir olan Sünnet'e ilave yapmak caiz değildir; Allah'ın Kitab'ında da böyle bir beyan yer almamaktadır. Sünnet ile amel edilmesi onun âdil râvîlerin rivayetiyle sabit olması ve Kitab'a muhalif olmaması kaydıyla mümkündür. Dolayısıyla Ebû Hanîfe'nin, onu kılmanın gerekli olduğu hakkındaki sözü, onun farz olduğundan ve itikadî olarak gerekli bulunduğundan değil, galip bir görüşe dayanmaktadır. Amelin ve itikadın farz olması kesin ve ihatalı olmasına bağlıdır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 191b-192a).

104. "Düşman topluluğunu takip hususunda gevşeklik göstermeyin. Siz acı çekiyorsanız şüphesiz onlar da sizin çektiğiniz gibi acı çekiyorlar. Üstelik siz Allah'tan, onların beklemedikleri şeyleri umup bekliyorsunuz! Allah her şeyi bilmektedir, hikmet sahibidir."

Düşman topluluğunu ... bekliyorsunuz! Âyet-i kerîmede, cihadın farz kılınışının işareti vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak burada, siz nasıl elem duyuyor ve acı çekiyorsanız kâfirlerin de elem duyduklarını, aldıkları yaralardan dolayı acı çektiklerini haber vermektedir. Şayet cihad nâfile olsaydı, Allah Teâlâ elem ve acı çekme durumunda diğer nâfileleri kaldırdığı gibi onu da kaldırırdı. [§]İşte 23
bu, onun farz olduğunu gösterir. O farzdır ama farz-ı kifâyedir. Farz-ı kifâye ise insanlardan bir kısmının onu yerine getirmesiyle diğerlerinden sorumluluk düşer. Bunun açıklamasını daha önce yapmıştık[56].

Düşman topluluğunu takip hususunda gevşeklik göstermeyin. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun anlamı şöyle olmalıdır: Acı çekmeniz, düşmanı takip etmekte gevşeklik göstermeniz için mazeret değildir. Çünkü siz acı çektiğiniz gibi onlar da acı çekiyor, ama hiç zaaf göstermiyorlar. Üstelik neticede siz, onların hiç beklemedikleri büyük mükâfatı bekliyorsunuz. Onlar zaaf göstermiyorlar da siz nasıl zaaf gösterirsiniz? Sonunda bir şey kazanılmayan her iş abestir, onların savaştan kazanacakları bir şey yoktur, dolayısıyla bütün gayretleri abestir, boştur. Sizin akıbetiniz ise övgüye değen bir şeydir, dolayısıyla bu işe siz daha layıksınız. **Düşman topluluğunu takip hususunda gevşeklik göstermeyin** beyanı, cihadın farz olduğunu teyit etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, acı çekmeleri, korkmaları ve helâk olmaları ihtimaline rağmen onların cihaddan geri kalmalarına izin vermemiştir. Sonra Allah Teâlâ, cihad gibi yüklenmesi zor olan bir şeyin insan tabiatına hafif gelebileceğini beyan etmiştir. İnsan bazan zâil olacağını ve yok olup gideceğini bildiği şeyleri, kendisini yorsa da tercih eder, böyle iken karşılığı tükenmez sevap ümidi olan o acıyı nasıl göze almaz? *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah her şeyi bilmektedir. Yani sizin acı çektiğinizi bilmektedir, bunu bilmesine rağmen size onu emretmiştir, bilmeden bu emri vermiş değildir. Biz bu hususu çeşitli yerlerde zikretmiştik.

---

56 bk. en-Nisâ, 4/95.

إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرٰيكَ
اللّٰهُ وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا ﴿١٠٥﴾

105. "İnsanlar arasında Allah'ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye hakkı içeren kitabı sana indirdik; hainlerden taraf olma!"

Hakkı içeren kitabı sana indirdik. Buradaki **hak** kelimesi çeşitli şekillerde yorumlanabilir. Sana Kitab'ı, Allah'ın üzerinizdeki şanı ile indirdi anlamına gelebilir. Birbirinizin üzerindeki hakkı sebebiyle **insanlar arasında hükmedesin diye** sana Kitab'ı indirdi mânasına da gelebilir. **Hak** kelimesi imtihan anlamına da gelebilir, yani insanları onunla imtihan etmek için indirdi; çünkü o, herke-
26 sin aklî muhtevasına uygundur. [§]Akıl sahibi olan herkesi ihmal ederek emir ve nehye muhatap kılınmaması hikmetin dışına çıkmaktır.[57] Yahut şöyle denilebilir: Hak ile, yani insanların elde edeceği iyi bir akibet için[58]. **Hak ile**, yani Allah'a ait olan yahut insanların birbirlerini ilgilendiren bir hakla veya vukû bulacak bir husus için indirdik ki bundan maksat da öldükten sonra dirilmektir, tâ ki insan onun için hazırlık yapsın ve yanına azık alsın. Yahut fâiline övgü kazandıran şeyi bildirmek için indirdik. Çünkü hak, fâiline övgü kazandıran her şeyin sıfatı, bâtıl ise zemmedilen şeylerin niteliğidir. Hak ayrıca adaletle, bozmak ve değiştirmekten emin olmak üzere doğrulukla indirdik mânasına da gelebilir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

İnsanlar arasında Allah'ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye. Denilmiştir ki bu ilâhî beyan içtihadın caiz olduğunu göstermektedir, çünkü Cenâb-ı Hak **İnsanlar arasında Allah'ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye** buyurmaktadır. **Allah'ın sana gösterdiğine göre** ifadesinde araştırmak ve düşünmekle neticeye varmak anlamı da vardır, çünkü Kur'ân'ın tamamı ile hüküm verecek olsaydı, **Allah'ın sana gösterdiğine göre** cümlesinin bir anlamı olmazdı, **İnsanlar arasında** Kitap ile **hükmedesin diye** demesi gerekirdi. Dolayısıyla bu beyanda tefekkür ve derinliğine düşünme yoluyla Allah'ın gös-

[57] "Âyetteki 'hak' kelimesinin "biz kitabı her akıllının kabul edeceği şekilde hakka muvafık olarak indirdik" anlamına gelmesi muhtemeldir. Bu da onları hayvanlar konumunda tutmadan kendilerini emir ve nehiy ile mükellef tutmak, akıllılara yönelik bir şekilde imtihan etmek, emir ve nehiy yokmuş gibi ihmâl etmemek ve başıboş bırakmamakla gerçekleşir. Çünkü ihmal hikmetin dışına çıkmaktır mükellefiyet ve imtihan ise hikmetin gereğidir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 192a; Medîne nüshası, vr. 216b).

[58] "Buradaki 'hak' kelimesinin, 'biz Kitab'ı, insanın karşılığını alması sırasında övgüye değer bir netice elde etmesi için indirdik' anlamına da gelebilir. Çünkü sonucu olmayan bir şey hak değil, abes ve bâtıldır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 192a).

terdiğine uygun şekilde hükmetmesi gerektiğinin delili vardır. [§]Fakat Hz. 27
Peygamber'in içtihadı nas gibidir, çünkü Allah Teâlâ hakkı gösterdiğini haber vermektedir, dolayısıyla Allah'ın ona doğrudan başka bir şeyi göstermesi mümkün değildir. Diğer müçtehitlere gelince, onların isabet etme ihtimali olduğu gibi hata etmesi de imkân dâhilindedir, çünkü Şeytan'ın ona hatayı doğru diye gösterebileceği inkâr edilemez, gayet tabii bu da hata olur. Binâenaleyh meselenin gerçek mahiyeti ortaya çıkmadıkça onun doğru olduğunu kabul etmek isabetli değildir. Buna mukabil Resûlullah'ın bütün içtihatları doğrudur, zira her türlü kusurdan münezzeh ve yüce olan Allah, ona doğruyu göstermektedir, bu itibarla onun içtihatlarının doğruluğuna şahitlik edilir.

Hainlerden taraf olma! Müfessirlerin çoğu şöyle demiştir: Hz. Peygamber (kendisine verilen bilgiye dayanarak) Tûme (b. Ubeyrık) adlı bir hırsızın haklı olduğunu ve doğru söylediğini belirtmeye niyetlenince **hainlerden taraf olma** meâlindeki âyet inmiştir[59]. Onlar bunu söylemeselerdi daha uygun ve daha güzel olurdu. Onların söyledikleri şayet olmuşsa, Resûlullah bunu, hiyânetin o adamın evinde ortaya çıkmadığı için söylemiştir, çünkü kıssada çalınan malın başkasının evinde bulunduğu zikredilmiştir. Durum böyle ise, o zaman mesele bizim söylediğimiz gibi olmuştur[60]. "Hainlere taraf olma" meâlindeki yasak fiil ise mutlak bir nehiyden ibarettir, her ne kadar Hz. Peygamber Allah Teâlâ'nın kendisini hatadan koruduğunu biliyorsa da. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Sakın müşriklerden olma!"[61], "Sakın şüpheye düşenlerden olma!"[62], halbuki onu böyle kimselerden olmaktan korumuşsa da. Aslında korumak (ısmet) şayet bir emir ve yasak sözkonusu ise fayda verir, ama emir ve yasağın bulunmadığı bir yerde ısmetin ve maksada uygun davranışta bulunmanın mânası olmaz.

---

59 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 265, 268-270; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 672-676. Bu kıssa bazı kaynaklarda hırsızın ve çalınan şeylerin ismi değiştirilerek de rivayet edilmiştir (bk. Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 265-266; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 670-672).

60 Şârih şöyle dedi: "Merhum şeyh (Mâtürîdî) şöyle demiştir: Bu âyetin nüzûl sebebi dedikleri gibi ise, Hz. Peygamber'in kanaatine göre hiyânetin o kişinin yanında otaya çıkmamasından dolayıdır, çünkü kıssada çalınan malın başkasının evinde bulunduğu belirtilmektedir. Büyük bir ihtimalle Resûl-i Ekrem'in gönlünde sözkonusu kişinin inkâr edişinde haklı olduğu kanaati doğmuştur. Bu, gerçek ortaya çıkıncaya kadar Resûl-i Kibriyâ'nın konunun dış görünüşüyle yaptığı bir değerlendirmedir. Gerçek ortaya çıkıncaya kadar görünen durum budur. Ama Cenâb-ı Hak, işin gerçeğini vahiy yoluyla ortaya çıkarıncaya kadar beklemediği için Hz. Peygamber'e itapta bulunmuştur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 192a; Medîne nüshası, vr. 216b).

61 Yûnus, 10/105.

62 el-Bakara, 2/147.

وَاسْتَغْفِرِ اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٠٦﴾

28 [§] *106. "Allah'tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah çok yarlıgayıcı, ziyadesiyle esirgeyicidir."*

Allah'tan mağfiret dile. Bu beyan insanların "Allah'tan mağfiret dileriz, Allah'tan mağfiret dileriz" demelerinden ibaret değildir. Cenâb-ı Hak burada sanki şunu söylemektedir: Davranışlarınızın günahlarınıza kefâret olacağı bir hal üzere bulunun! Hz. Hûd'un (s.a.) kavmine söylediği şu söze bakmaz mısın? "Ey kavmim! Rabbinizden bağışlanmayı dileyin, sonra O'na tövbe edin... yüz çevirmeyin!"[63] Hz. Nûh (s.a.) da kavmine şöyle demişti: "Rabbinizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır"[64]. Peygamberler insanlardan sadece söz olarak "Allah'tan mağfiret dileriz" demelerini istememişler, davranışlarının günahlarına kefâret olacak bir hal üzere olmasını istemişlerdi. Çünkü onlar dilleriyle bin defa "Allah'tan mağfiret dileriz" deseler dahi, bu söz kendilerine hiçbir fayda getirmezdi. Binâenaleyh **Allah'tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah çok yarlıgayıcı, ziyadesiyle esirgeyicidir** meâlindeki âyetin de böyle anlaşılması gerekir. İstiğfarın aslı iki şeydir. Birincisi, Cenâb-ı Hakk'ın "Eğer onlar yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[65] buyruğunda olduğu gibi cezayı gerektiren davranışlara son vermektir. Belirtilen âyet de buna göre anlaşılmalıdır. İkincisi de Allah Teâlâ'nın affetmesi ve cezalandırmaktan vazgeçmesi suretiyle hatalarının örtülmesini talep etmektir.

وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتَانُونَ اَنْفُسَهُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ خَوَّانًا اَثِيمًا ﴿١٠٧﴾

107. "Kendilerine hiyânet edenleri savunma. Çünkü Allah, hainliği meslek edinmiş günahkârları sevmez."

---

63 "Ey kavmim! Rabbinizden bağışlanmayı dileyin, sonra O'na tövbe edin ki üzerinize bolca yağmur göndersin ve kuvvetinize kuvvet katsın; sakın günahkârlar olup Allah'tan yüz çevirmeyin!" (Hûd, 11/52).

64 "Rabbinizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır. (Dileyin ki) üzerinize gökten bol bol yağmur indirsin. Mallar ve oğullar vererek sizi desteklesin, size bahçeler versin ve sizin için ırmaklar akıtsın" (Nûh, 71/10-12).

65 el-Enfâl, 8/38.

Kendilerine hiyânet edenleri savunma. Bu, emir ve nehyin bulunmadığı yerde korumanın (ısmet) fayda vermeyeceğiyle ilgili olarak yukarıda söylediğimiz şeylerle aynıdır. **Kendilerine hiyânet edenler,** anlamındaki ifadeye
gelince, aslında hiçbir kimse kendisine hiyânet etmek kastıyla iş yapmaz, [§] 29
ne var ki hiyânetin zararı neticede kendilerine döndüğünde, sanki kendilerine hiyânet etmiş olurlar; tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onlar yalnızca kendilerini aldatmış oluyorlar"[66]. Normalde kimse kendini aldatmak kastıyla hareket etmez, ama aldatmanın akıbeti kendilerine döndüğünde, sanki kendilerini aldatmış olurlar. İşte yukarıdaki âyet de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَلَا يَسْتَخْفُونَ مِنَ اللّٰهِ وَهُوَ مَعَهُمْ اِذْ يُبَيِّتُونَ
مَا لَا يَرْضٰى مِنَ الْقَوْلِ وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُح۪يطًا 

108. "İnsanlardan gizlerler de -razı olmadığı sözü geceden kurup düzdüklerinde yanlarında olan- Allah'tan gizleyemezler. Allah onların bütün yapıp ettiklerini kuşatmaktadır."

İnsanlardan gizlerler de yanlarında olan Allah'tan gizleyemezler. Bu ilâhî kelâmın iki anlama gelmesi muhtemeldir. **İnsanlardan gizlerler,** yani yaptıklarını insanların öğrenmesinden utanırlar ama hiçbir şeyin kendisine gizli kalmadığını bildikleri Allah'tan hayâ etmezler. (İkincisi,) **insanlardan gizlerler,** yani sırlarını insanlardan saklarlar anlamına da gelebilir. Nitekim Hafsa'nın mushafında şöyle rivayet edilmiştir: "Ve lâ yestetirûne minellah" (ولا يستترون من الله) "Allah'tan gizlenemezler". Fakat Allah, onların gizlediklerini insanlara muttali kılar. **Allah onların yanındadır,** yani O'ndan hiçbir şey gizlenemez. **İnsanlardan gizlerler de yanlarında olan Allah'tan gizleyemezler** meâlindeki ilâhî kelâm iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, onlar yaptıklarını insanlardan gizleyebiliyorsa da Allah'tan gizlemeye güçlerinin yetmeyeceğini belirtmektedir. İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın bütün yaptıklarına muttali olmasını önemsemediklerini ve davranışlarında Allah'ın murakabesini düşünmediklerini, ama onları yaratıklardan gizlemek için gayret gösterdiklerini ifade etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

66 Akıllarınca Allah'ı ve iman edenleri aldatmaya kalkışıyorlar; halbuki onlar farkında olmadan yalnızca kendilerini aldatmış oluyorlar" (el-Bakara, 2/9).

Razı olmadığı sözü geceden kurup düzdüklerinde. İbn Abbâs'ın şöyle dediği nakledilmiştir: Öylesi kötü davranıştan ve yahudiye hırsızlık iftirasında
30 bulunur[67]. Şöyle de söylenmiştir: [§]"Yubeyyitûne" (يبيتون), yani sözü aralarında ve şöyle diyorlar: Bunu Peygamber'e götürelim ve ona şöyle şöyle oldu, diyelim. Bunu da hiyânet ve suçlamayı kendi adamlarından uzaklaştırmak için yapıyorlardı. O da kıssada anlatıldığına göre, Tûme (b. Ubeyrık) idi. Tûme bir adamın zırhını çalmış ve onu bir yahudinin evine atmıştı; onu yahudinin evinde gizlediği de söylenmiştir. Sonra kendisinden zırh istenince de, çalmadığına dair Allah adına yemin etmişti. Âyette geçen "tebyît" kavramının "geceleyin düzenlemek" anlamına geldiği de söylenmiştir. Bunu biz, "İçlerinden bir grup, içinden, senin söylediğinin tersini kuruyor"[68] meâlindeki âyette açıklamıştık.

Allah onların bütün yapıp ettiklerini kuşatmaktadır. Bu, bir tehdit ifadesidir. Yani Allah Teâlâ onların yaptıklarından gafil değildir, bütün yaptıklarını bilmektedir, tıpkı şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma!"[69] Ama Allah bu bilgiyi belli bir gün için saklamaktadır, o gün Allah onların yaptıkları her şeyi bildiğini ve kendilerini imtihan ettiğini onlara gösterecektir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

هَآ اَنْتُمْ هٰٓؤُلَٓاءِ جَادَلْتُمْ عَنْهُمْ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فَمَنْ يُجَادِلُ اللّٰهَ
عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا 

109. "Haydi siz dünya hayatında onlara taraf çıkıp savundunuz; ama kıyâmet günü Allah'a karşı onları kim savunacak yahut onlara kim vekil olacak?"

Haydi siz onlara taraf çıkıp savundunuz. Yani ey onlara taraf çıkıp savunan sizler! Onları ancak **dünya hayatında** savunabilirsiniz. Burada kastedilen kişilerin Tûme'nin taraftarları olduğu söylenmiştir. Yani ey dünyada onları savunan insanlar, **Kıyâmet günü Allah'a karşı onları kim savunacak?** Yani

67 Kurtubî şöyle dedi: "Âyette geçen (يبيتون) kelimesi "söylerler" mânasına gelir. Bunu Kelbî, Ebû Salih vasıtasıyla İbn Abbâs'tan nakletmiştir" (Kurtubî, *Tefsîr*, V, 379). Şârihin beyanı ise şöyledir: "Yaptığı kötü iş hakkında ve bir de yahudiye hırsızlık iftirası; yani onlardan hırsızlık zuhur etmiş ama bir yahudiye nispet etmiş ve ona yalan yere iftira da bulunmuşlardır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 192b; Medîne nüshası, vr. 216b).

68 bk. en-Nisâ, 4/81.

69 İbrâhim, 14/42.

kıyâmet günü onu savunacak kimse yoktur. **Yahut onlara kim vekil olacak** ve kıyâmet günü onu savunacak? Buradaki "vekîl" kelimesinin kefil anlamına geldiği söylenmiştir, bu da onu savunmak anlamına gelir; şu ilâhî beyanda
olduğu gibi: "Onlar, Allah'ın âyetleri hakkında tartışmaya girişirler"[70]; [§]yani 31
âyetleri bâtıl ile karıştırıp reddetmek suretiyle "vekîl" (وكيلا) kelimesinin "rakîb" (رقيبا) mânasına geldiği söylendiği gibi kefil anlamına geldiği de belirtilmiştir. Aslında vekîl, kendisine verilen şeyleri korumakla görevli olan, ihtiyaçları karşılayan ve zararlı şeyleri ortadan kaldıran kişi için kullanılır.

وَمَنْ يَعْمَلْ سُوٓءًا اَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللّٰهَ يَجِدِ اللّٰهَ غَفُورًا رَحِيمًا 

110. "Kim bir kötülük yapar veya nefsine zulmeder de sonra Allah'tan mağfiret dilerse, Allah'ı çok yarlıgayıcı ve esirgeyici bulacaktır."

Kim bir kötülük yapar veya nefsine zulmederse. Bu ilâhî beyanda yer alan kötülük ve zulüm aynı şeydir. Yani kötülük yapan kendisine zulmetmiş, kendine zulmeden de kötülük yapmış olur. Bunun, İbn Abbâs'ın (r.a.) söylediği gibi, insanlara kötülük yapan veya Allah'a karşı görevlerinde kendine zulmeden anlamına gelmesi de muhtemeldir. Abdullah b. Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu âyet, yani **Kim bir kötülük yapar veya nefsine zulmederse** meâliyle başlayan âyet, Kur'ân'da insanı en çok ümitlendiren âyettir. Onun şöyle dediği de rivayet edilmiştir: Yüce Allah'ın Kitab'ında dört âyet vardır ki, onlar bana kızıl ve siyah develere sahip olmaktan daha sevimli gelir: "Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez; o zerre, bir iyilik ise onu katlar, kendi katından da büyük mükâfat verir"[71] meâlindeki âyet; "Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar"[72]; "Eğer onlar kendilerine kötülük ettiklerinde sana gelseler de Allah'tan bağışlanmayı dileselerdi, peygamber de onlar için mağfiret dileseydi, elbette Allah'ı ziyadesiyle affedici ve esirgeyici bulurlardı"[73] meâlindeki âyet ve bir de **Kim bir kötülük yapar veya nefsine zulmederse** meâlindeki âyet[74]. Alkame ve Esved, Abdullah b. Mesûd'un (r.a.) şöyle dediğini de rivayet

70 el-Mümin, 40/35.
71 en-Nisâ, 4/40.
72 en-Nisâ, 4/48.
73 en-Nisâ, 4/64.
74 Bu rivayeti Hennâd tahrîc etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 559-560).

ederler: Allah'ın Kitab'ında iki âyet vardır ki günah işleyen bir kul bu âyetleri okur ve sonra Allah'tan mağfiret dilerse mutlaka bağışlanır: "Onlar çirkin bir şey yaptıkları veya kendilerine kötülük ettikleri zaman Allah'ı hatırlarlar da hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki? Onlar, yaptıklarında bile bile ısrar etmezler"[75] meâlindeki âyet ile **Kim bir kötülük yapar veya nefsine zulmeder de sonra Allah'tan mağfiret dilerse** meâlindeki âyet[76].

وَمَنْ يَكْسِبْ اِثْمًا فَاِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلٰى نَفْسِهِ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا
حَكِيمًا ﴿١١١﴾

43 [§]*111. "Kim bir günah işlerse onu ancak kendi aleyhine işlemiş olur. Allah her şeyi bilmektedir, büyük hikmet sahibidir."*

Kim bir günah işlerse onu ancak kendi aleyhine işlemiş olur. Çünkü onun neticesi kendisine dönecektir, dolayısıyla kötülüğü sanki kendi aleyhine yapmış olmaktadır.

وَمَنْ يَكْسِبْ خَطٖيـٓئَةً اَوْ اِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهٖ بَرٖيـٓئًا فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتَانًا
وَاِثْمًا مُبٖينًا ﴿١١٢﴾

112. "Kim de bir hata veya günah işler, sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa şüphesiz ağır bir iftira suçunu ve apaçık bir günahı yüklenmiş olur."

Kim de bir hata veya günah işlerse. Bunların ikisinin de aynı şey olması muhtemeldir: Hata günahtır, günah da hatadır. **Kim de bir hata yaparsa** cümlesi ile Tûme b. Ubeyrık'ın zırhı çalması, **veya günah işlerse** anlamındaki cümle ile de "çalmadım" diye yalan yemin etmesi veya falan Yahudi çaldı diye

---

75 Âl-i İmrân, 3/153.

76 Alkame ve Esved'ten nakledilen bu rivayeti kaynaklarda bulamadık. Fakat Abd b. Humeyd İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle dediğini tahrîc etmiştir: Nisâ sûresinde şu iki âyeti okuyan, sonra da Allah'tan mağfiret dileyen kişi mutlaka bağışlanır: "Kim bir kötülük yapar veya nefsine zulmeder de sonra Allah'tan mağfiret dilerse, Allah'ı çok yarlıgayıcı ve esirgeyici bulacaktır" (en-Nisâ, 4/110) meâlindeki âyet ile "Eğer onlar kendilerine kötülük ettiklerinde sana gelseler de Allah'tan bağışlanmayı dileselerdi, peygamber de onlar için mağfiret dileseydi, elbette Allah'ı ziyadesiyle affedici ve esirgeyici bulurlardı" (en-Nisâ, 4/64) meâlindeki âyet (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 678).

iftira atması kastedilmiştir de denilmiştir. **Sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa** meâlindeki ilâhî kelâm hakkında şöyle denilmiştir: Adamın evinde arama yapılınca zırhı bir Yahudinin evine atmış, sonra da çalmadığına dair haksız yere ve yalan yemin etmişti. **Şüphesiz ağır bir iftira suçunu ve apaçık bir günahı yüklenmiş olur,** çünkü suçsuz bir insana yalan isnat etmiştir. Bühtan, bir insanın başka biri hakkında, yapmadığı bir şeyi yaptı diye iftira etmesidir. Yaptığı yalan yemin ile de **Apaçık bir günahı yüklenmiş olur.** *En doğrusunu Allah bilir.*

Kim de bir hata veya günah işlerse. Bu ikisinden her biri diğerinin anlamına gelebilir, biraz önce anlatılanları tekit için tekrar ifadesi kullanılmıştır. Bu ikisinin ayrı şeyler olması da muhtemeldir; insanlara karşı kötülük ve hata yapması veya Allah'a karşı günah işlemek suretiyle kendine zulmetmesi mânasınadır.

وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ وَرَحْمَتُهُ لَهَمَّتْ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ اَنْ يُضِلُّوكَۜ
وَمَا يُضِلُّونَ اِلَّٓا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَضُرُّونَكَ مِنْ شَيْءٍۜ وَاَنْزَلَ اللّٰهُ
عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُۜ وَكَانَ فَضْلُ
اللّٰهِ عَلَيْكَ عَظٖيمًا 

113. "Allah'ın sana lütfu ve esirgemesi olmasaydı onlardan bir güruh seni yanıltmaya yeltenmişti; halbuki onlar ancak kendilerini saptırırlar, sana hiçbir zarar veremezler. Allah sana kitabı ve hikmeti indirmiş, bilmediğini sana öğretmiştir. Sana Allah'ın lütfu gerçekten büyük olmuştur."

Allah'ın sana lütfu ve esirgemesi olmasaydı onlardan bir güruh seni yanıltmaya yeltenmişti. Tefsir âlimlerinin çoğu şöyle demiştir: Bu âyet daha önce zikredildiği üzere komşusunun zırhını çalan Tûme (b. Ubeyrık) hakkında nâzil olmuştur. [§]Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **Allah'ın sana lütfu** 33
ve esirgemesi olmasaydı, Tûme'nin kabilesi **seni yanıltmaya niyetlenmişti,** yani seni yanıltacaklardı. Buradaki "yudıllûke" (يُضِلُّوكَ) kelimesi seni dinde saptırırlar (idlâl) demek değildir, şayet onların dedikleri gerçekleşseydi "hükümde sana hata yaptıracaklardı" demektir. **Seni yanıltacaklardı,** yani hırsızlık konusunda sana bilmeden hüküm verdireceklerdi mânasına da gelebilir. Hz. Peygamber, zırhı kimin çaldığını bilmediği için hırsızlık konusunda bilgisiz

olabilirdi, çünkü Tûme'nin çaldığını bilmiyordu. Bu sebeple onun çalmadığına hükmedebilirdi. Zaten Resûlullah (s.a.) ancak vahiy yoluyla gerçek bilgi sahibi oluyordu. Daha sonra vahiy gelip hırsızlığı onun yaptığını kendisine bildirmişti. Bu âyetin bütün kâfirler hakkında gelmiş olması da muhtemeldir, çünkü kâfirlerle münâfıklar, Allah Resûlü'nü doğru yoldan saptırmayı ve hata yaptırmayı arzu ediyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: "Kendileri nasıl inkâr etmişlerse sizin de öyle inkâr etmenizi, böylece onlara eşit ve benzer hale gelmenizi isterler"[77]. Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Ehl-i Kitap'tan çoğu, hakikat kendilerine apaçık belli olduktan sonra, sırf içlerindeki haset duygusundan ötürü, sizi imanınızdan vazgeçirip küfre döndürmek istediler"[78]. Şimdi, **Allah'ın sana lütfu ve esirgemesi olmasaydı,** meâlindeki ilâhî beyan (iki mânaya hamledilebilir. Birincisi,) nübüvvet sayesinde seni korumuştur, aksi takdirde seni hidâyet yolundan saptırırlardı. Bu, şu âyet-i kerîme konumundadır: "Seni -korumak suretiyle- yerinde sağlam tutmasaydık neredeyse biraz da olsa onlara kayacaktın!"[79] buyurmaktadır.

İkincisi, **Allah'ın sana lütfu ve esirgemesi olmasaydı,** şöyle ki Allah o konuda doğru olan hükmü sana bildirmiş, onu vahiy yoluyla göstermiş ve -söyledikleri sabit ise- o hainin sözünü tasdik etmekten seni korumuştu. Aksi takdirde onlar seni yanıltmaya ve bilmeden hüküm verdirmeye azmettirdi. Şunu da belirtmek gerekir ki bu âyet, Mûtezile'nin iddiasını bozmaktadır. Çünkü Cenâb-ı Hak, Resûlullah'ı hatalardan korunmak suretiyle kendisine lütufta
34 bulunmuştur. [§]Onlarsa şöyle devam etmektedir: Allah Teâlâ'nın onu koruması gerekirdi, Resûl-i Ekrem buna önceden beri layıktı. Şayet onu koruması Allah için gerekli olsaydı kendisine lütufta bulunmasının bir anlamı kalmazdı. Çünkü onların iddiasına göre Allah yapmak zorunda olduğu şeyi yapmış olacaktı. Yapması gereken bir şeyi yapan biri için lütufta bulunduğu söylenmez. Dolayısıyla bu âyet, onların iddiasını reddetmektedir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Allah'ın sana lütfu ve esirgemesi olmasaydı onlardan bir güruh seni yanıltmaya yeltenmişti meâlindeki âyet iki mânaya daha yorumlanabilir. Birincisi, onların yeltendikleri şeyleri gerçekleştirmeye engel olmasıdır. İkincisi, onlar taleplerini açıkladıktan sonra isteklerini elde etmek için yaptıkları iftira ile Hz. Peygamber'i yanıltmalarından korumasıdır.

---

77 en-Nisâ, 4/89.

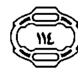
78 el-Bakara, 2/109.

79 el-İsrâ', 17/79.

Seni yanıltacaklardı meâlindeki beyan iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi, meseleyi karıştırarak ve yalan dolanla bulandırarak işin iç yüzünü bilmeden hüküm vermeni sağlayacaklardı, demektir. Bu ifade özellikle âyetin nüzûl sebebi olan kıssaya yöneliktir. İkincisi, yanıltmaktan maksat doğru yoldan uzaklaştırmak ve bir takım kurnazlıklarla haktan saptırmaktır. Allah'ın düşmanları Hz. Peygamber'e ve bütün hayır ehline karşı bu türlü şeyleri sürekli olarak yapagelmişlerdir. Cenâb-ı Hak, iki yolla onları bundan vazgeçirmektedir. Bu iki yoldan her biri de yine ikiye ayrılır: Birincisi, vahyin nüzûlüne sebep teşkil eden vâkıalarla, (ikincisi de) âyetlerle. Ayrıca Allah'ın düşmanları vazgeçirmesi bazan savaşla ve zahirî sebeplerle, bazan da müslümanları lütfu ve korumasıyla olur. Allah Teâlâ bunu kendi lütfu ve rahmeti olarak vasıflandırmıştır, bunun da sebebi, zatına yönelik bir lütuf olduğunun bilinmesidir, zira hakları vermek fazilet olarak görülmez.

Onlar ancak kendilerini saptırırlar. Hiçbir kimse kendisini saptırmayı düşünmez, ama saptırmanın sonucu kendisine dönüyorsa, bu kendisini saptırması anlamına gelir. **Sana hiçbir zarar veremezler.** "Allah seni insanlardan koruyacaktır"[80] meâlindeki âyette de ifade buyurduğu üzere Cenâb-ı Hak, insanların zararlarından kendisini koruyacağına dair Resûlüne güvence vermektedir.

[§]**Allah sana kitabı ve hikmeti indirmiştir.** Bu hususu çeşitli yerlerde 33
açıklamıştık[81]. **Bilmediğini sana öğretmiştir,** helâl, haram, bütün hükümleri ve diğer hususları. Şu ilâhî beyanda zikredildiği gibi: "Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun"[82]; o, gerçekten böyle idi. **Sana Allah'ın lütfu gerçekten büyük olmuştur.** Yani sana hükümleri öğretmesi, insanların zararlarından nübüvvet ve risâletle koruması ve düşmanların zararlarını senden bertaraf yoluyla. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَا خَيْرَ فٖي كَثٖيرٍ مِنْ نَجْوٰيهُمْ اِلَّا مَنْ اَمَرَ بِصَدَقَةٍ اَوْ مَعْرُوفٍ اَوْ اِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ ابْتِغَٓاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ فَسَوْفَ نُؤْتٖيهِ اَجْرًا عَظٖيمًا 

80 el-Mâide, 5/67.

81 Meselâ bk. el-Bakara, 2/269.

82 eş-Şûrâ, 42/52.

114. "Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Ancak bir sadaka verilmesini yahut bir iyilik yapılmasını ya da insanların arasının düzeltilmesini isteyenler müstesnâdır. Kim Allah'ın rızasını elde etmek için bunu yaparsa biz ona ileride büyük bir karşılık vereceğiz."

Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Buradaki "en-necvâ" (النجوى) kelimesinin anlamı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Necvâ'nın topluluk anlamına geldiği söylenmiştir. Âyet-i kerîmede Allah Teâlâ "kendi aralarında fısıldaşırken"[83] buyurmaktadır. Bu fısıldaşanlarla erkekler kastedilmektedir. Bu kelimenin sırlar anlamına geldiği de söylenmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyette şöyle demektedir: "Gizli konuşan üç kişi yoktur ki dördüncüsü Allah olmasın"[84]. Sonra Yüce Allah bir istisnâ getirmekte ve şöyle buyurmaktadır: **Ancak bir sadaka verilmesini yahut bir iyilik yapılmasını isteyenler müstesnâdır**. Şayet "necvâ" kelimesinin tevili özellikle necvâ fiili ise Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Sadaka vermeyi, iyilik yapmayı, yahut insanların arasını düzeltmeyi emretmek müstesnâ, onların fısıldaşmalarının bir çoğunda hayır yoktur. Şayet "necvâ" kelimesi kavim anlamında tevil edilirse *-en doğrusunu Allah bilir ya-* O, sanki şöyle demiş olur: Onların birçoğunda hayır yoktur, ancak bir sadaka verilmesini, yahut bir iyilik yapılmasını, veya insanların arasının düzeltilmesini isteyenler müstesnâdır. Bu, sanki en uygun yorum gibidir. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede, istisnânın insanların çoğu hakkında yapılmasının mânası âyette sözü edilen topluluğa hitap edilmesine yöneliktir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Onların pek çoğunda hayır yoktur, ancak belirtilen şeylere uygun halde olurlarsa hayırda olurlar. Muhtemeldir ki onların bazılarının gizli konuşmaları hayra yöneliktir, fakat bu, azınlık bir gruptur. Burada istisnânın "sünyâ" (الثُّنيا) fiilinden olmasının sebebi, münâfıklar ve kâfirler tarafından yapılmış olsa bile,
36 yapılan işin bazan hayır olabilmesidir. Ancak [§]Cenâb-ı Hak, kendi rızası için yapılmayan bir fiili kabul etmeyeceğini açıklamıştır, bu da onların iman etmeleriyle mümkün olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

83 "Biz onların seni dinlerken neye kulak verdiklerini, kendi aralarında fısıldaşırken de o zâlimlerin, 'Siz, sadece büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz!' dediklerini çok iyi biliyoruz" (el-İsrâ', 17/47).

84 "Farkında değil misin, Allah göklerde olanı da yerde olanı bilmektedir! Gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki dördüncüleri O olmasın; beş kişi yoktur ki altıncıları O olmasın. Bundan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka Allah onların yanındadır; nihayet kıyâmet günü onlara yapıp ettiklerini bildirecektir. Çünkü Allah her şeyi bilmektedir" (el-Mücâdile, 58/7).

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدٰى وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ
الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلّٰى وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴿١١٥﴾

115. "Yolun doğrusu kendine apaçık belli olduktan sonra Resûlullah'a karşı çıkan ve müminlerin yolundan başkasını izleyen kimseyi saptığı yönde bırakırız ve onu cehenneme atarız. Orası varılacak ne kötü bir yerdir!"

Yolun doğrusu kendine apaçık belli olduktan sonra Resûlullah'a karşı çıkan ve müminlerin yolundan başkasını izleyen kimse. Denilmiştir ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme hiyâneti belli olduktan sonra Medîne'de kalmaktan utanan kişi (Tûme b. Ubeyrık) irtidat etmiş ve kâfir olarak Mekke'ye dönmüştü. İşte **Resûlullah'a karşı çıkan** meâliyle başlayan âyet-i kerîme bunun üzerine gelmişti[85]. Cenâb-ı Hak onun, **Yolun doğrusu kendine apaçık belli olduktan sonra müminlerin yolundan başkasına uyarak** Resûl'e muhalefet ettiğini söylemektedir. İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre şöyle demiştir: **İşin doğrusu kendine apaçık belli olduktan sonra,** yani kâfir olarak bulunduktan sonra İslâm'ın doğruluğu kendisine açıkça belli oldu ve müslümanlığı benimsedi. İbn Abbâs sözüne şöyle devam etti: Tûme'nin durumu ortaya çıkıp zırhı onun çaldığı anlaşılınca, Cenâb-ı Hak "Hırsızlık yapan kadın ve erkeğin ellerini kesin!"[86] meâlindeki âyeti göndermişti. Bunun üzerine ona: Ey Tûme, Resûlullah senin elini kesecek, denilmiş, o da korkarak Mekke'ye kaçmış[87]. **Müminlerin yolundan başkasına uyan,** müminlerin dininden başkasına uyan demektir. İbn Mesûd (r.a.), mushafında "ve yeslük ğayre sebîli'l-mu'minîn" (وَيَسْلُكْ غير سبيل المؤمنين), yani müminlerin gittiği yoldan başka yola giden, ifadesi vardır.

[§]**Onu saptığı yönde bırakırız.** Yani onu, üstlendiği Şeytan'ın dostlu- 37
ğuyla baş başa bırakırız. Şöyle de denilmiştir: Onu, müminlerin dini dışında seçtiği dinle başbaşa bırakırız. Ve **onu cehenneme atarız.** Yani onu âhirette cehenneme koyarız. **O kimseyi saptığı yönde bırakırız,** yani âhirette onu dün-

---

85 Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 266, 268, 269; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 671-676.

86 el-Mâide, 5/38.

87 Kurtubî şöyle dedi: "Dahhâk dedi ki: Resûlullah (s.a.) onun elini kesmek istemişti, o da kabul etmişti. Fakat silâh kuşanmış yahudiler onu alıp kaçırmışlardı. Bunun üzerine "Hadi siz onlara taraf çıktınız" (en-Nisâ, 4/109), yani yahudiye taraf çıktınız, meâlindeki âyet nâzil olmuştu" (Kurtubî, *Tefsîr*, V, 376).

yada iken saptığı yönde bırakırız diye de mâna verilmiştir. **Orası varılacak ne kötü bir yerdir!** Vardığı yer ne kadar kötüdür! **Onu saptığı yönde bırakırız.** O, şeytana uymuştu, Allah Teâlâ da şeytanı ona dost yaptı. Nitekim Cenâb-ı Hak "Kim şeytanı dost edinirse"[88] buyurmaktadır. **Onu saptığı yerde bırakırız** lafzı, seçtiği yolda onu yardımsız bırakırız, saptığı yoldan dolayı onu cezalandırırız, girdiği yoldan dolayı onun için âhirette zulüm, bâtıl ve helâk edici şeyler yaratırız[89]. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهٖ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَمَنْ
يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا 

116. "Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz, ondan başkasını dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a ortak koşan büsbütün sapıtmıştır."

[Günahların Bağışlanması]

Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz, ondan başkasını dilediği kimseler için bağışlar. Bu âyette, kişinin her günah sebebiyle -Havâric'in iddia ettiği gibi- müşrik olmayacağının delili bulunmaktadır, çünkü Kur'ân-ı Kerîm, günahları taksime tâbi tutmuştur. Bu arada bazı günahların affedilmesinin, ifadede gizli olarak bulunan tövbe sayesinde oluştuğunu ileri sürmek de mümkün değildir, çünkü şirk de tövbe ile affedilir. Şu halde Hâricîler'in görüşü kökten yanlıştır. Âyet aynı zamanda büyük günah işleyen birinin tövbe etmedikçe bağışlanması mümkün değildir diyenlerin iddialarının da asılsız olduğunu göstermektedir, çünkü Allah Teâlâ, kendi zatına, günahları bağışlama iradesini nispet etmiştir. Bizim bu söylediklerimizde, aynı zamanda, Allah'ın sözleri ve fiillerinden hikmetsizliğin ortadan kaldırılması sözkonusudur. Bizim bu söylediklerimiz (Havâric ve Mûtezile'den oluşan) iki grubu da bağlayıcı mahiyettedir. Şimdi, küçük günah işleyeni bile küfre nispet eden Havâric'in görüşünü reddeden husus şudur: Peygamberler ile velîler bile küçük günah işlemişlerdir. Sahibini küfre sevkeden bir günah nübüvvet ve velâyeti düşürür. Şu halde peygamberlere imanı bu nitelikte olan kişinin

88 "Allah'ı bırakıp da şeytanı dost edinen kimse elbette apaçık bir ziyana düşmüş olur" (en-Nisâ, 4/119).

89 Şârih şöyle dedi: "Âyetteki 'onu bırakırız' anlamındaki lafız, döndüğü yerden dolayı onun için zulüm, bâtıl ve helâk edici şeyler yaratırız. Nitekim Allah küfrü de çirkin, fasit ve yok olmaya mahkûm olarak yarattı" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 193a).

kendisi, onlara inanmaktadır. Bu konuda Mûtezile'nin iddialarına gelince, [§] Cenâb-ı Hak, peygamberleri yalvararak ve ürpererek, korkarak ve ümit ederek ve işledikleri zellelerden dolayı ağlayarak kendisine dua etmekle, duaları kabul edilinceye kadar da tazarru ve niyazda bulunmakla nitelemektedir[90]. Şayet onların işledikleri günahlarda hikmet açısından azap ihtimali bulunmasaydı, bu yaptıkları dua ve niyazlarla haddi aşmış, Allah'ı da zulmeden ve kendisinden korunulması gereken biri olarak nitelemiş olurlardı. Bu ise zellelerden daha büyük bir günahtır. Bu, küçük günah işleyenlerin bağışlanacağı, dolayısıyla cezalandırmanın hikmet dışında kalacağına dair Mûtezile'nin iddiasına da, aynı günah sebebiyle o kişiden iman niteliğinin yok olacağı şeklindeki Hâricîler'in iddiasına da aykırıdır. *Hatalardan korunmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.* 86

Kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz, ondan başkasını dilediği kimseler için bağışlar. Bu ilâhî beyanın inançta şirk mânasına gelmesi muhtemeldir; bu, kişinin rab ve ilâh olma konusunda Allah'a başka birini ortak kabul etmesidir. İkincisi de ibadette O'na başka birini ortak kılmasıdır. Bunların hepsi yüce Allah'a şerik koşma anlamına gelir. Zira bir insanın, rab ve ilâh olarak Allah'a başka birini ortak kılmasıyla, ibadetinde O'na birini ortak bilmesi arasında fark yoktur. Yüce Allah'ın şöyle buyurduğunu bilmez misin! Önce "Sizin ilâhınız sadece bir ilâhtır"; âyetin sonunda da şöyle demiştir: "Kimse Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın!"[91] Cenâb-ı Hak burada, ulûhiyyette ve rubûbiyyete ortak koşmakla, ibadette ortak koşmayı birleştirmiş ve her ikisini de Allah'a şirk koşmak olarak saymıştır. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

---

90 Müellif merhum aynı konuda *Kitâbu't-Tevhîd*'te şöyle demektedir: "Bu konuda Mûtezile'nin iddialarına gelince, durum şöyledir: Cenâb-ı Hak, peygamberleri yalvararak ve ürpererek, korkarak ve ümit ederek ve işledikleri zellelerden dolayı ağlayarak kendisine dua etmekle, duaları kabul edilinceye ve istediklerini kendilerine verinceye kadar da tazarru ve niyazda bulunmakla nitelemektedir. Eğer peygamberlerin işledikleri günahlarda hikmet açısından azap ihtimali bulunmasaydı veya onlar azap korkusu taşımasalardı, bu dua ve niyazlarında haddi aşmış, Allah'ı da zulmetmek ve tecavüz etmekle nitelemiş olurlardı. Bu ise zellelerden daha büyük bir günahtır. Bu, küçük günah işleyenlerin bağışlanacağı, dolayısıyla cezalandırmanın hikmet dışında kalacağına dair Mûtezile'nin iddiasını ve aynı günah sebebiyle o kişiden iman niteliğinin yok olacağı şeklindeki Hâricîler'in iddiasını reddetmektedir. *Bütün güç ve kuvvet Allah'a aittir*".

91 "De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana, ilâhınızın, sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık her kim rabbine kavuşmayı bekliyorsa dünya ve âhirete yararlı iş yapsın ve rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın" (el-Kehf, 18/110).

39 [§]**Ondan başkasını dilediği kimseler için bağışlar.** Bu ilâhî beyanın Mûtezile'nin iddia ettiği mânaya gelmesi muhtemel değildir. Onlara göre Cenâb-ı Hak mağfireti, dilediği günahlar hakkında vâdetmiş, sonra da "Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız küçük günahlarınızı örteriz"[92] meâlindeki âyetle bunu küçük günahlar olarak açıklamış ve böylece büyük günahlar hakkındaki tehdit devam etmiştir. Aslında günah konusunda, âyetteki bağışlama vâdi devam etmektedir, şöyle de denilmiştir: **Dilediği kimseler için** ifadesi günahları bağışlanan kişilerden kinâyedir, affedilen günahlardan ve suçlardan değil. Şahıslardan kinâye olan âyeti, günahlara tahsis etmek doğru değildir. Zira Cenâb-ı Hak "mâ şâe" (ما شاء) yani dilediği şeyi dememiş, "li-men yeşâu" (لِمَنْ يَشَاءُ) dilediği kişiyi demiştir, bu da şahıslardan kinâyedir. Tehdit ifade eden âyetler ise kimler için gelmişse, onlar hakkında hakikat mânasına gelir. Sözü edilen şeyle ilgili gelenin, bu konuya hamledilmemesi daha uygundur. Cenâb-ı Hak "li-men yeşâu" (لِمَنْ يَشَاءُ) yani dilediği kimseler için dedikten sonra, bu onlardaki küçük günahların hikmet gereği bağışlandığını, vâd olmadığını, âyetin de tanımlama anlamına geldiğini gösterir[93]. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنَاثًا وَإِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا 

[92] en-Nisâ, 4/31.

[93] Semerkandî şöyle der: "Bu âyet, Mûtezile'ye karşı bizim delilimizdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, şirk dışında kalan günahları hiçbir ayırım yapmaksızın dilediği kişilerden bağışlayacağını vâdetmektedir. Âyetin bu mutlak ifadesiyle amel etmek gerekir. Mûtezile şöyle der: Evet, bu âyette dilediği kişiler için mağfiret vâdi vardır, ama bağışlamayı dilediği kişileri açıklamamaktadır. Sonra 'Kim Allah'a ve peygamberine itaatsizlik eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı ateşe atar' (en-Nisâ 4/14) meâlindeki âyette ve diğer âyetlerde büyük günah işleyenler hakkındaki tehdidini açıklamaktadır. Bu, yüce Allah'ın bağışlayacağını dilediği kişiler arasında büyük günah işleyenlerin dâhil olmadığını gösterir. Buna sadece küçük günah işleyenler girer. Cenâb-ı Hakk'ın bağışlama iradesini 'Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz' (en-Nisâ 4/31) meâlindeki âyetten de öğreniyoruz. Fakat biz diyoruz ki: Cenâb-ı Hakk'ın 'dilediği kimseler için' ifadesi, Allah'tan gelen bağışlama vâdidir. Onlardaki küçük günahlar hikmet gereği bağışlanmıştır. Onların bağışlandığı akıl yoluyla da bilinir. Allah'ın iradesine ancak caiz olan ile yok olan girer, küçük günahların ise bu âyetin kapsamına girmesi caiz olmaz. Şirk ise, âyetin kastı dışında kalan bir şeydir. Bu durumda geriye sadece büyük günahlar kalmıştır. Eğer bunlar âyetin hükmüne dâhil olmasaydı, bu insanı Cenâb-ı Hakk'ın verdiği haberlerde muhalefete götürürdü. Bu ise caiz değildir" (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 193a-193b).

117. "Onlar Allah'ı bırakıp ancak bir takım dişi putlardan medet umuyorlar; başkasından değil, isyankâr şeytandan dilekte bulunuyorlar."

Onlar Allah'ı bırakıp ancak birtakım dişi putlardan medet umuyorlar. Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Dişi putlar (diye tercüme ettiğimiz) "inâs" (إناث) kelimesi, ruhu bulunmayan ölüler anlamına gelir. İbn Abbâs'ın da böyle dediği nakledilmiştir[94]. Yine denilmiştir: Cenâb-ı Hakk'ın "Bir takım dişi putlar" anlamındaki beyanı meleklerden ibarettir. [§]Çünkü 40
Câhiliye Arapları, meleklerin Allah'ın gökteki kızları olduğunu iddia ediyor ve onlara tapıyorlardı. Onlar kendi anlayışlarına göre dişi putlara ibadet ediyorlardı. "İnâs" kelimesinin put anlamındaki (وثن) kelimesinden geldiği de söylenmiştir. Hz. Âişe'nin "in yed'ûne min dûnihi illâ evsânen" (إن يَدْعُونَ مِن دونِه إلا أوثانا) diye okuduğu rivayet edilmiştir[95]. Bu kelime de put anlamına gelir. Putları kadın suretinde tasvir ettikleri, onu süsledikleri, gerdanlıklar taktıkları ve kadınlar gibi donattıkları, sonra da onlara bu şekilde taptıkları, aslî şekilleriyle tapmadıkları için "inâs" diye isimlendirilmiştir. Şöyle de denilmiştir: Onların tapmış oldukları Lât, Menât ve Uzzâ putlarının adları dişi isimler olduğu için inâs diye isimlendirilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar başkasından değil, isyankâr şeytandan dilekte bulunuyorlar. Cenâb-ı Hak burada müşrikler, şeytandan kaçsalar ve onu beğenmeseler de, putlara ibadet etmek suretiyle onların yine de şeytana ibadet etmiş olduklarını haber vermektedir. Çünkü kendilerini putlara tapmaya davet eden odur, bundan dolayı onlar sanki şeytana tapmış olmaktadır. Hz. İbrâhim'in (s.a.) "Babacığım! Şeytana kulluk etme!"[96] dediğini görmez misin? O, "şeytana kulluk etme" diyerek putlara tapmayı şeytana tapmak olarak görmüştür. Bu da şunu gösteriyor ki onların putlara tapmaları, şeytana tapmaları anlamına gelir. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

İsyankâr anlamına gelen "merîden" (مَرِيدًا) lafzına İbn Abbâs, haddini aşan mânası vermiştir.

لَعَنَهُ اللّٰهُ وَقَالَ لَاَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ نَص۪يبًا مَفْرُوضًاۙ 

[94] Bu iki rivayet için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 279; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 687. Bu âyetteki "inâs" (إناث) kelimesinin mânaları için ayrıca bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "أنث" md.

[95] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 280; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 687.

[96] Meryem, 19/44.

118. "Allah şeytanı lânetlemiştir, o da 'Kullarından belli bir pay alacağım' demiştir."

Allah şeytanı lânetlemiştir. Lânet, Allah'ın rahmetinden uzaklaşmak demektir. Şeytan mel'ûn diye isimlendirilmiştir, çünkü Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmış ve kovulmuştur. **O da 'Kullarından belli bir pay alacağım' demiştir.** Şeytan -Allah lânet etsin- her ne kadar "... kullarından ... alacağım" diye kesin ifade kullanmışsa da aslında o, bir zandan ibarettir. Cenâb-ı Hakk'ın başka bir âyette "Gerçek şu ki İblis onlar hakkındaki tahminini doğrulamıştı"[97] buyurduğuna bakmaz mısın? Bu, İblis'in o sözü zanna dayanarak söylediğinin delilidir; ne var ki burada kesin ve gerçekleşmiş şeklinde bir ifade kullanmıştır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

31 [§] **Belli bir pay.** Yani açıklanmış, bilinen bir pay. Buradaki belli pay biraz sonra zikredilecek olan ve "Onları mutlaka saptıracağım"[98]. meâlindeki ifadeye bağlı olarak مَفْرُوضًا açıklanmış demektir, yani kimin itaat edeceği, kimin etmeyeceği.

وَلَأُضِلَّنَّهُمْ وَلَأُمَنِّيَنَّهُمْ وَلَاٰمُرَنَّهُمْ فَلَيُبَتِّكُنَّ اٰذَانَ الْاَنْعَامِ
وَلَاٰمُرَنَّهُمْ فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللّٰهِ وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ
اللّٰهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا 

119. "Onları mutlaka saptıracağım, onları boş kuruntulara kaptıracağım, kesinlikle onlara emredeceğim de hayvanların kulaklarını yaracaklar, emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler", demiştir. Allah'ı bırakıp da şeytanı dost edinen kimse elbette apaçık bir ziyana düşmüş olur."

Onları mutlaka saptıracağım, onları boş kuruntulara kaptıracağım. Denilmiştir ki bu, lânetlenmiş Şeytan'ın neler yapacağı konusunda Cenâb-ı Hak tarafından kullarına verilen bir haberdir, amacı da ondan sakınmalarıdır. **Onları mutlaka saptıracağım;** bu, gerçekten dalâlete düşürmek anlamında değildir, çünkü Şeytan'ın kimseyi dalâlete düşürmeye gücü yetmez. Ama o, insanı dalâlete çağırır, sapıklığa giden yolu ona güzel, hidâyet yolunu da karmaşık gösterir. İşte dalâlet lafzının şeytana izâfe edilmesinin mânası budur. Yoksa şeytanın hiç kimseyi gerçek anlamda saptırmaya gücü yetmez. Nitekim

[97] Sebe', 34/20.
[98] en-Nisâ, 4/119.

Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: "Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu; benim yaptığım size çağrıda bulunmaktan ibaretti"[99]. Şunu da belirtmek gerekir ki insanlar, Şeytan'ın çağrısı ve yolunu güzel göstermesiyle dalâlete düştüklerinde İblis onları kuruntulara kaptırır ve insanlar da çeşitli kuruntulara kapılırlar. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: "İnkâr edenler inananlara şöyle dediler: Eğer bu iyi bir şey olsaydı bizi bırakıp da onlara gelmezdi!"[100] buyurmaktadır. Yine "Onlar, 'Yahudi veya hıristiyan olanlar hariç, hiç kimse cennete giremeyecek' dediler. Bu onların kuruntusudur"[101] ve benzeri kuruntular. Allah'ın lâneti üzerine olsun, bu, Şeytan'ın verdiği kuruntulardandır. **Onları mutlaka saptıracağım,** meâlindeki ifadeye İbn Abbâs (r.a.) dinden saptıracağım diye mâna vermiş, **Onları boş kuruntulara kaptıracağım** ifadesine de Câhiliyye inancına güvenmeleri için bu inançta hayır bulacaklarını telkin edeceğim[102]. İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında ise şöyle bir açıklama vardır: "Onla-
ra vâdedeceğim, kuruntular vereceğim, hayvanları haram edeceğim, [§]ken- 33
dilerine emredeceğim de senin yarattıklarının şeklini değiştirecekler, onlara emredeceğim de hayvanların kulaklarını yaracaklar. **Hayvanların kulaklarını yaracaklar,** onları putlara kurban edecekler, yani kendilerinin tapındıkları putlara.

Onlara emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler. Müfessirlerin söyledikleri dışında bu âyetin iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Birincisi, Allah Teâlâ kendilerine tevhid inancını emretmek, onların Allah'tan başkasına kulluk etmemeleri ve kulluğu sadece Allah'a tahsis etmeleri için bu varlıkları yaratmıştır. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: "Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım. Onlardan bir rızık istemiyorum"[103]. Halbuki İblis, onları Allah'tan başkasına kulluk

---

99 "Allah'ın hükmü yerine getirilince şeytan şöyle der: 'Şüphesiz Allah size gerçek bir vâdde bulunmuştu; ben de size bir söz verdim ama yalancı çıktım. Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu; benim yaptığım size çağrıda bulunmaktan ibaretti; siz de benim çağrıma uydunuz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın. Ne ben sizi kurtarabilirim ne de siz beni kurtarabilirsiniz. Ben daha önce, beni Allah'a ortak koşmanızı kabul etmemiştim.' Doğrusu zâlimler için elem verici bir azap vardır" (İbrâhim, 14/22).

100 el-Ahkâf, 46/11.

101 el-Bakara, 2/111.

102 Şârih şöyle demiştir: "Yani onları dinden saptıracağım ve iman etmeleri için onlara, bu dinde mutlaka hayra ulaşmaları gerektiğini temenni ettireceğim, onlar da bunu kabul edecekler. 'Onlara boş kuruntular vereceğim' yani onlara cennet yoktur, cehennem yoktur, öldükten sonra dirilmek yoktur diyeceğim" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 193b).

103 "Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım. Onlardan bir rızık istemiyorum, beni doyurmalarını da istiyor değilim" (ez-Zâriyât, 51/56-57).

etmeye çağırmaktadır. O, Cenâb-ı Hakk'ın "Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah'ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur"[104] meâlindeki âyet hakkında söylenen şeydir. Buradaki "doğru din" terkibi, "Allah'ın dini" diye açıklanmıştır. Buna göre **Allah'ın yarattığını değiştirecekler** anlamındaki cümle şu mânaya gelir: Allah'ın kendilerini yaratacağı amaçtan saptıracaklar. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, Cenâb-ı Hak hayvanları insanların faydalanmaları için yaratmış ve onların emrine vermiştir. İnsanlar ise onları kendilerine haram kılmışlar, "Bahîre, sâibe, vasîle ve hâm"[105] gibi isimlerle putlara tahsis etmişlerdi, böylece Allah'ın insanlar için yaratmış olduğu faydaları kendilerine yasak etmişlerdi. İşte bu, Allah'ın kendileri için yarattığı şeyleri değiştirmekti. *En doğrusunu Allah bilir.*

Tefsirciler ise bu söylediklerimizden farklı şeyler söylemiştir. Bazıları **Allah'ın yarattığını değiştirecekler** anlamındaki ifadeye "onlar burmak, iğdiş etmek" mânasını vermişlerdir. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) görüşüdür[106]. Başkaları
43 maksat Allah'ın dinidir, demiştir. [§]İbn Abbâs'ın (r.a.) da aynı şeyi söylediği nakledilmiştir[107]. Şöyle de söylenmiştir: Maksat vâşire[108], nâmisa[109], mütefellice[110], vâsıle[111] ve vâşime[112] gibi yasaklardır. Allah'ın yarattıklarını değiştirmek

---

[104] er-Rûm, 30/30.

[105] "Allah bahîre, sâibe, vasîle ve hâm (diye bazı hayvanların işaretlenip kullanımdan alıkonması) ile ilgili bir buyruk koymamıştır. Fakat inkârcılar kendi uydurdukları yalanları Allah'a yakıştırmaya çalışıyorlar; onların çoğu akıllarını kullanmıyorlar" (el-Mâide, 5/103). bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "بحر، سيب، وصل، حمى" md.

[106] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 282; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 688.

[107] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 283; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 690.

[108] *el-Veşru* (الوشر) ve *el-Eşru* (الأشر) aynı köktendir. Cevherî şöyle der: *Veşr*, kadının dişlerini keskinleştirmesi ve inceltmesi demektir. Hadîste "Dişlerini inceltip keskinleştiren kadına ve bu işi yapana Allah lânet etsin!" buyurulmuştur. Bunu yaşlı kadınlar, gençlere benzemek için yaparlardı. Şunu da ilave eder: Sanki o testere ile ağacı inceltmek gibidir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "أشر" ve "وشر" md.).

[109] *Nâmisa*, yüzdeki kılları yolan kadındır (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "نمص" md.).

[110] *el-Felec*, öndeki dört diş ile hemen yanlarındaki dişlerin arasını ayırmaktır. Hadîste, "Güzellik için ön dişlerle yan dişlerin arasını ayıranlar lânetlenmiştir" buyurulur. Yani güzelliğine özendirmek için bunu yapan kadınlar lânetlenmiştir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "فلج" md.).

[111] *Vâsıle*, saçına başkasının saçını ulayan kadındır. Hadîs-i şerifte Hz. Peygamber (s.a.) ulama yapan ve yaptıran kadını lânetlemiştir. Ebû Ubeyd şöyle der: Bu ulama saça yapılırdı, kadın saçına başka bir saçı eklerdi (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "وصل" md.).

[112] Abdullah b. Mesûd şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.) dövme yapan ve yaptıran, yüzündeki kılları yolan ve yolduran, güzellik için dişlerini seyrekleştiren ve Allah'ın yarattığını değiş-

konusunda maksadın, o gün insanların söyledikleri burup iğdiş etmek, müsle yapmak[113], dişleri inceltmek ve yüzdeki kılları yolmak gibi şeylerden İbn Abbâs'ın aklına gelenlerin olma ihtimali yoktur. Zira o, bunu ancak öldükten sonra dirilme gününe kadar erteleme talebi üzerine söylemişti. Bunun helâl olmadığına veya bu gibi şeylerin yasaklandığına dair bir bilgiye sahip olmasının ihtimali yoktur. Çünkü şerîatin, bazan buna benzer şeyler irad etmesi mümkündür. Bundan dolayı yukarıda söylenenler uzak ihtimallerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§] **Allah'ı bırakıp da şeytanı dost edinen kimse.** Yani Şeytan'a itaat eden, 33
onun çağrısına uyan ve Allah'a değil ona kul olan kimse dünyada ve âhirette, **elbette apaçık bir ziyana düşmüş olur.** Böylelerinin dünyadaki zararı putlara adadıkları şeylere ait faydaların onlardan uzaklaşması, âhiretteki zararı da Allah'ın cezasına uğramalarıdır.

يَعِدُهُمْ وَيُمَنِّيهِمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ اِلَّا غُرُورًا ﴿١٢٠﴾

120. "Şeytan onlara durmadan vâdeder, boş ümitler verir. Şeytanın onlara söz vermesi aldatmadan başka bir şey değildir."

Şeytan onlara durmadan vâdediyor. Ya fakir olacakları veya zenginleşecekleri vâdini yapıyor. **Boş ümitler veriyor.** Bu, daha önce zikrettiğimiz üzere dünyada bütün beşerî arzuların yerine getirileceği hayalidir. **Şeytanın onlara söz vermesi aldatmadan başka bir şey değildir.** Buradaki "gurûr" kelimesi, insanın faydalı gördüğü bir şeyin aksinin ortaya çıkması demektir.

اُو۬لٰٓئِكَ مَاْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَلَا يَجِدُونَ عَنْهَا مَحِيصًا ﴿١٢١﴾

---

tiren kadınlara lânet etmiştir. Allah Resûlü'nün lânet ettiklerine ben neden lânet etmeyim? (Buhârî, "Libâs", 82; Müslim, "Libâs", 120). Başka bir rivayette de Abdullah şöyle demiştir: Resûlullah'ın hastalık hali müstesnâ yüzündeki kılları yolan, dişlerini incelten, saçına ulama ve dövme yapan kadına lânet ettiğini duydum (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 415). İbn Ömer Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Saça ulama yapan ve yaptıran ile dövme yapan ve yaptıran kadına Allah lânet etmiştir" (Buhârî, "Libâs", 83, Müslim, "Libâs", 119). *Veşm*, bir kadının koluna iğne ile dövme yapması, sonra da onu iç yağının dumanı ile doldurmasıdır (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "وشم" md.).

113 *Müsle*, hayvanın bazı organlarını kesip onu çirkinleştirmektir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "مثل" md.).

121. "İşte onların yeri cehennemdir, ondan kaçıp kurtulacak bir yer de bulamayacaklardır."

Âyetin anlamı açıktır. Yalnız buradaki "mahîsan" (محيصا) kelimesine bazıları kaçacak yer, bazıları da sığınılacak yer mânasını vermiştir.

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَٓا اَبَدًا وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّا وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰهِ قِيلًا ﴿١٢٢﴾

122. "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları, içinde ebedî kalmak üzere, altından ırmaklar akan cennetlere koyacağız. Allah bunu hak bir söz olarak vâdetti. Söz bakımından Allah'tan daha doğru kim olabilir!"

İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları, içinde ebedî kalmak üzere, altından ırmaklar akan cennetlere koyacağız. İmanın tasdikten ibaret olduğunun, salih amellerin ise tasdik içinde yer almadığını daha önce kaydetmiştik[114].

Allah bunu hak bir söz olarak vâdetti. Söz bakımından Allah'tan daha doğru kim olabilir! Bu ilâhî beyanın yorumu *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şöyle olabilir: Siz bir takım haberleri ve insanların sözlerini kabul eden kimselerdensiniz; ayrıca söz bakımından Allah'tan daha doğru olan ve vâdini daha çok yerine getiren kimse de yoktur; nasıl olur da, öldükten sonra dirilmenin, cennetin ve cehennemin var olduğuna dair Cenâb-ı Hakk'ın verdiği haberi kabul etmezsiniz de İblis'in cennet ve cehennem yoktur, tekrar dirilmek de yoktur iddiasına sarılırsınız!

لَيْسَ بِاَمَانِيِّكُمْ وَلَٓا اَمَانِيِّ اَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوٓءًا يُجْزَ بِهِ وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿١٢٣﴾

43 [§] ***123. "Ne sizin kuruntularınız, ne de Ehl-i Kitab'ın kuruntuları... Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür ve kendisi için Allah'tan başka bir dost da bir yardımcı da bulamaz."***

---

114 bk. Meselâ el-Bakara 2/3 âyetinin tefsiri.

Ne sizin kuruntularınız, ne de Ehl-i Kitab'ın kuruntuları... Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür. Allah Teâlâ burada işin aslının kuruntulara dayalı olmayıp azîz ve celîl olan Allah'a vardığını haber vermektedir. Bunun da *-en doğrusunu Allah bilir ya-* ama onun belli bir konumda ve Allah katındaki kaderin içinde bulunması muhtemeldir. Çünkü yahudi ve hıristiyanlar "Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız"[115]; "Sayılı günler dışında bize asla ateş dokunmayacak"[116] diyor ve benzeri kuruntularla avunuyorlardı. Müfessirler burada farklı bir görüş olarak şöyle demişlerdir: Onlardan her bir grup, "bizim dinimiz sizinkinden hayırlıdır, biz onlardan daha üstünüz". Bunun üzerine **Ne sizin kuruntularınız, ne de Ehl-i Kitab'ın kuruntuları...** meâlindeki âyet nâzil olmuştur. Bizce bu gerçek olmaktan uzak bir ihtimaldir[117].

Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür. Bu ilâhî beyana dair farklı açıklamalar yapılmıştır. Bazıları şöyle demiştir: **Kim bir kötülük yaparsa,** yani şirk koşarsa, **onun cezasını görür.** Nitekim âyetin devamı bunu göstermektedir: **O kendisi için Allah'tan başka bir dost da bir yardımcı da bulamaz.** Kendisini koruyacak bir dost ve el uzatacak bir yardımcı bulamamak, kâfirlere özgü bir niteliktir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Erkek olsun, kadın olsun her kim iman etmiş olarak dünya ve âhiret için yararlı iyi işler yaparsa işte onlar da cennete girerler"[118]. Allah Teâlâ burada mümin oldukları halde iyi işler yapanların cennete gireceklerini haber vermektedir. İşte bu âyet-i kerîme de Yüce Allah'ın **Kim bir kötülük yaparsa,** ilâhî kelâmıyla şirki kastettiğine işaret etmektedir. Diğer bazı müfessirler ise şöyle demiştir: **Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür,** yani kâfirin de müslümanın da işlediği her kötülük. Görmez misin ki bu âyet nâzil olduğunda Hz. Ebû Bekir "Ey Allah'ın Resûlü', yaptığımız her şeyin cezasını göreceksek biz nasıl kurtulacağız?" diye sormuş o da şöyle cevap vermiştir: "Allah seni bağışlasın ey Ebû Bekir! Sen hiç üzülmez misin, hiç yorulmaz mısın, hiç hasta olmaz mısın,
[§]hiç eziyete maruz kalmaz mısın? İşte bunlar insanların yaptıklarının cezası- 16

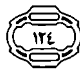
[115] el-Mâide, 5/18.

[116] Âl-i İmrân, 3/24.

[117] "Çünkü kuruntular, onların iddiasına göre varlığı muhtemel olan şeyler için kullanılır. Ama onlar, "bizim dinimiz sizin dininizden daha hayırlıdır" iddiasında bulunmuyorken buna inanıyor ve bunun sabit bir gerçek olduğunu düşünüyordu. Bu durumda "kuruntu" kavramı bunun için kullanılamaz. *En doğrusunu Allah bilir*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 194a).

[118] en-Nisâ, 4/124.

dır; mümin yaptıklarının cezasını bununla dünyada, kâfir ise âhirette çeker"[119]. Şayet âyet böyle yorumlanırsa, bu durumda, **o, kendisi için Allah'tan başka bir dost da bir yardımcı da bulamaz** meâlindeki ilâhî beyan kâfir hakkında olur; yani küfründen dönmeyip kâfir olarak ölen biri kendine ne dost bulabilir ne de yardımcı. Buna mukabil, küfürden dönüp, tövbe eden ve imanla ölen kişi kendisine hem dost bulur, hem de yardımcı, Cenâb-ı Hak böylesine yardım eder. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُولٰٓئِكَ
يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا 

124. "Erkek olsun, kadın olsun her kim iman etmiş olarak dünya ve âhiret için yararlı iyi işler yaparsa işte onlar da cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar."

[İman ve Salih Amel]

Erkek olsun, kadın olsun her kim iman etmiş olarak dünya ve âhiret için yararlı iyi işler yaparsa. Bu ilâhî beyanda salih amellerin imandan farklı şeyler olduğunun delili bulunmaktadır. Çünkü Cenâb-ı Hak, **Erkek olsun, kadın olsun her kim iman etmiş olarak iyi işler yaparsa** buyurmaktadır. Sâlih

---

[119] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 11; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 4; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 294; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 696. Geniş bilgi için Arapça metnin dipnotuna bakınız, IV, 46/2.
Tirmizî de bunu Hz. Ebû Bekir'den (r.a.) meâlen rivayet eder. Buna göre Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.) şöyle anlatır: Resûlullah'ın (s.a.) yanında bulunduğum sırada kendisine "Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür ve kendisi için Allah'tan başka bir dost da bir yardımcı da bulamaz" meâlindeki âyet geldi. Hz. Peygamber (s.a.); "Ey Ebû Bekir! Şu anda bana gelen âyeti sana okuyayım mı?" diye sordu. Ben de; buyur ey Allah'ın Resûlü, dedim. Hz. Peygamber (s.a.) âyeti okudu, ben sanki belimin kırıldığını hissetmiştim, başımı eğip kalmıştım. Resûlullah (s.a.); "Neyin var ey Ebû Bekir?" diye sorunca, dedim ki: Anam babam sana feda olsun ey Allah'ın Resûlü! Hangimiz kötü bir şey yapmayız ki? Demek ki bizler her yaptığımızın cezasını görecekmişiz. Bunun üzerine Allah'ın Resûlü (s.a.) şöyle söyledi: "Ey Ebû Bekir, sen ve müminler, onların cezasını dünyada göreceksiniz, o kadar ki üzerinizde hiç günah olmadığı halde Rabbinize kavuşacaksınız. Diğerleri için ise bütün yaptıkları biriktirilir ve onlar bunun cezasını kıyâmet günü görürler." Ebû Îsâ et-Tirmizî şöyle dedi: "Bu hadis ğarîbdir, isnadı hakkında laf edilmiştir, râvîlerden Mûsâ b. Ubeyde hadiste zayıf biridir; Yahyâ b. Saîd ve Ahmed b. Hanbel onu zayıf görmüşlerdir. Diğer râvî Mevlâ İbn Sibâ' ise meçhuldür. Bu hadis Hz. Ebû Bekir'den bundan başka yollarla da rivayet edilmiştir, ama onun da sahih bir isnadı yoktur. Bu konuda Hz. Âişe'den gelen rivayetler vardır" (Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4).

ameller imanla aynı şey olsaydı, Allah Teâlâ'nın kim mümin olduğu halde iman ederse, demiş olurdu. Söylediğimiz gibi âyet, salih amelin imandan ayrı şey olduğuna işaret etmektedir. Bu âyette ayrıca yapılan salih amellerin imanla yapılması halinde insana fayda vereceğini de göstermektedir, çünkü Yüce Allah âyetteki **iman etmiş olarak** ifadesi ile amelin fayda vermesi için imanı şart koşmuştur. Buna göre iman olmadan yapılan iyi işlerin fayda vermesi sözkonusu değildir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

[§]**Onlar zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar.** Bu ilâhî beyanı daha 47
önce açıklamıştık[120].

وَمَنْ اَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ
اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا وَاتَّخَذَ اللّٰهُ اِبْرٰهِيمَ خَلِيلًا ﴿١٢٥﴾

125. "İşini güzel yaparak kendini Allah'a veren ve İbrâhim'in, Allah'ı bir tanıyan dinine tâbi olan kimseden kimin dini daha güzel olabilir! Ve Allah İbrâhim'i dost edinmiştir."

[İşini Güzel Yapmak]

İşini güzel yaparak kendini Allah'a veren kimseden, kimin dini daha güzel olabilir! Bu ilâhî kelâmın iki anlama gelmesi ihtimali vardır. Biri şudur: Yaptığı her şeyi dinine uygun olarak yapan ile yapmayan müslümanların hangisi din bakımından daha güzeldir? Elbette bütün yaptıklarını dinine uygun olarak yapan kişi din bakımından hiçbir şey yapmayandan daha güzeldir. Nitekim Hz. Peygamber'den (s.a.) şöyle bir hadis rivayet edilmiştir: "Şayet Ebû Bekir'in imanı bütün ümmetimin imanı ile tartılsaydı onun imanı ağır basardı"[121]. Hz. Peygamber ayrıca şöyle demiştir: "O dininde kavî, bedenen zayıftır"[122]. Bilmez misin ki Ebû Bekir irtidat edenlerle tek başına savaşmaya çıkmıştır; bu onun dininin kuvvetli oluşundan ve dinî salâbetinden kaynaklanıyordu; yoksa diğerlerinin imanındaki fazlalığı veya eksikliğinden değildi. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

120 bk. en-Nisâ, 4/49.

121 bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 259; Beyhakî, *Şu'abu'l-îman*, I, 69; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ'*, II, 216.

122 Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâre*, II, 16; bu rivayet Hz. Osman'ın (r.a.) sözü olarak da nakledilmiştir (bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 219).

İkincisi, diğer dinlerle mukayese edildiğinde en güzel budur, anlamındadır. **Kendini Allah'a veren kimseden kimin dini daha güzel olabilir!;** yani kendini Allah'a vermeyen kişinin dinine nispetle. *En doğrusunu Allah bilir.*

33 [§]**Kendini Allah'a veren** Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Davranışlarının bütün yönlerini Allah'a verip yönelten. Yani yaptığı bütün işleri başkası için değil Allah için yapan. Şöyle de denilmiştir: **Kendini Allah'a veren**, yani kendini Allah'a adayıp hiç bir kimseyi hiç bir şekilde O'na ortak yapmayan; şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi; "Bir adam var ki bir tek kişiye bağlıdır"[123]; yani kendini ona teslim etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İşini güzel yaparak. Bu beyanın iki mânaya ihtimali vardır. "Yaptığı şeyi güzel yapar", yani yaptığı her şeyi, o konudaki bilgisine dayanarak yapar. Ayrıca "ve huve muhsinûn" (وهو محسن) ifadesi "güzel yapmak" güzellik anlamına gelen "ihsân" kelimesinden gelir, bu da yapmakla görevlendirildiği şeyi gerekenin fevkinde yapar; böylesi farz kılınan şeyi yerine getirir, ayrıca onun fazlasını da yapar. **İbrâhim'in dinine tâbi olan.** Denildi ki **millet** din anlamına gelir, yine denildi ki Sünnet mânasına gelir; sanki Sünnet anlamına gelmesi daha münasiptir, çünkü bütün peygamberlerin dinleri aynıdır, Hz. İbrâhim'in dini diğer peygamberlerin dininden farklı değildir; sünnetler ile şerîatlara gelince onların farklı olması mümkündür. Bilmez misin ki bazı hadislerde "Resûlullah'ın milleti", bazılarında da "Resûlullah'ın Sünnet'i"[124] tamlaması kullanılmaktadır. Burada Hz. Peygamber "sünnet" kelimesini "millet" lafzının tefsiri olarak kullanmıştır, "millet", "sünnet"e daha fazla benzemektedir. Cenâb-ı Hak âyet-i kerîmede ملة إبراهيم tabirini kullanmıştır; çünkü onun sünneti peygamberimiz Muhammed aleyhissalâtü vesselâmın Sünnet'ine uygundu.

40 [§]Âyet-i kerîmede geçen "hanîf" kelimesine muhlis mânası verilmiştir. Şöyle de denilmiştir: Hz. İbrâhim hakka meylettiği için hanîf diye adlandırılmıştır. Buna dayanılarak ayaklarının baş parmakları birbirine yakın olana "ahnef" denilmiştir[125]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

123 "Allah şöyle bir örnek veriyor: Bir adam var ki onun birbiriyle ihtilaflı birçok ortak efendisi bulunmaktadır; bir adam da var ki bir tek kişiye bağlıdır. Şimdi bu iki adamın durumları eşit olabilir mi? Bütün övgüler Allah'a mahsustur; fakat çoğu bunu anlamamaktadır" (ez-Zümer, 39/29).

124 İbn Ömer'den rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber ölüyü mezara koyduğunda -Ebû Hâlid bir keresinde ölüyü lahde koyduğunda dedi- bazan: "bismihî ve billahi ve alâ milleti Resûlillah" (بسم الله وبالله وعلى ملة رسول الله) derdi, bazan da "bismillahi ve billahi ve alâ Sünneti Resûlillah" (بسم الله وبالله وعلى سنة رسول الله) derdi" Tirmizî, "bu hadis hasendir" demiştir. (İbn Mâce, "Cenâiz", 38; Tirmizî, "Cenâiz", 54).

125 Yürürken ayaklardan her biri diğerinin önüne doğru geçtiğinden dolayı Ahnef b. Kays'a bu isim verilmiştir, yoksa aslında onun ismi Sahr idi (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "حنف" md.).

Ve Allah İbrâhim'i dost edinmiştir. Bazı rivayetlerde belirtildiğine göre Cenâb-ı Hak, Hz. İbrâhim'e; "yeryüzünde benim bir dostum var" diye vahyetmişti. Hz. İbrâhim aleyhisselâm; "ey rabbim o kimdir?" diye sorunca, Allah Teâlâ "Niçin, yani neden soruyorsun?" deyince, Hz. İbrâhim "ben de onu seveyim ve sen onu dost edindiğin gibi ben de dost edineyim" karşılığını vermiş veya buna benzer bir şey söylemiş. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "o sensin ey İbrâhim" buyurmuş[126]. Dost anlamına gelen "hulle" (الخُلّة) kelimesinin aslı makam, yükseklik ve üstün değer mânasına gelir. Cenâb-ı Hak, **Allah İbrâhim'i dost edinmiştir** buyurarak katında onun, yaratıkların hiç kimseye vermediği üstün bir makama ve değere sahip olduğunu buyurmuştur, çünkü Allah Teâlâ onu belalarla sınamış, benzerini hiç kimsenin görmediği sıkıntılarla imtihan etmiş ve o da sabretmiştir. Meselâ İbrâhim aleyhisselâm ateşe atılmış, ama sabretmiş ve Allah'tan başka kimseden yardım dilememişti. Çocuğunu kurban etmekle imtihan edilmiş, boğazını kesmek için oğlunu yere yatırmış; karısını ve küçük yavrusunu suyun, ekinin ve bitkilerin bulunmadığı Mekke dağlarında bırakmakla emrolunmuş tereddütsüz yerine getirmiş; yurdundan hicret etmekle de emrolunmuştu ve benzeri birçok şey, onun Allah tarafından dost edinilmesinin bunlardan dolayı olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.* Şunu da söylemek gerekir ki sözkonusu dostluğun, Allah'ın ona bahşettiği bir şeref olması da mümkündür; çünkü bütün dinlerin mensupları Hz. İbrâhim'e bağlı olduklarını söylemekte ve onun dinine bağlı olduklarını ileri sürmektedir. Nitekim şu salavat da bunu desteklemektedir: "Allah'ım; Muhammed'e ve Muhammed'in âline salât eyle, İbrâhim'e ve İbrâhim'in âline de salât eyle"[127].

Denilmiştir ki Hz. İbrâhim'e, belirttiğim bu iki şeyden (imtihan edilmesi ve Allah'ın lütfu) dolayı ilâhî dostluk tahsis edilmiştir. Şöyle de denilmiştir: İbrâhim aleyhisselâm başkalarına hep verdiği, ama kendisi kimseden bir şey almadığı, misafiri sevdiği ve uzun süre geçse dahi tek başına sofraya oturmadığı için Cenâb-ı Hak onu dost edinmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

126 İbnu'l-Münzir, İbn Ebzâ'dan şöyle rivayet etmiştir: İbrâhim aleyhisselâm evine girmişti, arkasından ölüm meleği genç bir adam suretinde ona geldi, İbrâhim onu tanımıyordu. İbrâhim (s.a.) kimin izniyle içeri girdin? diye sordu, melek de evin sahibinin izniyle, diye karşılık verdi. O zaman İbrâhim kendisini tanıdı. Bunun üzerine ölüm meleği şöyle dedi: Rabbin, kullarından birini dost edindi. İbrâhim: O kimdir? diye sordu. Melek: Ne yapacaksın? dedi. İbrâhim: Ölünceye kadar onun hizmetçisi olacağım cevabını verdi. Melek: O, sensin, dedi. İbrâhim: Beni ne sebeple dost edindi. Melek: Çünkü sen vermeyi seversin ama kimseden bir şey almazsın, şeklinde cevap verdi (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 706).

127 Buhârî, "Enbiyâ", 8; Müslim, "Salât", 65.

30 [§]Dostluğun aslı biraz önce sözkonusu edildiği gibi şeref ve üstün konumdan kaynaklanır, çünkü birini seven kişi, ona iyilik yapar ve ikramda bulunur, sevmediği kişiye de düşman olur ve ona karşı sert bir tavır takınır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Hz. İbrâhim'i dostlukla niteleyen ve onun "halilullah" olduğunu yaygınlaştıran özellik hakkında farklı görüşleri ileri sürülmüştür. Şöyle denilmiştir: O dünya lezzetlerinin hepsini Allah yolunda dağıtmak için kendini fedâ etmiştir. Çünkü o, misafirlerin ve yolcuların uğrak yerinde misafirhane hazırlamıştı. Tek başına sofraya oturmazdı. Hazırladığı her şeyi misafirlere takdim etmeyi adet haline getirmişti. Nitekim bunu işlerin en önemlisi görmüş, kendi üstün konumuna rağmen misafirlere ikram etmeyi ve onları ağırlamayı görev edinmişti. Meleklerin müjdelemek için kendisine gelmeleri de bunu teyit eder[128]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şöyle de denilmiştir: Cenâb-ı Hak, onu çeşitli şeylerle imtihan etmiş, o da bütün bunlara sabır göstermişti. Meselâ ateşe atılmak, oğlunu kurban etmeye teşebbüste bulunmak, iki defa hicret etmek, karısını ve yavrusunu sütün, ekinin ve suyun bulunmadığı bir dağ başında Allah için terk etmek ve benzeri şeyler. Bu ve benzeri şeylerle Allah onu imtihan etmiş ve bu imtihanı kazanmakla kendisini övmüştür, şu ilâhî beyanlarda görüldüğü üzere; "Ahde vefa örneği İbrâhim"[129]; "Vaktiyle rabbi İbrâhim'i bazı sözlerle sınamış, İbrâhim de onları eksiksiz yerine getirmişti"[130]. İbrâhim aleyhisselâm aynı zamanda zamanının firavununa ve onun bütün halkına deliller getirmiş, onların tapındıkları ilâhlar konusunda kendileriyle mücadele etmiş, onları mağlup etmiş ve Allah'ın delilini kabule mecbur etmiş; dolayısıyla O, çeşitli imtihanlardan geçmişti. Şöyle de denilmiştir: Cenâb-ı Hakk'ın insanların belini doğrultacak bir merkez, halk için bir güven yurdu, bir sığınak ve insanların hac ibadetini yerine getirecekleri bir mekân kıldığı Kâbe, onunla inşa edilmeye başlamıştır. İşte din konusunda halkın ihtiyaç duyduğu şeyi yapmasıyla onun şanı yücel-
31 mişti. [§]Buna bağlı olarak Allah Teâlâ, insanların kalplerini kendisine yöneltmek ve bütün din mensuplarının onun dininden olduklarını göstermekle Hz. İbrâhim'e ikramda bulunmuştur.

---

128 "Elçilerimiz İbrâhim'e müjdeyi getirip selâm vermişlerdi. O da 'selâm' dedi, çok geçmeden (konuklarına) kızartılmış bir buzağı getirdi" (Hûd, 11/69).

129 en-Necm, 53/37.

130 el-Bakara, 2/124.

Şöyle denilmiştir: Peygamberlerin faziletleri ve ulü'l-azm olanlarının özellikleri konusu Allah'a ait bir meseledir. Cenâb-ı Hak, kelîmullah, rûhullah, zebîhullah, habîbullah gibi fazilet sahibi ve şerefli olmak anlamına gelen bazı isimlerle onları özel olarak isimlendirmiştir. Buna bağlı olarak Hz. İbrâhim'in de özel bir ismi vardı, Cenâb-ı Hak ona da Halîlullah adını vermiştir.

Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür, biz şöyle deriz: Cenâb-ı Hakk'ın Hz. İbrâhim'e "halil" diye bir sıfatı boş yere vermediğini bilmekteyiz. O, bu sıfatı İbrâhim aleyhisselâmın değerini yüceltmek, şerefini göstermek ve yaratıklardan hiçbirine bildirmediği yollarla nezdindeki mertebesini ortaya koymak için bu sıfatı kendisine bahşetmiştir. Bu husus sadece vahiy yoluyla idrak edilebilir. Bu durumda bize düşen vazife ona tazimde bulunmak, sözkonusu sıfatın anlamını kavramak için çaba göstermeden Allah Teâlâ'nın ona seçkin vasıflar verdiğini bilmektedir. Bu işin tahakkukunun ve ona ikram edilmesinin de ancak Allah'ın ikramı, lütfu ve rahmeti mânasına gelmesinden başka bir yolu yoktur. Mümkündür ki Yüce Allah, önce onu dost edinmiş, sonra kendisine dostluğun göstergesi olan çeşitli üstünlükler bahşetmiştir; şeref ve üstünlük anlamına gelen çeşitli şeyleri vermesi ile de dostluk şerefi gerçekleşmiştir. Bu tür konulardaki lütuf ve ihsan Allah'a aittir; bize düşen görev ise yaratıklarından şerefli insanları tanımayı bahşettiği için Allah'a hamd ve şükürde bulunmaktır. Cenâb-ı Hak böylelerinin sevgisini kalplerine yerleştirmiştir, öyle ki Allah'ın lütfu ve rahmeti sayesinde onlar bize, en yakın olan insanlardan, hatta kendimizden daha sevgili olmuşlardır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Şimdi, şunu da belirtmek gerekir ki Hıristiyanlar, dostluğun doğurduğu üstün şeref payesine dayanarak Allah'ın oğulları oldukları iddiasında bulunamazlar. Çünkü her türlü kusurdan münezzeh ve yüce olan Allah oğulların konumunu yüceltmiş, sanki onları ortak gibi kılmıştır, halbuki dostluk ilişkisi böyle değildi. Şu da var ki oğulların (evlâd) konumu aynı cinsten olmayı, dostluğun konumu ise çeşitli sıfatlarda uygunluktur. Bir de oğulların aslı şehvet ve
ihtiyaç, [§]dostluğun aslı ise itaat ve saygı göstermektir. Dolayısıyla bunlardan 52
biri şiddetli arzu ve ihtiyaca, diğeri ise kuldan ortaya çıkan tâzim ve tebcîle, huzurunda boyun büküp itaate dayanmaktadır. Burada işin aslı şudur: Dostluğun gerektirdiği mana -her ne kadar bu sıfat işin sonunda gerçekleşiyorsa da- bazan herkesin itaat yoluyla ona sahip olabilir. Meselâ Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanlarında olduğu gibi: "Allah çok tövbe edenleri sever"[131]; "Bana uyun ki

[131] "Allah çok tövbe edenleri sever ve içi dışı temiz olanları sever" (el-Bakara, 2/222).

Allah da sizi sevsin"[132]. Sevgi, dostluğa yakın bir mânaya sahiptir, fakat çocukların ve evlat sahibi olmanın itaatle elde edilmesi mümkün değildir. Bu sebeple bu ikisi birbirinden çok farklı şeylerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ
مُحِيطًا 

126. "Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır ve Allah her şeyi kuşatmaktadır."

Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu âyetin yorumu şöyle olmalıdır: Kâinatta bulunanların Allah nezdinde en şanslısı, O'nun nezdinde derecesi en büyük ve en yüksek olanlar Allah'a ibadet etmekten geri durmamış ve kendilerini kul olma dairesinin dışına çıkarmamıştır. Aksine Allah katındaki konum ve değerleri yükseldikçe, O'na daha çok boyun eğmiş ve daha itaatkâr davranmışlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Bilâkis onlar lütuf ve ihsana mazhar olmuş kullardır. O'nun sözünün önüne geçmezler, sadece O'nun emriyle hareket ederler"[133]. Başka bir yerde de şöyle buyurmuştur: "O'nun huzurunda bulunanlar, O'na ibadet etme hususunda ne büyüklenirler ne de yorulurlar"[134].

Allah her şeyi kuşatmaktadır. Yani Allah'ın ilmi her şeyi kuşatmıştır. Bu ifade tehdit anlamına gelir; yani Allah her şeyi bilerek yaratmıştır, dünyadaki kralların yaptığı gibi bilmeden değil. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Allah her şeyi kuşatmaktadır. Yani görmekte ve bilmektedir; benzer sı-
33 fatları da buna dâhildir. Bu ilâhî beyan [§] tehdit etme ve korkutma mânalarına gelebilir, tâ ki mükellefler O'nun bu sıfatlarını dikkate alsınlar ve kötülüklerden sakınsınlar; tıpkı çeşitli işlerde çalışan kişinin kendisini kontrol eden birinin bulunduğunu bilmesi gibi. *En doğrusunu Allah bilir.* Benzer şekilde Cenâb-ı Hak insan amellerini yazacak meleğe emir vermiştir; bu, sözkonusu amelin kendisine gizli kaldığı anlamına gelmez. Zaten O, kendisinde mevcut bir ihtiyaç olmayarak insanları imtihana tâbi tutar, kullarının ihtiyacı sebebiyle dilediğini imtihan eder. İşte benzer şekilde amelleri defterlere yazan melekleri

---

[132] Âl-i İmrân, 3/31.

[133] el-Enbiyâ, 21/26-27.

[134] "Göklerde ve yerde olanlar hep O'na aittir. O'nun huzurunda bulunanlar, O'na ibadet etme hususunda ne büyüklenirler ne de yorulurlar" (el-Enbiyâ, 21/19).

de imtihana tâbi tutmuştu, tâ ki Allah'a itaat çerçevesinde gaflete düşmeyip, daima dikkatli davransınlar. İkinci bir hikmet, mükellef olan kişi, bir beşer olarak yaptığı her şeyi yazan birinin varlığını bilmelidir; bu kendisi için daha çok hatırlatıcı ve uyarıcı olur. İşte bu konuda Allah'ın hükmü böyle cereyan etmiştir. Zaten imtihana çekilme bir hikmet ve maslahata bağlıdır, bu kuruluş dünya hayatının özünde fazlasıyla mevcuttur. *En doğrusunu Allah bilir.* Buradan şu anlam da çıkar: Allah her şeyi kuşatmıştı, tâ ki insanlar başı boş bırakılmayıp karşılığının verilmesi için bütün amellerinin kaydedildiğini bilsinler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hülâsâ Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: İşte kâinatın yaratılışı bu hikmetlere bağlı olmuştur. Tâ ki O'nun, insanları yaratması, peygamberleri göndermesi ve yaratıkların durumuna göre mûcizeleri yaratması sorumluların ileride nasıl bir muameleye tâbi tutulacakları bilinmiş olsun. Bütün bunlar hikmet esasına dayalı olmuştur. Gerçi insanlar, peygamberlerin kendilerini tekzip edecek toplumlara gönderilmesini, Allah'ın dostlarını üzen düşmanları güçlendirmesi, ayrıca gereğince muamelede bulunmayacak kişilere emir ve nehiyde bulunmasının büyük hikmetlerini bilmeyeceklerdir, evet böyle olsa da. Evet bütün bunlar Allah'tan olduğuna göre şüphe yok ki hikmet sınırları içindedir. Çünkü bunlar yaratıkların ihtiyacı veya yararlanması için kendilerine râci olan şeylerdir, bu sınırların dışına çıktığında hikmetin de hâricine çıkmış olur. Her türlü noksandan münezzeh ve yüce olan Allah, [§]kullarını imtihan etmektedir. 34
Peygamberleri de kendilerine gönderilen ve imtihan edilen kişilerin ihtiyaçları ve yine kendilerine dönecek olan faydalar için göndermiştir. Bu Allah'tan gelen bir hediye gibidir, onu kabul etmeyen kendisine zarar verir ve kendi hakkını baltalamış olur. Bunun faydası Allah'a râci değildir. Böylece yaratıkların dinî fiillerinin hikmetin dışında kaldığı mânası ortadan kalkmış, hikmete ve maslahata uygun olduğunu söylemek gerekmiştir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

وَيَسْتَفْتُونَكَ فِى النِّسَٓاءِ قُلِ اللّٰهُ يُفْت۪يكُمْ ف۪يهِنَّ وَمَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ
فِى الْكِتَابِ ف۪ى يَتَامَى النِّسَٓاءِ الّٰت۪ى لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ
وَتَرْغَبُونَ اَنْ تَنْكِحُوهُنَّ وَالْمُسْتَضْعَف۪ينَ مِنَ الْوِلْدَانِ وَاَنْ
تَقُومُوا لِلْيَتَامٰى بِالْقِسْطِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِه۪
عَل۪يمًا ﴿١٢٧﴾

127. "Senden kadınlar hakkında açıklama istiyorlar. De ki: Onlara ait hükmü, Allah ve kitapta size okunan âyetler açıklıyor; onlar için yazılanı kendilerine vermediğiniz, nikâhlamak da istediğiniz yetim kadınlar hakkında, çaresiz çocuklar hakkında, yetimlere âdil davranmanız hususunda size okunup duran âyetler (açıklıyor). *İyilik olarak ne yaparsanız şüphesiz Allah onu eksiksiz bilmektedir."*

[Kadın Hakları]

Senden kadınlar hakkında açıklama istiyorlar. De ki: Onlara ait hükmü, Allah açıklıyor. Burada Cenâb-ı Hak, insanların kadınlar hakkında açıklama yapılmasını istediklerini belirtmiş, fakat bunun hangi konuyla ilgili olduğunu açıklamamıştır. Bazan yöneltilen soruda bir açıklama bulunmasa da verilen cevapta sorunun maksadını görmek mümkün olmaktadır. Meselâ şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Sana kadınların aybaşı hallerini soruyorlar. De ki O rahatsız eden bir şeydir. Bu sebeple âdet günlerinde kadınlardan ayrı durun"[135]. Burada aybaşı halinde iken kadınlardan uzak durmanın emredilmesi -soruda asıl maksat açık değilse de- sorunun kadınlardan uzak durmaktan ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Yine "Sana yetimleri de soruyorlar. De ki: Onların durumlarını iyileştirmek hayırlı bir iştir. Onlarla içli dışlı olursanız zaten onlar sizin kardeşlerinizdir"[136]. Buradaki "onlarla içli dışlı olursanız" ifadesi, sorunun yetimlerle içli dışlı olmakla ilgili olduğunu göstermektedir. Keza "Sana içkiyi ve kumarı soruyorlar. De ki: Bu ikisinde insanlar için büyük zarar vardır"[137]. Burada "De ki: Bu ikisinde insanlar için büyük zarar vardır" meâlindeki ilâhî beyan, içki ve kumar hakkında sorulan sorudan maksadın ondaki zarar ve günah olduğunu göstermektedir.

33 **[§]Senden kadınlar hakkında açıklama istiyorlar. De ki: Onlara ait hükmü Allah açıklıyor.** Burada ne soruda, ne de cevapta bu sorunun neye yöneltildiğinin açıklaması yapılmamıştır. Aslında miras ve diğer haklar gibi kadınlarla ilgili her şeyin sorulmuş olması mümkündür. Nitekim bunlar Kur'ân-ı Kerîm'de teker teker belirtilmiştir. Meselâ, "Anne babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere pay vardır; yine anne babanın ve akrabanın bıraktıklarından kadınlara da pay vardır"[138] ve "Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var, kadınların da kazandıklarından nasipleri var"[139] meâlindeki âyetler miras

---

135 el-Bakara, 2/222.

136 el-Bakara, 2/220.

137 el-Bakara, 2/219.

138 en-Nisâ, 4/7.

139 en-Nisâ, 4/32.

hakkındadır. Kadınların hukuku konusunda ise Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Kadınların, mâkul ve meşrû ölçülerde görevlerine denk hakları vardır"[140]. Belirtilen âyetteki sorunun, evliliğin doğurduğu haklardan başka haklarla ilgili olması da muhtemeldir. Cenâb-ı Hak diğer âyetlerde bu haklar tek tek belirtildiği için burada onları beyan etmemiştir. Çünkü buradaki cevap, bir vâd konumunda "size açıklıyor" (يفتيكم) şeklindedir ve bunu zaman zaman yapmaktadır. Burada başka bir ihtimal daha var: Cenâb-ı Hakk'ın bazan *-en doğrusunu Allah bilir-* soruda ve cevapta hiçbir açıklama yapmaması, meselenin ehlince bilinmiş olmasından olur, bu durumda ehlince mâlum olduğu için sorunun cevabını açıklamaya gerek görmemiştir. Bu noktada müfessirlerin yaptıkları yorumun isabetli olması mümkündür. Şöyle ki Câhiliye Arapları kadınlara ve küçük çocuklara miras vermiyor, ancak savaşıp ve ganimet alabilecek erkek çocuklarına veriyordu. Allah Teâlâ kadınların ve küçük çocukların da mirasta hak sahibi olduklarını açıklayıp onlar için belli haklar ayırınca, ashâb-ı kirâm bunu Resûlullah'a sormuşlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Senden kadınlar hakkında açıklama istiyorlar. De ki: Onlara ait hükmü Allah açıklıyor.** İbn Abbâs'tan (r.a.) da böyle rivayet edilmiş ve o da meseleyi böyle anlatmıştır[141]. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyetin nüzûlüne sebep olan sorunun yetim kadınlar hakkında olması da muhtemeldir, [§]Görmez misin ki 86
Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Kitapta size okunan âyetler; onlar için yazılanı kendilerine vermediğiniz, nikâhlamak da istediğiniz yetim kadınlar hakkında.** Denilmiştir ki varlıklı ve yetim bir kız, bir adamın koruması altında bulunur, kız çirkin olduğu için adam onunla evlenmek istemez, ama varlıklı olduğu için malına tamah ederek başkasıyla evlenmesine de engel olurdu. Hz. Âişe'den (r.a.) böyle rivayet edilmiştir[142]. "Yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan... nikâhlayın"[143] meâlindeki âyet de bunu ifade etmektedir.

Nikâhlamak da istediğiniz. Bu beyan, istemediğiniz şeklinde yorumlanmıştır[144]. İbn Sîrîn ise evlenmek istediğiniz kadınlar, demiştir[145]. Burada Hasan-ı Basrî'nin sözü şu anlama gelir "çirkin olduğu için kimsenin evlenmek isteme-

---

140 el-Bakara, 2/228.

141 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 7; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 706.

142 Buhârî, "Tefsîr", 4/23; Müslim, "Tefsîr", 9.

143 en-Nisâ, 4/3.

144 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 303; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 709.

145 İbnu'l-Münzir İbn Avn tarîkıyla Hasan-ı Basrî ve İbn Sîrîn'den birinin, "kendisiyle evlenmek istediğiniz kadınlar" dediğini, diğerinin de "evlenmek istemediğiniz kadınlar" dediğini nakletmiştir (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 709).

diği, ama malına tamah ederek başkasıyla da evlenmesine müsaade etmediği kadınlar". İbn Sîrîn'in sözü ise "malına tamah ederek kendileriyle evlenmek istenen kadınlar" mânasına gelir. Şu ilâhî beyanların mânaları da bunun gibidir: **Yetimlere âdil davranmanız hususunda size okunup duran âyetler**...; "Yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız..."[146] **Nikâhlamak da istemediğiniz yetim kadınlar.** Bu ilâhî beyanda, küçük bir yetim kızı velisinin evlendireceğine işaret etmektedir, çünkü bu husus olmasaydı, onun başkalarıyla evlenmesine engel olmaktan dolayı azarlanmanın anlamı kalmazdı.

77 [§]Eğer denilirse ki: Yetim kelimesi, küçük çocuk için de kullanılır, büyük insan için de. Dolayısıyla burada belki de yetim olan büyük biri kastedilmektedir.

Buna şöyle cevap verilir: Doğru, bu kelime ikisi için de kullanılır, ama çoğunlukla küçük çocuklar için kullanılmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu ilâhî beyanda nikâhın tek kişi ile de gerçekleşeceğine işaret vardır, çünkü Allah Teâlâ **Nikâhlamak istediğiniz yetim kadınlar** buyurmaktadır. Şayet kişinin onunla evlenmesi mümkün olmasaydı burada azarlanmasının bir anlamı olmazdı, bu durum velinin onu kendisine nikâhlayabileceğini gösterir.

Çaresiz çocuklar. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu ifade, **Senden kadınlar hakkında açıklama istiyorlar** beyanına matuftur. Yani yukarıda zikrettiğimiz gibi miras ve haklar konusunda **Senden kadınlar hakkında ve çaresiz çocuklar hakkında açıklama istiyorlar.** Haklarına vefa göstermek ve kendilerine ait malları onlara vermek suretiyle **yetimlere âdil davranmanız hususunda** da açıklama istiyorlar. **İyilik olarak ne yaparsanız şüphesiz Allah onu eksiksiz bilmektedir.** Yani karşılığını size verecektir. Yahut Allah hayırlı işler yapanı da yapmayanı da bilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنِ امْرَاَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا اَوْ اِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَٓا اَنْ
يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَاُحْضِرَتِ الْاَنْفُسُ الشُّحَّ
وَاِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا 

146 en-Nisâ, 4/3.

128. "Eğer bir kadın kocasının kötü muamelesinden yahut yüz çevirmesinden endişe ederse aralarında bir uzlaşmaya varmalarında onlara günah yoktur ve sulh hayırlıdır. Nefisler de cimriliğe meyillidir. Eğer güzel davranır ve Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız bilin ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır."

[Kocanın Karısına Kötü Muamele Etmesi]

Eğer bir kadın kocasının kötü muamelesinden endişe ederse. Denildi ki **endişe ederse** ifadesinden maksat, **kocasının kötü muamelesini** bilirse demektir. Yine denildi ki buradaki endişe korkudan başka bir şey değildir. Buna korku mânası veren âlim şunu kasdetmektedir. Kocasının kaba davranması, çirkin veya yaşlı diye ondan uzak durması, başka bir kadınla evlenebilmesi gayesiyle kendisinden ayrılmaya rıza göstermesi için kötü muamele etmesi. Aslında bu, gerçek bir korku halidir. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle söylediği rivayet edilmiştir: Sevde bint Zem'a, Resûlullah'ın kendisini boşayacağından endişe edince nöbet gününü Hz. Âişe'ye bırakmıştı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak **Eğer bir kadın kocasının kötü muamelesinden yahut yüz çevirmesinden endişe ederse...** meâlindeki âyeti indirmiştir. Daha sonra Resûl-i Ekrem "Allah'ın emrettiği sulh budur" buyurmuştur; Hz. Peygamber burada "havf" (الخوف) kavramını "haşyet" (الخشية), yani endişe mânasına almıştır[147]. [§]Hz. Âişe'nin (r.a.) 33
şöyle dediği nakledilmiştir: Bundan maksat, adamın nikâhı altında çirkin bir kadın vardır, kocası onu sevmez. Kadın "Benden yana serbestsin ama beni boşama" der[148]. **Kadın kocasının kötü muamelesinden endişe ederse** meâlindeki beyana bilirse mânası verilmiştir. Burada bilmek şöyle olur: Kişinin iki karısı olur, bunlardan biri yaşlı veya çirkindir, diğeri ise gençtir. Erkeğin kalbi genç olan kadına meyleder, yaşlısıyla sohbet etmekten de hoşlanmaz, onunla beraber olmak kendisine ağır gelir ve ondan ayrılmak ister. Bunun üzerine kadın kocasına "beni boşama, ama nöbet günümü kumama verebilirsin" der, yahut koca, genç kadının yanında daha fazla kalmak üzere onunla anlaşır. Bu konu Hz. Âişe'den şöyle rivayet edilmiştir: "O, bir adamın nikâhı altında bulunan çirkin bir kadındır, kocası da kendisini sevmemektedir; kadın kocasına şöyle der: Beni boşama, ama benden yana serbestsin". Burada korkup, kocasının başka bir kadınla evlenmeden önce kendisine kötü muamele etmesini hissettirmesidir. Buradaki bilgi ise kocasının kendisiyle beraber yatmamasından ve kendisine kötü muamele etmesinden elde edilmiştir. İşte bu iki durum da -Al-

---

147 Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 4; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 710.

148 Buhârî, "Tefsîr", 4/24; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 299; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 711.

lah hepsinden razı olsun- sahâbe-i kirâmdan rivayet edilmiştir. Onların bir kısmı şöyle demiştir: Bir adamın biri yaşlı, diğeri genç iki karısı olur, adam yaşlıya karşı genci tercih eder. Bunun üzerine kendisini nikâhında tutması, boşamaması, buna karşılık kadının buna rıza göstermesi, kadın (bütün haklarını) iptal eder veya etmez. Bu, İbn Abbâs'tan bize rivayet edilen, Sevde bint Zem'a'nın, Resûlullah'ın (s.a.) kendisini boşamasından korkarak nöbet gününü Hz. Âişe'ye vermiş olması örneğindeki durumdur. Aynı şey, Hz. Ömer'den de
59 nakledilmiştir[149]. [§]Hz. Ali'den (r.a.) rivayet edildiğine göre biri, onun yanına gidip kendisinden ondan **Bir kadın kocasının kötü muamelesinden endişe ederse** meâlindeki âyet hakkında açıklama istemiş, o da şu cevabı vermiştir: O, bir adamın nikâhı altında bulunan, çirkinliğinden, yaşlı oluşundan, fakirliğinden veya huysuzluğundan gözleri göçmüş bir kadındır; kadın kocasından ayrılmak istemez, bu durumda mehirinden bir miktarını bağışlaması helâldir, kendi nöbetinden bir miktarını diğer kadına bırakmasında da günah yoktur[150]. Belirttiğimiz bu hadisler, erkeğin birden çok karısı olursa aralarında âdil davranması ve aksine bir anlaşma yapmadıkları takdirde her birinin yanında birer gün kalması gerektiğine işaret etmektedir, azîz ve celîl olan Allah'ın buyurduğu gibi **sulh hayırlıdır**. Cenâb-ı Hakk'ın "Ne kadar üzerine düşseniz de kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz"[151] meâlindeki beyanı şunu göstermiştir ki erkeğin kadınlar arasında günleri eşit taksim etmek konusunda âdil davransa bile cinsel ilişkiden herhangi birini ihmal edemez. *En doğrusunu Allah bilir*. Evet, ilişkiyi sadece bir kadına tahsis edip diğerini askıda bırakması, ne evli ve ne dul halinde tutması caiz olmaz. Fakat kadın kendi hakkından vazgeçmeye razı olur veya hakkını terk ederse, bu durumda kocanın günahı yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Aralarında bir uzlaşmaya varmalarında onlara günah yoktur. Her ne kadar mesele ikisine de aitse özellikle kocadan günahı kaldırmayı kastetmektedir, çünkü kadının kendi hakkını terk etmesinde ona yönelik bir sakınca yoktur. Cenâb-ı Hakk'ın "Kadının evlilikten kurtulmak için bir meblağ vermesin-

---

149 Hz. Ömer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre bir adam kendisine bir âyeti sormuş, bundan hoşlanmayıp ona kamçısıyla vurmuştu. Sonra başka bir adam "Kadın kocasının kötü muamelesinden endişe ederse" meâlindeki âyeti sormuş, o da; İşte böyle âyetleri sorun! diyerek şu cevabı vermiş: Bir kadın bir adamın nikâhı altında bulunur, yaşından dolayı kocası ondan uzak durur ve sonra ikinci bir kadınla evlenirse, o kadının çocuğunu bulur ve onunla herhangi bir şekilde anlaşırlarsa, bu caizdir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 306; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 711).

150 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 306; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 711.

151 en-Nisâ, 4/129.

de taraflara vebal yoktur"[152] buyurması da aynı konumdadır; yani kadının bir meblağ vermesinde kendisine yönelik vebal yoktur, zira kadın kendi malından vermektedir, arzu ettiği malına kişiyi mâlik kılmak hakkına sahiptir. Burada Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Kadının verdiği meblağı almasında veya kadın rıza gösterdiği takdirde hakkını iptal etmesinde erkeğin bir günahı
yoktur. Âyetin yukarıda belirtilen anlama gelmesi de mümkündür; [§]yani bu 60
durum erkeğe ağır gelse ve kadınla beraber olmaktan hoşlanmasa bile, kadının yine de onunla kalmasında bir vebal yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Nefisler de cimriliğe meyillidir. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle söylediği rivayet edilmiştir: Kadın kocasındaki nasibini diğerine bırakma konusunda cimridir, erkek de diğerinden nasibini terk etmekte cimridir. "Şuhh"un (الشُّحّ) hırs mânasına geldiği söylenmiştir, bu da herkesin kendi hakkı için hırslı olması demektir. Her ne kadar biri vermemek, diğeri istemek anlamına gelirse de, "şuhh" ve "hırs" (الحرص) kelimeleri sanki aynı mânaya gelirler. Cimrilik insanı hırsa, hırs da vermemeye sevk eder. Bu ikisinden her biri diğerine sebep olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğer güzel davranırsanız, yani kadınlara haklarından fazlasını verirseniz **ve Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız.** Yani kadınların haklarından hiçbir şeyi esirgemezseniz. Burada **Eğer güzel davranırsanız** meâlindeki ifade, kadınların haklarını yerine getirir ve aralarında eşit davranırsanız mânasına, **Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız** anlamındaki ifade de kadınlara haksızlık etmekten, sadece birine meyletmekten ve birini diğerinden üstün tutmaktan sakınırsanız mânasına da gelebilir. **Eğer güzel davranırsanız** Allah'ın itaat etmeniz için size emrettiği şeylere tâbi olursanız ve **Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız** ilâhî buyruğu da Allah'ın size yasakladığı mâsiyetlerden sakınırsanız anlamına gelmesi de muhtemeldir.

Bilin ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır. Bu ifade, hem özendirmek ve hem de uyarma anlamına gelir. Bunun anlamını çeşitli yerlerde açıklamıştık.

وَلَنْ تَسْتَطِيعُٓوا اَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَٓاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا
كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ وَاِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ
غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٢٩﴾

---

[152] el-Bakara, 2/229.

129. "Ne kadar üzerine düşseniz de kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz; bari birine büsbütün kapılıp da diğerini askıda imiş gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir ve Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, engin rahmet sahibidir."

[Kadınlar Arasında Âdil Olmak]

Ne kadar üzerine düşseniz de kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz. Bununla ilgili olarak İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: Eşlerinize yönelik kalplerinizdeki sevgiyi eşit olarak paylaştırmak konusundaki haklarına uymak ve âdil olmak için ne kadar gayret gösterseniz de
61 güç yitiremezsiniz. **Bari birine büsbütün kapılmayın.** [§]Yani geçimini sağlama ve günleri aralarında bölüştürme konusunda birine büsbütün kapılma, hoşuna giden genç kadının yanına gidip diğerine gün ayırmama ve nafakasını sağlamama yoluna girme. Hz. Ömer'in (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah'ım! Kalbime hükmedemiyorum, ama onun dışındaki her şeyde âdil davranmaya çalışıyorum. Burada adâletten maksat kişinin eşlerine eşit muamelede bulunmasıdır. Cenâb-ı Hakk'ın başka bir âyette şöyle buyurduğunu görmez misin! "Onlar Rablerine başkalarını eş tutuyorlar"[153]. Bu, haksızlığın zıddı mânasına gelmez, fakat müşrikler, kendilerine kulluk yapmak konusunda Rableri ile putları eşit tutuyorlar anlamına gelir. Ubeyde de şöyle demiştir: **Ne kadar üzerine düşseniz de kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz,** yani sevgide âdil davranamazsınız[154]. Ebû Kılâbe'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.) günleri taksim konusunda eşleri arasında âdil davranıyor ve şöyle dua ediyordu: "Allah'ım, benim gücümün yettiği taksim budur, senin gücünün yettiği ama benim gücümün yetmediği şeyler konusunda beni azarlama!"[155] Bu işin aslı şudur: Kişi, mecbur kalıp zorunlu olduğu hallerden sorumlu değildir, ama tercih hakkına sahip olup diğerini tercih etme imkânına sahip bulunduğunda sorumlu olur. Kalpteki sevgi insanın zorunlu ve mecbur kaldığı bir duygudur, ona yapabileceği bir şey yoktur. Dolayısıyla kişi mecbur ve zorunlu olduğu hallerde eşit davranmakla mükellef değildir, çünkü eşit davranma gücüne sahip değildir. Bizim, "kâfir küfür halinde iken onunla meşgul olduğu için imanla mükelleftir, onun küfrü tercih etmesi zorunlu değildir" anlamındaki sözümüz de buna dayanır. Biz daha önce muktedir olmanın (istitaat) iki türünün bulunduğunu söylemiştik, biri hallere ve sebeplere muktedir olma gücü, diğeri fiillere muktedir olma gücü. Sağlık, selâmet ve benzeri gibi

---

153 el-En'âm, 6/150.

154 Beyhakî, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VII, 298; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 713.

155 İbn Mâce, "Nikâh", 47; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 37-38; Tirmizî, "Nikâh", 42.

hallere ve sebeplere muktedir olmak fiilden önce de, fiille beraber de, fiilden sonra da bulunması caizdir. Fiillere muktedir olmaksa (istitaat) sadece fiille beraber bulunur[156]. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Bari birine büsbütün kapılmayın. Yani harcama yapmada ve gün taksiminde. Bunun anlamı şudur: (Eşlerinizin birine yönelik) güçlü aşk ve kalbin meyli, sizi diğer eşlerinizin nafakasını temin etmeyi ve haklarına, yani gün taksimi konusundaki haklarına vefa göstermeyi terk etmeye sevk etmesin. [§] 61
Diğerini askıda imiş gibi bırakmayın. Yani ne kocasız, ne de kocalı bir halde bırakmayın! O, dul kalmış değildir ki dulun kendi ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştığı gibi o da kendi ihtiyaçlarını karşılasın; kocalı da değildir ki ihtiyaçlarını kocası sağlasın. Ubey b. Kâb'ın mushafında "fetezerûhâ kelmescûneti" (فتذروها كالمسجونة), yani "onu hapis gibi bırakmayın" şeklindedir[157]. Bu da söylediğimiz şeyi ifade eder, kocası onun nafakasını temin etmez, başka biriyle evlenmesi için de onu boşamaz, kadın sanki hapis gibidir.

Eğer arayı düzeltir ve Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız. Bu, daha önce "Eğer güzel davranır ve Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız"[158] meâlindeki âyette açıkladığımız şeydir. **Bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, engin rahmet sahibidir.** Bu cümle, "Allah önce bağışlayıcı değildi, sonradan bağışlayıcı oldu" diyenlerin iddiasını reddetmektedir, çünkü O, "bağışlayıcı idi" buyuruyor, karşımızdaki iddia sahibi ise "bağışlayıcı oldu" diyor. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Buradaki diğer bir mesele de şudur: Kadın kendi nöbet günlerini kumasına bıraktığı takdirde, sonra bundan dönüp anlaşmayı feshetme hakkı vardır, çünkü o, farz olmayan ve gerekli bulunmayan bir hakkı kumasına vermiştir. Bu tıpkı kendisine mal olmamış bir haktan başkasını sorumsuz kılan kişiye benzer; böylesinin ibrâ etmesi geçersizdir; o, pekâlâ kendi hakkına dönüş yapıp zamanı gelince onu alır. İşte bizim tartıştığımız konu da bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللّٰهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهِ وَكَانَ اللّٰهُ وَاسِعًا
حَكِيمًا  ١٣٠

---

156 bk. Âl-i İmrân, 3/97. Ayrıca bk. Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 410-420.

157 Kurtubî, Tefsîr, V, 408; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, V, 163.

158 en-Nisâ, 4/128.

130. "Eğer karı koca ayrılırlarsa Allah bol rızkından onların ihtiyaçlarını giderir. Allah'ın lütfu geniştir, hikmeti sonsuzdur."

Eğer karı koca ayrılırlarsa Allah bol rızkından onların ihtiyaçlarını giderir. Koca eşleri arasında eşit davranmadığı için karı koca ayrılacak olurlarsa,
63 [§]**Allah bol rızkından ihtiyaçlarını giderir,** yani kadını başka bir erkekle, erkeği de başka bir kadınla. **Bol rızkından her ikisini de** meâlindeki ifade şu mânaya da gelebilir: Onlar evli iken diğerinin malıyla her biri nasıl zengin idiyse, boşandıktan sonra da her birinin ihtiyacını gidermeye Allah Teâlâ kādirdir, boşanmadan önce rızıklarını verdiği gibi. Bu âyet, rızık temini konusunda -her ne kadar Cenâb-ı Hakk'ın başkasını sebep kılması caiz ise de- rızkı Allah'tan başkasından beklememek gerektiğine işaret etmektedir, çünkü O, **Eğer karı koca ayrılırlarsa Allah onların ihtiyaçlarını giderir** buyurmaktadır. Allah Teâlâ karı ile kocanın her birini kendisinin zengin edeceğini vâdettikten sonra, hiç kimse zenginliğini başkasına bağlamaması gerektiğini bilmelidir. Yüce Allah başka bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: "İçinizden evli olmayanları... elverişli olanları evlendirin. Yoksulluk içinde iseler Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır"[159]. Bu ilâhî beyan da, insanlar fakir iseler evlendikleri takdirde Allah'ın onları zengin edeceğini vâdetmek suretiyle, insanların birbirlerinden rızık edinmeyi beklememeleri gerektiğine işaret etmektedir. Boşanmayı gerçekleştiren sadece erkek ise de, **Eğer karı koca ayrılırlarsa Allah onların ihtiyaçlarını giderir** anlamındaki ifadede kinâyeli üslupla boşanma olayında kadının da payı bulunduğuna bu âyet işaret etmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın "onlardan ayrılın!"[160] ve "onları serbest bırakın!"[161] meâlindeki âyetleri de bu anlamdadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

159 "İçinizden evli olmayanları, köle ve câriyeleriniz arasından da elverişli olanları evlendirin. Yoksulluk içinde iseler Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır. Allah'ın hazinesi geniştir, her şeyi bilmektedir" (en-Nûr, 24/32).

160 et-Talâk, 65/2.

161 el-Bakara, 2/231. Şârih şöyle dedi: "Âyet-i kerîme, koca (boşanma niyetiyle) karısına; ben senden uzağım veya sen bana haramsın, dese, bunun sahih olduğuna işaret etmektedir. Çünkü her ne kadar boşanmayı sadece erkek gerçekleştiriyor, yani talakta aynı şeyi ifade eden uzak olmak ve haram olmak fiilini bizzat koca işliyor ise de, Allah boşanmayı, karı kocanın her ikisine nispet etmiş, ayrılış olayında her ikisini de ortak kılmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın 'onlardan ayrılın!' âyetinde de aynı mâna vardır; ayrılmak iki kişi arasında meydana gelen bir olaydır. Ayrılık dediğimiz şey, birbirlerine helâl olan iki kişinin birleşmiş olmaları halinde her ikisi için gerçekleşmesi sözkonusudur, çünkü önceden birleşme olmadan ayrılık sözkonusu olmaz. Dolayısıyla bir erkek, birleştiği kişiden uzak kalacağını ifade ederse, talaktan farklı olarak bu sahihtir, çünkü koca bağlama mahalli değildir, bağlama ancak kadına mahsus bir niteliktir" (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 196b; Medîne nüshası, vr. 221a).

Bu ilâhî beyanda iddet döneminde kadına ait nafakanın gerektiğine de delil bulunmaktadır, çünkü âyet ayrılıktan söz etmektedir, ayrılık ise ancak iddet süresinin tamamlanması ile gerçekleşir. Cenâb-ı Hak, onlardan her birinin, ayrılmadan önce diğerinin ihtiyacını karşılaması gerektiğini haber vermektedir, bu da iddet devam ettiği sürece kadının ihtiyaçlarını erkeğin karşılayacağını gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın lütfu geniştir, hikmeti sonsuzdur. Buradaki "vâsi'" (واسع) keli-
mesine cömert mânası verilmiş, bazıları da bunu [S]"onlardan her birinin rız- 63
kını genişletir" şeklinde tefsir etmiştir. **Hikmeti sonsuzdur,** yani Allah Teâlâ erkeğin, karısını ya iyilikle nikâhında tutmasına veya güzellikle serbest bırakmasına[162] hükmetmiştir. Buna, onların ayrılmasına hükmetmesiyle hikmet sahibidir, anlamı da verilmiştir. Hakîm'in aslı, onun her şeyi yerli yerine koyan biri olmasıdır.

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَلَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذ۪ينَ اُوتُوا
الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَاِيَّاكُمْ اَنِ اتَّقُوا اللّٰهَ وَاِنْ تَكْفُرُوا فَاِنَّ لِلّٰهِ مَا
فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ غَنِيًّا حَم۪يدًا 

131. "Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Sizden önce kendilerine kitap verilenlere ve size kesinlikle 'İtaatsizlikten sakının' diye emretmiştik. Eğer inkâra saparsanız biliniz ki, göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. O her türlü övgüye lâyıktır."

Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Sizden önce kendilerine kitap verilenlere ve size kesinlikle 'İtaatsizlikten sakının' diye emretmiştik. Allah Teâlâ bütün insanlara "Allah'a itaatsizlikten sakının" diye emretmiştir. Sonra Cenâb-ı Hakk'ın **Sizden önce kendilerine kitap verilenlere ve size kesinlikle 'İtaatsizlikten sakının' diye emretmiştik** buyruğunda geçen "vessaynâ" (وصّينا) kelimesinin, "emrettik" anlamına geldiği söylenmiştir. Bu kelimenin "farz kıldık" anlamına geldiği de söylenmiştir: **Kendilerine kitap verilenlere ve size kesinlikle 'İtaatsizlikten sakının' diye** farz kıldık.

162 Muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Boşama iki keredir. Her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir" (el-Bakara, 2/229).

Allah'a itaatsizlikten sakının. Şöyle denilmiştir: Cenâb-ı Hak onlara Allah'ı bir kabul etmeleri ve şirkten sakınmalarını emretmiştir. Mukātil şöyle demiştir: **Allah'tan sakının,** yani Allah'ı bir kabul edin. **Allah'tan sakının** beyanına "Allah'ın size emrettikleri ve yasakladıkları konularında O'na itaat edin" anlamı da verilmiştir. Sözkonusu beyanın şu mânaya gelmesi de muhtemeldir: Allah'ın azabından ve intikamından sakının, O'nu bırakıp başkasına kulluk etmeyin. **Şayet inkâra sapıp** size emrettiklerinden ve yasakladıklarından sakınmazsanız **biliniz ki, göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır.** Cenâb-ı Hak bunu, **Sizden önce kendilerine kitap verilenlere ve size kesinlikle 'İtaatsizlikten sakının' diye emretmiştik** beyanından sonra belirtmiştir, tâ ki O'nun insanların kulluğuna ihtiyacı olduğu yahut bunda kendi menfaati bulunduğu için emretmediğini bilmiş olsunlar. Zaten göklerin ve yerin mülkiyeti kendisine ait olan bir varlığın başkasına ihtiyacı ve ondan fayda görmesi sözkonusu değildir. Fakat Cenâb-ı Hak bunu, insanların kendi ihtiyaçları ve kendi menfaatleri için olduğunu bilsinler diye emretmiştir. Görmez misin ki Yüce Mevlâ beyanını şöyle devam ettirmiştir: **Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. O her türlü övgüye lâyıktır. O'nun hiçbir şeye ihtiyacı yoktur,** yani sizin kulluğunuza ve itaatinize. **O her türlü övgüye lâyıktır,** yani otoritesinde ve idaresinde. Başka bir anlatımla ezelden beri yaratıklara **ihtiyacı yoktur,** fiillerinde **övgüye**
63 **lâyıktır.** [§]Fiilinde övgüye layık olan, yaptığını sağlam ve doğru yapar, yahut yarattıklarına ihsanını ve nimetlerini tam verir.

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَك۪يلًا 

132. "Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Güvenmek için Allah yeter."

Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Daha önce söylediğimiz gibi bu âyet, yaratıkların ibadetinden ve itaatinden Cenâb-ı Hakk'ın müstağni olduğu anlamına gelir.

اِنْ يَشَاْ يُذْهِبْكُمْ اَيُّهَا النَّاسُ وَيَاْتِ بِاٰخَر۪ينَ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى ذٰلِكَ



133. "O isterse -ey insanlar!- sizi toptan yok eder ve yerinize başkalarını getirir. Allah'ın gücü kesinlikle buna yeter."

O isterse -ey insanlar!- sizi toptan yok eder ve yerinize başkalarını getirir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu ilâhî beyan, göklerde ve yerdeki her şeyin sahibi olan varlık, **sizi toptan yok etmeye,** yani sizleri helâk etmeye **ve yerinize başkalarını getirmeye,** yani sizden daha hayırlısını, Allah'tan daha çok korkanı ve O'na sizden daha çok itaat edeni getirmeye de kādirdir. Fakat Allah bunu yapmaz, çünkü O'nun sizin kulluğunuza ve itaatinize ihtiyacı yoktur. Sizi, başlangıçta kulluğunuza olan ihtiyacı yahut kendi menfaati için değil, sizin kendi ihtiyacınız ve kendi menfaatleriniz için yaratmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

O isterse -ey insanlar!- sizi toptan yok eder ve yerinize başkalarını getirir. Bu, geçmiş ümmetlerden inat ve kibirlerini sürdüren kavimlerde meydana gelen yok ediliş gibidir. Bunun yanında herkese ait olması da muhtemeldir; **O isterse sizi toptan yok eder,** yani hepinizi helâk eder ve yerinize başkalarını getirir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın gücü kesinlikle buna yeter. Yani onları helâk etmeye ve yerlerine başkalarını getirmeye Allah'ın gücü yeter. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

مَنْ كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللّٰهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَكَانَ
اللّٰهُ سَمٖيعًا بَصٖيرًا ﴿١٣٤﴾

134. "Dünya mükâfatını isteyenler bilsinler ki Allah nezdinde hem dünya hem âhiret mükâfatı vardır. Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir."

Dünya mükâfatını isteyenler bilsinler ki Allah nezdinde hem dünya hem âhiret mükâfatı vardır. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Yaptığı işle dün-
ya çıkarını isteyen ve Allah'ın rızasını aramayan kimseye [§]Cenâb-ı Hak o 66
kişinin sevdiği dünya malını verir, yahut da vermez; böylesinin âhirette hiçbir mükâfatı yoktur, çünkü böylesi Allah'tan başkası için çalışmıştır, şu ilâhî beyanda buyurulduğu üzere: "İnsanlardan öyleleri vardır ki, 'Ey rabbimiz, bize bu dünyada ver' diye dua ederler. Böyle bir kimsenin âhiretten hiçbir nasibi yoktur"[163]. Buna mukabil dünyada yaptıklarıyla âhiret mükâfatını isteyen kişiye Allah Teâlâ dünyada sevdiği dünyalıkları verir ve korktuklarını ondan uzaklaştırır, fakat bazılarını da vermez, bunun yanında -dünyadaki ameli sebebiyle- âhirette kendisini cennetle mükâfatlandırır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[163] el-Bakara, 2/200.

Bu âyet-i kerîme daha farklı, sanki daha münasip bazı anlamlara da gelir. Birincisi, insanlar liderlik, izzet ve şeref kazanmak amacıyla Allah'tan başka ilâhlar ediniyor ve onlara tapınıyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Onlar kendilerine bir itibar ve güç vesilesi olsun diye Allah'tan başka tanrılar edindiler. Hayır, hayır!"[164] Burada Cenâb-ı Hak, itibar ve şerefin bunlarla elde edilemeyeceğini, ama dünya ve âhirette izzet ve şerefin Allah katında bulunduğunu haber vermektedir.

İkincisi, Câhiliye Arapları putlara tapıyor ve şöyle diyorlardı: "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[165], "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız, diyorlar"[166]. Cenâb-ı Hak ise, kendine değil de o putlara tapmanızda sizin için ne yakınlık, ne de sevabın sözkonusu olduğunu haber vermektedir. Fakat siz Allah'a tapın, çünkü dünya ve âhiret mükâfatı O'nun yanındadır.

Üçüncüsü, onlar, sayesinde dünyada rızık ve bolluk elde etmek ümidiyle o putlara tapmış olabilirler. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Kuşkusuz Allah'ı bırakıp da taptığınız bu putlar size rızık vermekten âcizdirler.
67 [§]O zaman rızkınızı Allah'ın katında arayın, O'na kul olun"[167]. İşte **Dünya mükâfatını isteyenler bilsinler ki Allah nezdinde hem dünya hem âhiret mükâfatı vardır** meâlindeki ilâhî buyruk da bu anlamdadır, mükâfat sizin istediğiniz o putlarda değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şunu da belirtmek gerekir ki bu âyetin riyakâr ve münâfıklarla ilgili olması da mümkündür, zira onlar dünyada yaptıkları iyi işleri, sadece dünya menfaatini elde etmek için yaparlar, başka bir şey için değil. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah her şeyi işitmektedir, yani sözlerinizi duymakta , **her şeyi görmektedir,** yani ne istediğinizi ve ne yaptığınızı görmektedir. Bu, bir tehdit ifadesidir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُونُوا قَوَّام۪ينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَٓاءَ لِلّٰهِ وَلَوْ عَلٰٓى
اَنْفُسِكُمْ اَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَب۪ينَ اِنْ يَكُنْ غَنِيًّا اَوْ فَق۪يرًا فَاللّٰهُ

164 Meryem, 19/81-82.
165 ez-Zümer, 39/3.
166 Yûnus, 10/18.
167 el-Ankebût, 29/17.

اَوْلٰى بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوٰٓى اَنْ تَعْدِلُوا وَاِنْ تَلْوُٓا اَوْ تُعْرِضُوا فَاِنَّ
اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يرًا 

135. "Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine de olsa adaletten asla ayrılmayan, Allah için şahitlik eden kimseler olun. (İnsanlar) ***zengin olsunlar, yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır. Öyleyse siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın. Eğer adaletten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır."***

[Adâlet ve Dürüst Şahitlik]

Ey iman edenler! Kendinizin aleyhine de olsa adaletten asla ayrılmayan! İbn Abbâs'ın (r.a.) **Adaletten asla ayrılmayan** meâlindeki cümle hakkında şöyle dediği nakledilmiştir: İster yakının olsun ister yabancı, hatta kendi aleyhine bile olsa şahitlik konusunda âdil olun![168] Bütün tefsirciler "kavvâmîne" (قوامين) kelimesine, "kavvâlîne lillah" (قوالين لله), yani Allah için doğru söyleyenler mânasını vermişlerdir. Fakat Cenâb-ı Hak burada şunu buyurmaktadır: Her işte ve her sözde Allah için doğru olmak ve O'nun adına şahitlik etmek gerekir. Kişi böyle yaptığı takdirde, kişinin kendisine yakınlığı, uzaklığı, hatta kendisinin veya ebeveyninin aleyhine bile olsa gerçeği söylemesine engel teşkil etmez. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Şahitliği Allah için özenle yerine getirin"[169]. [§]İnsan, yaratılmışlar için değil de azîz ve celîl 68
olan Allah için şahitlik yaparsa, kendi aleyhine veya yukarıda belirtilen kişilerin aleyhine bile olsa âdil olarak şahitlik eder. Şimdi, şahitliği adaletle yerine getirmeye engel olan hususları birbirinden farklı şeylerdir: Kişinin arzu ettiği bir menfaatin kendi aleyhine dönmesi, sakınılması gereken bir zararın bertaraf edilmesi, önem verdiği kişiler olan anne babasından çekinerek onların aleyhine şahitlik etmekten kaçınması; yakın akrabasına gelince, onlar için zenginlik yollarını aramak ve fakirliği yok etmek gibi ki Allah Teâlâ kendisinin ebeveyne herkesten yakın olduğunu haber vermiştir. Binâenaleyh yakınlarından birinin

---

168 "Ey iman edenler! Adaletten asla ayrılmayan!" meâlindeki âyet hakkında İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah müminlere, kendilerinin, babalarının ve çocuklarının aleyhine bile olsa gerçeği söylemelerini, zenginin zenginliğine hatır etmemelerini, yoksulun da yoksulluğuna acımamalarını emretmektedir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 321-322; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 714).

169 et-Talâk, 65/2.

zenginliği veya fakirliği şahitliği âdil olarak yerine getirmene engel olmamalıdır. Bu âyetin tefsiriyle ilgili İbn Abbâs'tan da rivayet gelmiştir[170].

Öyleyse siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanmıştır. Denildi ki **Duygularınız sizi âdil olmamaya götürmesin**, bu sebeple de Allah'tan başkası için iş yapmış olursunuz. Yine denildi ki **âdil olmayı** istemeyerek **hislerinize uymayın. Öyle siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın.** Bir anlayışa göre buradaki "ta'dilû" (تَعْدِلُوا) kelimesi "sapmak" anlamındaki (العدول) kökünden türemiştir, yani "haktan sapmayın" demektir.

Eğer adaletten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız. Buradaki "telvû" (تَلْوُوا) kelimesi iki şekilde okunmuştur, tek vâv ile "telû" (تَلُوا) diye okunduğunda kelime "velâyet" (الولاية) kökünden gelir, bu durumda mâna şöyle olur: Siz bu işi üzerinize alırsanız, Allah için iş yapan, O'nun için konuşan ve O'nun için şahitliği yerine getiren kişiler olun! Bu kelime iki vav ile "telvû"
69 (تَلْوُوا) diye de okunmuştur[171], [§]bu da tahrif anlamına gelir. O zaman cümle şu anlama gelir: Hislerinize uymayın, şahitliği tahrif etmeyin, ondan yüz çevirip gizlemeyin. Hafsa'nın mushafında bu kısmın mânası şöyle olur: "Şayet onlar zengin veya fakir ise Allah onlara sizden daha yakındır". **Allah onlara sizden daha yakındır.** Katâde (r.a.) şöyle demiştir: Allah sizden zengin olana da fakir olana da sizden daha yakındır, binâenaleyh varlık sahibinin zenginliği onun aleyhine bildiğin bir gerçeğe, fakire yönelik şefkatin de onun aleyhine bildiğin gerçeğe şahitlikte bulunmana engel olmasın[172]. Hafsa'nın mushafında ise "ve in tetevellev ev tu'ridû" (وإن تتولوا أو تعرضوا) şeklinde yer almıştır, yani "üzerinize alır veya yüz çevirirseniz. Bu, yukarıda belirttiğimiz gibi "velayet" kökünden gelir. **Eğer adaletten saparsanız** anlamındaki "ve in telvû" (وإن تَلْوُوا) ibaresinin tahrif etmek ve iptalini istemek anlamına geldiği de söylenmiştir.

İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında şu ibare yer almıştır "felâ tettebiû'l-hevâ en ta'dilû beyne'n-nâs" (فلا تتبعوا الهوى أن تعدلوا بين الناس): Yani insanlar arasında adaleti yerine getirmek konusunda hislerinize uymayın. Bu, yukarıda söylediğimiz gibi adalet mânasına gelir. Bazıları ise haktan sapmak ve ayrılmak anlamını vermiştir.

---

170 Bu rivayet biraz önce zikredilmiştir.

171 Yedi kırâat imamından Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım ve Kisâî lâm'ın kesresi ve birincisi zammeli iki vâv ile "telivû" (تَلْوُوا) diye okumuş, İbn Âmir ve Hamza ise lâm'ın zammesi ve tek vâv ile "telû" (تَلُوا) diye okumuştur (bk. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 239).

172 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 322; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 715.

Bilin ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır. Bu ilâhî beyan, şahitliğe engel olmak ve Allah için onu gerçekleştirmemek ve gerekli bilgileri tahrif etmek anlamında yukarıda zikredilenlerin tamamına yönelik bir tehdittir. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellemden benzer anlamda bir hadis rivayet edilmiştir: "Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimse, kime yönelik olursa olsun şahitlik etsin. Allah'a ve âhiret gününe iman eden kişi, üzerinde bulunan hakkı inkâr etmesin ve onu problem çıkarmadan yerine getirsin, hak sahibini, hakkını alabilmesi için devlet adamına başvurmaya mecbur etmesin. Bana davasını arz eden biri, kendisine değil de kardeşine ait olan bir hakkı
kendisine verecek olursam, sakın onu almasın; [§]çünkü ben ona cehennem- 70
den bir yer vermiş oluyorum"[173]. Başka bir rivayet de şöyledir: Ey Âdemoğlu! Kendi aleyhine, anne babanın aleyhine, akrabalarının veya kavminin eşrafının aleyhine dahi olsa; şunu bil ki şahitlik insanlar için değil Allah için yapılır. Şüphe yok ki Allah adaletten ve onu kişinin kendisine uygulamasından memnun olur. Adalet, Allah'ın yeryüzündeki terazisidir; o, zâlimden alıp mazluma, güçlüden alıp zayıfa ve haksızdan alıp haklıya verir. Allah Teâlâ hak çerçevesinde doğru söyleyeni tasdik, yalancıyı da tekzip eder, mütecavizi de azarlar. Allah adâlet yoluyla insanları ıslah eder[174].

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَالْكِتَابِ الَّذ۪ي نَزَّلَ عَلٰى
رَسُولِه۪ وَالْكِتَابِ الَّذ۪ٓي اَنْزَلَ مِنْ قَبْلُۜ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِه۪
وَكُتُبِه۪ وَرُسُلِه۪ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالاً بَع۪يداً



173 Hadisi bu şekilde kaynaklarda bulamadım. Fakat Ummu Seleme'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Ben ancak bir insanım! Siz bana davalarınızı getiriyorsunuz. Sizlerden biri, delilini diğerinden daha tatminkâr bir şekilde ortaya koyar. Ben de işittiğime göre hüküm veririm. Binâenaleyh kime kardeşinin hakkını vermişsem onu almasın, ben ona ancak cehennemden bir parça vermiş oluyorum" (Buhârî, "Ahkâm", 20; Müslim, "Akdıye", 4). Ammâr b. Yâsir'in (r.a.) de şöyle söylediği rivayet edilmiştir: Üç şeyi bir araya getiren kimse imanın bütün unsurlarını toplamış gibi olur. Fakirliğine rağmen Cenâb-ı Hakk'ın daha çok vereceğini bilerek infâk etmek, insanlara karşı âdil davranmak, hakkını alması için kimseyi sultana başvurmaya mecbur etmemek, bir de selâmı her tarafa vermek" (Beyhakî, *Şu'abu'l-îman*, VII, 532).

174 Katâde'den böyle rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 322; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 715).

136. "Ey iman edenler! Allah'a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr eden kimse iyice sapıtmıştır."

Ey iman edenler! Allah'a ve peygamberine, iman edin. Buradaki **Allah'a ve peygamberine iman edin.** Bu beyanın çeşitli mânalara gelme ihtimali vardır: **Ey** geçmişin herhangi bir zaman diliminde **iman edenler**, şimdi, şu anda da **iman edin**[175]. **Ey iman edenler! İman edin** meâlindeki cümlenin, imanınızda sebat edin anlamına gelmesi de muhtemeldir. Bunun, **Ey** dilleriyle **iman edenler**, kalplerinizle de **iman edin**, mânasına gelmesi de mümkündür. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: "Kalpleri inanmadığı halde ağızlarıyla 'iman ettik' diyenler"[176]. Âyet-i kerîme, **Ey** dehşeti ve azabı gördüklerinde **iman edenler**, hakikatte de **iman edin**, mânasına da gelebilir.
71 Nitekim Cenâb-ı Hak [§]"Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık' derler"[177] demiştir. Sözkonusu ilâhî beyana başka bir açıdan bakıldığında şöyle bir mânaya gelmesi de mümkündür: **Ey** peygamberlerin bazısına **iman edenler**, müminler gibi siz de bütün peygamberlere **iman edin,** şu ilâhî beyanda yer aldığı gibi: "Müminler 'Onlar arasında ayırım yapmayız' derler"[178]. Yüce Allah'ın "Bir kısmına inanırız ama bir kısmına inanmayız"[179] meâlindeki âyette buyurduğu gibi, onlar peygamberlerin bir kısmına inanıyor, ama bazısına inanmıyordu. Bu âyet-i kerîmenin şu anlama gelmesi de muhtemeldir: **Ey** henüz peygamber olarak gönderilmeden önce Muhammed aleyhisselâma **iman edenler**, peygamber olarak gönderildikten sonra da ona **iman edin**! Çünkü Câhiliye Arapları bi'setten önce kendisine (dürüstlüğü ve faziletine) inanıyorlardı, fakat peygamber olduktan sonra inanmayı terk ettiler; tıpkı şu ilâhî beyanda yer aldığı gibi: "Daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken işte şimdi bilip tanıdıkları (Kur'ân) kendilerine gelince onu inkâr ettiler"[180].

---

175 Semerkandî şöyle der: "Çünkü imanın her an yenilenmesi gerekir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 197a).

176 "Ey peygamber! Kalpleri inanmadığı halde ağızlarıyla 'iman ettik' diyenlerden ve yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin" (el-Mâide, 5/41).

177 "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz' derler" (el-Mümin, 40/84).

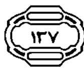
178 "Biz Allah'a ve bize indirilene; kezâ İbrâhim, İsmâil, İshak, Yakûb ve torunlarına indirilenlere; yine Mûsâ ve Îsâ'ya verilenlere ve bütün peygamberlere rableri tarafından gönderilenlere inandık. Onlar arasında ayırım yapmayız; biz O'na teslim olmuşuzdur, deyin" (el-Bakara, 2/136).

179 en-Nisâ, 4/150.

180 el-Bakara, 2/89.

Allah'a ve peygamberine iman edin, yani Muhammed aleyhisselâma iman edin. **Peygamberine indirdiği kitaba iman edin,** yani Resûlü Hz. Muhammed'e sallallahu aleyhi ve selleme indirdiği kitaba iman edin. **Daha önce indirdiği kitaba da iman edin,** Allah'ın indirmiş olduğu semavî kitaplara da iman edin. Şunu da belirtmek gerekir ki gerçekten Allah'a iman etmek bütün peygamberlere ve kitaplara da iman etmektir, çünkü her peygamber insanları bütün bunlara iman etmeye çağırıyordu. Bunun gibi semâvî kitapların her birinde kitapların tamamına inanmaya çağrı yapılıyordu. Görmez misin ki onlardan herhangi birini inkâr etmek Allah'ı, bütün peygamberleri, kitapları ve belirtilen esasları da inkâr etmek demektir. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr eden kimse. Bu ilâhî beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Biri, bütün bu zikredilenleri **inkâr eden kimse, iyice sapıtmıştır** mânasına gelebilir,
bu yukarıdaki söylenenleri pekiştirmek amacını taşır[181]. [§]Diğer bir ihtimal 72
de şudur: **Allah'ı,** veya meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini veya âhiret gününü **inkâr eden kimse** bütün bu belirtilenleri inkâr etmiş sayılır. Çünkü onlardan birini inkâr etmek hepsini inkâr etmek demektir. Hatta Cenâb-ı Hakk'ın âyetlerinden birini inkâr eden kimse Allah'ı, kitaplarını ve bütün peygamberlerini de inkâr etmiş sayılır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ اٰمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا
لَمْ يَكُنِ اللّٰهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا 

137. "İman edip sonra inkâr edenleri, sonra yine iman edip tekrar inkâr edenleri, sonra da inkârlarını arttıranları Allah ne bağışlayacak ne de onları doğru yola iletecektir."

İman edip sonra inkâr edenleri, sonra yine iman edip tekrar inkâr edenleri, sonra da inkârlarını arttıranları Allah ne bağışlayacak... İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu âyet Cenâb-ı Hakk'ın Âl-i İmrân sûresinde kendileri için şöyle buyurduğu kişiler hakkında nâzil olmuştur: "İman edip bu Resûlü'n hak olduğuna şahit olduktan sonra inkârcılığa

---

[181] "Çünkü onlardan birini inkâr etmek hepsini inkâr etmek demektir. Şu halde Allah, aralarında herhangi bir şart koymadan tekit anlamında zikrettiği şeylerin hepsini cem etmiştir." (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 197b).

sapan bir kavme Allah nasıl hidâyet nasip eder?"[182] Şöyle de denilmiştir: Bu âyet, Hz. Mûsâ'ya (s.a.) iman edip sonra inkâra dönen, ardından Uzeyr'e iman edip tekrar inkâra dönen, Hz. Îsâ'ya (s.a.) ve İncil'e iman edip arkasından yine inkâra yönelen, nihayet Muhammed aleyhisselâma ve Kur'ân'a inkârlarını arttıran -ki bu , ilk yorumdur- kişiler hakkında nâzil olmuştur[183]. Âyetin kimler hakkında nâzil olduğuna dair bundan başka açıklamalar da yapılmıştır. Ne var ki âyetin kimler hakkında nâzil olduğunu bilmeye bizim ihtiyacımız yoktur. Ancak bu ilâhî beyanda, asla iman etmeyeceklerini ve tövbeye yönelmeyeceklerini Cenâb-ı Hakk'ın bildiği bir kavim hakkında nâzil olduğunun delili vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, **Allah ne bağışlayacak ve ne de onları doğru yola iletecektir** buyurmaktadır, O, burada, onları bağışlamayacağını söylemektedir. Bu, O'nun şu beyanı gibidir: "Elbette imanlarının ardından inkârcılığa sapıp sonra inkârlarını daha da arttıranların tövbeleri asla kabul edilmeyecektir"[184]. Çünkü Allah Teâlâ, onların gerçekten tövbe etmeyeceklerini bilmektedir yoksa onlar iman edip tövbe etselerdi tövbeleri mutlaka kabul edilirdi. İşte yukarıdaki âyet de bu mânadadır. Cenâb-ı Hak böylelerinin tövbe etmeden öleceklerini bildiği için kendilerini asla bağışlamayacağını haber vermektedir.

[Mürteddin Hükmü]

Bu ilâhî beyanda, tövbe eden mürteddin tövbesinin kabul edildiğinin delili vardır; durum bazılarının, böylesine ait tövbesinin kabul edilmediği yolun-
26 daki iddiası isabetli değildir. [§]Çünkü Cenâb-ı Hak **İman edip sonra inkâr edenler, sonra yine iman edip sonra**... buyurarak onların küfür ve irtidattan sonra yine iman ettiklerini belirtmektedir. Buna göre mürted tövbe ederse, tövbesi kabul edilir. Âlimlerimiz şöyle demiştir: Mürtedden üç defa tövbe etmesi istenir, tövbe ederse ne âlâ, aksi halde öldürülür. Ali b. Ebû Tâlip'ten nakledildiğine göre "mürtedden üç defa tövbe etmesi istenir" dediği, sonra da bu âyeti okuduğu rivayet edilmiştir[185]. İbn Ömer'den (r.a.) de aynı şey rivayet edilmiştir[186]. Yine Hz. Ömer'den şöyle nakledilmiştir: Ordudan bir asker yanı-

---

182 Âl-i İmrân, 3/86.

183 "İman edip sonra inkâr edenler" meâlindeki âyet hakkında Katâde'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Onlar Tevrat'a iman edip sonra inkâr edenlerdir. Allah Teâlâ sonra Hıristiyanları zikretmiş ve "sonra yine iman edip tekrar inkâr edenler", yani İncil'e iman edip ardından sonra inkâr edenler, buyurmuştur. "sonra da inkârlarını arttıranlar", yani Muhammed aleyhisselâma inkârlarını arttıranlar" (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 327; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 716).

184 Âl-i İmrân, 3/90.

185 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 328; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 717.

186 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, V, 562.

na gelmiş, halife ona, önemli bir olayla mı karşılaştınız? diye sormuş, o da şöyle cevap vermiştir: Müslümanlardan biri irtidat edip müşriklere katıldı, biz de onu geri aldık. Hz. Ömer (r.a.), "adama ne yaptınız?" diye sorunca "öldürdük" karşılığını verdik. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.) şunları söylemiştir: Keşke adamı bir eve hapsedip kapısını üstüne kilitleseydiniz. Kendisine her gün bir çörek verseydiniz ve ondan üç gün tövbe etmesini isteseydiniz; tövbe ederse ne âlâ, etmezse öldürürdünüz. Sonra halife Ömer şöyle dedi: "Allah'ım! Ben bu hadiseye tanık olmadım, böyle bir şey emretmedim, bana bilgi ulaştığında da memnun olmadım[187]. Ebû Hanîfe (r.a.) de şöyle demiştir: Kişi üç defa irtidat eder, her defasında da tövbe ederse, üçüncü sefer tövbe ettiğinde tövbesinde samimi olduğu anlaşılıncaya kadar hapsedilir, bu onun tövbesinde sebat ettiğinin göstergesidir. Tövbesinde samimi olduğu anlaşılınca da serbest bırakılır. Adamın öldürülmekten kurtulmak için tövbe etmiş olması muhtemel olduğu için tövbenin gerçek yüzü ortaya çıkıncaya kadar hapsedilir; çünkü o başta fâsık olduğunu ortaya koymuştu, fâsık olan biri tövbesinin samimi olduğu anlaşılıncaya kadar hapsedilir.

Allah ne bağışlayacak ve ne de onları doğru yola iletecektir. Burada **onları doğru yola iletmeyecektir** meâlindeki cümle ile Cenâb-ı Hakk'ın, bir grubun[188] iddia ettiği gibi beyanı kastetmiş olması muhtemel değildir. Çünkü O, kendilerine yönelik beyanı üstlenmiş, ama onlar inat edip doğru yola gelmemiştir. Bu husus, beyanın dışında Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine vermediği bir unsurun varlığı sözkonusudur, zira Allah Teâlâ onların asla doğru yola gelmeyeceklerini biliyordu; sözkonusu unsur da "tevfik"tir. Bu durum, hidâyeti sadece "beyan" olarak görenlerin iddiasını reddetmektedir, çünkü Allah Teâlâ onlara beyanda bulunmuştur.

بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِاَنَّ لَهُمْ عَذَابًا اَلِيمًا ﴿١٣٨﴾

[§] ***138. "Münâfıklara haber ver ki, onlar için acı bir azap vardır!"*** 77

Münâfıkları (şununla) müjdele! Mutlak ve kayıtsız anlamda müjde, özellikle hayırlı bir haber ve bir iş için kullanılır. Fakat kayıt ve açıklama ilave edildiğinde onun kötü şeyler için kullanılması da mümkündür, Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanında olduğu gibi: **Münâfıklara** şunu **müjdele!** Yine şu beyanda oldu-

---

187 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, "Akdıye", 15; Şâfiî, *Müsned*, s. 321; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, V, 562.

188 Semerkandî'nin söylediği gibi onlardan maksat Mûtezile'dir (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 197b).

ğu gibi: "Onlara can yakıcı bir azabı müjdele!"[189] "Beşşir" (بَشِّر) tabiri Kur'ân-ı Kerîm'de çokça yer alır, ancak Cenâb-ı Hak onu şer konumunda zikrettiğinde açıklama kaydı eklemektedir. **Münâfıkları müjdele!** Bu ilâhî beyan bir önceki âyetin -yaptığımız yorumlar çerçevesinde- münâfıklar ve riyakârlara yönelik olduğunu göstermektedir. Çünkü "Ey iman edenler! Allah'a ve peygamberine iman ediniz"[190] meâliyle başlayan âyetten başka, bu sûrede onlarla ilgili bir beyan geçmemiştir. Bunun yanında daha önce geçen bir beyana işaret etmeksizin ilk defa meseleyi ele alan âyet olması da muhtemeldir; bu, Kur'ân-ı Kerîm'de örneği çok olan bir uygulamadır.

اَلَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ اَيَبْتَغُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ فَاِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا ﴿١٣٩﴾

139. "Müminleri bırakıp kâfirleri dost edinenler, onların yanında izzet mi arıyorlar? Bilsinler ki bütün izzet yalnızca Allah'a aittir."

[Kâfirleri Dost Edinmek]

Cenâb-ı Hak münâfıklar hakkında, **Müminleri bırakıp kâfirleri dost edinenler** diye bir açıklama yapmaktadır. **Müminleri bırakıp kâfirleri dost edinenler** meâlindeki beyan, kâfirleri söz ve fiil ile dost edinenler anlamına gelebilir. Sözle dost edinmek "Biz sizinleyiz, biz yalnızca onlarla alay etmekteyiz derler"[191] meâlindeki âyette ve benzeri âyetlerde ifade edildiği gibidir. Fiil olarak onları dost edinmeleri ise, müminleri onlarla savaşmaktan caydırmaya çalışmalarıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak çeşitli âyetlerde şöyle buyurmaktadır: "İçinizden bazıları vardır ki, pek ağırdan alır"[192]; "İnsanlar size karşı asker top-
75 lamışlar, onlardan korkun"[193]; [§]"Onları geri koydu, onlara 'Oturun bakalım diğer oturanlarla beraber!' denildi"[194]. Onlar Resûlullah'ın ashâbın ve müminlerin, müşriklerle savaşmasını engellemeye çalışıyorlardı. Onlar her ne kadar görünürde kendilerini müminlere uyum halinde imiş gibi gösteriyor idiyse de,

---

189 Âl-i İmrân, 3/21.

190 en-Nisâ, 4/136.

191 "İman edenlerle karşılaşınca 'inandık' derler, şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında ise 'Biz sizinleyiz, biz yalnızca alay etmekteyiz' derler" (el-Bakara, 2/14).

192 en-Nisâ, 4/72.

193 Âl-i İmrân, 3/173.

194 "Eğer onlar savaşa çıkmak isteselerdi elbette bunun için bir hazırlık yapabilirlerdi; fakat Allah da onların sefere çıkmalarını istemedi, onları geri koydu, onlara 'Oturun bakalım diğer oturanlarla beraber!' denildi" (et-Tevbe, 9/46).

hakikatte müşriklerin yanında idi. *En doğrusunu Allah bilir ya,* **Müminleri bırakıp kâfirleri dost edinenler** meâlindeki âyetin tefsiri böyle olmalıdır.

Onların yanında izzet mi arıyorlar? Burada soru edatı olan hemzenin zâid olduğu, ifadenin düz cümle olarak "onların yanında izzet arıyorlar" anlamına geldiği söylenmiştir. Şimdi, **Onların yanında izzet mi arıyorlar?** meâlindeki âyetin iki şekilde yorumlanması mümkündür. Buradaki izzet kelimesi korumak ve yardım etmek anlamına gelebilir; onlar bu yardımı ve kudreti kâfirlerde görüyorlardı. Bununla şeref ve üstünlük elde etmek istiyorlardı mânasına da gelebilir[195]. Allah'tan gelen bütün soru edatlarında asıl olan, o sorunun cevabının gerektirdiği şeyi kabullenmektir[196]; çünkü Allah Teâlâ âlimdir, hiçbir şey O'na gizli değildir ki, sorulmuş olsun; Cenâb-ı Hak bundan münezzehtir. **Bilsinler ki bütün izzet yalnızca Allah'a aittir,** yani bütün kudret ve zafer Allah'a aittir, güç ve izzet ancak O'nun lütfuyla elde edilir; dünya ve âhirette O'nun sayesinde şeref ve üstünlük kazanır, yoksa kâfirlerin kendilerinden talep ettikleri kişilerden değil.

وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ اَنْ اِذَا سَمِعْتُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَاُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتّٰى يَخُوضُوا فٖي حَدٖيثٍ غَيْرِهٖ اِنَّكُمْ اِذًا مِثْلُهُمْ اِنَّ اللّٰهَ جَامِعُ الْمُنَافِقٖينَ وَالْكَافِرٖينَ فٖي جَهَنَّمَ جَمٖيعًا 

[§]*140. "O size kitapta şunu indirmiştir: Allah'ın âyetlerinin inkâr edil-* 76
diğini yahut onların alaya alındığını işittiğiniz zaman, onlar başka bir söze geçmedikçe kendileriyle beraber oturmayın; aksi takdirde şüphesiz siz de onlar gibi olursunuz. Allah elbette münâfıkların ve kâfirlerin tamamını cehennemde bir araya getirecektir."

---

195 Semerkandî şöyle dedi: "Sonra 'Onların yanında izzet mi arıyorlar?' meâlindeki âyetin iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi, onlar kâfirlerde gördükleri güç ve kudretten dolayı onlar vasıtasıyla şeref ve üstünlük kazanmak istiyorlardı. 'Onların yanında izzet arıyorlar' cümlesi, kâfirlerin zafer kazanmasını ve Resûlullah'a (s.a.) galip gelmelerini istiyorlar mânasına da gelebilir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 198a).

196 Semerkandî şöyle dedi: "Bu ve benzeri konularda esas olan şudur: Allah'tan gelen soru edatı ile o sorunun hakikatinin gerektirdiği cevaba uygun düşen haberin takriri kastedilmiştir, yoksa sorunun kendisi değil, verilen mesajı anlama talebidir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 198a).

[Kötülerle Mücadele]

O size kitapta şunu indirmiştir: Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini yahut onların alaya alındığını işittiğiniz zaman... Bazı âlimler şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak, **O size kitapta şunu indirmiştir** meâlindeki beyan ile En'âm sûresinde zikrettiği şu beyanlar aynı şeydir: "Âyetlerimiz hakkında ileri geri konuşmaya dalanları gördüğünde, onlar başka bir söze geçinceye kadar kendilerinden uzak dur"[197]. Sonra Allah Tâlâ şöyle buyurmuştur: "Takvâ sahiplerine, onların hesabından bir sorumluluk yoktur"[198]. Azîz ve celîl olan Allah kâfirlerin Kur'ân'a ve Allah'ın âyetlerine dil uzatmaya başladıklarında müminlere onlarla oturmayı yasaklamakta, fakat onlarla oturdukları takdirde müminlere onların hesabından herhangi bir sorumluluğun gelmediğini de haber vermektedir. Sonra **Onlar başka bir söze geçmedikçe kendileriyle beraber oturmayın, siz de onlar gibi olursunuz** meâlindeki âyette, onlarla oturmayı kesin olarak yasaklamakta ve oturmaya devam ederlerse onlar gibi olacaklarını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, burada neshin varlığı sözkonusudur ve bu âyet, öncekini neshetmektedir[199]. "Takva sahiplerine onların hesabından bir sorumluluk yoktur" meâlindeki âyetin müşriklere yönelik olması da muhtemeldir, bu durumda müminlerin günaha girmiş olmaları ve ceza görmeleri sözkonusu olmaz, çünkü müminler müşriklerin Allah'ın âyetleriyle alay etmesine ve Kur'ân'a dil uzatmasına engel olabilecek güçte değildiler, fakat onlar münâfıkların bu davranışlarına engel olacak güçtedir. Bu sebeple güçleri yettiği halde engel olmadıkları için cezada onlarla aynı konuma düşmüştür.
77 Allah Teâlâ onların bu sorumluluğunu, [§]güçleri yetmemesi durumunda kaldırmıştır. "Tefsirini yapmakta olduğumuz bu âyetten şöyle bir hüküm çıkarmak da mümkündür: Gayri meşrû bir durumla karşılaşan bir müslüman o kötülüğü yapanları vazgeçirmeye güç yetirdiği halde engel olamazsa neticede onlarla aynı akıbete uğrar. Bir de, sözkonusu ilâhî beyanda, değiştirmeye gücü yetmeyen ve fakat onlardan ayrılmayıp birlikte oturup kalkmaya devam edenin de onlarla aynı akıbete uğrayacağına işaret vardır. Şu halde bir kötülükle karşı karşıya gelen kişiye düşen görev, şayet onu değiştirmeye güç yetiriyorsa değiştirmesi, yani onu hoş görmeyip engellemesi, değilse onlardan ayrılmasıdır. Aksi takdirde onlarla aynı akıbete uğramasından korkulur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

197 el-En'âm, 6/68.

198 el-En'âm, 6/69.

199 Yani bu âyet, "takva sahiplerine onların hesabından bir sorumluluk yoktur" meâlindeki âyeti neshetmektedir.

Allah elbette münâfıkların ve kâfirlerin tamamını cehennemde bir araya getirecektir. Çünkü onlar görünürde müminlerle beraber olduklarını ifade etmelerine rağmen, gizlilik içinde ve hakikatte kâfirlerle birlikte oluyordu. Bu da, nihaî akıbetler konusunda geçerli olan ölçünün, insanın açıktan sergilediği tavrı değil, gizleyip yaptıkları olduğunun delildir. Münâfıklar dış görünüşü açısından bütün hükümlerde müminlerle beraberdi; evlenmelerde, bütün akitlerde ve dilleriyle mümin olduklarını ortaya koymakta. Ne var ki onlar gönüllerinde dış dünyada gösterdiklerinin aksini içlerinde gizlemişlerdi, işte bu, kendilerine bir fayda sağlamamıştır. Bu gerçek şunu göstermiştir ki sonuç itibarıyla hakikatler gizli ve saklı tutulan şeylerdir[200]. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَّذِينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ فَاِنْ كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِنَ اللّٰهِ قَالُوٓا اَلَمْ نَكُنْ
مَعَكُمْ وَاِنْ كَانَ لِلْكَافِرِينَ نَصِيبٌ قَالُوٓا اَلَمْ نَسْتَحْوِذْ عَلَيْكُمْ
وَنَمْنَعْكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَاللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلَنْ
يَجْعَلَ اللّٰهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا ﴿١٤١﴾

141. "Sizi gözetleyip duranlar; eğer size Allah'tan bir zafer nasip olursa, 'Sizinle beraber değil miydik?' derler. Kâfirler kazançlı çıkarsa (bu defa onlara) ***'Üzerinize kol kanat gerip müminlerden sizi korumadık mı?' derler. Artık kıyâmet gününde Allah aranızda hükmedecek ve kâfirlere, müminler aleyhinde asla yol vermeyecektir."***

[Münâfıklar]

Sizi gözetleyip duranlar. Bu beyanın iki mânaya gelmesi ihtimali vardır. **a)** Onlar ganimeti ve zaferi gözetliyorlar anlamına gelebilir, [§]Şayet zafer 78
müminlere yönelik olursa, iman konusunda ve bütün hükümlerde **Biz de sizinle beraber değil miydik? derler,** ganimete ortak olmayı isterler. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın "Onlar, tehlike geçince de hayra karşı nekeslik içinde size

---

200 Şârihin ifadesi şöyledir: "Onlar zâhirde gösterdikleri davranışın aksini içlerinde gizledikleri için, bu davranışları onlara hiçbir fayda sağlamamıştır. Bu durum, imanın sadece sözden ibaret olduğunu söyleyenlerin iddiasını çürütmektedir, zira aynı şey münâfıklarda da vardır, fakat bu durum kendilerine hiçbir fayda sağlamamıştır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 198a).

sivri dillerini uzatırlar"[201] meâlindeki beyanda olduğu gibi. Müminlerin mağlubiyeti ve hezimeti sözkonusu olunca bu sefer kâfirlere, **Üzerinize kol kanat gerip müminlerden sizi korumadık mı? derler.** Bununla da "İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun"[202] şeklindeki sözlerini ima ederler. Cenâb-ı Hak da, "İçinizden engelleyicileri ve size karşı nekeslik içinde arkadaşlarına, 'Bize katılın' diyenleri Allah çok iyi bilmektedir"[203] buyurmaktadır. Münâfıklar müslümanlar arasında sanki kâfirlerin casusu gibi idi, müminlerin sırlarını onlara haber veriyor, maksatlarını onlara bildiriyorlardı. İşte bu şekilde onlar kâfirleri müminlere karşı kollamış ve korumuş oluyordu. *En doğrusunu Allah bilir.* **Sizi gözetleyip duranlar.** Yani Muhammed aleyhisselâmın ve ashâbının akıbetini bekliyorlardı mânasına gelmesi de muhtemeldir; yani bu başarının devam etmeyeceğini, yakında sona ereceğini bekliyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.* **Gözetleyip duruyorlar.** Buradaki "terabbus" (التربُّص) kavramı "Fırsat kolladınız, hep şüphe içinde oldunuz"[204] meâlindeki âyette de kullanılmaktadır. Bunun tefsiri de "Kalplerinde hastalık bulunanların 'Başımıza bir felâketin gelmesinden korkuyoruz' diyerek onların dostluklarını kazanmaya çalıştıklarını görürsün"[205] meâlindeki âyette görülmektedir. Sonra Allah Teâlâ bunu "Bedevîlerden öyleleri vardır ki, hayır yolunda yaptığı harcamayı angarya sayar ve başınıza kötü hallerin gelmesini bekler durur"[206] meâlindeki âyette bunu tahsis etmektedir. Cenâb-ı Hak burada, onların, müminlerin galibiyet halinin değişmesini ve zaferin Allah düşmanlarına dönmesini beklediklerini açıklamaktadır. Akıbet onların lehine dönünce kendilerinin gerçekte onların dininde olduklarını açıklarlar, bu onların dünya varlığı ve nimetleri peşinde
79 olduklarını gösterir; [§]şu ilâhî beyanlarda buyurulduğu gibi: "İçinizden ba-

---

201 "Tehlike yaklaştığında ölümden dolayı kendinden geçip gözü kaymış kimse gibi sana baktıklarını görürsün, tehlike geçince de hayra karşı nekeslik içinde size sivri dillerini uzatırlar. Bunlar gerçekte iman etmemişlerdir, Allah da onların yaptıklarını geçersiz saymıştır Bunu yapmak Allah için çok kolaydır." (el-Ahzâb, 33/19).

202 Âl-i İmrân, 3/173.

203 el-Ahzâb, 33/18.

204 "Münâfıklar onlara, 'Sizinle beraber değil miydik?' diye seslenirler. Onlar, 'Evet öyleydi' derler, ama siz başınızı belâya kendiniz soktunuz, fırsat kolladınız, hep şüphe içinde oldunuz ve Allah'ın emri gelip çatıncaya kadar geleceğe yönelik kuruntularınız sizi oyaladı; bundan ötürü o aldatma ustası da Allah hakkında sizi kandırıp durdu" (el-Hadîd, 57/14).

205 el-Mâide, 5/52.

206 et-Tevbe, 9/98.

zıları vardır ki, pek ağırdan alır"[207]; "Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder"[208].

Üzerinize kol kanat germedik mi? Buradaki "istihvâz" (الاستحواذ) kavramı, galibiyet mânasına geldiği gibi istila anlamına geldiği de söylenmiştir. Bazıları da şöyle bir anlam vermiştir: Muhammed'in ve ashâbının gizli hallerini size haber vermedik mi? Onların sırlarını size bildirmedik ve yazmadık mı? İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Arkanızdan sizi sarıp korumadık mı? İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında ise şöyle ifade edilmiştir: "Elem nestahviz aleyküm ve mena'mâküm mine'l-mü'minîn" (ألم نستحوذ عليكم ومنعناكم من المؤمنين) "Size kol kanat gerip müminlerden korumadık mı?" Kisâî şöyle söyler: Arap dilinde böyle sözler çoktur, mânası da açıktır, "elem nestahviz" (ألم نستحوذ) cümlesi, size kol kanat germedik ve sizi korumadık mı? anlamında zarîf bir ifadedir. "İstihvâz" kelimesinin asıl anlamı galip gelmek ve düşmanı yenmek demektir. Daha önce de söylediğimiz gibi onlar Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellemin ashâbını korkutarak şöyle diyorlardı. "İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun!"[209].

Artık kıyâmet gününde Allah aranızda hükmedecek. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hakk'ın onların arasında hükmetmesinden maksat müminleri cennete, münâfıkları da cehenneme koymasıdır.

Allah kâfirlere, müminler aleyhinde asla yol vermeyecektir. Bu ilâhî
beyanın da iki anlama gelmesi muhtemeldir. [§]**Allah kâfirlere, müminler** 50
aleyhinde asla yol vermeyecektir, dünyadaki deliller hakkında. Yani kâfirlere, dine ait hiçbir konuda müminlerin aleyhine bir delil vermeyecektir; ne var ki kâfir kişi mümine süslü ve uydurma sözlerle hakkı bâtıl diye gösterebilir, mümin de ona karşı kesin delil getiremeyebilir. Yoksa dünyada kâfirin mümine karşı kesin delil getirme gücü yoktur. **Allah kâfirlere, müminler aleyhinde asla yol vermeyecektir.** Bu, Allah Teâlâ âhirette kâfirlere, müminlerin şahitliklerini reddetme imkânı vermeyecektir, mânasına da gelebilir, çünkü Cenâb-ı

---

207 "İçinizden bazıları vardır ki, pek ağırdan alır. Eğer başınıza bir felâket gelirse, 'Allah yüzüme baktı da onlarla beraber bulunmadım' der. Eğer Allah'tan size bir lütuf erişirse, sanki sizinle onun arasında bir yakınlık olmamış gibi, 'Keşke onlarla beraber olup ben de büyük bir kazanç elde etseydim' der" (en-Nisâ, 4/72-73).

208 "Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir. Böyleleri dünyasını da âhiretini de yitirmiştir ve apaçık hüsran işte budur" (el-Hac, 22/11).

209 Âl-i İmrân, 3/173.

Hak, "İnsanlara şahit olasınız diye"[210] meâlindeki âyette Muhammed ümmetinin, onların aleyhine şahitlik edeceğini haber vermiştir. İşte onlar, müminlerin kendi aleyhlerindeki şahitliklerini def ve reddetmeye asla yol bulamayacaklardır. *En doğrusunu Allah bilir.* Keza **Allah kâfirlere, müminler aleyhinde asla yol vermeyecektir** meâlindeki beyandan şu da kasdedilmiş olabilir: Delil getirmekte, şahitlikte veya Allah katındaki muhakemede onlara yol vermeyecektir. Müslümanların, onların kitaplarına iman etmeye davet edilmeleri, (onların dinlerinin üstünlüğünü benimseme anlamında değil) ancak Cenâb-ı Hakk'ın onları bütün ilâhî kitaplara ve peygamberlere iman etme çağrısını kabul etmeleri anlamındadır[211]. Yahut da zafer konusunda onlara müminlerin aleyhine imkân vermeyecektir anlamındadır[212]. Böylece mesele yine nihaî akıbete dönmüş olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah kâfirlere, müminler aleyhinde asla yol vermeyecektir. Yani yukarıda belirttiğimiz kesin delil getirme konusunda. İbn Abbâs'ın (r.a.) da delil getirme konusunda olduğunu söylediği rivayet edilmiştir[213]. Bunun, "onlara galip gelmeleri" anlamına geldiği de söylenmiştir, fakat bu anlayış daha isabetlidir.
61 [§]Yukarıda söylediğimiz şahitlik mânasına gelmesi de ihtimal dâhilindedir, çünkü Cenâb-ı Hak kıyâmet günü müminlere kâfirlerin aleyhine şahitlik yaptıracaktır, onlara ise bunu kendilerinden bertaraf edip reddetmeye imkân verilmemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلٰوةِ
قَامُوا كُسَالٰى يُرَاۤؤُنَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللّٰهَ إِلَّا قَلِيلًا 

210 el-Bakara, 2/143.

211 Allah kâfirlere, müminler aleyhinde asla yol vermeyecek ve şöyle denilemeyecektir: "Allah müminleri, Ehl-i Kitap olan kâfirlerin kitaplarına inanmaya davet etmiştir". Çünkü böylesi kâfirlere müminlerin aleyhine verilen bir yoldur. Aslında müslümanların önceki kitaplara iman etmeleri, gönderdiği bütün peygamberlere ve indirdiği bütün kitaplara iman etmek konusunda Allah'ın davetine icabet etme bağlamında gerçekleşmiştir.

212 Yani Allah Teâlâ, kâfirlere müminlerin aleyhine bir zafer imkânı vermemiştir, çünkü zafer şu andaki durumun değil, akıbetin durumu anlamına gelir. Bundan dolayı hakkın ebedî bir üstünlüğü, bâtılın da anlık bir kabarması vardır, denilmiştir. Kâfirler bazan bir galibiyet elde etseler de, işin akıbeti ve varacağı yer yine müminlerin lehinedir, o da zaferdir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 198b).

213 İbn Abbâs'ın (r.a.) bu sözünü kaynaklarda bulamadım, ancak İbn Cerîr, Süddî'den naklen âyetteki "yol" kelimesini "kesin delil" diye açıkladığını zikretmiştir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 334; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 719).

142. "Münâfıklar Allah'a oyun etmeye kalkışıyorlar. Hâlbuki Allah onların oyunlarını kendi başlarına çevirmektedir. Onlar namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah'ı da pek az hatıra getirirler."

Münâfıklar Allah'a oyun etmeye kalkışıyorlar. Hâlbuki Allah onların oyunlarını kendi başlarına çevirmektedir. Buradaki **Allah'a oyun etmeye kalkışıyorlar** meâlindeki ifade Allah'ın dostlarına veya dinine karşı hileli oyun kurmaya kalkıyorlar mânasına gelebilir, onların bu davranışı Allah'a nispet edilmiştir; bu, caiz olup Kur'ân'da örnekleri çoktur; meselâ "Siz Allah'a yardım ederseniz, O da size yardım eder"[214] örneğinde görüldüğü gibi, yani siz Allah'ın dinine veya dostlarına yardım ederseniz O da size yardım eder. Biz tefsirin baş tarafında bu konuya temas etmiştik[215]. **Allah onların oyunlarını kendi başlarına çevirmektedir,** yani onların müminleri oyuna getirmeye çalışmalarını cezalandırmaktadır. Her ne kadar Allah'ın oyun kurması sözkonusu değilse de, Cenâb-ı Hak burada kendisi için de "hıdâ'" (خداع) kavramını kullanmaktadır, çünkü o insanların kurdukları oyunun cezasıdır. Tıpkı bir kötülüğün cezasının kötülük diye anılması gibi[216], buradaki ikinci "seyyie" (سيئة) kelimesi gerçekte kötülük anlamına gelmese de âyette kullanılmaktadır. Benzer şekilde saldırının cezasında bir saldırı diye anılmaktadır[217], her ne kadar bu ikincisi saldırı olmasa. İşte bunun gibi tefsirini yapmakta olduğumuz âyette de oyun kuranların cezası oyun olarak nitelendirilmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bir şeye, onun sebep olduğu ismi vermek dil açısından sakıncalı değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Buradaki hileli bir "oyun kurma" (خداع) şeklinin mahiyeti hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. İbn Abbâs'tan şöyle rivayet edilmiştir: Allah Teâlâ sırat köprüsü üzerinde müminlere bir nûr vereceği gibi münâfıklara da verecektir. Sonra insanlar sıratı geçerken, münâfıkların nûru sönecek, müminlerin
nuru kalarak [§]devam edeceklerdir. Münâfıklar müminlere seslenerek on- 33
lara, "Bizi bekleyin de yetişip nûrunuzdan bir parça alalım" ve "onunla sıratı

214 Muhammed, 47/7.

215 bk. el-Bakara, 2/9.

216 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir davranıştır" (eş-Şûrâ, 42/40).

217 Muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Haram ayın karşılığı haram aydır; saldırmazlık kurallarına uymak karşılıklıdır. Şu halde kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın. Allah'ın hükmüne saygılı olun ve bilin ki Allah kendisine saygılı olanların yanındadır" (el-Bakara, 2/194).

geçelim" diye seslenecekler, melekler de onlara "Geriye dönün de başka bir nûr arayın!"[218] diyecekler. O zaman sıratı geçmelerinin mümkün olmadığını anlayacaklar. İşte **Allah onların oyunlarını kendi başlarına çevirecektir,** meâlindeki cümlenin mânası budur[219]. Hasan-ı Basrî de böyle söyledi ve şunu ekledi: İşte Allah'ın, onların oyunlarına verdiği karşılık budur[220]. Başkaları ise şöyle demiştir: Onlara cennet kapılarından biri açılır, bunu gördüklerinde hemen kapıya doğru yönelirler, ama tam kapıya yaklaştıklarında kapı yüzlerine kapatılır, işte "hıdâ'" (خداع) sözcüğünden maksat budur. *En doğrusunu Allah bilir ya.* Sözkonusu lafzın şu anlama gelme ihtimali de vardır: Münâfıklar bu dünyada, onun menfaatlerinde ve dünya üzerinde istedikleri gibi dolaşıp yararlanmakta müminlerle beraber oldular, bundan dolayı âhiret imkânlarından yararlanmakta da beraber olacaklarını zannediyorlardı. Ne var ki bunlar kendilerine haram kılınmıştır. İşte âyette sözü edilen "oyun oynamak"tan amaç budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Riya]

Onlar namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar. Bu ilâhî beyanda Cenâb-ı Hak, münâfık için söz ve fiil olarak bazı alâmetler koymuştur ki aslında münâfık da bunları bilir. Onların sözlerindeki alâmetleri şu ilâhî beyanlarda yer almaktadır: "İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun"[221]; "İçinizden bazıları vardır ki, pek ağırdan alır"[222]; "İçinizden engelleyicileri ve size karşı nekeslik içinde arkadaşlarına, 'Bize katılın' diyenleri Allah çok iyi bilmektedir"[223] meâlindeki âyetlerde söyledikleridir. Fiil olarak alâmetleri de şunlardır: **Onlar namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar.** Yani Allah'ı da pek az hatırlarlar"; "Zaten bunların pek azı savaşa gelir"[224] ve "Tehlike yaklaştığında ölümden dolayı

---

218 el-Hadîd, 57/13.

219 Bu rivayeti İbn Abbâs'a nispetle kaynaklarda bulamadım. Ancak buna benzer bir rivayet Ebû Umâme el-Bâhilî, Hasan-ı Basrî ve diğerlerinden nakledilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 334; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 719, VIII, 53-55). Bu muhteva, 'İşte Allah onların oyunlarını kendi başlarına çevirecektir, cümlesinin mânası budur' ifadesi olmadan İbn Abbâs'tan da rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 224, 225; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 53, 54).

220 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 225; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 719.

221 Âl-i İmrân, 3/173.

222 en-Nisâ, 4/72.

223 el-Ahzâb, 33/18.

224 el-Ahzâb, 33/18.

kendinden geçip gözü kaymış kimse gibi sana baktıklarını görürsün"[225]. Kur'ân-ı Kerîm'de Cenâb-ı Hakk'ın, münâfıkların alâmeti olarak zikrettiği bunlara benzer çok şey vardır; [§]meselâ şunlar gibi: "Onlara şöyle bir baktığında dış gö- 63
rünüşleri sana iyi bir izlenim verir; konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin"[226]; "Ne zaman bir sûre indirilse, birbirlerine bakarlar"[227] buyurmaktadır.

Onlar bütün yaptıklarını **İnsanlara gösteriş için yaparlar.** Hafsa'nın mushafında şöyle yer almıştır: "Yurâûne'n-nâse vellâhu ya'lemu mâ fî kulûbihim" (يراءون الناس والله يعلم ما فى قلوبهم) "Onlar insanlara gösteriş yapıyorlar, ama Allah onların kalplerindekini bilmektedir". **Allah'ı da pek az hatıra getirirler.** Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Vallahi, az bile olsa yaptıkları O'nun rızasına yönelik olsa onu kabul ederdi", ama bu az hatırlamayı da gösteriş olarak yapıyorlar. Şöyle de denilmiştir: Şayet yaptıkları o az iş Allah'ın rızasını isteseler ve O da kabul etse çok yerine geçerdi, fakat bu durumda kabul etmez, çünkü o yöneliş gerçekte yoktur. Bazan temelden yokluk kastedilerek az anlamına gelen "kalîl" (القليل) ve "yesîr" (اليسير) kavramları kullanılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Mesûd'dan Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "İnsanlar görürken namazını güzel kılan, yalnızken düzgün kılmayan kimsenin bu davranışı Rabbini küçümsemektir"[228]. Münâfıkların alâmeti konusunda çeşitli haberler nakledilmiştir. Ebû Hureyre, Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Münâfıkların bir takım alâmetleri vardır ki onlarla tanınırlar: Selâmları lânet okumaktır, yemekleri yağmadır, ganimetleri çalmadır; câmilere terketmek için yaklaşırlar, namazları da ancak son vaktinde kılarlar"[229]. [§]Abdullah b. Amr ise Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyur- 63
duğunu rivayet eder: "Kimde şu dört haslet bulunursa, o hâlis münâfık olur: Konuşunca yalan söyler, söz verince cayar, anlaşma yapınca bozar, kendisine

---

225 el-Ahzâb, 33/19.

226 "Onlara şöyle bir baktığında dış görünüşleri sana iyi bir izlenim verir; konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin. Ama onlar sanki bir yere dayanmış kütükler gibidir (böyle güvendeymiş gibi görünürler). Ama her gürültüyü de kendilerine yönelik sanırlar. Asıl düşman onlardır, onlardan korun! Allah kahretsin onları! Nasıl da haktan yüz çeviriyorlar!" (el-Münâfikûn, 63/4).

227 "Ne zaman bir sûre indirilse, 'Sizi biri görüyor mu?' diyerek birbirlerine bakarlar, sonra sıvışıp giderler. Anlamamakta direndikleri için Allah da onların kalplerini haktan çevirmiştir" (et-Tevbe, 9/127).

228 Ebû Yâlâ, *Müsned*, IX, 54; "bu rivayetin senedinde bulunan İbrâhim b. Müslim el-Hecerî zayıf bir râvîdir" (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, X, 221).

229 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 293; bu rivayetin senedinde yer alan Abdülmelik b. Kudâme el-Cumahî'yi Yahyâ b. Maîn ve diğerleri sika görmüş, Dârekutnî ve başkaları ise zayıf görmüşlerdir" (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, I, 107).

bir şey emanet edilince hiyânet eder"[230]. Münâfıkın alâmetinin üç olduğu da rivayet edilmiştir. Abdullah'ın şöyle dediği nakledilmiştir: Münâfıkı üç şeyle tanıyın: Konuştuğunda yalan söyler, söz verince cayar, anlaşma yapınca bozar. Abdullah, sonra da şu âyet-i kerîmeyi okumuştur[231]: "Onların içinde öyleleri var ki, Allah bize lütuf ve kereminden bahşederse..."[232] Vehb'in şöyle dediği de nakledilmiştir: Övülmeyi sevmesi, yerilmekten hoşlanmaması, münafığın alâmetlerindendir[233].

مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذٰلِكَ لَٓا اِلٰى هٰٓؤُلَٓاءِ وَلَٓا اِلٰى هٰٓؤُلَٓاءِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ
فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا ﴿١٤٣﴾

143. "Arada bocalayıp duruyorlar; ne onlara, ne bunlara! Allah'ın şaşırttığı kimseye asla bir yol bulamazsın."

[Münâfıkların Karakteri]

Arada bocalayıp duruyorlar; ne onlara, ne bunlara! Müfessirlerin çoğu şöyle demiştir: Onlar ne hâlis müslüman, ne de açık müşriktir. Katâde de bu görüştedir[234]. Mukātil ise şöyle demiştir: Onlar Yahudilerle beraber değildirler ki onlara dostluklarını göstersinler; yine münâfıklar dini kalpten tasdik et-

---

230 Abdullah b. Amr (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Kimde şu dört haslet bulunursa halis münâfık olur. Kimde de bunlardan biri bulunursa, onu terk edinceye kadar kendisinde nifaktan bir alâmet var demektir: Kendisine bir şey emânet edildiğinde ihanet eder, konuştuğunda yalan söyler, anlaşma yaptığında bozar, düşmanlık yaptığında haddi aşar" (Buhârî, "İman", 24; Müslim, "İman", 106). Başka bir rivayet de şöyledir: "Bir insanda şu üç alâmet bulunursa, o hâlis münâfık olur: Konuştuğunda yalan söyler, söz verdiğinde cayar ve kendisine bir şey emanet edildiğinde ihanet eder. Kendisinde bunlardan biri bulunan kişi de, onu terk edinceye kadar onda nifaktan bir alâmet var demektir" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 200).

231 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 222; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 247.

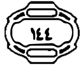
232 "Onların içinde öyleleri var ki, 'Allah bize lütuf ve kereminden bahşederse biz de elbette hayır yolunda harcar ve iyi kimselerden oluruz' diye Allah'a söz vermişlerdi. Fakat Allah onlara lütuf ve kereminden ihsan edince hemen cimrilik gösterdiler ve yüz çevirdiler, zaten yan çizip duruyorlardı. Bunun üzerine Allah da kendisine verdikleri sözden caydıkları ve hep yalan söyledikleri için, kendi huzuruna çıkacakları güne kadar yüreklerine münâfıklığı yerleştirdi" (et-Tevbe, 9/75-77). "Taberânî, bunu *Mu'cemu'l-kebîr*'inde rivayet etmiştir, râvîleri de sahihtir" (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, I, 108).

233 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VII, 185.

234 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 336; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 720.

mekte ve dostlukta müminlerle beraber değildir[235]. Âyetin bundan başka bir yorumu daha mevcuttur. Sözkonusu iki gruptan hiçbiri diğeriyle aynı görüşü paylaştıklarını ve onunla beraber olduklarını göstermemiş, aksine her biri diğerine muhalif kalmıştır. Çünkü onlar kendilerine tapan hırslı insanlardı, [§] 63
nerede bir varlık görürlerse oraya yaklaşırlar, tâbi oldukları din konusunda ne onlara uyarlar, ne de bunlara! *En doğrusunu Allah bilir ya,* ancak bu âyetin tefsiri böyle olmalıdır.

Allah'ın şaşırttığı kimseye asla bir yol bulamazsın. Bu cümlenin, âyetin ilk cümlesi hakkında söylenenlere delil olduğu belirtilmiştir. **Ona asla bir yol bulamazsın** meâlindeki ifadenin, "hidâyet ve doğru yol" bulamazsın anlamına geldiği söylenmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah'ın şaşırttığı kimseye asla bir yol bulamazsın** meâlindeki beyan hakkında Hasan-ı Basrî'nin, "kâfir olduğu müddetçe bulamazsın, ama tövbe eder ve bu halinden dönerse onun için doğru yol vardır", dediği rivayet edilmiştir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِر۪ينَ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِن۪ينَۜ اَتُر۪يدُونَ اَنْ تَجْعَلُوا لِلّٰهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُب۪ينًا 

144. "Ey iman edenler! Müminleri bırakıp kâfirleri dost edinmeyin. Allah'a aleyhinizde apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz?"

Ey iman edenler! Müminleri bırakıp kâfirleri dost edinmeyin. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu âyet, müminleri bırakıp kâfirleri dost edinen münâfıklar hakkında gelmiştir. Cenâb-ı Hak onları, içlerinden kâfirleri dost edinmekle birlikte açıktan imanı ikrar etmeleri itibariyle mümin diye nitelendirilmiştir. Şöyle de denebilir: Müminlere intisap ettikleri için kendilerine "mümin" denilmiştir. Bu âyetin müminler hakkında geldiği de söylenmiştir, Allah Teâlâ onlara, açıktan imanı dile getirdiler diye münâfıkları değil, sadece müminleri dost edinmelerini emretmiştir. Şimdi, sözkonusu dostluğun ve onları dost edinmenin yasaklanmasının şekli ve hikmeti birkaç şekilde açıklanabilir. (Birincisi,) kâfirlerle dinde dost olmanın yasaklanmasıdır; yani onlara güvenmeyin, sözlerini doğrulamayın ve din alanında kendi-

---

235 "Arada bocalayıp duruyorlar" cümlesi hakkında Mücâhid, onlar münâfıklardır, demiştir: "Ne onlara" beyanı hakkında da, ne Muhammed'in ashâbına yakındırlar, "ne bunlara" lafzı hakkında da, ne de Yahudilere yakındırlar, demiştir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* V, 336; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr,* II, 720).

lerine güvenmeyin, çünkü onlar sizi dininizden döndürmek isterler. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Ey iman edenler! Eğer inkâr edenlere uyarsanız, sizi gerisin geri döndürürler"[236]. (İkincisi,) kâfirleri bu dünya işlerinde dost edinmeyi yasaklamaktır, şu beyanında görüldüğü gibi: "Ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin, onlar size kötülük yapmaktan geri durmazlar"[237]. Allah Teâlâ burada savaşla ilgili hususlarla diğer hallerde sırlarını münâfıklara vermelerini müminlere yasaklamıştır. Üçüncü bir ihtimal de her hususa yönelik bir yasaklamadır; yani onlarla dostluk kurmayın, kendileriyle oturup kalkmayın ve onlara güvenmeyin.

86 [§] **Allah'a aleyhinizde apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz?** Yani Allah'a kendi aleyhinize olan açık bir delil mi vermek istiyorsunuz? Bunun için açık bir özür denildiği gibi, aleyhinize kullanılmak üzere apaçık bir kanıt da denilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah'a aleyhinizde apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz?** *En doğrusunu Allah bilir*, bu irade sıfatıdır. Bu, gerçekte her fâilin sıfatıdır. Allah Teâlâ'nın başta kullandığı soru edatı da olumlu mânadadır. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Allah'ın size azap etmesi konusunda herkesin anlayabileceği şekilde O'na açık bir delil verdiniz. Çünkü bu, yani müminleri bırakıp kâfirleri dost edinmek, ilâhî gazabı gerektiren açık bir delildir. Bunun, Allah'ın dostlarına verilen açık bir delil anlamına gelmesi de mümkündür, meselâ Allah'a yardım etmek ve Allah'ın tuzak kurmasına dair âyetlerde olduğu gibi: Cenâb-ı Hakk'ın onu kendi zatına nispet etmiş olması da mümkündür. Çünkü onların kâfirlerle dost olmaları Allah'ın dostlarına verdikleri açık bir belge anlamına gelir, zira onlar şeytanı ve Allah'tan başkasına kulluk yapanları[238] kendilerine dost edinmezler. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا ﴿١٤٥﴾

145. "Şüphe yok ki münâfıklar cehennemin en alt katındadırlar; artık onlara asla bir yardımcı bulamazsın."

---

236 Âl-i İmrân, 3/149.

237 Âl-i İmrân, 3/118.

238 Cenâb-ı Hakk'ın dostlarına, sizin aleyhinize olan apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz? Onlar şeytanı dost edinmezler ama siz şeytanı dost edindiniz (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 199a).

[Cehennem Tabakaları]

Şüphe yok ki münâfıklar cehennemin en alt katındadırlar. Buradaki "derk" (الدرك) kelimesindeki "râ" harfi cezimli ve üstünlü olarak iki şekilde[239] okunabilir, her ikisi de aynı anlama gelir. Denilmiştir ki: Cennette çeşitli dereceler ve daireler, cehennemde de hepsi birbirinin altında muhtelif katlar bulunmaktadır. Yine denildi ki katlar aşağıya indikçe azap şiddetlenir. Görmez misin ki Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "İnkâra sapmış olanlar şöyle diyecekler: Rabbimiz! Bizi saptıran şu cinleri ve insanları bize göster, onları ayaklarımızın altına alalım ki herkesten daha çok aşağılanmış olsunlar!"[240] Şayet alt tabakada bulunanın azabı daha şiddetli olmasaydı, "onları ayaklarımızın altına alalım" ifadelerinin bir anlamı kalmazdı. Binaenaleyh bu ilâhî beyan, alt tabakada bulunan herkesin azabının daha şiddetli olacağını göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Nakledildiğine göre Hz. Peygamber Abdülmuttalib ile Hişâm b. Muğîre'yi anmış ve şöyle buyurmuştur: "Onlar, cehennemin nerede
ise yüzey kısmında en az azap gören kimseler olup, [Ş]orada ebedî kalacak- 87
lardır. Cehennemde en az azap gören kişinin ayaklarına ateşten iki takunya giydirilir, onun hararetiyle beyni kaynar"[241]. İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle söyle-

---

239 Yedi kırâat imamından Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr ve İbn Âmir, "ra" harfini üstünlü olarak, Âsım, Hamza ve Kisâî ise "ra" harfini sâkin olarak okumuşlardır (bk. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 239).

240 Fussılet, 41/29.

241 Yaygın kanaate göre, bu hadis Ebû Tâlib hakkında söylenmiştir; Ebû Saîd el-Hudrî'nin nakline göre, kendisinin de bulunduğu Hz. Peygamber'in bir meclisinde amcasının adı geçmiş, Resûlullah da şöyle buyurmuş: "Umulur ki kıyâmet gününde benim şefâatim ona fayda verecektir, o topuklarına kadar yükselen sığ bir ateş tabakası içinde olacaktır, ama onun hararetiyle beyni kaynayacaktır" (Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr*, 40; Müslim, "İman", 360). İbn Abbâs'tan (r.a.) gelen diğer bir rivayete göre ise Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Cehennem ehlinin en hafif azap göreni Ebû Tâlip'dir, O, iki takunya giyecek fakat onun hararetiyle beyni kaynamaktadır" (Müslim, "İman", 362). Fakat Abdülmuttalib hakkında şöyle rivayet edilmiştir: Abbâs b. Abdülmuttalib (r.a.) muhacirlerden biriyle karşılaşmış, kendisine şöyle demiş: Bilir misin Abdülmuttalib b. Hişâm ile Benî Sehm kabilesinin kadın kâhini Aytala'yı Allah cehennemde aynı yere koymuş? Bunun üzerine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuş: "Sizden biri, gerçek olsa bile bir mesele hakkında din kardeşine neden üzüntü verir?" (*Müsnedu'r-Rûyânî*, II, 347-348). Hişâm b. Muğîre'ye gelince, o, Mekke'nin eşrafından olup, Ebû Cehil'in babası ve Ummu Seleme'nin (r.a.) amcasıydı (bk. Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, III, 237; Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid*, I, 118); Hişâm b. Muğîre hakkında Ummu Seleme'den rivayet edildiğine göre, Hâris b. Hişâm vedâ haccı yılında Hz. Peygamber'e gelip şöyle demiştir: Ey Allah'ın Resûlü', ben sıla-i rahim yapar, komşulara iyilik eder, yetimi barındırır, zayıfa ve yoksula yediririm. Bütün bunları Hişâm b. Muğîre de yapıyordu, onun hakkında ne düşünüyorsun ey Allah'ın Resûlü'? Hz. Peygamber (s.a.) şu cevabı vermiştir: "Sahibi, Allah'tan başka ilâh yoktur, diye şahitlik etmeyen her mezar, cehennemden kor bir ateş parçasıdır. Ben, amcam Ebû Tâlib'i bir ateş denizi içinde buldum,

diği rivayet edilmiştir: Cehennem tabakaları, cehennemin altında demirden yapılmış ve her tarafı kapatılmış mekânlardır[242]. Cehennemdeki azabın dış görünüş açısından aynı, fakat gerçekte farklı olduğu söylenmiştir. Nitekim şu ilâhî beyan bunu desteklemektedir: "Onlar mutlaka kendi günah yükleriyle birlikte başka yükler de yüklenecekler"[243]. Ne var ki onlar birbirlerinin azabını hissetmez. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Sonrakiler öncekiler için, 'Ey Rabbimiz! Bizi işte bunlar saptırdılar! Onun için onlara ateşten bir kat daha azap ver!' diyecekler. Allah da, 'Zaten hepiniz için bir kat daha azap vardır, fakat siz bilmezsiniz' diyecektir"[244]. Sonrakiler, kendilerini saptırdıklarının cezası olarak öncekilere iki kat azap vermesini Allah'tan isteyecekler, Allah da onların hem önderleri, hem de tâbileri için iki kat azap bulunduğunu haber verecektir.

86 [§]Burada, diğer kâfirlerden ayrı olarak cehennemin en alt tabakasının münâfıklara tahsis edilmesi üç şekilde açıklanabilir: Birincisi, onlar mânevî açıdan zayıf olan müminleri yoldan çıkarmaya çalışmışlar, dinleri konusunda onları şüpheye düşürmek ve onları imandan çıkarmak için gayret göstermişlerdir. Bu, onların huyları ve âdetleriydi; bu sebeple, o insanları çalışmalarının cezası olarak sözkonusu azaba müstahak oldular. *En doğrusunu Allah bilir*. Diğer bir ihtimal, onlar kâfirlerin casusları ve onlar adına haber toplayan kişilerdi; müslümanlara ait haberleri ve sırları kendileri bildiriyor ve onları müminlerin gizli hallerine muttali kıldıkları için bu azaba layık olmuşlardır; çünkü bu onların dinlerini ve dünyalarını fesada uğratma faaliyetiydi. Nitekim onların müşriklere söyledikleri "Üzerinize kol-kanat germedik mi?"[245] meâlindeki âyette de buna işaret edilmektedir. Üçüncü ihtimal ise şudur: Münâfıklar hiçbir halde dinle ilgileri yoktu, ne rahatlık ne de darlık hallerinde dinî bir bağlantıları mevcut değildi; nerede bolluk ve rahatlık görürlerse orada olurlardı. Fakat diğer kâfirler böyle değildi, münâfıkların aksine kâfirler rahatlık halinde de zorluk halinde de aynı dine bağlıydılar ve putlara tapıyorlardı. Halbuki bunlar, müminlerin varlık içinde olduklarını gördüklerinde onların yanında da bulu-

---

Allah Teâlâ onu, benim yanımdaki konumu ve bana yaptığı iyilikler sebebiyle onu oradan çıkarıp sığ bir ateşe koymuştur" (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XXIII, 405). "Bu rivayetin senedinde bulunan Abdullah b. Muhammed b. Akīl adındaki râvî, münker olup rivayeti delil olarak kullanılamaz. Onu sika kabul edenler de vardır" (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, I, 118).

242 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 338; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 721-722.

243 el-Ankebût, 29/13.

244 el-A'râf, 7/38.

245 en-Nisâ, 4/141.

nur, kâfirleri varlık içinde gördüklerinde onlarla beraber olurlardı. Asla tek bir çizgide durmazlar, Cenâb-ı Hakk'ın "Arada bocalayıp duruyorlar; ne onlara, ne bunlara!"[246] meâlindeki âyette ifade buyurduğu gibi arada gidip gelirlerdi. Kâfirler ise kendilerini Allah'a yaklaştıracağı ümidiyle ve onların Allah katında kendilerine şefâat etmeleri için Cenâb-ı Hakk'ın böyle emrettiğini düşünerek
putlara tapıyorlardı[247]. [§]Münâfıklar ise midelerinden ve şehvetlerinden baş- 39
ka bir şeye tapmıyorlardı, bu sebeple de onların azabı, diğerlerinin azabında fazladır. Ayrıca onlar Allah'ı inkâr etme suçuna, tuzak kurmayı ve aldatmayı, düşmanları tahrik edip üstün göstermeyi de eklemiştir: Zevk ve şehvetleri tatmin konusunda her grupla beraber olmayı da bunlara ilave etmişlerdir. Sonuçta onlardan her birine hak ettiği her türlü ceza gerekli olmuştur. Ayrıca Allah'a isyan anlamına gelen bütün olaylara katılmışlardır, çünkü bunun yolu nefislerin arzu ettikleri şehvetleri hayata geçirmekten ibarettir. Münâfıkların bir fonksiyonu da mânevî güç açısından zayıf olan müminleri aldatmak ve kafalarını karıştırmaktır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَأَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ ۖ وَسَوْفَ يُؤْتِ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا 

146. "Ancak tövbe edip hallerini düzeltenler, Allah'a sımsıkı bağlanıp dinlerini yalnızca O'na özgü kılanlar başkadır. İşte bunlar müminlerle beraberdirler ve Allah müminlere ileride büyük bir mükâfat verecektir."

Ancak tövbe edip hallerini düzeltenler müstesnâdır. İbn Abbâs'ın (r.a.) bunu, nifaktan **tövbe edenler** ve amellerini **düzeltenler** diye açıkladığı rivayet edilmiştir. **Allah'a sımsıkı bağlananlar,** yani Allah'a güvenenler. Şöyle de denilmiştir: **Ancak tövbe edenler... ve dinlerini yalnızca Allah'a özgü kılanlar başkadır. İşte bunlar müminlerle beraberdirler.** Yani onlar, diğer müminler gibi olmuşlardır. İbn Mesûd ile Ubey b. [Kâb]'tan (r.a.) gelen rivayet şöyledir: Tövbe eden, sonra Allah'a, Resûlüne, Kur'ân'a ve daha önceki peygamberle-

246 en-Nisâ, 4/143.

247 Muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmelere işaret etmektedir: "Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, 'sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz' diyorlar" (ez-Zümer, 39/3); "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar" (Yûnus, 10/18).

re gönderilen kitaba iman edenler, sonra dinlerini sadece Allah'a özgü kılıp O'na sımsıkı bağlananlar müstesnâdır, onlar müminlerle beraberdir ve Allah müminlere büyük bir mükâfat verecektir[248]. **Dinlerini sadece Allah'a özgü kılarlar,** meâlindeki ilâhî beyanı İbn Abbâs (r.a.) şöyle açıklanmıştır: Riyakârlık yapmazlar, onların içleri dışlarıyla aynıdır veya daha güzeldir.

مَا يَفْعَلُ اللّٰهُ بِعَذَابِكُمْ اِنْ شَكَرْتُمْ وَاٰمَنْتُمْ وَكَانَ اللّٰهُ شَاكِرًا عَلِيمًا ﴿١٤٧﴾

147. "Eğer siz iman eder ve şükrederseniz Allah size niçin azap etsin? Allah şükre karşılık veren ve her şeyi bilendir."

Eğer siz iman eder ve şükrederseniz Allah size niçin azap etsin? *En*
90 *doğrusunu Allah bilir ya,* bu âyetin tefsiri şöyle olmalıdır: [§]Eğer siz tasdik ve iman ederseniz, Allah'ın azap etmeye ihtiyacı yoktur, fakat hikmet, inkâr edene azap etmeyi gerektirir, yoksa size O'nun azap etmeye ihtiyacı yoktur. *En doğrusunu Allah bilir ya.* Bu âyetin, şöyle bir toplum hakkında inmiş olması da muhtemeldir: Sözü edilen toplum dinî gerçekleri ve Resûlullah'a (s.a.) karşı inat göstermede o kadar ileri gitmiştir ki kendileri ona iman edip tasdikte bulunsalar bile, daha önce yalanlamada ve inatlaşmada o kadar ileri gittikleri için bağışlanmayacaklarını zannediyorlardı. İşte Cenâb-ı Hak, şayet iman ederlerse, yalanlamaları ve inatları sebebiyle kendilerine azap uygulamayacağını açıklamaktadır, tıpkı şu ilâhî beyanda yer aldığı gibi: "İnkâr edenler eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[249]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şimdi insanlar arasındaki ilişkilerde teşekkür etmek, yapılan şeye verilen uygun bir karşılıktır. Nitekim Resûlullah (s.a.) "insanlara teşekkür etmeyen Allah'a da şükretmez"[250] buyurmuştur. Ancak insanla Rabbi arasındaki ilişkilerde teşekkür, yapılan şeye denk düşen bir karşılık anlamında değildir. Çünkü insanlar, kendilerine verilen en küçük nimetin bile şükrünü edâ etme gücüne sahip değildir, ki bu, ömürleridir. Dolayısıyla şükür yapılan şeye denk bir karşılık anlamına değil, farklı mânalara gelir. İlk olarak nimetlerin Allah'tan

---

248 Abdullah b. Mesûd'un "ve seyu'tillâhu'l-mu'minîn" (وسيؤت الله المؤمنين) diye okuduğu rivayet edilmiştir (bk. İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *el-Mesâhif*, 60).

249 el-Enfâl, 8/38.

250 Ebû Dâvûd, "Edeb", 11; Tirmizî, "Birr ve Sıla", 35; Tirmizî şöyle dedi: "Bu hadis hasen ve sahihtir."

geldiğini bilmesi; ikincisi, verilen nimetlerin şükrünü yerine getirmekten âciz olduğunu anlaması; üçüncüsü de nimeti sadece Rabbine itaat etmeye yönelik olarak kullanması.

Allah şükre karşılık veren ve her şeyi bilendir. Yani Yüce Allah, inkârdan ve yalanlamadan sonra tövbe ettiği takdirde kişinin imanını kabul edendir. "Şâkiran" (شاكرا) kelimesine Allah, hediyenin ancak büyük olanını kabul eden yeryüzü kralları gibi değildir, ihlâsla yapıldığı takdirde az olan ameli de kabul
edendir, anlamı verilmiştir. [S]Bu kelimeye, Allah az olan ameli de kabul edip 91
bol sevap verir mânası da verilmiştir. Bu, cömertliğin son noktasına varan bir nitelemedir. *En doğrusunu Allah bilir.* İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında âyetin son kısmı şu meâlde yer almıştır: "Eğer siz şükürde bulunup iman ederseniz Allah size neden azap etsin! Allah sizin iyi amellerinize karşılık veren ve onları bilendir". Bu da bizim söylediklerimizle aynı anlama gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَا يُحِبُّ اللّٰهُ الْجَهْرَ بِالسُّوٓءِ مِنَ الْقَوْلِ اِلَّا مَنْ ظُلِمَ وَكَانَ اللّٰهُ سَمٖيعًا عَلٖيمًا 

148. "Allah kötü sözün açığa vurulmasını sevmez; ancak haksızlığa uğrayan başka. Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir."

Allah kötü sözün açığa vurulmasını sevmez; ancak haksızlığa uğrayan başka. Bu ilâhî beyanın tefsiri ve tilavetinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: **Allah kötü** bedduanın **açığa vurulmasını sevmez, ancak haksızlığa uğrayan müstesnâ.** Çünkü haksızlığa uğrayan kişinin beddua etmesinde bir sakınca yoktur. Başkaları da şöyle demiştir: **Kötü sözü açığa vurmak,** meâlindeki beyan ile kötü konuşup sövme kastedilmiştir, Allah kimsenin böyle bir sözü kullanmasını sevmediğini haber vermiş, sonra **haksızlığa uğrayanı,** yani tecavüze uğrayanı bundan istisnâ etmiştir, dolayısıyla o da aynı şekilde karşılık verecek olsa vebali yoktur. İbn Abbâs da benzer şekilde şöyle demiştir: **Kötü sözü açığa vurmak** meâlindeki beyan ile kişinin yüzüne karşı bir müslümana sövmesi kastedilmiştir, ancak o da aynı şekilde karşılık verebilir. Cenâb-ı Hakk'ın **haksızlığa uğrayan müstesnâ** meâlindeki beyanı da bunu ifade eder, fakat affederse daha faziletli bir şey yapmış olur[251]. Bazıları

---

251 İbn Abbâs'ın (r.a.) bu sözünü kaynaklarda bulamadım. Ancak "Allah kötü sözün açığa vurulmasını sevmez" cümlesi hakkında onun şöyle söylediği rivayet edilmiştir: Haksızlığa uğrayan müstesnâ, Allah kimsenin başka birine beddua etmesini sevmez, zira Cenâb-ı

"zulime" (ظُلِمَ) kelimesini "zaleme" (ظَلَمَ) diye okumuşlardır[252]. Buna göre âyetin şu anlama gelmesi muhtemeldir: Haksızlık yapan müstesnâ, çünkü onun hakkı olmasa da **kötü sözü açığa vurması** sözkonusudur. Bunun örneği şu âyet-i kerîmede görülmektedir: "Haksızlığa saplanmış olanlar dışında, insanların aleyhinize kullanacakları bir delil bulunmasın"[253]. Çünkü onların sizin aleyhinize kullanacakları bir delilleri olmasa da, yine aleyhinize delil gösterirler,
92 [§]aynı şekilde haksızlık yapan kişi de **kötü sözü açığa vurmaya** hakkı olmasa bile bunu yapıyor. *En doğrusunu Allah bilir.* Sözkonusu kelimeyi "zulime" (ظُلِمَ) diye okuyan kimseye gelince, bunun mânası -*en doğrusunu Allah bilir ya*- yukarıda söylediğimiz gibi, hiç kimsenin kötü sözü açığa vurması mubah değildir, ancak haksızlığa uğrayan kimse müstesnâdır, böylesinin kendisine haksızlık yapan kişiye beddua etmesi ve hakkını almaya çalışması mubahtır, demektir. İkincisi, başka birine hakaret konusunda söylenen şeydir, bu asla mubah değildir, dolayısıyla ona aynı sözlerle karşılık vermesine ve kendisinden intikam almaya çalışmasına izin verilmez[254].

Şöyle de denilmiştir: Bu âyet Hz. Ebû Bekir radiyallahu anh hakkında nâzil olmuştur; Mekke'de bir adam ona hakaret etmiş, o da Allah'ın dilediği kadar susmuş, sonra karşılık vermiş, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.) kalkıp gitmişti[255]. Hasan-ı Basrî'nin rivayetine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Birbirine hakaret eden iki kişiden ikincisi haddi aşmadığı müddetçe vebâli

---

Hak onun haksızlık yapana beddua etmesine ruhsat vermiştir. "Haksızlığa uğrayan müstesnâ" cümlesinin anlamı da budur, ama bu cümle, eğer sabrederse kendisi için daha hayırlı olur demektir. (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 1; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 724-725). Süddî'den şöyle rivayet edilmiştir: "Allah kötü sözün açığa vurulmasını sevmez, ancak haksızlığa uğrayan başka" meâlindeki âyette Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Allah yaratıklardan hiç kimsenin kötü sözü açığa vurmasını sevmez, haksızlığa uğrayan kişi, haksızlığa uğradığı kadar karşılık verirse, ona günah yoktur. (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 3).

252 Bu, şâz kıraâttir, Taberî bu kırâati herhangi bir kimseye nispet etmemiştir. bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 1.

253 el-Bakara, 2/150.

254 Semerkandî şöyle demiştir: "Mazlum kendisine yapılana aynı şekilde karşılık verirse ona günah yoktur. Ne var ki hakaret sözünün kendisi Allah'ın sevmediği haram bir şeydir. Fakat haramlığına rağmen mazluma ruhsat verilmiş, kendisi günahsız sayılmış ve sorumlu görülmemiştir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 199b; Medîne nüshası, vr. 224b).

255 Bu olay, âyetin nüzûl sebebi belirtilmeden rivayet edilmiştir, Saîd b. Müseyyeb anlatıyor: Resûlullah (s.a.) ashâbı ile birlikte otururken adamın biri Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) hakaret etmişti. Ebû Bekir susmuş, adam ikinci defa aynı şeyi söylemiş, yine susmuş, sonra üçüncü defa aynı şekilde hakaret edince Ebû Bekir de karşılık vermişti. Bunun üzerine Allah'ın Resûlü kalkıp gitmişti. Hz. Ebû Bekir, "bana kızdın mı, ey Allah'ın Resûlü'" diye sorunca şu karşılığı vermişti: "Gökten bir melek inip, adamın sana söylediği sözü yalanlıyordu, ama

ilk başlayanındır"[256]. Yine o, şöyle demiştir: "Dikkat edin! Sakın kimseye hakaret etmeyin! Mutlaka böyle bir şey yapacaksanız ve kişi muhatabının huyunu alamamışsa, o zaman 'sen korkaksın, sen cimrisin' desin!"[257] Bu istisnânın aslı şudur: Kişilerden ilki, her ne kadar istisnâ edilen şey nevinden değilse de, bu onun yaptığının cezasıdır, bir şeyin cezası da, aynı isimle anılır; nitekim Cenâb-ı Hak da "Bir kötülüğün karşılığı ona denk başka bir kötülüktür"[258] meâlindeki
âyette kötülüğün cezasına da kötülük demektedir. [§]Bir saldırının cezasına da ٩١
saldırı ismini vermiştir[259]. Her ne kadar bu âyetlerde sözü edilenlerin ikincileri kötülük ve saldırı sayılmazsa da, Cenâb-ı Hak bu ismi kullanmaktadır. Buna göre **haksızlığa uğrayan müstesnâ** meâlindeki cümle, her ne kadar yapılanlar aynı şey değilse de, yapılan haksızlığın ve saldırının cezası olduğu için istisnâ kullanılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şöyle de denilmiştir: Bu âyet misafirlik hakkında gelmiştir, kişi birinin evine gider, ama o, kendisini misafir etmez, ona iyi davranmaz, bu sebeple misafire, diliyle ondan hakkını almasına ruhsat verilmiştir[260]. Müfessirlerin çoğu bu görüşü benimsemişse de uzak bir ihtimale benzer. **Allah kötü sözün açığa vurulmasını sevmez; ancak haksızlığa uğrayan başka** meâlindeki âyette, bir halde mahzurlu olmayan bir şeyin başka bir halde sakıncalı olacağına dair herhangi bir delil yoktur. Çünkü Allah Teâlâ âyette **kötü sözü açıklamayı** yasaklamaktadır; sonra bu ifade, o kötü sözü açıklamanın yasak edildiği halin dışındaki bir durumda yasak olmadığına herhangi işaret yoktur. **Allah her şeyi işitmekte,** yani sizin açıkladığınız kötü sözü işitmekte **ve her şeyi bilmektedir.**

---

sen karşılık verince oraya şeytan geldi, şeytanın geldiği yerde oturmam sözkonusu değildi" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 436; Ebû Dâvûd, "Edeb", 41).

256 Bu hadis Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayet edilmiştir (bk. Müslim, "Birr ve Sıla", 68; Ebû Dâvûd, "Edeb", 39; Tirmizî, "Birr ve sıla", 51.

257 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 253; Heysemî şöyle dedi: "Bu hadisi Taberânî ve Bezzâr rivayet etmiştir, Bezzâr'ın isnadında rivayeti metrûk olan vardır, Taberânî'nin isnadında da tanımayan râvîler bulunmaktadır" (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VIII, 74).

258 eş-Şûrâ, 42/40.

259 Muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Haram ayın karşılığı haram aydır; saldırmazlık kurallarına riayet karşılıklıdır. Şu halde kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın. Allah'ın hükmüne saygılı olun ve bilin ki Allah kendisine saygılı olanların yanındadır" (el-Bakara, 2/194).

260 Bu, Mücâhid'den rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 2; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 723).

إِنْ تُبْدُوا خَيْرًا أَوْ تُخْفُوهُ أَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ فَإِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا
قَدِيرًا ﴿١٤٩﴾

149. "Bir iyiliği açıklar veya gizlerseniz yahut bir kötülüğü affederseniz şüphesiz Allah da ziyadesiyle affedicidir; O her şeye kādirdir."

Bir iyiliği açıklar veya gizlerseniz yahut bir kötülüğü affederseniz. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu ilâhî beyanın mânası şu olmalıdır: Affetmek ve karşılık vermemek, Allah katında intikam almaktan daha hayırlıdır, mânası kastedilmektedir. Şimdi, bunun iki anlama gelmesi ihtimali vardır. Biri, teşvik ve özendirme ifade etmesidir. Azîz ve celîl olan Allah insanları, kötülüğü ve haksızlığı af etmeye teşvik etmektedir. Nasıl ki O, her şeyin intikamını alma gücüne sahip olmasına rağmen yaratıklarını affedip cezalandırmamakta ise siz de intikam almaya gücünüz yetse bile yine de haksızlık yapanı affedin, bunun sizin için Allah katında ayrı bir sevabı vardır. Diğer ihtimal de şudur: Cenâb-ı Hakk'ın, insanların rablerine karşı yaptıkları haksızlığı affetmesi için kendilerine haksızlık yapanları affetmelerini emretmesidir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* **Allah da ziyadesiyle affedicidir; O her şeye kādirdir,** beyanının anlamı da buna bağlıdır. Sizin kötülük yapan arkadaşınızı affettiğiniz ölçünün üstünde şüphesiz Allah da sizin günahlarınızı affetmeye kādirdir. Bazıları şöyle demiştir: Sen dünyada kardeşini affettiğin takdirde Allah Teâlâ da senin günahlarını affetmeye daha layık ve daha muktedirdir.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللّٰهِ وَرُسُلِهِ
وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ
ذٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١٥٠﴾ أُولٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ
عَذَابًا مُهِينًا ﴿١٥١﴾

94 ***[§] 150-151. "Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler, Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyenler, 'Bir kısmına inanırız ama bir kısmına inanmayız' diyenler ve bunlar arasında bir yol tutmak isteyenler yok mu, işte gerçek kâfirler bunlardır ve biz kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır."***

Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler, Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyenler. Bu ilâhî beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Burada atıf harfi olan "vâv" (و), "yahut" (أو) mânasına gelebilir. Buna göre sanki Allah şöyle buyurmaktadır: "Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler, yahut Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyenler". Bu durumda **Allah'ı inkâr edenler** meâlindeki beyanla Dehriyye[261] kastedilmiştir; çünkü onlar Allah'ı inkâr eder, O'na inanmaz ve âlemin ezelî olduğunu ileri sürer, dolayısıyla bu ifadenin onlar hakkında olması muhtemeldir. **Peygamberlerini inkâr edenler.** Yani Allah'a iman edip bütün peygamberleri inkâr edenler. **Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyenler.** Yani, peygamberlerin bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr edenler. **Onlar 'bir kısmına inanırız ama bir kısmına inanmayız' derler.**

Ve bunlar arasında bir yol tutmak isteyenler. Yani bundan başka bir yol tutanlar. Metindeki "en" (أَنْ) edatı atıldığında, bunlar arasında, yani peygamberlerin bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr etme arasında bir din edinirler demek olur; peygamberlerin bir kısmını inkâr ederek edindikleri din onlara hiç fayda sağlamaz.

Sonra Cenâb-ı Hak, bütün farklılıklarına rağmen onların tamamının kâfir olduğunu şu beyanıyla haber vermekte ve küfürlerinin sabit olduğunu bildirmektedir, [§]**Gerçek kâfirler bunlardır.** Buradaki beyanın, peygamberlerin 95
bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr edenler hakkında olması ihtimaline göre, onların bir kısmını inkâr etmek Allah'ı, O'nun bütün peygamberlerini ve bütün kitaplarını inkâr etmek anlamına gelir. Çünkü peygamberlerin her biri bütün insanları Allah'a, bütün peygamberlere ve kitaplara iman etmeye davet etmiştir. Dolayısıyla kişi onlardan birini inkâr dince, Allah'ı ve bütün peygamberleri inkâr etme durumuna düşer. *En doğrusunu Allah bilir.*

Gerçek kâfirler bunlardır. Bu beyan iki şekilde açıklanabilir. Biri, onlar gerçekten Allah'ı inkâr etmişlerdir, anlamına gelebilir. İkincisi, onlar peygamberlerin bir kısmını inkâr ediyorlar, evet kendileri peygamberlerin bir kısmını inkâr etseler bile hakikatte Yüce Allah'ı inkâr etmektedirler, çünkü peygamberlerden birini inkâr etmek, Allah'ı ve bütün peygamberleri inkâr etmek demektir.

Biz kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır. Buradaki (مهينا) kelimesi, orada alçak duruma düşürülecekler, anlamına gelir.

---

[261] Dehriyye kâinatın âlemin ezelî olduğunu benimseyip yaratıcısının varlığını inkâr edenlerdir (bk. Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 31 1; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, II, 4).

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ وَلَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْ اُو۬لٰٓئِكَ
سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ اُجُورَهُمْ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٥٢﴾

152. "Allah'a ve peygamberlerine iman edip onlardan hiçbirini diğerlerinden ayırmayanlara gelince; işte Allah bir gün onlara mükâfatlarını verecektir. Allah çok bağışlayıcıdır ve sonsuz rahmet sahibidir."

Azîz ve celîl olan Allah müminleri niteleyerek şöyle buyurmuştur: **Allah'a ve peygamberlerine iman edip onlardan hiçbirini diğerlerinden ayırmayanlara gelince.** Yani peygamberlerin hiçbirini diğerinden ayırmayanlar şöyle derler: "Biz Allah'a ve bize indirilene, ayrıca İbrâhim'e... verilenlere de inandık"[262]. Bu âyet, Mûtezile'nin iddiasını reddetmektedir, çünkü onlar büyük günah işleyene mümin demiyorlar, halbuki o, Allah'a ve peygamberlerine
96 iman etmiş [§]ve peygamberlerin hiçbirine ayırım göstermemiş ve böylece şu ilâhî beyanın içinde yer almıştır: **Allah bir gün onlara mükâfatlarını verecektir** hükmüne dâhildirler. Halbuki Mûtezile mensupları, Allah onlara mükâfat vermeyecek, demektir. **Allah çok bağışlayıcıdır ve sonsuz rahmet sahibidir.** Cenâb-ı Hak burada, kendisinin bağışlayıcı ve sonsuz rahmet sahibi olduğunu haber vermektedir. Onlarsa "Allah ezelden beri bağışlayıcı ve merhametli olmayıp sonradan bağışlayıcı ve merhametli olmuştur" demektedir. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

يَسْـَٔلُكَ اَهْلُ الْكِتَابِ اَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَٓاءِ فَقَدْ
سَاَلُوا مُوسٰٓى اَكْبَرَ مِنْ ذٰلِكَ فَقَالُٓوا اَرِنَا اللّٰهَ جَهْرَةً فَاَخَذَتْهُمُ
الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْهُمُ
الْبَيِّنَاتُ فَعَفَوْنَا عَنْ ذٰلِكَ وَاٰتَيْنَا مُوسٰى سُلْطَانًا مُبِينًا ﴿١٥٣﴾

153. "Ehl-i Kitap senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. Onlar bundan daha büyüğünü Mûsâ'dan istemişler, 'Bize Allah'ı apaçık göster' demişlerdi de bu haksız davranışları yüzünden onları hemen yıldırım çarpmıştı. Bilâhare kendilerine açık deliller geldikten sonra buzağıyı (tanrı) ***edindiler; biz bunu da affettik. Ve Mûsâ'ya apaçık bir delil verdik."***

---

262 el-Bakara, 2/136.

Ehl-i Kitap senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. Bu âyet-i kerîme hakkında yapılan iki yorumdan birinde şöyle denilmiştir: Onlardan her biri, Muhammed aleyhisselâmın herkese bir kitap getirmesini istiyordu. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanlarına benzemektedir: "Onlardan her biri, kendisine, açılmış sahîfeler (ilâhî vahiy) verilmesini istiyor. Hayır!"[263]; "Bize okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece göğe çıktığına da asla inanmayacağız"[264]. Denilmiştir ki onlar bir defada indirilen Tevrat gibi bir kitap istiyorlardı, "Kur'ân ona bütünüyle bir defada indirilseydi ya!"[265] meâlindeki âyette ifade buyurulduğu üzere; nasıl ki Tevrat Hz. Mûsâ'ya (s.a.) parçalar halinde değil, bir defada indirilmişse[266]. Cenâb-ı Hak şöyle haber vermiştir: **Onlar bundan daha büyüğünü Mûsâ'dan istemişler, 'Bize Allah'ı apaçık göster' demişlerdi.** Onlar Mûsâ'dan istediklerinin benzerini Muhammed aleyhisselâmdan da istemişlerdi. "Bize melekler gönderilmesi veya Rabbimizi görmemiz gerekmez miydi?"[267] demişlerdi. [§] Allah Teâlâ onların üzüntü 97
verici taleplerine karşı peygamberini teselli ediyor ve ona sabır emrediyor. *En doğrusunu Allah bilir ya,* sanki şöyle buyuruyor: Onlar Mûsâ'dan peygamberliğine delil olacak mûcizeler istemişlerdi, O da mûcizeleri göstermişti, ama yine inanmadılar. Onların isteklerinin doğru yolu bulmak amacı taşımadığını, inada dayalı istekler olduğunu haber vermektedir. Çünkü onların istekleri doğru yolu bulmak amacı taşısaydı, arzuları yerine getirildiğinde kabul etmeleri gerekirdi. **Bu haksız davranışları yüzünden onları hemen yıldırım çarpmıştı** meâlindeki âyette ifade edildiği üzere azap kendilerini yakalayıvermişti, zaten o Ehl-i Kitap, öğrenmek amacıyla değil, inat olsun diye isteklerde bulunuyorlardı. Âyet-i kerîme, kendisine soru yöneltilen kişinin, soran adamın arzu ve iradesine uymak zorunda olmadığına da işaret etmektedir, onun yapması gereken şey kendisince uygun olan delili getirmesidir. Bu ilâhî beyanda, aynı zamanda Mecûsîler'in Ehl-i Kitap'tan olmadığını da göstermektedir, çünkü Cenâb-ı Hak, **Ehl-i Kitap senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar,** diye buyurunca, buradaki Ehl-i Kitap lafzı ile Mecûsîler'in kastedildiği kimsenin aklına gelmemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Böylece Mecûsîler'in de Ehl-i Kitap olduğunu iddia edenlerin görüşleri gerçek olmaktan çıkmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[263] el-Müddessir, 74/52-53.

[264] el-İsrâ', 17/93.

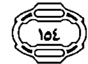
[265] el-Furkān, 25/32.

[266] Onlar; bu Kur'ân Muhammed'in uydurmasıdır, şayet o, Allah tarafından gelmiş olsaydı Tevrat'ın bir defada geldiği gibi o da parça parça değil bir defada nâzil olurdu, diyorlardı.

[267] el-Furkān, 25/21.

Bu haksız davranışları yüzünden onları hemen yıldırım çarpmıştı. Buradaki "sâ'ika" (الصاعقة) kelimesi, içinde mahvolmanın da yer aldığı azap demektir, bunu daha önce açıklamıştık[268]. Ehl-i Kitab'ı azabın yakalaması, peygamberliğinin mûcizelerini kendilerine gösterdikten sonra da Mûsâ aleyhisselâmı inkâr etmeleri sebebiyle olmuştur, yoksa Allah'ı görmek istemeleri yüzünden değildir; çünkü sadece görmek istediklerinden dolayı azap onları yakalamış olsaydı, buna bizzat Hz. Mûsâ öncelikle maruz kalırdı, zira o, "Rabbim, bana zatını göster, sana bakayım"[269] demişti. İşte bu, onların inatla karşı çıkmaları ve Allah'ın Resûlü olduğuna dair mûcizelerden sonra da inkâra devam etmeleri sebebiyle azaba uğradıklarını gösterir. Nitekim Cenâb-ı Hak, **Bilâhare kendilerine açık deliller geldikten sonra buzağıyı (tanrı) edindiler,** buyurmaktadır. Allah Teâlâ burada, onların peygamberleri yalanlamakta ne kadar inatçı ve isyankâr olduklarını, nasıl akılsızca direndiklerini Hz. Peygamber'e (s.a.) haber vermektedir; bunu da kavminin eziyetlerine sabretmesi ve ilk yalanlanan peygamberin kendisi olmadığını bilmesi için yapmaktadır.

98 [§]**Biz Mûsâ'ya apaçık bir delil verdik.** Şöyle denilmiştir: Apaçık delil muhtemelen Hz. Mûsâ'nın göstermiş olduğu, inatçılık yapmayan ve büyüklenmeyen her akıl sahibinin semavî olduğunu anlayacağı mûcizelerdir, bunlarda yed-i beyzâ, asâ, denizin yarılması ve benzerleri gibi insanlar arasında görülmesi mutad olan şeylerden farklıydı.

وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِيثَاقِهِمْ وَقُلْنَا لَهُمُ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُلْنَا لَهُمْ لَا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ وَاَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا 

154. "Ant içmeleri sebebiyle (sözleşmeyi desteklemek ve önemine dikkat çekmek için) ***dağı başlarına diktik ve onlara 'Baş eğerek kapıdan girin' dedik; onlara, 'Cumartesi günü sınırı aşmayın' dedik; kendilerinden sağlam söz aldık."***

---

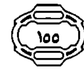
268 bk. el-Bakara, 2/55.

269 el-A'râf, 7/143.

Ant içmeleri sebebiyle (sözleşmeyi desteklemek ve önemine dikkat çekmek için) dağı başlarına diktik. Tevrat'ı kabul etmediklerinde, bu olay üzerine hemen kabul etmişlerdi. Sonra da O, kendilerinden söz almıştı. Bunu daha önce açıklamıştık[270]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlara 'Baş eğerek kapıdan girin' dedik; onlara, 'Cumartesi günü sınırı aşmayın' dedik. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: **Onlara, 'Cumartesi günü sınırı aşmayın' dedik,** meâlindeki âyetin yorumu şudur: Cenâb-ı Hak burada, Cumartesi günü dünya işinde çalışmayın, kendinizi ibadete verin buyurmuştur. Hafsa'nın mushafında "lâ ta'dû" (لا تعدوا) kelimesi "lâ ta'tedû" (لا تعتدوا) şeklindedir[271]. Ebû Muâz[272] şöyle dedi: Bu kelime "lâ tete'addû" (لا تَتَعَدَّوا) mânasına gelmek üzere iki tâ harfinden biri idgam edilerek "lâ te'addû" (لا تَعَدُّوا) diye de okunur[273]. İstersen tâ'yı dal'a idgam etmeden "ta'tedû" (تَعْتَدُوا) diye de okuyabilirsin.

Kendilerinden sağlam söz aldık. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın zikrettiği şeydir. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Allah Teâlâ kime peygamber gönderir de ona iman ederse kendi üzerine sağlam bir söz gerekli kılmış demektir. Mukātil şöyle demiştir: Sağlam söz, Yahudilerin, Allah'ın Tevrat'ta kendileriyle yaptığı anlaşmayı kabul etmeleridir.

فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ وَكُفْرِهِمْ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَقَتْلِهِمُ الْاَنْبِيَٓاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ طَبَعَ اللّٰهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ اِلَّا قَلِيلًا 

[§] 155. "Sözlerinden dönmeleri, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri, hak- 99
sız yere peygamberleri öldürmeleri ve 'Kalplerimiz kılıflanmıştır' demeleri sebebiyle... Dahası inkârları sebebiyle Allah o kalpler üzerine mühür vurmuştur. Pek azı müstesnâ artık iman etmezler."

---

270 bk. el-Bakara, 2/63.

271 Bu kıraât Âmeş'e nispet edilmiştir (bk. Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, VI, 7).

272 Bükeyr b. Ma'rûf el-Esedî Ebû Muâz, yahut Ebu'l-Hasan en-Nîsâbûrî veya ed-Dâmeğânî (163/780) künye ve nisbeleri de kendisine atfedilir. Tefsir vardır. Nîsâbûr kadılığında bulunmuş, sonra Dımaşk'a yerleşmiştir. Hadisi Ebû Hanîfe, Mukâtil ve diğerlerinden rivayet etmiştir (bk. İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, I, 434; Süyûtî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, I, 42).

273 Bu, yedi kıraât imamından Verş'in Nâfi'den rivayetidir (bk. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 240).

Sözlerinden dönmeleri, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri sebebiyle. Kisâî şöyle demiştir: Buradaki "mâ" (ما) harfi, sıladır, "fe bimâ nakdıhim mîsâkahum" (فَبِمَا نَقْضِهِم مِيثَاقَهُمْ) yani "sözlerinden dönmeleri yüzünden" demektir. İbn Mesûd'un mushafında metin şöyledir: "Ve küfrihim bi-âyâtillâhi min ba'di mâ tebeyyenet" (وَكُفْرِهِمْ بآيات الله من بعد ما تبينت) yani "gerçekler ortaya çıktıktan sonra Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri sebebiyle. Mukātil de şöyle demiştir: Tevrat'taki muhtevayı ikrarlarından dönmeleri ve Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri, yani İncil'i ve Kur'ân'ı inkâr etmeleri sebebiyle. Bunlardan maksat da Yahudilerdir.

Haksız yere peygamberleri öldürmeleri sebebiyle. Bu ilâhî beyan peygamberleri gerçekten öldürdükleri mânasına gelebileceği gibi buna yeltenmiş olmaları anlamına gelmesi de ihtimal dâhilindedir. Nitekim Hz. Peygamber'i (s.a.) de birkaç kez öldürmeye yeltenmişlerdi. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: Onlar "nebîleri" öldürüyorlardı; "resûller" ise korunmuş kişilerdi, dolayısıyla hiçbir resûl öldürülmemiştir[274]. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak "Biz elçilerimize mutlaka yardım ederiz"[275]; "Zafere mutlaka onlar ulaşacaklar"[276] diye buyurmaktadır?

Kalplerimiz kılıflanmıştır demeleri sebebiyle. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanmıştır: Birincisi, onlar "kalplerimiz ilim kabıdır" ne duyarsa ezberler, Kur'ân ise kapalı ve perdeli bir kitaptır diyorlardı[277]. İkincisi, onlar şöyle diyorlardı: Senin söylediğine kalplerimiz kapalıdır[278], ne söylediğini anlamıyoruz, bu şekilde onu okumak, kapalı kalmaktadır[279]. Sonra Cenâb-ı Hak şöyle

---

274 Bu rivayeti kaynaklarda bulamadım. Ama Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Andolsun biz İsrâiloğulları'ndan kesin söz almış ve onlara peygamberler (resûller) göndermiştik. Ne zaman bir peygamber (resûl) onlara nefislerinin hoşlanmadığı bir şey getirdiyse, bir kısmına yalancı dediler, bir kısmını da öldürdüler" (el-Mâide, 5/70). Cenâb-ı Hak burada, onların resûlleri öldürdüklerini haber vermektedir.

275 el-Mümin, 40/51.

276 es-Sâffât, 37/172.

277 Yani Kur'ân kapalıdır, anlaşılmıyor diyorlar, onu makul ve anlaşılır olmamakla itham ediyorlardı.

278 Muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Dediler ki: Bizi çağırdığın şeylere karşı kalplerimiz kapalıdır, kulaklarımızda da sağırlık var; bir de seninle bizim aramızda perde bulunmaktadır. Sen yapacağını yap, biz de yapmaktayız!" (Fussılet, 41/5).

279 Yani onlar, bizim kalplerimiz kapalıdır, Kur'ân'ı anlamıyoruz, diyorlardı. Alaylı bir şekilde kendilerinin ahmak ve anlayışsız kişiler olduklarını söylüyorlardı. İbn Manzûr şöyle dedi: "Kılıf, bir şeyi içine alan kaptır… Çoğulu "ğalef" (غلف) gelir. Kalbin kılıflı olması, gaflet içinde olması demektir. Sanki o bir kılıfla kaplanmış ve hiçbir şeyi anlamamaktadır. Azîz Kur'ân'da "Onlar, kalplerimiz kılıflanmıştır, diyorlardı" (el-Bakara, 2/88) buyurulmaktadır. Sağırdır mânasına geldiği de söylenmiştir. Kelimeyi "guluf" (غُلُف) şeklinde okuyanlar, çoğul mânasını kastetmektedirler. Yani bir kılıf nasıl içine koyulan şeyin kabı ve muha-

buyurmaktadır: [§]**İnkâr etmeleri sebebiyle Allah o kalpler üzerine mühür** 100
vurmuştur. Bu cümlenin onların, "Bizim kalplerimiz ilim kaplarıdır, ne duyarlarsa anlar" sözlerinin cevabı ve reddiyesi olması muhtemeldir. Allah Teâlâ burada inkâr etmeleri sebebiyle kalplerine mühür vurduğunu, dolayısıyla hiçbir şey anlamadıklarını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَبِكُفْرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ عَلٰى مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظٖيمًا 

156. "Bir de inkâr etmelerinden ve Meryem'e büyük bir iftira atmalarından."

Meryem'e büyük bir iftira atmalarından. İbn Abbâs şöyle demiştir: Onlar Meryem'e zina iftirası atmışlar[280]. "Gerçekten sen çirkin bir şey yaptın!"[281] demişlerdi. Şöyle de denilmiştir: Bu âyetteki **inkâr etmelerinden** meâlindeki ifade, Hz. Muhammed'i (s.a.) ve Kur'ân'ı inkâr etmelerinden, demektir. **Meryem'e iftira sözü** de, "Gerçekten sen çirkin bir şey yaptın!"[282] demeleriydi.

وَقَوْلِهِمْ اِنَّا قَتَلْنَا الْمَسٖيحَ عٖيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللّٰهِ وَمَا قَتَلُوهُ
وَمَا صَلَبُوهُ وَلٰكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ وَاِنَّ الَّذٖينَ اخْتَلَفُوا فٖيهِ لَفٖى شَكٍّ
مِنْهُ مَا لَهُمْ بِهٖ مِنْ عِلْمٍ اِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ وَمَا قَتَلُوهُ يَقٖينًا ﴿١٥٧﴾ بَلْ
رَفَعَهُ اللّٰهُ اِلَيْهِ وَكَانَ اللّٰهُ عَزٖيزًا حَكٖيمًا ﴿١٥٨﴾

157. "Allah elçisi Meryem oğlu Îsâ Mesîh'i öldürdük, demeleri yüzünden... Hâlbuki onu ne öldürdüler ne de çarmıha gerdiler; (başkası ona benzer kılındığı için) ***şüphe içine düşürüldüler. Onun hakkında ihtilafa düşenler bu konuda tam bir kararsızlık içindedirler. Bu hususta zanna uyma dışında hiçbir bilgileri yoktur ve kesin olarak onu öldürmemişlerdir."***

158. "Bilâkis Allah onu kendine kaldırmıştır. Allah izzet ve hikmet sahibidir."

---

fazası ise, bizim kalplerimiz de ilim kabıdır diyorlardı. Bu kelimede lâm harfi sâkin kılınınca "ğulf" diye okunursa kelimenin çoğulu "eğluf" (أغلف) olur ve hiçbir şey anlamıyor mânasına gelir" (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab,* "غلف" md.).

280 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* VI, 12; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr,* II, 727.

281 Meryem, 19/27.

282 Meryem, 19/27.

Mesîh'i öldürdük, demeleri yüzünden... Denilmiştir ki Cibrîl aleyhisselâm Hz. Îsâ'yı (s.a.) bereketle meshettiği için ona Mesîh adı verilmiştir; mefûl mânasında fâil kalıbı kullanılarak, bu kullanım dilde caizdir. Şöyle de denilmiştir: Mesîh, mesheden demektir, çünkü Hz. Îsâ aleyhisselâm hastayı, alaca illetine maruz kalanı ve anadan doğma körü meshedip iyileşmesini sağladığı için kendisine Mesîh denilmiştir. Bu da fâil (الفاعل) mânasına faîl (الفعِيل) sîgasıyla caizdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah elçisi Meryem oğlu Îsâ Mesîh'i öldürdük, demeleri yüzünden. Bazı grupların bu âyet-i kerîme ile iki açıdan ilişkisi vardır. Birincisi, duyularla
101 algılayıp gözle görme olaylarında yanılma ve hata etme ihtimali, [§]ikincisi, mütevatir haberlerin de hatalı ve yalan olma ihtimalidir[283]. Âyette sözü edilen olay hakkında şöyle denilmiştir: Yahudiler, kendisini öldürmek için Hz. Îsâ'yı (s.a.) arıyorlardı, bir evde onu kuşatmışlardı; o sırada yanında Havârîlerden bazıları da vardı. Geceyi Hz. Îsâ'yı koruyarak geçirdiler. Allah Teâlâ Îsâ'ya (s.a.) "Ben seni vefat ettireceğim, seni katıma yükselteceğim"[284] diye vahyetti, o da bunu ashâbına bildirdi ve şöyle dedi: Hanginiz benim şeklime girerek öldürülmeyi göze alır, Allah da kıyâmet günü onu benimle aynı makama koyar? İçlerinden biri; "Ben ey Allah'ın Resûlü'" dedi. Bunun üzerine Allah onun suretini Hz. Îsâ'ya (s.a.) benzetti, Îsâ'yı da katına yükseltti. Sabah olunca insanlar Îsâ'nın benzeri olan kişiyi aldılar ve onu çarmıha gerip öldürdüler[285]. Hz. Îsâ'ya benzetilen kişinin Yahudilerden biri olduğu da söylenmiştir. Bu rivayette şöyle bir detay da bulunmaktadır: Yahudiler kendisini öldürmek istediklerinde Hz. Îsâ (s.a.) bir eve girip saklandı, onu aramak üzere eve geldiler. O sırada onlardan bir adam da kendisini öldürmek üzere eve girdi ve çıkmakta gecikti, arkadaşları onun Hz. Îsâ ile savaşmakta olduğunu zannetmişlerdi. Sonra adam Îsâ suretinde dışarı çıkınca onu öldürdüler[286].

Bu âyetle ilgili olarak bazıları [bir soru sorarak] şöyle demiştir: İnsanlar, kendisine çok benzediği için o adamı Îsâ zannıyla öldürmüşlerdi, halbuki o, Îsâ değildi. Peki, müşahedeye ve gözle görülmeye dayanan bir hususun gerçekte başka bir şekilde olmasının ne engeli vardır? Nitekim o insanlar, o kişinin Îsâ

---

283 İlki, duyularla algılamada hata ihtimali bulunduğundan eşyanın (nesnelerin) gerçekliği yoktur diyen Sofistlerin görüşüdür, ikincisi de Mûtezile'den bazılarının görüşüdür (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 201a).

284 Âl-i İmrân, 3/55.

285 Buna benzer bir rivayet İbn Abbâs ve Katâde'den nakledilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 14; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 727-728).

286 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, VI, 10.

olduğunu müşahede ile ve gözleriyle görmüşlerdi, o, Îsâ değildi. *En doğrusunu Allah bilir ya.* [§]Şu da varki Hz. Îsâ'nın öldürüldüğü haberi de tevatür yoluyla yayılmıştı, ama bu haber yalandı. Peki mütevatir haberlerin de yalan ve yanlış olabileceğine engel olan şey nedir?[287] 102

Buna şu cevap verilmiştir: Kıssada anlatıldığına göre Hz. Îsâ'nın (s.a.) öldürüldüğü haberi, altı veya yedi kişi tarafından yayılmıştı. Bu sayıda insan tarafından yayılan bir haber, bize göre âhâd haberlerdendir. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın, **(başkası ona benzer kılındığı için) şüphe içine düşürüldüler** anlamına gelen beyanındaki bu şüphenin habere yönelik bir şüphe olması mümkündür: Acaba ona benzetilen kişi mi öldürülmüştü, yoksa gerçekten Îsâ mı öldürülmüştü?[288] Bazı rivayetlerde şöyle anlatılmıştır: İnsanların Hz. Îsâ'yı (s.a.) evin içinde aramışlar fakat bulamamışlar, kendilerinden hiçbiri de oradan ayrılmamıştı; bu sebeple "onu öldürdük" dediler[289]. Çünkü onlar, Îsâ'nın eve girdiğini, kendileri de hemen arkasından girdiklerini ve fakat onu bulamadıklarını söyleyecek olsalardı bu, onun peygamberliğinin en büyük delillerinden biri olurdu, bu yüzden öyle demekten hoşlanmamış, yalan olduğu halde "onu öldürdük" demeyi tercih etmişlerdi. İşte bu, bu meselede onların kafalarında meydana gelen bir karışıklıktı. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu mümkün olmakla birlikte, onlar, bu anlayışın göz yanılmasından doğduğunu söylemediler. Eğer tefsircilerin söylediği gibi o kendisine benzetilen kişi ise, [§]o zaman bu, Hz. Îsâ'nın peygam- 103
berliğinin mûcizelerinden biri olur. Demek ki Cenâb-ı Hak, onun mûcizelerini kendisi öldükten sonra da, hayatta iken de insanlar arasında canlı bıraktı demektir[290]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

287 Bu âyette iki açıdan problem vardır. Birincisi, duyularla gerçekleşen algıların yalan ve yanlış olabileceği ihtimalinden dolayı "eşyanın hakikati (nesne ve olayların gerçekliği) yoktur" diyen Sofistlerin problemidir... İkincisi, mütevatir haberin de yanlış olabileceği ihtimalinden dolayı onu delil kabul etmeyen Mûtezile'den bazılarının problemidir. Yahudilerle Hıristiyanlar arasında Hz. Îsâ'nın öldürüldüğü haberinin mütevatir olmasına rağmen bunun yalan olduğu nasıl görülmez?" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 201a).

288 Yani insanlar haberlerin farklılığından dolayı Hz. Îsâ'nın (s.a.) durumundan şüpheye düşmüşlerdi; acaba gerçekten Îsâ mı öldürülmüştü, yoksa ona benzetilen kişi mi? Semerkandî şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın '(başkası ona benzer kılındığı için) şüphe içine düşürüldüler' meâlindeki beyanı, ona benzetilen insanın öldürüldüğü mânasına gelebileceği gibi, bu anlama gelmemesi de muhtemeldir, buna göre maksat şüpheye düşürülmek ve karıştırmaktır. 'Onlar şüphe içine düşürüldüler' meâlindeki âyetin anlamı budur, yani onlara mesele karıştırılmıştır. Bununla onun Hz. Îsâ (s.a.) olduğunu zanneden evin dışındaki serseri takımını kastediyorum" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 201a).

289 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, VI, 10.

290 Eğer mesele tefsircilerin söylediği gibi o, kendisine benzetilen kişi idiyse, bu da gerektirici bir husus değildir, çünkü mütadın hilafına olarak Hz. Îsâ'nın (s.a.) Allah katına yükseltilmesi ve başka birinin ona benzetilmesi, onun peygamberliğinin mûcizelerinden biri olur.

Onun hakkında ihtilafa düşenler bu konuda tam bir kararsızlık içindedirler. Denilmiştir ki onlar Hz. Îsâ'nın öldürülmesi konusunda kararsızlık içindedir, acaba öldürülmüş mü, yolsa öldürülmemiş mi? Şöyle de söylenmiştir: Onlar Îsâ'nın şahsı hakkında kararsızlık içindedir, yani onun Allah'ın oğlu olup olmadığından şüphe ediyorlar. **Bu hususta zanna uyma dışında hiçbir bilgileri yoktur.** Yani onlar bu konuda sadece **zanna uymaktadırlar,** kesin bilgiye dayanarak değil, zanna dayanarak konuşmaktadırlar. **Kesin olarak onu öldürmemişlerdir.** Yani onlar kesin olarak zanlarını yok etmediler[291]. **Bilâkis Allah onu kendine kaldırmıştır. Allah izzet sahibidir.** Denildi ki **İzzet sahibidir,** yani Allah, onlarla Îsâ arasına girerek kendisini öldürmelerine ve ona ulaşmalarına engel olduğunda izzet sahibiydi. **Hikmet sahibidir.** Yani Allah, onu canlı olarak yükseltmeye hükmetmiştir. **Allah izzet ve hikmet sahibidir,** İbn Abbâs'ın şöyle dediği nakledilmiştir: **Allah izzet ve hikmet sahibidir,** yani O'nun elçileri mâsûmdur; bu husus şu ilâhî beyanlarda yer almıştır: "Allah 'Elbette üstün geleceğim, ben ve elçilerim' diye yazmıştır. Şüphesiz Allah güçlüdür, üstündür"[292]; "Andolsun ki elçi olarak gönderdiğimiz kullarımıza geçmişte söz vermiştik: Zafere mutlaka onlar ulaşacaklar"[293]. Biz bu hususu daha önce zikretmiştik[294].

وَاِنْ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِه۪ قَبْلَ مَوْتِه۪ۚ وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكُونُ
عَلَيْهِمْ شَه۪يدًاۚ 

Dolayısıyla bunun, beşerin âciz kaldığı şeylerden olması münasebetiyle kâfirlerin onu aşağılamalarından korunmuş olduğu ortaya çıkar. Biz deriz ki bu, Yüce Allah'tan onun peygamberliği konusunda gelen ve davetinin doğruluğuna işaret eden bir mûcizedir. Bu, duyularla algılananın tabiat kanunlarının uygun oluşuna bir zarar getirmez, çünkü Cenâb-ı Hak, her ne kadar her şey O'nun kudreti dâhilinde ise de tabiatta hâkim kanunu duyu algısını değiştirmeye bağlamamıştır. Tabiata hâkim olan kanuna aykırı olarak meydana gelen mûcize hiçbir zaman tabiatın işleyişini tersine çevirmez" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 201a; Medîne nüshası, vr. 226a).

291 Taberî şöyle der: "Bu, bir adamın, zanna dayanarak konuşan ve kesin bilgiye dayanmayan başka birine şöyle demesine benzer: Bu meseleyi ilmen öldüremedin, onu kesin olarak öldüremedin. 'Onu öldüremediler' cümlesindeki zamir, zanna râcidir" (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 17).

292 el-Mücâdile, 58/21.

293 es-Sâffât, 37/171-172.

294 bk. en-Nisâ, 4/155.

159. "Ehl-i Kitap'tan her biri ölümünden önce ona mutlaka iman edecektir; o da kıyâmet gününde onlara şahit olacaktır."

Ehl-i Kitap'tan her biri ölümünden önce ona mutlaka iman edecektir. Bu ilâhî kelâm hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: [§]**Ölümünden önce,** beyanı Îsâ'nın ölümünden önce anlamına gelir, 104
Hz. Îsâ gökten inince herkes ona iman edecek. Hasan-ı Basrî böyle demiştir[295]. Kelbî'nin kanaati şöyle: Deccâl ortaya çıkınca Cenâb-ı Hak Hz. Îsâ'yı indirecek ve o da Deccâl'ı öldürecek, bunun üzerine Ehl-i Kitab'ın geride kalanı ona iman edecek, Yahudilerden ve Hıristiyanlardan müslüman olmayan kimse kalmayacaktır[296]. Bazıları şöyle demiştir: **Herkes ölümünden önce ona mutlaka iman edecektir,** yani Ehl-i Kitab'tan olan kişi ölmeden önce ona iman edecek, hiçbir Yahudi Îsâ aleyhisselâma iman etmeden ölmeyecektir. İbn Abbâs'ın (r.a.) da şöyle dediği nakledilmiştir: Hiçbir Yahudi Îsâ aleyhisselâma iman etmeden ölmeyecek. Kendisine, kılıçla öldürülse de mi? diye sorulmuş, o da, evet, kılıçla öldürülse de cevabını vermiştir. Ubeyy'in mushafında "illâ leyu'minunne bihî kable mevtihim" (إلا ليؤمنُنّ به قبل موتهم) "Onlar ölmeden önce mutlaka ona iman edecekler şeklindedir[297]. Âyetin tefsiri, şayet bu ikincisi ise, o zaman âyet onların reisleri hakkındadır demektir; onlar liderliklerini ve menfaatlerini kaybedecekler korkusuyla iman etmemişlerdi, ama ölüm gelip çattığında bunları kaybedeceklerini anlayınca, işte o zaman iman ederler. *En doğrusunu Allah bilir,* ama bu, şu ilâhî beyana benzemektedir: "Kötülükleri yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çattığında 'Ben şimdi tövbe ettim' diyenlerle kâfir olarak ölenler için kabul edilecek tövbe yoktur"[298]. Ne var ki o zaman da iman etmelerinin kendilerine faydası olmayacaktır. "Daha önce inanmamış olan kimseye, Rabbinden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz"[299]. Çünkü o, gerçek bir iman değil azaptan kurtulma arzusunun doğurduğu zorunlu imandır. Şayet gerçek bir iman olsaydı kabul edilirdi, evet o, azabı bertaraf etme imanıdır; tıpkı Firavun'un şu sözü gibi: "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık' derler"[300]. Bu da hakiki iman değil, kendilerinden azabı savma imanıdır, çünkü şayet o gerçek iman olsaydı, mutlaka kabul edilirdi. O sa-

---

295 Bu görüş İbn Abbâs ve Hasan-ı Basrî'den rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* VI, 18; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr,* II, 733, 735).

296 Buna benzer bir rivayet İbn Zeyd'den nakledilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* VI, 19; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr,* II, 734).

297 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* VI, 20; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr,* II, 733.

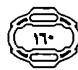
298 en-Nisâ, 4/18.

299 el-En'âm, 6/158.

300 el-Mümin, 40/84.

dece azabı savma imanıdır. Tıpkı Firavun'un "Tam boğulmak üzereyken: Elhak inandım ki, İsrâiloğulları'nın iman ettiğinden başka tanrı yokmuş!"[301] demesi gibi. Onun imanı da kabul edilmemişti, çünkü o da azabı savma imanı ve zorunlu iman idi, gerçek iman değildi. İşte yukarıda izahına çalıştığımız âyet de bu anlamdadır. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.* Bu âyet-i kerîmenin başlangıcı İbn Mesûd'un mushafında "ve in min ehli'l-kitâbi
103 illâ le-yu'minenne kable mevtihi" (وإن من أهل الكتاب إلا من ليؤمنن قبل موته) [§]Yani "Ehl-i Kitap'tan olan herkes, mutlaka ölümünden önce iman edecektir" şeklinde; Hafsa'nın mushafında da "ve in küllün min ehli'l-kitâbi lemmâ le-yu'minenne bihî kable mevtihi" (وإن كلّ من أهل الكتاب لمّا ليؤمنن به قبل موته) yani "Bütün Ehl-i Kitap ölümünden önce ona mutlaka iman edecektir" şeklinde yer almıştır. **Mutlaka iman edecektir** beyanıyla bazıları Allah'a iman edeceğinin kastedildiğini, bazıları Hz. Îsâ'ya, bazıları da Hz. Muhammed'e iman edeceğinin kastedildiğini söylemişlerdir. Zaten Îsâ aleyhisselâm yeryüzüne inince insanları Muhammed aleyhisselâma inanmaya davet edecektir.

O da kıyâmet gününde onlara şahit olacaktır. Bu beyan hakkında şöyle denilmiştir: Hz. Îsâ'nın (s.a.) Rabbinin risâletini insanlara tebliğ ettiğine ve kendisinin de O'nun kulu olduğunu ikrar ettiğine **Allah şahitlik edecektir.** Buradaki şehîd kelimesinin, koruyan anlamına geldiği de söylenmiştir. Şöyle de denilmiştir: **Kıyâmet günü** Hz. Îsâ (s.a.) **onlara şahit olacaktır**. Hz. Muhammed (s.a.) **onlara şahit olacaktır** da denilmiştir. Bunların hepsi ihtimal dâhilindedir, kastettiği şeyi en iyi bilen Allah'tır.

فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ
وَبِصَدِّهِمْ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ كَثِيرًا 

160. "Yahudilerin zulmü sebebiyle, bir de pek çok kimseyi Allah yolundan engellemeleri yüzünden önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık."

Yahudilerin zulmü sebebiyle, önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık. Şayet Kur'ân-ı Kerîm'de bundan başka bir âyet olmasaydı, her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah'ın **Temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık** meâlindeki beyanına, hakiki haramlığa değil, engel olmak anlamı verirdik. Çünkü onlar kâfirdiler, helâlden ve haramdan

---

301 Yûnus, 10/90.

neler yediklerine aldırmazlar ve onları yemekten çekinmezlerdi. Durum böyle olunca, âyetin "engel olmak" anlamında kullanılmış olduğu anlaşılır. Tıpkı "Biz önceden onun, başka sütanneleri kabul etmesini engellemiştik"[302] meâlindeki âyette olduğu gibi; bu, haram kılmak değildi, sadece engel olmaktı, yani ona annesinin dışında başka birinden süt emmesine engel olmuştuk. İşte izahına çalıştığımız âyet de bu anlamda olmalıdır. Şimdi, onlara engel olmak da iki şekilde olur. Birincisi, Hz. Yûsuf'un (s.a.) kıtlık yılları ve Mekke'de yaşanan kıtlık dönemi[303] gibi, yağmurun az yağması sebebiyle ürünün yetişmesine mani olmak şeklinde olur. [§]İkincisi ise ne alış, ne satış ve ne de bağış şeklinde bulun- 106
ma imkânı verilmeden halkın engellenmesi şeklinde olur. Fakat **Helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık** meâlindeki ilâhî beyan engel olmak anlamına değil, haram mânasına geldiği başka bir âyette sözkonusu edilmektedir: "Yahudilere mahsus olmak üzere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları yada kemiğe karışan yağlar hariç olmak üzere, sığır ve koyunun ise iç yağlarını onlara haram kıldık. Taşkınlıkları yüzünden onları böyle cezalandırdık"[304]. Cenâb-ı Hak burada, taşkınlıklarının cezası olarak Yahudilere bunların haram kılındığını haber vermektedir. İşte bu âyet, açıklamaya çalıştığımız âyetin, belirttiğimiz gibi hakiki haram kılmak anlamına geldiğine yönelik bir delildir. Âyette zikredilen şeyleri her ne kadar onların helâl saymadıkları muhtemel ise de, onlar helâl saymasalar da faiz alıyorlardı, bundan dolayı onlar kendilerine haram edilmiştir. **Helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık** meâlindeki ilâhî kelâm -Allah rahmet eylesin- âlimlerimizin görüşlerine de delil teşkil etmektedir: Biri, "bu mal falancanındır, ondan satın aldım" dediğinde artık bu mal onundur, kendisinden alınamaz. Onun "bu mal falancınındır, ondan satın aldım sözü" zâhirde, onu falandan aldığı zaman artık mal o falanın değildir demektir ve dolayı bir anlam olarak malın kendisine ait olduğunun ikrarıdır. Sanki o şöyle demektedir: Bu mal falancınındı, ama ben ondan satın aldım. İşte **Helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık** meâlindeki âyet de böyledir, yani bunlar onlara helâldi, demektir. Nitekim İbn Mesûd ile İbn Abbâs'ın mushaflarında da böy-

---

[302] el-Kasas, 28/12.

[303] Abdullah b. Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: ...Kureyş mensupları, Hz. Peygamber'e isyan edince, Resûlullah (s.a.) onlara Yûsuf'un yılları gibi kıtlık yılların oluşması için beddua etmişti. Bunun üzerine bir kıtlık ve zorluk dönemi başladı, o kadar ki insanlar kemikleri bile yemeye yönelmişti. Kişi göğe bakardı da yaşadığı zorluktan dolayı gökle kendi arasında bir dumanın bulunduğunu görür gibi oluyordu (Buhârî, "Tefsîr", 44/2; Müslim, "Sıfatü'l-münâfikîn", 40).

[304] el-En'âm, 6/146.

ledir: "Harremnâ aleyhim tayyibâtin uhıllet lehum" (حرّمنا عليهم طيبات أحلّت لهم), yani daha önce onlara helâl olan şeyleri biz kendilerine haram kıldık[305].

107 [§]**Pek çok kimseyi Allah yolundan engellemeleri yüzünden,** yani insanları Allah'ın yolundan çok çeşitli şekillerde engelledikleri için. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir. Biri, onlar câhilleri ve akılsız kişileri Allah yolundan engelliyorlardı; bâtıl olan ve Allah yolunun dışında kalan hususlara kılavuzluk ediyorlardı, bu engelleme ihtimal dâhilindedir. Diğeri de, onlar öldürme ve savaş yoluyla insanları Allah'ın yolundan engelliyorlardı.

وَاَخْذِهِمُ الرِّبٰوا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَاَكْلِهِمْ اَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ
وَاَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا اَلِيمًا ١٦١

161. "Kendilerine yasaklandığı halde faizi almaları ve haksızlıkla insanların mallarını yemeleri yüzünden içlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık."

Kendilerine yasaklandığı halde faizi almaları yüzünden. Bu ilâhî beyan, faizin Muhammed ümmetine haram kılındığı gibi diğer bütün ümmetlere de haram kılındığına delâlet etmektedir. **Haksızlıkla insanların mallarını yemeleri yüzünden,** meâlindeki beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi, onlar rüşvet alarak insanların mallarını haksızlıkla yiyorlardı. "Onlar haram yemekte yarışıyorlardı"[306] meâlindeki âyetten maksadın da rüşvet olduğu söylenmiştir. Diğer ihtimal ise, şöyle denilmiştir: Onlar Tevrat'taki hükümleri değiştirerek halkın ve câhil kişilerin mallarına el koyuyorlardı. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) görüşüdür.

İçlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık cümlesinin mânası açıktır.

لٰكِنِ الرَّاسِخُونَ فِى الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَٓا اُنْزِلَ
اِلَيْكَ وَمَٓا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلٰوةَ وَالْمُؤْتُونَ

305 İbn Abbâs'ın (r.a.) kırâati için bk. İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *el-Mesâhif*, 77; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 743.

306 "Onlardan birçoğunun günaha girmede, haksızlık etmede ve haram yemede birbirleriyle yarıştıklarını görürsün. Yapmakta oldukları şey ne kötüdür!" (el-Mâide, 5/62).

الزَّكٰوةَ وَالْمُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ اُو۬لٰٓئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ اَجْرًا عَظِيمًا 

162. "Onlar arasından ilimde derinleşmiş olanlarla müminler -ki bunlar sana indirilene ve senden önce indirilmiş olana iman ederler- namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve âhiret gününe inananlar başkadır. İşte onlara pek yakında büyük mükâfat vereceğiz."

Onlar arasından ilimde derinleşmiş olanlar. Allah Teâlâ burada ilimde derinleşmiş olanları istisnâ etmiştir. Rusûh, bir şeyin kalpte sağlam olarak yerleşmesidir. İlim kalpte yerleşmiş, iman kalpte yerleşmiştir, denilir. **Onlar arasından ilimde derinleşmiş olanlarla müminler -ki bunlar sana indirilene ve senden önce indirilmiş olana iman ederler- namazı kılanlar** meâlindeki ilâhî beyan hakkında Hz. Âişe'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu bir kâtip hatasıdır, o, "ve'l-mukīmûne's-salâte ve'l-mu'tûne'z-zekâte" (والْمُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَالْمُؤْتُونَ
الزَّكَاةَ) şeklindedir[307]. [§]İbn Mesûd'un mushafında da "ve'l-mukīmûne's-salâte 103
ve'l-mu'tûne'z-zekâte" (والْمُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ) şeklindedir[308]. Kisâî şöyle demiştir: Bizim kırâatimiz, "ve'l-mukīmîne's-salâte" (وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ) şeklindedir; yani Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Onlar sana indirilene ve senden önce indirilmiş olana inanırlar, namazı kılmak gerektiğine de inanırlar; tıpkı Allah Teâlâ'nın Bakara sûresinde "asıl erdemli kişi, Allah'a iman edendir"[309] buyurması gibi. Bunun anlamı şudur: Asıl erdem, Allah'a iman etmektir. Bazıları şöyle demiştir: **Onlar sana indirilene ve senden önce indirilmiş olana iman ederler** ve namazı kılanlara, yani peygamberlere. Hafsa'nın (r.a.) mushafında ise şöyle kaydedilmiştir: "Lâkini'r-râsihûne... ecren azîmen" (لكن الراسخون ... أجراً عظيماً)

Onlardan ilimde derinleşmiş olanlar ve müminler sana indirilene ve senden önce indirilmiş olana iman ederler. Namaz kılmak ve zekat vermek emrine iman ederler, Allah'a ve âhiret gününe inananlara büyük mükâfat vereceğiz". Ubey b. Kâb'ın rivayeti de (الْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ) şeklindedir[310].

---

307 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* VI, 25; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr,* II, 744-745.

308 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* VI, 25; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr,* VI, 13.

309 el-Bakara, 2/177.

310 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* VI, 26; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr,* VI, 13.

إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَوْحَيْنَا
إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَعِيسَى
وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَارُونَ وَسُلَيْمَانَ وَآتَيْنَا دَاوُودَ زَبُورًا 

163. "Biz Nûh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Ve İbrâhim'e, İsmâil'e, İshak'a, Yakūb'a, torunlara, Îsâ'ya, Eyyûb'a, Yûnus'a, Hârûn'a ve Süleyman'a vahyettik. Dâvûd'a da Zebûr'u verdik."

Biz Nûh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Bu ilâhî beyan hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Denildi ki: **Nûh'a vahyettiğimiz gibi** kısmının başında yer alan **gibi** anlamındaki kâf (ك) bağlantı harfi olup anlamı da şudur: Biz Nûh'a ve ondan sonra zikredilen peygamberlere vahyettiğimiz şeyi sana da vahyettik, yani sana indirilenle diğer peygamberlere indirilen şeyler arasında fark yoktur, şu ilâhî beyanlarda zikredildiği gibi: "O Kur'ân, şüphesiz öncekilerin kitaplarında da vardır"[311]; "Bunlar önceki kitaplarda da vardır"[312]. Şöyle de söylenmiştir: **Biz, Nûh'a** ve diğer zikredilenlere deliller ve mûcizeler **vahyettiğimiz gibi sana da** deliller ve mûcizeler
109 **vahyettik.** [§]Yani Allah Teâlâ diğer peygamberlerin risâlet ve nübüvvet iddialarını doğrulayan delilleri ve mûcizeleri onlara verdiği gibi -ancak ümmetleri onlara inanmamıştır- sana da risâletine ve nübüvvetine işaret eden çeşitli deliller ve mûcizeler vermiştir. Şöyle de denilmiştir: Yahudiler; şayet Muhammed peygamber olsaydı, Mûsâ'ya vahiy sözkonusu olmadan bütün halinde bir kitap verildiği gibi, ona da bütün halinde kitap verilmesi gerekirdi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak da şöyle buyurmuştur: **Biz Nûh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik.** Yani Mûsâ'ya (s.a.) bütün halinde kitap verildiği gibi diğer peygamberlere bütün halinde verilmemiş[313], fakat onlar da resûl olmuşlardır. Buna göre kendisine Mûsâ aleyhisselâm gibi bütün halinde kitap verilmeyen Muhammed aleyhisselâm da resûldür. Böyle

---

311 eş-Şuarâ, 26/196.

312 el-A'lâ, 87/18.

313 Bu ifadeyi kaynaklarda aynı şekilde bulamadım, ama İbn Abbâs'tan şöyle rivayet edilmiştir: Sükeyn ve Adî b. Zeyd dediler ki: Ey Muhammed! Biz Mûsâ'dan (s.a.) sonra Allah'ın bir insana bir şey indirdiğini bilmiyoruz. Onların bu sözü üzerine Cenâb-ı Hak, "Biz Nûh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik" meâlindeki âyeti indirmiştir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 28; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 745).

yapması Allah'ın dilediğini yapan bir varlık olmasından dolayıdır. O, dilediğine bütün halinde kitap verir, dilediğine de farklı zamanlarda vahiyler gönderir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Biz İbrâhim'e, İsmâil'e, İshak'a ve Yakūb'a vahyettik ve zikredilen diğerleri; Hz. İbrâhim'in ve Allah Teâlâ'nın ondan sonra sıraladığı evlatlarının şu ilâhî beyanından sonra zikredilmesi ihtimal dâhilindedir: **Biz Nûh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik.** Böyle olunca Hz. İbrâhim ile diğer belirtilenlere özel bir atıf yapılmış olur. Çünkü Cenâb-ı Hak Hz. Nûh'tan sonra diğer peygamberleri anmıştır, böylece onlar ona dâhil olmuştur. Sonra da diğerlerini, üstünlüklerini ve özelliklerini anlatmak için belirtmiştir. **Ondan sonra gelen peygamberler** meâlindeki ifadesiyle, Hz. Nûh ile Hz. İbrâhim arasındaki peygamberlerin kastedilmiş olması da muhtemeldir; ardından da Cenâb-ı Hak yeni bir cümleye başlayarak şöyle buyurmuştur: ve **Biz İbrâhim'e** ve adı geçenlere **vahyettik.** Hafsa'nın mushafında ise metin şöyledir: "İnnâ evhaynâ ileyke... ilâ İbrâhîme" (إنا أوحينا إليك ... إلى إبراهيم), yani "Biz Nûh'a vahyettiğimiz gibi, ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi ve İbrâhim'e vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik" şeklindedir. Bu rivayet de sözü edilen ümmetlere yeni bir vahyin hitap ettiğini gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu âyet, Karmatîler'in[314] görüşlerini reddetmektedir, onlar şöyle diyorlardı: Peygamberler altı, yedincisi zamanın kāimi, yani kendi imamlarıdır. [§] 110
Gerçek şu ki Cenâb-ı Hak bu âyette on sayısını aşkın peygamberi zikretmiştir, bu onların yalanını, muhayyilelerinin Şeytan tarafından karmakarış edildiğini ve kalplerini Şeytan'ın süslediğini göstermektedir.

وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَىٰ تَكْلِيمًا 

314 Ebu'l-Hasan el-Eş'arî Karmatîler'i Râfizîler'den saymıştır. Onların, imametin Ca'fer-i Sâdık'tan sonra torunu Muhammed b. İsmâil'e geçtiğini iddia ettiklerini söylemiştir. Onlar Muhammed b. İsmâil'in ölmediğini, bugüne kadar hayatta olduğunu, yeryüzüne hâkim olmadan ölmeyeceğini, çünkü onun mehdî olduğunu iddia ediyorlardı. Bu konuda seleflerinden naklettikleri bir takım haberleri delil gösterir, bu haberler yedinci imamın kāimi (imam adına işleri yürüten) olduğunu göstermektedir (bk. Eş'arî, *Makalâtu'l-İslâmiyyîn*, I, 26). Uygun olan, Bağdâdî'nin yaptığı gibi onların Bâtınîler'den sayılmasıdır, Bağdâdî onların Hamdân b. Karmat'a mensup olduklarını zikretmiştir. Hicrî üçüncü ve dördüncü asırlarda çeşitli fitneler ve savaşlar çıkarmışlardı (bk. Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, I, 267, 272-275).

164. "Bir kısım peygamberleri sana daha önce anlattık, bir kısmını ise sana anlatmadık. Ve Allah, Mûsâ ile gerçekten konuştu."

Bir kısım peygamberleri sana daha önce anlattık, bir kısmını ise sana anlatmadık. Bazı rivayetlerde belirtildiğine göre Yahudiler şöyle demişlerdi: Nasıl oluyor da zikredilen peygamberler arasında Mûsâ'nın ismi geçmiyor? Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, **Bir kısım peygamberleri sana daha önce anlattık,** diye başlayan âyeti indirmiştir. Burada işaret edilen peygamberler, Mekke'de nâzil olan En'âm sûresinde[315] ve diğer yerlerdeki âyetlerde zikredilmektedir. Bunun Medenî sûre olduğu da söylenmiştir. Sonra, **Bir kısmını ise sana anlatmadık,** meâlindeki ilâhî beyanda çeşitli deliller bulunmaktadır. Birincisi, bütün peygamberlere iman ettikten sonra onları tek tek ve sırasıyla bilmek imanın şartından değildir; çünkü Cenâb-ı Hak peygamberlerin bazılarını anlatmadığını haber vermektedir. Şayet onların hepsini bilmek imanın şartı olsaydı, Allah Teâlâ mutlaka hepsini anlatıp bir kısmını terketmesi ihtimali bulunmazdı. Bu durum, onları tek tek bilmenin imanın şartı olmadığına delildir. *En doğrusunu Allah bilir*. İkincisi, iman bilmek değil, tasdiktir. Zira insan bütün peygamberleri bilmekle değil, onlara toptan inanmak ve tasdik etmekle sorumlu tutulmuştur.

[Allah Teâlâ'nın Hz. Mûsâ İle Konuşması]

Ve Allah, Mûsâ ile gerçekten konuştu. Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler mevcuttur. Bazıları şöyle demiştir: Allah Teâlâ kelâmı ve sesi yarattı, sonra bunları Mûsâ'nın kulağına duyurdu. Diğerleri şöyle demiş: Allah Mûsâ için bir kitap yazdı ve o kitap sayesinde onunla konuştu, işte **Ve Allah, Mûsâ ile gerçekten konuştu** meâlindeki cümlenin mânası budur, yoksa Mûsâ vasıtasıyla kendi sözlü ile konuşmuş değildir. Aslında biz konuşmanın nasıl cereyan ettiğini bilmiyoruz; sadece O'nun bulunmayan bir sesi ihdas ettiğini ve onu Mûsâ aleyhisselâma -nasıl dilemiş, ne dilemiş ve neden dilemişse- öylece işittirdiğini bilmekteyiz. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın ezelî olmakla nitelendirilen
111 kelâm sıfatı, harfler, heceler ve seslerle nitelendirilemez; ayrıca [§]yaratıkların kelâmının nitelendiği niteliklerle de asla nitelendirilemez. "Bu, Allah'ın sözü-

---

[315] Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "İşte bunlar, kavmine karşı İbrâhim'e verdiğimiz delillerimizdir. Biz dilediğimiz kimselerin derecelerini yükseltiriz. Şüphesiz ki senin rabbin hikmet sahibidir, her şeyi bilmektedir. Biz ona İshak ve Yakûb'u da armağan ettik; hepsini de doğru yola ilettik. Daha önce de Nûh'u ve onun soyundan Dâvûd'u, Süleymân'ı, Eyyûb'u, Yûsuf'u, Mûsâ'yı ve Hârûn'u doğru yola iletmiştik. Biz, iyileri böyle ödüllendiririz. Zekeriyyâ, Yahyâ, Îsâ ve İlyâs'ı da (doğru yola iletmiştik). Hepsi de iyilerden idi. İsmâil, Elyesa', Yûnus ve Lût'u da (hidâyete erdirdik). Hepsini âlemlere üstün kıldık" (el-En'âm, 6/83-86).

dür" ifadesi ancak insanların ifade tarzına uygunluk ve mecâz olarak kullanılır, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanında olduğu gibi: "Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için"[316]. O'nun, ezelî olmakla nitelenen Allah'ın kelâmını işitmesi mümkün değildir. Ama insanların ifade tarzına uygun olsun diye ve mecâzî olarak böyle denir. **Ve Allah, Mûsâ ile gerçekten konuştu.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu ona mahsus bir şeydir anlamına gelir. Çünkü Allah'ın gönderdiği her peygamberin başkasında bulunmayan, sadece kendisine has bir özelliği vardır. İşte bu da Mûsâ aleyhisselâmın hususiyetidir, zira Cenâb-ı Hak orada hiçbir vasıta ve elçi olmaksızın kendisiyle konuşmuştur, diğer peygamberlere ise gönderdiği vahiylerle veya elçiler vasıtasıyla konuşmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve Allah, Mûsâ ile gerçekten konuştu. Burada kullanılan mastar kipi (teklîm), sözün hakikatine işaret etmektedir. Çünkü mastarlar dilde, kullanıldığı şeyin hakikatini tekit eder. Mûsâ aleyhisselâmın "Kelîmullah" diye ismine ek yapılması ve halkın dilinde dolaşan "Allah Mûsâ ile konuştu" sözü de bunu teyit etmektedir. İşte bu şunu göstermektedir ki Mûsâ'nın diğer peygamberlerin hiçbirinde bulunmayan özelliği, Allah'ın kendisiyle konuşmuş olmasıdır. Buna mukabil vahiy alması ve kendisine kitap verilmesi konusunda ise diğer peygamberlerle aynı durumdadır. Allah Teâlâ onu Mûsâ'ya ait bir özellik diye nitelendirdiği için bu yönüyle diğer peygamberlerden ayrılmaktadır. Her ne kadar bir peygamberin hususiyeti, bazan bütün peygamberlerin ortak olduğu bir anlama çekilmesi mümkün olsa da, yukarıda belirtildiği üzere yine de birçok peygamberin faziletini gösteren isimleri veya sıfatları vardır. İşte Allah'ın Mûsâ aleyhisselâmla konuşması da bu mânadadır.

رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللّٰهِ حُجَّةٌ بَعْدَ
الرُّسُلِ وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٦٥﴾

[§] ***165. "Müjdeleyen ve uyaran peygamberler gönderdik ki, insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın! Allah izzet ve hikmet sahibidir."*** 113

Müjdeleyen ve uyaran peygamberler gönderdik. Cenâb-ı Hak, kendisine itaat edenin ulaşacağı akıbeti müjdelemek, isyan edeni de varacağı akıbetle korkutmak üzere elçiler gönderdiğini haber vermektedir. Bu, varacağı bir

316 et-Tevbe, 9/6.

akıbet olmayan her işin abes olduğunun, bir hikmet taşımadığının bilinmesi içindir. Peygamberler insanları sonucu ve akıbeti olan bir şeye davet etmişlerdir. Zira her bir insan, akıbeti olmayan her işin hikmete dâhil olmadığı fikrine sahiptir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* **Müjdeleyen ve uyaran peygamberler gönderdik** meâlindeki ilâhî kelâmın mânası işte budur; Allah'a itaat edeni cennetle **müjdeleyen,** O'na isyan edeni de cehennemle **korkutan peygamberler.**

İnsanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın diye. Bu ilâhî beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Biri, **insanların "bize peygamberler göndermedin diye** Allah'a karşı bir delilleri olmasın -her ne kadar onların Allah nezdinde gerçekte böyle bir delilleri yoksa da- evet yok ki şöyle diyebilsinler: "Bize bir peygamber gönderseydin de, şu zillet ve rezillik başımıza gelmeden önce ona uymuş olsaydık"[317]. Diğeri de, **İnsanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın diye** meâlindeki âyette belirtilen delil, gerçek bir delil anlamına gelebilir. Fakat bu, bilinmesi akıl yoluyla değil, peygamberin bildirmesi yoluyla mümkün olan ibadetler ve şer'î hükümler hakkında sözkonusudur. Dinin kendi varlığına gelince, o akıl yoluyla bilinir, dolayısıyla insanların bu konuda Allah'a karşı ileri sürebilecekleri mukabil bir delilleri yoktur, çünkü insan, şayet düşünür ve tefekkürde bulunursa kendisini Allah'ın varlığına, birliğine ve O'nun Rab olduğuna götürecek deliller her insanın yaratılışında vardır. Fakat onların haklı bir gerekçeleri olmasa bile, Cenâb-ı Hak yine de insanların tutunacakları gerekçelerin önünü kesmek için peygamberler göndermiştir. Delil ve gerekçe ileri sürmek ancak ibadetler ve şer'î hükümler konusunda mümkün olsa da,
113 [§]Allah yine de onların tutunacakları her türlü delilin önünü kesmek için peygamberler göndermiştir[318]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[317] Tâhâ, 20/134.

[318] Şârihin açıklaması: Burada şöyle bir problem vardır: Kul, Allah'a karşı nasıl bir delil ileri sürebilir ki Allah Teâlâ peygamberler göndermek suretiyle kendisine karşı ileri sürülecek bu delillerin önünü kesmiş olsun? Bunun cevabı şudur: Güzel olanla çirkin olan, gerekli olanla sakıncalı olan hususların akıl yoluyla bilinebileceğini benimsemeyen şöyle demektedir: Hadisçilere göre Allah Teâlâ, günah işlesin işlemesin dünyada ve âhirette kullarından dilediğine azap etme hakkına sahiptir, hiçbir kimse Allah'a karşı bir delil ileri süremez... Çünkü O, mülkünde dilediği gibi tasarrufta bulunur. Yine onlara göre peygamberler göndermek küfrün delilini kesmek için değil, delil ileri sürmenin önünü kesmek içindir; çünkü Allah Teâlâ peygamber göndermeseydi, kâfirler kendilerinden azabı defetmek için delil ileri sürebilirlerdi. Nitekim O, şöyle buyurmaktadır: "Onlar şöyle diyeceklerdi: Bize bir peygamber gönderseydin de, şu zillet ve rezillik başımıza gelmeden önce ona uymuş olsaydık" (Tâhâ, 20/134). Hakikatte onların delil ileri sürmeleri sözkonusu değilse de, buradaki kesin delilden (huccet) maksat, onlarca delili tartışmaktan (ihticâc) ibarettir. Ehl-i Sünnet'ten ve diğerlerinden akıl yoluyla bilinir diyen rey ehlinin geneli de aynı görüşü

Allah izzet ve hikmet sahibidir. Yani O'nun izzetli kılmak istediği birine ve zelil kılmak istediği birine, bunları yapmaktan hiçbir şey âciz bırakamaz. **O, hikmet sahibidir,** her şeyi ait olduğu yere koymasını bilir. Bunun izahını çeşitli yerlerde yapmıştık.

لٰكِنِ اللّٰهُ يَشْهَدُ بِمَٓا اَنْزَلَ اِلَيْكَ اَنْزَلَهُ بِعِلْمِهٖ وَالْمَلٰٓئِكَةُ يَشْهَدُونَ
وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَه۪يدًا ﴿١٦٦﴾

166. "Fakat Allah sana indirdiğine, onu ilmiyle** (ilminin bir eseri olarak) **indirdiğine şahitlik eder; melekler de şahitlik ederler. Ve şahit olarak Allah yeterlidir."

Fakat Allah sana indirdiğine, onu ilmiyle (ilminin bir eseri olarak) indirdiğine şahitlik eder; melekler de şahitlik ederler. Bu âyet iki şekilde açıklanmıştır. Denilmiştir ki Allah, kıyâmet günü şahitlik edecektir, **Melekler de şahitlik ederler** ki sana indirilen bu Kur'ân, [§] Allah tarafından indirilmiştir; 114

---

benimser: "İnsanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın diye" meâlindeki âyette, aklın bilgi kaynağı olduğu dinin aslı gibi konularda delilin hakikati değil, "delil ileri sürmek" kastedilmektedir. Her ne kadar onlara göre dünyada ve âhirette kötü fiili cezalandırmak akıl cihetinden mümkün ise de, Ehl-i Sünnet'e göre bu cezalandırma onun çirkin olmasından değildir. Mûtezile ise buna karşı çıkar ve o bir bedeli olmayan çirkinliktir, der. Fakat Allah, küfrün, zulmün ve benzeri şeylerin çirkin olduğuna dair deliller koymuştur, bunların çirkin olduğunu akıl yoluyla bilmek de mümkündür. Zira düşünüldüğü takdirde kendisini Allah'ın birliğine götürecek deliller herkesin yaratılışında mevcuttur. Çirkin olduğuna dair delillerin varlığına rağmen inkâra kalkışmak, mâsiyettir ve günahtır. Dolayısıyla inkârda ve imanı terketmekte kimsenin mazereti olamaz. Buna göre peygamberleri göndermek de delilin önünü kesmek için değil, bilâkis delil ileri sürmenin (ihticâc) önünü kesmek içindir. Kötülük ve benzeri şeyleri aklın bilmesi gereklidir demeyen Bişr [b. Gıyâs] gibi bazı Ehl-i Rey mensuplarına gelince, onlar peygamberleri göndermek delilin önünü kesmek içindir, derler. Çünkü dünyada insanın, 'emredilen şey terk edildiğinde ve yasaklanan şey yapıldığında bunlara karşılık olarak azap konulduğuna dair bana neyi emrettiğini ve neyi yasakladığın bilmiyordum' demesinden daha makul bir mazeret olmaz. Cenâb-ı Hak şayet peygamber göndermeseydi, kendilerine azap edilmesi halinde kâfirler Allah'a karşı bu şekilde delil ileri sürebilirlerdi. Şu halde onların kanaatine göre peygamberleri göndermek delilin önünü kesmektir, böylece âyetin hakikatine uygun amel edilmiş olur. Akılcı olan Ehl-i Rey'den Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mensuplarına gelince onlar, bilinmesi akla değil işitmeye (vahye) bağlı olan konularda peygamber göndermek, delili geçersiz kılma amacı taşıdığını söylerler. Yani ibadetler ve şer'î hükümler de bilinir, bunların aslını değil, miktarını ve yapılış zamanlarını kastediyorum. Bunlar da akıl yoluyla bilinir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 203b; Medîne nüshası, vr. 229b).

onların "Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor"[319], "Bu ancak düzmece bir yalan"[320] ve "Bu, uydurmadan başka bir şey değil"[321] dedikleri gibi değildir. Şöyle de denilmiştir: **Fakat Allah sana indirdiğine şahitlik eder.** Yani yaratıkların bir benzerini meydana getirmekten âciz kaldığı ve onun ancak Allah tarafından geldiğini ikrar etmek zorunda kaldığı âyetleri ve delilleri açıklar. *En doğrusunu Allah bilir.* **Onu ilmiyle (ilminin bir eseri olarak) indirdi.** Bu ilâhî beyan iki şekilde anlaşılabilir. Biri, Allah Teâlâ bu âyetleri ve delilleri, Rab olduğunun âyetleri ve semâvî delilleri olduğu bilinsin diye indirmiştir anlamına gelebilir. Diğeri de, **Onu ilmiyle (ilminin bir eseri olarak) indirdi,** yani kimin kabul edeceği ve kimin etmeyeceğini bilerek indirmiştir, mânasına da gelebilir. Yoksa o, yeryüzü sultanlarının birbirlerine gönderdikleri ve kabul edilip edilmediğini, kimin kabul edip kimin etmeyeceğini bilmedikleri bazı mesajlar ve hediyeler gibi değildir. Şayet onlar bunu bilselerdi, kabul etmeyeceklerinden dolayı ne elçileri ve ne de hediyeleri gönderirdi. Yüce Allah burada kimin kabul edip kimin etmeyeceğini kendinden olarak bildiğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve şahit olarak Allah yeterlidir. Yukarıda belirttiğimiz iki yorumdan birine göre Allah kıyâmet günü ona şahit olmak üzere indirmiştir. Buradaki **şehîd** (شهيد) lafzının, açıklayan anlamına gelmesi de muhtemeldir, yani âyetleri ve delilleri açıklayıcı olarak Allah yeterlidir. İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak "Onlar arasından ilimde derinleşmiş olanlarla ..." diye başlayıp da "Müjdeleyen ve uyaran peygamberler gönderdik ki, insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın!" kısmına kadar devam eden[322] âyeti indirince, Kureyş mensupları "senin söylediklerinin hak olduğuna kim şahitlik edecek? demişti. Bunun üzerine Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: **Fakat Allah sana indirdiğine, onu ilmiyle**
113 **(ilminin bir eseri olarak) indirdiğine şahitlik eder; [§]melekler de şahitlik**
ederler. Ve şahit olarak Allah yeterlidir. Aynı zamanda "De ki: Hangi şahidin şahitliği daha güvenilirdir? De ki: Benimle sizin aranızda Allah şahittir"[323] âyetini de indirmişti[324].

---

319 en-Nahl, 16/103.

320 Sebe', 34/43.

321 Sâd, 38/7.

322 en-Nisâ, 4/162-165.

323 el-En'âm, 6/19.

324 Bu rivayeti kaynaklarda bulamadım. Fakat İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: Bir grup Yahudi Resûlullah'ın yanına gelmişti, Hz. Peygamber (s.a.) onlara, "Benim Allah'ın Resûlü olduğumu sizin bildiğinizi vallahi ben de biliyorum" demişti. Onlar, "Biz

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١٦٧﴾

167. "İnkâr eden ve Allah yolundan alıkoyanlar şüphesiz doğru yoldan çok uzaklaşmışlardır."

İnkâr edenler. Yani Allah'ın âyetlerini inkâr edenler. İnsanları **Allah yolundan alıkoyanlar şüphesiz doğru yoldan çok uzaklaşmışlardır.** Yani doğru yoldan çok uzak kalıp, şaşkın şaşkın dolaşmaktadır. **Doğru yoldan çok uzaklaşmışlardır** meâlindeki beyan; kurtuluş imkânı olmayan bir helâke uğramışlardır anlamına da gelebilir. Bu konuyu daha önce çeşitli yerlerde açıklamıştık.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَظَلَمُوا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقًا ﴿١٦٨﴾ إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا ﴿١٦٩﴾

168-169. "İnkâr edenleri ve hakkı gözetmeyenleri, Allah asla bağışlayacak değildir. Onları, içinde ebedî olarak kalacakları cehennem yolundan başka bir yola da yönlendirecek değildir. Bu da Allah için çok kolaydır."

İnkâr edenleri ve hakkı gözetmeyenleri. Yani Allah'ın âyetlerini ve kesin delillerini inkâr edenler, **Hakkı gözetmeyenler,** yani Allah'ın emrini gözetmeyip terk edenler. **Hakkı gözetmeyenler** meâlindeki beyanın, kendilerini Allah'tan başkasına kul yapan ve O'ndan başkasına ibadet edenler anlamına da gelebilir; halbuki Cenâb-ı Hak onları, ibadetlerini kendisine yapmaları için yaratmıştır. Şu halde onlar kendilerini yanlış bir konumda tutmuşlardır. Bundan dolayıdır ki Allah kendilerini zulüm ve hakkı gözetmemekle nitelendirmiştir. Çünkü zulüm bir şeyi ait olduğu yere koymamaktır. Şöyle bir ihtimal de vardır: Onlar her ne kadar kendilerine zulmetmeyi kasdetmemişlerse de bu zulmü

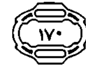
---

bunu bilmiyoruz" diye karşılık vermişlerdi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şu âyeti indirmiştir: "Fakat Allah, sana indirdiğine, onu ilmiyle (ilminin bir eseri olarak) indirdiğine şahitlik eder; melekler de şahitlik ederler. Ve şahit olarak Allah yeterlidir" (Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* VI, 31; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 750).

yapmışlardır, çünkü yaptıklarının neticesi kendilerine dönecektir, sanki kendilerine zulmetmiş konumundadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

116 [§] **Allah onları asla bağışlayacak değildir. Onları, cehennem yolundan başka bir yola da yönlendirecek değildir.** Cenâb-ı Hak burada sanki dolaylı bir şekilde onları cehenneme giden yoldan başka bir yola yönlendirilmeyeceğini beyan etmektedir. Bunun, müfessirlerin söylediği anlama gelmesi de muhtemeldir, onlar şöyle demiştir: Allah Teâlâ onları İslâm yoluna değil cehennem yoluna, yani küfür ve şirk yoluna yönlendirecektir, çünkü bu ikisi, dünyada cehennemin, İslâmiyet ise yine dünyada cennetin yoludur. Bu ve bir önceki âyet, Allah Teâlâ'nın ebediyen iman etmeyeceklerini ve küfür halinde öleceklerini bildiği bir kavim hakkındadır. Zira O, kendilerini bağışlamayacağını ve onlara doğru yolu göstermeyeceğini haber vermiştir.

İçinde ebedî olarak kalacaklardır. Bu da Allah için çok kolaydır; mânası açıktır.

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَٓاءَكُمُ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ فَاٰمِنُوا خَيْرًا
لَكُمْ وَاِنْ تَكْفُرُوا فَاِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ
عَلٖيمًا حَكٖيمًا 

170. "Ey insanlar! Peygamber rabbinizden size gerçeği getirdi. Şu halde kendi iyiliğinize olarak iman edin. Eğer inkâr ederseniz bilin ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Allah sınırsız ilim ve hikmet sahibidir."

Ey insanlar! Peygamber rabbinizden size gerçeği getirdi. Buradaki **Rabbinizden gerçeği getirdi** meâlindeki ifade, Allah'ın sizin üzerinizdeki hakkını getirdi anlamına gelebilir; sizin birbiriniz üzerindeki hakkı mânasına da gelebilir. **Size Peygamber geldi**, yani bütün bunları açıklamak üzere Allah tarafından size peygamber geldi. **Peygamber rabbinizden size hakkı getirdi** anlamına gelen cümledeki hak kelimesi, bâtılın zıddı ve mukabili olan hak anlamına da gelmesi muhtemeldir. Şayet inat etmez ve büyüklenmezseniz Allah Teâlâ hak ile bâtılı birbirinden ayırmış ve tereddütleri ortadan kaldırmıştır. **Şu halde kendi iyiliğinize olarak iman edin.** Çünkü onların iman etmelerine engel olan şey, iktidar düşkünlüğü ve kendilerine ait menfaatlerin ortadan kalkmasıydı. Bundan dolayı O, **Kendi iyiliğinize olarak iman edin** buyur-

muştur. Çünkü iman, sizin için dünyada da âhirette de devam edecek, asla yok olmayacaktır. Aslında bu, bir süre sizde bulunan, sonra süratle elinizden kayıp giden şeylerden daha hayırlıdır.

Eğer inkâr ederseniz bilin ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır.
En doğrusunu Allah bilir ya, Cenâb-ı Hak insanlara emrettiği ve nehyettiği şeyi
kendi ihtiyacı veya menfaati için değil, bizzat onların ihtiyacı ve menfaati için
emrettiği ve yasakladığını haber vermektedir. [§] Çünkü göklerde ve yerde bu- 113
lunan şeylerin kendisine ait olan ve bunların mülkiyetine sahip bulunan zatın
bir ihtiyacı ve çıkarı olamaz, O zatıyla zengindir, her şeyden müstağnidir. **Eğer
inkâr ederseniz bilin ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır,** bura-
daki diğer bir anlam da şöyledir: Şayet siz inkâr ederseniz, Allah Teâlâ kendi-
sine itaat edecek sizden başka kimseleri yaratmaya kādirdir, çünkü göklerde ve
yerde olan her şey O'nundur.

Allah sınırsız ilim ve hikmet sahibidir. Sınırsız ilim sahibidir. Yani sizin genel durumunuzu bilmeden değil, bilerek yaratmıştır, ayrıca O sizin dirliğinizi de, bozuk halinizi de bilir. **Hikmet sahibidir,** çünkü her şeyi ait olduğu yere koyandır. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فٖي دٖينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّ اِنَّمَا الْمَسٖيحُ عٖيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللّٰهِ وَكَلِمَتُهُ اَلْقٰيهَٓا اِلٰى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ وَلَا تَقُولُوا ثَلٰثَةٌ اِنْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ اِنَّمَا اللّٰهُ اِلٰهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُٓ اَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكٖيلًا 

171. "Ey Ehl-i Kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında, gerçek olandan başkasını söylemeyin. Meryem oğlu Îsâ Mesîh ancak Allah'ın elçisidir, Allah'ın Meryem'e ulaştırdığı kelimesidir ve O'ndan bir ruhtur. Şu halde Allah'a ve peygamberlerine iman edin, 'üçtür' demeyin, bundan vazgeçin; hakkınızda hayırlı olan budur. Allah ancak bir tek ilâhtır. O, çocuğu olmaktan münezzehtir, göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Güvenmek ve dayanmak için Allah yeter."

Ey Ehl-i Kitap! Dininizde aşırı gitmeyin. Dinde aşırı gitmek, Cenâb-ı Hakk'ın onlar için koyduğu sınırı aşmaktır. Haddi aşmak anlamına gelen "i'tidâ" (الاعتداء) kelimesi de böyledir, söz ve fiil olarak Allah'ın koyduğu sınırı aşmaktır. Bazıları şöyle demiştir: Burada geçen "guluv" (الغلوّ) kavramın tefsiri, **Allah hakkında, gerçek olandan başkasını söylemeyin** meâlindeki âyette yapılmaktadır. Allah'a layık olmayan şeyi söylemek, haddi aşmaktır. Şöyle de denilmiştir **Aşırı gitmeyin,** yani dininizde derinlere inip zorlaştırmayın, çünkü bu tutum sizi, Allah'a iftira etmeye ve söylenmesi helâl ve layık olmayan şeyleri dile getirmeye sevkeder.

Allah hakkında, gerçek olandan başkasını söylemeyin. Sadece doğru
118 olanı söyleyin. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: [§]**Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında, gerçek olandan başkasını söylemeyin** meâlindeki beyan Yüce Allah'ın çocuğu vardır, eşi vardır demeyin demektir.

Meryem oğlu Îsâ Mesîh ancak Allah'ın elçisidir. Burada **Ey Ehl-i Kitap! Dininizde aşırı gitmeyin** meâlindeki beyan, hakikatte bütün insanlara yöneliktir, çünkü insanların tamamının dinlerinde aşırı gitmemeleri gerekmektedir. Ama dış görünüş itibarıyla Ehl-i Kitap hakkındadır, onlardan maksat da sadece Hıristiyanlardır, başkaları değil. Dolayısıyla şu husus bilinmelidir ki lafzın umûmî olmasıyla her zaman umûm kastedilmez, keza lafzın hususî olmasıyla da daima husus hedef alınmaz. Binaenaleyh bazan âm (العامّ) lafızla hâs, bazan da hâs (الخاصّ) lafızla âm kastedilir. Buna göre âm lafızla her zaman âmmın, hâs lafızla da hâssın kastedildiğine inanan kişinin anlayışı yanlıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki Hıristiyanlar, Hz. Îsâ'nın (s.a.) Meryem'in oğlu olduğunda ittifak ettikten sonra üç gruba ayrılmışlardır. Bazıları o, tanrıdır demiş, bazıları tanrının oğludur, bazıları da üçün üçüncüsüdür, yani Rab, Mesîh ve anası görüşünü belirtmiştir. Cenâb-ı Hak onları, bu sözlerinden dolayı tekzîp etmiş, onun Allah'ın elçisi ve Meryem'in oğlu olduğunu haber vermiştir. Şayet o, ilâh olsaydı annesinin de öncelikle ilâh olması gerekirdi, çünkü annesi Îsâ'dan daha öncedir, önce olanın, sonra gelenden tanrı olmaya daha layıktır. Ayrıca çocuk edinen biri, kendi cevherinin dışından olan başka bir cevheri tercih etmez. Şayet ilâh olduğu iddia edilen Hz. Meryem, çocuk edinmesi mümkün olan türden olsaydı beşer cevher cinsinden edinmezdi, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanında olduğu gibi: "Eğer bir eğlence edinmek isteseydik, onu kendi katımızdan edinirdik, bunu asla yapmayız"[325].

---

[325] el-Enbiyâ, 21/17.

[Hz. Îsâ'nın Yaratılışı]

[§]Îsâ, Allah'ın Meryem'e ulaştırdığı kelimesidir ve O'ndan bir ruhtur. 119
Bazıları şöyle demiştir: Buradaki "O'nun kelimesidir" ifadesinden maksat, Cenâb-ı Hakk'ın "ol!" demesidir ki o da hemen olmuştur. Ancak şunu belirtmek gerekir ki bu konuda bütün yaratıklar Îsâ gibidir, çünkü bütün yaratıklar Allah Teâlâ'nın "ol!" emriyle olmuştur, dolayısıyla bu hususta Îsâ aleyhisselâmın özel bir durumu yoktur. İşin aslı şudur: Hz. Îsâ, Allah'ın Meryem'e ulaştırdığı bir kelimesi olduğu için Allah'ın kelimesi diye isimlendirilmiştir. Fakat o kelimenin ne olduğunu biz bilmemekte, sadece onu Meryem'e ulaştırdığı bir kelime ile yarattığını bilmekteyiz. Nitekim O, Âdem'i topraktan yaratmış ve ona nispet edilmiş[326], Havva'yı da Âdem'in kaburga kemiğinden yaratmış ve onu Âdem'e nispet etmiştir[327]. Diğer yaratıkları nutfeden yaratmış, onları da ona nispet etmiştir[328]. Buna göre Allah Îsâ'yı Meryem'e ulaştırdığı bir kelime ile yaratınca, ona nispet edilmiştir. Fakat Âdem'in ve diğer insanların yaratılışında halden hale değişime uğradıklarını belirtmiş, fakat bundan Îsâ hakkında bahsetmemiştir. Onun hususiyetinin bundan ibaret olması ihtimal dâhilindedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O'ndan bir ruhtur. Cenâb-ı Hak "Biz ona ruhumuzdan üfledik"[329] meâlindeki beyanında aynı şeyi söylemektedir; ölüleri onunla dirilttiği için rûh diye isimlendirilmiştir. Görmez misin ki Yüce Allah Kur'ân'a da rûh adını vermiştir? şu âyet-i kerîmede göründüğü üzere: "İşte böylece sana da kendi buyruğumuzla bir ruh (Kur'ân) vahyettik"[330]. Bedenleri ruhlarla hayata kavuşturduğu

---

[326] Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Allah nezdinde Îsâ'nın durumu Âdem'in durumu gibidir. Onu topraktan var etti; sonra ona 'ol' dedi ve oluverdi." (Âl-i İmrân, 3/59).

[327] Muhtemelen şu âyet-i kerîmelere işaret etmektedir: "Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan rabbinize itaatsizlikten sakının" (en-Nisa, 4/1); "O sizi bir tek nefisten yaratmış, sonra ondan eşini de var etmiştir" (ez-Zümer, 39/6); herhalde şu meşhur hadise de işaret etmektedir: "Kadınlar hakkında birbirinize hayır tavsiye edin, çünkü kadın kaburga kemiğinden yaratılmıştır, kaburga kemiğinin en eğri tarafı üst kısmıdır, şayet onu düzeltmeye kalkarsan kırarsın, olduğu gibi bırakırsan eğriliği devam eder, binâenaleyh kadınlar hakkında birbirinize hayrı tavsiye ediniz" (Buhârî, "Enbiyâ", 1; Müslim, Radâ', 60).

[328] Muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye ve benzerlerine işaret etmektedir; "İnsanı bir damla sudan (nutfeden) yarattı; fakat görürsün ki o, yaratıcısına apaçık bir muhalif olup çıkmıştır!" (en-Nahl, 16/4).

[329] "İmrân kızı Meryem'i de (misal vermiştir): O, iffetini çok iyi korumuştu, biz de ona ruhumuzdan üfledik; o, rabbinin sözlerini ve kitaplarını hep tasdik etti ve o içtenlikle itaat edenlerdendi" (et-Tahrîm, 66/12).

[330] eş-Şûrâ, 42/52.

gibi, kalpleri de Kur'ân'la ihya ettiği için Kur'ân'a da rûh adını vermiştir. Şöyle denilmiştir: **O'ndan bir ruhtur,** yani Allah onu ihyâ etmiş ve onu rûh kılmıştır, diye de anlam verilmiştir. Bu ilâhî beyana "Allah'tan bir elçidir" mânası verildiği gibi, O'ndan bir emirdir anlamı da verilmiştir.

120 **[§]Şu halde Allah'a ve peygamberlerine iman edin, 'üçtür' demeyin.** Çünkü peygamberlerin hiçbiri, sizin şu anda benimsemekte olduğunuz "üçün üçüncüsü" inancına davet etmemiş, Allah elçileri sizi şuna çağrıda bulunmuştur: Allah tektir, ortağı ve çocuğu yoktur. **Bundan vazgeçin; hakkınızda hayırlı olan budur,** bir önceki âyette belirttiğimiz gibi[331]. Buradaki "selâse" (ثَلَاثَةٌ) kelimesi merfû olarak okunmuştur, yani Allah üçtür demeyin, Allah ancak bir tek ilâhtır. Bu metin Hafsa'nın mushafında şöyledir: "Ve lâ tekûlû selâsetün innemâ huve ilâhun vâhid" (ولا تقولوا ثلاثة إنما هو إله واحد) Allah üçün üçüncüsüdür demeyin, O ancak tek ilâhtır.

O, çocuğu olmaktan münezzehtir, göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Cenâb-ı Hak onların söyledikleri "Allah'ın oğlu vardır" şeklindeki sözün büyük vebalinden kendi zâtını tenzih etmekte, sonra da **göklerde ve yerde ne varsa hepsinin kendisine ait olduğunu** haber vermektedir. Aslında çocuk sahibi olmak üç sebebe bağlanabilir: Ya içten duyduğu bir ihtiyacı bertaraf edip yalnızlık ürküntüsünü yok etmek, yahut düşmanı yenmek veya öldüğünde mirasını alacak bir vâris edinmek için. Cenâb-ı Hak ise, herhangi bir şeye ihtiyaç duymaktan veya yalnızlık belasından ve mülkünün kaybolmasından münezzeh olduğuna göre çocuk edinmekten de münezzehtir, zaten çocuk denen varlık O'nun kulundan başka birşey değildir. **Güvenmek ve dayanmak için Allah yeter.** Buradaki "vekîl" (وكيلا) kelimesine bazıları koruyan, bazıları şahit olan, bazıları da bütün işleri yürüten mânası vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ اَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلّٰهِ وَلَا الْمَلٰٓئِكَةُ
الْمُقَرَّبُونَ وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ
اِلَيْهِ جَمِيعًا 

331 bk. en-Nisâ, 4/170.

172. "Ne Mesîh Allah'ın bir kulu olmaktan geri durur ne de yakın melekler. Büyüklenerek O'na kulluktan geri duranların hepsini Allah, yakında huzuruna toplayacaktır."

[Melek mi, Yoksa İnsan mı Daha Faziletlidir? - Tafdîl Meselesi]

Ne Mesîh Allah'ın bir kulu olmaktan geri durur ne de yakın melekler.
[§] Âlimler bu âyet hakkında çeşitli görüşler ileri sürmüştür. (Birincisi) Hasan-ı 121
Basrî şöyle demiştir: Bu âyet, meleklerin insanlardan daha faziletli olduğunu göstermektedir[332], çünkü Yüce Allah **Ne Mesîh Allah'ın bir kulu olmaktan geri durur ne de yakın melekler** diye buyurmuştur. Burada ikinci olarak zikredilen "yakın melekler" ilkini tekit etme konumundadır. Kural olarak bir hususu veya birşeyi pekiştirecek kısım mutlaka ötekinden daha üstün ve daha belirgin olur. Pekiştirme ve tekit bir şeyin dengi veya aşağısı konumunda olamaz. Nitekim şöyle denilir: Bu kütüğü taşımaya bir kişinin gücü yetmez, hatta on kişinin gücü bile yetmez; bu işi bir kişi değil, birçok kişi yapamaz, bu ifadeler tekit için söylenir. İşte âyet-i kerîme de bunun gibidir, meleklerin zikredilişi, Mesîh'ten sonra ve onu tekit etme amacıyla vukû bulmuştur. Tekit ve destek daima daha büyük konumda olanla yapılır, aşağıda olanla değil.

İkincisi, Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "[Melekler] Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır"[333]. "Onlar, bıkıp usanmaksızın gece gündüz Allah'ı tenzih ederler"[334]. Meleklerin insanlardan daha faziletli olduğunu düşünenler diyorlar ki Allah'a isyan eden ile hiç isyan etmeyen nasıl eşit olabilir? Bir an bile ibadete ara vermeyen ile Allah'ın yasaklarını çiğneyenle nasıl aynı olabilir?

Üçüncüsü, Cenâb-ı Hak İblis'in hikâyesini anlatırken onun, Âdem ile Havvâ'ya (ikisine de selâm olsun) şöyle dediğini de belirtir: "Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı"[335]. Şayet meleklerin daha üstün bir fazileti ve insanlarda bulunmayan bir değeri olmasaydı, İblis melekleri zikrederek ve siz de melek olacaksınız diyerek Âdem ile Havvâ'yı aldatmaya kalkışmazdı, Âdem ile Havvâ da bu sözlerle aldanmazlardı. Bu da meleklerin insanlardan daha üstün olduğunun delilidir.

---

[332] İslâm filozofları ile Mûtezile'den bazıları böyle demiştir. Bu konuda farklı görüşler vardır (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 204b).

[333] et-Tahrîm, 66/6.

[334] el-Enbiyâ, 21/20.

[335] el-A'râf, 7/20.

122 [§]Dördüncüsü, Allah'ın salât ve selâmı hepsinin üzerine olsun peygamberler, biri için istiğfarda bulunduklarında önce kendileri için mağfiret diler, sonra diğer müminler için mağfiret talebinde bulunurlardı. Meselâ Nûh aleyhisselâm şöyle dua etmiştir: "Rabbim! Beni, annemi babamı bağışla!"[336]; Hz. İbrâhim (s.a.) de şöyle dua etmiştir: "Rabbimiz! Beni, anamı, babamı ve müminleri bağışla!"[337] Cenâb-ı Hak, Muhammed aleyhisselâma istiğfar etmesini emrettiğinde şöyle buyurmuştur: "Kendi günahının bağışlanmasını iste"[338]; Başka bir âyette de şöyle buyurmuştur: "Senin geçmiş gelecek bütün günahını Allah'ın bağışlaması için..."[339] Hz. Peygamber'e (s.a.) böyle emredilmesi ve diğer peygamberlerin de böyle yapmış olmaları, kendilerinin günah işlemiş olabilecekleri ihtimalinden dolayıdır. Buna mukabil melekler kendileri için mağfiret talebinde bulunmamış ama mümin insanlar için mağfiret dilemişlerdir. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmaktadır: "Tövbe edenleri ve senin yolundan gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru!"[340] İşte bu delillere dayanan bazı âlimler, meleklerin insanlardan üstün olduğu görüşünü benimsemişlerdir.

Bazı İslâm âlimleri ise insanların meleklerden üstün olduğunu kabul etmiştir. Aslında her insanın her melekten üstün olduğu söylenemez, çünkü insanlardan fesat peşinde koşanlar ve her türlü günahı işleyenler vardır. Ancak fazilet ehli insanların ve bu yönleriyle tanınmış olanların, meleklerden üstün olduğunu söylemek mümkündür. Belirttiğimiz özellikteki insanların meleklerden üstün olduğunu söyleyenler, şu meâldeki ilâhî beyanı delil gösterirler: **Ne Mesîh Allah'ın bir kulu olmaktan geri durur ne de yakın melekler.** Şimdi, bu beyanda, bütün meleklerin bütün insanlardan üstün olduğuna yönelik
123 bir delil bulunmamaktadır. [§]Çünkü âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak mutlak olarak melekler değil, **yakın (mukarreb) melekler** buyuruyor. Burada belirttiği meleklerin insandan daha üstün olması mümkündür, bizim söylediğimiz ise cevherin cevhere (özün öze) üstünlüğüdür[341]. Şu da var ki insanlar, Allah'a karşı gelmeye ve O'na âsi olmaya çağıran şehvetlerle ve arzularla doludur; ayrıca beşer türüne karşı kendi cinsinden düşmanlar ve başına musallat edilen şeytanlar yaratılmış, onlarla da mücadele etmesi emredilmiştir, ama melekler için böyle bir şey sözkonusu değildir. Şu halde kendisini koruyup düşmanlara

---

336 Nûh, 71/28.
337 İbrâhim, 14/41.
338 el-Mümin, 40/55; Muhammed, 47/19.
339 el-Feth, 48/2.
340 el-Mümin, 40/7.
341 Yani insan cinsinin melek cinsine üstünlüğü veya aksi.

fırsat tanımayan, ayrıca bünyesine yerleştirilen ve kendisini Allah'a karşı gelmeye ve O'na isyana çağıran şehvetleri, arzuları ve ihtiyaçları da hükmü altına alan insan, böyle şeylerle uğraşması sözkonusu olmayan melekten daha üstündür. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Âdem ile Havvâ'nın yaratılışları döneminde İblis'in kendilerine yasaklanmış ağaçtan yedirmesi için Allah bunu "melek olursunuz diye yasakladı"[342] dediği bilinmektedir. Cenâb-ı Hak da Âdem ile Havvâ'nın Şeytan'ın aldatmasına kandıklarını haber vermiştir[343]. Şimdi, Allah Teâlâ'nın Âdem'i beşer türünden yaratması ve O'nun yeryüzünde halife olduğunu haber vermesi[344], kendisinin melek türünden olması için yasakladığı şeyi irtikap etmesi ihtimal dâhilinde değildir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* melekler -bilindiği üzere- Allah'a ibadet sevgisi üzerine yaratılmış, insanı Allah'a ibadet ve itaatten alıkoyan şehvetler ve ihtiyaçlar onların bünyelerine yerleştirilmemiştir. Bu sebeple Allah insan türünün de bu çerçevede melek tabiatına sahip olmasını dilemiştir, tâ ki onlar gibi ibadette bulunsunlar[345]. *En doğrusunu Allah bilir.* Aslında bu tür konularda konuşmak lüzumsuzdur, çünkü bu, Allah'a ait bir meseledir[346]. Tercih etmek ve üstün kılmak, O'na ait bir şeydir.

[§]**Ne Mesîh Allah'ın bir kulu olmaktan geri durur ne de yakın melek- 123
ler.** Şüphesiz *en doğrusunu Allah bilir ya,* âyetin tefsiri şöyle olmalıdır: Onlar Allah'a değil meleklere ve Mesîhe kulluk ediyorlardı, Cenâb-ı Hak da "Sizin tapınış olduğunuz o yaratıklar bile bana kul olmaktan geri durmuyorlar da, siz nasıl geri durursunuz?" buyurmuştur.

---

342 el-A'râf, 7/20.

343 el-A'râf, 7/22.

344 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Hani Rabbin meleklere, 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' demişti" (el-Bakara, 2/30).

345 "Muhakkık kelâmcılar şöyle demiştir: Resûller ve nebîler gibi insan türünün önde gelenleri meleklerin önde gelenlerinden üstündür; bunlar da Cebrâil, Mîkâil, Azrâil, İsrâfil ve benzerleri gibi meleklerin resûlleridir. Meleklerin önde gelenleri ise, insanların avâmından üstündür. Yine sözkonusu âlimler, tefsirini yapmakta olduğumuz âyette de bir nevi uzaklaşarak şöyle bir beyanda bulunmuşlardır: Bu âyette bütün melekler Îsâ aleyhisselâma üstün kılınmış, Yüce Allah bir meleği bile yakın (mukarreb) olarak zikretmemiştir. Biz deriz ki meleklerin bütün peygamberleri insanların peygamberlerinin her birinden üstündür; yine bunlar bu genellemeye bizim peygamberimizi de dâhil ettiler. Fakat meşhur hadis rivayetinde Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ben Âdemoğullarının efendisiyim, ama övünmek yoktur!" Muhammed aleyhisselâmın bütün peygamberlerin en üstünü olduğunda müslümanların icmâı vardır. Dolayısıyla böyle bir ayrışmaya gerek yoktur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât,* vr. 205a; Medîne nüshası, vr. 231a).

346 Semerkandî'nin ibaresi şöyledir: "Sonra bu meselede konuşmak lüzumsuzdur, çünkü fazilet meselesi Allah'a aittir, Allah onu dilediğine verir..." (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât,* vr. 205a).

Büyüklenerek O'na kulluktan geri duranların hepsini Allah, yakında huzuruna toplayacaktır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* burada dolaylı bir ifade vardır: Büyüklenerek O'na kulluk etmekten geri duranların ve büyüklenmeyip O'na kulluktan geri durmayanların hepsini Allah Teâlâ yakında huzuruna toplayacaktır.

فَاَمَّا الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفّٖيهِمْ اُجُورَهُمْ وَيَزٖيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهٖ وَاَمَّا الَّذٖينَ اسْتَنْكَفُوا وَاسْتَكْبَرُوا فَيُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا اَلٖيمًا وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيًّا وَلَا نَصٖيرًا ﴿١٧٣﴾

173. "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara Allah ecirlerini tam olarak verecek ve lütfundan onlara daha fazlasını da ihsan edecektir. Kulluğundan yüz çevirenlere ve kibirlenenlere gelince, onlara acı bir şekilde azap edecektir; bunlar kendileri için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı bulabileceklerdir."

Bu âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak, kulluğundan yüz çevirmeyip kibirlenmeyen ile yüz çevirip kibirlenenin bulacağı karşılığı açıklama bağlamında şöyle buyurmaktadır: **İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara Allah ecirlerini tam olarak verecek... Kulluğundan yüz çevirenlere ve kibirlenenlere gelince...** Allah'a kulluktan yüz çevirenler içinde mümin hiç yoktur, aksine büyüklenerek O'na kulluktan yüz çevirenlerin hepsi kâfirdir. Buradaki yüz çevirme (istinkâf) ve büyüklenme (istikbâr) kelimeleri, hakikatte aynı anlama gelir. Kisâî şöyle demiştir: Lafız farklı olmakla birlikte aynı mânada cem edilmesi Arap dilinin güzelliğindendir. Meselâ Arap şöyle der: Hâlin ve durumun nasıl? Buradaki hâl ve durum (hâl ve bâl) aynı mânaya gelir. Kur'ân'da ve şiir alanında örnekleri çoktur. Ancak yüz çevirmek ve tenezzül etmemek Yüce Allah'a nispet edilemez, büyüklenme izâfe edilir, burada bir fark mevcuttur, fakat bunların ikisi de hakikatte aynı mânaya gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَٓاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَاَنْزَلْنَٓا اِلَيْكُمْ نُورًا مُبٖينًا ﴿١٧٤﴾

123 [§] ***174. "Ey insanlar! Şüphesiz size rabbinizden kesin bir delil geldi ve size apaçık bir nur indirdik."***

Ey insanlar! Şüphesiz size rabbinizden kesin bir delil geldi. Burhan, hakkı bâtıldan ayırıp açıklayan delil demektir. Buna Rabbinizden bir açıklama anlamı da verilmiştir, ikisi de aynı şeydir. Bazıları şöyle demişlerdir: Ondan maksat, Peygamber aleyhisselâmdır. Diğer bir kısım âlim de Kur'ân'dır, demiştir. Bu ikisi de, hakkı gerektiren ve inatçı olmayana açıklama yapan delil ve beyan demektir.

Size apaçık bir nur indirdik. Hak onunla bâtıldan ayrılıp görülür ve onunla tanılır. O da Kur'ân'dır. Allah Teâlâ onu -her ne kadar bizzat nur olmasa da- nur diye isimlendirmiştir tıpkı "nehâr" (gündüz) gibi, her ne kadar öyle olmasa da Cenâb-ı Hak onu "mubsır"[347], yani aydınlatıcı diye nitelemiştir. Çünkü nesneler onun sayesinde görülebilir. Katâde, **apaçık bir nur** beyanı için, bundan maksat Kur'ân'dır, demiştir[348], çünkü Kur'ân'da Allah'ın beyanı, nuru ve hidâyeti vardır; o, kendisine sarılanı koruyandır.

فَاَمَّا الَّذٖينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَاعْتَصَمُوا بِهٖ فَسَيُدْخِلُهُمْ فٖى رَحْمَةٍ مِنْهُ
وَفَضْلٍ وَيَهْدٖيهِمْ اِلَيْهِ صِرَاطًا مُسْتَقٖيمًا 

175. "Allah'a iman edip O'na sımsıkı sarılanlara gelince, Allah onları, kendinden bir rahmet ve lütuf içine daldıracak ve onları kendine ulaştıran dosdoğru bir yola iletecektir."

Allah'a iman edip O'na sımsıkı sarılanlara gelince. Cenâb-ı Hak kendisine sımsıkı sarılmayı, rahmetine ve lütfuna ulaşmanın yolu saymaktadır. Sımsıkı sarılmak, her konuda O'na sığınmak, O'na güvenmek ve O'ndan başkasına iltifat etmemek demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onları kendine ulaştıran dosdoğru bir yola iletecektir. *En doğrusunu Allah bilir*, ama burada sanki bir takdim-tehir mevcut olup sıralama şöyledir: Allah'a iman edip O'na sımsıkı sarılanlar ve kendine ulaştıran dosdoğru yola ilettiği kimseleri **kendinden bir rahmete**, yani **cennete sokacaktır.** Tıpkı şu beyanında olduğu gibi: "Allah ecirlerini tam olarak verecek ve lütfundan onlara daha fazlasını da ihsan edecektir"[349].

---

347 Muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "İçinde dinlenesiniz diye geceyi, (işlerinizi) görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşeden O'dur" (Yûnus, 10/67).

348 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 39; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 753.

349 en-Nisâ, 4/173.

يَسْتَفْتُونَكَۜ قُلِ اللّٰهُ يُفْت۪يكُمْ فِي الْكَلَالَةِۜ اِنِ امْرُؤٌا هَلَكَ لَيْسَ لَهُ
وَلَدٌ وَلَهُٓ اُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَۚ وَهُوَ يَرِثُهَٓا اِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌۜ
فَاِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَۜ وَاِنْ كَانُٓوا اِخْوَةً رِجَالًا
وَنِسَٓاءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِۜ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اَنْ تَضِلُّوا وَاللّٰهُ
بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ 

126 [§] *176. "Senden fetva isterler. De ki: Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor: Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de onun bir kız kardeşi bulunursa, bıraktığının yarısı bunundur. Eğer* (ölen) *kız kardeşin çocuğu yoksa erkek kardeş de ona vâris olur. Kızkardeşler iki tane olursa, bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer erkekli kadınlı daha fazla kardeş varsa, erkeğin hakkı iki kadın payı kadardır. Yanılmayasınız diye Allah size açıklama yapıyor. Allah her şeyi bilmektedir."*

[Kelâle]

Senden fetva isterler. De ki: Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor. Cenâb-ı Hak müminlerin fetva istediklerini belirtmiş, ama fetva istedikleri şeyin ne olduğunu belirtmemiştir; fakat verdiği fetva sorusunun ne konuda olduğunun cevabı yer almıştır. Allah verdiği cevapta, **De ki: Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor.** Kelâle, **Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de onun bir kız kardeşi bulunursa, bıraktığının yarısı bunundur** diye başlayıp âyetin sonuna kadar anlatılan şeydir. Câbir (r.a.), bu âyet benim hakkımda nâzil oldu, demiştir. Hz. Ömer'in (r.a.) şöyle söylediği rivayet edilmiştir: Resûlullah'a (s.a.) kelâleyi sorduğum kadar hiçbir şeyi sormadım, sonunda parmağıyla göğsüme dürterek şöyle buyurmuştur: "Nisâ sûresinin sonundaki "sayf" (الصيف) âyeti sana yetmez mi?"[350] Bu cevap, içtihat ve tefekkürle anlaşılan şeyi açıklamanın bazan gereksiz olduğunu göstermektedir; böylesi içtihat edilmesi ve düşünerek idrak edilmesi için açıklanmayabilir. Çünkü Hz. Ömer bu konuyu defalarca sormuş, ama Resûlullah herhangi bir açıklama yapmamış, sonunda âyete bakmasını emretmişti. Hz. Ömer ondan önce bu husu-

---

350 Müslim, "Ferâiz", 9; İbn Mâce, 6.

su bilmiyordu. Bu durum açıklamayı geciktirmenin caiz olduğunu gösterir. Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: Kelâle, çocuğu ve babası olmayan kimsedir. [§]Hz. Ömer de böyle demiş ve şunu da ilave etmiştir: Ben 127
Ebû Bekir'in söylediği bir şeyi reddetmekten dolayı Allah'tan utanırım[351]. İbn Abbâs'a (r.a.) kelâle sorulmuş, çocuğu ve babası olmayan kişidir, diye cevap vermiştir[352]. Câbir'in da (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: Hastalanmıştım, Resûlullah (s.a.) ziyaretime gelmişti, Ebû Bekir es-Sıddîk da yanındaydı. Geldiğinde beni baygın bulmuştu, abdest suyunu üzerime döktü, hemen ayıldım ve dedim ki: Malımı ne yapmalıyım, Yâ Resûlullah!, benim dokuz tane kızkardeşim var? Hz. Peygamber cevap vermedi. Nihayet **Senden fetva isterler. De ki: Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor: Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de onun bir kız kardeşi bulunursa, bıraktığının yarısı bunundur** meâlindeki âyet nâzil oldu. Câbir, bu âyet benim hakkımda nâzil oldu, demiştir[353].

Bazı âlimler şöyle demiştir: Kişi ölür de mirasçı olarak geride kızını ve kızkardeşini bırakırsa, kızkardeşin mirastan payı yoktur; çünkü Allah Teâlâ **Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de onun bir kız kardeşi bulunursa, bıraktığının yarısı bunundur** buyurmuştur. Kız çocuk, âyette bahsedilen "veled" (الولد) kelimesidir, dolayısıyla kızkardeşin ve kız çocukla birlikte geride kalan erkek kardeşin mirasta hissesi yoktur, çünkü kız çocuğu âyette sözü edilen "veled"tir. Şöyle denilebilir: Cenâb-ı Hak "Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur"[354] meâlindeki âyette, kendisiyle birlikte başka bir kardeşi yoksa, mirasın yarısının kız çocuğuna verileceğini emretmiştir. Şayet kişi ölür de geride bir kız ile bir kızkardeş bırakırsa, mirasın yarısı kızındır, kalan yarısı da kızkardeşe verilmezse yine kıza verilir. Böylece mirasın tamamı kıza verilmiş olur. Allah Teâlâ, kızın mirasının, geride bir erkek çocuğun yokluğu halinde terekenin yarısı olduğunu belirlemiş, yahut kıza verilmeyip kalan mirasa hangisinin daha çok hak sahibi olduğuna bakılmasını emretmiştir. Bazı rivayetlerde [§]kızkardeşler kızlarla birlikte mirasçı olurlarsa asabe sayılır denilmiştir[355]. 128

---

351 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 284; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 756.

352 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 284; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 756.

353 Buhârî, "Vudu", 44; Müslim, "Ferâiz", 6; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 41.

354 en-Nisâ, 4/11.

355 Muhtemelen müellif burada Huzeyl b. Şurahbil'den rivayet edilen hadise işaret etmektedir. Huzeyl şöyle anlatır: Ebû Mûsâ'ya bir kız, bir oğul kızı, bir de (ana baba bir) kız kardeşin birlikte bulunma durumundaki miras payları soruldu. O; mirasın yarısı kızın, yarısı da kız kardeşindir. Git İbn Mesûd'a sor, o da benim görüşümü paylaşacaktır, dedi. Mesele İbn Mesûd'a sorulup Ebû Mûsâ'nın görüşü de kendisine bildirilince, İbn Mesûd; Eğer onun

Bundan dolayı kızkardeş mirasın kalan yarısına sahip olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kız kardeşler iki tane olursa, bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Cenâb-ı Hak burada geride iki kızkardeş kalmışsa, terekenin üçte ikisinin onlara verilmesi gerektiğini söylemekte, fakat üç ve daha fazla olmaları halindeki hükmü belirtmemektedir. Sûrenin baş tarafında "Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur"[356] buyurmak, kız çocuk tek ise mirasın yarısının ona ait olduğunu belirtmekte, ama iki kız kalmışsa durumun ne olacağını beyan etmemektedir. Bununla birlikte aynı âyette "(Mirasçılar) ikiden fazla kadın iseler bıraktığının üçte ikisi onlarındır"[357] buyurarak kızların üç ve daha fazla olması durumundaki hükmü açıklamaktadır. O, iki kız kardeş hakkındaki hükmü açıklaması sebebiyle, iki kız çocuğu hakkındaki hükmü açıklamıştır, tıpkı kızların üç ve daha fazla olması halindeki hükmü açıklayıp, kızkardeşlerin üç ve daha fazla olmaları halindeki hükmü açıklamaya gerek görmediği gibi. Burada kıyasın caiz olduğuna dair delil vardır, çünkü birine ait hükmün bir kısmını diğerinde açıklamış olmakla yetinmesi buna işaret etmektedir.

Eğer erkekli kadınlı daha fazla kardeş varsa, erkeğin hakkı iki kadın payı kadardır. Buradaki **Erkekli kadınlı kardeş** ifadesine baktığımızda, kardeş kelimesinin hem erkek kardeş hem de kızkardeşi içine aldığını görürüz, çünkü Cenâb-ı Hak önce **kardeş** buyurdu, sonra onu **erkek ve kız kardeş** diye açıkladı. İşte bu, Allah Teâlâ'nın "Ölenin kardeşleri varsa annesinin payı, vasiyetten ve borçtan sonra altıda birdir"[358] meâlindeki beyanıyla ilgili olarak bizim söylediğimiz, geride erkekler veya kadınlar kalırsa onlar annenin üçte birini almasına engel olur şeklindeki sözümüze delil teşkil etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yanılmayasınız diye Allah size açıklama yapıyor. Kisâî şöyle demiştir: Araplar kişiye "acıkman için seni doyuruyorum, fakir olman için seni zenginleştiriyorum" der; bununla, acıkmaman için ve fakir düşmemen için anlamını

---

görüşünü paylaşırsam sapıklığa düşmüş olurum, hidâyette olanlardan sayılmam, dedi ve şöyle devam etti: Ben, bu konuda Resûlullah'ın (s.a.) verdiği hükümle hüküm vereceğim: Buna göre; kız için yarım, oğul kızı için üçte ikiyi tamamlamak üzere altıda bir hisse vardır. Geri kalan da kız kardeşindir. Ebû Mûsâ'ya gittik, İbn Mesûd'un sözünü ona haber verdiğimizde şöyle söyledi: Bu derin bilgili zat aranızda bulunduğu sürece bana bir şey sormayınız (Buhârî, "Ferâiz", 8; Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 4; Tirmizî, "Ferâiz", 4).

356 en-Nisâ, 4/11.

357 en-Nisâ, 4/11.

358 en-Nisâ, 4/11.

kasteder [Türkçe'deki "acıkman endişesiyle"]. [§]Kur'ân'da bunun örnekleri 139
çoktur. Sonra, **Yanılmayasınız diye Allah size açıklama yapıyor,** meâlindeki cümle, miras taksiminde yanılmamanız için size açıklıyor, demektir. Buna "hata etmeyesiniz diye" ve "karıştırmayasınız diye" anlamı da verilmiştir, hepsi aynı sonuca varır. **Allah her şeyi bilmektedir.** Bu bir tehdit ifadesidir. *Güç ve kudret ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

MÂİDE SÛRESİ

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın Adıyla.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَوْفُوا بِالْعُقُودِ اُحِلَّتْ لَكُمْ بَه۪يمَةُ الْاَنْعَامِ اِلَّا
مَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَاَنْتُمْ حُرُمٌ اِنَّ اللّٰهَ يَحْكُمُ مَا
يُر۪يدُ



[§] *1. "Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin. İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helâl saymamanız şartıyla, size bildirilecek olanlar dışındaki 'En'âm' denen hayvanlar sizin için helâl kılınmıştır. Şüphesiz Allah dilediği gibi hükmeder."*

[Ahde Vefa Göstermek]

Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin. Müfessirler buradaki "sözleşmeler" lafzı ile, yapılan anlaşmaların kastedildiğinde ittifak etmiştir. Anlaşmalar ikiye ayrılır: Biri, insanların birbirleriyle yaptıkları anlaşmadır; Cenâb-ı Hak bu anlaşmalara uymayı emretmiştir; diğeri de Allah ile insanlar arasında yapılan anlaşmadır; Allah Teâlâ farz kıldığı şeyleri yerine getireceklerine, yapmayı taahhüt ettikleri adaklara ve benzeri şeylere dair onlardan söz almıştır, İşte O, insanların verdikleri bu tür sözlerin gereğini yapmalarını emretmiştir. Yüce Allah, yeminler ve benzeri konularda insanların birbirlerine verdikleri sözlere -şayet o işte Allah'a karşı günah işlemek sözkonusu değilse- onlara da vefâ göstermelerini emretmiş; "Allah'ı kendinize kefil tutarak kesinliğe kavuşturduktan sonra yeminlerinizi bozmayın"[1] diye buyurmuştur. O, bu beyanda yeminleri yerine getirmeyi emretmekte, bundan kaçınmayı ve yemini bozmayı yasaklamaktadır. Sonra, bir hadiste bize şöyle bir emir gelmiştir: "Bir konuda yemin eden kişi, o yeminin aksini yapmayı daha hayırlı gördüğü takdirde ha-

1 en-Nahl, 16/91.

yırlı olanı yapsın ve yeminine kefâret ödesin"[2]. Cenâb-ı Hak, içinde ilâhî emre muhalefet etmek demek olan yemini bozmayı, günah içermeyen yeminleri de yerine getirmeyi emretmiş ve bu yemini bozmayı da şu âyet-i kerîme ile yasaklamıştır: "Yeminlerinizi bozmayın"[3]. **Sözleşmeleri yerine getirin** emri hakkında İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Bundan maksat yapılan anlaşmalardır; az önce işaret ettiğimiz gibi Yüce Allah'ın helâl, haram ayrıca farz kıldığı ve Kur'ân'da sınırlarını belirlediği her şeydir[4].

133 [§]Denilmiştir ki Cenâb-ı Hakk'ın yerine getirilmesini emrettiği sözleşmeler Ehl-i Kitap'tan aldığı sağlam sözlerdir: Bunlar da Muhammed aleyhisselâma iman etmeleri, onun şerîatını benimsemeleri ve getirdiği hükümlere göre amel etmeleridir. Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "Allah, kendilerine kitap verilenlerden, 'Onu insanlara mutlaka açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz' diye sağlam söz almıştı. Ama onlar bunu kulak ardı ettiler"[5]; "Andolsun ki Allah İsrâiloğulları'ndan söz almıştı. Onlardan on iki nakīb (temsilci) göndermiştik. Allah onlara şöyle demişti: Ben sizinle beraberim. Eğer namazı dosdoğru kılarsanız, zekâtı verirseniz, peygamberlerime iman ederseniz..."[6] Bu yorumu benimseyenlere göre buradaki hitap, Ehl-i Kitab'a yapılmıştır, çünkü onlar henüz peygamber olarak gönderilmeden önce Hz. Muhammed'e (s.a.) iman etmişler, ama peygamber olarak gönderilince inkâr etme yolunu tutmuşlardı.

[Helâl Olan ve Olmayan Hayvanlar]

En'âm denen hayvanlar sizin için helâl kılınmıştır. Bazıları, burada kastedilen vahşi hayvanlardır, demiştir; bu, Ferrâ'nın görüşüdür[7]; görmez misin ki Cenâb-ı Hak **İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helâl saymamanız şartıyla** buyurmaktadır. Hasan-ı Basrî, "burada kastedilen deve, sığır ve koyun türü hayvanlardır" görüşünü belirtmiştir[8]. Diğer âlimler de binilen her nevi hayvandır, dediler. Bize göre ise âyette her ne kadar zikredilmemişse de maksat, yabanî av hayvanları ve diğerleri olmak üzere eti yenilebilen her çe-

---

2 Müslim, "Eymân", 11-18; Tirmizî, "Nüzûr", 6; Nesâî, "Eymân", 15, 16.

3 "Allah'ı kendinize kefil tutarak kesinliğe kavuşturduktan sonra yeminlerinizi bozmayın. Unutmayın ki Allah yaptıklarınızı bilmektedir." (en-Nahl, 16/91).

4 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IX, 450; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 5.

5 Âl-i İmrân, 3/187.

6 el-Mâide, 5/12.

7 Ferrâ şöyle demiştir: Bundan maksat yaban ineği, ceylan ve yaban eşeğidir (bk. *Meânî'l-Kur'ân*, I, 205).

8 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IX, 455; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 6.

şit hayvandır. Bunun delili **İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helâl saymamanız şartıyla, size bildirilecek olanlar dışında** meâlindeki ifadede yer alan istisnâdır. Buna göre Allah Teâlâ sanki şöyle buyurmuştur: **En'âm denen hayvanlar sizin için helâl kılınmıştır,** ayrıca av hayvanları. Ancak **Size bildirilecek olanlar dışında,** yani murdar hayvanlar, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilenler, boğulan hayvanlar ve dövülerek öldürülen hayvanlar...[9] **İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helâl saymamanız şartıyla** meâlindeki cümlede yer alan **avlanmayı helâl saymamak** ifadesi, her ne kadar burada zikredilmiyorsa da, az önce zikri geçen hayvanların benzerlerini avlamakla ilgilidir, zira Cenâb-ı Hak bunları avlamayı istisnâ etmiştir. Bir şeyin bir şeyden istisnâ edilmesi, bunun o hal için olduğunu ifade eder, şayet o hal sözkonusu değilse istisnânın bir anlamı yoktur. Avlanma istisnâ edildiğinde, belirtilmese bile o hal için avlanma istisnâ edilmiş olmaktadır. "İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz"[10] meâlindeki âyet, onu yemenin değil, ihramlı iken
avlanmanın yasak olduğunu göstermektedir. [§]Çünkü ihramlı olan biri- 133
nin avlanan bir hayvanın etini yemesi helâldir. **Avlanmayı helâl saymamak,** meâlindeki ilâhî beyan, daha önce zikredildiği[11] gibi avlanmanın **en'âm denen hayvanlar sizin için helâl kılınmıştır** hükmüne dâhil olduğunu göstermektedir: Sorunun mahiyeti belirtilmese bile cevapta açıklanan şey, sorunun ne olduğunu anlamaya işaret eder; buna göre anlamaktan istisnâ edilmesi bunun, ona dâhil olduğunu gösterir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* **en'âm denen hayvanlar,** en'âm sûresindeki "Koyundan iki, keçiden iki olmak üzere sekiz eş..."[12] meâlindeki âyette Cenâb-ı Hakk'ın zikrettiği sekiz çift hayvanın olması muhtemeldir. Âyet-i kerîme, En'âm denilen hayvanlardan bu sekiz çift olduğuna işaret etmektedir. Nitekim şu ilâhî beyanlar bunu göstermektedir: "Eti yenen büyük ve küçükbaş hayvanları da O yarattı. Onlarda sizin için soğuktan koruyucu şeyler (yün ve deri) ve başka yararlar vardır, ayrıca onlardan beslenirsiniz"[13]; "Binmeniz ve güzelliğini seyretmeniz için atları, katırları, eşekleri de yarattı"[14]. Yüce Allah binmek için yarattığı at, katır ve eşek ile yemek için yarattığı en'âm'ı birbirinden ayırmıştır.

---

9 "Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla -henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında- yırtıcıların yediği hayvanlar, dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar..." (el-Mâide, 5/3).

10 el-Mâide, 5/2.

11 bk. en-Nisâ, 4/127.

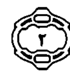
12 "Koyundan iki, keçiden iki olmak üzere sekiz eş... Ve deveden iki, sığırdan iki..." (el-En'âm, 6/143-144).

13 en-Nahl, 16/5.

14 en-Nahl, 16/8.

İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helâl saymamanız şartıyla, size bildirilecek olanlar dışında. Burada Yüce Allah sanki şöyle demektedir: En'âm denilen hayvanlar ile size bildirilecek olanlar dışındaki av hayvanları helâl kılınmıştır. **Bildirilecek** ifadesi, bilahare bildirilecek demektir, yani biraz sonra gelecek olan "Murdar hayvan, kan... size haram kılındı"[15] meâlindeki âyette size bildirilecektir. **Size bildirilecek olanlar dışında** anlamındaki cümlede işaret edilen açıklamanın, İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında şöyledir: (إلا ما يتلى عليكم فيها) Burada yer alan "فيها" zamiri En'âm sûresini göstermektedir, o da şu meâldeki âyettir: "De ki: Bana vahyedilende... yasaklanmış bir şey bulamıyorum"[16].

Şüphesiz Allah dilediği gibi hükmeder. *En doğrusunu Allah bilir ya*, burada Cenâb-ı Hak şunu beyan etmektedir: Hüküm Allah'a aittir, helâl ve haram kılma konusunda dilediği hükmü dilediği konuda sadece O verir, sizin hüküm vermeye hakkınız yoktur. Bu ilâhî beyan, Mûtezile'nin iddiasını reddetmektedir, çünkü onlar, Allah herkesin itaat etmesini dilemiştir demektedir. Şayet böyle dileseydi mutlaka buna göre hüküm verirdi, çünkü O, dilediğine
134 hükmettiğini haber vermektedir. [§]Allah'ın bir şeyi dilemesi, fakat hüküm vermemesi ise mümkün değildir. Dolayısıyla biraz önceki ilâhî beyan Allah'ın dilemediğini gösterir, zira dileseydi hüküm vermesi gerekirdi. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تُحِلُّوا شَعَٓائِرَ اللّٰهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا
الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَٓائِدَ وَلَٓا اٰمّ۪ينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ
رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَاِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ
اَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اَنْ تَعْتَدُواۢ وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ
وَالتَّقْوٰى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ
شَد۪يدُ الْعِقَابِ 

[15] el-Mâide, 5/3.

[16] "De ki: Bana vahyedilende, murdar et (meyte) veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimse için yasaklanmış bir şey bulamıyorum" (el-En'âm, 6/145).

2. "Ey iman edenler! Allah'ın işaretlerine, haram aya, boyunları bağsız ve bağlı kurbanlıklara, rablerinin büyük lütuf ve rızasını dileyerek Beytülharâm'a yönelmiş kimselere sakın saygısızlık etmeyin. İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz. Mescid-i Harâm'a girmenizi engellediler diye bir topluma karşı duyduğunuz kin, sakın aşırı gitmenize sebep olmasın. İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın. Allah'tan korkun, çünkü Allah'ın cezası çetindir."

[Harem Yasaklarına Riâyet]

Ey iman edenler! Allah'ın işaretlerine sakın saygısızlık etmeyin. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle söylediği rivayet edilmiştir: Müşrikler Kâbe'de haccediyor, hedy kurbanı kesiyor, hac mekânlarına saygı gösteriyor ve hacda kurban kesiyorlardı. Müslümanlar onlara baskın yapmak istemişlerdi, bunun üzerine Cenâb-ı Hak **Allah'ın işaretlerine, haram aya sakın saygısızlık etmeyin** meâlindeki ilâhî buyruğunu indirdi[17]. Yani orada cana kıymayı helâl saymayın, **boyunları bağsız ve bağlı kurbanlıklara saygısızlık etmeyin!** Diğer âlimler ise şöyle demiştir: **Allah'ın işaretlerine sakın saygısızlık etmeyin**, yani haccın yapıldığı ibadet mekânlarına saygısızlık etmeyin, Allah'ın işaretlerini terk etmeyi helâl saymayın, çünkü o işaretler hac menâsikidir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak hac esnasında yapılması gereken her ibadete Allah'ın nişan ve işaretleri demiştir? Meselâ, "Safâ ile Merve Allah'ın nişanlarındandır"[18] ve "Biz o büyükbaş hayvanları da Allah'ın size nişânelerinden kıldık"[19] buyurmaktadır. Bütün bunlar Allah'ın işaretlerindendir, hac ibadetinde Allah'ın nişanlarıdır. **Allah'ın işaretleri** anlamına gelen şe'âirullah tabirine, Allah'ın farzları anlamı da verilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: Allah'ın size farz kıldığı şeyleri terk etmeyi sakın helâl saymayın! Hasan-ı Basrî **Allah'ın işaretleri** lafzına, Allah'ın dini mânasını vermiştir ki bu da ötekiler gibidir. "Allah Kâbe'yi, Beytülharâm'ı, haram ayı, boyunları bağsız ve bağlı kurbanlıkları insanların maddî ve manevi hayatları için destek kıldı"[20] meâlindeki âyet hakkında şöyle denilmiştir: Bunlar Allah'ın Câhiliye devri insanları arasında
da devam ettirip koruduğu bazı koruyucu engellerdir. [§]Şayet bir adam suç 135
işlese ve büyük bir günah kazansa, sonra da Allah'ın haremine sığınacak olsa yakalanmaz ve aranmazdı. Kişi, haram aylarda babasının kātiline bile rastlasa dokunamazdı. Şayet insan işaretlenmiş bir hedy kurbanına rastlasa, açlıktan

17 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IX, 463; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 7.

18 el-Bakara, 2/158.

19 el-Hac, 22/36.

20 el-Mâide, 5/97.

hayvanların sinirlerini yemek zorunda kalsa bile ona dokunamaz ve yaklaşmazdı. Beytullah'a gitmek istediğinde kurbanlığına kıldan bir gerdanlık takar, böylece onun haram kılındığını gösterir ve sahibine varıncaya kadar onu insanlardan korumuş olurdu. İşte bu türlü engelleri Cenâb-ı Hak, onlar için bir güven alâmeti olarak Câhiliye devri insanları arasında da devam ettirmiştir[21]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın işaretlerine sakın saygısızlık etmeyin meâlindeki cümlenin, saygı göstermek gerektiğini Allah'ın bildirdiği şeylere saygısızlık etmeyin anlamına gelmesi de muhtemeldir ki bu, "bildirme" mânasından gelmiş olur. Yukarıda belirttiğimiz "haram kılınan nişâneler" anlamına gelme ihtimali de vardır, o zaman Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olmaktadır: Haramı, haram ayı, boyunları bağlı ve bağsız kurbanlıkları helâl saymayın. Bunlar daha önce uygulanan şeylerdi; "Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün"[22] meâlindeki âyetle neshedilmiştir. Şâbî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Mâide sûresinden, bundan başka bir âyet neshedilmemiştir[23]. Bu âyeti, "Bilin ki Allah'a ortak koşanlar pisliğe batmışlardır; artık onlar bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar"[24] meâlindeki âyetle "Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün"[25] meâlindeki âyet neshetmiştir[26]. Allah kendisinden razı olsun Âişe şöyle demiştir: O, bu konuda son nâzil olan âyettir; orada helâl bulduklarınızı helâl sayın, haram bulduklarınızı da haram sayın![27]

156 [§]**Haram aya (saygısızlık etmeyin).** Bu, şu ilâhî beyana benzemektedir: "Sana haram ayı, onda savaşmayı soruyorlar. De ki onda savaşmak büyük günahtır"[28]. Cenâb-ı Hakk'ın, "Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün"[29] buyruğuyla haram ayda yasaklamanın bazı fiilleri serbest bıraktığını biraz önce belirtmiştik. **Boyunları bağsız ve bağlı kurbanlıklar;** bu, zikrettiğimiz gibi Câhiliye döneminde müşriklerin yaptıkları bazı şeyleri ifade etmektedir. Bu ilâhî beyan, Allah kendilerine rahmet eylesin, âlimlerimizin bir görüşüne de-

---

21 Bu, Katâde'den rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* IX, 468; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 202).

22 et-Tevbe, 9/5.

23 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* IX, 476.

24 et-Tevbe, 9/28.

25 et-Tevbe, 9/5.

26 İbn Mesûd (r.a.), Katâde ve Süddî'den, bu âyetin zikredilen iki âyetle neshedildiği rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* IX, 477-78; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 8).

27 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 188; Nesâî, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VI, 333.

28 el-Bakara, 2/217.

29 et-Tevbe, 9/5.

lil oluşturmaktadır. Onlar şöyle demiştir: Koyunun boynuna bağ takılmaz, deveye ve sığıra ise takılır; çünkü Allah Teâlâ burada "hedy" (kurbanlık) ve "kalâid" (bağ, gerdanlık) lafızlarını kullanmıştır, bu da kurbanlıklardan boynuna bağ takılacakların olduğu gibi takılmayacakların da bulunduğunu gösterir. **Beytülharâm'a yönelmiş kimseler,** yani Beytülharâm'a gitmeye niyetlenmiş kimseler. **Rablerinin büyük lütuf ve rızasını dileyenler.** Denilmiştir ki müşrikler, dünyalarının uygun olması niyetiyle Allah'ın lütfunu ve rızasını kazanma yolunda Beytülharâm'a gidiyorlardı. Nitekim bir âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "İnsanlardan öyleleri vardır ki, 'Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada ver' diye dua ederler. Böyle bir kimsenin âhiretten hiç nasibi yoktur"[30]. Şöyle bir yorum yapmak da mümkündür: Müşrikler kendi anlayışları çerçevesinde Allah'ın rızasını talep edince Allah Teâlâ, onlardan el çekmelerini müminlere emretmiştir; her ne kadar müşrikler ibâdetin yönünde yanlışlık yapmak suretiyle onu, Allah'tan başkasına çevirmişlerse de, tıpkı şu ilâhî beyanda yer aldığı gibi: Cenâb-ı Hak "Kim dünya hayatı ve onun süsünü istiyorsa, orada onlara işlerinin karşılığını eksiksiz veririz"[31].

[İhramlının Avlanması]

İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz. Bu ilâhî beyan, "avlanmayı helâl saymamanız şartıyla'[32] meâlindeki beyanda yasaklanan şeyin, ihramlı iken av etini yemek değil, avı yakalamak ve avlamak olduğuna işaret etmektedir. Tefsirini yapmakta olduğumuz kısmın lafız yapısı emir kuruluşunda ise de asıl amaç ihramlı iken haram kılınan şeyin mubah olduğunu belirtmektedir. Bu kısmın anlamı şöyledir: İhramdan çıktığınızda avlanabilirsiniz. Burada asıl olan şudur: [§]Bir yasağın arkasından gelen her emir, mutlaka uyulması ve yapılması 137
gerektiğini değil, onu yapmanın mubahlığını, yasak kılınan o şeyin serbest hale geldiğini ifade eder. Meselâ Cenâb-ı Hak, önce "Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın"[33] buyurmuş, sonra da "Namaz kılındı mı artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasip arayın"[34] diye emretmiştir. Bu, önceki yasağın serbest bırakıldığını ifade eder. Başka bir âyette de Allah Teâlâ, önce "Peygamberin evine size yemek için izin verilmediği vakit asla girmeyin!" yasağını getirmiş, sonra "Fakat çağrıldığınızda girin,

---

30 el-Bakara, 2/200.

31 Hûd, 11/15.

32 el-Mâide, 5/1.

33 el-Cuma, 62/9.

34 el-Cuma, 62/10.

yemeğinizi yiyince hemen dağılın, söze dalıp oturmayın"[35] diye emretmiştir. Bu da yasak edilen şeyin serbest bırakıldığını ve mubah kılındığını ifade eder. Bunun örnekleri Kur'ân-ı Kerîm'de çoktur, hepsini saymak da uzun zaman alır. **Beytülharâm'a yönelmiş kimseler** diye tercüme edilen "ve lâ âmmîne'l-beyte'l-harâm" (ولا آمّين البيت الحرام) ifadesi, İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında "ve lâ teummû" (ولا تؤمّوا) ekiyle yer alır[36]. Yine onun mushafında "fe ummû saîden tayyiben" (فأمّوا صعيدا طيّبا) yani "temiz bir toprağa dokunarak teyemmüz yapınız" şeklinde nakledilmektedir[37].

Rablerinin büyük lütuf ve rızasını dileyenler. Bu beyan hakkında denilmiştir ki hac vasıtasıyla Allah'ın rızasını arıyorlar, fakat müslüman olmadıkça bu yaptıkları kabul edilmeyecektir, Cenâb-ı Hak Peygamber'ini hac ibadetinin yapıldığı mekânda bulunanlarla savaşmayı yasaklamıştır. Bazıları şöyle demiştir: Bu âyet, Yemâmeli Şureyh (شريح) adında biri hakkında nâzil olmuştur[38]. Bu kişi Medîne'ye gelmiş ve Resûlullah'ın huzuruna girerek ona "Peygamber Muhammed sen misin?" diye sormuş, o da "evet" cevabını vermiş. Adam, "insanları davet ettiğin şey nedir?" diye sormuş, Hz. Peygamber (s.a.) de "ben Allah'tan başka ilâh olmadığına ve benim Allah'ın Resûlü olduğuma inanmaya davet ediyorum" cevabını vermiş. Bunun üzerine Şureyh'in; "Bu ağır bir şart-
136 tır, [S]benim arkamda âmirlerim var, onlara gideyim, bana söylediğin o şartı onlara arz edeyim ve bu konuda emirlerini alayım, şayet onlar kabul ederlerse ben de kabul ederim, kabul etmezlerse ben de etmem, kendileriyle beraber olurum" demiş. Sonra adam Resûlullah'ın (s.a.) yanından çıkmış, o çıkınca Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Benim yanımdan tabii ahdini bozan birinin topuklarıyla çıktı, zaten yanıma kâfir bir yüzle gelmişti". Adam giderken Medîneliler'in hayvan merasına uğramış, hayvanlarını alıp sürmüş. Ertesi yıl Şureyh yanında büyük bir ticaret malıyla hac mevsiminde Mekke'ye gelmiş. Câhiliye döneminde Araplar birbirlerine baskın yaparlardı, ama haram aylar gelince herkes birbirine karşı güven içinde olurdu. Bu aylarda sefere çıkmak isteyen devesine kıldan veya yünden gerdanlık takar, bu hedy kurbanı ile güven içinde olur ve dilediği yere giderdi. Resûlullah'ın (s.a.) ashâbı Şureyh'in hac için Mekke'ye geldiğini duyunca ona baskın yapmayı düşünmüşler, daha önce

---

35 el-Ahzâb, 33/53.

36 Bu rivayeti kaynaklarda bulamadım. Fakat İbn Mesûd'un (r.a.) kırâati, nûn harfinin hazfi ile "âmmî" (ولا آمّي) şeklindedir (bk. İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'ân*, 30).

37 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 108. Bu rivayet en-Nisâ, 4/34. âyetinin tefsirinde geçmektedir.

38 Adamın ismi Şureyh b. Dubey'a el-Bekrî'dir (bk. Vâhidî, *Esbâbu'n-nuzûl*, 189); bazı rivayetlerde isminin el-Hutum (الحطم) olduğu belirtilmektedir, ama bu onun lakabıdır (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 58-59).

O, Medînelilere baskın yapıp mallarını aldığı gibi, onlar da Şureyh'in mallarını alıp kendisini öldürmeye niyetlenmişler. Bu hususu Hz. Peygamber'e (s.a.) söyleyip emrini almak istemişler. Bunun üzerine **Allah'ın işaretlerine... sakın saygısızlık etmeyin...** meâlindeki âyet nâzil olmuştu[39]. Bu olayın nasıl olduğunu tam olarak bilmiyoruz, zaten Allah'ın bahsettiğinden fazlasını bilmeye de ihtiyacımız yoktur.

[Adalet]

Mescid-i Harâm'a girmenizi engellediler diye bir topluma karşı duyduğunuz kin, sakın aşırı gitmenize sebep olmasın. Cenâb-ı Hak başka bir yerde şöyle buyurmuştur: "Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin"[40]. Yine diğer bir âyette de şöyle buyurmuştur: "Ey iman edenler! [§]Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine 179
de olsa adaletten asla ayrılmayın, Allah için şahitlik eden kimseler olun. (İnsanlar) zengin olsunlar, yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır"[41]. Cenâb-ı Hak, bazı âyetlerde saldırıyı da zikretmiş ve onu da yasaklamıştır. Saldırı, Allah'ın insanlar için belirlediği sınırı aşmaktır. Yine O, bazı âyetlerde âdil olmayı emretmiş, zulüm ve haksızlığı yasaklamıştır.

[Haksızlık Yapmaya Sevk Eden Âmiller]

Şunu da belirtmek gerekir ki insanları tecavüze ve zulme iten, şahitliği ve adaleti ayakta tutmaya engel olan sebepler üçtür. Birincisi, Cenâb-ı Hakk'ın **Bir topluma karşı duyduğunuz kin, sakın aşırı gitmenize sebep olmasın** meâlindeki ilâhî buyruğunda belirtmiş olduğu nefret ve düşmanlık duygusudur. Yine O, "Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin"[42]; "Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine de olsa adaletten asla ayrılmayan, Allah için şahitlik eden kimseler olun. (İnsanlar) zengin olsunlar, yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır"[43] buyurmaktadır. (İkincisi,) Allah onlara şahitliği âdil şekilde yerine getirmeyi emretmektedir. (Üçüncüsü) dostluğun ve akrabalığın yahut zenginlik hırsının veya fakirlik korkusunun onların adaletle şahitlik etmelerine engel olmaması

---

39 Buna benzer bir rivayet İkrime ve Süddî'den nakledilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 58-59; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 9-10).

40 el-Mâide, 5/8.

41 en-Nisâ, 4/135.

42 el-Mâide, 5/8.

43 en-Nisâ, 4/135.

gerektiğini söylemektedir. Zikrettiğimiz bu sebepler, insanların adaletle şahitlik etmelerine engel olabilmekte, onları zulme ve haksızlığa sevketmektedir. Bundan dolayıdır ki Cenâb-ı Hak onların bir kavme olan nefretlerinin veya bir şahsa olan düşmanlıklarının kendilerini zulme ve haksızlığa sevk etmesini, yahut şefkat duygularının, akrabalığın, zenginlik hırsının veya fakirlik korkusunun onların adaletle şahitlik etmelerine ve üzerlerindeki görevi yerine getirmelerine engel olmasını yasaklamakta, "Allah için şahitlik eden kimseler olun!"[44] buyruğuyla bütün bunları Allah için yapmalarını buyurmaktadır. İnsan bütün bunları Allah için yapınca, hükümde âdil olmaya ve belirlenen sınırı tecavüz etmemeye, adaletle şahitlikte bulunmaya ve belirttiği her şeyi yerine getirmeye de gücü yeter. Bunları yerine getirmeye engel olan nefret, düşmanlık, akrabalık, şefkat veya zenginlik hırsı ve fakirlik korkusunun da üstesinden gelir. Hükmü Allah için yerine getirirse âdil olur, bu da kendisini zulüm ve tecavüzden alıkor. Aynı şekilde şahitliği de kendisinin ve âyette belirtilen kişilerin aleyhine bile olsa Allah için yerine getirdiği takdirde, artık hiçbir şey onun adaleti ayakta tutmasına engel olamaz.

[İyilik ve Takvâ]

İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın. Buradaki "birr" (البر) kelimesi
140 her çeşit hayrın adıdır, [§]takvâ da her fenalığı terk etmek, her çeşit kötülüğe son vermektir. **Günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın.** Görmez misin ki Cenâb-ı Hak bu âyette "el-Birr" (البر) kelimesinin karşısına "el-ism" (الإثم) kelimesini, "et-takvâ" (التقوى) lafzının karşısına da "el-udvân" (العدوان) lafzını koymuştur? Bu tasnif, birr lafzının her türlü hayrın ismi olduğunu, takvâ lafzının da her nevi kötülüğe son vermek anlamına geldiğini gösterir. Takvânın, âyetin baş tarafında zikredip buyurduğu **Allah'ın işaretlerine, haram aya, boyunları bağsız ve bağlı kurbanlıklara, rablerinin büyük lütuf ve rızasını dileyerek Beytülharâm'a yönelmiş kimselere sakın saygısızlık etmeyin,** diye emrettiği eylemler olması da mümkündür. Burada Allah Teâlâ şöyle demektedir: Her ne kadar onların Allah'tan başkasına ibadet etmeleri sebebiyle yaptıkları şey "birr" (iyilik) değilse de, onlar içlerinden iyiliği kastettikleri için yaptıkları işlerde kendilerine yardımcı olun! Müşrikler ihramlı olduklarında, hayvanlarına kurbanlık alâmeti olarak gerdanlık bağladıklarında veya sözleşme yapmaları caiz olan zaman diliminde Beytülharâm'a yöneldiklerinde, evet o zaman müslümanlar müşriklere yardımda bulunmak ve taarruz etmemekle emrolunmuştur, şayet biraz önce nakledilen şeyler sabitse. Nitekim Ehl-i Ki-

---

44 en-Nisâ, 4/135.

tap, o dini benimsemeleri ve iyiliği kendilerince hedef edinmeleri sebebiyle -Allah'a âsi olsalar bile- onların kiliselerine ve havralarına saldırmamak sözleşmesi bizim için de caizdir. Allah Teâlâ [ileriki zamanlarda] müşrik Araplar'la yapılan antlaşmaları bozmayı emrettiğinde, onların Mescid-i Harâm'a girmelerine engel olunmasını ve nerede ele geçirilirse öldürülmelerini emretmişti. Bu anlama göre, Allah rahmet eylesin âlimlerimiz, *-en doğrusunu Allah bilir ya-* zimmet ehlinin kendi emsallerine şahitliği ile günahkâr (fâsık) müslümanların şahitliğini farklı görmüşlerdir; çünkü zimmet ehli, İslâm dışında kalsa da, dinlerine göre davranırlar, fâsık müslümanlar ise fısklarını din olarak görmezler. Aynı şekilde âlimlerimiz, müslümanların mallarını müşriklerin zorla almaları ile fâsıkların zorla almalarını da farklı görmüşlerdir. Keză muharip eşkıyanın adalet ehlinden maruz kaldığı kan davası ile fâsıkların kan davası da aynı değildir. Çünkü yanlış bir dini benimseyenin durumu, işlediği günahı kabullenenin durumundan farklı bir hükme sahiptir. Görmez misin ki bize göre -günah ve haram olsa da- Ehl-i Kitab'ın kiliselerinde namaz kılmak üzere anlaşma yapmayı caiz (serbest) görürüz de, [§]fâsık müslümanlar için günahı 141
serbest bırakmamızı asla caiz görmeyiz.

Allah'tan korkun! Yani Cenâb-ı Hakk'ın emrettiklerini terkedip yasakladıklarını işlemek hususunda Allah'ın cezasından ve azabından korkun! **Çünkü Allah'ın cezası çetindir.**

Mescid-i Harâm'a girmenizi engellediler diye bir topluma karşı duyduğunuz kin, sakın aşırı gitmenize sebep olmasın meâlindeki ilâhî beyan hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Sizin Beytülharâm'a girmenizi engellediler diye bir kavme karşı duyduğunuz kin ve nefret, sizi haddi aşmaya sevk edip onları öldürmeniz ve mallarını almanız sizi günaha sokar[45]. **İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın.** İyilik, sana emredilen şeydir, takvâ da yasaklandığın şeyden sakınmandır. **Sakın aşırı gitmenize sebep olmasın.** Bazıları "bir kavme olan kininiz haddi aşarak sizi günaha düşürmesin" anlamını vermiştir. Diğerleri de "sizi sevk etmesin" demiştir. Bu lafız "yâ" (يـ) harfi merfû kılınarak "yucrimenneküm" (يُجْرِمَنَّكُمْ) diye[46], mansub kılınarak "yecrimenneküm" (يَجْرِمَنَّكُمْ) diye de okunmuştur, bu sonuncu bizim zikrettiğimizdir.

---

45 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 64, 65, 67; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 8.

46 Bu, A'meş ve Yahyâ b. Vessâb'a nispet edilen şâz kıraâttir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 46).

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَٓا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ
بِهٖ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَٓا اَكَلَ السَّبُعُ
اِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَاَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْاَزْلَامِ
ذٰلِكُمْ فِسْقٌ اَلْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ
وَاخْشَوْنِ اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي
وَرَضِيتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ دِينًا فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ
مُتَجَانِفٍ لِاِثْمٍ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣﴾

3. “Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah’tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla -henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında yırtıcıların yediği hayvanlar, dikili taşlar önünde (sunaklarda) ***boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla paylaşmanız size haram kılındı. Çünkü bunlar doğru yoldan sapmaktır. Bugün, kâfirler dininize karşı*** (mücadelede) ***ümitlerini yitirmişlerdir. Onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet’i beğendim. Kim açlıktan bunalıp çaresiz kalırsa, günah sınırına varmaksızın yiyebilir. Şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”***

[Etinin Yenmesi Haram Olan Hayvanlar]

Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah’tan başkası adına kesilmiş hayvanlar size haram kılındı. *En doğrusunu Allah bilir ya,* burada gizli bir kelime bulunmamaktadır, Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: Murdar hayvan,
132 kan ve domuz etini ve belirtilen diğer şeyleri “yemek’ haram kılınmıştır. [S] Murdar hayvanın yününden ve kemiğinden faydalanmanın caiz olduğunu görmez misin? Dolayısıyla âyet-i kerîmede açıklanmayıp gizli bırakılan şey onları yemektir. Yalnız onların derisinden ancak tabaklama yaptıktan sonra istifade edilir. Çünkü et çoğu kere deriye yapışık kalır ve yenilir, böylesi sözü edilen etler gibi haramdır, ancak tabaklanması halinde haram olmaktan çıkar.

Şimdi, âyet-i kerîmede iki açıdan imtihan sözkonusudur. Birincisi, yenmesinin bir yönden helâl, bir yönden de haram olmasıdır. Burada Allah Teâlâ domuz eti ve kan ile imtihan etmektedir, herhangi bir sebeple ve sebepsiz olarak onları helâl kılmamıştır. Ancak diğerini bir sebebe bağlı olarak helâl kılmış, fakat sebep olmaksızın haram kılmıştır.

İkincisi, Cenâb-ı Hak, helâl kılmanın yolunu insan tabiatının nefret etmesine bağlayarak imtihan etmesidir. Şöyleki her canlı varlık boğazlanmaktan ve canının çıkmasından acı duyar. Böylece Allah acı veren her şeyden nefret etmeyi her canlının tabiatı kılmıştır, insanlar ise boğazlanan hayvanların etini yemekten lezzet alırlar[47]. Şunu da belirtmek gerekir ki Yüce Allah bir çaba olmaksızın yerden çıkan her şeyi helâl kılmıştır -ancak helâk olma korkusuyla elde etmeye güç yetiremeyecekleri ürünler müstesnâ-. Aslında yerden çıkan şeyler cansız olduğundan insan tabiatı ondan nefret etmez. Cenâb-ı Hak hayvanları helâl kılmanın yolu olarak da, [§]haram kılınan kanı çıkarmak için 143
insanların çalışıp gayret göstermeleri şeklinde belirlemiştir; böylece onun etini yemek helâl olur. İnsan, hayvanın kanını akıtmaya çalışmaz da kan orada kalırsa onu bozmuş olur, çünkü haram kılınan şey onun içinde helâk olmuştur ve dolayısıyla onu da ifsad etmiştir. Etin temizlenmesi ve bozuk olmaktan kurtarılması için kanını akıtmaya çalışmak uzun zaman alır. Kan içinde iken helâk olan ise kısa zamanda fâsid olur.

Allah'tan başkası adına kesilmiş hayvanlar. Kisâî şöyle demiştir: Yani Allah'tan başkasının adı zikredilerek kesilen hayvanlar. Buradaki "ehelle" (أهلّ) fiili, yeni doğan çocuğun ses çıkarmasından türemiştir. "Ehelle'l-hilâl" (أهلّ الهلال) ay göründü ve "ehelle'l-muhill" (أهلّ المهلّ) hacı yüksek sesle telbiye getirdi mânaları da burdan gelir. **Boğulmuş hayvan.** Katâde şöyle demiştir: Câhiliye insanları, koyunun boğazını sıkarlar, ölünce de onu yerlerdi[48]. Kâfir ise hakikatte Allah'tan başkası adına keser, çünkü o, Allah'ı gerçek mânada tanımamaktadır. Bununla birlikte Ehl-i Kitab'ın kestiğini yemeğe cevâz verilmiştir, çünkü o, Allah'ın adını anarak kesmektedir. **Dövülerek öldürülmüş hayvan.** İnsanlar sopalarıyla döverler, ölünce de onu yerlerdi. **Yuvarlanıp ölmüş hayvan.** Bir kuyuya düşerek veya bir yamaçtan yuvarlanarak ölen hayvan. **Boynuzlanarak öldürülmüş hayvan.** İki koç tokuşur, biri öldüğünde etini yerlerdi. **Henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında yırtıcıların yediği hayvanlar.** Câhiliye Arapları, yırtıcı bir hayvan bu hayvanlardan birini yedi-

---

47 Bu cümle bütün yazma nüshalarda yer alan metne göre tercüme edilmiştir.

48 Bunu Tastî, *Mesâil*'inde nakletmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 14).

ğinde, kalanını da kendileri yerlerdi, bundan dolayı Cenâb-ı Hak, **Henüz canı çıkmadan yetişip kestikleriniz hariç** buyurmuştur. **Boğulmuş hayvan** ile **dövülerek öldürülmüş hayvan** konusunda İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu hayvanlara kuyruğunu sallarken veya gözlerini oynatırken yetişirsen, Allah'ın adını anarak kes, böylesi sana helâldir[49]. Hz. Ali'nin (r.a.)
144 de şöyle söylediği nakledilmiştir: [§]Hayvan gözleriyle bakınır veya ayaklarını oynatır veya kuyruğunu sallarsa, o temizdir, kesilebilir[50]. Ebu'z-Zübeyr de, Ubeyd b. Umeyr'den (r.a.) aynı şeyi duyduğunu rivayet eder[51]. Sanki bu, Hz. Peygamber'den (s.a.) merfû olarak rivayet edilmiştir[52]. *En doğrusunu Allah bilir*, ama, bu hüküm, hayvanın boğazı sıkılıp veya dövülüp bayıldığı hal için geçerli olmalıdır. Kesildiğinde kuyruğunu hareket ettirir, gözlerini oynatır veya ayaklarını sallayıp ayılırsa hayvanın canlı olduğu anlaşılır. Koyunun karnındaki yavrusunu bir kurdun veya bir yırtıcının çekip alması yahut da karnı kendisini taşıyamaz hale gelmişse, böylesi hareket etse veya gözlerini sağa sola çevirse bile yenmez. Bu konuda ölçü şudur: Hayvanın damarları kopar, sonra o halde bırakılıp ölürse murdardır, damarları koptuğu anda ona yetişir ve keserse temizdir, o halde iken ölen her hayvan temiz sayılır. Bir kazaya uğrayan ve bu sebeple ölecek olan her koyuna, adamın biri yetişip boğazını
134 keserse bu hayvan yenmez[53] [§]**Yuvarlanıp ölmüş hayvan.** Mezbahada kesilme imkânı bulunmayan hayvandır, şayet mezbahanın dışında kesilebilirse, yenmesi caizdir. Râfi' b. Hadîc'den nakledilğine göre şöyle demiştir: Bir miktar deve ve koyun ele geçirmiştik, develerden biri kaçtı, adamın biri ona ok attı,

---

49 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 72; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 14.

50 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 72; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 15.

51 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 73.

52 Muhtemelen müellif burada Kâb b. Mâlik'in (r.a.) hadisine işaret etmektedir. Buna göre onların Sel' dağında koyun güden bir câriyesi varmış. Câriye, sürüden bir koyunun ölmek üzere olduğunu görmüş, hemen bir taşı sivrilterek onunla koyunu kesmiş. Sonra ailesine gelince şöyle demiş: Resûlullah'a gidip sormadan -yahut bunun hükmünü sormak için ona birini göndermeden- bundan yemeyin. Kâb hemen Hz. Peygamber'e (s.a.) gitmiş veya birini göndermiş, O da koyunun yenmesini emretmiştir (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 454; Buhârî, "Zebâih", 18).

53 Bu son cümle açık değildir; Semerkandî'nin ibaresi şöyledir: "*En doğrusunu Allah bilir ya*, hayvanı boğduğu veya dövdüğü sırada bayılsa, sonra onu kestiğinde hayvan kuyruğunu hareket ettirse veya gözlerini oynatsa veya ayaklarını sallasa ve ayılsa, bu durumda hayvanın canlı olduğuna hükmolunur. Ama hayvan bayılmasa, o takdirde ancak titrerse ve boğulup dövülmeden kesilen hayvanın hareket ettiği gibi hareket ederse helâl olur, kesildiği için öldüğü bilinir. Şayet az bir miktar ve kısa bir süre hareket edecek olsa, onun helâl sayılmaması gerekir, çünkü onun boğularak veya dövülerek ölme ihtimali vardır, şüpheli olmakla birlikte helâl değildir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 207b; Medîne nüshası, vr. 234a).

deve yürüyemez hale geldi. Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Bu hayvanlardan bazısı vahşi hayvanlar gibi kaçar. Onları ele geçiremezseniz, böyle yapın (okla vurun)!"[54] Kuyuya düşen deve hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Şayet onu kesmek mümkün olmazsa, o zaman av hayvanı hükmündedir, ele geçirince onu keser[55]. Ali b. Ebû Tâlib'e, kuyuya düşen ve baş tarafı aşağıda kalan devenin hükmü soruldu o da; "Kesip organlarına ayırın ve yeyin" dedi[56]. İbn Ömer'in (r.a.) de aynı şeyi söylediği rivayet edilmiştir[57]. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'e (s.a.) şöyle sorulmuş: Deve boğazından
ve gırtlağından kesilmese de temiz sayılır mı? Şu cevabı vermiş: [§]"(Mızrağı- 146
nı) hayvanın uyluğuna bile isabet ettirsen, sana yeter"[58]. Şayet bıçak olmadan keskin taş, kamış gibi kesici bir aletle hayvanı kesse caizdir. Rivayet edildiğine göre Adî b. Hâtim, Hz. Peygamber'e (s.a.) şöyle sormuş: Ey Allah'ın Resûlü', köpeğimi ava salıyorum, avı yakalayıp getirdiğinde kesecek bir şeyim olmayınca, onu keskin bir taş veya bir ağaç parçasıyla[59] kesebilir miyim? Resûlullah (s.a.) şöyle cevap verdi: "Hayvanın kanını ne ile istersen akıt, Allah'ın adını da an!"[60] Hz. Ali'nin (r.a.) rivayeti de bunun gibidir[61]. Rivayete göre adamın biri devenin kanını bir odun parçasıyla akıtmış, sonra gidip Hz. Peygamber'e sormuş, o da "kanını akıttınsa ye!" buyurmuş[62]. Huzeyfe'nin rivayetine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Diş ve tırnak hariç damarları kesen ve kan
akıtan her çeşit aletle hayvanı kes"[63]. [§]Âlimlerimiz -Allah onlara rahmet et- 143
sin- bu konuda bu görüşü kabul ederler. Onlar keskin bir taş, çakmak taşı ve benzeri bir şeyle hayvanın kanını akıtmayı kesmek olarak kabul ederler, bu şekilde kesilen hayvanın eti yenir. Hz. Peygamber'in (s.a.) "diş ve tırnak hariç"

54 Buhârî, "Zebâih", 23; Müslim, "Edâhî", 20.

55 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 465, 468; Saîd b. Müseyyeb, Şureyh ve Mesrûk'tan da bunun benzeri rivayet edilmiştir (bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, IV, 255).

56 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, IV, 255.

57 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 466; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, IV, 256.

58 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 334; Ebû Dâvûd, "Dehâyâ", 16; Tirmizî, "Sayd", 13.

59 Kamışla kesmek konusunda başka hadisler de varittir (bk. Buhârî, "Zebâih", 15; Müslim, "Edâhî", 22).

60 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 258; Ebû Dâvûd, "Dehâyâ", 15.

61 Hz. Ali'den (r.a.) mevkuf olarak, "keskin taştan başka bir şey bulamazsan onunla kes" dediği rivayet edilmiştir (İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, IV, 254).

62 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 497; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 220; Bezzâr, *el-Müsned*, IX, 283. Heysemî şöyle dedi: "Ahmed'in ricâli sahihtir, ancak bu Yahyâ b. Ebû Kesîr'in Sefîne'den rivayetidir" (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, IV, 33).

63 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, VII, 172. Heysemî şöyle demiştir: "Bu rivayetin senedinde Abdullah b. Hırâş adındaki râvîyi İbn Hibbân sika saymış, ancak "bazan hata eder" demiştir. Hadisçilerin çoğu ise onu zayıf saymıştır" (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, IV, 33-34).

sözünü de, onların yeterince uzamamış şeklinde yoruma tâbi tutarlar. Çünkü bu halde hayvan kesilmiş değil boğulmuş olur. İbn Abbâs'ın (r.a.), o boğmaktır, sözü de bunu açıklamaktadır[64]. Hadiste ise bu konuda açıklama vardır, çünkü Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Diş ve tırnak hariç damarları kesen her nevi aletle kesilen hayvanı ye; çünkü diş ve tırnak Habeşliler'in bıçağıdır"[65] çünkü onlar, ancak yeterince uzamamış diş ve tırnakla hayvanları kesiyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar. Yani o dikili taşlar için kesilen hayvanlar. Denilmiştir ki müşrikler hayvanlarını tapındıkları putlar için kesiyorlardı, bu yolla onlara yakın olacaklarını düşünüyorlardı; nitekim müslümanlar da kestikleri kurbanlarla Allah'a yaklaşmayı arzu ederler. Cenâb-ı Hak, onların putlar adına kestikleri kurbanları yemeyi haram kılmıştır. **Allah'tan başkası adına kesilmiş hayvanlar.** Daha önce de kaydettiğimiz gibi kurban kesmekle emredilmiş, Allah'ın verdiği nimetleri kabul etmek ve O'nun sayısız nimetleri için kendisine şükretmek anlamında bir konuma sahiptir. İnsanlar hayvanı Allah'tan başkası adına, yani Allah'tan başkalarının rızası için kestiklerinde Allah'ın nimetlerini kabul etmemiş ve yapmaları gereken teşekkürü de O'ndan başkasına yöneltmiş olmaktadır, işte bundan dolayı bu kesim şeklini haram kılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Fal Okları]

Fal oklarıyla paylaşmanız size haram kılındı. Denilmiştir ki bunlar Arap okları ve İranlıların kumar oyunlarıdır. Şöyle de denilmiştir: "Ezlâm" (الأزلام) kelimesi, insanların yapacakları işlerle ilgili olarak kendi nasiplerini öğ-
148 renmek için çektikleri fal okları demektir. [§]Kişi sefere çıkmak istediğinde fal okları kesesini alır ve "bu sefere çıkmamı emrediyor" diyerek oklardan birini çekiyordu; şayet uygun ok çıkarsa bu sefere çıkmakta hayır bulacağı anlamına gelirdi. Sonra, "bu da evde kalmamı emrediyor" diyerek başka bir ok çekerdi, şayet istediği ok çıkarsa o, sefere çıkmakta hayır olmadığı anlamına gelirdi. "Menîh" (المنيح) ise ikisi arasında kalan oktu. Cenâb-ı Hak, şu beyanla bunu yasakladı ve bunun doğru yoldan sapmak olduğunu haber verdi, **Çünkü bunlar doğru yoldan sapmaktır,** buyurdu. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Araplar ok torbasını alır, oklardan birine 'bana emret' diğerine de 'bana engel ol' diye yazarlardı. Sonra seyahate çıkmak istediklerinde torbayı sallar ve içinden bir ok çekerlerdi, eğer 'bana emret' yazılı ok çıkarsa adam yola çıkardı, 'bana engel

64 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 496.

65 Buhârî, "Zebâih", 23; Müslim, "Edâhî", 20.

ol' yazılı ok çıkarsa seyahate gitmezdi. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle demiştir: Kumar oklarıyla iş yapmanın yasak edilmesi, yıldızlara bakarak iş yapmanın da yasaklandığını gösterir. Cenâb-ı Hak, fal oklarıyla iş yapanları bundan engelleyince, müneccimlere de yıldızlara bakarak iş yapmayı yasaklamış olur, çünkü bunlar da aynen onların söylediklerini söylüyor ve onların yaptığını yapıyor. Şu kadar var ki müneccimler, onlar gibi, bu yıldız bunu emrediyor, şu yıldız şundan men ediyor demezlerdi. Cenâb-ı Hakk'ın yıldızlara bir takım alâmetler ve mânalar koymuş olması, bazılarının da onu anlamaları ve ondan bir takım sonuçlar çıkarmaları mümkündür. Bu, müçtehitlerin içtihat yoluyla nasların anlamlarından bir takım sonuçlar ve bizzat nasta belirtilmeyen bazı hükümler çıkarmalarına benzer. Buna göre müneccimlerin yıldızlarda bulunan bir takım işaretleri ve anlamları çıkarmaya çalışmaları da caizdir. Bundan dolayı müneccimler ayıplanamaz ve kınanamaz. Onların kınanması, ancak bu hükümleri Allah'a isnat etmeleri ve Allah'ı onlara şahit tutmaları halinde
doğru olur. [§]İbn Kuteybe[66] şöyle demiştir: "Ezlâm" (الأزلام) fal oku demektir, 189
kelimenin tekili "zelem ve zülem" (زَلَم وزُلَم) şeklindedir. "İstiksâm" (الاستقسام) da okları karıştırmak, paylaşmaktır. Bu kelime "kısm" (القِسم), yani nasip kökünden gelmektedir, sanki insan bu yolla nasibini aramaktadır[67]. Ebû Avsece şöyle demiştir: "istaksemtu" (استقسمتُ), okları birbirine dokundurdum, bu lafız sanki "kısm" kelimesinden gelmektedir. Ebû Ubeyd[68] de şöyle demiştir: Onlar bu işe "istiksâm" derlerdi, çünkü rızıktaki nasiplerini ve ihtiyaçlarını arıyorlardı, fal oklarından kendilerine nasiplerini işaret etmesini istiyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Çünkü bunlar doğru yoldan sapmaktır. Burada doğru yoldan sapmak, fal oklarıyla iş yapmak ve böyle yapmayı emrettiğine dair Allah'ı şahit tutmaktır. Kura ile iş yapmayı caiz gören de böyledir. Çünkü o; kura çekilir, kimin kurası çıkarsa onun lehine hükmedilir, der. O kişinin lehine hükmedilmesi ancak kura yolu ile olmaktadır, sanki kura biri için böyle hüküm verilmesini em-

---

66 Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, Arap dili alanında eser sahibi, birçok ilim dalında da otoritedir. Bağdat'ta ikamet etmiştir. Çeşitli ilim dallarında birçok eseri vardır. *Garîbu'l-Kur'ân* ayrıca *Müşkilu'l-Kur'ân* onun eserlerindendir. Dedesine nispetle kendisine Kutebî nisbesi verilmiştir (ö. 276/889) (bk. Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ' ve'l-luğât*, II, 281; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, XIII, 296-300).

67 İbn Kuteybe, *Garîbu'l-Kur'ân*, s. 141.

68 Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm el-Bağdâdî, meşhur imam, çeşitli eserlerin sahibi. *Meânî'l-Kur'ân*, *Garîbu'l-hadîs*, fıkıh ve diğer bilim dallarına dair eserleri vardır. İlimde güvenilen ve allâme kabul edilen biriydi. 234/839 yılında vefat etmiştir (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, X, 490-509; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 450).

retmekte, diğeri de onu engellemektedir. Bu iş, Allah'ın yasaklamış olduğu fal oklarıyla iş yapmaya, başka şeylerden daha çok benzemektedir. **Bunlar doğru yoldan sapmaktır.** Yani murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilen, dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar gibi haram kılındığı yukarıda söylenen şeyleri yapmak ve sûrenin başında zikredilen ihramlı iken avlanmak ve ondan yemek, evet bütün bunlar doğru yoldan sapmaktır. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) görüşüdür[69].

Bugün, kâfirler dininize karşı (mücadelede) ümitlerini yitirmişlerdir. Müşrikler müslümanların kendi dinlerine girmelerini ve onlara dönmelerini arzu ediyorlardı. Fakat Allah Teâlâ onların bu ümitlerini bitirmiş ve şöyle bu-
150 yurmuştur: [§]**Bugün kâfirler,** sizin İslâm dinini terk etmenizden **ümitlerini kesmişlerdir. Onlardan korkmayın, benden korkun.** Yüce Allah müslümanlara onlardan korkmama konusunda güvence vermektedir.

[Dinin Kemâle Ermesi]

Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım. Ebû Ubeyd şöyle demiştir: O güne kadar onların dinleri eksikti, kâmil anlamda o gün tamamlandı. Onun iddiasına göre Hz. Peygamber (s.a.) o güne kadar insanları eksik bir dine davet ediyordu. Allah hepsinden razı olsun, Resûlullah'ın ashâbından o güne kadar ölen muhacir ve ensâr, eksik bir dine inanarak ölmüşlerdi, kıyâmet günü de eksik dine inananlar zümresinde haşredilecekler demektir. Hangi söz bundan daha vahşi ve daha çirkin olabilir? Aynı görüşe sahip olan taraftarlarından biri de şöyle demiştir: İslâm dini o zamana kadar tam ve kâmildi. Cenâb-ı Hak çeşitli farzları gönderip insanlara bunları yapmayı farz kılınca, insanlar Allah'ın farz kıldığı şeyleri yapıncaya kadar din eksik kalmış demektir, bunları yerine getirince din tamamlanmış olur. Bu da ilki gibi vahşi, çirkin ve kaba bir sözdür. Ebû Ubeyd'e şöyle denir: Madem öyle, onların önceden İslâm'ı kabul etmelerinden Allah razı olmamış, ancak o dönemde razı olmuştur demen gerekir. Bu âyetin tefsirinde farklı yorumlar yapılmıştır. Birincisi, **Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim.** Yani peygamberimle ve onu göndermekle sizin için dininizi kemale erdirdim. **Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim, size nimetimi tamamladım.** Bugün dininizi ortaya koyup açığa çıkardım; o, daha önce açık açık ve serbest değildi; öyleki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "İki aylık me-

---

69 İbn Abbâs'ın (r.a.) sözü "bunlardan yiyenin yaptığı şey, doğru yoldan sapmaktır" şeklinde rivayet edilmiştir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 78).

safeden düşmana korku salmakla bana yardım edildi"[70] [§]"Bu yıldan sonra 151
hiçbir müşrik Kâbe'yi hac edemeyecek"[71]. Müslümanların zaferi ve kâfirlere üstün gelişleri işte o zaman ortaya çıkmıştır, daha önce değil. **Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim.** Bu ilâhî beyanı, müslümanları düşmandan emin kıldığı, tekrar onların dinine dönmekten koruduğu ve kendi dinlerine dönmelerinden kâfirlerin ümitlerini kestirdiği zaman, dinin kemâle erdiği ortaya çıktı anlamına gelmesi de muhtemeldir. İnsanın düşmanına karşı güven içinde olmasından daha kâmil ve daha tam bir nimet ne olabilir? Kişi, düşmanı helâk olup onun tehlikesinden güvenli hale gelince, her ne kadar daha önce onun mülkü nâkıs değil idiyse de, mülküm ancak bugün tamamlandı ve kemâle erdi, der; açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim.** Bu beyanın "daha önce kendilerine emredilmeyen emirleri şimdi vermek ve hükümleri koymak suretiyle dininizin işini tamamladım" anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu mâna da caizdir.

Sizin için din olarak İslâmiyet'i beğendim. Yani size razı olunan dini, yani İslâm'ı ikram ettim. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "O, kullarının nankörlüğüne razı olmaz, şükrederseniz bu tutumunuzdan hoşnut olur"[72].

[Aç Kalan Kişinin Haram Kılınmış Yiyeceklerden Yemesi]

Kim açlıktan bunalıp çaresiz kalırsa. Buradaki "mahmasa" (المخمصة) açlık demektir. Ebû Avsece şöyle demiştir: "raculün hamîsun" (رجل خميص) ifadesi "aç adam" demektir. Başkaları da şöyle der: Bu kelime, karnı darda olan kişi demektir; bu da aynı anlama gelir, çünkü açlığın bir kısmı karnı daraltır.

Günah sınırına varmaksızın yiyebilir. Bazıları buna "günaha girmeyi kastetmeden" diye mâna vermiştir. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) görüşüdür[73]. Kisâî ise buna, "meyletmeden" mânasını verir, "cenef" (الجَنَف) kelimesi meyletmek anlamına gelir. İbn Kuteybe de böyle der[74]. Ebû Avsece de, "cenef" (الجَنَف) kelimesinin meyletmek mânasına geldiğini söyler. **Günah sınırına varmaksızın yiyebilir,** meâlindeki beyan iki şekilde yorumlanabilir. Biri, çaresiz kalınca murdar hayvanı ve haram kılınan av gibi şeyleri yemeyi, helâl görmemek şar-

---

70 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XI, 61, 64. Fakat meşhur olan rivayet "...bir aylık mesafeden" şeklindedir (Buhârî, "Teyemmüm", 1; Müslim, "Mesâcid", 3).

71 Buhârî, "Hac", 66; Müslim, "Hac", 435.

72 ez-Zümer, 39/7.

73 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 86; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 14.

74 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 141.

132 tıyla. [§]Diğeri de arzu ve zevkle yemeyip iğrenerek yemek şartıyla, denilmiştir. Şu da söylenmiştir: Ancak çaresiz kaldığında onlardan yiyebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Biri zorda kalırsa, haksızlığa sapmadıkça, sınırı aşmadıkça kendisine günah yoktur"[75]. "Haksızlığa sapmadıkça, sınırı aşmadıkça" ifadesi, **çaresiz kalınca** (اُضْطُرَّ) lafzının tefsiridir. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bu mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir. Yani haram kılınan şeylerden almanıza imkân ve ruhsat vermesi O'nun rahmetinin eseridir. Çünkü sizi açlıktan ölmeye terk etmek de Allah için mümkündür, nitekim; "Eğer onlara kendinizi öldürün diye emretmiş olsaydık"[76] diye buyurmaktadır.

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَٓا اُحِلَّ لَهُمْ قُلْ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُۙ وَمَا عَلَّمْتُمْ
مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبٖينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللّٰهُ فَكُلُوا مِمَّٓا
اَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ سَرٖيعُ
الْحِسَابِ ﴿٤﴾

4. "Kendileri için nelerin helâl kılındığını sana soruyorlar. De ki: 'İyi ve temiz olanlar size helâl kılınmıştır.' Yırtıcı hayvanlardan olup Allah'ın size öğrettiği ile eğiterek avcı hale getirdiğiniz hayvanların sizin için yakaladıklarından da yiyin; (hayvanı ava salarken besmele çekerek) ***üzerine Allah'ın adını da anın. Allah'tan korkun, şüphesiz Allah'ın hesabı pek çabuktur."***

[Helâl Kılınan Yiyecekler]

Kendileri için nelerin helâl kılındığını sana soruyorlar. Burada onların Hz. Peygamber'e (s.a.) neyi sordukları açıklanmamaktadır, ama verilen cevapta, maksatlarının ne olduğu görülmektedir. **De ki: İyi ve temiz olanlar size helâl kılınmıştır,** buyurmaktadır. **İyi ve temiz olanlar size helâl kılınmıştır,**

---

75 "Allah size yalnızca murdar eti, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkasının adına kesilmiş olanı haram kıldı. Ama biri zorda kalırsa, haksızlığa sapmadıkça, sınırı aşmadıkça kendisine günah yoktur. Biliniz ki Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir" (el-Bakara, 2/173).

76 "Eğer onlara kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın diye emretmiş olsaydık, pek azı müstesnâ bunu yapmazlardı. Eğer kendilerine verilen öğüdü yerine getirselerdi, bu onlar için hem daha hayırlı hem de (imanları için) daha sağlamlaştırıcı olurdu" (en-Nisâ, 4/66).

şeklindeki cevap onların temiz olan yiyecekler ile alet ve avcı hayvanlarla yapılan avlanmanın hükmünü sorduklarını göstermektedir. Sonra, **İyi ve temiz olanlar size helâl kılınmıştır,** meâlindeki beyanın işaret ettiği anlam hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: "Tayyibât"tan (الطيبات) maksat helâl kılınan şeylerdir. Fakat bu uzak bir ihtimaldir, çünkü bu durumda Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuş olmaktadır: **De ki:** Helâl kılınan şeyler **size helâl kılınmıştır.** İlâhî beyanın, bunun dışında iki anlama daha gelmesi muhtemeldir: [§]Birincisi, eti yenen hayvanın kesilmesi, etinin pişirilmesi ve 133
benzeri sebeplerle nefislerinizin hoşlandığı şeylerle. Buna mukabil gönlünüzün hoşlanmadığı besmele ile kesilmemiş, pişirilmiş veya kızartılmış etler size helâl kılınmamış, aksine yenilmesinden hoşlandığınız şeyler size helâl kılınmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* Diğer bir ihtimal de şudur: Tabiatınıza hoş gelmeyen ve nefret ettiğiniz şeyler değil, hoşlandığınız şeyler size helâl kılınmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Av Köpekleri]

Eğittiğiniz hayvanlar. Sanki ashâb-ı kirâm Allah'ın Resûlüne (s.a.), avcı hayvanlardan hangisinin avlanmasının helâl olduğunu sormuşlar, Cenâb-ı Hak da bu cevabı vermiştir. Gerçi bazı rivayetlerde anlatıldığına göre Hz. Peygamber köpekleri öldürmeyi emredince, bazıları huzuruna gelip "öldürülmesini emrettiğin o taifeden hangilerinin avladıkları bize helâldir" diye sormuşlar, bunun üzerine **Kendileri için nelerin helâl kılındığını sana soruyorlar** meâlindeki âyet nâzil olmuştur[77]. Burada yer alan av hayvanları "cevârih" (الجوارح) diye anılmıştır, çünkü onunla birşey elde edilir, buna göre cevârih, sayesinde birşey elde etme vasıtaları demektir. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak "Kötülük işleyenler (elde edenler)"[78] buyurmaktadır. Bu âyetteki "icterehu" (اجترحوا) kelimesine, "iktesebû" (اكتسبوا), yani kazandılar mânası verilmiştir, "cereha" (جَرَحَ) kelimesi "kesebe" (كَسَبَ) anlamına gelir. Ebû Ubeyde şöyle demiştir: O hayvanlar avcı oldukları için kendilerine "cevârih" denilmiştir. Bu, az önce söylediğimiz "kazanmak"la aynı mânaya gelir. Falan adam ailesi için "cârih"tır denilir, "onlar için kazanç elde etmektedir" demektir[79]. Diğer bazı âlimler şöyle demiştir: Bu av hayvanlarına avladıklarını yaraladıkları için cevârih denilmiştir, o zaman bu lafız yaralamak anlamına gelen "cirâha" (الجِراحة) kökünden gelir, çünkü kişi avı yaralamazsa, hayvan helâl olmaz. İmam Muhammed (r.h.) *Kitâbu'z-Ziyâdât*'ta, köpeğin avını yaralamayıp öldürmesini

---

77 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 89; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 21.

78 el-Câsiye, 45/21.

79 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, I, 154.

134 bu mânaya delil olarak kullanmıştır. [§]Bu görüşün sahih olduğunu gösteren delillerden biri, Adî b. Hâtim'in (r.a.) Resûlullah'tan (s.a.) rivayet ettiği hadistir. O der ki Resûlullah'a mızrağın[80] hükmünü sordum, şu cevabı verdi: "Mızrağın sopası uzunlamasına hayvana çarpar da ölürse onu yeme, çünkü o av dövülerek öldürülmüş sayılır. Hayvana mızrağın keskin demir tarafını isabet ettirebilirsen, onu ye!"[81]

[Köpeklerin Avladığı Hayvanların Hükmü]

Yırtıcı hayvanlardan olup Allah'ın size öğrettiği ile eğiterek avcı hale getirdiğiniz hayvanlar. Bazıları "mukellibîne" (مُكَلِّبِينَ) kelimesine, avlanmayı öğrenmiş köpekler anlamı vermiştir. İbn Kuteybe, köpek sahipleri demiştir[82]. Ferrâ da böyle demiştir, Kisâî ise, onlar köpek sahipleridir, der[83]. "Mükelleb" (المُكَلَّب), eğitilmiş köpek demektir.

Eğittiğiniz köpekler. Hasan-ı Basrî ve Ebû Bekir buna "tudrûnehunne" (تُضْرُونَهُنَّ) avlanmayı öğrettiğiniz köpekler mânasını vermişlerdir; avlanmayı öğrenmiş köpek mânasında "kelbun mudrâtün" (كَلْبٌ مُضْرَاةٌ) denilir[84]. Onlar, köpek avdan yemiş olsa bile onu helâl sayarlar. Buna göre öğretilmiş mânasını vermek caiz olur, çünkü onlar köpek avdan yemiş olsa bile onu mubah addediyorlar. Şöyle bir anlam da verilmiştir: "Tueddibûnehunne" (تُؤَدِّبُونَهُنَّ), yani avı
155 sizin namınıza yakalayıp bekletmeleri için onları terbiye ediyorsunuz. [§]Bize göre bu, gerçek mânada öğretmektir, avı sahibi namına tutup bekletmeleri için köpeğin öğretilmesidir.

Allah'ın size öğrettiği ile. Bu ilâhî beyan iki mânaya gelir. Birincisi, sizin beşerî kuruluşunuzu onları eğitmeye müsait kılmış, sizden başka yaratıkları da eğitmeye müsait ve elverişli bir şekilde yaratmıştır. Diğer bir anlam da şudur: **Allah'ın size öğrettiği ile,** Allah size "köpekleri şöyle eğitin, böyle yapın" demiştir. Bu iki ihtimalin hangisi olursa olsun, bu işte bilginin şart koşulması delili vardır. Sonra -her ne kadar köpek ile diğer yırtıcılar, kendilerine öğretildiği takdirde aynı konumda ise de- Cenâb-ı Hak, köpeklerin habîs olması ve

---

80 Bu kelimenin aslı mi'râz'dır (المعراض). Avlanmakta kullanılan ve ucunda sivri bir demir bulunan bir çeşit oktur. Hayvana atıldığında çoğu kere sivri ucu değil de ağaç sopası çarpardı (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "عرض" md.).

81 Buhârî, "Zebâih", 2; Müslim, "Sayd", 4.

82 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 141.

83 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 207.

84 "Dariye" (ضَرِيَ) fiili, köpek avın etinden ve kanından yedi mânasına gelir. Avlamaya alıştı mânasına da gelir. İf'âl babından gelince, sahibi onu avlamaya alıştırdı, demektir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "ضرى" md.).

insanlarla iç içe yaşaması sebebiyle diğer hayvanları değil köpeği zikretmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki köpek edinmenin yasaklanması[85] ve köpeği öldürmenin[86] emredilmesi, böyle bir emrin o dönemde diğer yırtıcı hayvanlar içindir ki köpekler habîs olmalarına rağmen eğitilirlerse yakaladıkları yenebilir; haklarında böyle bir müsaadenin gelmediği diğer hayvanların yakaladıkları ise yenilmeye daha layık olur.

Onların sizin için yakaladıklarından da yiyin; (hayvanı ava salarken besmele çekerek) üzerine Allah'ın adını da anın. Allah Teâlâ, köpeğin bizim için yakaladığını yemeyi mubah kılmış, fakat kendisi için yakaladığını mubah kılmamıştır. Çünkü köpek ve diğer yırtıcı hayvanlar yakaladıkları avı kendileri için tutarlar ve ondan yemeden edemezler. Ama köpek avını yakalar da yemezse, bu onu sahibi için tuttuğunu gösterir. Fakat ondan bir miktar alırsa, kalanını sahibi için mi, yoksa acıktığı ileriki bir zaman için mi sakladığı bilinemez. [§]Bu konuda epeyce rivayet nakledilmiştir. Adî b. Hâtim'den (r.a.) 156
şöyle rivayet edilmiştir: Dedim ki ey Allah'ın Resûlü (s.a.), bizler, şu köpeklerle ve şahinlerle avcılık yapan bir milletiz, onlardan bize helâl olanı hangileridir? Hz. Peygamber (s.a.) şu cevabı vermiştir: "Şayet onlar, Allah'ın size öğrettiği ile eğiterek avcı hale getirdiğiniz yırtıcı hayvanların avladıkları ise size helâldir, onların sizin için yakaladıklarından yiyin. Eğittiğin bir köpek veya şahini avın üstüne Allah'ın ismini zikrederek gönderirsen o avı ye". Ben tekrar sordum: Şayet köpek avı öldürmüşse? Buyurdu ki "Öldürmüş ama yememişse, avı senin için tutmuş demektir. Şayet yerse, artık ondan yeme, çünkü köpek onu kendisi için yakalamıştır." Yine dedim ki ey Allah'ın Resûlü (s.a.), bizim köpeklerimize başka köpekler karışırsa ne buyurursunuz? "Senin köpeğine başka köpekler karışmışsa onu da yeme! Çünkü sen, sadece kendi köpeğin için besmele çekmiştin, başkalarının köpekleri için değil"[87]. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Köpek avdan yiyecek olursa, eğitilmiş değildir[88]. Yine onun şöyle dediği nakledilmiştir: Köpek avdan yerse sen yeme, ama doğan yiyecek olursa, sen de ye, çünkü köpeğin çarparak onu öldürmeye gücü yeter, fakat doğanın yetmez[89]. Hz. Ali'nin (r.a.) de, köpek avından yediği zaman sen yeme ve onu öldür, dediği rivayet edilmiştir. Eğitilmiş olmayan köpeğin avladığı hay-

---

85 Buhârî, "Zebâih", 6; Müslim, "Müsâkat", 50.

86 Buhârî, "Bed'u'l-halk", 17; Müslim, "Müsâkat", 43.

87 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 257; Ebû Dâvûd, "Sayd", 22-23. Bu hadis bazı rivayetlerde *şahin* lafzı olmadan nakledilmiştir (bk. Buhârî, "Zebâih", 10; Müslim, "Sayd", 3.

88 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 92.

89 Bu rivayeti Abd b. Humeyd tahrîc etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 24).

vanın yenilemeyeceğine işaret eden rivayetleri daha nakletmiştik. Bunlardan biri de Adî b. Hâtim'in (r.a.) rivayetidir: Dedim ki: Ey Allah'ın Resûlü (s.a.), Biz, şu köpeklerle avcılık yapan bir milletiz; (bu caiz midir) ?" Cevaben buyurdu ki "Eğer eğitilmiş köpeğini avın üstüne Allah'ın ismini zikrederek gönderirsen, onların senin için tuttuklarını öldürseler bile, köpek ondan yemediği
155 takdirde yiyebilirsin. Ama köpeğin kendisi yemişse artık ondan yeme!"[90] [§] Buna bağlı olarak bizim söyleyeceklerimiz şunlardır: Köpek avın kanını içecek olsa o avın eti yenir, çünkü o, kanı bizim için tutsaydı onu yemezdik. Bu onun çok iyi eğitildiğini gösterir: murdar olanı (kanı) kendisi alıyor, temiz olanı sahibine saklıyor. Eğer köpeğin avladığından yemek helâl olsaydı, köpeğin eğitilmiş olmasıyla olmamasının farkı kalmazdı, kezâ onu kendisi için veya sahibi için tutmuş olması da fark etmezdi. Çünkü bütün köpekler avın üzerine gönderildiğinde onun peşinden gider ve av ölünceye kadar onu tutar, ama sadece eğitilmiş olmayan ondan yer. Şayet mesele muhaliflerimizin dediği gibi olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın köpeklerin eğitilmiş olanını ve onun da sahibi için tuttuğunu özellikle belirtmesinin ne anlamı kalırdı? Ebû Hanîfe'nin (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Köpek avdan yemeyecek derecede eğitilir de sonra avladığı bir hayvanı yiyecek olursa, onun ilk avladığı avın etinden geriye bir şey kalmışsa onu yemek caiz olmaz. Bize göre onun mezhebi, *-en doğrusunu Allah bilir ya-* köpek ilk ava salındığında yemeyip tutsa bile, eğitilmiş olmadıkça onun avladığı yenmez. Birkaç kez avını yemeyip tuttuğu halde sonra yerse, onun bu yemesi bize, daha önce yememesinin eğitilmiş olduğundan kaynaklanmadığını gösterir, zira eğitilmiş olmayan köpek de bazan tok olduğu için avı yemeyip tutar, şayet eğitilmiş olsaydı avını yemezdi. Üçüncü defa ava gönderildiğinde avı yemeyip tutması, ama dördüncüsünde yemesi, onun gerçekten iyi eğitilmediğini gösterir[91]. Av hakkındaki hüküm bize göre budur: Bunlar birbirine yakın avlamalardır. Köpeğin avını çoğu kez tuttuğu halde bir müddet ava gönderilmekten vazgeçilirse, bu süre zarfında kendisine öğretil-

---

90 Buhârî, "Zebâih", 10; Müslim, "Sayd", 2

91 "Onun mezhebi şudur: Köpek eğitilmiş olmadıkça onun avladığı yenmez. Ava ilk gönderildiğinde avı yemeyip sahibi için tutması ile onun eğitilmiş olduğu hükmüne varılmaz, defalarca avı tutması ve defalarca onu yemekten kaçınması görülmeden eğitilmiş sayılmaz. Çünkü onu bu şekilde bulmak, eğitilmiş hale geldiğinin açık alâmetidir. Daha sonra ondan yiyecek olsa, onun bu yemesi bize, daha önce yememesinin eğitilmiş olduğundan kaynaklanmadığını gösterir. Çünkü eğitilmiş olmayan köpek de bazan tok olduğu için ihtiyaç duyacağı zamana kadar yemeyebilir. Önceden yemediği halde daha sonra onu yemiş olması, köpeğin iyi eğitilmediğini gösterir veya bu ihtimali akla getirir. İhtimal ve şüphe halinde de helâl hükmü verilmez" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 209a; Medîne nüshası, vr. 235b).

miş olan şeyleri unutmuş olması mümkündür; daha sonra ava gönderildiğinde ondan yiyecek olursa, bunun hükmüne dair bir rivayet gelmemiştir. İlk avının kalanından yenmesi caizdir, denebilir. Bu iki meseleye birbirinden ayrı olarak bakılır; ikinci durumda köpek öğrendiklerini unutmuş olabilir, ilk durumda ise iki av arasında fazla bir zaman farkı olmadığından öğrendiklerini unutmuş olması uzak bir ihtimaldir. Bunun, önceki avlanması sırasında sağlam şekilde
eğitilmediğinden başka bir anlamı yoktur. [§]Yukarıda yırtıcı hayvanlardan 158
doğan ve şahinden söz etmiştik, onlar için de açıkladığımız şekilde istidlâlde bulunmuştuk. Bu da bize, eğitilmiş olmayan yırtıcı kuşların avladıkları, beslemek amacıyla yetiştirilemediği takdirde yenmez. Şahin ile doğanın eğitilmiş olduklarının göstergesi, sahibinin söylediklerini yapması ve çağırdığında ona dönmesidir. Köpeklerin eğitilmiş olmalarının göstergesi de avdan yememeleridir, çünkü şahin ile benzeri yırtıcı kuşlar, yaratılışı itibariyle insanlardan ürken ve kaçan hayvanlardır. Böylesi avdan yese bile, insanlara yakın durması ve sahibinin çağrısına uyması, eğitilmiş olduğunu gösterir. Şahinin avdan yemiş olması eğitilmiş olmadığını göstermez, çünkü o, av etinden yemekle eğitilmiştir. Köpek ise insanlarla iç içe yaşayan ve yabani olmayan bir hayvandır, onun tabiatı da avı yakaladığı zaman ondan yemesidir. Köpeğin yemekten kaçınması eğitilmiş olduğunu gösterir. Söylediklerimizi destekleyen sözler, Ali b. Ebû Tâlib ve İbn Abbâs'tan da rivayet edilmiştir. Onlar şöyle demiştir: Doğan avını yese bile o avdan ye, ama köpek yiyecek olursa sen yeme! Selman'dan (r.a.) da aynı söz rivayet edilmiştir[92].

Allah'tan korkun, şüphesiz Allah'ın hesabı pek çabuktur. Buradaki **Allah'tan korkun** meâlindeki beyan, üzerine Allah'ın adının anılmadığı (ve besmele çekilmediği) hayvanları helâl saymayın, çünkü o murdardır, mânasına gelebilir. Cenâb-ı Hakk'ın emrettiği ve yasakladığı şeyleri terk etme konusunda Allah'tan korkun, anlamına da gelebilir. **Şüphesiz Allah'ın hesabı pek çabuktur.** Buradaki "çabuk oluş" tabiri, muhtemelen şiddetli oluşan kinâyedir. **Hesabı pek çabuktur**, cezası pek şiddetlidir, demektir.

اَلْيَوْمَ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُۜ وَطَعَامُ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ
وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ

---

92 Bu rivayeti kaynaklarda bulamadım, bilâkis Selman'dan (r.a.) bunun aksi bir rivayet vardır; o, eğitilmiş olduğu halde yakaladığından yiyen köpek hakkında şöyle demiştir: Avın üçte ikisini yese bile, kalanından ye! (Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 474).

مِنَ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ اِذَٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ
مُحْصِن۪ينَ غَيْرَ مُسَافِح۪ينَ وَلَا مُتَّخِذ۪ٓي اَخْدَانٍ وَمَنْ يَكْفُرْ
بِالْا۪يمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخَاسِر۪ينَ ۝٥

5. "Bugün size iyi ve temiz nimetler helâl kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helâldir; sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir. Gayri meşrû ilişkide bulunmak veya gizli dost tutmak şeklinde değil de meşrû bir nikâhla evlenmek şartıyla mümin kadınlardan iffetli olanlar ile sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar -mehirlerini verdiğiniz takdirde- size helâldir. Kim inanmayı reddederse ameli kesinlikle boşa gider. O, âhirette de hüsrana uğrayanlardandır."

Bugün size iyi ve temiz nimetler helâl kılınmıştır. Bu beyandaki bugün
139 anlamına gelen "el-yevme" (اليوم) **bugün** kelimesi, [§]belli bir zaman dilimini işaret etmek için değil, söze başlangıç lafzı olarak kullanılmıştır; şu anlamdaki ilâhî beyanda zikrettiğimiz üzere: "Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim"[93]. Bazan "bugün" kendisine işaret edilen bir zaman dilimi sözkonusu olmaksızın da kullanılır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, burada kastedilen, Cenâb-ı Hakk'ın En'âm sûresinde onlara haram kılmış olduğunu belirttiği sekiz çift hayvandır: "Koyundan iki... olmak üzere sekiz eş"[94]. Sonra da "Yahudilere mahsus olmak üzere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç olmak üzere, sığır ve koyunun ise iç yağlarını onlara haram kıldık"[95] buyurmuştur. Bahîreyi, sâibeyi, vasîleyi, hâmı[96] ve onların kendilerine haram kıldıkları diğer şeyleri Allah onlara helâl kıldı ve şöyle buyurdu: **Bugün size iyi ve temiz nimetler helâl kılınmıştır.** Halbuki bunlar daha önce kendilerine haramdı. Fakat müfessirler bu âyete belirttiğimiz konulara değil, kesilen hayvanlar anlamı vermiştir. Kesilen hayvanların helâl sayılmalarının ne mânaya geldiğini daha önce açıklamıştık[97].

---

93 el-Mâide, 5/3.

94 "Koyundan iki, keçiden iki olmak üzere sekiz eş... Ve deveden iki, sığırdan iki..." (el-En'âm, 6/143-144).

95 el-En'âm, 6/146.

96 Bu lafızların tefsiri için bk. el-En'âm, 6/103.

97 Bir önceki âyetin tefsirine bakınız.

[Ehl-i Kitab'ın Kestiği Hayvanların Hükmü]

Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helâldir; sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Onların kestiği hayvanlar size helâl, sizin kestiğiniz de onlara helâldir[98]. Bu âyeti müfessirler bu şekilde yorumlamışlardır.

Eğer şöyle bir soru sorulursa: Bizim kestiklerimiz onlara, onların kestikleri de bize helâl kılınmadı mı? Sonra bizim kestiklerimiz onlara ve başkalarına [§]helâl olduğu halde, onların ve başkalarının, yani Mecûsîler'in kestikleri 160
bize nasıl helâl olmaz?

Buna şu cevap verilir: Kesilen hayvanların helâl olması, dînî (şer'î) bir hükümdür, halbuki Mecûsîler'in iman ettikleri bir kitap yoktur ki buna bağlı olarak onların kestikleri helâl olsun. Ehl-i Kitap ise kitaplarında helâl ve haram olduğu belirtilen şeye inanıyorlar. Bu itibarla onlar birbirinden farklıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu âyetin genel bir anlam (umûm) içerdiğini kabul edenlere göre, Ehl-i Kitab'ın bütün yiyeceklerinin bize, bizim bütün yiyeceklerimizin de onlara helâl olması gerekir. Çünkü Cenâb-ı Hak, **Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helâldir; sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir** buyurmaktadır. Onlara göre iki gruptan her biri diğerinin yiyeceğinden yiyebilir. Lafzın genel muhtevalı olması, o lafza ait hükmün de öyle olmasını gerektirmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Ehl-i Kitap Kadınlarla Evlenmek]

Mümin kadınlardan iffetli olanlar ile sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar. Bu ilâhî kelâmın işaret ettiği anlam konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle der: "el-Muhsanât" (المحصنات) kelimesi ile Cenâb-ı Hak, hür kadınları murad etmiştir. Diğerleri de zinakâr olmayan iffetli kadınları kastetmiştir, der. Allah Teâlâ'nın şu beyanında olduğu gibi: "Zina eden erkek ancak zinakâr veya müşrik bir kadınla evlenir"[99]. Cenâb-ı Hak burada zinakâr kadınlarla evlenmeyi yasaklayıp, iffetli kadınlarla evlenmeyi teşvik etmektedir. Bu âyet-i kerîme konuya biraz önceki âyetten daha yakındır. Çünkü âyetin sonunda Allah **Gayri meşrû ilişkide bulunmak veya gizli dost tutmak şeklinde değil de meşrû bir nikâhla evlenmek şartıy-**

---

98 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 103. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 24

99 en-Nûr, 24/3.

la buyurmaktadır. Dolayısıyla bu "muhsanât" (المحصنات) kelimesi ile Cenâb-ı Hakk'ın hür kadınları değil, iffetli kadınları kasdettiğini göstermektedir.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîme, kitabı hür kadınlarla evlenmenin de helâl olduğunun delilidir. Âlimler bu hükümde görüş birliği içindedir, fakat bu nikâh mekruh görülmüştür. İbn Ömer'in (r.a.) Ehl-i Kitab'ın kadınlarıyla evlenmeyi mekruh gördüğü rivayet edilmiştir[100]. Bize göre bu rivayet, İbn Ömer'in kitâbî olan kadınlarla evlenmeyi haram saydığını göstermez, ancak aralarında din birliği olduğundan müslüman hanımlarla evlenmeyi daha fazi-
161 letli ve daha isabetli bulduğunu gösterir. [§]Hz. Ömer'in (r.a.) de bunu mekruh gördüğü rivayet edilmiştir. Şöyle ki Huzeyfe (r.a.) Yahudi kadınla evlenmişti, bunu duyan Hz. Ömer (r.a.) kendisine mektup göndererek onu boşamasını istemiş ve şöyle demiştir: Bu müslüman kadınlar için fitne olarak yeter[101]. Bu ifade de onu haram saydığı anlamına gelmez. Burada Hz. Ömer'in bahsettiği sözkonusu fitne, müslüman kadınların bir nevi fitneye sevkedilmesidir. Allah kendilerine rahmet eylesin, âlimlerimiz de kitabı kadınlarla evlenmeyi haram değil mekruh saymıştır. İslâm âlimleri câriyeleriyle evlenme konusunda ise farklı görüşlere sahip olmuştur. Bazıları **Kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar** meâlindeki ilâhî beyanı hür kadınlar diye, diğer bir grup da iffetli kadınlar diye yorumlamışlardır. İffetli kadınlar diye yorumlamayı, **Gayri meşrû ilişkide bulunmak veya gizli dost tutmak şeklinde değil de meşrû bir nikâhla evlenmek şartıyla** meâlindeki ilâhî kelâmın gösterdiği anlama daha uygun olduğunu yukarıda söylemiştik. Şayet buradaki "muhsanât" kelimesinden maksat hür kadınlar olsaydı, o zaman kitabı câriyelerle evlenmekte bir sakınca bulunmazdı, çünkü Allah Teâlâ kitabı olan hür kadınlarla evlenmeyi mubah kılmıştır. Bir şeyin bir durumda mubah kılınması, başka bir durumda haram kılınmasına götürmez. Biz bu konuyu daha önce zikretmiştik[102].

[Mecûsîler Ehl-i Kitap Değildir]

Mecûsîler bize göre Ehl-i Kitap değildir. Bunun delili de şu ilâhî beyandır: "Bu da (Kur'ân) bizim indirdiğimiz mubârek bir kitaptır. Ona uyun ve günahtan korunun ki size rahmet edilsin. 'Kitap yalnız bizden önceki iki topluluğa

---

100 Ebû Ubeyd şöyle demiştir: Kitabı kadınlarla evlenmenin caiz olduğunda icma vardır, sadece İbn Ömer'den gelen rivayet müstesnâdır (İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, III, 174).

101 Bu husus çeşitli lafızlarla ve farklı senedlerle nakledilmiştir (bk. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VII, 177-178; Beyhakî, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VII, 172).

102 bk. en-Nisâ, 4/19.

indirildi' demeyesiniz diye (Kur'ân'ı indirdik)"[103]. Burada Allah Teâlâ, Ehl-i Kitab'ın iki grup olduğunu haber vermektedir, bu taifenin üçe çıkarılması caiz değildir; çünkü Kur'ân'ın işaret ettiği anlama aykırı düşer. Görmez misin ki adamın biri "sende benim iki dirhemim var" dedikten sonra alacağının daha fazla olduğunu iddia edemez. Yine yolda üç kişiye rastlayan biri, "ben bugün iki kişiye rastladım" dese, yalancı olur. [§]Allah'ın haber verdiği şeyler için 162
böyle bir durum sözkonusu olamaz, çünkü O, verdiği haberde daima doğru söyler.

Şöyle bir itiraz yapılırsa: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın müşriklerden naklen söylediği bir şeydir, onların karıştırmış olmaları mümkündür, Allah Teâlâ ise söylediklerini nakletmiştir.

Buna şu cevap verilir: Yüce Allah, bu sözü müşriklerden nakletmemiştir, fakat "Kitap yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi; biz ise onların okuduklarından tamamen habersiziz, demeyesiniz diye (Kur'ân'ı indirdik)"[104] buyurarak Kur'ân'ı göndermek suretiyle onların bu mazeretlerinin önünü kesmektedir. Bu, Allah'ın kelâmı ve müşriklere karşı gösterdiği delilidir, onlardan naklettiği bir söz değildir.

Mecûsîler'in Ehl-i Kitap'tan olmadığının delillerinden biri de Hz. Ömer'in, Resûlullah'ın (s.a.) kabri ile Mescid-i Nebî'nin minberi arasında bulunduğu sırada söylemiş olduğu şu sözdür: "Mecûsîler'e nasıl bir işlem yürüteceğimi bilemiyorum, onlar Ehl-i Kitap değiller". Bunun üzerine Abdurrahman b. Avf şöyle demiştir: Ben Resûlullah'ın (s.a.) şöyle söylediğini işittim: "Mecûsîler'e Ehl-i Kitap gibi muamele ediniz"[105]. Hz. Ömer (r.a.) açıkça onların Ehl-i Kitap olmadığını söylemiş, ne Abdurrahman ne de ashâb-ı kirâmdan (r.a.) biri ona karşı çıkmıştır, şayet onlar Ehl-i Kitap'tan olsalardı açıkça "onlar Ehl-i Kitap'tır" derlerdi. "Onlara Ehl-i Kitap muamelesi yapın" da denmemiştir. Ayrıca Hasan b. Muhammed'in de şöyle söylediği rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) Hecer[106] Mecûsîleri'ne mektup yazmış; "Sizi Allah'tan başka ilâh bulunmadığına ve benim Allah'ın Resûlü olduğuma şehâdet etmeye davet ediyorum. Şayet müslüman olursanız, bizim lehimize olan her şey sizin de lehinize olacak, bizim aleyhimize olanlar sizin de aleyhinize olacaktır. Bunu kabul etmeyenin cizye vermesi gerekir. Ayrıca onların kestiklerini yemeyiz, kadınlarıyla

103 el-En'âm, 6/155-156.

104 el-En'âm, 6/155-156.

105 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, Zekât, 42; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, II, 435.

106 Hecer, Bahreyn'de bir şehirdir.

da evlenmeyiz"[107]. Allah rahmet eylesin, âlimlerimiz, "Mecûsîler Ehl-i Kitap değildir" derken bunu delil gösteriyorlardı.

102 [§]Büyük bir kabile olan Benû Tağlib[108] Hıristiyanlarına gelince, Hz. Ali (r.a.) Arap Hıristiyanlarının kestikleri helâl değildir, çünkü onlar Ehl-i Kitap değildir, demiş ve şu âyet-i kerîmeyi okumuştu: "İçlerinde birtakım ümmîler vardır ki kitabı bilmezler; bütün bildikleri kuruntulardan ibarettir"[109]. İbn Abbâs (r.a.) ise onların kestikleri yenir demiş ve şu âyeti okumuştur: "Sizden kim onları dost edinirse şüphesiz o da onlardandır"[110]. İlk âyet onların Ehl-i Kitap olduklarına işaret eder, çünkü Cenâb-ı Hak, "İçlerinde birtakım ümmîler vardır" ifadesiyle onları Ehl-i Kitap'tan göstermiştir, dolayısıyla bunlar hakkında verilecek hüküm de onların hükmü gibidir. Çünkü Allah, bunların onlardan olduğunu haber vermiştir. Bunu gösteren delillerden biri de Hz. Peygamber'in (s.a.) şu hadisidir: "Hıristiyanların hiçbir yemeği kalbinde şüphe meydana getirmesin, aksi halde Hıristiyanlara benzersin"[111]. Çünkü hüküm, Arap olsun olmasın, bütün Hıristiyanları kapsar, onların hepsi onların dinini benimsemiştir, bir milletin dinini benimseyen herkes, onların dinine girmiş
103 olur. [§]Araplar, dinlerini benimsediklerinde Ehl-i Kitap'tan olduklarının delillerinden biri de Arap olmayanlar İslâm'a girdiklerinde onların hükmünün Arap müslümanların hükmü ile aynı olmasıdır. Böylelerinden biri irtidat ederde, Mecûsîler'den başlangıçta cizye alındığı gibi kendisinden de cizye alınma-

---

107 Hz. Peygamber'in (s.a.) Hecer Mecûsîleri'ne İslâm'a davet için mektup yazdığı rivayet edilmiştir. Bu mektupta İslâm'a giren hakkı kabul etmiş olur, İslâm'ı kabul etmeyenin de cizye vermesi gerekir; ayrıca onların kestikleri yenmez, kadınlarıyla da evlenilmez, diye yazmıştı (Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VI, 69; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 429). Beyhakî şöyle demiştir: "Bu rivayet mürseldir, ama müslümanlık çoğunluğunun bu hükümde icmâ etmesi onu desteklemektedir" (Beyhakî, *es-Sünenu'l-kübrâ*, IX, 192). Burada ismi geçen Hasan b. Muhammed, Ebû Muhammed Hasan b. Muhammed b. Ali b. Ebû Tâlib el-Hâşimî el-Medenî'dir. Babası Hz. Ali'nin Hanefiye'den doğan oğludur. Babasından, İbn Abbâs'tan ve diğerlerinden rivayetleri vardır. Kendisinden de Zührî, Mûsâ b. Ubeyde ve diğerleri rivayet etmişlerdir. Sikadır, fakihtir. Mürcie fikrini ilk defa onun ortaya attığı rivayet edilir. 100/718 yılında vefat etmiştir (bk. Zehebî, *el-Kâşif*, I, 329; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 164).

108 Benû Tağlib, Adnanîlerden Tağlib b. Vâil'e nispet edilen büyük Arap kabilelerinden biridir. Sincar ve Nusaybin taraflarında Ferâtiye adasında oturuyorlardı. Savaşçı bir kabileydi, İslâm'ın ilk yıllarında Rumlarla birlikte İslâm ordusuna karşı savaşmışlardı. Hz. Ömer (r.a.) onlarla bir anlaşma yapmıştı (bk. Kehhâle, *Mucemu kabâili'l-Arab*, I, 121-122).

109 el-Bakara, 2/78. Hz. Ali'nin (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Benû Tağlib Hıristiyanlarının kestiklerini yemeyin, çünkü onlar şarap içmenin dışında Hıristiyanlıktan hiçbir şeye bağlı değildirler (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 101).

110 "Ey iman edenler! Yahudileri ve hıristiyanları velî edinmeyin. Onlar birbirlerinin velîleridir. Sizden kim onları dost edinirse şüphesiz o da onlardandır" (el-Mâide, 5/51).

111 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 226; Ebû Dâvûd, "Et'ime", 23; Tirmizî, "Siyer", 16.

sını isteyecek olursa, bu kabul edilmez ve kendisine şöyle denir: Ya müslüman olursun, ya da öldürülürsün! Çünkü o irtidat etmiş bir Arap müslümanı konumundadır. Arap olan birinin Ehl-i Kitap'tan bir gayri Arab'ın dinini kabul edince onun da hükmü onların hükmü gibi olur. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar, mehirlerini verdiğiniz takdirde size helâldir. Allah Teâlâ burada, onlara mehirlerini vermeyi hatırlatmaktadır, ama bazan mehirleri verilmeden de onlar bize helâl olur. Bu durum, bir hal için bir hükmün belirtilmesi, diğer bir halde onun sakıncalı olmadığına delildir. Dolayısıyla bu, her ne kadar âyette iffetli kadınlar zikredilmişse de, Ehl-i Kitab'ın câriyeleriyle evlenmemize de delil oluşturur.

Kim inanmayı reddederse ameli kesinlikle boşa gider. Yani kim kendisine iman edilmesi gerekli olanı, yani Allah'ı inkâr ederse demektir, yoksa imanın kendisi inkâr edilmez, ancak kendisine inanılan varlık inkâr edilebilir. Bu aynen "Kesin olan şey gelinceye kadar"[112] meâlindeki ilâhî beyan gibidir, yani kesinleşmiş olan şey gelinceye kadar demektir. Açıklamaya çalıştığımız âyet de buna benzemektedir ve anlamı şöyledir: Kendisine iman edileni, yani kendisine inanılanı inkâr ederse, **Ameli kesinlikle boşa gider ve o, âhirette de hüsrana uğrayanlardan olur.** *Hatalardan korunma ve doğruyu bulma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ
وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُؤُ۫سِكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ اِلَى
الْكَعْبَيْنِ وَاِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰٓى اَوْ عَلٰى
سَفَرٍ اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَٓائِطِ اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَٓاءَ فَلَمْ
تَجِدُوا مَٓاءً فَتَيَمَّمُوا صَعٖيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَاَيْدٖيكُمْ
مِنْهُ مَا يُرٖيدُ اللّٰهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلٰكِنْ يُرٖيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ
وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٦﴾

---

112 el-Hicr, 15/99.

165 [§]6. *"Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar* (yıkayın). *Eğer cünüp olursanız temizlenin. Şayet hasta veya yolculuk halinde veya içinizden biri ayak yolundan gelirse yahut kadınlarla cinsel ilişkide bulunursa, bu hallerde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprağa yönelin* (teyemmüm edin), *yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin. Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez, fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz."*

[Her Namaz İçin Abdest Almak Gerekir mi?]

Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın. Şayet bu âyet lafzî anlamına göre yorumlanırsa, namazı Allah'ın farz kıldığı şekilde yerine getirmeye kimsenin gücü yetmezdi. Çünkü insan namaza her kalktığında abdest alması gerekirdi, abdest alması hiç bitmezdi. Fakat bu beyanın içinde gizli bir anlam var, Allah sanki şöyle buyurmaktadır: **Namaz kılmaya kalkacağınız zaman,** abdestsiz iseniz **yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın.** Aksi takdirde âyetin zâhiri bizim söylediğimizi yapmayı gerektirmekteydi, ama abdestsiz olmak lafzı âyette gizlidir. Bazıları bu âyetin lafzî anlamına dayanarak her namaz için abdest almayı gerekli görmüştür. Allah hepsinden razı olsun ashâb-ı kirâmdan bu uygulamaya dair rivayetler gelmiştir: Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın (r.a.) her namaz için abdest aldıkları rivayet edilmiştir[113]. Resûl-i Ekrem'in (s.a.) de böyle yaptığına dair rivayet bulunmaktadır. Bu konuda Hz. Ali hakkında şöyle bir rivayet gelmiştir: O, öğle namazını kıldıktan sonra avluda oturmuş, ikindi vakti gelince bir tas su istemiş, ellerini, yüzünü, kollarını ve ayaklarını yıkamış, suyun kalanını içmiş, sonra da şöyle demiştir: Resûlullah'ın (s.a.) böyle yaptığını gördüm, abdesti bozulmayanın alması gereken abdest budur[114]. Ubeyd b. Umeyr'in de bu âyeti öyle yorumlayarak her namaz için abdest aldığı
166 nakledilmiştir[115]. Hz. Peygamber'in (s.a.) de [§]her namaz için abdest aldığı, fakat Mekke'nin fethedildiği gün bütün namazları tek abdestle kıldığı rivayet edilmiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.) "Ey Allah'ın Resûlü', bugün daha önce yapmadığın bir şeyi yaptın" deyince şöyle buyurmuştur: "Bunu kasten

113 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, I, 35.

114 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 139, 153; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 113.

115 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, I, 57. Ebû Âsım Ubeyd b. Umeyr b. Katâde el-Leysî el-Mekkî, Müslim'in nakline göre Hz. Peygamber'in sağlığında dünyaya gelmiştir. Başkaları ise onu büyük tâbiîlerden saymıştır (bk. Zehebî, *el-Kâşif*, I, 691; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 377).

yaptım, ey Ömer"[116]. Ebû Hureyre'den Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Ümmetimi zorluğa sevkediyor olmasaydım, her namaz için abdest almayı, her abdestte de misvâk kullanmayı emrederdim"[117]. Her namaz için abdest almayı ifade eden rivayetler, bize göre kesin emir değil müstahap ve daha faziletli konumundadır. Görmez misin ki Resûlullah'ın sallallahu aleyhi ve sellem [Mekke'nin fethi gününde] bütün namazları tek abdestle kıldığı ve "Ben onu kasten yaptım" dediği rivayet edilmiştir. Bu rivayet, bizim söylediğimizin doğru olduğunu gösterir.

Âyete başka bir anlam vermek de mümkündür, o da şudur: Bazı sahâbîlerden rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) su döktüğü zaman, evine gidip namaz abdesti almadan bizimle konuşmaz, selâmımızı da almazdı. Biz bu durumu kendisine söyledik, nihayet ruhsat veren âyet geldi: [§]**Ey iman** 162
edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman...[118] Buradaki **Namaz kılmaya kalkacağınız zaman** ifadesinin içinde "şayet abdestsiz iseniz" anlamı gizlidir, **yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın.**

[Yataktan Kalkınca Abdest Almak Gerekir mi?]

Bu âyet, "yataktan" **Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi yıkayın,** diye de yorumlanmıştır. Uykudan kalkınca abdest almanın gerektiğine dair Resûlullah'tan (s.a.) ve ashâb-ı kirâmdan gelen rivayetler mevcuttur, bu rivayetler âyetin bu yorumunu desteklemektedir. İbn Abbâs'tan (r.a.), şöyle rivayet edilmiştir. Resûlullah (s.a.) uyur, sonra abdest almadan sabah namazını kılardı; bu durum kendisine sorulunca şöyle buyurmuştur: "Ben sizden biri gibi

---

116 Müslim, "Tahâret", 86; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 65; Tirmizî, "Tahâret", 45. "Kasten böyle yaptım" sözü, tek abdestle birkaç namazı kılmanın caiz olduğunu göstermek için, demektir (bk. Mubârekfûrî, *Tühfetu'l-ahvezî*, I, 163).

117 Nesâî'nin lafzı şöyledir: "Eğer ümmetime zorluk vermeseydim, her namaz için abdest almayı ve her abdestte misvâk kullanmayı emrederdim" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 258; Nesâî, *es-Sünenu'l-kübrâ*, II, 197). İlk rivayetin isnadında bulunan Muhammed b. Amr b. Seleme, sika râvî olup, hadîsi de hasen derecesindedir (bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, I, 221).

118 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 115; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XVIII, 6; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 26. Bu rivayetin isnadında Câbir el-Cûfî bulunmaktadır, zayıf bir râvîdir. bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, I, 276. Taberî şöyle der: "Bazıları şöyle demiştir: Bu âyet, Allah tarafından Hz. Peygamber'e (s.a.), sadece namaz kılacağı zaman abdest alması gerektiğini, diğer ameller için abdeste gerek bulunmadığını bildirmek için gelmiştir. O daha önce abdest bozduğunda yeniden abdest almadıkça herhangi bir ameli yapmaktan çekiniyordu. Bu âyetle Allah Teâlâ abdestli olsun olmasın namaz dışındaki bütün fiilleri yapmasına izin vermekte, sadece namaz kılmak için kalktığında namaza durmadan önce abdest almasını emretmektedir... (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 115).

değilim, gözlerim uyur ama kalbim uyumaz. Şayet abdestim bozulursa onu bilirim"[119]. Safvân b. Assâl'ın da şöyle dediği nakledilmiştir: Biz Resûlullah'la birlikte seyahatte idik, bize abdestli iken giydiğimiz mestlerimizi çıkarmama-
168 mızı emrediyordu. [§]Biz de ne büyük abdestten, ne küçük abdestten ve ne de uyumaktan dolayı mestlerimizi çıkarmazdık, sadece cünüplük halinde çıkarırdık[120]. Bu hadisler, özet olarak uyumaktan dolayı abdest almanın gerekli olduğunu ifade etmektedir. Ancak açıklamalı olarak gelen başka bir hadis uzanarak uyuduğunda abdest almak gerektiğini söylemektedir: İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Uzanarak uyumadıkça oturduğu yerde uyuklayan kişiye abdest gerekmez. Uzanarak uyuduğunda ise mafsalları gevşer"[121]. Bu hadis, mücmel olarak rivayet edilen daha önceki hadisleri tefsir etmektedir. Namaz kılarken ayakta, oturduğunda veya secdede uyuyan kişinin abdest alması gerekmediğine dair rivayetler de vardır[122]. Bu da namazda uyumanın abdesti bozmadığını gösterir. İbn Ömer (r.a.) şöyle demiştir: Uzanıp yatarak uyumadıkça abdest gerekmez[123]. Bu rivayet de bizim söylediğimizi desteklemektedir. Âlimler namaz kılmaya kalkan kişi şayet abdestsiz değilse, abdest almasının gerekli olmadığında ittifak etmiştir. Şu halde âyetin yorumu bizim söylediğimiz gibidir.

[Abdest Organlarının Yıkanması]

Yüzünüzü yıkayın! Burada Allah Teâlâ'nın, yüzü yıkama emrinin muhatabı, yüzden maksadın ne olduğunu bilen kişilerdir; onun ne olduğunu söylemek, "şuradan şuraya kadar olan yerdir" diye sınırlarını çizmek gereksiz konuşmadır. Yıkama emri, ehlince maruf ve zahir olan yüze yöneliktir. Başı meshetme emri de ehlince baş olduğu bilinen yere dönüktür. Kulaklar ise böy-

---

119 Kaynaklarda bu rivayeti bulamadım. Ama İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edilen uzun bir hadisin içinde bu anlama gelen ifadeler bulunmaktadır: Allah'ın Resûlü (s.a.) teheccüd kılar, sonra uyur, sonra kalkar, abdest almadan sabah namazını kılardı (bk. Buhârî, "Vudû'", 5; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 184). Başka bir rivayette Hz. Âişe (r.a.) kendisine şöyle demiştir: ...Ey Allah'ın Resûlü', vitri kılmadan mı yatıyorsun? O da şöyle cevap vermiştir: "Ey Âişe, benim gözlerim uyur ama kalbim uyumaz" (Buhârî, "Salâtü't-terâvîh", 1; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 125).

120 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 239; İbn Mâce, "Tahâret", 62; Tirmizî, "Tahâret", 71. Tirmizî bu hadisin hasen ve sahih olduğunu söylemiştir.

121 Hadîs şu lafızlarla rivayet edilmiştir: "Uzanıp yatmadığı müddetçe oturarak veya ayakta yahut secdede uyuklayan kişiye abdest gerekmez. Uzanıp yatınca, mafsalları gevşer" (Beyhakî, *es-Sünenu'l-kübrâ*, I, 121).

122 Ebû Dâvûd, "Tahâret", 79; Tirmizî, "Tahâret", 57.

123 İbn Ömer'in (r.a.) namazda oturduğunda uyuduğu ve abdest almadığı rivayet edilmiştir, ama uzanarak yatınca abdest alırdı. (Abdürrezzâk, *el-Musannef*, I, 130).

le değildir, çünkü onların başın sınırına girdiğini bilmek nakle dayalıdır, [§] 169
onların baştan sayıldığını bilmek ancak işitme yoluyla elde edilecek bir delille mümkündür[124]. Kolu ve ayağı yıkamak da insanların bilgilerine dayalıdır. Kol deyince onlar koltuk kısmına kadar olan yeri, ayak deyince de dize kadar olan yeri anlarlar. Âyette dirseklerin zikredilmesiyle ondan sonraki bölüm yıkama emrinin dışında kalır, keza topukların zikredilmesiyle de ondan sonraki kısım emrin dışında kalır. Çünkü mutlak olarak kol (yed) denildiğinde parmakların ucundan koltuklara kadar olan organ anlaşılır.

Ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın). Buradaki "ercüleküm" (أرجلكم) kelimesindeki "lam" fetha (üstün) harekesiyle de, kesre (esre) harekesiyle de okunmuştur[125]. Bazıları şöyle demiştir: Üstün hareke ile okuyanlar kelimeyi "yüzü yıkayın" anlamındaki cümleye atfetmiş olurlar, kesre ile okuyanlar da meshetmek lafzına, yani mestleri meshetmeye ve başı meshetmeye atfetmiş olurlar. Fakat bu uzak bir ihtimaldir, çünkü burada çelişki vardır, Cenâb-ı Hakk'ın yıkamayı ve meshetmeyi birlikte zikretmiş olması caiz değildir. "ve ercüliküm" (وَأَرْجُلِكُمْ) diye kesre ile okunmasının sebebi "vemsehû bi-ruûsiküm" (وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ) metnindeki "bi-ruûsiküm" (برؤسكم) kelimesinin kesresine yakınlığı (cerr-i civârî) sebebiyledir. Dilde bazan böyle ifadeler kullanılır. Meselâ "Canlarının çektiği kuş etleriyle; güzel gözlü hûriler, saklı inciler misali"[126] meâlindeki âyet de böyledir. Dolayısıyla kesre ile okuyanlar, hemen arkasındaki "tayrin" (طَيْرٍ) kelimesine yakınlığına (civar) bağlı kalmış olur[127]. Açıklamaya çalıştığımız âyet de buna benzemektedir.

---

124 Hz. Peygamber'den "Kulaklar baştan sayılır" hadisi vârid olmuştur. Çünkü kulakların baştan sayıldığını bilmek ancak nakil yoluyla mümkündür, onların baştan sayıldığını bilmenin işitmekten başka bir yolu yoktur (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 210a; Medîne nüshası vr. 236b). Zikredilen hadis için bk. İbn Mâce, "Tahâret", 53; Ebû Dâvûd, "Tahâret", *51*; Tirmizî, "Tahâret", 29. Bazı hadis hafızları bu rivayeti zayıf görmüştür, ama Zeylaî onu sahih saymıştır (bk. *Nasbu'r-râye*, I, 18-19).

125 Yedi kırâat imamından Nâfi, İbn Âmir, Kisâî ve Hafs'ın Âsım'dan rivayeti olarak üstün hareke ile *ercüleküm* şeklinde okumuşlardır. İbn Kesîr, Hamza, Ebû Amr ve Şûbe'nin Âsım'dan rivayeti olarak kesre hareke ile *ercüliküm* diye okumuşlardır (bk. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 242-243).

126 el-Vâkıa, 56/21-23.

127 Yani âyette geçen "hûrun în" (حُورٌ عِينٌ) lafzını "hûrin în" (حُورٍ عِينٍ) diye kesre ile okumak, civara (yakınlığa) hamledilir. Bu, yedi kırâat imamından Hamza ve Kisâî'nin kıraâtidir (bk. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 622).

[Abdest Uzuvlarını Yıkamanın Hikmeti]

Bu uzuvları yıkamaya yönelik ilâhî emrin hikmeti, insanlara iç yüzleri-
179 ni arındırmalarını hatırlatmasıdır. [§]*En doğrusunu Allah bilir ya*, bu dış organlarını yıkamanın emredilmesinde iki amaç vardır: Birincisi şükürdür; el alabildiği ve tutabildiği için, ayak yürüyebildiği ve insanı hedefine götürdüğü için. Yüz ise Cenâb-ı Hakk'ın lütfettiği nimetlerin büyüklüğünü anlamaya vasıta olan, ayrıca zevk ve lezzet duygularını hissettiren göz, ağız ve benzeri duyu organlarını topladığı için. (İkincisi,) bu duygu vasıtalarıyla işlediği günahları sildirmek için; çünkü günahların büyük çoğunluğu bu organlarla işlenmekte, suç işlemeye o ayaklarla gidilmekte ve o ellerle suç işlenmektedir.

Eğer cünüp olursanız temizlenin. Yani yıkanın. Cünüplük bedenin dış kısmını ve iç gücünü ilgilendirir. Abdest bozmak ise, sadece dış organlara yönelik olur. Çünkü cünüplüğe yol açan faaliyet vücudun bütün güç ve kuvvetlerini kullanmakla ortaya çıkar. Görmez misin ki insan, o işi çok yaptığında güç kaybına uğramakta, yapmayınca da güç kazanmaktadır; buna bağlı olarak cünüplük, vücudun dış ve iç bütün organlarını alakadar etmektedir. Abdest bozmaya gelince, onun sebebi bedenin bütün organlarını değil, yemek, içmek ve boşaltmak gibi vücudun dış organlarını ilgilendirmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Kıyasın Caiz Oluşunun Delili]

Şayet hasta veya yolculuk halinde veya içinizden biri ayak yolundan gelirse yahut kadınlarla cinsel ilişkide bulunursa... Cenâb-ı Hak burada hastalığı, yolculuğu, ayak yolundan gelmeyi ve kadınlarla cinsel ilişkide bulunmayı belirtmektedir. Ne var ki hüküm hastalığın, yolculuğun veya ayakyolundan gelmenin adına değil, onlarda bulunmayan anlam ve muhtevaya yöneliktir. Bu da kıyasın meşruiyetini göstermektedir. Çünkü Allah Teâlâ burada ayakyolunu ve oradan gelmeyi belirtmektedir; ayakyolu tabiî ihtiyaçların giderildiği bir
171 mekân olup, [§]burada kastedilen ondaki mânadır, o da belli ihtiyacı gidermektir. Bu bizim için bir ölçüdür: Nas bir anlamı vurgulamak için getirildiği zaman, aynı mâna başka bir şeyde de bulunuyorsa, onun hükmünün o başka şeye de uygulanması gerekir. Buna göre insanın bulunduğu mekânda su bulunmadığı takdirde, seferî olmasa da teyemmüm etmesi caiz olur. Yine suyun, kendisine zarar vereceğinden korktuğunda, hasta olmasa bile teyemmüm etmesi meşrûdur; çünkü teyemmüm hastaya "hastalık" adına ve yolcuya "sefer" (yolculuk) adına mubah olmuş değildir, sadece bunların her birinde bulunan bir "mâna" adına ibahat kazanmıştır.

Kadınlarla cinsel ilişkide bulunursanız. Burada yer alan "mülâmeset" (الملامسة) kavramının, cinsel ilişkiden kinâye olduğunu daha önce belirtmiştik[128]. Hz. Ali (r.a.) ile İbn Abbâs'tan da böyle rivayet edilmiştir[129]. Yine İbn Abbâs şöyle demiştir: (الملامسة، المباشرة، الإفضاء، الرفث، الغشيان) kelimelerinin hepsi cinsel ilişki anlamına gelir, Cenâb-ı Hakk'ın lütf ve keremi çoktur, bu kavramlarla kinâye yapmaktadır[130].

[Su ve Toprakla Temizlenmenin Hikmeti]

Bu hallerde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin). Yine Allah, su ve toprakla temizlenmeyi meşru kılmıştır, bunların ikisi de yaratıkların hayat kaynağıdır, bedenler onlarla güç kuvvet kazanmaktadır. Hatta O, bütün yaratıkların gıdasını ve ihtiyaçlarının büyük kısmını o ikisine bağlamıştır. Dolayısıyla ibadetlerin yapılmasını da o ikisine dayandırmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şunu da belirtmek gerekir ki temizliğin farz kılınmasında iki hikmet vardır. Birincisi, yukarıda da temas ettiğimiz üzere insana iç yüzünü temizlemeyi hatırlatmasıdır. İkincisi, o organlarla işledikleri günahları örtüp yok etmek, veya Cenâb-ı Hakk'ın bu organlar aracılığıyla lütfettiği nimetlere şükretmek, tutmak, bırakmak, almak, vermek, yürümek ve benzeri pek çok şey. Sonra, vücudun göze çarpan dış organlarını temizlemenin hikmeti nezafet ve güzel görünmektir. Çünkü insan, "görünen ve görünmeyen âlemlerin sahibi" ve "iradesini her durumda yürüten" (el-Melikü'l-cebbâr) Allah'ın huzuruna çıkmakta, O'nun huzurunda durarak kendisine yalvarmaktadır. Dünyada sultanların huzuruna çıkan biri, temiz ve güzel görünmek için bütün gayretini gösterir, sonra onun huzuruna çıkar. İşte temizlenme konusunda kastedilen de budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Kadınlara Dokunmak]

Şayet hasta veya yolculuk halinde veya içinizden biri ayakyolundan gelirse yahut kadınlarla cinsel ilişkide bulunursa, bu hallerde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin). Abdullah b. Mesûd
ile Hz. Ömer (r.a.) şöyle demişlerdir: [§]Temas (الملامسة) cinsel ilişkinin dışın- 172

128 bk. en-Nisâ, 4/43.

129 Her iki rivayet için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 102-103; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 550.

130 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 102.

da kalan şeylerdir[131]. Yine onlar, cünüp olan kişi bir ay boyunca su bulamasa bile teyemmüm edemez, demişlerdir[132]. Ancak onlar, âyette geçen "mülâmese" kavramını cinsel ilişkinin dışındaki şeyler olarak kabul ettikleri için, teyemmüm etmez kanaatine sahip olmuşlardır, çünkü bu durumda cünüp bu âyetin hükmüne girmez. Onlar cünübün yıkanmasını, **Eğer cünüp olursanız temizlenin** beyanına dayanarak gerekli görmektedir. "Siz cünüp iken -yolcu olan müstesnâ- gusül yapıncaya kadar namaza yaklaşmayın"[133] meâlindeki âyeti de, cünübün caminin içinden geçmesine bağlamışlar, yolcu iken ve su bulamadığı zaman teyemmümle namaz kılması ifadesine bağlamamışlardır. İşte bu durum Abdullah'ı, hangi halde olursa olsun cünübün teyemmümle namaz kılmasının caiz olduğunu söylemesine mani olmuştur. Hz. Ali ile İbn Abbâs'a gelince, onlar Cenâb-ı Hakk'ın bu âyet-i kerîmede zikretmiş olduğu temas kavramına "lemestüm" (لَمَسْتُمْ) cinsel ilişki mânasını vermişlerdir. "Yüce Allah temasta bulunma, bastırma ve dokunma "mesîs, ğışyân, mübâşeret" (المسيس، الغشيان، المباشرة) kavramlarını cinsel ilişkiden kinâye olarak kullanmıştır" demişler ve "Yolcu olan müstesnâ, gusül yapıncaya kadar namaza yaklaşmayın" meâlindeki âyetin cünüp olduğu halde su bulamayan yolcu için olduğunu söylemişlerdir[134]. Hz. Peygamber'in (s.a.) cinsel ilişkiden dolayı cünüp olan birine su bulamadığı takdirde teyemmüm etmesine izin verdiği rivayet edilmiştir[135]. Bu rivayet, cünübün teyemmüm etmesini caiz görmeyenlerin aleyhine bir delil oluşturmuştur.

Şâfiî'nin sözüne gelince, o üçüncü bir görüş -Allah hepsinden razı olsun- ashâb-ı kirâm ile selef âlimlerinin görüşlerine aykırıdır. Çünkü o, temas kavramının cinsel ilişkiyi ve onun dışında kalan durumları kapsadığını iddia etmiştir. Bu iddia, konuyla ilgili âyet hakkında söz ve fiil olarak bidat işlemek-
173 tir. [§]O, bu sözüyle, ashâb-ı kirâmdan ve selef âlimlerinden rivayet edilen bütün yorumlara muhalefet etmektedir, bundan dolayı da hata etmiştir. İşin aslı şudur: Cenâb-ı Hak, abdest konusunu zikretmiş ve bu âyette abdest almayı emretmiştir, **Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın** buyurmuştur. O, abdest bozmaktan söz etmeyerek

---

131 İbn Mesûd'un rivayeti için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 104; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 495. Hz. Ömer'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Öpmek de temastandır, dolayısıyla ondan dolayı abdest alınız (Beyhakî, *es-Sünenu'l-kübrâ*, I, 124).

132 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, I, 145; Buhârî, "Teyemmüm", 8; Müslim, "Hayız", 110.

133 "Ey iman edenler! Siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, cünüp iken de -yolcu olan müstesnâ- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın" (en-Nisâ, 4/43).

134 Her iki rivayet için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 97; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 546-547.

135 Bu konuda birçok hadis rivayet edilmiştir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 225; Buhârî, "Teyemmüm", 8; Müslim, "Hayız", 110, 112; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 123).

cünüplükten yıkanmayı emretmiştir. **Eğer cünüp olursanız temizlenin.** Fakat yıkanmanın hangi cünüplükten olacağından söz etmemiştir. **İçinizden biri ayakyolundan gelirse** ilâhî kelâmıyla da abdest bozmayı zikretmiştir. Buna göre **Kadınlarla cinsel ilişkide bulunursanız** buyruğuyla da daha önce geçen cünüplükten dolayı yıkanmayı açıklamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Teyemmüm]

Bu hallerde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin). Denilmiştir ki "teyemmemû" (تيمموا) "yönelin" demektir, **temiz bir toprağa yönelin.** "Saîd" (الصعيد) kelimesi de "yeryüzü" anlamına gelir. "Tayyib" (الطيب) kavramına bazıları, üstünde nebat ve benzeri şeyleri bitiren yer anlamı vermiş, diğerleri de temiz anlamına gelir demiştir. Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Yeryüzü benim için mescid ve temiz kılınmıştır, nerede namaz vakti gelirse teyemmüm edip namazımı kılarım"[136]. Hz. Peygamber burada yeryüzünün kendisi için mescid ve temiz kılındığını haber vermektedir, buradaki "temiz" kelimesi âyetteki "tayyib" lafzının tefsiridir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin. Teyemmümün, biri yüz için, diğeri de dirseklere kadar kol için olmak üzere ellerini iki defa yere vurup yüzünü ve kollarını meshetmekten ibaret olduğunu daha önce söylemiştik[137].

Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez. Bu ilâhî kelâmın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Biri şudur: Cenâb-ı Hak yolculuğa çıktığınızda kullanacağınız suyu yanınıza almanızı emrederek sizi sıkıntıya sokmak istemez, buna mukabil size teyemmüm kolaylığını getirip, [§]farz kıldığı ibadeti 174
onunla eda etmenize ruhsat vermiş, seyahatleriniz ve daha başka konularda sizi su taşımaya zorlamamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* Diğer ihtimal de şudur: Allah Teâlâ size farz kıldığı ibadetleri zorlukla yerine getirmenizi değil, âyette belirttiğini kastetmiştir.

Fakat O sizi tertemiz kılmak ister. Bu ilâhî kelâm, Allah sizi tevhidle, kendisine ve bütün peygamberlere imanla tertemiz kılmak ister anlamına gelebilir. Sizi günahlardan ve işlediğiniz hatalardan tertemiz kılmak istiyor anlamına da gelebilir. Nitekim başka bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz ki

---

136 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 222; Buhârî, "Teyemmüm", 1; Tirmizî, "Salât", 119.

137 bk. en-Nisâ, 4/43.

iyilikler kötülükleri yok eder"[138]. Bazı tefsircilerin söylediği gibi sizi hadesten ve cünüplükten temizlemek ister anlamına gelmesi de mümkündür.

Üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister. Muhtemelen **nimetini tamamlamak** meâlindeki cümle ile az önce zikrettiğimiz tevhidi, imanı, Allah'ın dinine ulaştırmayı ve kulların işledikleri günahları örtmeyi dilemiştir. Bu ilâhî beyanın, imanla ölecekleri Cenâb-ı Hak tarafından bilinen bir kavim hakkında yapılmış olması da mümkündür, böylece O, onlara yönelik nimetini tamamlayacağını haber vermektedir.

وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَمِيثَاقَهُ الَّذ۪ي وَاثَقَكُمْ بِه۪ٓ اِذْ قُلْتُمْ
سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ 

7. "Allah'ın üzerinizdeki nimetini, sizden aldığı sağlam ahdini hatırlayın; o zaman, 'Duyduk ve kabul ettik' demiştiniz. Allah'tan korkun; şüphesiz Allah kalplerin içindekini bilmektedir."

Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Şüphesiz *En doğrusunu Allah bilir*, ama burada Cenâb-ı Hak, kullarına vermiş olduğu çeşitli nimetlere şükretmelerini emretmektedir. **Sizden aldığı sağlam ahdini hatırlayın.** Bu beyandaki ahit anlamına gelen "mîsâk" (ميثاق) kelimesi, yaratılış sırasında insanların Allah'a verdikleri söz ve yaptıkları şahitliktir, çünkü her insanın yaratılışı, Allah'ın birliğine ve rablığına şahitlik etmektedir. Ayrıca sözkonusu ahitle onların yaratılışta verdikleri sözü ve davet edildikleri şeyi kabul etmeleri de kastedilmiş olabilir.

O zaman, 'Duyduk ve kabul ettik' demiştiniz. Bazıları buna şöyle bir anlam vermiştir: Davetini kabul ettik ve emrine itaat ettik, bazıları da, sözünü duyduk ve emrine itaat ettik, mânasını vermiştir.

Allah'tan korkun. Yani Rabbinizin emrini terk edip yasaklarını ihlâl etme konusunda. **Şüphesiz Allah kalplerin içindekini bilmektedir.** Bu cümle tehdit anlamında kullanılmıştır.

---

[138] Hûd, 11/114.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُونُوا قَوَّام۪ينَ لِلّٰهِ شُهَدَٓاءَ بِالْقِسْطِۘ وَلَا
يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلٰٓى اَلَّا تَعْدِلُواۜ اِعْدِلُوا هُوَ اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰىۘ
وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ خَب۪يرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾

8. "Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır."

[Allah İçin Şahitlik Yapmak]

Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. [§]Bu âyetin bizzat şahitlik hakkında olması muhtemeldir. 155
Cenâb-ı Hak sanki "Allah için şahitlik edin, şahitliği O'nun için yapın" buyurmaktadır. Müminler böyle yaptıkları takdirde, herhangi birine yönelik nefret ve düşmanlıkları veya birine yönelik memnuniyet ve dostlukları, şahitliği ayakta tutmalarına engel olmaz. Allah Teâlâ müslümanları Allah için şahitliği ayakta tutmaya ve O'nun için hüküm vermeye çağırmaktadır. Yani dostun lehine hüküm verdiği gibi düşmanın lehine de hüküm vermeye, dostun lehine şahitliği ayakta tuttuğu gibi düşmanın lehine de olsa şahitliği ayakta tutmaya çağırmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, âyet-i kerîmenin, hakkı ve delilleri açıklamak, şer'î hükümleri öğretmek mânasına gelmesi de muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Delilleri ve gerçeği açıklama olgusunu ve hükümleri öğretmeyi Allah için ayakta tutun; bu durumda bir gruba yönelik nefretiniz veya memnuniyetiniz kendilerine gerçeği açıklamanıza, delilleri ve hükümleri öğretmenize engel olmamalıdır. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: "ve lâ yecrimenneküm" (ولا يجرمنكم), yani sizi sevk etmesin, "şeneânu kavmin" (شنآن قوم), yani bir kavme olan buğzunuz "alâ enlâ ta'dilû" (على أن لا تعدلوا), yani haklarına adil davranmamaya[139]. Şüphesiz Allah için adalet, rıza halinde de kızgınlık halinde de yerine getirilmelidir. **Adaletli olun!** Hakkı âdil olarak söyleyin, çünkü bu, takvâya daha uygundur.

---

[139] Abd b. Humeyd, Katâde'nin "ve lâ yecrimenneküm şeneânu kavmin" (ولا يجرمنكم شنآن قوم) ifadesine; "bir kavme olan buğzunuz sizi sevk etmesin" anlamını verdiğini rivayet etmiştir (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 11).

Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur. Yani âdil olun, âdil olmak takvâdır. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır"[140]. Yani Allah'ın rahmeti iyilik edenler içindir. Çünkü adalet takvanın ta kendisidir. **Allah'tan korkun.** Size emrettiklerini terk edip yasakladıklarını ihlâl etme konusunda Allah'tan korkun! **Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır,** sizin gizlediğiniz adaletten ve zulümden haberdardır. Bu cümle tehdit anlamına gelir.

وَعَدَ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ عَظ۪يمٌ ﴿٩﴾

9. "Allah, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara söz vermiştir; onlar için bağışlama ve büyük bir mükâfat vardır."

Allah, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara söz vermiştir. Bazıları şöyle demiştir: Bu âyet-i kerîme, Cenâb-ı Hakk'ın biraz önce geçen "Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik edin" meâlindeki âyetinde zikrettiği şeylerin bağlantısıdır. İnsanlar bunu yapar, hükümlerin uygulanmasında şahitliği ve adaleti ayakta tutarlarsa, Allah Teâlâ bu
156 âyette söz verdiği şeyler kendilerinin olacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]*En doğrusunu Allah bilir ya,* bu âyetin önceki âyetten bağımsız olması da muhtemeldir. Cenâb-ı Hak sanki bir vâd olarak: **Allah, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara söz vermiştir,** buyurmuş, ardından verdiği sözü şöyle açıklamıştır: **Onlar için bağışlama ve büyük bir mükâfat vardır,** onların günahlarını örter ve bağışlar. **Büyük bir mükâfat vardır.** Yani cennet vardır. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: **Onlar için bağışlama vardır,** yani dünyada işledikleri günahları bağışlayacak **ve büyük bir mükâfat vardır,** yani âhirette cennet vardır. Bu, bizim söylediğimiz gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَح۪يمِ ﴿١٠﴾

10. "İnkâr edenlere ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince işte onlar cehennemliklerdir."

---

[140] el-A'râf, 7/56.

Şöyle denilmiştir: Onlar Allah'ın âyetlerini inkâr ettiler ve O'nun âyetlerini, yani Muhammed aleyhisselâmı ve Kur'ân'ı yalanladılar, **Onlar cehennemliklerdir.** Şöyle de denilmiştir: **İnkâr edenler,** yani Allah'ın birliğini inkâr edenler; **Âyetlerimizi yalanlayanlar,** yani Kur'ân'ın Allah'tan gelmediğini söyleyenler; bunların ikisi de aynı sonuca varır. Bu, âyet-i kerîmenin bağımsız olduğunu, bazılarının iddia ettiği gibi önceki âyetin bağlantısı konumunda bulunmadığını gösterir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ هَمَّ قَوْمٌ اَنْ
يَبْسُطُٓوا اِلَيْكُمْ اَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ اَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَعَلَى
اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾

11. "Ey iman edenler! Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın; hani bir kavim size el uzatmaya yeltenmişti de Allah onların ellerini sizden çekmişti. Allah'tan korkun! Müminler yalnız Allah'a dayansınlar."

[Hz. Muhammed'in Peygamberliğinin İspatı]

Ey iman edenler! Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın; hani bir kavim size el uzatmaya yeltenmişti de Allah onların ellerini sizden çekmişti. Muhtemeldir ki Cenâb-ı Hakk'ın bu âyet-i kerîmede, düşmanın onlara el uzatmaya yeltenmesi ve kendisinin de onlara ellerini çektirmesi, şeklinde belirttiği lütfu bütün müminler hakkındadır. Çünkü başlangıçta müminler, kâfirler arasında iken imanlarını saklıyor, İslâm'ı açıklayıp ilan etme cesaretini gösteremiyordu; zaten kâfirler defalarca müminleri öldürmeye kastetmişlerdi. Ama Allah Teâlâ bize, onlara ve bütün müslümanlara büyük bir lütuf olarak müşriklere ellerini çektirmiştir. Bu âyetin, müminleri etrafını kuşatan, onlara el uzatan ve öldürmeye kasteden belli bir kavim hakkında gelmiş olması da
muhtemeldir, [§]Cenâb-ı Hak lütuf ve keremiyle onların ellerini müminler- 172
den çektirmiş ve müminleri onların kötülüklerinden kurtarmıştır. Bu konuda farklı rivayetler bulunmaktadır. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: Kureyzaoğulları, müslümanların canlarına kastetmek üzere ellerini uzatmaya niyetlenmişlerdi, ama Allah onların ellerini geri çekmiştir[141]. Bu âyetin Yahudiler hakkında geldiği de söylenmiştir; Hz. Peygamber (s.a.) onların hurma

---

[141] Ebû Nuaym el-Isfahânî, *Delâilu'n-nübüvve*'de İbn Abbâs'ın "bu işe niyetlenenler Nadîr kabilesiydi" dediğini rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 36).

bahçesine girmişti, ashâbı da duvarın dışındaydı, kefil olduğu diyet borcunu ödemek konusunda onlardan yardım istemiş, sonra yanlarından ayrılmıştı. Yahudiler onu öldürmek üzere aralarında karar almışlar, Cebrâîl aleyhisselâm da bunu Hz. Peygamber'e (s.a.) haber vermişti. Resûlullah (s.a.) kendisini öldürmelerinden korktuğu için yüzü onlara dönük olduğu halde geri geri yürümeye başladı, bu arada ashâbını tek tek yanına çağırmış, onlar da yanına gelmişler[142]. Bu olayın nasıl vukû bulduğunu bilmiyoruz, Cenâb-ı Hakk'ın lütfedip yahudilerin ellerini çektirdiğini öğrendikten sonra olayın nasıl cereyan ettiğini bilmeye de ihtiyacımız yoktur. Bundan dolayı Allah'a şükrederiz. Bu âyet-i kerîme Muhammed aleyhisselâmın peygamberliğinin ispatını göstermektedir, çünkü Allah tarafından bilgilendirildiği bilinsin diye, bizzat görmediği bir olayın mahiyetinden haber vermektedir.

Müminler yalnız Allah'a dayansınlar. Yani mümin, bütün işlerinde yalnız Allah'a dayanmalı ve O'na güvenmelidir.

وَلَقَدْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ بَنٖٓى اِسْرَٓاءٖيلَ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَىْ عَشَرَ
نَقٖيبًا وَقَالَ اللّٰهُ اِنّٖى مَعَكُمْ لَئِنْ اَقَمْتُمُ الصَّلٰوةَ وَاٰتَيْتُمُ الزَّكٰوةَ
وَاٰمَنْتُمْ بِرُسُلٖى وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَاَقْرَضْتُمُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا لَاُكَفِّرَنَّ
عَنْكُمْ سَيِّاٰتِكُمْ وَلَاُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ
فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذٰلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَٓاءَ السَّبٖيلِ ﴿١٢﴾

156 [§] *12. "Andolsun ki Allah İsrâiloğulları'ndan söz almıştı. Onlardan on iki de nakīb* (temsilci) *göndermiştik. Allah onlara şöyle demişti: Ben sizinle beraberim. Eğer namazı dosdoğru kılarsanız, zekâtı verirseniz, peygamberlerime iman eder ve onları desteklerseniz, bir de Allah rızası için borç verirseniz andolsun ki sizin günahlarınızı örterim ve sizi mutlaka altından ırmaklar akan cennetlere koyarım. Artık bundan sonra içinizden kim inkâr ederse kesinlikle doğru yoldan sapmış olur."*

142 Bu, Mücâhid'ten rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 144; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 37).

[Hz. Muhammed'in Peygamberliği ve İsrâiloğullarından Alınan Söz]

Andolsun ki Allah İsrâiloğulları'ndan söz almıştı. Onlardan on iki de nakīb (temsilci) göndermiştik. *En doğrusunu Allah bilir*, ama Allah Teâlâ bu âyetle Muhammed ümmetini bilgilendirmektedir; Cenâb-ı Hak sizden aldığı gibi geçmiş ümmetlerden de ahitler ve sözler aldığını haber vermektedir; "Allah'ın üzerinizdeki nimetini, sizden aldığı sağlam ahdini hatırlayın"[143] meâlindeki âyetle onlardan da söz aldığını belirtmektedir. Sonra ahitlerini bozmaktan sakınmaları ve sözlerine vefa göstermeleri için, kendilerinden alınan o sözlere ve ahitlere vefa gösterdikleri takdirde vâdettiği sevabı onlara bildirmekte, onlardan aldığı ahitleri bozarlarsa vereceği cezadan da korkutmaktadır. Şöyle denilmesi de mümkündür: Cenâb-ı Hak, onlardan almış olduğu ahitleri ve sözleri, peygamberimiz Muhammed aleyhisselâmın risâletinin alâmetlerinden olsun diye belirtmektedir; çünkü bu haber, bu bilgiyi kendisine ancak Allah'ın verdiğini insanlar bilsinler diye, Hz. Peygamber'in (s.a.) görmediği ve aralarında bulunmadığı geçmiş ümmetlerden verilen bir haberdir.

Onlardan alınan ahitlerin ve sözlerin, âyetin hemen devamında söylenen şeyler olması muhtemeldir: **Allah onlara şöyle demişti: Ben sizinle beraberim. Eğer namazı dosdoğru kılarsanız...** Burada İbn Abbâs'ın (r.a.) yaptığı yorum da ihtimal dâhilindedir: **Andolsun ki Allah İsrâiloğulları'ndan (Tevrat'ta) söz almıştı.** Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacaksınız, Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman edeceksiniz; Allah'ın haram kıldıklarını haram, helâl kıldıklarını helâl sayacaksınız, ayrıca peygamberlere yardımda ve destekte bulunacaksınız.

[§]**Onlardan on iki de nakīb (temsilci) göndermiştik,** yani yönetici 179
(emir) göndermiştik. Onları Hz. Mûsâ (s.a.) Beytülmakdis'e, oranın durumu hakkında bilgi toplamak için göndermişti. Muhtemeldir ki insanlar onları kendi aralarından seçmişler, Mûsâ'dan (s.a.) onları kendilerine reis yapmasını istemişlerdi, onlar da insanlara Allah'ın dinini ve hükümlerini öğreteceklerdi. Hz. Mûsâ (s.a.) onlardan ahitler ve sözler almıştı, işte âyetteki ahitler ve sözler bunlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

143 el-Mâide, 5/7.

[Nakīb]

Âyette geçen nakībin mahiyeti hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları nakīb, melik demektir demiş; bu, İbn Abbâs'ın görüşüdür[144]. Ebû Avsece şöyle demiştir: Nakīb, fikrine başvurulan ve sözü dikkate alınan kişidir, milletin önde gelenlerindendir, çoğulu nukabâ' gelir, arîf'in çoğulu urafâ' geldiği gibi. Ebû Ubeyd de şöyle söylemiş: Nakīb emîr ve halkın kefili demektir. Kisâî ve Ferrâ' da şöyle demişlerdir: (نَقَبْتُ عليه) yani ona lider oldum, denilir. Nakīb, arîf'ten daha üstündür. Arîf için de "areftu aleyhim" (عرفت عليهم), yani onlara reis oldum denilir. Çoğulu nukabâ' ve urafâ' (النقباء، العرفاء) gelir. Menâkib'in (ileri gelenler) müfredi de menkib'dir (المنْكِب، المنَاكِب); onlar da Arîf'in yanındaki yardımcılardır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Nakīb, halkın kefilidir, nakīblik; nikābe (النقابة) ve nikābe (النكابة) arîfliğe benzer görevlerdir[145].

Allah onlara şöyle demişti: Ben sizinle beraberim. Bazıları şöyle der: Allah Teâlâ; nakīblere "yardım etmekte ve onlara karşı savunmakta ben sizinle beraberim" **Ama eğer namazı dosdoğru kılarsanız, zekâtı verirseniz...** demiştir. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) sözüdür. Bu vâdin, nakīb olsun olmasın sözüne vefa gösteren herkes için yapılmış olması da muhtemeldir. Kezâ bu ifadenin arkasından gelen tehdit de, nakīb olsun olmasın sözünden cayan herkes için geçerlidir.

150 [§]**Eğer namazı dosdoğru kılarsanız, zekâtı verirseniz** ilâhî kelâmı iki şekilde yorumlanabilir. Biri, Cenâb-ı Hak buradaki namaz kelimesiyle Allah'a boyun eğip senâda bulunmayı, zekât kelimesiyle de nefsi tezkiye edip temizlemeyi kastetmiş olabilir. Bunun herkes için her zaman gerekli olduğunu akıl kabul eder. Diğeri, Allah Teâlâ namaz ve zekât lafızlarıyla, herkesçe bilinen namazla zekâtı kastetmiş olur; bu, namazın ve zekâtın geçmiş ümmetlere de farz olduğunu gösterir.

Peygamberlerime iman ederseniz. Bu ilâhî beyan bütün peygamberlerime iman edin, bazısına iman edip bazısını inkâr ederek aralarında ayırım yapmayın, demektir, nitekim O, şöyle buyurmuştur: "Bir kısmına inanırız ama bir kısmına inanmayız"[146]. **Onları desteklerseniz.** İbn Kuteybe ve Ebû Avsece

---

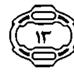
144 Bu rivayeti kaynaklarda bulamadım. Fakat Tastî, İbn Abbâs'tan şöyle bir rivayet kaydeder: Nâfi b. Ezrak, İbn Abbâs'a, bana "on iki nakīb"in ne olduğunu anlat demiş, o da şu cevabı vermiş: On iki vezirdir, daha sonra nebî olmuşlardır (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 40).

145 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 141.

146 "Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler, Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyenler, 'Bir kısmına inanırız ama bir kısmına inanmayız' diyenler ve bunlar arasında bir yol tutmak isteyenler yok mu, işte gerçek kâfirler bunlardır" (en-Nisâ, 4/150-151).

şöyle dediler: Bu beyan "onlara saygı gösterirseniz" demektir. Âyetteki "ta'zîr" (التعزير) saygı göstermek anlamına gelir[147]. Bazıları "onlara yardım ederseniz" mânasını vermişlerdir. İbn Abbâs'ın (r.a.) da "onlara, yani peygamberlere yardım ederseniz" dediği rivayet edilmiştir[148]. **Bir de Allah rızası için borç verirseniz,** yani bütün benliğinizle Allah rızasını gözeterek verirseniz. Bir kısmı da şöyle demiştir: Sevap umarak ve gönlü hoş olarak. **Bir de Allah rızası için borç verirseniz,** meâlindeki beyanın, kendinize bol sevap kazandıracak hayırları ve güzellikleri Allah katına gönderirseniz anlamına gelmesi de muhtemeldir. Sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Andolsun ki sizin günahlarınızı örterim ve sizi mutlaka altından ırmaklar akan cennetlere koyarım.** Allah Teâlâ, günahları terkedip Allah'ın kendilerinden almış olduğu sözlere vefa gösterdikleri takdirde işledikleri günahları affedeceğini vâd etmektedir.

Artık bundan sonra içinizden kim inkâr ederse kesinlikle doğru yoldan sapmış olur. Bazıları **bundan sonra içinizden kim inkâr ederse,** beyanına onlardan alınan sözlerden ve ahitlerden sonra diye anlam vermiştir. **Bundan
sonra kim inkâr ederse** meâlindeki ifadenin, kim küfre girerse [§]**kesinlikle** 181
doğru yoldan sapmış olur, yani doğru yolu şaşırmış olur mânasına gelmesi de muhtemeldir[149].

فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ 

13. "Ahidlerini bozdukları için onları lânetledik ve kalplerini katılaştırdık. Onlar kelimelerin yerlerini değiştiriyorlar. Kendilerine bildirilenlerden (Tevrat) *önemli bir kısmını da unuttular. İçlerinden pek azı hariç olmak üzere onlardan daima bir hainlik görürsün. Sen yine de onları affet, hoş gör. Çünkü Allah iyilik edenleri sever."*

---

147 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 141.

148 İbn Ebû Hâtim, bunu İbn Abbâs'tan rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 40).

149 "Çünkü küfrün, imandan sonra veya önce olması farketmez, her hâlükârda o, en doğru yoldan, sırat-ı müstakimden sapmaktır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 212a).

Ahidlerini bozdukları için, yani bozmaları sebebiyle. Denilmiştir ki buradaki "mâ" (ما) zâiddir, ibare "fe binakdihim" (فبنقضهم) şeklindedir. **Onları lânetledik,** yani onları tardettik, lânetlenmiş, her türlü hayırdan kovulmuş demektir. **Onları lânetledik** meâlindeki ifade, onlara lânetle beddua ettik anlamına da gelebilir. **Kalplerini katılaştırdık.** Verdikleri ahitleri bozup Allah'ın emrini terk ettiklerinde, kalplerinden merhamet ve şefkat duygusunu söküp almak suretiyle onların kalplerini katılaştırdık; çünkü Allah Teâlâ merhamet ve şefkat duygusunu, emirlerine uyan ve peygamberine itaat edenlerin kalplerine koyduğunu haber vermek bağlamında şöyle buyurmaktadır: "Ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet yerleştirdik"[150]. Onların kalplerinden merhamet duygusu sökülüp alınınca, kalpleri kaskatı ve kupkuru hale geldi.

Onlar kelimelerin yerlerini değiştiriyorlar. Muhtemeldir ki âyetlerin yorumunu değiştiriyor, sonra da "Allah'tan gelen işte budur" diyorlardı. Âyetlerin metnini ve kırâatini tahrif etmiş olmaları, silip yerine başkasını yazmış bulunmaları da muhtemeldir. **Kendilerine bildirilenlerden (Tevrat) önemli bir kısmını da unuttular.** Şöyle denilmiştir: Allah'ın kitabını aralarında kaybettiler, O'nun kendilerinden aldığı ahdi bozdular ve Allah'ın emrini terk ettiler. **Kendilerine bildirilenler** meâlindeki ifade, onlara verilen öğütler anlamına da gelebilir. Denildi ki onlar, kitaplarında Muhammed aleyhisselâma tâbi olma konusunda kendilerine emredilen nasiplerini terk ettiler.

Onlardan daima bir hainlik görürsün. Bu ifade, onların inatçılıkta direndiklerini, hiyânet içinde olduklarını ve artık iman etmelerinden ümidin kesildiğini haber vermektedir. Sonra da Cenâb-ı Hak **İçlerinden pek azı hariç olmak üzere** diye bir istisnâ getirmiştir; bunlar aralarından İslâmiyeti kabul edenlerdir.

Sen yine de onları affet, hoş gör. Yani onların sana verdikleri eziyete
193 karşılık verme. Bazıları da şöyle demiştir: [§]Bu âyet Berâe sûresindeki kıtâl âyetiyle neshedilmiştir. Nesheden âyet şudur: "Allah'a inanmayanlarla savaşın!"[151]

---

150 "Sonra onların izinden peygamberlerimizi peş peşe gönderdik. Arkalarından Meryem oğlu Îsâ'yı da gönderdik, ona İncil'i verdik, ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet yerleştirdik" (el-Hadîd, 57/27). Bu âyet, Îsâ aleyhisselâma tâbi olanlar hakkında gelmiştir, ama müellif bunu bütün peygamberler için genel bir ölçü olarak zikretmektedir.

151 "Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve Resûlü'nün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın" (et-Tevbe, 9/29). Bu âyet, Ehl-i Kitapla savaşmaktan bahsetmektedir. Kıtâl âyeti diye meşhur olan âyet ise şudur: "Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah yarlıgayıcıdır, bağışlayıcıdır" (et-Tevbe, 9/5).

Savaşla emrolunana kadar **onları affet ve hoş gör,** anlamına gelmesi de muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا اِنَّا نَصَارٰى اَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا
ذُكِّرُوا بِهِ فَاَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ
وَسَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ اللّٰهُ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿١٤﴾

14. "Biz hıristiyanız, diyenlerden de sağlam ahidlerini almıştık, ama onlar da kendilerine bildirilenlerden** (İncil) **önemli bir kısmını unuttular. Bu sebeple aralarına kıyâmet gününe kadar sürüp gidecek olan kini ve düşmanlığı soktuk. Allah onlara yapıp ettiklerini ileride haber verecektir."

Biz hıristiyanız, diyenlerden... Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Hıristiyanlara, Allah'ın yardımcıları olun, dediler. Onlar da; bilâkis biz Nesârâ'yız (Hıristiyanız), dediler. İşte bu[152], **Biz hıristiyanız, diyenlerden de sağlam ahidlerini almıştık, ama onlar da kendilerine bildirilenlerden (İncil) önemli bir kısmını unuttular** meâlindeki ilâhî kelâmın dayandığı olaydır. Akıl sahibi hiç kimse yoktur ki Allah Teâlâ ondan ahit ve söz almış olmasın! Cenâb-ı Hak "Allah'ın üzerinizdeki nimetini, sizden aldığı sağlam ahdini hatırlayın"[153] meâlindeki âyette ifade buyurduğu üzere müminlerden, "Andolsun ki Allah İsrâiloğulları'ndan söz almıştı"[154] meâlindeki âyette beyan ettiği üzere Yahudilerden de söz almıştı. Allah Teâlâ ayrıca şu beyanıyla Hıristiyanlardan da söz aldığını haber vermektedir: **Biz hıristiyanız, diyenlerden de sağlam ahidlerini almıştık.** Mîsak kelimesinin anlamı daha önce çeşitli yerlerde geçmişti[155].

Ama onlar kendilerine bildirilenlerden (Tevrat) önemli bir kısmını unuttular. Bu cümlenin iki anlama gelme ihtimali vardır. Biri, onlar, emrolundukları tevhid inancından, bütün peygamberlere iman etmekten, her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah'ın kitabına sarılmaktan, [§]Allah'a 183

152 Kurtubî şöyle dedi: "Cenâb-ı Hakk'ın 'biz Hıristiyanız' deyip hıristiyanlardanız dememesi, onların hıristiyanlığı bid'atlere boğduklarını ve kendilerine bu ismi verdiklerini gösterir. Hasan-ı Basrî'den gelen rivayet de bu mânadadır (Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, VI, 117).

153 el-Mâide, 5/8.

154 el-Mâide, 5/12.

155 Meselâ bk. el-Mâide, 5/7 ve 12.

verdikleri söze vefa göstermekten nasiplerini almadılar, bütün bunları terk edip kaybettiler. Diğeri de, onlar kendilerine verilen öğütleri tutmadılar.

Bu sebeple aralarına kıyâmet gününe kadar sürüp gidecek olan kini ve düşmanlığı soktuk. Denilmiştir ki burada yer alan "ağraynâ" (أغرينا) kelimesi, aralarına kin ve düşmanlık koyduk demektir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Onların arasına kini ve düşmanlığı koymak ve kalplerini katılaştırmak Cenâb-ı Hakk'ın hükmündendir, Müslümanlar arasında şefkat ve merhameti koymak da Allah'ın hükmündendir.

Mûtezile'den bazıları, **Aralarına kini ve düşmanlığı soktuk** ifadesine, "onları yalnız bıraktık ve terk ettik" anlamı vermiştir. Fakat bunların hepsi onların, kötü ve çirkin sözün kendilerine gerekli kıldığı şeylerden kaçmaları ve hile yapmalarının sonucudur. Kendilerine şöyle denilir: Siz isterseniz "yalnız bırakmak" anlamını, isterseniz "terk etmek" mânasını alın dilediğinizi yayın, farketmez (Önemli olan şudur ki) Allah Teâlâ'nın bu işte bir fiili ve tesiri var mıdır, yoksa böyle bir fiili olmaksızın kendisine nispet mi etmiştir? Bu durum da âyetteki ilâhî beyanın sözkonusu fiilin Allah'a nispetiyle ilgisi yok mudur[156]. Yahut bu kötüleme anlamına gelen bir sözdür, dolayısıyla böylesinin Allah'a nispet edilmesi değildir, bunda Allah'ın etkisi ve fiili de yoktur mu diyorsunuz?[157] Şu halde bu ilâhî beyan, Allah'ın onda bir etkisi olduğunu gösterir, o da kin ve düşmanlığı onlarda yaratmış olmasıdır. Müminlerin kalplerine şefkati ve merhameti koymayı kendi zatına nispet etmesi de böyledir. Şayet Allah'ın bunda bir dahli olmasaydı onu kendi zatına nispet etmezdi; bu ifade, hamd ve övgü ifadesidir; bu da Allah'ın onda dahli bulunduğunu gösterir, o da şefkati ve merhameti onların kalplerinde yaratmış olmasıdır. Katı kalpliliği ve düşmanlığı da o kâfirlerin kalplerinde yaratmıştır[158]. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

---

156 Yani siz, "Aralarına düşmanlığı soktuk" meâlindeki ifadeyi Cenâb-ı Hakk'ın kendi zatına nispet etmesinin bir anlamı yok mudur? Çünkü konuşan insan bir fiili kendisine nispet ettiğinde, bunun anlamı o fiili kendisinin yapmış olduğudur. Aslında bu durum, konuşmada alışılagelen şeylerdendir.

157 Yani siz, bu fiilin yüce Allah'ın zatına izâfesi caiz değildir, çünkü o şerdir ve O'na layık değildir mi diyorsunuz?

158 "Bu âyet, ihtiyarî fiillerin yaratılması meselesinde Mûtezile'nin aleyhine delildir; çünkü Allah kin ve düşmanlığı sokmayı kendi zatına nispet etmiştir. Bu da aralarında düşmanlığa yol açan sebepleri yaratmasıyla olur; bundan maksat da düşmanlığa götüren ve onu teşvik eden çirkin fiillerdir. Cenâb-ı Hakk'ın bir iş olarak bunları kendi zatına gerçek mânasıyla nispet etmiş olması, bu fiilleri yaratanın kendisi olduğuna işaret eder. Ama onlar âyeti tevil ederek bunun gereklerinden kaçmışlardır. Bazıları "ağveynâ" (أغوينا) kelimesine "elkaynâ" (ألقينا), yani koyduk mânasını vermişlerdir; aralarına kin ve düşmanlığı koyduk. Düşman-

[§]Bu âyet-i kerîmede efendimiz Muhammed sallallahu aleyhi ve sel- 184
lemin peygamberliğini kanıtlayan delil vardır. Çünkü Allah Teâlâ burada, kıyâmet gününe kadar sürecek olan kini ve düşmanlığı onların kalplerine soktuğunu, ayrıca Peygamberine "onlardan sürekli hainlik göreceği kesin" diye haber vermektedir. Netice O'nun dediği gibi olmuştur. Aslında onlar da Hz. Muhammed'in, kalplerindeki hiyâneti, kasaveti ve diğer şeyleri bakarak görmediğini bilmekteydi; bu husus da onun bu bilgiyi Allah Teâlâ sayesinde elde ettiğini kanıtlamaktadır.

Allah onlara ileride haber verecektir, yani âhirette haber verecektir; **yapıp ettiklerini,** yani dünyada yapıp ettiklerini. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) görüşüdür.

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَٓاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَث۪يرًا مِمَّا كُنْتُمْ
تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَعْفُوا عَنْ كَث۪يرٍ قَدْ جَٓاءَكُمْ مِنَ اللّٰهِ نُورٌ
وَكِتَابٌ مُب۪ينٌ 

15. "Ey Ehl-i Kitap! Resûlümüz kitapta bulunup da gizlemekte olduğunuz birçok şeyi size açıklamak üzere geldi; birçoğunu da açığa vurmuyor. Şüphe yok ki size Allah'tan bir ışık, apaçık bir kitap geldi."

---

lığı koymak, kulun dahli bulunmayan ve zorunlu olarak Allah'tan gelen bir fiildir. Hasan-ı Basrî (r.a.) şöyle dedi: Kâfirlerin arasına düşmanlığı koymak ve kalplerini katılaştırmak, Cenâb-ı Hakk'ın hükmündendir, Müslümanlar arasında şefkat ve merhameti koymak da Allah'ın hükmündendir. Nitekim Cenâb-ı Hak "Ona uyanların kalplerine şefkat ve merhameti yerleştirdik" (Hadîd, 57/27) buyurmuştur. Dolayısıyla "Aralarına düşmanlığı soktuk" cümlesi de, aralarında düşmanlığın meydana gelmesine hükmettik ve onlarda kini ve düşmanlığı yarattık demektir. Çünkü düşman ve kin, tıpkı şefkat ve merhamet gibi ıztırarî fiillerdendir. Bazıları da şöyle demişlerdir: "Aralarına kini ve düşmanlığı soktuk", yani onları yalnız bıraktık ve düşmanlık sebepleriyle yüzyüze gelinceye kadar onları terk ettik. Bunlardan kaçınmak ise ancak Allah'ın başarıya ulaştırması ile mümkün olur. Allah'ın yardımı gelmeyince, Cenâb-ı Hak da onları terkedince ve onlar istediklerini yaptıklarında bu kin ve düşmanlık kendilerinde hâsıl olmaktadır. Ama bütün bunlar zorlamadır, saptırmadır ve onları ilzâm ettiğimiz şeylerden kaçmaktır. Çünkü Allah düşmanlığı sokmayı kendi zatına nispet etmektedir, bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın düşmanlığı onların arasında vücuda getirdiği anlamında kullanılmaz. Bilâkis bu ifadeden anlaşılması gereken, düşmanlığa götüren sebepleri Cenâb-ı Hakk'ın onların arasında yaratmış olmasıdır; dolayısıyla burada Allah'ın dahli kaçınılmazdır, onlardaki çirkin fiilleri yaratan Allah'tır. Dolayısıyla âyet, bizim söylediklerimize delil olur. *En doğrusunu Allah bilir*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 212a; Medîne nüshası, vr. 239a).

Ey Ehl-i Kitap! Resûlümüz kitapta bulunup da gizlemekte olduğunuz birçok şeyi size açıklamak üzere geldi. Cenâb-ı Hak burada, falan oğlu falan geldi demeyip, **Resûlümüz size geldi,** buyurmuştur, çünkü peygamberler
185 isimleriyle ve nesepleriyle değil, mûcizelerle ve açık delillerle bilinirler. [§]Bu âyet, isimlerini bilmese de bütün peygamberlere iman eden kişinin mümin olduğunu da ispatlamaktadır; mümin sayılmak için bizden onların isimlerini bilmemiz istenmemiş, sadece hepsine iman etmemiz talep edilmiştir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak Kur'ân'da onların hepsini tek tek belirtmemiş, tamamının isimlerinden de bahsetmemiş, sadece bir kısmını belirtmiştir. Ne dersin, bu durumda onların isimlerini bilmeyen yine mümin sayılmaz mı? Bu mümkün değildir.

Bu âyette, efendimiz Muhammed aleyhisselâmın peygamberliğinin de delili mevcuttur, çünkü Allah Teâlâ, **Kitapta bulunup da gizlemekte olduğunuz birçok şeyi size açıklıyor** buyurmaktadır. Onlar, yani Ehl-i Kitab'ın liderlerini kastediyorum, bunları saklayıp gizlediklerinde, hiç kimseye olup biteni sakladıklarını ve gizlediklerini söylemiş değillerdi, tâ ki Allah Teâlâ durumu Hz. Peygamber'e haber verinceye kadar. Resûlullah (s.a.) da onların gizledikleri şeyleri herhangi birine gidip ondan öğrenmiş veya bir kitapta görmüş değildi ki gizlediklerine vâkıf olsun. Onların insanlardan gizleyip sakladıklarını Cenâb-ı Hak açıklayınca, bu, Hz. Peygamber'in bu bilgiyi ancak Allah'tan aldığını göstermiştir.

Kitapta bulunup da gizlemekte olduğunuz birçok şeyi size açıklıyor, birçoğunu da açığa vurmuyor. Bu ilâhî kelâmın tefsirinde ve kırâatinde farklı görüşleri ileri sürülmüştür. Bazıları burada yer alan iki fiili "nubeyyinu" (نُبَيِّنُ), yani açıklıyoruz ve "na'fû" (نَعْفُو), yani açığa vurmuyoruz diye okumuşlardır. Yani onların gizlediklerinin çoğunu Allah açıklıyor, iman ettikleri, ama sonra döndükleri için saklayıp gizledikleri şeylerin çoğunu da açığa vurmuyor. Başkaları da şöyle demişlerdir: **Size pek çoğunu açıklıyor**, yani gizlediklerinin hepsini de açığa vurmuyor. Bize göre ise **Kitapta bulunup da gizlemekte olduğunuz birçok şeyi size açıklıyor, birçoğunu da açığa vurmuyor,** yâ harfi ile; yani bunların pek çoğunu onlara açıklayan da açığa vurmayan da Allah'ın Resûlü'dür, o ancak açıklamasına izin verilen kadarını açıklar, çünkü peygamberler bütün âyetleri değil, ancak kendilerine izin verilen delilleri ve kanıtları açıklayabilirler. Görmez misin ki Firavun'un sihirbazları iplerini ve sopalarını attıklarında onlar canlı bir yılan haline gelmişlerdi, Hz. Mûsâ (s.a.) ise Cenâb-ı
186 Hak kendisine sopasını atması için izin vermeden atamamıştı. [§]Yüce Allah bunu şu âyet-i kerîmede açıklamaktadır: "Onlar büyük bir büyü gösterdiler.

Biz de Mûsâ'ya 'Asânı at!' diye vahyettik. Bir de baktılar ki bu, onların uydurduklarını yakalayıp yutuyor!"[159] Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Hak izin verdikten sonra mûcizeyi gösterebilmişti. **Birçok şeyi size açıklıyor** ifadesi de "ancak açıklamasına izin verildiği kadarını açıklıyor" demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kitapta bulunup da gizlemekte olduğunuz birçok şey. Gizlenen şeyler muhtemelen şer'î hükümlerdir. Muhammed aleyhisselâmın sıfatına ve üstün vasıflarına dair onların kitabında bulunan şeyleri gizlemiş olmaları da muhtemeldir.

Şüphe yok ki size Allah'tan bir ışık, apaçık bir kitap geldi. Hasan-ı Basrî, nur ile kitabın, ayrıca kitap ve hikmetin[160] aynı şey olduğunu söylemiştir. Başkaları ise şöyle demiştir: Nûr Hz. Muhammed'dir (s.a.), kitap da Kur'ân'dır. Yüce Allah, her şeyi gerçek mahiyetiyle açıklayıp aydınlattığı için Hz. Muhammed'e (s.a.) nûr vasfını vermiştir. "Allah göklerin ve yerin nûrudur"[161] meâlindeki âyet de bunu desteklemektedir. Yani her şey asıl mahiyetiyle O'nun sayesinde ortaya çıkar. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

يَهْدٖى بِهِ اللّٰهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُمْ مِنَ
الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ بِاِذْنِهٖ وَيَهْدٖيهِمْ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ ﴿١٦﴾

16. "Allah, kendisinin izniyle rızasını arayanları o kitapla kurtuluş yollarına erdirir, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır, onları dosdoğru bir yola iletir."

Allah rızasını arayanları onunla hidâyete erdirir; bir ihtimale göre **Allah onunla hidâyete erdirir,** yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile. Diğer bir ihtimale göre Kur'ân'la. **Rızasını arayanlar**, Allah'ın hoşnutluğunu arayanlar demektir.

[§]**Kurtuluş yolları.** Buradaki "es-selâm" (السلام) lafzı ile Allah'ın kastedil- 183
diği söylenmiştir, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "O esenlik verendir, güven sağ-

---

[159] el-A'râf, 7/116-117.

[160] Kitap ile hikmet kelimeleri çeşitli âyetlerde yanyana zikredilir, birinin meâli şöyledir: "Soyumuzdan, onlara senin âyetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek, onları arındıracak bir elçi çıkar rabbimiz! Çünkü yalnız sensin kudret ve hikmet sahibi" (el-Bakara, 2/129).

[161] en-Nûr, 24/35.

layan ve kendisine güvenilendir, görüp gözeten ve yönetendir"[162]. Yani onunla (kitapla) **kurtuluş yollarına** erdirir. Cenâb-ı Hak burada çoğul sîgasıyla "sübül", yani **yollar** demiştir; dış görünüş açısından Allah'ın yolları çok ise de, hakikatte tektir. Allah Teâlâ şeytan için de çoğul sigası kullanarak, "Başka yollara sapmayın"[163] buyurmuştur. Çünkü şeytanın yolları dağınık ve farklıdır, tek yolda birleşmez. Allah'ın yolları ise zâhirde çok olsa da hakikatte tektir, o da hidâyet yoludur, sırat-ı müstakîmdir.

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ
مِنَ اللَّهِ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ أَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ وَمَنْ فِي
الْأَرْضِ جَمِيعًا وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا يَخْلُقُ
مَا يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ 

17. "Allah, Meryem oğlu Mesîh'in kendisidir, diyenler hiç şüphesiz hakikati inkâr etmiş olurlar. De ki: 'Eğer Allah, Meryem oğlu Mesîh'i, annesini ve yeryüzünde bulunanların tamamını helâk etmek isterse, kim Allah'ın gücüne karşı durabilir!' Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin hükümranlığı Allah'a aittir. O dilediğini yaratır. Allah her şeye kādirdir."

[Hz. Îsâ Rab Olamaz]

Allah, Meryem oğlu Mesîh'in kendisidir, diyenler hiç şüphesiz hakikati inkâr etmiş olurlar. Bu, şüpheye ve cehalete dayalı inkâr değil, büyüklenmeye ve inada dayalı bir inkârdır. Çünkü onlar Hz. Îsâ'nın (s.a.) Meryem'in oğlu olduğunu kabul etmişlerdi, ama sonra o ilâhtır diyorlardı. Kendisi Meryem'in oğlu, annesi de kendisinden daha büyük olunca, küçük olanın kendisinden büyük olana ilâh ve rab olması ihtimali son derece uzaktır. Yoksa böyle bir söz olmadan da inkâra sapmak mümkündür; ama bunun yorumu, söylediğimiz gibi kendileri onun Meryem'in oğlu olduğunu benimsemelerine rağmen küçük olanı büyüğün ilâhî ve rabbi konumunda görmüşlerdir.

---

162 el-Haşr, 59/23.

163 "Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte günahtan korunmanız için Allah bunları size emretti" (el-En'âm, 6/153).

Allah, Meryem oğlu Mesîh'in kendisidir, diyenler hiç şüphesiz hakikati inkâr etmiş olurlar meâlindeki ilâhî kelâm, peygamberlerden birini bulunduğu konumdan daha yukarıya çıkaran kişinin, inkâr konusunda, onun kadrini ve mertebesini aşağıya indiren kimse gibi olduğunun delilini oluşturur.

[§]**De ki: Eğer Allah, Meryem oğlu Mesîh'i, annesini ve yeryüzünde** 188
bulunanların tamamını helâk etmek isterse, kim Allah'ın gücüne karşı durabilir! Yani Cenâb-ı Hak, Mesîh'i ve annesini helâk etmek istese, buna engel olmaya Allah'tan başka kimsenin gücü yetmez. Bir de iddia ettiğiniz gibi Hz. Îsâ ilâh olsaydı, kendisinin, annesinin ve yeryüzünde onlara tapanların helâk edilmesini önlemeye de gücü yeterdi. Şöyle de denilmiştir: Allah Teâlâ Mesîh'i bir azapla, annesini ve yeryüzünde bulunanların tamamını azapla veya ölümle helâk etmek istese O'na kim engel olabilir?

Cenâb-ı Hak âyet-i kerîmenin devamında onların, "Allah Meryem oğlu Mesîh'in kendisidir" şeklindeki iddialarından kendini tenzih etmekte, zâtını yüceltmekte ve şöyle buyurmaktadır: **Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin hükümranlığı Allah'a aittir.** Yani herkes O'nun kulu ve kölesidir. **O dilediğini yaratır,** insan cinsinden olsun veya olmasın. **Allah her şeye kādirdir.** Yani O, beşer olsun veya olmasın her şeyi yaratmaya kādirdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارٰى نَحْنُ اَبْنَٓاءُ اللّٰهِ وَاَحِبَّٓاؤُ۬هُ قُلْ فَلِمَ
يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ بَلْ اَنْتُمْ بَشَرٌ مِمَّنْ خَلَقَ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ
وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا
وَاِلَيْهِ الْمَص۪يرُ 

18. "Yahudiler ve hıristiyanlar, 'Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız' dediler. De ki: Öyleyse Allah günahlarınızdan dolayı sizi niçin cezalandırıyor? Doğrusu siz de O'nun yarattığı sıradan insanlarsınız. O, dilediğini bağışlar, dilediğini de cezalandırır. Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin mülkiyeti Allah'a aittir. Dönüş de yalnız O'nadır."

Yahudiler ve hıristiyanlar, 'Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız' dediler. Bu sözün, Ehl-i Kitab'ın iki kesimi tarafından da söylenmemiş olması muhtemeldir; iki gruptan biri bu sözü, diğeri de başka bir söz söylemiş olmalı-

dır; bu durumda şu ilâhî beyana benzemiş olur: "Onlar, 'Yahudi veya hıristiyan olanlar hariç, hiç kimse cennete giremeyecek' dediler"[164]. Bu sözde sanki her grup, öteki grubun cennete girmesini reddetme anlamı vardır, yoksa onların hepsi birden, "Yahudi veya hıristiyan olanlar hariç, kimse cennete giremeyecek" demiş değildirler. **Biz Allah'ın oğullarıyız** meâlindeki sözü hıristiyanların söylemiş olması muhtemeldir, çünkü bazı rivayetlerde belirtildiğine göre Hz Îsâ, -Peygamberimize ve ona salât ve selâm olsun- kavmine şöyle demiş, benim de sizin de babası olan göktekine sizi çağırıyorum". İşte bunun üzerine hıristiyanlar, **Biz Allah'ın oğullarıyız** demişlerdi[165]. Biz Allah'ın sevgili kullarıyız sözü de Yahudilerden gelmişti. Bu sözü her iki tarafın söylemiş olması da muhtemeldir, iki gruptan her biri, **Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız**
189 demiştir. [§]Şöyle de denilmiştir: Onlar bu sözü, Allah katındaki konumları ve değerleri açısından söylemişlerdi; yani onların Allah nezdindeki konumları ve değerleri tıpkı çocuğun babası katındaki konumu ve değeri gibidir, dolayısıyla Allah Teâlâ bize azap etmeyecektir. Yüce Allah buyurdu ki Ya Muhammed! **De ki: Öyleyse Allah günahlarınızdan dolayı sizi niçin cezalandırıyor?** Şayet sizin söyledikleriniz doğru ise, **Allah sizi niçin cezalandırıyor?** Hiç kimsenin gönlü kendi çocuğunun veya dostunun maymun veya domuz suretine çevrilmesine razı değilken Cenâb-ı Hak sizden bazılarını maymun ve domuz suretine çevirerek[166] niçin sizi cezalandırıyor? Şöyle de denilebilir: Hiç kimsenin gönlü, kendi çocuğunun ve sevdiği kişinin işlediği bir suç yüzünden cehennem ateşiyle cezalandırmasına rıza gösteremez; halbuki siz atalarınızın buzağıya taptıkları gün kadar âhirette azaba uğrayacağınızı kabul ediyorsunuz. **Doğrusu siz de O'nun yarattığı sıradan insanlarsınız.** Yani evlat ve dost edinmek isteyen kimse, ancak kendi cinsi ve emsali olan birini dost edinir, Allah Teâlâ sizi diğerleri gibi beşer türünden yaratmıştır, bu konuda siz ve başkaları eşitsiniz, böyle iken kendinizi böyle özel bir statüde nasıl konumlandırırsınız?

O, dilediğini bağışlar. Yani tövbe eden ve İslâm'a gireni bağışlar. **Dilediğini de cezalandırır.** Yani inkârda devam edeni cezalandırır.

190 [§]**Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin mülkiyeti Allah'a aittir.** Yani hepsi O'nun kulu, kölesi ve yaratığıdır; Cenâb-ı Hak burada onların, "Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız" sözlerinden kendi zâtını yüceltmektedir,

---

164 el-Bakara, 2/111.

165 Karşılaştırınız, İncil, Yuhanna, 8/31-47.

166 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "De ki: Allah katında cezası bundan daha kötü olanı size haber vereyim mi? Onlar, Allah'ın lânetlediği ve gazap ettiği, bir kısmını maymunlara ve domuzlara çevirdiği, tâğûta tapan kimselerdir" (el-Mâide, 5/60).

hiç kimse kendi kölesini evlat ve sevgili edinmez; sizin Allah'ın kulu olduğunuzu kabul ettiğinize göre, O'nun çocuğu ve sevgili kulları olduğunuzu nasıl iddia edersiniz? *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu âyet-i kerîmede, peygamberimiz Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin nübüvvetinin ispatına dair delil vardır, çünkü onlar bu sözleri kendi aralarında söylemişlerdi, ama Resûl-i Ekrem bunu kendilerine haber vermiştir, tâ ki bunu Allah Teâlâ sayesinde bilmiş olduğu ortaya çıksın.

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَٓاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلٰى فَتْرَةٍ مِنَ
الرُّسُلِ اَنْ تَقُولُوا مَا جَٓاءَنَا مِنْ بَشٖيرٍ وَلَا نَذٖيرٍ فَقَدْ جَٓاءَكُمْ
بَشٖيرٌ وَنَذٖيرٌ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ ﴿١٩﴾

19. "Ey Ehl-i Kitap! 'Bize ne bir müjdeleyici ne de bir uyarıcı geldi' demeyesiniz diye peygamberlerin arası kesildiği bir dönemde size gerçekleri açıklamak üzere elçimiz gelmişti. İşte size müjdeleyici de uyarıcı da geldi. Allah her şeye kādirdir."

Ey Ehl-i Kitap! Size gerçekleri açıklamak üzere elçimiz gelmişti. Bu ilâhî kelâmdaki **size gerçekleri açıklıyor,** meâlindeki beyan Hz. Peygamber'in (s.a.) vasfına ve özelliğine dair gizlediğiniz ve tahrif ettiğiniz gerçekleri size açıklıyor anlamına gelebilir; şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Resûlümüz kitapta bulunup da gizlemekte olduğunuz birçok şeyi size açıklamak üzere geldi; birçoğunu da açığa vurmuyor"[167]. **Size gerçekleri açıklıyor,** sizin lehinize ve aleyhinize olan şer'î hükümleri açıklıyor mânasına, ayrıca Peygamberlerin üzerinde bulundukları hususları size açıklıyor anlamına da gelebilir.

[Fetret Dönemi]

Peygamberlerin arası kesildiği bir dönemde. Yani peygamber göndermeye ara verildiği dönemde. Denilmiştir ki İsrâîl'den Hz. Îsâ'ya kadar iki peygamber arasında hiç kopukluk olmadan her peygamberin ardından başka bir peygamber gönderilmiştir. Ama Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed'i (s.a.), peygamberlerin arasının kesildiği bir fetret döneminde gönderdiğini haber vermektedir. Şöyle de denilmiştir: **Peygamberlerin arası kesildiği bir dönemde** meâlindeki beyan onların kesintiye uğradığı anlamına gelmez, buna muka-

---

[167] el-Mâide, 5/19.

bil peygamberlerin tesirlerinin zayıflaması ve izlerinin silinmesi kastedilmiş
191 olur. [§]Bu durumda "fetret" yumuşama anlamındaki "fütûr" (الفتور) kökünden gelir: (فَتَرَ، يَفْتُرُ، فتورا) denilir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'i (s.a.) peygamberlerin izlerinin silinip zayıfladığı, insanlar arasında dinî zayıflığa sebep olan ihtilafların ortaya çıktığı bir dönemde zikredilen şeyleri açıklamak üzere gönderdiğini haber vermektedir.

Bize ne bir müjdeleyici ne de bir uyarıcı geldi, demeyesiniz diye. Yani insanlar **Bize ne bir müjdeleyici ne de bir uyarıcı geldi** diye bir mazeret gerekçe göstermesinler diye. Bu ifade -her ne kadar mukabil bir fikir ileri sürmeleri sözkonusu değilse de- Yüce Allah yine de ileri sürebilecekleri bahanelerinin önünü kesmektedir. Buna benzer ifadeler başka âyetlerde de görülmektedir: "İnsanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın diye!"[168] "Allah hakkında gerçek olandan başka bir şey söylemeyeceklerine dair...?"[169] **Müjdeleyici**, yani itaat edeni cennetle müjdeleyici, **Uyarıcı. İşte size müjdeleyici de uyarıcı da geldi. Allah her şeye kādirdir.** Buradaki **Allah her şeye kādirdir.** Cenâb-ı Hak fetret dönemlerinde insanlara peygamberler göndermeye, peygamberlerin silinen izlerini ve kaybolan sünnetlerini yeniden ihya etmeye kādirdir anlamına gelmesi muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهٖ يَا قَوْمِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ جَعَلَ فِيكُمْ اَنْبِيَٓاءَ وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًاۗ وَاٰتٰيكُمْ مَا لَمْ يُؤْتِ اَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿٢٠﴾

20. "Bir zamanlar Mûsâ kavmine şöyle demişti: Ey kavmim! Allah'ın size lütfettiği nimeti hatırlayın. Zira O, içinizden peygamberler çıkardı, sizi hükümdarlar kıldı ve âlemlerde hiçbir kimseye vermediğini size verdi."

Bir zamanlar Mûsâ kavmine şöyle demişti: Ey kavmim! Allah'ın size lütfettiği nimeti hatırlayın. Bu ilâhî kelâmdaki **Allah'ın size lütfettiği nimeti hatırlayın** ifadesiyle Cenâb-ı Hak muhtemelen, az önce belirttiği fetret

[168] "Müjdeleyen ve uyaran peygamberler gönderdik ki, insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın!" (en-Nisâ, 4/165).

[169] "Bunlardan, Allah hakkında gerçek olandan başka bir şey söylemeyeceklerine dair kitabın öngördüğü bir söz alınmamış mıydı? Üstelik onlar kitaptakini de okuyup öğrenmişlerdi" (el-A'râf, 7/169).

dönemlerinde peygamberler göndermeyi kastetmiştir. Onun hemen arkasından getirdiği bu âyette sözünü ettiği şeyleri, yani **O, içinizden peygamberler çıkardı, sizi hükümdarlar kıldı ve âlemlerde hiçbir kimseye vermediğini size verdi,** meâlindeki cümlede dile getirdiği lütfunu kastetmiş olması da muhtemeldir. O, sanki şöyle buyurmaktadır: Yaratıklardan başka ümmetlerde olmadığı şekilde size içinizden peygamberler göndermek suretiyle verdiğim nimetlere şükredin. **Sizi hükümdarlar kıldı,** onların sayesinde düşmanlara karşı zafer kazanırsınız. İsrâil oğullarında krallar, düşmanla savaşma işini kendi üzerlerine almışlardı. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmaktadır: "Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım"[170]. Cenâb-ı Hak, dünya ve âhiret işlerini öğretsinler diye onlara peygamberler gönderdiğini haber
vermektedir. [§]Aslında başkaları da bunu bilmeye ihtiyaç duyuyor ve kendi- 192
leri sayesinde öğreniyorlardı. Yüce Allah'ın onların arasında ortaya çıkardığı hükümdarlar sayesinde düşmana karşı zafer kazanıyor, onları yeniyor, dolayısıyla dünyada ve âhirette izzet ve şerefe sahip oluyorlardı.

Âlemlerde hiçbir kimseye vermediğini size verdi. Bundan maksat muhtemelen içlerinden peygamberler ve hükümdar kılmasıdır. Tîh sahrasında kudret helvası, bıldırcın eti ve diğer nimetlerle onları beslemesini kastetmiş olması da mümkündür.

Sizi hükümdarlar kıldı. Yani özgürlüğünüze sahip çıkacak hale getirdi, çünkü daha önce Firavun sizi köleleştirip kendi kölesi ve câriyesi gibi kullanıyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْاَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّت۪ي كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا
عَلٰٓى اَدْبَارِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِر۪ينَ ﴿٢١﴾

21. "Ey kavmim! Allah'ın sizin için (vatan olarak) *yazdığı kutsal topraklara girin, sakın geri dönmeyin, sonra kaybedenler siz olursunuz."*

Ey kavmim! Allah'ın sizin için (vatan olarak) yazdığı kutsal topraklara girin. Denilmiştir ki **Allah sizin için yazdı,** yani teslim olmaları (hak dine girmeleri) için orada yaşayan halkla savaşmayı size farz kıldı demektir. Bu, "Fitne ortadan kalkıncaya kadar onlarla savaşın"[171], yani küfür ortadan kalkıncaya ka-

---

170 "Mûsâ'dan sonra İsrâiloğulları'nın ileri gelenlerini görmedin mi? Peygamberlerinden birine 'Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım' demişlerdi" (el-Bakara, 2/246).

171 el-Bakara, 2/193.

dar, meâlindeki âyet gibidir. Buna göre **Allah'ın sizin için (vatan olarak) yazdığı kutsal topraklara girin** meâlindeki beyan hak dini benimsemeleri için o insanlarla savaşmayı size farz kıldı demektir. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyette sizin lehinize anlamına gelen "leküm" (لكم) kelimesi, aleyhinize anlamına gelen "aleyküm" (عليكم) kelimesi üzerinize mânasına gelir, bu türlü kullanımlar dilde caizdir. Nitekim "Eğer kötülük ederseniz kendinize edersiniz"[172] meâlindeki âyette de "kendi aleyhinize kötülük etmiş olursunuz" demektir. Şöyle de söylenmiştir: **Allah'ın sizin için (vatan olarak) yazdığı kutsal topraklara girin** meâlindeki beyan, eğer Allah'ın emirlerine itaat eder, yasaklarından kaçınırsanız ve peygamberin davet ettiği şeyi kabul ederseniz, yani bunları yaparsanız o memleketin fethini Allah size yazmıştır, Cenâb-ı Hak orayı size açacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Arz-ı Mukaddes Neden Mübârektir?]

Kutsal topraklar meâlindeki beyanla Şam diyarının kastedildiği söylendiği gibi, başka yerlerin kastedildiği de belirtilmiştir. Cenâb-ı Hak orası için bazan "kutsal", bazan da "mubârek" demiştir. Nitekim bir âyet-i kerîmede
183 "Çevresini mubârek kıldığımız Mescid-i Aksâ"[173] buyurmuştur. [§]Burada "çevresini mubârek kıldığımız" ifadesi, mahsulün ve meyvelerin çokluğu, geçimin rahatlığı ve verimin bolluğu ile bereketli kıldığımız mânasına gelebilir. Âbidlerin ve zâhidlerin kaynağı olması, şirkten, her türlü ahlâksızlıktan ve kötülükten uzak bulunması itibariyle Allah Teâlâ'nın onu "mubârek" diye vasıflandırmış olması da muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sakın geri dönmeyin! *En doğrusunu Allah bilir ya*, ama, burada dinden dönmenin kastedilmiş olması muhtemeldir. Nitekim "Kim geri dönerse bilsin ki Allah'a asla bir zarar vermiş olmayacaktır"[174] meâlindeki ilâhî beyan da dinden dönmekten kinâyedir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, belirttiğimiz iki yorumdan birine göre Cenâb-ı Hak, onlara o yerin ahalisiyle savaşmalarını emretmiş, fakat onlar Allah'ın emrini ve O'na itaati terk etmişlerdi. Diğer bir ihtimal de şudur: Yüce Allah kendilerine o beldenin fethini vâdetmiş, fakat onlar peygamberin kendilerine oranın fethedileceğine dair Allah'tan getirdiği haberin doğruluğunu kabul etmemiş, bu sebeple küfre girmişlerdi. **Sonra kaybedenler siz olursunuz,** burada onların âhirette kaybedecekleri de dünyada kaybedecekleri de kastedilmiş olabilir. **Kaybedenler,** yani hezimete uğrayanlar. **Sakın geri dönmeyin,** "arkanıza dönmeyip, oraya girin" anlamına da gelebilir.

---

172 "Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz; kötülük ederseniz yine kendinize edersiniz" (el-İsrâ', 17/7).

173 el-İsrâ', 17/1.

174 Âl-i İmrân, 3/144.

قَالُوا يَا مُوسٰٓى اِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ وَاِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا حَتّٰى
يَخْرُجُوا مِنْهَا فَاِنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَاِنَّا دَاخِلُونَ ﴿٢٢﴾

22. "Dediler ki: Ey Mûsâ! Orada zorba bir topluluk var, onlar oradan çıkmadıkça biz oraya asla giremeyiz. Ama oradan çıkarlarsa biz hemen gireriz."

En doğrusunu Allah bilir ya, onlar Firavun'un, ilâh olduğu iddiası yanında gücüne-kuvvetine ve ordusunun büyüklüğüne rağmen o bölgenin fethine gücünün yetmediğini, onlarla başa çıkamadığını ve onları mağlup ederek elinin altına alamadığını görünce, kendilerinin zayıflığı, askerlerinin azlığı ve savaş vasıtalarının eksikliği sebebiyle buna asla güçlerinin yetmeyeceğini düşünmüşlerdi. Bu yüzden, hayatlarından endişe ederek oradaki zorbalar çıkmadan kendileri girmekten kaçınmışlardı. Halbuki Mûsâ aleyhisselâm zayıflıklarına ve sayılarının azlığına rağmen oraya girdikleri takdirde onlara fetih ve zafer vâdetmişti.

قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ
الْبَابَ فَاِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَاِنَّكُمْ غَالِبُونَ وَعَلَى اللّٰهِ فَتَوَكَّلُوا اِنْ كُنْتُمْ
مُؤْمِنِينَ ﴿٢٣﴾

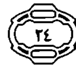
[§]23. ***Korkanlar arasından Allah'ın kendilerine lütufta bulunduğu iki*** 194
cesur adam şöyle dedi: Kapıdan üzerlerine hücum edin; oraya girdiğiniz an artık kesinlikle siz galipsiniz. Eğer müminler iseniz ancak Allah'a güvenin."

Korkanlar arasından Allah'ın kendilerine lütufta bulunduğu iki cesur adam şöyle dedi: Kapıdan üzerlerine hücum edin; oraya girdiğiniz an artık kesinlikle siz galipsiniz. Onlara bu sözü söyleyen iki adamın kim olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle demiştir: O iki kişi, Hz. Mûsâ'nın -Allah'ın salât ve selâmı peygamberimizin ve onun üzerine olsun- aralarından seçerek o belde ahalisine gönderdiği kişilerdi; araştırmak ve bilgi toplamak üzere oraya gitmelerini emretmişti. Bu ikisi, Hz. Mûsâ'nın vâdettiği fetih ve zaferi tasdik ederek **Allah'ın kendilerine lütufta bulunduğu** kişilerdi. Bazıları da şöyle demiştir: Bu sözü söyleyen o iki kişi belde halkındandı, çünkü onlar

Hz. Mûsâ'nın (s.a.) kendilerine doğru geldiğini işitince bundan korkmuşlardı, işte **Korkanlar arasından Allah'ın kendilerine** Müslümanlıkla **lütufta bulunduğu** beyanının anlamı budur. Onlar, belde halkının Mûsâ'dan ve yanındakilerden çekinip korktuklarını bildikleri için, **Kapıdan üzerlerine hücum edin; oraya girdiğiniz an artık kesinlikle siz galipsiniz,** demişlerdi.

Eğer müminler iseniz ancak Allah'a güvenin. Yani Hz. Mûsâ'nın (s.a.) size verdiği fetih ve zafer vâdini tasdik ediyorsanız. **Müminler iseniz** meâlindeki ifade, müslimler (Allah'a teslim olanlar) iseniz mânasına da gelebilir; şüphe yok ki Allah'a güvenip dayanana O, yardım eder ve kendisini düşmanlarına galip kılar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kapıdan üzerlerine hücum edin. Buradaki "kapı" ile sanki bilinen anlamdaki kapı kastedilmemiş, o beldeye giden yolların en uygun ve en kolay olanı kastedilmiştir. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Onların üzerine şu taraftan hücum edin. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالُوا يَا مُوسٰٓى اِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَٓا اَبَدًا مَا دَامُوا فٖيهَا فَاذْهَبْ اَنْتَ
وَرَبُّكَ فَقَاتِلَٓا اِنَّا هٰهُنَا قَاعِدُونَ 

195 [§]*24.* ***"İsrâiloğulları, 'Ey Mûsâ! Onlar orada bulundukları sürece biz oraya asla girmeyeceğiz. Sen ve rabbin gidin savaşın; biz burada oturacağız!' dediler."***

[Peygamberlerin Verdiği Haberleri Yalanlayanlar]

İsrâiloğulları, Ey Mûsâ! Onlar orada bulundukları sürece biz oraya asla girmeyeceğiz, dediler. Yahudilerin Hz. Mûsâ'ya (s.a.) **Onlar orada bulundukları sürece biz oraya asla girmeyeceğiz** şeklinde verdikleri karşılığın bir benzerini peygamberlerden herhangi birine veren kişi kâfir olur. Çünkü Mûsâ aleyhisselâm kendilerine onlara, o beldeye girdikleri takdirde zafer kazanacaklarını ve orayı fethedeceklerini vâdetmişti, fakat onlar **biz oraya asla girmeyeceğiz** diye karşılık vermişlerdi. Şu halde Hz. Mûsâ'nın (s.a.) kendilerine vâdettiği fetih ve zaferi tasdik etmemişlerdi. Peygamberlerden herhangi birinin haber verdiği bir şeyi yalanlayan insan da kâfir olur.

Sen ve Rabbin gidin savaşın. Bu ilâhî kelâm, o beldeye girmekten maksadın düşmanla savaşmaya yönelik bir emir olduğunu ifade eder, zira Cenâb-ı Hakk'ın "Allah'ın sizin için (vatan olarak) yazdığı kutsal topraklara girin"[175] bu-

---

[175] el-Mâide, 5/21.

yurması da düşmanla savaşmanın onlara farz kılındığını gösterir. Zaten onlar **Sen ve Rabbin gidin savaşın** demişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sen ve Rabbin gidin savaşın beyanı iki şekilde yorumlanmıştır. Denildi ki sen ve rabbin gidin, sen tek başına savaş, Rabbin de sana yardım etsin, çünkü sen o beldenin fethini ve o insanlara galip gelmeyi Allah'ın sana vâdettiğini söylüyorsun, O, sana yardım edeceğine göre tek kişi olmakla bir ordu olmak arasında fark yoktur.

İkincisi, sen ve kardeşin Rabbinle birlikte gidin savaşın, çünkü onların
ikisi de ilâhî risâleti tebliğ etmekle görevli idi, dolayısıyla o ikisi savaştığın-
da Rableriyle birlikte savaşırlar. Bu işin Allah'a nispet edilmesi yapılan şeyin
O'nun sayesinde gerçekleşmesi sebebiyle caizdir. [§]Nitekim Allah Teâlâ şöyle 196
buyurmuştur: "Savaşta onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü; (oku) at-
tığında da sen atmadın, Allah attı"[176]. Halbuki onlar gerçek anlamda savaşmış-
lar ve hakikaten ok atmışlardı. Fakat Allah'ın yardımı ve desteğiyle savaştıkları
ve ok attıkları için, bu iş O'na nispet edilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya,*
açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir, onlar Allah'ın yardımı ve desteğiyle
savaşıyorlardı.

Biz burada oturacağız! dediler. Bu ifade ile Cenâb-ı Hak oturma eyleminin kendisini kastetmemiştir, *En doğrusunu Allah bilir ya,* "biz burada bekliyoruz" demek istemiştir.

قَالَ رَبِّ اِنِّى لَٓا اَمْلِكُ اِلَّا نَفْسِى وَاَخِى فَافْرُقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٢٥﴾

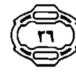
25. "Mûsâ, 'Rabbim! Ben kendimden ve kardeşimden başkasına söz geçiremiyorum. Artık bizimle bu yoldan çıkmış kavim arasında sen hükmet' dedi."

Mûsâ, 'Rabbim! Ben kendimden ve kardeşimden başkasına söz geçiremiyorum' dedi. Bu ilâhî kelâmın iki mânaya gelme ihtimali vardır. Biri, emrini kabul etme ve sana itaatte bulunma konusunda **Ben kendimden ve kardeşimden başkasına söz geçiremiyorum;** yani beni dinlemek ve bana itaatte bulunmak hususlarında kendisine ısmet özelliği verdiğin kardeşime söz geçirebilirim. Fakat bu adamların dinlemelerini ve itaat etmelerini sağlayamıyo-

176 el-Enfâl, 8/17.

rum; **Artık bizimle bu yoldan çıkmış kavim arasında sen hükmet.** Diğer bir ihtimale göre Hz. Mûsâ üstü kapalı bir şekilde şöyle demiştir: **Ben kendimden başkasına söz geçiremiyorum,** kardeşim de ancak kendisine söz geçirebilir. Çünkü onların ikisi de peygamber olup risâleti tebliğ etmekle görevliydi, şu ilâhî beyanda görüldüğü üzere: "Ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin"[177].

Artık bizimle bu yoldan çıkmış kavim arasında sen hükmet. Bazıları şöyle demiştir: Hz. Mûsâ (s.a.) Cenâb-ı Hak'tan kendisiyle o beldeye girmekten kaçınan ve "biz oraya asla girmeyeceğiz" diyen insanlar arasında hükmetmesini talep etmiştir. Bazıları da şöyle bir yorum yapmıştır: Mûsâ aleyhisselâm kendisiyle içine girip ahalisiyle savaşmakla emrolundukları o beldedeki zorbalar arasında hükmetmesini istemişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ فَاِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ اَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِى الْاَرْضِ فَلَا تَاْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ 

197 [§]*26.* ***"Allah buyurdu ki: Öyleyse onlar yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşmak üzere oradan*** (kutsal topraklar) ***kırk yıl mahrum bırakılmışlardır. Artık sen yoldan çıkmış toplum için üzülme!"***

[Tîh Cezası]

Onlar yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşmak üzere oradan (kutsal topraklar) kırk yıl mahrum bırakılmışlardır. Burada belirtilen süre Tîh'le[178] ilgilidir, *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hakk'ın **Mahrum bırakılmışlardır** beyanıyla ilgili değildir. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Biz önceden onun, başka sütannelerini kabul etmesini engellemiştik"[179]; bu, bir yasaklama hükmü gibi bir haram kılma olmayıp, "engellemek" konumundadır. İşte tefsirini yapmakta olduğumuz âyette de öyledir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle demiştir: **Marum bırakılmışlardır**, ebedî olarak, oraya asla giremeyeceklerdir. Bazı âlimler ise şöyle yorumlamıştır: **Marum bırakılmışlardır,** yani töv-

---

177 "İkiniz beraber Firavun'a gidin, çünkü o sınırı çok aştı. Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer" (Tâhâ, 20/43-44).

178 Bu kelime, bir yerde şaşkın şaşkın dolaşmak, çıkış yolunu bulamamak anlamına gelir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "تيه" md.).

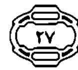
179 el-Kasas, 28/12.

be kendilerine haram kılınmıştır, asla tövbe edemeyeceklerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kırk yıl şaşkın şaşkın dolaşacaklardır, buradaki **süre mahrum bırakılmışlardır,** beyanına değil, Tîh sahrasına yöneliktir; *en doğrusunu Allah bilir.*

Sonra Tîh cezası konusunda farklı şeyler söylenmiştir. Bazıları şöyle demiştir: Hz. Mûsâ ve Hz. Harun (s.a.) Tîh'de onlarla birlikte değildiler, çünkü bu Allah'ın onları cezalandırması idi. Kavminin günahından dolayı Cenâb-ı Hakk'ın peygamberine azap etmesi mümkün değildir, zira O, peygamberi yalanlamasından dolayı bir millete azap uygulanacaksa mutlaka peygamberi onların arasından çekip aldıktan sonra azap eder. Buna göre kavminin isyanı sebebiyle Hz. Mûsâ'nın da azaba uğratılması ihtimali yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Başkaları da şöyle demiştir: Hz. Mûsâ (s.a.) da orada (yani Filistin'de) onlarla beraberdi, ama şaşkın şaşkın dolaşmak ona değil kavmine verilen bir ceza idi. Denilmiştir ki onlar kırk yıl boyunca her sabah oradan çıkıyor, sonra tekrar aynı yere dönüyordu. İhtiyaçları olan su da Hz. Mûsâ'nın yanında bulunan bir kayadan çıkıyordu. Mûsâ orada konaklayınca asâsını kayaya vurur ve her biri kabilenin bir boyuna ait olmak üzere kayadan on iki su kaynağı fışkırırdı; Mûsâ kavminin başına gelen zorluklar az veya çok onun başına gelmiyordu. Mûsâ aleyhisselâm orada bulunmakla emredilmişti, o da herhangi bir problemle karşılaşmadan kalmıştı, konaklamakla emrolunmuştu ve o da kavmi gibi şaşkın şaşkın dolaşmaksızın orada kaldı.

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ ابْنَيْ اٰدَمَ بِالْحَقِّ اِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ
اَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْاٰخَرِ قَالَ لَاَقْتُلَنَّكَ قَالَ اِنَّمَا يَتَقَبَّلُ
اللّٰهُ مِنَ الْمُتَّقٖينَ 

[§]27. ***"Onlara Âdem'in iki oğlunun haberini gerçeğe uygun olarak an-*** 198
lat: Hani ikisi de birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, diğerine, 'Andolsun seni öldüreceğim!' dedi. O da dedi ki: Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder."

[Allah İçin Kurban Kesen İki Kişi]

Onlara Âdem'in iki oğlunun haberini gerçeğe uygun olarak anlat: Hani ikisi de birer kurban sunmuşlardı. Hasan-ı Basrî ve diğerleri şöyle demiştir: Buradaki iki kişi, Hz. Âdem'in soyundan gelmiş çocukları değildi, İsrâiloğullarından iki kişiydi. **İkisi de birer kurban sunmuşlardı,** ama sadece **birinin** kurbanı **kabul edilmiş, diğerinin** kurbanı **kabul edilmemişti**[180]. Bütün insanlar Âdem'in nesli olduğu ve ona nispet edildiği için Cenâb-ı Hak da burada o iki kişiyi Âdem'e nispet etmiştir, nitekim Allah Teâlâ bir âyet-i kerîmede "Ey Âdemoğulları"[181] şöyle yapın, böyle yapmayın diye buyurmuştur. Bu ifade ile Âdem'in kendi eşinden olan çocuklarını değil, bütün insan cinsini kastetmiştir. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Fakat İbn Abbâs (r.a.), Kelbî ve bunların dışındaki diğer müfessirlere gelince bunlar şöyle demiştir: Onlar Âdem'in öz çocuklarıydı, birinin ismi Kābil, diğerininki Hâbil'di. Her birinin aynı batından olma ikiz kızkardeşi vardı, bunlardan biri güzel, diğeri de çirkindi. Her biri güzel olanla evlenmek istiyordu, bundan dolayı aralarında tartışma çıktı. Biri diğerine şöyle demişti: Gel birer kurban keselim, senin kurbanın kabul edilirse onunla evlenmek senin hakkın, benim kurbanım kabul edilirse evlenmek benim hakkım olsun. Neticede kurbanlarını kesmiş, Hâbil'in kurbanı kabul edilmiş, Kābil'in ki ise kabul edilmemişti. Kābil kıskançlık duygusuna kapılarak kardeşini öldürmeye karar vermişti. İşte **İkisi de birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, diğerine, 'Andolsun seni öldüreceğim!' dedi. O da dedi ki: Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder,** meâlindeki âyet bunu ifade etmektedir[182].

[Hz. Muhammed'in Peygamberliğine İlişkin Delil]

139 [§]Ne var ki olayın nasıl vukû bulduğunu, neden kaynaklandığını ve sözü edilen iki kişinin Âdem'in kendi çocukları olup olmadığını bilmemekteyiz; bilmeye de ihtiyacımız yoktur. Bu konuda bilmeye ihtiyacımız olan şey onun hikmetine ve onunla nasıl amel edileceğine vâkıf olmaktır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hakk'ın yukarıda geçen şu beyanlarına dikkat etmek durumundayız: "Ey Ehl-i Kitap! Resûlümüz kitapta bulunup da gizlemekte olduğu-

---

180 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 189; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 56.

181 Meselâ bk. el-A'râf, 7/27, 31.

182 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 188; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 55.

nuz birçok şeyi size açıklamak üzere geldi; birçoğunu da açığa vurmuyor"[183]; "Peygamberlerin arası kesildiği bir dönemde size gerçekleri açıklamak üzere elçimiz gelmişti"[184]. Bu kıssa yani Hz. Âdem'in iki oğlunun haberi bulunuyordu onların kitaplarında. Yüce Allah, Peygamber'ine bunu kendilerine kitaplarında olduğu gibi okumasını ve açıklamasını emretmişti. Çünkü Cenâb-ı Hak; "Resûlümüz kitapta bulunup da gizlemekte olduğunuz birçok şeyi size açıklamak üzere geldi" ve "Peygamberlerin arası kesildiği bir dönemde size gerçekleri açıklamak üzere elçimiz gelmişti" buyurmaktadır; tâ ki insanlar, Resûlullah'ın bu haberi herhangi bir beşerden değil Allah'tan bildiğini anlasınlar, çünkü o, peygamber izlerinin silindiği ve ilimlerin sona erdiği bir dönemde risâletle görevlendirilmişti. O da bunları tek tek insanlara açıklamıştı. Dolayısıyla bu ilâhî beyanda, efendimiz Muhammed aleyhisselâmın nübüvvetinin ispatı için bir delil oluşturur. Zaten Mâide sûresine ait muhtevanın çoğu Ehl-i Kitap hakkında nâzil olmuştur. Görüldüğü üzere Cenâb-ı Hak pek çok yerde şöyle buyurmaktadır: "Ey Ehl-i Kitap! Resûlümüz kitapta bulunup da gizlemekte olduğunuz birçok şeyi size açıklamak üzere geldi"[185]. "Ey Ehl-i Kitap! Peygamberlerin arası kesildiği bir dönemde size gerçekleri açıklamak üzere elçimiz gelmişti"[186]. O elçi, insanları peygamberlere iman etmeye davet ediyordu. En'âm sûresi de müşriklere hitap etmek amacıyla nâzil olmuştur, çünkü orada insanları tevhide davet âyetleri bulunmaktadır.

[§]Onlara Âdem'in iki oğlunun haberini gerçeğe uygun olarak anlat. 200
Bu ilâhî kelâm iki mânaya gelebilir. Biri, **gerçeğe uygun olarak**, yani nâzil olduğu gibi; diğeri de **gerçeğe uygun olarak,** bilindiği ve vukû bulduğu gibi, tâ ki Resûlullah'ın Allah Teâlâ sayesinde bilgi sahibi olduğu ve haber verilenin semâvî bir bilginin ürünü olduğunu insanlar bilsin diye.

Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder... Bu da iki mânaya gelebilir. Biri, **Allah ancak** şirkten **sakınanların** kurbanını **kabul eder**, sakınmayanlarınkini kabul etmez. Hasan-ı Basrî bu görüşte olup şöyle demiştir: Onlar İsrâiloğullarından iki kişiydi, biri mümin, diğeri ise münâfıktı. Bir konuda tartıştılar, haklı olanın ortaya çıkması için birer kurban kestiler, mümin olanın kurbanı kabul edildi, diğerininki ise kabul edilmedi.

---

[183] el-Mâide, 5/15.

[184] el-Mâide, 5/19.

[185] el-Mâide, 5/15.

[186] el-Mâide, 5/19.

(Diğer ihtimal de şudur:) Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Bunların ikisi de mümin kişilerdi, çünkü kâfir kurban kesmez; fakat biri kalben daha müttaki idi ve onun kurbanı kabul edilmişti, diğeri ise müttaki olmadığından kurbanı kabul edilmemişti. Takvâ, Allah'a yaklaşma vasıtası olan kurban ve diğer şeylerin kabulünde şarttır. Nitekim Cenâb-ı Hak, **Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder** buyurmuştur.

Ebû Bekir el-Esam'ın, "kâfir kurban kesmez" sözüne gelince, mensubu olduğunu iddia ettiği dinin hak ve kendisinin haklı olduğunu göstermek için bazan o da kurban keser. Görmez misin ki onların içinde peygamberliğe Muhammed aleyhisselâmdan daha layık olan kişinin bulunduğunu iddia ediyordu. Nitekim Yüce Allah onların iddialarını şöyle nakled iyor: "Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!"[187]. Bunun gibi birçok bâtıl söz söylediler. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

لَئِنْ بَسَطْتَ اِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنٖى مَٓا اَنَا بِبَاسِطٍ يَدِىَ اِلَيْكَ لِاَقْتُلَكَ
اِنّٖٓى اَخَافُ اللّٰهَ رَبَّ الْعَالَمٖينَ 

28. "Andolsun ki sen öldürmek için bana el uzatsan bile, ben öldürmek için sana elimi kaldıracak değilim! Zira ben âlemlerin rabbi olan Allah'tan korkarım."

[İnsan Öldürmek]

Andolsun ki sen öldürmek için bana el uzatsan bile, ben öldürmek için
201 **sana elimi kaldıracak değilim.** [§]Bazıları şöyle demiştir: Bize düşen de onun yaptığı gibi yapmaktır. Kişinin, kendisini öldürmeyi isteyen kimseyi öldürmesi isabetli değildir. Onun yapacağı şey Hz. Âdem'in iki oğlundan birinin vazgeçmesi gibi kendisinin de vazgeçmesidir; nitekim ikisinden biri "Andolsun ki seni öldüreceğim"[188] dediğinde diğeri şöyle cevap vermiştir: **Ben öldürmek için sana elimi kaldıracak değilim!** Âlimler bu konuda rivayet edilen bazı haberlerle istidlâlde bulunmuşlardır. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştu: "İki müslüman silâhlarını çekerek karşılaşır ve biri diğerini öldürürse, ikisi de cehennemdedir." Kendisine; ey Allah'ın Resûlü', öldürülenin ne suçu var? diye sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: "Çünkü O, arkadaşını öldürmeye azmetmişti"[189]. Sâd b. Mâlik'ten

---

187 ez-Zuhruf, 43/31.

188 el-Mâide, 5/27.

189 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 410; Buhârî, "Fiten", 10; Müslim "Fiten", 14.

rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Allah'a kul olmaya ve Ehl-i Kıble'den hiçbir kimseyi öldürmemeye gücün yeterse, bunu yap"[190]. Hasan-ı Basrî'den (mürsel olarak) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Âdem'in iki oğlu bu ümmet için bir örnek koymuştur, sen onlardan hayırlı olana uy!"[191] Ebû Zerr'in (r.a.) rivayetine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ey Ebû Zer! Medîne'nin Harre bölgesindeki "Hicâretü'z-zeyt" mevkiini[192] kana boğulmuş görürsen davranışın ne olur?" Silâhımı kuşanırım, dedim. "O zaman sen de o insanların cinayetlerine ortak olursun" buyurdu. [§]Bunun üzerine "öyleyse ne yapmalıyım, ey Allah'ın 202
Resûlü'?" diye sordum. "Eğer kılıcın parıltısının senin gözlerini kamaştıracağından korkarsan, elbiseni yüzüne ört! Böylece saldırgan kişi hem senin günahın hem de kendi günahı ile birlikte oradan döner" buyurdu[193]. Âlimler bu gibi haberleri delil olarak kullanırlar.

Başka âlimler şöyle demektedir: Karşısındaki adam, Allah adına verilen öğütleri dinlemeyip ve mutlaka öldürmeye kararlı olduğu takdirde kişinin onunla vuruşmaya hakkı vardır, o kendisini öldürmek için ilk adımı atan kişiyi öldürmekte mazurdur. Buna da Cenâb-ı Hakk'ın şu âyet-i kerimede buyurduğu gibi, isyancıları öldürmeyi emretmesi[194] delil gösterilir: "İkisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa -Allah'ın emrine geri dönünceye

---

190 Bu rivayeti kaynaklarda bulamadım. Ama Hâlid b. Urfuta'dan (r.a.) şöyle bir hadis rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.) bana şöyle söyledi: "Ey Hâlid! Benden sonra birtakım olaylar, fitneler ve ihtilaflar çıkacaktır, eğer o dönemde öldüren değil de Allah'ın öldürülen kulu olmaya gücün yeterse bunu yap!" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 292).

191 Abdürrezzâk, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 187; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 199.

192 Medîne'de bir yerin adıdır, siyah olduğu için bu adla anılmıştır, sanki zeytinyağı ile boyanmıştır.

193 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 149, 163; İbn Mâce, "Fiten", 10; Ebû Dâvûd, "Fiten", 2. İbn Mâce'nin lafzı şöyledir: "Ey Ebû Zer! Hicâretu'z-zeyt kana gömülmüş derecede insan öldürüldüğünü gördüğünde hâlin ne olarak?" Dedim ki: Allah ve Resûlü benim için neyi tercih etmişlerse o olacak. "İzinden gittiğin kişiye katıl!" buyurdu. Ben tekrar dedim ki "Ey Allah'ın Resûlü', silâhımı alıp bunu yapanın boynuna vurmamalı mıyım? "O takdirde sen de aynı suça ortak olursun, ama sen evine kapan!" buyurdu. Tekrar dedim ki: Ey Allah'ın Resûlü', şayet evime de girilirse? Şöyle buyurdu: "Eğer kılıcın parıltısının senin gözlerini kamaştıracağından korkarsan, elbiseni yüzüne ört! Böylece saldırgan kişi hem senin günahın hem de kendi günahı ile birlikte oradan döner ve cehennem ehlinden olur."

194 "Bütün fakihler şöyle der: Birini öldürmeye kasteden kişiye karşı öldürülmek istenen kişinin mümkünse muhatabını öldürmeden kendisini savunması gerekir. Şayet kendini müdafaa için öldürmekten başka bir yol kalmamışsa, onu öldürmek pahasına da olsa kendini müdafaa eder. O, karşısındakini öldürmeye değil kendisini savunmaya niyetlenmelidir. Hatta kendini savunmaktan kaçınır ve adamın kendisini öldürmesine mukabele etmezse sorumlu ve günahkâr olur. Cenâb-ı Hakk'ın isyancıları öldürmeyi emretmesinin aslı da budur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 214b).

kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın"[195]. İşte isyancılarla savaşmak konusunda Cenâb-ı Hakk'ın ümmetimize emretmiş olduğu hüküm budur. Çünkü O, başka bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: "Her birinize bir şerîat ve bir yol yöntem verdik"[196]. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin peygamber olarak gönderildiği ilk yıllarda belli bir süre müşriklerle savaşmak yasaklanmıştı. Âlimler demişlerdir: Bu âyette Allah Teâlâ'nın müşriklerle savaşmayı ve onlara silâh çekmeyi yasakladığı inkâr edilecek bir şey değildir, ama daha sonra on-
202 larla ve isyancılarla savaşmaya izin vermiştir. [§]Dolayısıyla âsiler ve müşriklerle savaşmak konusunda Allah'ın bizim ümmetimize emrettiği şey budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Müslümanların birbirleriyle savaşmaları ve benzeri konularda rivayet edilen hadisleri delil olarak kullananlara gelince, *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu hadisler fitne dönemleri ve birbirleriyle savaşan iki tâife ile ilgilidir; onların başında lider olmaya layık biri bulunmamaktadır, taassup veya cehalet yahut ırkçılık sâikiyle savaşmaktadırlar, dolayısıyla her iki taraf da hatalıdır. Bu gibi hallerde yapılması doğru olan, hadislerde söylenenlerdir. Ama insanların başında, kendisine biat ettikleri ve doğru yolda giden bir lider bulunduğu durumda, zâlim bir grup ortaya çıkacak olursa onlarla savaşmak farzdır; nitekim Hz. Ali (r.a.) ve onunla beraber olan Resûlullah'ın (s.a.) ashâbı da, isyancılara ve Hâricîlere karşı savaşmışlardı. Hâricîlerle savaşmak konusunda sanki icma vardır, çünkü her taraftan insanlar gelip onlara karşı savaşmışlardı. Bu konuda Hz. Peygamber'den (s.a.) pek çok hadis rivayet edilmiştir[197]. Buna dayanarak kendisini öldürmeye azmeden kişiyi öldürmenin caiz olduğu görüşü benimsenmiştir.

اِنّ۪ي اُر۪يدُ اَنْ تَبُٓوأَ بِاِثْم۪ي وَاِثْمِكَ فَتَكُونَ مِنْ اَصْحَابِ النَّارِ
وَذٰلِكَ جَزٰٓؤُا الظَّالِم۪ينَ ﴿٢٩﴾

[195] el-Hucurât, 49/9.

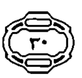
[196] el-Mâide, 5/48.

[197] Hz. Ali'den (r.a.) rivayet edilmiştir: Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu işittim: "Âhir zamanda yaşları genç, ama akılları kıt bir zümre ortaya çıkacaktır. Onlar kâinattaki sözlerin en hayırlısını söyleyecekler, ama imanları gırtlaklarından öteye geçmeyecek. ok hedefini delip çıktığı gibi onlar da dinden çıkarlar. Onları nerede görürseniz öldürün! Çünkü onları öldüren insan için kıyâmet günü ecir vardır" (Buhârî, "İstitâbetü'l-mürteddîn", 6; Müslim, "Zekât", 154-157).

29. "Ben diliyorum ki sen hem benim günahımı hem de kendi günahını yüklenesin, cehennemliklerden olasın! Zâlimlerin cezası işte budur."

Ben diliyorum ki sen hem benim günahımı, hem de kendi günahını yüklenesin. Yani beni öldürdüğün için **benim günahlarımı** alırsın ve beni öldürmeden önce işlemiş olduğun **kendi günahlarını da,** yani içinde sakladığın haset ve düşmanlığın günahlarını da alır öyle gidersin[198]. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: **Benim günahlarımı**, beni öldürmenin günahını, **kendi günahlarını**, üzerinde bulunduğun inkâr suçunun günahını demektir; çünkü Hasan-ı Basrî ikisinden biri kâfirdir ve arkadaşını öldürmüştür, bu yüzden kâfir olarak dönmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Ben diliyorum ki sen hem benim günahımı hem de kendi günahı- 304
nı yüklenesin.** Bazan sözü edilen fiilin gerçekleşmesi istenmediği halde irade (istiyorum) kavramını kullanmak caiz olur. Kişinin "damdan düşmek istiyorum" demesi gibi gerçekten damdan düşmeyi arzu etmemektedir. Yine "Orada yıkılmak üzere bulunan (isteyen) bir duvarla karşılaştılar"[199] meâlindeki ilâhî beyan gibi; halbuki duvar için herhangi bir eylemde bulunmak sözkonusu değildir. Eylemde bulunması sözkonusu olmayan birine irade nispet edilince, o fiilin hakiki mânada kullanılmadığı anlaşılır, böylesi "o iş böyle olur, işin sonu ona döner" demektir. Yahut kişi kātilin kendisini mutlaka öldürüp Rabbine âsi olacağını bildiği için kendi günahını da yüklenerek gitmesini arzu etmektedir, bunun için kendi günahını da yüklenmesini istemiştir. Bu da caizdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ اَخِيهِ فَقَتَلَهُ فَاَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ 

30. "Sonunda içindeki duygular onu kardeşini öldürmeye itti; onu öldürdü ve böylece hüsrana uğrayanlardan oldu."

Sonunda içindeki duygular onu kardeşini öldürmeye itti. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Yani duyguları ona cesaret verdi ve kendisini bu işe sevk etti[200]. Ebû Avsece: **Duyguları onu itti,** yani bu işi yapmayı ona emretti ve kendisine güzel gösterdi; Mücâhid ise onu cesaretlendirdi ve yardımcı oldu demişlerdir. Bunların hepsi de aynı anlama gelir.

---

198 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 142.

199 el-Kehf, 18/77.

200 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 142.

Hüsrana uğrayanlardan oldu; Cenâb-ı Hak başka bir âyet-i kerîmede "Ettiğine de pişman oldu"[201] buyurmuştur. Bu beyanın iki anlama gelmesi ihtimal dâhilindedir: Biri, tövbekâr oldu demektir, çünkü pişmanlık tövbe demektir; şöyle ki insan günah işleyip sonra pişman olursa o işten vazgeçip tövbe etmiş demektir. Diğeri şayet tövbe anlamına gelmezse, buradaki "asbaha" (اصبح) fiili âhirette pişman olacak anlamına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Allah, 'Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi, Allah'ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin, dedin?' buyurduğu zaman..."[202] Yani Allah Teâlâ dünyada ona böyle demiş değil, âhirette böyle diyecek demektir. Buna göre "Ettiğine de pişman oldu" cümlesi, âhirette pişman olacak mânasına gelir *-En doğrusunu Allah bilir ya-* o, âhirette hüsrana uğrayanlardan olacaktır.

فَبَعَثَ اللّٰهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِى الْاَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُوَارٖى سَوْاَةَ
اَخٖيهِ قَالَ يَا وَيْلَتٰٓى اَعَجَزْتُ اَنْ اَكُونَ مِثْلَ هٰذَا الْغُرَابِ فَاُوَارِىَ
سَوْاَةَ اَخٖى فَاَصْبَحَ مِنَ النَّادِمٖينَ ﴿٣١﴾

202 [§]*31.* ***Ardından Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. 'Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten âciz miyim?' dedi, ettiğine de pişman oldu."***

[İnsan Taklide Muhtaçtır]

Ardından Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. Bahse konu olan kıssada sözü edilen iki kişinin Hz. Âdem'in kendi çocukları olduğunu söyleyenler bu âyet-i kerîmeyi delil gösterir. Şayet olay İsrâiloğulları arasında cereyan etseydi onların ölüyü defnetmeyi bilmemeleri sözkonusu olamazdı, onlar bunu çok defa görmüş, bizzat müşahede etmişlerdi. Şu halde bu durum, ölüyü defnetme âdetinin henüz bilinmediği ilk olay olduğunu göstermektedir. Bazıları şöyle demiştir: Onlar, Benî İsrâil'den iki kişiydi; insan, aşırı bir korku ve heyecana kapıldığında daha önce gördüğü ve bildiği bir şeyin şuur altında gizlenmiş olması mümkündür. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın peygamberleri toplayıp da onlara 'Size ne cevap verildi?' diye soracağı gün onlar 'Bizim bir

201 el-Mâide, 5/31.
202 el-Mâide, 5/116.

bilgimiz yok' diyecekler"[203]. Halbuki onlar bunu biliyorlardı, *En doğrusunu Allah bilir ya*, o günün dehşetinden ve korkusundan bu bilgileri kaybolmuştur. İşte açıklamasına çalıştığımız âyet de bunun gibidir. Duyduğu korkunun şiddeti sebebiyle daha önce bildiği ölüleri defnetme bilgisinin zihinden silinmesi mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyet-i kerîmede karganın yeri eşelemesi haberinde de farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hasan-ı Basrî (r.a.) şöyle demiştir: Karga, kātile ne yapması gerektiğini göstermek için ölünün gömüleceği toprağı eşeliyordu; yoksa karganın başka bir kargayı öldürdüğü ve onun için toprağı eşelediği rivayetinde belirtildiği gibi, başka bir karga için toprağı eşeliyor değildi. Çünkü Cenâb-ı Hak âyette "avret yeri" anlamına gelen "seve'e" (السَّوْأَة) kelimesini belirtmiştir, karga için böyle bir şey sözkonusu değildir. Karga ona, **kardeşinin cesedini** (sev'esini, yani avret yerini) **nasıl gömeceğini göstermek için** eşeliyordu. [S] 306
Burada Yüce Allah sev'e kelimesini karga için değil, kātilin kardeşi için zikretmiş ve kardeşinin sev'esini nasıl gömeceğini ona gösterdiğini haber vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten âciz miyim? dedi. Yani kardeşimin cesedini gizlemek için karga gibi bir çare bulmaktan âciz mi kaldım?

مِنْ اَجْلِ ذٰلِكَ كَتَبْنَا عَلٰى بَنٖٓى اِسْرَٓاءٖيلَ اَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ
نَفْسٍ اَوْ فَسَادٍ فِى الْاَرْضِ فَكَاَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمٖيعًاۜ وَمَنْ اَحْيَاهَا
فَكَاَنَّمَٓا اَحْيَا النَّاسَ جَمٖيعًاۜ وَلَقَدْ جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ
اِنَّ كَثٖيرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ فِى الْاَرْضِ لَمُسْرِفُونَ 

32. İşte bundan dolayı İsrâiloğulları'na şöyle yazmıştık: 'Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur.' Şüphesiz peygamberlerimiz onlara apaçık deliller getirdiler. Ama bundan sonra da onların çoğu yeryüzünde taşkınlık göstermektedirler."

---

[203] el-Mâide, 5/109.

[Bir İnsan Öldürmek Bütün İnsanları Öldürmek Gibidir]

İşte bundan dolayı İsrâiloğulları'na şöyle yazmıştık: Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Bu âyet-i kerîme farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı cana haksız yere kıymayı helâl sayanlar, sanki bütün insanları öldürmeyi helâl saymışlardır anlamına gelebilir. Çünkü kātil, öldürülmesi haram kılınan birini öldürmeyi helâl saymakla küfre girmiştir, dolayısıyla bütün insanları öldürmeyi helâl saymış gibidir. Nitekim Allah'ın kitabındaki âyetlerden birini inkâr eden, bütün kitabı inkâr etmiş sayılır. İşte burada incelenen konu da bunun gibidir, öldürülmesi haram olan birinin ömrüne son vermeyi helâl gören kimse bütün insanları öldürmeyi helâl saymış gibidir. İkincisi, âyetin, daha önce örneği olmayan ilk öldürme olayı ile ilgili olması da mümkündür. İlk kātil birini öldürdüğünde, ondan sonra insanlar da birbirlerini öldürmeye başlamışlardır, dolayısıyla bu olay bir âdet haline gelmiş ve insanlar onu âdet edinmiştir.
207 Bu durum şu hadîs-i şerifin muhtevasına benzemiştir: [§]"Kim İslâm'da kötü bir çığır açarsa ona bunun günahı verilir, ayrıca kendisinden sonra kıyâmet gününe kadar aynı kötülüğü işleyenlerin günahı da buna ilave edilir ve onların günahlarından hiçbir şey eksilmez"[204]. Buna göre kıyâmete kadar haksız yere öldürülen her insanın katlediliş günahına haksız yere ortak olur. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîme başka bir şekilde de yorumlanabilir, o da şöyle ifade edilir: Birini öldüren kimseye bütün insanları öldürmüş gibi ceza verilir; bir can kurtarana da onu öldürmeyip hayatını kurtarana ve bağışlayana da bütün insanların hayatını kurtarmış gibi mükâfat verilir: İbn Abbâs'ın, âyetin şu kısmını şöyle yorumladığı nakledilmiştir: **İşte bundan dolayı,** yani Âdem'in iki oğlundan biri kardeşini öldürmesinden dolayı, **İsrâiloğulları'na şöyle yazmıştık: Bir cana kıymaya karşılık olması dışında, kim bir kimseyi öldürürse,** yani bir cana karşılık olarak kısas gerekmediği halde öldürürse, **Veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında öldürürse,** yani yeryüzünde şirke vasıta olursa **Bütün insanları öldürmüş gibi olur.** Yani bütün insanları öldürmüş gibi kendisine azap edilir[205]. Bu, âyetin önceki yorumu gibidir. Abdullah b. Amr (r.a.) **İşte bundan dolayı** diye başlayan âyet-i kerîmeyi

---

204 Müslim, "Zekât", 69; İbn Mâce, "Mukaddime", 14.

205 "İşte bundan dolayı İsrâiloğulları'na şöyle yazmıştık" meâlindeki âyet hakkında Dahhâk'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kardeşini haksız yere öldüren Âdem'in oğlundan dolayı... (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 200). "Sanki bütün insanları öldürmüş gibidir" meâlindeki ilâhî beyan hakkında da İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: Sanki bütün insanları öldürmüş gibi kendisini helâk etmiş olur (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 64).

okumuş ve şöyle demiştir: İsrâiloğullarında yaralamaya mukabil diyet alınmıyordu, ancak kısasa kısas vardı. Allah Teâlâ burada şöyle demektedir: Birini öldürenin veya yeryüzünde fesat çıkaranın cezası, bütün insanları öldürenin cezası gibidir; birinin hayatını kurtaranın da durumu benzer şekildedir. **Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur.** Yani bir insanı helâk olmaktan kurtaran, alacağı sevap itibariyle sanki bütün insanları kurtarmış gibidir, mânasına gelmesi muhtemeldir. Şöyle de denilmiştir: Affetmek suretiyle birinin hayatını bağışlayana, sanki bütün insanları kurtaranın aldığı sevap kadar sevap verilir. Aslında bu konuda yardımcı olmak insanların görevidir[206]. Onun hayatını bağışladığı zaman, sanki bütün insanların hayatını
bağışlamış olur. [§]Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: **Kim de bir can kurtarırsa** 208
bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur, yani sevap konusunda. Ne var ki onun (öldürülenin) eceli gelmişse kendisini yaşatabilir! Fakat kātile kısas uygulanmasına hak kazanmış ama kendisi bağışlamış[207]. Başka bir yorum da şöyledir: Onu bu işten vazgeçirmek için bütün insanların kendisine yardımcı olmaları gerekir[208], şayet o, kişiyi öldürür veya aleyhinde fesat çıkarırsa sanki bütün insanların aleyhine olan bu şeyi yapmış olur. Benzer şekilde birinin hayatını kurtaran da sanki bütün insanların hayatını kurtarmak için çalışmış olmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

206 "Öldürülenin velisinden kısastan vazgeçmesini istemeleri ve gerekli olan diyeti ödemek konusunda öldüren kimseye yardımcı olmaları insanların görevidir. Böylece o, kātilin canını bağışladığı zaman sanki herkesin sorumluluğunu ıskat etmiş olur." (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 215b; Medîne nüshası vr. 242b).

207 Abd b. Humeyd ve İbnu'l-Münzir Hasan-ı Basrî'den şöyle nakletmişlerdir: "Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur" meâlindeki âyet hakkında şöyle demiştir: Yani alacağı günah bakımından öyledir. "Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur" yani alacağı sevap bakımından (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 65). Abd b. Humeyd, İbn Cerîr ve İbnu'l-Münzir, "Kim de bir can kurtarırsa" meâlindeki âyet hakkında Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Kimin bir dostu ölür de kātilini bağışlarsa, sanki bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 203; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 65).

208 "Haksız yere birini öldürmeye yeltendiği veya yeryüzünde fesat çıkarmaya giriştiğinde bütün insanların onu vazgeçirmeye çalışmaları, giriştiği öldürme işine engel olmaları ve öldürmek istediği kişiye yardımcı olmaları gerekir. Adam onu öldürür, yeryüzünde fesat çıkarır ve insanlar bütün gayretlerine rağmen kendisine engel olamaz, vazgeçiremezlerse, sanki bütün insanları öldürmüş ve onlara rağmen bu işi yapmış olur. Öldürme sebebini ortadan kaldırarak birinin hayatını kurtaran ve fesat çıkarmaya çalışmasına engel olan da sanki bütün insanların hayatını kurtarmış ve onun fesadından bütün insanları korumuş gibi olurlar" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 215b).

Şüphesiz peygamberlerimiz onlara apaçık deliller getirdiler. Ama bundan sonra da onların çoğu yeryüzünde taşkınlık göstermektedirler. Bu ilâhî kelâmda, kâfirlerin ve fâcirlerin kendisini yalanlamalarından dolayı Resûlullah'a (s.a.) sabır telkini vardır; zaten o, hak yolda ilk defa yalanlanan kişi de değildir, aksine önceki peygamberler de getirdikleri âyetlerden, delillerden ve açıklamalardan dolayı yalanlamışlardı.

اِنَّمَا جَزٰٓؤُا الَّذ۪ينَ يُحَارِبُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْاَرْضِ
فَسَادًا اَنْ يُقَتَّلُٓوا اَوْ يُصَلَّبُٓوا اَوْ تُقَطَّعَ اَيْد۪يهِمْ وَاَرْجُلُهُمْ مِنْ
خِلَافٍ اَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْاَرْضِۜ ذٰلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي
الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظ۪يمٌ ﴿٣٣﴾ اِلَّا الَّذ۪ينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ اَنْ تَقْدِرُوا
عَلَيْهِمْۚ فَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٣٤﴾

33. "Allah'a ve peygamberine karşı savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası ancak ya öldürülmeleri veya asılmaları yahut el ve ayaklarının çapraz olarak kesilmesi ya da bulundukları yerden sürgün edilmeleridir. Bu, onların dünyada uğradıkları aşağılayıcı cezadır. Âhirette ise onlar için büyük bir azap vardır."

34. "Ancak onları yenip ele geçirmenizden önce tövbe edenler müstesnâ! Biliniz ki Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir."

[Teröristin ve Eşkıyanın Cezası]

Allah'a ve peygamberine karşı savaşanların ve yeryüzünde bozguncu-
209 **luk çıkarmaya çalışanların cezası.** [§]Bazıları şöyle demiştir: Bu âyet kâfirler hakkında, onlarla ilgili hükmü beyan etmek üzere nâzil olmuştur. Bu, Hasan-ı Basrî ve Ebû Bekir el-Esam'ın görüşüdür[209]. Onlar şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak, Allah'a ve peygamberine karşı savaşmayı ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayı belirtmektedir. Aslında, her bir kâfir Allah'a ve peygamberine karşı savaşmış ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışmıştır. Şu halde araların-

---

[209] Hasan-ı Basrî'den gelen böyle bir rivayeti bulamadım, ama İbn Abbâs'ın (r.a.), "bu âyet müşrikler hakkında gelmiştir" dediği nakledilmiştir (bk. Ebû Dâvûd, "Hudûd", 3; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 65).

da çatışma devam ettiği müddetçe devlet başkanı hangi şekli uygun görürse, onunla bu insanları öldürme yetkisine sahiptir. Onlar yeryüzünde çoğalınca başkan dilerse öldürmekten vazgeçip kendilerine lütufta bulunabilir. Müslüman ise yol kestiği takdirde onun için Allah ve peygamberi ile savaşmaktadır denilmez. İşte bu durum, âyetin yol kesenler için değil kâfirler için geldiğini gösterir.

Başkaları şöyle bir fikir beyan etmiştir: Âyet-i kerîme yol kesen müşrikler hakkında gelmiştir. Müslümanlar şayet yol keserlerse hırsızlık yapmış olurlar ve sadece elleri kesilir.

Diğerleri ise şöyle demişlerdir: Âyet yol kesen ve onu korkulu hale getiren müşrikler hakkında gelmiştir. Fakat aynı hüküm yol kesen ve onu korkulu hale getiren müslümanlar için de geçerlidir. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) Ebû Burde Hilâl b. Uveymir el-Eslemî ile anlaşma yapmıştı. Bir müddet sonra bazı insanlar müslüman olmak için Medîne'ye geliyordu, Ebû Burde yollarını kesmiş. Bunun üzerine Cebrâîl aleyhisselâm gelmiş ve onlara verilecek cezayı şöyle bildirmiştir: Adam öldüren ve mal gaspeden kişi asılacak, adam öldürüp mal almayan ise öldürülecek, mal alıp kimseyi öldürmeyen de eli ve ayağı çapraz olarak kesilecek; müslüman olarak gelen kişinin ise şirk halinde işlendiği suçlarını İslâmiyet yok saymıştır[210] İbn Abbâs'ın naklettiği hadis bu âyetin, muharip olmayan anlaşmalı kavimler hakkında nâzil olduğunu göstermiştir. Hz. Enes'in (r.a.) de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ukl veya Ureyne[211] kabilesinden bir grup Hz. Peygamber'e (s.a.) gelmiş, [§]hastalık ve benzeri zorluklardan şikâyette bulunmuş. Resûlullah (s.a.) 210
sağmal develer ve bir çobanla birlikte onları bâdiyeye göndermiş ve kendilerine şöyle demişti: "Develerin sütünden için ve idrarlarıyla tedavi olun." Adamlar iyileşince Resûl-i Ekrem'in çobanını öldürmüş, develerini geri göndermiş, kendileri de irtidat etmiştir. Hz. Peygamber derhal peşlerinden takipçiler göndermiş, güneş biraz yükselmişti ki bunlar yakalanıp getirilmişti. Resûlullah'ın (s.a.) emriyle elleri ve ayakları kesilmiş, gözleri dağlanmış, dilleri de kesilmiş. Sonra adamlar ölünceye kadar bir mekânda terk edilmiş. İşte bu âyet-i kerîme, bu olay üzerine nâzil olmuştur[212].

---

210 Beyhakî, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VIII, 283; İbn Hacer, *Telhîsu'l-Habîr*, IV, 72.

211 Bu iki kabilenin tanıtımı için *Te'vîlât*'ın Arapça metnine bakınız.

212 Ebû Dâvûd, "Hudûd", 3. Bu kıssa, âyetin bu konuda geldiği zikredilmeden pek çok yerde rivayet edilmiştir (bk. Buhârî, "Megâzî", 36; Müslim, "Kasâme", 9, 10). Rivayetlerde "dillerini kestirdi" ibaresi yer almamaktadır.

Hz. Ali'den (r.a.) farklı bir rivayet gelmiştir. Buna göre Hârise b. Bedr[213], Allah'a ve peygamberine savaş açmış ve yeryüzünde bozgunculuk yapmış, fakat yakalanmadan önce tövbe etmişti. Hz. Ali, Basra valisine şöyle bir mektup yazmış: Hârise yakalanmadan önce tövbe etmiştir, dolayısıyla ona iyilikten başka bir muamelede bulunmayın[214]. Görmez misin ki Hârise, mümin olduğu halde Allah'a ve Resûlüne (s.a.) karşı savaşmakla itham edilmişti. Buna göre yol kesen kâfirlere verilen ceza müslümanlar hakkında da uygulanır; müşriklerin yaptığı yol kesme ve topluma korku salma eylemini onlar yapacak olurlarsa, aynı hüküm onlar için de geçerlidir. Bu âyetin savaş ehli hakkında nâzil olduğu zannedilmiştir. Kendilerine karşı zafer kazandığımız kişileri, bozgunculuk yapmasalar ve yol kesmeseler bile istediğimiz gibi öldürmemiz bize mubah kılınmıştır. Bu husus yeryüzünde bozgunculuk yapan kâfir ve müslüman her-
211 kes için hüküm ifade etmek üzere inmiştir. [§]Bu görüşün delillerinden biri de Cenâb-ı Hakk'ın şu buyruğudur: **Ancak onları yenip ele geçirmenizden önce tövbe edenler müstesnâ!** Kâfir olan kişi bir müslümanı öldürdüğü ve yeryüzünde bozgunculuk yaptığında, kendisini esir edip ele geçirdikten sonra müslüman olsa öldürülmesi, el ve ayağın kesilmesi ve idam edilmesi ortadan kalkar. Bu husus tefsirini yaptığımız âyetin müslümanlar hakkında geldiğini gösterir. Çünkü onu ele geçirdikten sonra tövbe etmesi ile ele geçirmeden önce tövbe etmesinin hükmü farklıdır; âyet her iki durumda da aynı hüküm uygulanacak olan kişiler hakkında gelmemiştir; kendilerini ele geçirdikten sonra verilecek ceza sabittir[215]. Hz. Peygamber'in (s.a.) Urenîler'e verdiği ceza konu-

---

213 O, Hârise b. Bedr et-Temîmî bazıları onu sahâbîler arasında zikreder. Kendisiyle ilgili çeşitli fetih haberleri vardır, ayıca onun Hz. Ömer (r.a.), Hz. Ali (r.a.), Ziyâd ve diğer Emevî yöneticileri ile aralarında geçen muhtelif olaylar vardır. Hâricîlerle yapılan savaşta komutan olarak görevlendirilmişti. Bu savaşlardan birinde 64/684 yılında vefat etmiştir (bk. İbn Hacer, *el-Îsâbe*, II, 161).

214 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 221; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 70.

215 "Muhtemeldir ki bu âyet-i kerîme yol kesen Müslümanlar hakkında nâzil olmuştur, böyle olduğu iki açıdan açık olarak görünmektedir. Birincisi, Cenâb-ı Hak 'Ancak onları yenip ele geçirmenizden önce tövbe edenler müstesnâ!' buyurdu. Fukaha da kâfir biri, bir Müslümanı öldürdüğü ve yeryüzünde bozgunculuk yaptığı zaman kendisini ele geçirip esir aldığımızda İslâm'a girerse öldürülmek, el ve ayağı çaprazvari kesilmek ve idam edilmek cezasının düştüğü hususunda icmâ etmişlerdir. Âyet-i kerîme onu ele geçirdikten önce tövbe etmesi ile ele geçirdikten sonra tövbe etmesini ayırmakta ve farklı hüküm uygulanmasını öngörmektedir; bu ise kâfirler hakkında değil, ancak Müslümanlar hakkında yapılması uygun olan bir ayırımdır, çünkü aksi halde had cezası her iki halde de onlardan sâkıt olmuş olur. Bu durum, âyetin Müslümanlar hakkında nâzil olduğunu gösterir. İkincisi, Hz. Ali'nin (r.a.) Basra valisine, Hârise b. Bedr'in Allah'a ve peygamberine savaş açtığı ve ele geçirmeden önce tövbe ettiğine dair yazı göndermesidir. Hz. Ali (r.a.) valiye, Hârise ele geçirilmeden önce tövbe etti, dolayısıyla ona hayırdan başka bir muamele yapma, diye

sundaki rivayete gelince, onlar önce müslüman olmuş, sonra irtidat etmişlerdi. Belirttiğimiz müteahhirîn âlimleri, Urenîler'e verilen ceza konusunda Hz. Enes'in rivayet ettiği hadisi, bu âyetin onlar hakkında nâzil olduğuna delil gösterirler. İbn Sîrîn ve diğer erken döneme mensup âlimlerinin bazılarından, bu âyetin Urenîler'in öldürülmesinden sonra nâzil olduğu rivayet edilmiştir[216]. Bu âyetin Urenîler hakkında geldiğini iddia edenin yapması gereken şey, iddiasını ispat etmesidir. Âlimlerimiz İbn Abbâs'tan rivayet edilen hadisi delil kabul ediyor ve şöyle bir görüşü benimsiyordu: Sözü edilen eşkıya yakalanmadan önce tövbe ettiği takdirde aldığı can ve maldan dolayı kısas çerçevesinde yakalanmalı, asılmamalı, aldığı mal karşılığında eli ve ayağı kesilmemelidir. Sanki onlar, yakalanmadan önce tövbe etmesi sebebiyle Allah'ın eşkıya için koyduğu cezanın izale edileceğini düşünmektedir. [§]Bu, uygulaması devlet başkanına 312
bırakılan bir ceza olup, velinin burada söz hakkı yoktur. İnsan hakları konusuna gelince, bunun tövbe ile bağışlanması mümkün değildir, her hak sahibinin hakkını alması gerekir, bu konuda devlet başkanının da bir hakkı yoktur, çünkü hak, devlet başkanına değil şahsın kendisine aittir.

Ancak onları yenip ele geçirmenizden önce tövbe edenler müstesnâ! Bu ilâhî beyanda, hırsız yakalanmadan önce malı sahibine verirse, hakkında hırsızlık cezasının uygulanmayacağı hakkında delil vardır. İlk dönem âlimlerinin de, tövbe eden kimseye el ve ayak kesme cezasının olmadığı yolunda rivayetler gelmiştir.

Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanlar. Bu ilâhî beyan, gece ve gündüz şehirde yaşayan bir hırsızın muharip olmadığının delilini oluşturur; o sadece hırsız, yalnız eli kesilir, ayağı değil. Çünkü Allah Teâlâ bozgunculuğu yeryüzünde dolaşarak yapmakla ifade etmektedir, şehirde hırsızlık yapan bi-

---

yazmıştı. Bu yazıyla Hz. Ali (r.a.) bu âyetin hükmünü onun hakkında uygulamıştı. O, mutlak olarak Hârise'nin Allah'a ve peygamberine savaş açtığını valiye bildirmişti, o sırada da Hârise mümin idi. İşte o işi kastederek mutlak olarak Allah'a ve peygamberine savaş açmak ifadesini kullanmak Müslüman olmasa da caizdir, çünkü onun yaptığı şey, günahının büyüklüğü itibariyle savaşa benzemektedir. Görmez misin ki, Cenâb-ı Hak faiz yiyenlere 'bunu yapmazsanız Allah ve Resûlü tarafından size bir savaş açıldığını bilin' buyurmaktadır (el-Bakara, 2/279). Söylediğimiz gibi bu âyet Müslümanlar hakkındadır, açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 216a; Medîne nüshası, vr. 243a).

216 İbn Sîrîn'in bu rivayetini kaynaklarda bulamadım. Ancak Ebu'z-Zinâd'dan gelen şöyle rivayet mevcuttur: Resûlullah develerini gaspeden kişilerin el ve ayaklarını kesip gözlerine mil çektiğinde, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine itapta bulunmuş ve "Allah'a ve peygamberine karşı savaşanların cezası" meâliyle başlayan âyeti göndermiştir (Beyhakî, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VIII, 283).

rinin yeryüzünü dolaştığı söylenemez. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak "Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman"[217] buyurmaktadır. O, burada şehir içinde sefere çıkmayı değil, seyahate çıkmayı kastetmektedir. Açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir.

Öldürmek, asmak ve kesmek konularındaki açıklamaya gelince, İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kişi silâhlı isyana kalkışır, adam öldürür ve mal gaspederse, el ve ayakları çapraz bir şekilde kesilir ve asılır. Adam öldürüp fakat mal almazsa, kendisi öldürülür. Mal alır da adam öldürmezse, el ve ayağı çapraz kesilir[218]. İbn Abbâs, **Allah'a ve peygamberine karşı savaşanlar,** meâlindeki beyanı da savaşan kişiye işlediği cinayet oranında ceza vermek şeklinde yorumlamıştır; böylesi suçunu arttırdığı oranda cezası da arttırılır. Başkaları ise âyetin bu kısmını mala ve cana kasteden savaşçı hakkında nâzil olduğu şeklinde yorumlamıştır. Mal ve canın her ikisine de kastettiği zaman, devlet başkanı uygun gördüğü cezayı verebilir; dilerse kılıçla öldürür, dilerse el ve ayağını çapraz kestirir ve ölünceye kadar o halde bırakır, dilerse de canlı olarak asar, şayet canının çıkması uzarsa mızrak kullanılarak ölmesi sağlanır. İmam Ebû Hanîfe'nin (r.a.) görüşü de böyleydi. Ebû Yûsuf (r.h.) ve İmam Muhammed (r.h.) ise şöyle derler: Adam asılacak ise el ve ayağı kesil-
213 mez, çünkü iki cezanın birden uygulanması caiz değildir. [§]Cenâb-ı Hak, **Ya öldürülmeleri veya asılmaları yahut el ve ayaklarının çapraz olarak kesilmesi** meâlindeki beyanıyla onlardan birini kasdetmektedir. İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed ise işlediği suçun durumuna göre cezasını farklı vermişlerdir.

Eğer şöyle bir soru sorulursa: Bu âyetteki muhayyerliğin anlamı nedir?

Buna şu cevap verilir: *En doğrusunu Allah bilir ya*, onun anlamı şudur: Ya kılıçla öldürülmesi, ya asılarak öldürülmesi, ya da el ve ayağı kesilerek öldürülmesi. Bu konuda asıl olan şudur: Muhayyerlik, sebepler müttefik olduğunda sözkonusudur, meselâ yemin kefâreti, zıhâr kefâreti ve hastalanan kişinin kefâreti[219] ile ilgili muhayyerlikte olduğu gibi, çünkü bu kefâretlerin varlık se-

---

217 "Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur" (en-Nisâ, 4/101).

218 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 211; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 68.

219 Müellif muhtemelen şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Haccı ve umreyi Allah için eksiksiz yerine getirin; engellenirseniz kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Kurban, mahalline ulaşıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Fakat içinizden biri hasta ise veya başından bir rahatsızlığı varsa (tıraşını olup) oruç veya sadaka yahut kurban olarak bir fidye ödesin" (el-Bakara, 2/196). Şârih şöyle demektedir: "...Buna göre gereği aynı olun-

bebi aynıdır. Sebepler farklı olduğunda muhayyerlikte belirtilen şeylerin her biri için hükmün beyan edilmesi gerekir, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Biz, 'Ey Zülkarneyn! Onları ya cezalandıracak veya haklarında iyi davranma yolunu seçeceksin' dedik"[220]. Burada muhayyerlik ihtimali bulunmayıp, her biri için bir hüküm beyanı vardır, çünkü onların sebepleri farklıdır. Bunun yorumu şöyledir: Haksızlık edeni cezalandıracaksın, Allah'a iman edene de güzel muamele edeceksin. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Haksızlık edeni cezalandıracağız... İman eden kimseye gelince, onun için de en güzel karşılık vardır"[221]. Adam öldürmek ve yol kesmek suçlarının ikisini de işleyen kişi için âyette zikredilen farklı cezaların hepsini uygulamayı öngören kişinin bu kanaati, *En doğrusunu Allah bilir ya*, âyetin yorumuna, bunu öngörmeyenden daha uygundur. Çünkü Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **Allah'a ve peygamberine karşı savaşanların cezası...** Savaşan ve yeryüzünde boz-
gunculuk yapan kişi, [§]her iki suçu da birlikte işlemiştir; onun savaşı adam 213
öldürmesidir, yeryüzünde bozgunculuk yapması yol kesmesidir. O, iki suçu birlikte işlediği için, âyetin beyan ettiği iki ceza da birlikte verilir. Bu konuda esas olan şudur ki yol kesenler konusu suçun ağırlığı üzerine oturtulmuştur. Meselâ malın gasp edilmesi suçunda elin ve ayağın kesilmesi gibi; halbuki şehirde malın çalınması halinde el ve ayağın birlikte kesilmez. Asılma cezası da böyledir, şehirde adam öldürüldüğünde bu ceza uygulanmaz. İşte bu, işlenen suçun ağır oluşuna hamledildiğini gösterir. Şu halde biraz önce zikrettiğimiz husus da bunun gibidir, iki cezayı birden uygulamak mümkündür.

Ya da bulundukları yerden sürgün edilmeleridir. Bu, onların dünyada uğradıkları aşağılayıcı cezadır. Bazıları şöyle demiştir: Âyette geçen ve **ya da** anlamına gelen (أَوْ) kelimesindeki hemze harfi hazfedilerek (وَيُنْفَوْا) diye okunmalıdır. Buna göre hem adam öldürdüğü hem de malını gaspettiğinde onun sürgün edilmesi gerekir. Bazıları da şöyle demiştir: Kişinin sürgün edilmesi

---

ca, ancak zâhirine göre uygulama yapılır; yemin, zıhâr ve avlanma cezasının kefâretinde olduğu gibi..." (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 216a). Şârih muhtemelen, avlanmanın cezası konusundaki şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Ey iman edenler! İhramlı iken av hayvanlarını öldürmeyin. Sizden kim böyle bir hayvanı kasten öldürürse öldürdüğüne denk bir evcil hayvanı ceza olarak öder. Bunu -Kâbe'ye ulaştırılacak bir kurbanlık olmak üzere- aranızdan adalet sahibi iki kişi takdir eder. Yahut o kişi, yoksulları doyurarak veya ona denk olacak kadar oruç tutarak bir kefâret öder ki böylece yaptığı fiilin vebalini tatmış olsun" (el-Mâide, 5/95).

220 el-Kehf, 18/86.

221 "O, şöyle dedi: Haksızlık edeni cezalandıracağız; sonra o, rabbine gönderilecek; Allah da ona korkunç bir azap uygulayacak. İman edip iyi şeyler yapan kimseye gelince, onun için de en güzel karşılık vardır. Ve ona işimizden kolay olanını buyuracağız" (el-Kehf, 18/87-88).

aranıp bulunamaması halindedir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: İslâm yurdunu terk edinceye kadar takip edilir[222]. Bu, devlet başkanının yetkisine bırakılan bir cezadır. Yukarıda söylediğimiz gibi bu konuda esas olan şudur: Şayet hem öldürmüş hem de malı gaspetmişse yakalandığında öldürülür, onun öldürülmesiyle sürgün de gerçekleşmiş olur. Öldürmemiş ve mal da gaspetmemişse, yakalanırsa hapsedilir, hapis cezasında sürgün var demektir. Adam yakalanamazsa, ayrılıp yol güvenliği sağlanıncaya kadar takip edilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Ubeyd'in görüşü de şöyledir: Suçlu kişi, öldürüldükten sonra asılır, çünkü Resûlullah (s.a.) işkenceyi yasaklamıştır[223]. Kendisine şöyle denilmiştir: Müsle, İmam Muhammed b. Hasan'ın (r.h.) söylediği üzere bazı organlarını kesmektir. Şu da var ki asmak verilen bir cezadır, halbuki ölüye ceza verilmez.
315 [S]Şayet öldürüldükten sonra kişinin asılması caiz olsaydı adamın biri ortaya çıkıp, öldürülmesinden sonra kişinin el ve ayakları kesilir derdi, bu ise gerçekten çok uzak bir sözdür.

Ancak onları yenip ele geçirmenizden önce tövbe edenler müstesnâ! Daha önce de söylediğimiz gibi, yol kesenler yakalanmadan önce bu işten vazgeçerlerse, onlardan Allah hakkı olarak belirlenmiş had cezaları düşer, bu suçtan sorguya çekilmezler; o, savaş dışında gerekli olan cezalar gibi değildir, çünkü bu durumda tövbe iki sebeple cezayı düşürmez. Birincisi, savaşmayan birinin tövbesinin gerçek olduğu anlaşılamaz, böyle olunca da kendisine verilmesi gereken cezanın düşürülmesi etkili olmaz. Buna mukabil savaşanın tövbesi kendini gösterir; çünkü öylesi kendine hâkim biridir, şayet savaşı ve yeryüzünde fesat çıkarmayı bırakır, tövbesi de ortaya çıkarsa cezalandırılmaz. Diğer had cezalarında ise işlediği kötülükleri bıraktığı açıkça belli olmaz, bu sebeple iki konum birbirinden ayrı şeylerdir.

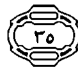
İkincisi, şayet adamın tövbesi kabul edilmezse yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya devam edecektir, dolayısıyla müslümanlara gelecek olan zarar onları sorguya çekmekten daha büyük olacaktır. Bu sebeple böylelerinin tövbesinin kabul edilmesi ve kendilerine Allah'ın hakkı olarak verilmesi gereken had cezasının giderilmesi daha güzel görülmüştür. Yalnız insan haklarına ait cezaların affı mağdurların velîlerini ilgilendirir, velîler dilerlerse cezalandırır, dilerlerse terk ederler. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

222 Bu ifade İbn Abbâs ve Rebî' b. Enes'ten rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 217).

223 Buhârî, "Zebâih", 25; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 110; Tirmizî, "Diyât", 14.

Hz. Peygamber'in[224], "İslâmiyeti benimseyip gelen kişinin şirk dönemindeki kötülüklerini İslâmiyet ortadan kaldırmıştır" meâlindeki beyanının mânası 'tövbe ederek geldiği takdirde' demektir". Çünkü cezalar, insanları suç işlemesini engellemek için konulur, İslâm dini ise kişiyi suçtan vazgeçirmeyi daha çok ve daha şiddetli bir şekilde vazgeçirmeyi öngörür. Binâenaleyh bir şeyi ağırlaştırmaya sebep olan bir faktörün suçu düşürmeye yol açmaması gerekir. Buna göre hadisin, "müslüman ve tövbe etmiş olarak geldiği zaman" anlamına geldiği ortaya çıkar. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَابْتَغُٓوا اِلَيْهِ الْوَس۪يلَةَ وَجَاهِدُوا
ف۪ي سَب۪يلِه۪ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ 

35. "Ey iman edenler! Allah'tan korkun, O'na ibadetle yaklaşmayı isteyin ve O'nun yolunda çaba harcayın ki kurtuluşa eresiniz."

Ey iman edenler! Allah'tan korkun, O'na ibadetle yakınlaşmayı isteyin. Bu ilâhî kelâmın, daha önce geçen âyetlerin bağlantısı konumunda bulunması mümkündür: "Hani ikisi de birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. [§]Kurbanı kabul edilmeyen, diğerine, 216
'Andolsun seni öldüreceğim!' dedi. O da dedi ki: Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder"[225]. Cenâb-ı Hak burada, ancak takvâ sahibi olan kimsenin Allah'a yaklaşabileceğini haber vermektedir. Yine O, "Allah'a ve peygamberine karşı savaşanların cezası ancak..."[226] buyurmaktadır. **Allah'tan korkun, O'na ibadetle yakınlaşmayı isteyiniz.** Yani Allah'a isyan etmekten sakınmak suretiyle O'na yaklaşmayı ve vesileyi isteyin. Vesile, yaklaşmak demektir, "zülfet" (الزُّلْفَة) kelimesi de aynı anlama gelir. "Bana şununla tevessül etti" yani yaklaştı. Bu, İbn Kuteybe'nin görüşüdür[227]. "Cennet takvâ sahiplerine yaklaştırılır"[228] meâlindeki âyette geçen (أُزْلِفَتْ) kelimesi de yaklaştırılmak anlamına gelir.

---

224 Müellif İbn Abbâs'tan rivayet edilen ve Hz. Peygamber'in Ebû Burde Hilâl b. Uveymir el-Eslemî ile yaptığı anlaşmayı konu edinen hadise işaret etmektedir (bk. Bundan önceki âyetin baş tarafındaki açıklama).

225 el-Mâide, 5/27.

226 el-Mâide, 5/33.

227 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 143.

228 eş-Şuarâ, 26/90.

O'nun yolunda çaba harcayın. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, Allah'a isyandan O'na itaate çevirmek için nefsinize karşı elinizden gelen çabayı gösterin, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz"[229]. İkincisi de, Allah'ın düşmanlarına karşı O'nun dinini muzaffer kılmak için canınızla ve malınızla mücadele edin. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لِيَفْتَدُوا بِهِ مِنْ عَذَابِ يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَا تُقُبِّلَ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٣٦﴾

36. "Kâfir olanlar var ya, yeryüzünde olan her şey, bunun yanında bir o kadarı daha onların olsa ve kıyâmet gününün azabından kurtulmak için onu bedel verseler, onlardan asla kabul edilmez; onlar için elem verici bir azap vardır."

Kâfir olanlar var ya, ...onlardan asla kabul edilmez. Onları İslâmiyeti benimseyip Allah'a ve peygamberlerine iman etmekten alıkoyan şeyler, şehvetlerinin arzularına uymaları ve servette izzet ile şeref aramalarıydı. Cenâb-ı Hak onların, kendilerini azaptan kurtarmak için **Yeryüzünde olan her şeyi, bunun yanında bir o kadarını daha bedel verseler, onlardan asla kabul edilmeyeceğini** haber vermektedir, bunların onlara hiçbir faydası olmayacaktır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak bunu, onların servet ve şehevî arzuları için istediklerinden en az bir şeyle kendilerini Allah'a âsî olmaktan ve O'na muhalefet etmekten korumaları için zikretmektedir. **Yeryüzünde olan her şey, bunun yanında bir o kadarı daha onların olsa ve kıyâmet gününün azabından kurtulmak için onu bedel verseler bile,** bunun kendilerine fayda vermeyeceğini ve asla kabul edilmeyeceğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunu zikretmenin hikmeti, dünyada rüşvet kabul edildiği gibi âhirette kabul edilmeyeceğini bilsinler diyedir.

---

[229] el-Ankebût, 29/69.

[§]**Onlar için elem verici bir azap vardır.** Bu ifade, azabın hapis ve zinci- 217
re vurmak gibi elem vermeyen türünün bulunduğunu göstermektedir. Cenâb-ı Hak âhiretteki azabın, bütünüyle acı veren bir azap olduğunu haber vermektedir; çünkü o, acı verenin yanında vermeyenin de bulunduğu dünya azabı gibi değildir.

يُرِيدُونَ اَنْ يَخْرُجُوا مِنَ النَّارِ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنْهَا وَلَهُمْ
عَذَابٌ مُقِيمٌ ﴿٣٧﴾

37. "Onlar ateşten çıkmak isterler, fakat oradan çıkamayacaklardır. Onlar için sürekli bir azap vardır."

Onlar ateşten çıkmak isterler beyanı, fiilen çıkmaya teşebbüs etmekten çıkmayı talep ve arzu ederler anlamına gelebilir. Bunun yanında çıkmak için çabalıyorlar, ama reddedilip yerlerine geri döndürülüyorlar mânasına da gelebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Oradan çıkmaya her teşebbüs ettiklerinde oraya geri döndürülecekler"[230]. Yani oradan çıkmak için uğraşacaklar. "Oraya geri döndürülecekler" ifadesi, onların çıkmak için uğraşacaklarını, ama geri döndürüleceklerini göstermektedir.

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوٓا اَيْدِيَهُمَا جَزَٓاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا
مِنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٣٨﴾ فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَاَصْلَحَ
فَاِنَّ اللّٰهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٩﴾

38. "Hırsızlık eden erkek ve kadının yaptıklarına karşılık bir ceza, Allah'tan bir ibret olarak ellerini kesin. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir."

39. "Kim bu haksız davranışından sonra tövbe eder ve halini düzeltirse bilsin ki Allah onun tövbesini kabul eder. Şüphe yok ki Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir."

230 el-Hac, 22/22.

[Hırsızın Cezası]

Hırsızlık eden erkek ve kadının ellerini kesin. Bu âyet-i kerîme hırsızlar hakkında genel (âm), hırsızlık hakkında özel (hâs) bir hüküm ifade etmektedir, çünkü âyet hırsızlık fiiline muhatap olan herkesi içine almaktadır. Bununla birlikte bazı hırsızlardan, meselâ kendi mahremlerinin malından çalanlar yahut malda mülkiyetin kendisinin olduğu şeklinde yorumlanan kişiler veya malın alış şeklinde şüphe bulunan kişilerden had cezasını kaldırmak caizdir. Çünkü böyle yorumlanamayan ve o şüphe de bulunmadan hırsızlık yapanların elleri kesilir; dolayısıyla âyet-i kerîme hırsızlar hakkında umûm ifade eder. İbn Abbâs'ın (r.a.), bu âyet âm mıdır, hâs mıdır diye sorulduğunda, hâs değil bilâkis âmdır, demesi de bunu teyit eder[231], yani bütün hırsızlar hakkında genel bir hükümdür. Görmez misin ki başka bir rivayette ona sorulduğunda şöyle
315 söylemiştir: [§]Erkeklerden ve kadınlardan hırsızlık yapanların elleri kesilir[232]. Bizim görüşümüz ise şudur: Âyet hırsızlık fiili hakkında özeldir (hâs), çünkü kendisinden kıymetsiz ve önemsiz bir şey çalınan insanın kalbi, bunun için hırsızın elinin kesilmesine dayanamaz. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak'tan gelen bu hitap, hırsızlık lafzının kullanıldığı her fiil için değil belli bir değerde çalınan mal için hüküm ifade eder. Bunun gibi âyetteki el kesme ifadesi de, her ne kadar el denince parmaklardan omuza kadar olan yer akla gelirse de, sadece bilekten (keff: avuç, el ayası) kesmeyi kastetmektedir. Çünkü âlimler arasında farklı görüşler bulunsa da, omuzdan veya dirsekten kesilmeyeceğinde ittifak vardır, dirsekten sonra hangi noktadan kesileceği konusunda ise farklı görüşler vardır. Bazılarına göre, avucun değil sadece parmakları kesilir. Bize göre, avuçla beraber parmakların kesilmesi gerekir, çünkü herhangi bir şey ancak onlarla tutulmakta ve alınmaktadır. Âyetteki kesme emri geneldir (âm), ama maksat elin tamamı değil bir kısmıdır. Keza **Ellerini kesin** anlamına gelen cümledeki kesme emri âmdır, kimin keseceği açıklanmamaktadır; buradaki "kesiniz" emrinin muhatabı devleti yönetenlerdir. Bütün bunlar, lafzın âm oluşu ile daima umumun kastedilmediğini, keza hâs olması ile de her zaman hususun kastedilmediğini gösterir. Aslında bütün bunlar bir delille bilinir; âm umûm deliliyle, hâs da husus deliliyle oluşur. Dolayısıyla bu "hâs olduğuna dair delil getirilinceye kadar hüküm daima âm ifade eder" diyenlerin görüşlerini bozmaktadır.

---

231 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 229; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 73.

232 Bu rivayeti Abd b. Humeyd tahrîc etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 73).

Eğer bize şöyle bir itiraz yapılırsa: Hırsızlık suçunun cezası, bu fiilin işlenmesinde kullanılan ele uygulanmasının hikmeti ne olabilir; halbuki kısas, zina ve diğer suçların cezası kullanılan özel organlara uygulanmıyor? [§]İnsan, 219 birini öldürdüğü zaman eli kesilmiyor, halbuki öldürme fiilini eliyle işlemişti. Bunun gibi zina edildiğinde de zina suçunu işleyen organa değil, o fiili işlemeyen diğer uzuvlara uygulanıyor; hırsızlık suçunda ise özellikle o suçu işleyen organa ceza veriliyor.

Buna şu cevap verilir: *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu uygulama iki özellikten dolayıdır: Ya hakkını tam almakta eksiklikten yahut da hakkını tam olarak almakta fazlaya kaçacağı korkusundan dolayıdır. Şöyle ki kişi birini öldürdüğü zaman eli kesilecek olursa maktûlün hayatı telef olduğu halde kātil yine hayatına devam edecektir; bu durumda, hakkın tam olarak alınmasında eksiklik vardır. Zina eden kişinin bu fiili işleyen organına ceza verilse, bundan dolayı hayatını kaybetmesinden korkulur; bu da alınması gereken hakkın miktarından fazla olurdu. Hırsızlığa gelince, suçu işleyen organa ceza uygulanması ile hakkın alınmasında ne eksiklik olur, ne de fazla olma korkusu duyulur. Bundan dolayı ceza nasta zikredildiği gibi olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğer şöyle bir soru sorulursa: On [dirhem] bir şeyi çalmakla değeri binlerce [dirhemi] bulan elin kesilmesinin hikmeti nedir? Bunlar görünürde birbirine denk değildir, halbuki Cenâb-ı Hak işlenen suça ancak denk bir cezanın verileceğini haber vermektedir[233]. O, işlenen suçun birkaç kat fazlası olan bu cezayı, nasıl vermiştir?

Buna şu cevap verilir: Bu sorunun iki cevabı vardır. Birincisi, dünyadaki cezalar bir imtihan konumunda olup kişi onunla imtihana tâbî tutulur. Allah Teâlâ'nın, başlangıçta işlenen bazı fillerin cezası kılmaksızın, kullarını çeşitli şekillerde imtihan etmeye hakkı vardır. Bir şeyin cezası yerine koymadan çeşitli şeylerle imtihana tâbî tutma hakkına sahip olan bir varlığın, bir [dirhem] veya tek bir taneye mukabil binlercesi ile imtihana çekme hakkına sahiptir. *Hatalardan korunma da kurtuluş da ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

İkincisi, hırsızlıktan dolayı elin kesilmesi, çaldığı mala karşılık verilen bir ceza değil, insanın saygınlığını parçalamasının cezasıdır. [§]Görmez misin ki 230 Cenâb-ı Hak, çaldığı malın cezası dememiş, **Yaptıklarına karşılık bir ceza olarak** buyurmuştur. İnsan bilgisi bunun mahiyetini anlamakta âciz kalsa da, o saygınlığı parçalamanın cezasının el kesme seviyesine ulaşmış olması caizdir.

---

233 Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "Kim bir kötülük yapmışsa sadece o kötülüğünün miktarınca ceza görecektir" (el-Mümin, 40/40).

Çünkü cezaların takdirini, ancak işlenen suçların seviyesini bilen varlık yapabilir. Yaratılmışlardan hiçbirinin ilmi, suçların miktarını anlayabilecek seviyede değildir. Onların bilgisi bu seviyede olmayınca suçlara verilecek cezanın miktarını bilmeleri de mümkün değildir. Durum böyle olunca, Allah Teâlâ'nın işlenen kötülüğe sadece ona denk bir ceza vereceği de bilindikten sonra, uyulması gereken şeyin ne olduğu konusunda söylenmesi gereken hak söz, o ilâhî beyana tâbi ve teslim olmaktır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Sağ elin kesilmesi konusunda İbn Mesûd'un (r.a.) mushafındaki ifade şöyledir: Hırsızların sağ ellerini kesin![234]

Hz. Ali de şöyle demiştir: Erkek kişi hırsızlık yapınca sağ eli kesilir[235]. Ümmetin ittifakı da bu noktadadır.

Hırsızlık suçunu verilecek cezanın miktarına gelince, âyet-i kerîmede onun miktarı belirtilmemektedir. Bu konuda ilim adamları farklı görüşler ileri sürmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Çalınan şeyin değeri bir dinarın dörtte biri veya daha fazla olursa el kesilir. Bizim âlimlerimiz, değeri on dirhem ve daha yukarısına yahut bir dinara ulaşmadıkça el kesilmez, demiştir. Bu meselede her gruba delil teşkil edecek rivayetler vardır. Hz. Âişe'den (r.a.) rivayet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.) değeri çeyrek dinar ve daha fazla olan şeyden dolayı hırsızın elini kesiyordu[236]. Yine onun nakline göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Hırsızın eli, çeyrek dinar ve daha fazla olan şeyden dolayı
321 kesilir"[237]. Urve b. Zübeyr şöyle der: [§]Hz. Âişe Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet ediyordu: "Hırsızın eli ancak kalkan veya onun değerinde olan şeyden dolayı kesilir." Âişe (r.a.) kalkanın dört dinar olduğunu söylüyordu[238]. Hz. Âişe'nin (r.a.) sözü, çalınan mal kalkan değerine ulaşmadıkça hırsızın elinin kesilmeyeceğine delildir. Onun, Hz. Peygamber (s.a.) değeri çeyrek dinara ulaşmadıkça hırsızın elini kesmiyordu sözü, ona göre kalkanın değerinin çeyrek dinar olduğunu gösterir, öyle değil mi? İbn Ömer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber değeri üç dirhem olan bir kalkan için hırsızın elini kesmiştir[239] sözüne gelince "burada bir kalkan için hırsızın elini kesti-

---

234 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 228; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 73.

235 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, V, 490.

236 Müslim, "Hudûd", 1; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 12; Tirmizî, "Hudûd", 16.

237 Buhârî, "Hudûd", 13; Müslim, "Hudûd", 2.

238 Osman b. Ebu'l-Velîd şöyle demiştir: Urve b. Zübeyr'in şöyle söylediğini işittim: Hz. Âişe (r.a.) Resûlullah'tan (s.a.) şöyle rivayet ediyordu: "Hırsızın eli ancak kalkan veya o değerde olan şeyden dolayı kesilir". Urve, kalkanın değerinin dört dirhem olduğunu söylüyordu (Nesâî, "Kat'u's-sârik", 10).

239 Buhârî, "Hudud", 113; Müslim, "Hudud", 6.

ği" rivayeti vardır; değerlendirme ise Abdullah tarafından yapılmıştır. Enes b. Mâlik'ten (r.a.) nakledildiğine göre Hz. Peygamber bir kalkan için hırsızın elini kesmişti. Kendisine, ey Ebû Hamza, kalkanın değeri ne kadardı? diye sorulmuş, beş dirhem, diye cevap vermiştir[240]. Bu rivayet, kalkanın değerinin Enes tarafından belirlendiğini gösterir; bu İbn Ömer ve Hz. Âişe'nin değer biçmesi gibidir. Değerlendirme yapanlardan hiç birinin elinde herhangi bir delil yoktur, oysa ki bunlar birbirlerinden farklı değerlendirmeler yapmıştır. Demek ki kendi takdirlerini kullanmışlardır. Onların verdiği rakamlar farklı nitelikteki kalkanlar hakkında ise bu durumda hiçbiri ölçü olmaz; şayet aynı kalkanın iki farklı zaman dilimindeki değeri sözkonusu ise iki farklı zamana ait değer ise, zaman farkı sebebiyle değerinin de azalıp çoğalabileceği ihtimalinden dolayı, bu rivayet muhaliflerimiz için delil olmaz. Eğer verilen rakam iki farklı nitelikteki kalkanla ilgili ise, bu da ölçü olmaz. Dolayısıyla ortada net bir rakam yoktur, şüphe ile kesin hüküm verilemez[241].

---

240 Abdullah b. Ömer'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.), değeri beş dirhem olan bir kalkan için hırsızın elini kesti. Enes'in (r.a.) de şöyle dediği nakledilmiştir: Hz. Ebû Bekir (r.a.) döneminde bir adam bir kalkan çalmıştı, kalkana beş dirhem fiyat biçildi ve hırsızın eli kesildi (Nesâî, "Kat'u's-sârik", 8).

241 "Kalkanın değeri için verilen farklı rakamlar, ya aynı kalkan için yahut da farklı kalkanlar için verilmiştir. Aynı kalkan için verilmiş ise, ya aynı zamanda verilmiş yahut da iki farklı zamanda verilmiştir. Eğer iki farklı zamanda verilmişse, bu rivayetler muhaliflere delil olmaz, çünkü zamanın değişmesiyle fiyatlarda artma eksilme olabilir. Hz. Peygamber (s.a.) hırsızın elini kestiği sırada kalkanın değerinin on dirhem olması ihtimal dâhilindedir, sonra başkaları onu değerlendirdiğinde beş dirhem değer biçmiş, sonra daha başkaları değerlendirdiğinde üç dirhem değer biçmiş olabilirler. Bunun aksi de mümkündür, önce fiyatı daha düşük iken sonra daha artmış olabilir. Dolayısıyla ihtimale dayalı olarak on dirhem değerinden daha az mal için el kesme cezası uygulanamaz. On dirhem değerinde mal için cezanın uygulanacağı konusunda ise şüphe yoktur. Şayet yapılan değerlendirmeler aynı zaman dilimi ile ilgili ise, rivayetler birbirini nakzediyor demektir. Çünkü aynı anda bir malın değerinin farklı olması mümkün değildir. O zaman cezayı mümkün mertebe kaldırmak gerekçesine dayanarak en yüksek değeri ölçü almak gerekir. Şayet bu rakamlar farklı nitelikteki kalkanlar için verilmiş ise, o zaman bunların hiçbiri ölçü olmaz. Çünkü aynı zaman diliminde farklı nitelikteki kalkan hırsızlığı, farklı zamanlar için de ölçü olmaz. Biri, bir zaman diliminde değeri on dirhem olan bir kalkan hırsızlığı için eli kesilmiş, diğeri de başka bir zamanda değeri beş dirhem olan bir kalkan için eli kesilmiş, öbürü de daha başka bir zamanda değeri üç dirhem olan bir kalkan için eli kesilmiş olur. Hz. Peygamber (s.a.) ise, "hırsızın eli ancak bir kalkan veya o değerde bir mal için kesilir" buyurdu. Maksat, tek bir kalkandır. Ama ilk kalkanın değeri on dirhem ise, sonra diğerinin değeri beş dirhem olunca bu hüküm neshedilmiş olur, durum bunun aksine olsa da nesih sözkonusudur. Bunun tarihi de bilinmediğine göre, şüpheye dayalı bir delille el kesmiş olmamak için değeri en çok olana itibar etmek gerekir. Şayet belli bir zaman tasavvur edilecek olursa, farklı zamanlar konusunda söylemiş olduğumuz gerekçelerden dolayı bu da hüccet olmaz" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 218a; Medîne nüshası, vr. 245b).

222 [§]Değeri on dirhemden[242] az olan hırsızlıklar için el kesilemeyeceğini bil-
diren rivayetlerden biri Amr b. Şuayb'dan nakledilmiştir, o şöyle demiştir: Saîd
b. el-Müseyyeb'in yanına girdim ve dedim ki: Senin arkadaşların Urve, Mu-
hammed b. Müslim ve falancı şöyle diyorlar: Bir kalkanın değeri beş veya üç
dirhemdir. Şu cevabı verdi: Bu konuda Resûlullah'tan (s.a.) onun on dirhem ol-
duğuna dair bir Sünnet gelmiştir[243]. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Resûlullah
döneminde bir kalkanın değeri on dirhemdi[244]. Amr b. Şuayb, babası vasıta-
sıyla dedesinden, Resûlullah'ın (s.a.), hırsızın elini ancak kalkan değerinde
bir mal için kestiği, o dönemde kalkanın değerinin on dirhem olduğu rivayet
edilmiştir[245]. Kalkanın değerine fiyat biçenler farklı rakamlar verince, Saîd b.
Müseyyeb'in rivayetine başvururuz, o şöyle demişti: Bu konuda Resûlullah'tan
(s.a.) onun on dirhem olduğuna dair bir Sünnet gelmiştir. Bu rivayet mürsel
ise de, onu nakzeden bir rivayet bulunmamaktadır. Allah hepsinden razı olsun
Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali ve Abdullah b. Mesûd gibi büyük sahâbîlerden
gelen rivayetler de bunu desteklemektedir. Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer'e
(r.a.) bir hırsız getirilmiş, o da elinin kesilmesini emretmiş; Hz. Osman ken-
disine demiş ki bu adamın çaldığı şeyin değeri on dirheme ulaşmamaktadır.
Hz. Ömer (r.a.) hemen o mala değer biçilmesini emretmiş, mala sekiz dirhem
kıymet biçilmiş, bunun üzerine el kesme cezasını durdurmuş[246]. İbn Mesûd'un
333 şöyle söylediği nakledilmiştir: [§]On dirhem değerinden daha az bir mal için
hırsızın eli kesilmez[247]. Hz. Ali (r.a.) de şöyle demiştir: Hırsızın eli ancak bir
dinar[248] veya on dirhem değerinde mal için kesilir[249]. Hz. Âişe (r.a.) de şöyle
demiştir: Resûlullah döneminde değersiz bir mal hırsızlığı için el kesilmezdi[250].
Allah kendilerine rahmet eylesin, âlimlerimiz bu haberleri benimsemiş ve on
dirhem değerinden az olan bir hırsızlık için el kesilmemesi gerektiği görüşünü
benimsemişlerdir. Onlar farklı görüşlere sahip olmalarına rağmen on dirhem
değerinde mal hırsızlığı için el kesilmesinde ittifak etmişlerdir; değeri on dir-
hemden az olan mal için el kesme cezasının uygulanmasında farklı görüşlere

---

242 Dirhem: 2.97 gram ağırlığında olan gümüş para.
243 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, V, 476.
244 Nesâî, "Kat'u's-sârik", 10.
245 Ebû Dâvûd, "Hudûd", 13; Nesâî, "Kat'u's-sârik", 10.
246 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, V, 476.
247 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, X, 233.
248 Dinar: 4.25 gram ağırlığında olan altın para.
249 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, X, 233.
250 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, V, 477.

sahip olmuşlardır, çünkü bu bir had cezasıdır ve şüpheden dolayı ceza kaldırılmıştır[251]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yaptıklarına karşılık bir ceza, Allah'tan bir ibret olarak... Burada **Allah'tan bir ibret olarak** diye tercüme ettiğimiz "nekâlen minellah" (نكالا من الله) beyanı "Allah'tan, başkalarına bir öğüt ve caydırıcı olsun diye" mânasına gelir. Hırsızlık yaptığı için birinin elinin kesildiğini gören insan, bundan ibret alır ve böyle bir suça teşebbüs etmekten sakınır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kim bu haksız davranışından sonra tövbe eder ve halini düzeltirse. Bu ilâhî beyan "şirkten tövbe eder ve şirkte iken yapmış olduğu kötülük ve bozgunculuk halini düzeltirse" anlamına gelebilir. **Bilsin ki Allah onun tövbesini kabul eder. Şüphe yok ki Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.** Kişi şirkten tövbe eder ve şirk içinde iken yapmış olduğu kötülüklerden ve bozgunculuktan halini düzeltirse, Allah ona bağışlamayı ve rahmetini vâdetmektedir; o kadar ki -müslüman olduğu takdirde- şirk halinde iken işlemiş olduğu günahtan onu sorguya çekmeyecektir. [§]Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: 224
"Eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[252].

Bir insan İslâm'a girdikten sonra had cezasını gerektiren bir suç işler ve sonra tövbe ederse iki sebepten dolayı yine de sorguya çekilir. Birincisi, kâfir şayet İslâm'a girdikten sonra küfür halinde iken yaptığı günahlardan sorguya çekilseydi, bu onun İslâm'a girmesine engel olurdu. Bu durumu böylesine uygulanacak ceza ve uygulanacak sorumluluk (İslâm toplumunda) faydadan çok zarar meydana gelir. Müslüman ise, tövbe ettikten sonra işlediği kötülüklerden dolayı sorumlu tutulmadığı takdirde topluma fazlasıyla zarar gelir. Bu durumda bulunan kişiye ceza uygulaması istendiğinde hemen tövbe eder ve cezası düşer, sonra ikinci ve üçüncü defa aynı şeyi yapar sonsuza kadar. Böylece kendisine hiçbir zarar gelmeden yeryüzünde her türlü kötülüğü yapar. İşte bundan dolayı müslüman tövbe etse bile sorguya çekilir, ama kâfir çekilmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

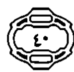
251 Muhtemelen müellif Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet edilen şu hadise işaret etmektedir, o, şöyle buyurmuştur: "Gücünüz yettiğince müslümanlardan hadleri kaldırın. Şayet kendisi için bir çıkış yolu varsa onu serbest bırakın; zira hâkimin af hususunda yanılması, ceza konusunda yanılmasından daha hayırlıdır" (Tirmizî, "Hudûd", 2). Bu hadisin senedinde bulunan Yezîd b. Ziyâd ed-Dımaşkî adlı râvî zayıftır. hadis mevkuf olarak da rivayet edilmiştir ve o daha sahihtir. Ashâb-ı kirâmın birden fazla kişisinden aynı şeyi söyledikleri de rivayet edilmiştir. "Şüphelerle hadleri kaldırın" rivayetine gelince, bunu Ebû Muhammed b. Hazın, *Kitâbu'l-Îsâl* adlı eserinde sahih bir senedle Hz. Ömer'den mevkuf olarak rivayet etmiştir (bk. İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, IV, 56).

252 el-Enfâl, 8/38.

İkincisi, kâfir küfür halinde iken işlediği her şeyi mensubu olduğu dinin gereğidir diye işlemektedir. Kendi dininden çıkıp başka bir dine girdiğinde yapmış olduğu şeyler bu din nezdinde haram sayılır, önceki dininde irtikâb ettiklerini terk etmesi ise yeni dinine bağlılığını gösterir. Bu durum o insanın şahsında görülürse, daha önce yapmış olduğu şeyleri İslâm'a girdikten sonra yapmadığı ortaya çıktığından dolayı kendisine had uygulanmaz. Böylesi müslümanlık halinde iken yaptığı kötülükleri mensubu olduğu dinin gereğidir diye değil, şehvetine uyarak yapar. Bu da onun hakiki tövbe etmediğini gösterir. Bundan dolayı iki halin konumu biribirinden farklıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede açıklamayı sonraya bırakmanın caiz olduğunun delili vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, **Hırsızlık eden erkek ve kadının yaptıklarına karşılık bir ceza olarak ellerini kesin** buyurmuştur. Bu hitabın kulağa ilk geldiği anda el kesme cezasını gerektiren hırsızlığa ait bütün şartların açıklanması ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır. Bu soru sorulduktan ve irdelendikten sonra ihtiyaç oranında açıklanacağını gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

245 [§]Belirtilen bütün bu cezalar kâfirler hakkında gelmiştir, çünkü bu kötülükleri yapanlar müslümanlar değil, onlardı. İbadetler konusundaki her şey de müslümanlar için gelmiştir, zira ibadete teşvik edilenler onlardı. Bunlara ait örnekler: "Allah'a ve peygamberine karşı savaşanların cezası"[253]. Hz. Âdem'in iki oğlu hakkında Cenâb-ı Hakk'ın beyan ettiği şeyler[254]. **Hırsızlık eden erkek ve kadının ellerini kesin.** İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu âyet, Tûme b. Ubeyrık hakkında gelmiştir, o komşusunun zırhını çalmıştı, âyet de bunun üzerine gelmiştir, bütün tefsirciler bu kanaattedir. Sonra bu hüküm, aynı suçları işleyen müslümanlar hakkında da geçerli olmuştur. Burada, kıyasın caiz oluşunun delili vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ
وَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ 

40. "Bilmez misin ki göklerin ve yerin mülkiyeti Allah'a aittir. O, dilediğine azap eder, dilediğini de bağışlar. Allah her şeye kādirdir."

---

253 el-Mâide, 5/33.

254 el-Mâide, 5/27-31.

Bilmez misin ki ...bağışlar. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak bu âyet-i kerîmeyi şu iki âyetten sonra zikretmiştir: "Hırsızlık eden erkek ve kadının ellerini kesin"[255]; "Allah'a ve peygamberine karşı savaşanların cezası"[256]. O, bu âyetlerde göklerin ve yerin mülkiyetinin kendisine ait olduğunu, dilediği kişiye tövbeden sonra da tövbeden önce de azap etme, dilediğini bağışlama ve tövbeden sonra ona azap etmeme yetkisinin kendisinde olduğunu beyan etmektedir. Şöyle ki, Allah ve peygamberi ile savaşan kişi, şayet yakalanmadan önce tövbe ederse, savaştığı sırada onun için gerekli hale gelen ceza uygulanmaz. Hırsız ise yakalanmadan önce tövbe etse bile cezalandırılır; yine Allah Teâlâ dilediğine azap edeceğini, dilediğini bağışlayacağını haber vermektedir. Bu ilâhî beyanda Mûtezile'nin bir yanlışını reddediş vardır, çünkü onlar küçük günah kendiliğinden bağışlanır, böylesine Cenâb-ı Hakk'ın azap etmesi sözkonusu değildir. [§]Büyük günah ise, onu işleyen ikisi ebedî olarak cehennemde 216
kalır, Allah Teâlâ'nın böylesini bağışlaması sözkonusu değildir. Şayet durum onların söylediği gibi olsaydı, **O, dilediğine azap eder, dilediğini de bağışlar** buyruğuyla sabit olan muhayyerliğin anlamı olmazdı. Demek ki Allah, bağışlayacağında mecbur olduğunu bağışlar, azap uygulayacağı zaman da mecbur olduğunu bağışlar. Bu durum da muhayyerlik ortadan kalkar. Halbuki O, dilediğine azap edeceğini, dilediğini de bağışlayacağını haber vermiştir.

يَٓا اَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ الَّذ۪ينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذ۪ينَ
قَالُٓوا اٰمَنَّا بِاَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ وَمِنَ الَّذ۪ينَ هَادُوا سَمَّاعُونَ
لِلْكَذِبِ سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ اٰخَر۪ينَ لَمْ يَأْتُوكَ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ
مَوَاضِعِه۪ يَقُولُونَ اِنْ اُو۫ت۪يتُمْ هٰذَا فَخُذُوهُ وَاِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا
وَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ لَمْ
يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ
عَذَابٌ عَظ۪يمٌ 

[255] el-Mâide, 5/38.
[256] el-Mâide, 5/33.

41. "Ey peygamber! Kalpleri inanmadığı halde ağızlarıyla 'iman ettik' diyenlerden ve yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin. Onlar hep yalana kulak verirler, sana gelmeyen başka bir kesimi dinler dururlar; kelimeleri konulduğu anlamlarından kaydırıp değiştirirler. 'Eğer size şu verilirse hemen alın, eğer o verilmezse uzak durun' derler. Allah bir kimseyi fitneye düşürmek isterse elbette Allah'ın iradesine karşı senin elinden hiçbir şey gelmez. İşte onlar Allah'ın, kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir. Onların dünyadaki hakkı büyük bir rezilliktir. Âhirette de onlar için büyük bir azap vardır."

Ey peygamber! Küfürde yarışanlar seni üzmesin. Bu âyet farklı mânalara delâlet eder. Birincisi, insanlardan kâfir olanların küfürde kalmaları seni üzmesin; bu cümle Hz. Peygamber'e (s.a.) üzülmeyi yasaklamak anlamında değildir, fakat onların küfürleri kendisine Allah'ın verdiği görevi yerine getirmeye engel olmaması anlamındadır. Nitekim başka âyetlerde bunun gibi ifadeler bulunmaktadır: "Onlar için üzülerek kendini helâk etme"[257]; "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!"[258] ve benzeri âyetlerde ifade edildiği üzere Hz. Peygamber onların İslâm'ı kabul etmelerini şiddetle arzu ettiği için küfürde kalmalarından dolayı büyük üzüntü duyuyordu. **Küfürde yarışanlar seni üzmesin** meâlindeki buyruğun "onların inatla direnmeleri ve seni yalanlamaları sakın seni üzmesin, çünkü Allah Teâlâ sana yardım edecek, seni muzaffer kılacak ve onlara galip getirecektir. O kâfirlerin yaptıkları şeyler ve kötü amelleri sakın seni üzmesin, çünkü sen onların yaptıklarından muâheze edilecek değilsin" mânasına gelmesi de muhtemeldir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Eğer söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu
227 ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir"[259]; [§]"Siz doğru gittiğiniz takdirde yanlış yola sapanlar size zarar veremez"[260] buyurmaktadır.

[Hz. Peygamber'in Fazileti]

Ey peygamber. Bu hitap diğer nebi ve resûllerden Resûl-i Ekrem'in daha faziletli olduğunu göstermektedir, çünkü Cenâb-ı Hak Resûlullah'ı ismiyle değil, bütün hitaplarında **Ey Peygamber**[261] anlamına gelen ey Nebî[262] diye hitap

---

257 Fâtır, 35/8.

258 eş-Şuarâ, 26/3.

259 en-Nûr, 24/54.

260 el-Mâide, 5/105.

261 Bu âyetten başka bk. el-Mâide, 5/67.

262 el-Enfâl, 8/64, 65, 70; et-Tevbe, 9/73.

etmiş; diğer peygamberleri ise ey Mûsâ[263], ey İbrâhim[264], ey Nûh[265] diye isimleriyle zikretmiş, onlardan hitapta bulunduğu veya adını zikrettiği her birine kendi ismiyle hitap etmiştir.

[İman, Kalbin Tasdik Etmesidir]

Kalpleri inanmadığı halde ağızlarıyla 'iman ettik' diyenlerden. Burada Cenâb-ı Hak onlardan naklen **Ağızlarıyla iman ettik** diye buyurmakta, ağızlarıyla iman edenler dememektedir; tâ ki bunu dil ile söylemenin imanın şartlarından olmadığı bilinmiş olsun. Aslında iman kalbin tasdikinden ibarettir, ancak dil, onu kişinin kalbinden ifade eder. Görmez misin ki Yüce Allah **Kalpleri inanmadığı halde** diye buyurmaktadır. İman sözlük açısından "tasdik" demektir, çünkü zıddı "yalanlamak"tır. Şu halde tekzibin zıddı tasdik olmalıdır. Tasdik ise kalple yapılır, çünkü Cenâb-ı Hak **Kalpleri inanmadığı halde** buyurmuştur. Dil ise içteki duyguyu açığa vurur, o halk anlayışında kalbin tercümanıdır. Bu da imanın bilmek olmadığını gösterir, çünkü iman şayet bilmek olsaydı, zıddının bilmemek (cehalet) olması gerekirdi. İmanın zıddı tekzîb olduğuna göre tekzibin zıddının da tasdik olması gerekir. Tasdik ile iman sözlükte aynı mânaya gelirler. Şu da var ki bilgi (ma'rifet), çoğu kere bir fiil işlemeden kalpte hasıl olur, tasdik ise sadece fiilin işlenmesini gerektirir, o da tasdikin zıddı olan şeyi, yani tekzîbi terk etmektir. Bundan dolayıdır ki biz iman bilgi değil tasdiktir, dedik.

[§]Şunu da belirtmek gerekir ki âyette işaret edilen insanların kimler ol- 228
duğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Onlar, kalpleri inkâr ettiği halde dilleriyle iman ettiklerini söyleyen münâfıklardır. Bir kısmı da onlar kalpleriyle inanmadıkları halde ağızlarıyla iman ettik diyen Yahudiler ve münâfıklardır; bu, İbn Abbâs'ın sözüdür[266]. **Ve yahudilerden küfürde yarışanlar hep yalana kulak verirler;** bu ifade, **Ağızlarıyla 'iman ettik' diyenlerden** cümlesi ile münâfıkların kastedildiğini göstermektedir.

Onlar hep yalana kulak verirler, sana gelmeyen başka bir kesimi dinler dururlar. Buradaki **kulak verirler** ifadesi, Hz. Peygamber'in (s.a.) verdiği habere onu yalanlamak için kulak verirler, **Sana gelmeyen başka bir kesimi**

---

263 Tâhâ, 20/36.

264 Hûd, 11/76.

265 Hûd, 11/46.

266 İbnu'l-Münzir ve İbn Ebû Hâtim, "Ey Peygamber! Küfürde yarışanlar seni üzmesin" meâlindeki âyet hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.), onlar Yahudilerdir, dediğini, "Kalpleri inanmadığı halde ağızlarıyla 'iman ettik' diyenlerden..." meâlindeki âyet hakkında da münâfıklardır, dediğini nakletmişlerdir (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 74).

dinler dururlar meâlindeki ifade de, Hz. Peygamber'in (s.a.) verdiği haberi yalanlarlar, anlamına gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun anlamı şöyle olmalıdır: Onlar Resûlullah'ın (s.a.) verdiği habere ve söylediklerine kulak veriyorlar, sonra onun yanına gitmeyen başka bir kesime gidip verdiği haberin aksini, Hz. Peygamber'den dinlemedikleri şeyleri onlara söylüyorlar. Şöyle de denilmiştir: Resûlullah (s.a.), Tevrat'ta şu hükümler ve şerîatlar vardır diyordu. Onlar bu sözü işittiklerinde Hz. Peygamber'in (s.a.) yanına gitmeyen başka bir gruba ulaşıyor ve onlara şöyle diyorlardı: O yalan söylüyor, onun söylediği hüküm Tevrat'ta yoktur! ve benzeri sözler. Şöyle de denilmiştir: Onlar kâfirlerin casusları ve haber toplayıcılarıydı, kendilerine onlardan bir haber gelince bu haberin hilafına olarak Resûlullah'ın bilgi açısından zayıf olan gruplarına gidiyor ve gelen haberin aksini söylüyorlardı. Meselâ "İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun!"[267] gibi; böylece onları kendilerine karşı savaşmamaları için onları uzaklaştırmaya çalışıyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

[İlâhî Kitabı Tahrif Etmek]

229 **[§]Onlar kelimeleri konulduğu anlamlarından kaydırıp değiştirirler.** Buradaki "kelim" (الكلم) kavramı iki şekilde yorumlanabilir. Biri, kitabın aslını değiştirerek yazmak, şu ilâhî beyanda buyurulduğu üzere: "Elleriyle kitap yazıp sonra onu az bir bedel karşılığında satmak için, 'Bu Allah'ın katındandır' diyenlere yazıklar olsun!"[268] Diğeri de kitabı değiştirmeyip âyetin anlamını değiştirmek. Onlar, câhil kesimlere ve kendilerinden anladıklarının dışında hiçbir şey bilmeyenlere âyetlerin anlamlarını çarpıtırlar.

[Yahudiler ve Recim Cezası]

Eğer size şu verilirse . . . , derler, bununla tahrif edip değiştirdikleri âyetleri kasdederler, **hemen alın, eğer verilmezse uzak durun, derler.** İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu âyet Yahudilerden zina eden bir kadınla bir erkek hakkında gelmiştir. Tevrat'ta zina hakkındaki ilâhî hüküm recimdi. Onlar alt tabakadan biri zina ettiğinde recmeder, önde gelenlerden biri zina ettiğinde ise recmetmezlerdi. Zina eden sözkonusu kadın ile erkek, toplumda yeri olan önde gelen kesimdendi ve ikisi de evliydi. Kitaplarında recim hükmü bulunmasına rağmen Yahudiler onları recmetmek istememiş, recm ortadan kalkıp sopa cezasının uygulanmasını istemişler. İşte **Eğer size şu verilirse,** celde cezasını kastediyorlar, **hemen alın, eğer o verilmezse uzak durun, derler,** beyanının açıklaması budur. Böyle yazıp Resûlullah'a (s.a.) götürdüler ve şöyle

---

267 Âl-i İmrân, 3/173.

268 el-Bakara, 2/79.

dediler: Ya Muhammed! evli olan erkek ve kadın zina ettiklerinde cezası nedir? Onlar hakkında Allah'ın sana indirdiği kitapta recim cezası buluyor musun? Hz. Peygamber kendilerine; "Bu konuda benim vereceğim hükme razı olur musunuz?" diye sordu. Onlar da, evet, dediler. Bunun üzerine Cebrâîl aleyhisselâm recim hükmünü getirdi ve Resûl-i Ekrem'e: "Eğer bunu kabul etmezlerse, kendilerine İbn Sûriyâ denilen kişinin aranızda hakem olmasını iste" dedi ve bu kişinin özelliklerini, Hz. Peygamber'e anlattı. Bunun üzerine Resûl-i ekrem (s.a.) onlara şöyle söyledi: "Evet, Cenâb-ı Hakk'ın bana indirdiği vahiyde zina eden erkek ve kadın evli oldukları halde bu ahlâksızlığı yapmışlarsa, onların recmedilmesi gerektiği hükmünü buldum." Yahudiler bundan hoşlanmadı. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara şöyle dedi: "Kendisine İbn Sûriyâ denilen şu vasıftaki genci tanıyor musunuz?" Evet, dediler. [§]Resûl-i Ekrem (s.a.), 230
"onu nasıl bilirsiniz?" diye sorunca, o, Allah'ın Hz. Mûsâ'ya indirdiği vahiyleri yeryüzünde yaşayan Yahudilerin en iyi bilenidir, dediler. Hz. Peygamber (s.a.), "öyleyse haber gönderin gelsin" buyurdu. Yahudiler de haber gönderdiler ve İbn Sûriyâ geldi. Hz. Peygamber ona, "Sen İbn Sûriyâ mısın?" diye sordu, o da evet, dedi. "Yahudilerin en bilgini sen misin?" diye sorunca, öyle diyorlar, karşılığını verdi. "Madem öyle bu adam aramızda hakem olsun" deyince, Yahudiler, olur, sen rıza gösterirsen biz de razı oluruz, diye cevap verdiler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.) ona şöyle hitap etti: "Kendisinden başka ilâh olmayan ve Tevrat'ı Mûsâ'ya indiren Allah adına sana soruyorum: Mûsâ'nın size getirdiği Tevrat kitabınızda, evli olan zina ettiği takdirde recmedilmesine dair bir hüküm vardır?" İbn Sûriyâ, "Bana sıfatını belirttiğin Allah adına, 'evet' diyorum, şayet yalan söylediğim ve âyetin hükmünü değiştirdiğim takdirde cehennemin beni yakacağı korkusu olmasaydı, sana bu itirafı yapmazdım[269]. Bu rivayette çeşitli hususlara dair deliller vardır. Birincisi, Hz. Peygamber'in (s.a.) onlara gizledikleri hükümleri ve kendileriyle Allah arasında olan hakları sorması, kendilerinin hiyânetlerini ve Resûlullah'ın (s.a.) gizledikleri vasfı konusunda yalan söylediklerinin ortaya çıkarılması için, ayrıca bu bilgilerin Hz. Peygamber'e Allah tarafından verildiğinin bilinmesi içindi. Dolayısıyla bunda Hz. Resûl-i Ekrem'in risâletinin ispatı vardır.

İkincisi, yahudiler Resûlullah'tan ceza ile ilgili bir ruhsat ve hafifletme istemişlerdi, kendileri onun Allah'ın Resûlü olduğunu biliyorlardı, fakat onun hak bir peygamber olduğunu bilmelerine rağmen inkârda inat göstermişlerdir.

---

[269] Bu rivayetin benzeri İbn Abbâs (r.a.) ve diğer sahâbîlerden rivayet edilmiştir (bk. Müslim, "Hudûd", 28; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 25; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 232-233; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 75-78).

[Üçüncüsü], Bu olayda yahudilerin birbirlerinin aleyhine yapacakları şahitliğin geçerli oluşunun delili vardır. Çünkü Resûlullah İbn Sûriyâ'nın, soydaşlarının aleyhine yönelik recim şahitliğini Resûl-i Ekrem kabul etmiştir.

Bazıları şöyle demişlerdir: **Onlar kelimeleri konulduğu anlamlarından kaydırıp değiştirirler, eğer size şu verilirse hemen alın, derler,** meâlindeki ilâhî beyan, Benî Kureyzâ ve Benî Nadîr adlı iki kabile arasında kasten öldürülen bir adam hakkında nâzil olmuştur. Öldürülen kişi Benî Kureyzâ'dandı.
231 [§]Benî Nadîr kabilesi, Benî Kureyzâ'dan birini öldürdüklerinde onlara kısas hakkı tanımayıp, sadece diyet verirlerdi. Ama Benî Kureyzâ Benî Nadîr'den birini öldürdükleri takdirde, kātili kısas etmeden razı olmazlardı, bununla da onlara olan üstünlüklerini gösterirlerdi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Medîne'ye gelince, aralarında hükmetmesi için bu meseleyi Hz. Peygamber'e (s.a.) götürdüler. Münâfıklardan biri onlara şöyle demişti: Sizin öldürdüğünüz adam kasten öldürülmüştür, dolayısıyla sizin hakkınızda kısas uygulanmasından korkarım; Muhammed şayet size diyet emreder ve vereceğiniz diyeti kabul ederse, hemen diyet verin. Aksi takdirde ondan uzak durmalısınız. Azîz ve celîl olan Allah onların konuşmalarını peygamberine haber vererek şöyle buyurmuştur. **Eğer size şu verilirse hemen alın,** yani diyeti alın, **eğer o verilmezse uzak durun derler**[270]. Bu olayın kimin hakkında ve neden meydana geldiğini bilmemekteyiz. Bunda da zikrettiğimiz risâlet ve nübüvvetin ispatı vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah bir kimseyi fitneye düşürmek isterse. Denilmiştir ki Allah bir kimseye azap etmek ve helâk etmek isterse, bu azabı ondan defetmeye kimsenin gücü yetmez. Şöyle de denilmiştir: Buradaki fitne kelimesi imtihan anlamına gelir; yani Allah bir kimseyi recim veya öldürülmekle imtihan etmeyi dilerse o kişiden bunu def etmeye kimsenin gücü yetmez.

İşte onlar Allah'ın, kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir. Mûtezile şöyle demiştir: **Allah onların kalplerini temizlemek istemez** ifadesi iki şekilde yorumlanabilir: [Birincisi], **Allah istemez,** yani Allah onların kalp-
232 lerini temizlemez. [§]İkincisi, **Allah onların kalplerini** şirkle ve küfürle **temizlemek istemez.** Bu yorum uzak bir ihtimaldir, çünkü küfürle nasıl temizlenebilir, küfürle ancak pislenir! **İşte onlar Allah'ın, kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir,** meâlindeki ilâhî beyanın yorumu bize göre şöyledir: Yani **Allah onların kalplerini temizlemez,** çünkü onların tercih ettikleri şeyi

---

270 Bu rivayeti Abd b. Humeyd ve Ebu'ş-Şeyh, Katâde'den sahih bir isnada nakletmişlerdir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 79).

yine tercih edeceklerini, diledikleri şeyi yine dileyeceklerini bilmektedir. Allah, onların dileyip seçeceklerini bildiği şeyleri dilemiştir. **Allah bir kimseyi fitneye düşürmek isterse** meâlindeki beyan da bunun gibidir, yani fitne çıkaracaklarını ve fitneyi tercih edeceklerini bildiği kişileri fitneye düşürür. Allah ancak kişinin istediği şeyi istemiş, onun tercih ettiğini tercih etmiştir. Âyetin zâhirî konum ve mânası Mûtezile'nin aleyhinedir. Çünkü O, **Allah onların kalplerini temizlemek istemez,** buyurmakta onlar ise Allah onların kalplerini temizlemek istiyor demektedir. Bu iddianın âyetin zâhirine muhalif olduğu açıktır[271]. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Onların dünyadaki hakkı büyük bir rezilliktir. Onların dünyada rezil olmalarından maksat ya ölüm veya azap ve cizyedir. **Âhirette de onlar için büyük bir azap vardır.**

سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ اَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ فَاِنْ جَٓاؤُ۫كَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ اَوْ
اَعْرِضْ عَنْهُمْ وَاِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُّوكَ شَيْـًٔا وَاِنْ حَكَمْتَ
فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ ﴿٤٢﴾

---

271 "Âyet-i kerîme Mûtezile'nin aleyhine delildir. Çünkü onlar diyorlar ki: Cenâb-ı Hak, her kâfirin iman etmesini dilemiş, onların kalplerini esaretle temizlemeyi istemiştir. Yüce Allah ise onların kalplerini temizlemek istemediğini haber vermektedir. Biz de onlara deriz ki: Siz mi daha iyi biliyorsunuz, Allah mı? Bu âyet Yüce Allah'ın iradesinin ispatına işaret etmektedir, dolayısıyla Mûtezile'nin aleyhine delildir. Bize göre bunun yorumu şöyledir: Cenâb-ı Hak, imanı tercih etmeyeceklerini, ancak küfrü tercih edeceklerini bildiği için kendilerinden haber vermiş olduğu o kimselerin kalplerini temizlemeyi istemedi, onlardan ancak kendilerinde var olacağını bildiği şeyi istedi. Onlarda olmayacağını bildiği şeyi, yani imanı istemedi. Hülâsâ bize göre küfür de, iman da Allah'ın iradesi ve meşîeti altındadır. Şayet bir kimsede imanın var olacağını bilirse, bilmiş olduğu şeyi gerçekleştirmek için onu vücuda getirir. Sonra Mûtezile'den iradeyi inkâr eden kişi mazeret ileri sürer ve der ki: 'Allah onların kalplerini temizlemek istemez' cümlesinin mânası şudur: Allah onların kalplerini temizlemez, çünkü onlara göre gidilecek yol şudur: İrâde Cenâb-ı Hakk'a aittir, ama irade bir fiile bağlı olarak O'na nispet edildiği zaman, maksat o fiil olur. İrâdeyi kabul eden ve iradeyi bütün hayırlı işlerde var sayan kişi, âyeti tevil etmekte ve şöyle demektedir: 'Allah onların kalplerini temizlemek istemez' cümlesi, şirkle temizlemek istemez mânasına gelir, çünkü kalpler şirkle değil, imanla temizlenir. Cevap olarak bu yorumun uzak bir ihtimal olduğunu söylemek gerekir. Çünkü küfürle kalpler nasıl temizlenir? Küfür ancak onların kalplerini pisletir. Bu, kendisine meselenin açıklandığı hiç kimse için anlaşılması problemli bir mesele değildir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 219b; Medîne nüshası, vr. 247a).

42. "Onlar, hep yalana kulak veren ve durmadan haram yiyen kimselerdir. Sana gelirlerse aralarında hüküm ver veya onlardan yüz çevir. Onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Eğer hüküm verirsen aralarında adaletle hükmet. Şüphesiz Allah âdil olanları sever."

233 [§]**Onlar, hep yalana kulak veren kimselerdir.** Bu ilâhî kelâm iki şekilde yorumlanabilir. Biri, **onlar kulak verirler**, yani ne söylediğini bilmek ve kendisini yalanlamak için Resûlullah'a (s.a.) kulak verirler. Diğeri de, **Onlar, hep yalana kulak veren kimselerdir,** yani kendilerine söylenen yalanları benimseyen kimselerdir; onlar kendilerine söylenen yalanları kabul eden kimselerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar durmadan haram yiyen kimselerdir. Bazıları şöyle demiştir: Her türlü haram "suht"tur (السحت). Suht kelimesi her haramın adı ise, haramın her çeşidini ve bütün kâfirleri yahut çoğunu içine alır. Diğer bazı âlimler ise: Suht, hüküm verirken rüşvet almaktır. Şayet suht bu ise, âyet-i kerîme insanların liderlerine yönelik olur, onlar insanlar arasında hüküm veren rüşvet alan liderlerdir.

Sana gelirlerse aralarında hüküm ver veya onlardan yüz çevir. Bu ilâhî kelâmın işaret ettiği anlam konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle demiştir: Bu ilâhî beyan, muhayyerlik ifade etmektedir; insanlar davalarını devlet başkanına götürdüklerinde dilerse aralarında hüküm verir, dilerse onlardan yüz çevirip, hüküm vermez. Fakat bu âyet, "Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet, onların arzularına uyma!"[272] meâlindeki âyetle neshedilmiştir; Allah Teâlâ burada insanlar kendilerine başvurduklarında aralarında hükmetmesini emretmekte, onların arzularına uymayı da engellemektedir; onların arasında hükmetmeyi terk etmek arzularına uymak demektir. Cenâb-ı Hak, "Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet, onların arzularına uyma! Onlardan sakın!"[273] buyurmaktadır. Âlimler yukarıdaki âyetin bu âyetle neshedildiğini söylemişlerdir. Ne var ki her ikisini uzlaştırmak da mümkündür. Allah Teâlâ'nın **Aralarında hüküm ver veya onlardan yüz çevir,** meâlinde emri, savaşmakta olan toplumlar hakkındadır, onlar dârulislâma emanla girer, davalarını devlet baş-
233 kanına arz ederler, [§]bu durumda başkan muhayyerdir, dilerse onları kendi güvenlik bölgelerine gönderir, verdiği güvenceyi bozar ve aralarında hüküm vermez, dilerse onları emanları üzere bırakır ve aralarında hüküm verir; işte muhayyerliğin mânası budur. *En doğrusunu Allah bilir.* "Aralarında Allah'ın

---

272 el-Mâide, 5/49.

273 el-Mâide, 5/49.

indirdiği ile hükmet, onların arzularına uyma! Onlardan sakın!" meâlindeki âyet ise, bizim hükümlerimize razı olan antlaşmalı ve dolaylı olarak bizim hükmümüze rıza gösteren gayri müslimler hakkındadır; onlar davalarını hâkime götürdüklerinde onun aralarında hüküm vermesi gerekir, aralarındaki meseleyi hükme bağlaması konusundaki isteklerini geri çeviremez. Çünkü hâkim, bizim vereceğimiz hükme razı olan o insanlara verilen sözleri ve yapılan antlaşmayı bozamaz. Bu sebeple aralarında hüküm vermesi gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir. Biri, onlardan yüz çevirmesi kendilerine yönelik bir eziyet durumunda olabilir, onlar bunu öyle kabul edebilir. Cenâb-ı Hak böyle bir durumda kendisine bir zararın gelmeyeceği konusunda peygamberine güvence vermektedir. Diğeri de, **Sana hiçbir zarar veremezler,** yani içinde bulundukları zarar seni etkilemez, o zarar onlara yöneliktir, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir"[274]; "Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur"[275].

Eğer hüküm verirsen aralarında adaletle hükmet. Bu cümle şu âyetlerle aynı mânaya gelmektedir: "Allah için şahitlik eden kimseler olun"[276]. "Allah size insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder"[277]. **Şüphesiz Allah âdil olanları sever,** yani verdikleri hükümlerde âdil olanları sever.

وَكَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرٰيةُ فِيهَا حُكْمُ اللّٰهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ
مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَمَٓا اُو۬لٰٓئِكَ بِالْمُؤْمِن۪ينَ 

43. "İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında olduğu halde seni nasıl hakem tayin ediyorlar; bunun ardından da yüz çevirip gidiyorlar. Onlar asla inanmış değildirler."

---

274 "De ki Allah'a itaat edin, resûle itaat edin. Yine de (ey müşrikler!), söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir" (en-Nûr, 24/54).

275 el-En'âm, 6/52.

276 en-Nisâ, 4/135.

277 en-Nisâ, 4/58.

İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında olduğu halde seni
235 **nasıl hakem tayin ediyorlar.** Allah Teâlâ bu beyan ile, [§]yahudilerin tasdik ettikleri kitabın hükmünü terk edip yalanladıkları kitabın hükmünü talep etmeleri sebebiyle ortaya çıkan akılsızlık ve inatçılıklarını beyan ederek Peygamberini (s.a.) hayrete düşürmektedir. Çünkü onlar Tevrat'ı ve içindeki hükümleri tasdik ederken -salavatların en üstünü üzerine olsun- Muhammed'e indirilen Kur'ân'ı yalan sayıyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: Onlar tasdik ettikleri kitapla amel etmemişler, yalanladıkları şeyle nasıl amel ederler? Bu, onların akılsızlıklarının ve inatçılıklarının şiddetini gösteren Allah'tan Peygamber'ine gelen bir hayret ifadesidir.

İçinde Allah'ın hükmü bulunan. Yani recim olsun, kısas olsun veya başka bir konu olsun hakkında tartışıp ayrılığa düştükleri ilâhî hükümler.

Bunun ardından da yüz çevirip gidiyorlar. Bu beyanın iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Biri sen aralarında hüküm verdikten sonra o hükmünden yüz çevirirler. Diğeri de, **sonra yüz çevirip gidiyorlar,** yani Tevrat'taki hükmün kendi aleyhlerine olduğunu anladıktan sonra yüz çevirirler.

Onlar asla inanmış değildirler. Cenâb-ı Hak, onların asla inanmadıklarını haber vermektedir. Sonra da bunun arkasından gelen âyetin sonunda onları "kâfir" diye nitelemiştir: "Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin tâ kendileridir"[278]. Burada Allah Teâlâ, üçüncü bir dereceden söz etmemektedir. Bu, Mûtezile'nin ileri sürmüş olduğu imanla küfür arasındaki üçüncü bir derece iddiasını reddetmektedir.

إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرٰيةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ
أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ
كِتَابِ اللّٰهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَاخْشَوْنِ وَلَا
تَشْتَرُوا بِاٰيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللّٰهُ فَأُولٰئِكَ
هُمُ الْكَافِرُونَ ﴿٤٤﴾

---

278 el-Mâide, 5/44.

44. "Kendilerini Allah'a vermiş olan peygamberlerin ve -Allah'ın kitabını korumaları kendilerinden istendiği için- rablerine teslim olmuş zâhidlerin, bilginlerin yahudiler arasında kendisiyle hükmettikleri, içinde hidâyet ve aydınlık bulunan Tevrat'ı elbette biz indirdik. Hepsi onun (hak olduğunun) ***şahitleri idi. O halde insanlardan korkmayın, benden korkun da âyetlerimi az bir bedel karşılığında satmayın. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin tâ kendileridir."***

İçinde hidâyet ve aydınlık bulunan Tevrat'ı elbette biz indirdik. Yani dalâletten hidâyete, körlükten aydınlığa götüren kitabı. Hidâyet bulmak isteyene doğru yolu gösteren, körlükten aydınlığa çıkmak isteyene de aydınlığı getiren.

Kendilerini Allah'a vermiş olan peygamberlerin, yahudiler arasında kendisiyle hükmettikleri kitap. Bu ilâhî beyanın muhteva ve anlamı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Âyette takdim ve tehir vardır; aslında Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: Kendilerini Allah'a vermiş olan peygamberlerin, zâhidlerin ve bilginlerin kendisiyle hükmettikleri kitap,
[§]çünkü bilginlerden bazıları da kendilerini Allah'a teslim edenlerdendirler. 236
Cenâb-ı Hak haber vermektedir ki kendilerini Allah'a vermiş peygamberler ve bilginler, Tevrat'ın hükümleriyle Yahudiler için, yani onların aleyhine hüküm veriyorlardı. Burada lehine anlamına gelen "lam" harf-i cerri, aleyhine anlamına gelen alâ harf-i cerri ile aynı anlamda kullanılmıştır, bu dilde caiz olan bir kullanım tarzıdır. Meselâ Cenâb-ı Hak "Eğer kötülük ederseniz kendinize edersiniz"[279] buyurmaktadır, yani kendi aleyhinize kötülük yapmış olursunuz (فعليها - فلها). Bu âyet hakkında şöyle de denilmiştir: **Kendilerini Allah'a vermiş olan peygamberler onunla hükmediyorlar.** Buradaki "eslemû" (أسلموا) fiili, "işlerini ve kendilerini Allah'a teslim eden ve O'na boyun eğen" anlamına gelir. Onlar, can korkusu yaşasalar bile yine de Yahudiler arasında kitaptaki hükümlerle hüküm vermişlerdir; şayet onlar Allah'a itaat eder ve verilen hükmü kabul ederlerse, o takdirde kendileri lehine hüküm verir demektir.

Bilginler ve zâhidler anlamına gelen "el-ahbâr ve'r-rabbâniyyûn" (الأحبار والربانيون) kelimelerinin işaret ettiği anlam konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları rabbâniyyûn Yahudi âlimleri, ahbâr da hıristiyan âlimleridir. Bunların ikisi de aynı şey olup farklı iki isimle nitelendirilmişlerdir.

---

279 el-İsrâ', 17/7.

Allah'ın kitabını korumaları kendilerinden istendiği için, yani **kendilerinden Allah'ın kitabını korumaları istenen zâhidler ve bilginler,** yani Allah'ın kitabından kendilerine çağrı yapılmış, onlar da o kitabı korumuşlardır. "İstihfâz" (الاستحفاظ) kelimesi, muhafaza edilmesini istemek anlamına gelir, yani Allah Teâlâ kitabın korunmasını onlara havale etmiştir. **Hepsi onun (hak olduğunun) şahitleri idi,** yani Tevrat'ta bulunan hükümlerin hak olduğuna hepsi şahitti. **Şahitleri idi** anlamındaki ifade, Resûlullah'ın (s.a.) onlar için vermiş olduğu hüküm, Tevrat'taki hükümle aynı olduğuna şahittiler anlamına da gelebilir.

257 [§]**O halde insanlardan korkmayın,** yani Cenâb-ı Hakk'ın aleyhlerine verdiği hükümden dolayı insanlardan korkmayın, **Benden korkun!** Allah Teâlâ, onların şerrine ve kötülüğüne karşı Peygamberine (s.a.) güvence vermekte ve sadece kendisinden korkmasını emretmektedir; çünkü Allah, onların yapacakları kötülükleri ve verecekleri eziyetleri önlemeye yeter.

Şöyle de denilmiştir: **O halde insanlardan korkmayın, benden korkun** meâlindeki ilâhî kelâm, onların bilginlerine hitap etmektedir. Yani Tevrat'ın hükmünü kendilerine bildirmenizden dolayı **insanlardan korkmayın, benden korkun! Âyetlerimi az bir bedel karşılığında satmayın.** Bu hitap âyetteki ikinci yoruma yöneliktir.

Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin tâ kendileridir. İşte böyle, Allah'ın indirdiği hükmü inkâr eden ve onu hak görmeyen kişi kâfirdir.

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَٓا اَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْاَنْفَ
بِالْاَنْفِ وَالْاُذُنَ بِالْاُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَنْ
تَصَدَّقَ بِه۪ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ
الظَّالِمُونَ 

45. "Tevrat'ta İsrâiloğulları'na, 'Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş... ve yaralamalara da birbirine kısas vardır. Kim kısası bağışlarsa bu kendisi için bir kefâret olur. Ve her kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zâlimlerin tâ kendileridir' diye yazdık."

Bu âyetin, Benî Kureyzâ ile Benî Nadîr Yahudileri arasında öldürülen bir kişi hakkında geldiği rivayet edilmiştir. Benî Kureyzâlılar Benî Nadîr'den birini öldürdüklerinde Benî Nadîr kısastan başka bir hükme razı olmaz, buna mukabil Benî Nadîr, Benî Kureyzâ'dan birini öldürdüğünde kısası kabul etmez, diyet verirlerdi. İşte bunun üzerine **Tevrat'ta İsrâiloğulları'na, cana can... diye yazdık,** meâlindeki âyet nâzil olmuştur[280].

Tevrat'ta İsrâiloğulları'na, cana can, göze göz... diye yazdık. Cenâb-ı Hak Tevrat ehline, cana can diye kısası farz kıldığını haber vermektedir. O, "Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı"[281] buyruğuyla cana karşılık can olarak kısası bize de farz kılmıştır. Allah Teâlâ sanki şöyle demektedir: [§]Kısası onlara farz kıldığım gibi cana karşılık can olarak kısası size de farz 238
kıldım.

İnsan öldürmekten daha küçük suçların kısasına gelince, Yüce Allah'ın insan hayatına kasteden cinayetler için kısası bize farz kıldığını haber verdiği âyet-i kerîmede, daha küçük cinayetlerin kısası ile ilgili bir açıklama yapmamıştır. **Göze göz, buruna burun...** meâlindeki beyanında iki yorum vardır. Biri, cana kastetmekten daha küçük cinayetler için farz kılınan kısasın, aynen cana can kısasında olduğu gibi hükmolunacağını haber vermek anlamına gelmesidir. Görmez misin ki bu âyette devam eden kısım bazı kırâatlerde önceki kelimeye bağlı olarak mansub okunmuştur[282]. Diğer bir ihtimal de buradaki sıralamanın (ilk iki kelime hariç "أن"nin tesiri olmaksızın) bağımsız cümleler olmasıdır (yani mübteda-haber). Buna işaret eden husus da sıralamanın sonunda yer alan (فمن تصدق به) cümlesidir, bu cümlenin haber konumunda bulunması mümkün değildir; ondan sonra gelen, çünkü bu ifade olayın meydana geldiği zamanda insanları affa teşvik etmektedir; dolayısıyla bu, haber vermek değil başlangıç (mübteda) konumundadır. Görmez misin ki kırâat imamlarının çoğu[283] "en-nefse bi'n-nefs" (النفس بالنفس) terkibi hariç, -o, nasbla başlıyor- merfû okumuştur.

---

280 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 243; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 83.

281 el-Bakara, 2/178.

282 Yedi kırâat imamı, (أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ ... وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ) âyetinde sıralanan kelimeleri mansub ve merfû okumak konusunda ihtilaf etmişlerdir. İbn Kesîr, Ebû Amr ve İbn Âmir sadece "ve'l-curûha" (والجروح) kelimesi hariç diğerlerini mansub okumuşlardır. Âsım, Nâfi' ve Hamza ise hepsini mansub okumuştur. Kisâî de sadece "en-nefse bi'n-nefs" (النفس بالنفس) ve devamını mansub, bundan sonrasını merfû okumuştur (İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 244).

283 Aslında imamların çoğu nasb ile okumuştur; bir önceki dipnota bakınız.

Şuna da temas etmek gerekir ki Cenâb-ı Hak **Göze göz, buruna burun, kulağa kulak** buyurmuş, fakat el ve ayağı zikretmemiştir. Bu da iki ihtimali akla getirmektedir. Birincisi, el hakkında kısas hükmünün gereği ortadadır; binaenaleyh ona nisbetle anlaşılması daha zor olanla istidlâlde bulunmakla durum ortaya çıkar; zira göz, burun ve kulaktan faydalanan kişi ancak onun sahibidir, buna mukabil bazan birinin eli ve ayağı ile başkasının faydalanması mümkündür. İkincisi de eldeki kısasın farziyeti, **yaralamalara da kısas vardır** meâlindeki beyandan da anlaşılabilir.

Diğer kemikler için değil de sadece dişler için kısasın farz olduğunun belirtilmesine gelince, dişler açık olan organlardır, göz onları görür ve onlarda kısas uygulaması mümkün hale gelir. Gözün algılayamadığı diğer organlara gelince, böylelerinde başka bir organı zedelememek ve eti kesmek sözkonusu-
239 dur. [§]Bundan dolayı kısas, diğer kemikler için değil, sadece dişler için zikredilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu âyet, insana güzellik vermenin dışında bir faydası olmayan organlar hakkında güzelliğin yok edilmesiyle kısasın gerekli olduğuna da işaret etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak âyette burnu ve kulağı zikretmiştir, insanda burun ve kulağın olmaması sadece güzelliğin yok olması sonucunu doğurur. Dolayısıyla Allah Teâlâ, menfaatin ortadan kalkmasında olduğu gibi güzelliğin yok olması halinde de kısası gerekli kılmıştır. Buna göre bizim görüşümüz, güzelliğin yok edilmesi halinde tam diyet verilmesi gerektiğidir, tıpkı menfaatin giderilmesinde de tam diyet gerektiği gibi.

Âlimler, hür erkekler arasında göz, burun, kulak, diş ve bilerek kesici bir aletle kişinin meydana getirdiği, fakat kemik kırmaya varmayan yaralanmalarda kısas hükmünü uygulamanın farz olduğunda müttefiktir. Erkeklerle kadınlar ve hür olanlarla köleler arasında, cana can kısasından daha küçükleri için verilecek ceza konusunda ise âlimler ihtilaf etmiştir. Allah kendilerine rahmet eylesin âlimlerimiz, sözü edilen kişiler arasında kısasa gerek görmezler, sadece cana can kısasını zaruri görüp, diğerlerini ayırırlardı. Aralarındaki fark şudur: Bir grup şayet bir adamı öldürecek olursa, bu cinayete karşılık onlar da öldürülür, fakat bir grup adamın elini keserse onların eli kesilmez. Öldürme konusunda kātilin birden fazla olması sonucu değiştirmez, fakat organlar için değişir. Biz bu konuyu daha önce yeterli ölçüde anlatmıştık[284].

---

[284] bk. el-Bakara, 2/178.

Kim kısası bağışlarsa bu kendisi için bir kefâret olur. Bu beyan hakkında da farklı görüşler mevcuttur. Bazıları şöyle demiştir: Bundan maksat kan (hak) sahibi olan kişidir, şayet o bağışlarsa bu, kendi günahlarının kefâreti olur. [§]Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen hadis de bunu desteklemektedir: 240
"Bir kan davasını ve daha küçüğünü bağışlayan kişiye, bu bağışlaması kendisi için doğduğu günden bağışladığı güne kadar yaptıklarına kefâret olur"[285]. Bazıları da **Kim kısası bağışlarsa bu kendisi için bir kefâret olur** beyanını, maktûlün velisi affederse kātil için kefâret olur diye yorumlamıştır. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) görüşüdür[286]. Mücâhid'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu bağışlama yaralayan için kefâret olur, bağışlayanın ecri ise Allah'a aittir[287]. İlk yorum sanki daha uygun ve maksada daha yakın gözükmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Kısas Cezası Kul Hakkı ile İlgilidir]

Kim kısası bağışlarsa bu kendisi için bir kefâret olur, meâlindeki ilâhî buyruk ile "Her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa..."[288] meâlindeki âyet, kısasın özellikle kulların tasarrufuna verildiğini göstermektedir, çünkü Cenâb-ı Hak, bu âyetlerde insanı bağışlamaya ve kısası terk etmeye teşvik etmiştir. Kısas, Allah hakkı olarak konulan had cezaları gibi değildir, çünkü Yüce Allah had cezalarında bağışlamaktan ve Allah rızası için vazgeçmekten söz etmemekte, buna mukabil kısasta ve yaralamalarda bunu dile getirmektedir. Bu durum, kısasın kul için konulduğunu gösterir, dolayısıyla kısastan vazgeçme yetkisi de ona aittir. Allah hakkı olarak konulan diğer had cezalarını iptal etmeye ise hiç kimsenin hakkı yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve her kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zâlimlerin tâ kendileridir. Bu ilâhî beyan, Allah'ın indirdikleriyle hükmetmeyi inkâr yoluyla terk eden içindir, böylesi zikredildiği şekilde kâfirdir[289].

---

285 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 262; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 92.

286 İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu bağışlama yaralayan için kefâret olur, bağışlayanın ecri ise Allah'a aittir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 261; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 93).

287 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 261; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 93-94.

288 "Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın. Ancak her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa artık ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti ona güzellikle ödemelidir" (el-Bakara, 2/178).

289 Müellif bu âyeti biraz sonra, 47. âyetin tefsirinde detaylı bir şekilde anlatacaktır.

وَقَفَّيْنَا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ
التَّوْرٰيةِ وَاٰتَيْنَاهُ الْاِنْجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌ وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ
مِنَ التَّوْرٰيةِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ ﴿٤٦﴾

46. "Ardından o peygamberlerin yolu üzere, kendinden önce gelmiş olan Tevrat'ı tasdik edici olarak Meryem oğlu Îsâ'yı gönderdik. Ona da içinde hidâyet ve nur bulunan, kendinden önce gelmiş olan Tevrat'ı tasdik edici, takvâ sahipleri için bir yol gösterici ve bir öğüt olarak İncil'i verdik."

Ardından o peygamberlerin yolu üzere Meryem oğlu Îsâ'yı gönderdik. Buradaki "kaffeynâ" (قفّينا) kelimesi, "peygamberlerin yoluna tâbi kıldık" demektir, kelimenin aslı ense anlamına gelen "kafâ" kelimesinden gelmektedir.

231 [§] **Ardından onların yolu üzere gönderdik.** Bu beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Biri o peygamberlerin yolu üzerine, diğeri de Allah'ın kendilerine Tevrat'ı indirdiği kişilerin yolu üzerine.

Kendinden önce gelmiş olan Tevrat'ı tasdik edici olarak. Burada Cenâb-ı Hak Îsâ'nın daha önce gelmiş bulunan Tevrat'ı tasdik ettiğini haber vermektedir. Bu ifade, bütün peygamberlerin birbirlerini, kendilerinden önce veya sonra gelen bütün ilâhî kitapları tasdik ettiklerine işaret etmektedir.

Ona da içinde hidâyet ve nur bulunan İncil'i verdik. Yani ona uyanı dalâletten hidâyete götüren, onunla aydınlanmak isteyeni de körlükten nura çıkaran İncil'i. **Kendinden önce gelmiş olan Tevrat'ı tasdik edici olarak,** aralarında ne kadar zaman geçerse geçsin bütün ilâhî kitapların birbirini tasdik ettiğine ve onların hepsinin de aynı varlık tarafından indirildiğine işaret etmektedir. Cenâb-ı Hak, zâlimlerin söylediklerinden çok, pek çok yücedir.

Takvâ sahipleri için bir öğüt olarak. Muhtemelen "müminler için bir öğüt" anlamındadır, çünkü ondan ancak mümin olan öğüt alır, mümin olmayan almaz. **Takvâ sahipleri için bir öğüt olarak.** Yani her türlü günahtan sakınanlar için bir öğüt olarak.

وَلْيَحْكُمْ اَهْلُ الْاِنْجِيلِ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فِيهِ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَٓا
اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٤٧﴾

47. "İncil'e tâbi olanlar da Allah'ın onda indirdiği hükümlerle hükmetsinler. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar fâsıkların kendileridir."

Cenâb-ı Hak bir yerde "Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin tâ kendileridir"[290] buyurmuş, [§]başka bir yerde "Zâlimlerin tâ 233
kendileridir"[291] demiş, burada da **Fâsıkların kendileridir** demektedir. Bunların hepsinin aynı anlama gelmiş olması mümkündür: İnkâr etmek ve önemsememek Allah'ın indirdikleriyle hükmetmeyenler kâfirdirler, zâlimdirler, fâsıktırlar. Allah'ın burada belirttiği inkârın (küfür), O'nun indirdiğiyle hüküm vermeyi terk edenler anlamına da gelebilir, gerçekten bu terk ediş inkâr sebebiyle ise. O'nun bu âyetlerde belirttiği zulüm ve fısk kavramları müslümanlar hakkındadır. Çünkü Allah Teâlâ "Tevrat'ta İsrâiloğulları'na, cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş... birbirine kısas vardır" buyurmuş, sonra "Kim kısası bağışlarsa bu kendisi için bir kefâret olur" demiş, daha sonra da "Her kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zâlimlerin tâ kendileridir"[292] buyurmuştur; yani onlar inkâren değil kendi arzularına uyarak Allah'ın indirdikleriyle hükmetmeyi terk etmişlerdir, buyurmuştur. Onlar kendilerine zulmetmişlerdir, çünkü zulüm bir şeyi ait olmadığı yere koymaktır. Fısk ise Allah'ın emri dışına çıkmaktır, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "O, Rabbinin emrinden dışarı çıktı"[293] buyurmuştur. Şunu da belirtmek gerekir ki bu işin cehaletle yapılması ile bilerek yapılması aynı şeydir; çünkü kişi, Allah'ın indirdikleriyle hükmetmediğinde, onu ait olmadığı yere koymuş olmakta ve Rabbinin emrinden dışarı çıkmaktadır. Ne var ki onun için "zâlimdir, fâsıktır" denilmesi söz olarak çirkindir, çünkü kişi onu ancak câhilliğinden yapmıştır. Dolayısıyla onun yaptığı iş zulümdür ve fısktır denilmesi uygundur. Kendisi hakkında bu sözün kullanılması ise belirttiğimiz gibi çirkin bir şeydir.

İncil'e tâbi olanlar da Allah'ın onda indirdiği hükümlerle hükmetsinler. Bunun hangi hüküm olduğunu zikretmiştik[294]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

290 el-Mâide, 5/44.

291 el-Mâide, 5/45.

292 el-Mâide, 5/45.

293 el-Kehf, 18/50.

294 Yani biraz önce "Allah'ın indirdiğiyle hükmetmeyen kimse kâfir veya zâlim ve fâsıktır" şeklindeki söz.

وَاَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ
وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَهُمْ
عَمَّا جَٓاءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا وَلَوْ شَٓاءَ
اللّٰهُ لَجَعَلَكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً وَلٰكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فٖي مَٓا اٰتٰيكُمْ فَاسْتَبِقُوا
الْخَيْرَاتِ اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَمٖيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فٖيهِ
تَخْتَلِفُونَ ﴿٤٨﴾

48. "(Resûlü'm!) ***Sana da kendisinden önceki kitapları tasdik edici ve onları koruyucu olarak bu kitabı hak ile indirdik. Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet. Sana gelen bu gerçeği bırakıp da onların isteklerine uyma. Her birinize bir şerîat ve bir yol yöntem verdik. Allah dileseydi sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat size verdikleriyle sizi denemek istedi. Öyleyse hayırlı işlerde birbirinizle yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Allah size hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri haber verecektir."***

(Resûlü'm!) Sana da bu kitabı hak ile indirdik. Buradaki **hak ile** beyanından maksadın ne olduğunu daha önce muhtelif yerlerde belirtmiştik[295].

233 [§]**Kendisinden önceki kitapları tasdik edici olarak.** Bu beyanı da zikretmiştik[296].

Ve onları koruyucu olarak. Bu beyana İbn Abbâs'ın (r.a.) "onun üzerinde güvenilen bir koruyucu olarak" mânasını verdiği rivayet edilmiştir[297]. Kisâî, müheymin kelimesine şahit anlamını vermiştir. Bir şeyi koruyan anlamı da verilmiştir. İnsan bir şeyi koruduğu ve muhafaza ettiğinde "heymene fulanun alâ haze'l-emr" (هَيْمَنَ فلان على هذا الأمر), yani "falanca bu işi kontrolü altına aldı" denilir, dolayısıyla o müheymin olur. Hasan-ı Basrî şöyle demiş: "muheyminen aleyhi" (مُهَيْمِنًا عَلَيْهِ), sözkonusu kitapları tasdik eden ve onlara güvenen, demek-

---

295 Meselâ bk. el-Bakara, 2/119.

296 Meselâ bk. el-Mâide, 5/46.

297 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 266; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 95.

tir[298]. İbn Kuteybe, ona güvenen demiş[299], Ebû Avsece de "onu hükmü altına aldı" anlamını vermiştir. Kelimeye tefsir eden, açıklayan anlamı da verilmiştir. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle demiş: Bu kelime onların kitaplarından alınmıştır, arapçalaştırılmıştır, Arap dilinden alınmış değildir[300]. Bu âyette Resûlullah'ın nübüvvetinin ispatı vardır. Bunun yorumu da şöyledir: O, diğer kitaplara şahitti, koruyucusu ve insanların değiştirip tahrif ettikleri müstesnâ onların Allah'tan geldiğini tasdik edicisidir; tâ ki değiştirilmiş ve tahrif edilmiş olan ile değiştirilmeyen ve tahrif edilmeyeni birbirinden ayırmış olsun. "müheyminen aleyhi" (مُهَيْمِنًا عَلَيْهِ), terkibi İbn Abbâs'a göre Kur'ân'ın bütün kitaplara şahit olması anlamındadır[301].

Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet. Sana gelen bu gerçeği bırakıp da onların isteklerine uyma. Burada yer alan **aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet** meâlindeki cümlenin, üzerinden evlilik geçmiş kimse zina ettiği takdirde recm cezasına hükmet anlamına da gelmesi muhtemeldir. Nitekim nakledildiğine göre Ehl-i Kitap'tan zina eden bir erkek ve kadın hakkında hüküm vermesi için Resûlullah'a (s.a.) başvurmuş ve kendi kitaplarında recim hükmü bulunduğu halde ondan celde (sopa) cezasını uygulamasını istemişler[302]. **Onların isteklerine uyma!** Onlar "Eğer size şu verilirse hemen alın, [§] 244
eğer o verilmezse uzak durun"[303] demişlerdi. Yahut şöyle denilir: **Aralarında Allah'ın indirdiği** ölüm cezası **ile hükmet.** Çünkü bazı rivayetlerde zikredildiğine göre Benî Kureyzâ kabilesi kendilerini Benî Nadîr kabilesinden daha üstün görürdü; dolayısıyla onlardan birini öldürdüklerinde kısası kabul etmez diyet ödüyorlardı; Benî Nadîr kendilerinden birini öldürdüğünde kısastan başka bir cezayı kabul etmezlerdi[304]. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak **Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet** meâlindeki âyeti indirmiştir ki ondan maksat ölüm cezasıdır. **Onların isteklerine uyma!** Yani kısası terk edip diyet ödeme isteklerine uyma! *Bu sosyal hadisenin nasıl oluştuğunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hakk'ın ona yüklediği mânalara vâkıf olduktan sonra, bu olayın nasıl cereyan ettiğini ve olayın mahiyetini bilmeye ihtiyacımız yoktur.

---

298 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 267.

299 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 144.

300 İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "همن" md.

301 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 267; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 95.

302 Müslim, "Hudûd", 28; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 25; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 232-233; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 75-78.

303 el-Mâide, 5/41.

304 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 243; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 83.

Her birinize bir şerîat ve bir yol yöntem verdik. Şayet şöyle bir soru sorulursa: Allah Teâlâ herkes için bir şerîat ve bir yol yöntem belirlediği halde, Hz. Peygamber'i (s.a.) onların isteklerine uymaktan nasıl engellemektedir? Onların istedikleri şeyin bazan kendileri için bir şerîat olması mümkündür.

Buna şu cevap verilir: Onların isteklerine uymanın yasaklanmasının sebebi muhtemelen şudur: Onların uygulanmasını istedikleri şerîatın hükmü neshedilmiş olabilir, ne var ki kendileri ona alışmışlardır. Alışkanlık haline gelen bir hükme göre amel etmek kolaydır, onlar işte bunu istiyorlardı. Yahut neshedilen hüküm daha hafifti, onlar onu istiyorlardı. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, peygamberini onların isteklerine uymayı yasaklamıştır, çünkü o neshedilmişti,
245 [§]neshedilen bir hükümle amel etmek ise haramdır. Bir de şu var: Onlar, bazan meşrû kılınan, bazan da meşru kılınmayanla amel etmeyi arzu ediyorlardı. Allah Teâlâ da şerîatta belirlenmeyen isteklerine uymayı yasaklamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Her birinize bir şerîat ve bir yol yöntem verdik. Bir şerîatin başka bir şerîatle neshedilmesi, hikmetin dışına çıkan bir şey olmayıp, nesih örfünün gereğidir; çünkü nesih, hükmün sona erme vaktinin beyan edilmesidir, Yahudilerin anladığı gibi sonradan aklına gelme ve kararından dönme anlamına gelmez. Lütuf ve kerem sahibi olan Allah'a hamdolsun ki, bu konuda daha önce ikna edici açıklamalar yapmıştık[305].

"Şir'at" (الشرعة) kelimesi hakkında İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Şir'at, yol demektir[306]. Şerîat kelimesinin çoğulu şerâi' gelir, buradan hareketle İslâm dininin hükümlerine "şerâi'u'l-İslâm" (شرائع الإسلام) denilmiştir. Girilip gizlenen her şey ve her kural şerîattir. Yine O, "minhâc" (منهاج) da sünnet veya kanun anlamına gelir demiştir[307]. Şerîatin sünnet, minhâcın yol anlamına geldiği de söylenmiştir; yani herkese açık ve seçik olan yol, ancak inatçı ve kibirli kişi müstesnâ, öylesi kibir ve gururundan dolayı bu yola girmez. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak, insanların yürüyecekleri geniş ve açık yolu göstermeden kendilerini şaşkınlık içinde bırakmamış; aksine inatçılığa sapmadıkları takdirde kendilerine görünecek yolu göstermiştir, tâ ki ileri sürecekleri mazeretleri ve -gerçekliği olmasa bile- tartışma yapacakları karşı delilleri bulunmasın. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

---

305 bk. el-Bakara, 2/106.

306 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 271; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 96. "Şir'aten ve minhâcen" (شرعة و منهاجا) beyanını İbn Abbâs'ın (r.a.), sünnet ve yol diye açıkladığı çeşitli rivayetlerle nakledilmiştir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 271).

307 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 271; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 96.

[§]**Allah dileseydi sizi tek bir ümmet yapardı.** Bu ilâhî beyan hakkında 236
farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denilmiştir ki **Allah dileseydi sizi,** başka bir şerîat tarafından neshedilmeyen tek bir şerîate **bağlardı,** ama O, imtihan etmek için bir şerîati başka bir şerîatle neshetmiştir. Yüce Allah'ın dilediği şekilde ve çeşitli yollarla kullarını imtihan etme hakkına sahiptir. Şöyle de denilmiştir: **Allah dileseydi sizi tek bir ümmet yapardı,** yani hepinizi tek bir dine, İslâm dinine bağlardı, kimseyi kâfir ve müşrik yapmazdı. Ne var ki O, sizin tercihinize ve seçtiklerinize göre muhtelif dinlerle sizleri imtihan etmektedir. Bu âyet-i kerîmede yer alan "meşîet" kavramına gelince, Mûtezile mensupları bu ilâhî meşietin cebir yaptırımlı bir fiil olduğunu söylemiştir. Bizim âlimlerimiz ise ihtiyârî olduğu kanaatini belirtmişlerdir Bu konuyu daha önce muhtelif yerlerde anlatmıştık[308].

Hayırlı işlerde birbirinizle yarışın. Şöyle denilmiştir: Ey Muhammed ümmeti, hayırlarda diğer bütün ümmetlerle yarışın! Başka bir yorum da şöyledir: **Hayırlı işlerde birbirinizle yarışın.** Yani bağışlanmayı gerektiren şeyler için yarışın. Nitekim Cenâb-ı Hak "Rabbinizin bağışlamasına erişebilmek için yarışın"[309] buyurmaktadır. **Hayırlı işlerde birbirinizle yarışın,** beyanının aslı, "hayırlı işler yapın" demektir; "Güzel işler yapın!"[310] meâlindeki ilâhî beyanda olduğu gibi.

وَاَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ اَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ اِلَيْكَ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمْ اَنَّمَا يُر۪يدُ اللّٰهُ اَنْ يُص۪يبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ وَاِنَّ كَث۪يرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ 

49. "Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet, onların arzularına uyma, Allah'ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni saptırmamaları için onlardan sakın (diye onu indirdik). ***Eğer yüz çevirirlerse bil ki Allah,*** (öyle istedikleri, bunu hak ettikleri için) ***onların bazı günahları sebebiyle başlarına bir belâ getirmek istiyordur. İnsanların birçoğu gerçekten Allah'ın yolundan çıkmışlardır."***

---

308 Meselâ bk. el-Bakara, 2/253.

309 el-Hadîd, 57/21.

310 el-Muminûn, 23/51.

Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet, onların arzularına uyma! Cenâb-ı Hak, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, onların arzularına uymayacağını bilmesine rağmen yine de onlara uymaktan kendisini men etmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi ısmet sıfatı yasak koymaya engel değildir, aksine onu destekleme anlamına gelir. Bu konuyu daha önce açıklamıştık[311].
245 Bu âyette konulan yasağın başkalarına yönelik olması ihtimali de vardır, [§] buna göre buradaki yasakla muhatap olan şahsın (Hz. Peygamber) dışında kalan birileri kastedilmiş bulunur. Daha önce de temas ettiğimiz üzere kralların adetlerinden biri de şudur: Onlar halka hitap etmek istediklerinde, kendilerince en büyük, değeri en yüce ve konumu en üstün olana hitap ederler, bu âyetin de bu konumda olması mümkündür.

Onların arzularına uyma! Yani değiştirdikleri ve tebdil ettikleri şeyler konularında. Âyetin bu anlama gelmesi muhtemeldir. Ancak şu anlama gelme ihtimali de bulunmaktadır: **Onların arzularına uyma** cümlesi, Benî Nadîr kabilesi, kendilerini Benî Kureyzâ'dan üstün gördüklerinden, senden recim yerine celde cezasını, kısas yerine de diyeti istemelerine uyma anlamına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni saptırmamaları için onlardan sakın. Buradaki "en yeftinûke" (أن يفتنوك), "seni döndürmesinler" anlamına gelir; Allah'ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni döndürmesinler. Fitne imtihan demektir, bu kelime çeşitli anlamlara gelir, daha önce bunları açıklamıştık[312].

Eğer yüz çevirirlerse bil ki Allah, (öyle istedikleri, bunu hak ettikleri için) onların bazı günahları sebebiyle başlarına bir belâ getirmek istiyordur. Buradaki **eğer yüz çevirirlerse** meâlindeki ifade, Allah'ın indirdikleriyle verdiğin hükümden yüz çevirirlerse demektir. **Allah, onların bazı günahları sebebiyle başlarına bir belâ getirmek istiyordur.** Bazıları şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak onlara, bütün günahları yüzünden değil, **bazı günahları sebebiyle** azap edecektir. Diğerleri de şöyle demiştir: Dünyadaki azap, bütün günahların değil bazı günahların azabıdır, çünkü sürekli değildir. Âhiretteki azap ise onların bütün günahları yüzünden uğrayacakları bir azaptır, zira âhiret azabı daimîdir, bütün günahların azabıdır. Dünya azabı ise fânidir, ancak bir kısım günahların azabıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[311] bk. en-Nisâ, 4/105.

[312] Meselâ bk. el-Bakara, 2/193.

أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٥٠﴾

50. "Yoksa Câhiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Gerçeği kesin olarak bilip kabul eden kimseler için Allah'tan daha güzel hüküm sahibi kim olabilir?"

Yoksa Câhiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Bazıları şöyle demiştir: Bu âyet, "Eğer size şu verilirse hemen alın, eğer o verilmezse uzak durun,
derler"[313] meâlindeki âyetin bağlantısıdır. [§]Buna karşı Cenâb-ı Hak **Yoksa** 236
Câhiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? buyurmuştur. Bazıları da şöyle yorumlamıştır: Burada İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ya Muhammed! Onlar senin huzurunda Kur'ân'da Câhiliye hükmünü mü arıyorlar? Bununla Allah Teâlâ Benî Nadîr kabilesini kastetmiştir[314].

Allah'tan daha güzel hüküm sahibi kim olabilir? Yani Allah'tan daha güzel hüküm verecek kimse yoktur. Zaten onlar, Allah hüküm verdiği zaman adaletle hüküm verdiğini kabul ediyorlardı.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارٰى أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ إِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٥١﴾

313 el-Mâide, 5/41.

314 İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: O dönemde Kurayza ve Nadîr kabileleri vardı. Nadîr Kureyzâ'dan daha üstün kabul edilirdi. Nadîr kabilesinden biri Kureyzâ'dan birini öldürdüğünde, diyet olarak yüz vesak hurma verirlerdi. Ama Kureyzâ kabilesinden biri Nadîr'den birini öldürecek olsa kısas edilirdi. Resûlullah (s.a.) peygamber olarak gönderilince Nadîr kabilesinden biri Kurayza'dan birini öldürmüştür. Benî Nadîr "kâtili verin öldürelim" deyince Kurayza'dan Muhammed aramızda hakem olsun, diyerek yanına gittiler. Bunun üzerine "Eğer hüküm verirsen aralarında adaletle hükmet" (el-Mâide, 5/41) meâlindeki âyet geldi. Adalet, cana can kısastır. Bunun üzerine "Yoksa Câhiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar?" meâlindeki âyet nâzil olmuştur (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 243; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 83).

51. "Ey iman edenler! Yahudileri ve hıristiyanları velî edinmeyin. Onlar birbirlerinin velîleridir. Sizden kim onları dost edinirse şüphesiz o da onlardandır. Allah zâlimler topluluğunu hidâyete erdirmez."

Ey iman edenler! Yahudileri ve hıristiyanları velî edinmeyin. Onlar birbirlerinin velîleridir. Buradaki **onları velî edinmeyin** meâlindeki beyan farklı şekillerde yorumlanabilir. [Birincisi], onları dinde velî edinmeyin, yani onların dinlerine uymayın, çünkü siz onların dinlerini benimsediğinizde dostları olursunuz. [İkincisi], yardım etmek ve destek olmak konusunda **onları velî edinmeyin** anlamına da gelebilir, çünkü onlar yardım ve destek konusunda onları dost edinirse onlar gibi olurlar. Müminler, yahudi ve hıristiyanları müslümanlara karşı yardım eder ve kâfirleri desteklerlerse kâfir olurlar. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin"[315]. Yüce Allah müslümanlara, sırlarını ve gizli hayatlarını onlara emanet etmeyi yasaklamaktadır. Açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Üçüncüsü, **Yahudileri ve hıristiyanları velî edinmeyin,** yani kazanç yer-
249 lerinde ve dünya hayatında. Çünkü müminler böyle yaptıkları takdirde, [§] onlara meyletmeleri ve kendi fikirlerinden vazgeçmeleri sözkonusudur. Bu da onları günaha düşüren ve şehâdetlerini yaralayan hususlardan biri olur. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede belirtilen yasak, kaydettiğimiz bu üç ihtimali de kapsamaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu âyet, mezhepleri, inanç ve tutumları farklı olsa da bütün küfür ehlinin tek millet konumunda bulunduğuna da işaret etmektedir. Olması gereken, onların birbirlerine vâris olmalarıdır. **Birbirlerinin velîleridir** buyurmuştur. Nitekim müslümanlar da, aralarındaki mezhep farklılığına rağmen birbirlerine vâris olur. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak "Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velîleridir"[316] buyurmuştur. Fakat bu, Resûlullah'ın (s.a.) buyurmuş olduğu "İki farklı din mensubu birbirine vâris olmaz"[317] hükmüne girmez, çünkü bütün kâfirlerin tek millet olduğuna âyet-i kerîme işaret etmektedir. Hz. Peygamber (s.a.) "İki farklı din mensubu birbirine vâris olmaz" buyurduğundan, ne onlar bir müslümana, ne de müslüman onlardan birine vâris olur. İslâm bir millettir, hakkın milleti; küfür de bir millettir, bâtılın milletidir; dolayısıyla biz onlara, onlar da bize mirasçı olamaz. "Biz Ehl-i Kitab'a, onlar da bize mirasçı olamaz; ancak bir insanın kölesine veya câriyesine mirasçı ol-

---

315 Âl-i İmrân, 3/118.

316 et-Tevbe, 9/71.

317 Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 10; Tirmizî, "Ferâiz", 16.

ması müstesnâdır; onların kadınları bize helâldir, ama bizim kadınlarımız onlara helâl değildir"[318]. Kişinin köle veya cariyesinin varisi olduğu gibi görünen şey gerçek bir miras değildir; o, ölümünden önce sahip olduğu bir mülktür, ölümünden sonra da öyledir. Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet
edilmiştir: [§]"Müslüman kâfire, kâfir de müslümana vâris olmaz"[319]. 230

Sizden kim onları dost edinirse şüphesiz o da onlardandır. Bu ilâhî beyan yukarıda söylediğimiz dinde onlara dost olmak, ayrıca yardım ve destek vermek anlamında dost olmak anlamlarına gelebilir; onlar bunu yaptıkları takdirde dünya ve âhiret hükmü itibariyle onlardan olurlar. Yahut da kazanç yerlerinde ve dünya hayatında dost olmaları anlamına gelir, bu durumda da dünya hükmü itibariyle onlardan olurlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şayet şöyle bir soru sorulursa: Müslüman, irtidat eden birine mirasçı olamaz mı? Cenâb-ı Hak, **Sizden kim onları dost edinirse şüphesiz o da onlardandır** buyurmuş; müslümanlardan onları dost edinen kimsenin onlardan sayılacağını haber vermiştir. Biz Yahudilere ve hıristiyanlara vâris olamadığımıza göre, müslümanken onlardan sayılan biri nasıl vâris olur?

Buna şu cevap verilir: **O da onlardandır** meâlindeki beyan, hükümde ve haklarda değil, dinde ve küfürde onlardan sayılır anlamına gelir; çünkü müslümanlıktan hıristiyanlığa geçen kimse yeni dininin milletinden sayılmaz, bir toplumdan sayılmak onun insanlarıyla yaşamakla olur. Görmez misin ki mürted, kendi akrabası olsa bile hıristiyana vâris olamaz. Şayet hıristiyanlık onun milleti olsaydı hıristiyanlar kendisine vâris olurdu. Fakat realitede hıristiyanlar ona vâris olamadığına göre, demek ki sözü edilen kişi onların milletinden değildir; miras konusunda onun hükmü, eninde sonunda kendilerine dönmeye mecbur olduğu kendi milletidir. Allah hepsinden razı olsun sahâbîlerden bu konuda rivayetler gelmiştir. Rivayet edildiğine göre Hz. Ali'ye (r.a.) İslâm'dan dönen bir adam getirilmişti, Hz. Ali ona tekrar Müslüman olmayı teklif etti, fakat adam kabul etmedi. Bunun üzerine boynunu vurdu ve mirasını müslüman olan vârislerine verdi[320]. Abdullah b. Mesûd'dan (r.a.) da benzeri rivayet edilmiştir[321], Zeyd b. Sâbit'ten (r.a.) de.

[§]**Allah zâlimler topluluğunu hidâyete erdirmez.** Bu cümleyi daha 231
önce açıklamıştık[322].

---

318 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VIII, 374; Dârekutnî, *es-Sünen*, IV, 75.

319 Buhârî, "Ferâiz", 26; Müslim, "Ferâiz", 1.

320 Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, I, 123; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 279.

321 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VI, 105; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 279.

322 bk. el-Bakara, 2/258 ve Âl-i İmrân, 3/86.

فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَى
أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ
فَيُصْبِحُوا عَلَى مَا أَسَرُّوا فِي أَنْفُسِهِمْ نَادِمِينَ ﴿٥٢﴾

52. "Kalplerinde hastalık bulunanların 'Başımıza bir felâketin gelmesinden korkuyoruz' diyerek onların dostluklarını kazanmaya çalıştıklarını görürsün. Belki de Allah müminlere katından bir fetih veya başka bir başarı getirir de onlar içlerinde gizledikleri şeyden dolayı pişman olurlar."

[Münâfıklar]

Kalplerinde hastalık bulunanlar, bunlar münâfıklardır. "Yoksa kalplerinde çürüklük bulunanlar... Kuşkusuz konuşma tarzlarından sen onları bileceksin"[323] meâlindeki iki âyet-i kerîmede de olduğu gibi bu, münâfıkların niteliğidir. **Başımıza bir felâketin gelmesinden korkuyoruz, diyerek onların dostluklarını kazanmaya çalışırlar.** Müslümanlardan korktukları için onların yanında görünmeye çalışıyor, gizliden gizliye de kâfirlerle beraber oluyorlardı. Çünkü onlar daima kuşku ve endişe içinde bulunup herhangi bir dine de bağlı değillerdi; nerede bolluk ve güvenlik görürlerse onların yanına koşarlardı. Muhammed aleyhisselâmın durumunun nereye varacağından da kuşku duyuyorlardı. **Başımıza bir felâketin gelmesinden korkuyoruz** diyorlardı; belki de Muhammed başarılı olamayacak, davasını da başarıya ulaştırmayacaktı. Bu sebeplerden dolayı küfürle beraber olma niyetini içlerinde saklıyor, İslâm'a ve müslümanlara karşı hilekârlık yapıyor fakat müminlerle beraber imiş gibi görünüyorlardı, çünkü Resûlullah (s.a.) müminlere destek ve zafer vâdediyordu; ama bu durum onlarca gerçekleşemedi. Onlar Cenâb-ı Hakk'ın "Arada bocalayıp duruyorlar; ne onlara, ne bunlara!"[324] meâlindeki âyetinde buyurduğu bir haldeydi. Zaferi ve galibiyeti gözetliyorlardı, bu sebeple zafer ve galibiyet ibresi nereye dönmüşse o tarafa gidiyorlardı. Şayet zafer müminlerde ise "Sizinle be-

---

323 "Yoksa kalplerinde çürüklük bulunanlar, içlerindeki kini Allah'ın asla açığa çıkarmayacağını mı hesapladılar? İstersek şüphesiz onları sana gösteririz de yüzlerindeki işaretlerden kendilerini tanırsın. Kuşkusuz konuşma tarzlarından sen onları bileceksin. Allah bütün yaptıklarınızı bilir" (Muhammed, 47/29-30).

324 en-Nisâ, 4/143.

raber değil miydik?" derler. Kâfirler kazançlı çıkarsa "Üzerinize kol kanat gerip müminlerden sizi korumadık mı?" derlerdi[325].

Belki de Allah müminlere katından bir fetih getirir. Yani Muhammed
aleyhisselâma yardım ederek onun kazanmasını, [§]düşmanlarına galip gel- 257
mesini, beldeleri ve şehirleri fethetmesini ve dininin, yani İslâmiyetin üstün gelmesini sağlar. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştu: "İki aylık mesafeden düşmana korku salmakla bana yardım edildi"[326]. Bütün beldeler ona açılmıştı.

Veya başka bir başarı getirir. Şöyle denilmiştir: Bundan maksat, dünyada o kâfirlerin azaba uğraması ve helâk edilmesidir. **Onlar içlerinde gizledikleri şeyden dolayı pişman olurlar,** yani azabı ve helâki gördüklerinde pişman olurlar. Yahut onların dünyada içlerinde kâfirlere dostluk ve müminlere düşmanlık besleme duygusuna karşılık âhirette azap gördüklerinde pişman olacaklar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Başımıza bir felâketin gelmesinden korkuyoruz, diyorlar; bu ilâhî beyanda Muhammed aleyhisselâmın nübüvvetinin ispatına yönelik delil vardır, çünkü onların **Başımıza bir felâketin gelmesinden korkuyoruz** sözünü müslümanların duyacakları bir şekilde söylemiş olmaları ihtimali yoktur. Bu, Hz. Peygamber'in ilgili sözü Cenâb-ı Hak vasıtasıyla öğrenmiş olduğunu gösterir; ayrıca yardım ve zafer vâdini haber vermesi, ardından vâdine ve verdiği habere uygun neticenin ortaya çıkması da aynı şeyi teyit eder ve bu haberin Allah'tan geldiğini gösterir.

وَيَقُولُ الَّذِينَ اٰمَنُٓوا اَهٰٓؤُلَٓاءِ الَّذِينَ اَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ
اِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فَاَصْبَحُوا خَاسِرِينَ 

53. "İman edenler de 'Sizinle beraber olduklarına dair bütün güçleriyle Allah'a yemin edenler bunlar mıydı?' derler. Onların bütün yaptıkları boşa gitmiş, sonuçta hüsrana uğramışlardır."

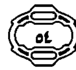
---

325 "Sizi gözetleyip duranlar; eğer size Allah'tan bir zafer nasip olursa, 'Sizinle beraber değil miydik?' derler. Kâfirler kazançlı çıkarsa (bu defa onlara) 'Üzerinize kol kanat gerip müminlerden sizi korumadık mı?' derler" (en-Nisâ, 4/141).

326 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XI, 61, 64. Ancak meşhur olan rivayet "... bir aylık mesafeden" şeklindedir (Buhârî, "Teyemmüm", 1; Müslim, "Mesâcid", 3).

İman edenler de şöyle derler. Münâfıkların nifak hali ortaya çıkıp kendileri öldürülüp rezil olunca müminler birbirleriyle konuşurlar. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "(Münâfıklar) Allah'ın rahmetinden uzaklaşmış olarak nerede bulunsalar yakalanıp öldürülecekler"[327]. İşte o zaman müminler şöyle demiştir: **Sizinle beraber olduklarına dair bütün güçleriyle Allah'a yemin edenler bunlar mıydı?** Halbuki onlar daha önce Allah adına
253 yemin ederek müminlerin yanında olduklarını söylüyor, [§]fakat içlerinde bunun aksini, yani müminlere düşmanlığı ve kâfirlere dostluğu saklıyorlardı. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Söylemediklerine dair Allah adına yemin ediyorlar"[328]; "Kendilerinden hoşnut olasınız diye size yemin ederler"[329] ve benzeri beyanlar. İşte **Sizinle beraber olduklarına dair bütün güçleriyle Allah'a yemin edenler bunlar mıydı?** meâlindeki âyetin anlamı budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onların bütün yaptıkları boşa gitmiş, sonuçta hüsrana uğramışlardır. Yani içlerinde gizledikleri niyetlerinden önce yaptıkları şeyler ile gizledikten sonra yaptıkları şeylerin hepsi boşa gitmiştir (ihbât). Rezil rüsvay olduktan sonra da hüsrana uğramışlardır. Çünkü o rezilliğe düşmeden ve nifakları ortaya çıkmadan önce elde ettikleri bütün menfaatleri yok olup gitti. **Bütün yaptıkları boşa gitti,** insanlara gösteriş olsun diye açıktan yaptıkları şeyler boşa gitmiştir. **Hüsrana uğramışlardır,** âhirette hüsrana uğrayanlardan olacaklardır. Çünkü onlar yaptıkları şeylerden ne dünyada ve ne de âhirette fayda görmüşlerdir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ د۪ينِه۪ فَسَوْفَ يَأْتِي اللّٰهُ
بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُٓ اَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِن۪ينَ اَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِر۪ينَ
يُجَاهِدُونَ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَٓائِمٍ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ
يُؤْت۪يهِ مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَل۪يمٌ 

---

327 el-Ahzâb, 33/61.

328 "Söylemediklerine dair Allah adına yemin ediyorlar. Oysa inkârcılık içeren sözü söylemişler, müslüman olduklarını beyan ettikten sonra inkârcılığa sapmışlar" (et-Tevbe, 9/74).

329 et-Tevbe, 9/96.

54. "Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar; Allah yolunda cihad ederler ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar. İşte bu Allah'ın dilediğine verdiği bir lütfudur. Allah'ın lütfu geniştir; O, her şeyi bilendir."

Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse. Her ne kadar burada münferit olarak sadece tek kişiden söz ediliyorsa da, çoğul mânası kastedilmiştir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak bunun hemen arkasından **Allah bir kavim getirecektir** buyurmaktadır. Bu, âyetten kastedilenin cemaat ve çoğunluk olduğunu gösterir. Çünkü bir veya iki kişi İslâm'dan dönecek olsa yakalanır, hapise atılır ve tekrar İslâm'a dönmeyi kabul etmezse öldürülür. Ama bir topluluk İslâm'dan dönecek olsa, onlarla savaşmak gerekir, tıpkı Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) ridde ehli'ne (ehlü'r-ridde) karşı savaş açtığı gibi.

[Hz. Ebû Bekir'in Halifeliği]

[§] Âyet-i kerîmede, Ebû Bekir es-Sıddîk'ın (r.a.) halifeliğine yönelik işaret vardır; çünkü Resûlullah'tan (s.a.) sonra Araplar İslâmiyetten döndüklerinde onlarla Hz. Ebû Bekir (r.a.) savaşmıştı. O ve onun yanında savaşa katılanlar, Allah'ı seven ve Allah'ın da kendilerini sevdiği kimselerden olmuştur. Hasan-ı Basrî'nin (r.a.), **Allah başka bir kavim getirir** meâlindeki cümle hakkında şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah'a yemin ederim ki onlar Ebû Bekir ve arkadaşlarıdır, Allah hepsinden razı olsun[330]. "Arkada kalan bu Arap kabilelerine de ki: Yakında çetin güç sahibi bir topluluğa karşı çağrılacaksınız; ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar. Bu çağrıya uyarsanız Allah size güzel bir karşılık verecek"[331] meâlindeki âyet-i kerîme de Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) halifeliğine işaret etmektedir, çünkü ashâb-ı kirâmı irtidat edenlerle savaşmaya o davet etmişti. 233

Şayet şöyle bir itiraz yapılırsa: Onları buna davet edenin Hz. Peygamber (s.a.) olması da mümkündür.

Buna şu cevap verilir: Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "De ki: Bundan böyle benimle asla sefere çıkmayacak ve benim maiyetimde düşmana karşı asla savaşmayacaksınız"[332]. Buna göre onları Hz. Peygamber'in (s.a.) davet etmiş olması ve onların da bu daveti kabul etmeleri imkânsızdır, çünkü Allah, onların Hz. Peygamber'le birlikte asla savaşa çıkamayacaklarını söylemektedir.

---

330 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 82-83; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 102.

331 el-Feth, 48/16.

332 et-Tevbe, 9/83.

Şayet şöyle bir itiraz yapılırsa: Onları Hz. Ömer'in (r.a.) davet etmiş olması da mümkündür.

Buna şu cevap verilir: Eğer öyle ise, Hz. Ömer'in halifeliği âyet-i kerîmenin işareti ile kanıtlanmış olur. Onun halifeliği sahih olunca Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) halifeliği de sahih olur; çünkü Ömer'i seçen ve halife diye aday gösteren Ebû Bekir'di.

Şayet şöyle bir itiraz yapılırsa: Kendisinin savaştığı kişilerle savaşmaya davet eden Hz. Ali'nin (r.a.) de olması mümkündür.

Buna şu cevap verilir: Cenâb-ı Hak "Ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar"[333] buyurmuştur. Bu, kendilerinden cizye kabul edilmeyen Arap müşrikleriyle savaşanların sıfatıdır. Hz. Ali (r.a.) ise müslüman
255 olan âsilerle savaşmıştır. [§]Resûlullah'ın vefatından sonra ridde ehli'yle Ebû Bekir'den başka kimse savaşmamıştır. Dolayısıyla bu âyet Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) halifeliğinin sahih olduğunu göstermektedir.

Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. Bu ilâhî beyanda gelecek zaman için kullanılan "fesevfe" (فسوف) kelimesi "asâ" (عسى) anlamına gelir, bu lafız Allah için kullanıldığında mutlaka olur anlamına gelir. Burada Cenâb-ı Hak, düşmanlarıyla savaşmak için hayatlarını ortaya koyan ve kınayanın kınamasını Allah için terk eden **kendisinin sevdiği bir kavmi getireceğini** haber vermektedir. Bu kavim Allah'ı sevdikleri için bunları yapmaktadır. Zira hiç kimse başka biri için kendi hayatını ortaya koymaz ve kınayanın kınamasını yok sayamaz, yalnız Allah'ı sevenler müstesnâ. Allah Teâlâ, **onlar Allah yolunda cihad ederler ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar,** meâlindeki beyanıyla onları övmekte ve niçin sevdiğini ifade etmektedir. Onlar da Allah'ı sevdiklerini, Allah'ın düşmanlarıyla savaşmak için hayatlarını ortaya koymak ve kınayanın kınamasını terk etmek suretiyle göstermişlerdir.

Âyetin bu kısmında Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) halifeliğine yönelik delil vardır, çünkü Cenâb-ı Hak, Allah yolunda O'nun düşmanlarıyla savaşa çıktıklarından onları övmektedir. Şayet Hz. Ebû Bekir, halifeliği Hz. Ali'den gaspetmiş veya yahut hakkı olmadığı halde onu ele geçirmiş olsaydı Allah bundan dolayı onu övmezdi, çünkü bu durumda o, kendisine ait olmayan bir şeyi almış ve başkasının hakkını yok etmiş olurdu. Durumu böyle olan birinin, Allah'tan bütün bu övgüleri almaya hakkı yok olur. Bu gerçek, Râfizîlerin iddialarını çürüt-

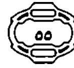
---

333 el-Feth, 48/16.

mektedir. "Ben kimin velisi isem Ali de onun velisidir"[334] meâlindeki rivayet ve benzeri haberler, Hz. Ali'nin (r.a.) hilafete talip olduğu ve bunun için savaştığı zamanla ilgilidir. Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir döneminde hilâfetin kendi hakkı olduğunu bilmesi ve sonra bu talebinden vazgeçmesi ihtimali yoktur; çünkü bu durumda üzerindeki ilâhî hakkı yok etmiş olurdu. Onun, bu sırada sükût edip talepte bulunmaması, hilafetin kendisinin değil Ebû Bekir'in (r.a.) hakkı olduğunu gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Müminlere karşı alçak gönüllü. Yani müminlere karşı alçak gönüllü ve
merhametlidirler. [§]**Kâfirlere karşı vakarlıdırlar,** yani kâfirlere karşı çok 236
sert ve dirençlidirler. Cenâb-ı Hak, başka bir âyette müminleri "Onlar kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler"[335] diye nitelemiştir.

İşte bu Allah'ın dilediğine verdiği bir lütfudur. Burada işaret edilen şeyin ne olduğu konusunda farklı görüşler ortaya konmuştur. Bazıları şöyle demiştir: **İşte bu** Allah yolunda, yani Allah'a itaat çerçevesinde bir cihattır; **Allah'ın dilediğine verdiği bir lütfudur.** Şöyle de denilmiştir: Bu, İslâm'dır. **Allah'ın dilediğine verdiği bir lütfudur. Allah'ın lütfu geniştir; O, her şeyi bilir.** Bu son cümleyi çeşitli yerlerde açıkladık.

إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ
وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ 

55. "Sizin velîniz ancak Allah'tır, peygamberidir, bir de Allah'ın emrine boyun eğerek namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren müminlerdir."

Sizin velîniz ancak Allah'tır, peygamberidir, müminlerdir. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Bu âyet, bazı ilâhî beyanların bağlantısı konumundadır: "Ey iman edenler! Yahudileri ve hıristiyanları velî edinmeyin. Onlar birbirlerinin velîleridir"[336]; "Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden dininizi alay ve eğlence konusu edinenleri ve kâfirleri dost edinmeyin"[337]. Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ın çeşitli âyetlerinde, müminleri, kendilerine kitap verilen ve verilme-

---

334 İbn Mâce, "Mukaddime", 11; Tirmizî, "Menâkıb", 19. Tirmizî bu hadis için hasen-ğarîb demiştir.

335 "O, Allah'ın elçisi Muhammed'dir. Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler" (el-Feth, 48/29).

336 el-Mâide, 5/51.

337 el-Mâide, 5/57.

yen toplumları dost edinmeyi yasaklamakta ve müminlerin dostlarının Allah ve Resûlü olduğunu haber vermektedir. "Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velîleridir"[338] meâlindeki âyette ifade buyurduğu gibi, müminler de birbirlerinin dostudur. Azîz ve celîl olan Allah, Resûlü ve müminler iman edenin dostu olunca artık müslümanların kâfirleri dost edinmeleri yakışık almaz.

Bazı rivayetlerde yer aldığına göre Abdullah b. Selâm Resûlullah'a (s.a.) şöyle demiştir: Müslüman olduğumuzdan ötürü Yahudiler bize düşmanlık gösteriyor, bizimle konuşmamaya ve temas etmemeye yemin etmişler. Evlerimiz onların arasındadır. Kendisiyle konuşulacak birini bu camiden başka bir yerde bulamamaktayız. İşte bunun üzerine bu âyet-i kerîme nâzil olmuştur. Âyet gelince onlar şöyle demiştir: Dost olarak Allah'a, Resûlüne ve müminlere razı olduk[339].

[Hz. Ali'nin Halifelik Hakkı]

257 [§]Bu âyet-i kerîmenin nüzûlü konusunda farklı rivayetler vardır. Bazıları şöyle demiştir: Âyet, Hz. Ali'nin (r.a.) rukûda iken yüzüğünü tasadduk etmesi üzerine gelmiştir. Şöyle diyorlar: Hz. Peygamber (s.a.) dışarı çıktığında bir yoksul gördü, kendisini çağırdı ve "Sana kimse bir şey verdi mi?" diye sordu. Evet ey Allah'ın Resûlü, dedi. Resûlullah "Ne verdi?" diye sorunca, gümüş bir yüzük, karşılığını verdi. "Kim verdi?" diye sorunca da Hz. Ali'yi kastederek şu ayakta duran adam, dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.) tekrar sordu: "Bunu ne durumda iken sana verdi?" Adam, rukûda iken verdi, diye cevap verdi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.) tekbir getirerek, Hz. Ali'ye dua etti ve onu övdü[340]. Râfizîler bu âyeti, Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'den üstün olduğuna ve hilâfetin onun hakkı olduğuna delil gösterirler. Onlar şöyle derler: Bu âyet, Hz. Ali (r.a.) hakkında gelmiştir; çünkü Ebû Cafer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre, o, Hz. Ali (r.a.) rukûda iken yüzüğünü tasadduk etmiş, bunun üzerine de **Allah'ın emrine boyun eğerek namazı dosdoğru kılanlar** meâlindeki âyet gelmişti[341].

---

338 et-Tevbe, 9/71.

339 Bu rivayeti İbn Merdûye, İbn Abbâs'tan tahrîc etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 105).

340 Bu mânadaki rivayetler için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 288-289; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 105-107.

341 Bu rivayet, Ebû Cafer'den nakledilmiştir. Önceki dipnotta geçen kaynaklara bakınız. Rivayet edildiğine göre bu âyet hakkında Ebû Cafer'e şöyle sorulmuş: Âyetteki "iman edenler" beyanında kastedilen kimdir? İman edenlerdir, dedi. Kendisine denildi ki bize haber verildiğine göre o Hz. Ali (r.a.) imiş. Ebû Cafer; Ali de iman edenlerdendir, dedi (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 288; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 106).

Râfizîlere şöyle cevap verilir: Peki farzedelim ki âyet onun hakkında geldi, fakat bu âyet Ebû Bekir es-Sıddîk'ın (r.a.) hayatta iken hilâfetin Ali'nin (r.a.) hakkı olduğuna işaret etmez. Çünkü biz önceki âyette, o zamanda hilâfetin Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) hakkı olduğuna işaret ettiğini belirttik. Hz. Ali'nin (r.a.) bile hilâfetin kendi hakkı olduğunu düşünmediği bir ortamda biz de onun hakkı olduğunu düşünmüyoruz, zira bizzat Hz. Ali'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ebû Bekir, Resûlullah'tan (s.a.) sonra insanların en hayırlısıdır, [§]veya bu- 233
nun gibi bir söz söylemiştir[342]. Hz. Peygamber'in (s.a.) de şöyle söylediği rivayet edilmiştir: "Ben devlet idaresini Ebû Bekir'e verirsem, onu dinde güçlü ama bedenen zayıf görürsünüz. Ömer'i velî edinsem, onu dinde ve bedende kuvvetli bulursunuz. Ali'ye verirsem, onu da hidâyete eren, hidâyete götüren ve kendisi de hidâyete ulaşmış bir mürşit bulursunuz"[343]. Biz deriz ki -Hz. Ali'nin ve diğer sahâbîlerin, halifeliği Hz. Ebû Bekir'e teslim etmesi, özellikle Hz. Ali'den (r.a.) bir itiraz gelmeden teslim etmeleri bir yana- şayet o ortamda hilafet hakkı Hz. Ali'nin olsaydı, bu konu tartışılırken Ali'nin de tartışmanın içinde olması gerekirdi. Karşı fikirde bulunanlar şöyle demiştir: O sırada Hz. Ali'nin (r.a.) destekçileri yoktu; ama konu tartışılmaya başlandığı sırada kendisini destekleyenler vardı. Buna şöyle cevap verilmiştir: Hz. Ali'nin (r.a.), hilâfet hakkının kendisine ait olduğu halde destekçileri orada yoktu diye bunu istememesinin ihtimali yoktur. Görmez misin ki Hz. Ebû Bekir (r.a.) bedenen zayıf olmasına rağmen tek başına mürtedlerle savaşa girişti, hatta insanlar onun tek başına çıktığını gördüklerinde peşine takılmışlardı. Hz. Ebû Bekir (r.a.) bedenen zayıf olmasına rağmen, yardımcıları da olmadığı halde hakkı aramanın peşini bırakmadı; buna karşılık Hz. Ali (r.a.) çok daha güçlü kuvvetli olduğu ve savaş sanatını daha iyi bildiği halde -o kadar ki düşmanlardan biri onunla savaş meydanına çıksa mutlaka onu yener helâk ederdi- yardımcıları yok diye hakkı aramaktan vazgeçmesini nasıl düşünürsünüz? [§]Hayatıma yemin ederim ki 259
böyle bir şeyi, Hz. Ali (r.a.) gibi biri için düşünmek bir tarafa, Resûlullah'ın

---

342 Buhârî, "Fedâilu ashâbi'n-nebî", 5; İbn Mâce, "Mukaddime", 11; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 7.

343 Bezzâr, *el-Müsned*, VII, 299. Heysemî şöyle demiştir: "Bu rivayetin senedindeki Ebu'l-Yakzân Osman b. Umeyr zayıftır." (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, V, 176). Hz. Ali'den şöyle bir rivayet gelmiştir: Resûlullah'a soruldu: Ey Allah'ın Resûlü', senden sonra emirlik kime verilecek? Şu cevabı verdi: "Şayet Ebû Bekir'i başa getirirseniz onun güvenilen dünya menfaatine ilgisiz, ama âhiret menfaatine çok arzulu olduğunu görürsünüz. Eğer Ömer'i başa getirirseniz onu güçle, güvenilir ve Allah uğrunda hiçbir kınayıcının kınamasından korkmadığını görürsünüz. Şayet Ali'yi emîr yaparsanız -ki yapacağınızı sanmıyorum- onun doğru yolu bulacağını ve doğru yola götüreceğini, sizi sırat-ı müstakime götüreceğini düşünüyorum" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 108; Bezzâr, *el-Müsned*, III, 33). Heysemî şöyle dedi: "Bezzâr'ın râvîleri sikadır" (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, V, 176).

(s.a.) en zayıf sahâbisi için bile düşünülemez. Hz. Ali'nin (r.a.) böyle bir talepte bulunmaması hilâfet hakkının Hz. Ebû Bekir'e ait olduğu yolunda düşünmesinin delilini oluşturmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Râfizîler, Resûlullah'ın Hz. Ali'ye söylediği bir sözü delil getirirler: "Sen bana nispetle Mûsâ'ya karşı Harun'un konumundasın yalnız benden sonra peygamber yoktur"[344]. Harun, Hz. Mûsâ'nın (s.a.) halifesi idi. Siz Hz. Ali'nin de Resûlullah'ın halifesi olduğunu niye inkâr ediyorsunuz?

Buna şu cevap verilir: Bunun iki cevabı vardır. Birincisi, "Sen bana nispetle, Mûsâ'ya karşı Harun konumundasın" hadisi, kardeşlik anlamına gelebilir, zaten Resûlullah Hz. Ali'yi kendine kardeş yapmıştı[345]. Kardeşlik ise kimseye hilâfet hakkını vermez.

İkincisi, o vakitte Hz. Ali'de Resûlullah'ın vekaleti vardı, fakat, bütün zamanlar boyunca onun vekaletini taşıdığına dair herhangi bir rivayet yoktur. "Ben kimin dostu isem Ali de onun dostudur" hadisinin cevabı da aynıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şimdi, Ebû Cafer'den (r.a.) rivayet edilen hadis şayet sahih ise (bu hadise vesile olan) âyetin iki anlamı vardır. Birincisi, Ali kerremellâhu vechehunun faziletini gösterir. Onun hayra dair hasletlerini kâmil mânada gösteren pek çok fazileti vardır. İkincisi, namazda küçük bir iş (amel-i sagir) yapmak namazı bozmaz. Bazı rivayetlerde Resûlullah'ın namazda nalinlerini çıkardığı[346], sakalını tuttuğu[347], parmağıyla işarette bulunduğu[348] ve bunların benzeri namazda
268 iken küçük bazı hareketler yaptığı belirtilir. [§]Rivayetlerde de görüldüğü üzere namazda yapılan her az amelin namazı bozmadığına işaret etmektedir.

---

344 Buhârî, "Megâzî", 78; Müslim, "Fedâilu's-sahâbe", 30.

345 İbn Ömer'in (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) ashâbı arasında kardeşlik uygulaması yapıyordu, Hz. Ali (r.a.) gözü yaşlı olarak geldi ve "ey Allah'ın Resûlü', ashâbını birbirine kardeş yaptın, ama beni kimseyle kardeş yapmadın" dedi. Hz. Peygamber şöyle karşılık verdi: "Sen dünya ve âhirette benim kardeşimsin." Tirmizî şöyle dedi: "Bu hadis hasen ve ğarîbdir" (Tirmizî, "Menâkıb", 19).

346 Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.) ashâbına namaz kıldırırken birden nalinlerini çıkardı... (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 92; Ebû Dâvûd, "Salât", 89).

347 Amr b. Huveyris'ten, Resûlullah'ın namaz kılarken bazan sakalını sıvazladığı rivayet edilmiştir (İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, II, 86; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, III, 44).

348 Müminlerin annesi Hz. Âişe şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.) hasta iken evinde namaz kılıyordu. Kendisi oturarak namaz kılıyordu, arkasındakilerden bazıları ise ayakta kılıyordu, Hz. Peygamber (s.a.) onlara oturmalarını işaret etti (Buhârî, "Ezân", 51; Müslim, "Salât", 82).

Bunun başka bir yorumu daha vardır: Allah rızası için verilen sadakaya zekât ismi verilir. Hz. Ali'nin (r.a.) yüzüğü tasadduk etmesi farz olan zekât anlamına gelmez, nâfile olarak Allah rızası için verdiği sadakadır. Yüzük, Allah rızası için nâfile verilmiş olsa da Cenâb-ı Hak ona zekât diye isim vermiştir. Görmez misin ki Allah Teâlâ, başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Allah'ın hoşnutluğunu isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte (mânevî kârlarını) kat kat arttıranlar onu verenlerdir"[349]. Allah rızası için nâfile verilmiş olsa da Cenâb-ı Hak ona zekât diye isim vermiştir. Nitekim farz olan ve nâfile olan namazın her ikisine de namaz (salât) adını vermiş, farz ve nâfile olarak tutulan oruca da oruç ismini vermiştir. İşte bu da onun gibidir. Âyetin zâhiri bütün müminler hakkındadır, bu konuda Hz. Ali (r.a.) diğerlerinden daha layık değildir. Şayet âyet onun hakkında nâzil olmuşsa durum söylediğimiz gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَنْ يَتَوَلَّ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا فَاِنَّ حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ الْغَالِبُونَ ﴿٥٦﴾

56. "Kim Allah'ı, peygamberini ve iman edenleri velî edinirse bilsin ki Allah'tan yana olanlar mutlaka galip geleceklerdir."

Bu âyetin zâhiri Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) nispet edilse uygun düşer; çünkü o, mürtedlerle yaptığı savaşta başından sonuna kadar galip gelmişti. Hz. Ali'ye (r.a.) gelince, onun Hâricîlerle yaptığı savaşın ancak sonunda galip gelmişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

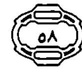
Burada geçen "hizb" (الحزب) kelimesi, sözlükte yardım ve destek anlamına gelir. Kisâî şöyle demiş: Araplar "falanca benim hizbimdir" yani benim yardımcım ve destekleyicimdir, derler.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُوًا وَلَعِبًا مِنَ الَّذِينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكُفَّارَ اَوْلِيَٓاءَ وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٥٧﴾

349 er-Rûm, 30/39.

57. "Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden dininizi alay ve eğlence konusu edinenleri ve kâfirleri dost edinmeyin. Eğer müminseniz Allah'tan korkun."

231 [§]**Ey iman edenler! Dininizi alay ve eğlence konusu edinenleri dost edinmeyin...** Burada sözü edilen kişileri dost edinmenin yasaklanması farklı anlamlara gelebilir. Biri, bu yasak onları dost edinmeden önce dost edinmemeleridir. Diğerleri, dinde değil ama kazanç yerlerinde dost edindikten sonra kendilerine yasak getirilmiş olabilir; başka bir ihtimal de bazı müslümanlar, müminlere karşı münâfıklarla dost olmamalıdır. Bu hususu daha önce zikretmiştik[350].

وَاِذَا نَادَيْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ اتَّخَذُوهَا هُزُوًا وَلَعِبًا ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ 

58. "Namaza çağırdığınız zaman onu alay ve eğlence konusu yaparlar. Bu, onların aklını kullanmaz bir topluluk olmalarındandır."

Namaza çağırdığınız zaman onu alay ve eğlence konusu yaparlar. Cenâb-ı Hak burada, müminler namaza davet edildiğinde onların ne kadar akılsızca işler yaptıklarını peygamberine haber vermektedir. Çünkü rivayet edildiğine göre, müezzinin 'Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet ederim' dediğini duyduklarında, "yalan söyleyen yakılsın" demişler. Onlar, Muhammed aleyhisselâm ile -Allah hepsinden razı olsun- ashâbını kastederek şöyle söylüyorlardı: "Vallahi dünya dinlerinden herhangi birine mensup olanlardan hiçbirinin onlar kadar dünyada ve âhirette nasiplerinin az olduğunu bilmiyoruz. Bir gece inkârcılara mensup bir ailenin hizmetçisi elinde bir meşale ile ev halkı uykuda iken eve girer, meşaleden bir kıvılcım sıçrar, ev de ev halkı da yanar[351].

---

350 bk. en-Nisâ, 4/144 ve el-Mâide, 5/15.

351 Süddî'den şöyle rivayet edilmiştir: Medîne'de hıristiyanlardan biri, müezzinin *'Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet ederim'* dediğini duyunca, "Allah yalancıyı yaksın" dedi. Bir gece kendisi ve ev halkı uyurken hizmetçisi elinde bir meşale ile eve girer. Meşaleden bir kıvılcım sıçrar ve evi yakar, bu arada adam da ailesi de yanar (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 291; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 108).

Bu, onların aklını kullanmaz bir topluluk olmalarındandır. Allah Teâlâ burada inkârcıları akılsız olmakla nitelendirmiştir, aslında onların akılları vardı, ama akıllarından faydalanmadıkları için onları böyle nitelemiştir. Nitekim şu âyetlerde aynı konumdadır: "Şayet kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, şimdi şu alevli cehennemin mahkûmları arasında olmazdık, derler"[352], zira bunlar işittiklerinden ve akıllarından faydalanmamışlardır; "Onlar sağırlardır, dilsizlerdir ve körlerdir"[353]. [§]Aslında biz onların işittiklerini ve gör- 202
düklerini bilmekteyiz; buna rağmen Yüce Allah, gözleri, kulakları ve dillerinden faydalanmadıkları için bunları yok saymıştır, tıpkı bunların hiçbirine sahip olmayan insan gibi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Başka bir yorum da şöyle olabilir: Onların Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâma olan şiddetli kin ve kıskançlıkları, kendilerini söylenen şeyleri anlamaktan alıkoyar ve kendileriyle bunları anlamak arasına bir engel oluşturur, dolayısıyla bu yeteneklere kökten sahip olmayan kişiler gibi olmuşlardır.

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّٓا اِلَّٓا اَنْ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ
اِلَيْنَا وَمَٓا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلُ وَاَنَّ اَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ ﴿٥٩﴾

59. "De ki: Ey Ehl-i Kitap! Biz yalnız Allah'a, bize indirilene ve daha önce indirilene iman ettiğimiz için mi bizden hoşlanmıyorsunuz? Oysa sizin çoğunuz yoldan çıkmış kimselersiniz."

De ki: Ey Ehl-i Kitap! Bizden hoşlanmıyor musunuz? Denildi ki: Buradaki "hel tenkımûne minnâ" (هل تنقمون منا) ibaresi, bizi hatalı ve kusurlu mu buluyorsunuz demektir, bu İbn Abbâs'ın görüşüdür. "Bizi ayıplıyor musunuz" anlamına geldiği de söylenmiştir. Ebû Avsece; bizi yadırgıyor musunuz anlamına gelir, dedi. Bunların hepsi aynı mânaya gelir. "en-nekam" (النَّقَم) kelimesi ayıp ve kusur demektir; "intikam" da öç almak, zâlime karşı çıkmak demektir. Buna göre "hel tenkımûne minnâ illâ en âmennâ billahi ve mâ unzile ileynâ ve mâ unzile min kablu" (هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّٓا اِلَّٓا اَنْ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَمَٓا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلُ) âyet-i kerîmesinin anlamı şöyle olur: Siz Allah'a ve indirilen kitaplara inanmaya davet ettiğiniz halde bize nasıl kusur buluyor ve ayıplıyorsunuz? Siz kendilerine kitap verilen kimselerdensiniz, sizin bu kitabınızda Allah'a ve bütün ilâhî kitaplara iman etme prensipleri vardır. Nasıl olur da bütün bunları inkâr edersiniz ve bizi

---

352 el-Mülk, 67/10.

353 el-Bakara, 2/18.

ayıplarsınız da kendinizi ayıplamazsınız! Çünkü siz Allah'a itaatten Allah'ın emrinden, Kitab'ımızın size emredip davet ettiği hussulardan çıktınız; ayrıca Kitabı'nız içinde bulduğunuz durumu da size yasaklamıştır. **Bize indirilene** beyanından maksat Kur'ân-ı Kerîm'dir; o ki önce gelen kitapları tasdik etmek-
263 tedir. **Daha önce indirilene,** [§]daha önce indirilen Tevrat, Zebûr ve İncil'e iman ettiğimiz için. Onlar da Kur'ân'ı tasdik etmekte, birbirini doğrulamaktadır. Öyleyse Kur'ân'a iman etmeyi nasıl inkâr edersiniz?

قُلْ هَلْ اُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذٰلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللّٰهِ مَنْ لَعَنَهُ اللّٰهُ
وَغَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ
اُو۬لٰٓئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَاَضَلُّ عَنْ سَوَٓاءِ السَّبِيلِ ﴿٦٠﴾

60. "De ki: Allah katında cezası bundan daha kötü olanı size haber vereyim mi? Onlar, Allah'ın lânetlediği ve gazap ettiği, bir kısmını maymunlara ve domuzlara çevirdiği, tâgûta tapan kimselerdir. İşte bunlar, yeri daha kötü olanlar ve doğru yoldan daha fazla sapmış bulunanlardır."

[Allah'ın İnsanları Maymuna ve Domuza Çevirmesi]

De ki: Allah katında cezası bundan daha kötü olanı size haber vereyim mi? Onlar, Allah'ın lânetlediği ve gazap ettiği kimselerdir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak bu âyet-i kerîmeyi şu âyetlerden sonra indirmişti: "Biz yalnız Allah'a iman ettiğimiz için mi bizden hoşlanmıyorsunuz?"[354]; "Namaza çağırdığınız zaman onu alay ve eğlence konusu yaparlar"[355]. Şöyle ki Ehl-i Kitap müminlerle alay ediyor, onlara gülüyor, dinlerini kusurlu buluyor ve kendilerini ayıplıyorlardı. İşte bunun ardından Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: Ey Muhammed! **De ki: Cezası bundan,** yani iman edenlerin üzerinde bulundukları şeyden **daha kötü olanı size haber vereyim mi?** Onlar "kimmiş onlar?" diye sorunca O, şöyle buyurmuştur: **Allah'ın lânetlediği ve gazap ettiği, bir kısmını maymunlara ve domuzlara çevirdiği kimselerdir**... Niteliği böyle olan kişi, müminlerin hallerinden çok daha kötüdür. Bu niteliklerin hepsine sahip bulunanlar onların içindeydi, Allah'ın gazap edip lanetlediği kimseler. Yani Allah Teâlâ -yaptıkları kötülükler sebebiyle- onların özlerini, tabiat olarak özlerin en çirkinine ve en vahşisine çevirdi.

---

354 el-Mâide, 5/59.
355 el-Mâide, 5/58.

Yahut tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîme, bazı rivayetlerde zikredildiği gibi, onların, müminleri kastederek "dünyada ve âhirette onlardan daha az nasibi olan bir din mensubunu vallahi bilmiyoruz" şeklindeki sözlerinden sonra nâzil olmuştur. Ehl-i Kitap, dünyanın da âhiretin de kendilerinin olduğunu iddia ediyor, müslümanların ise ne dünyası vardı, ne de âhireti. Bütün noksanlıklardan münezzeh ve yüce olan Allah da şöyle buyurmuştur:
Ey Muhammed! **De ki: [§]Cezası bundan daha kötü olanı size haber vere-** 264
yim mi? Kimmiş o? dediklerinde de şöyle buyurdu: **Allah'ın lânetlediği ve gazap ettiği kimselerdir.** Lânetlenen kişi (mel'ûn), her türlü hayırdan uzaklaştırılan kimsedir. **Onlardan bir kısmını çevirdi**, yani onların özünü maymun ve domuz özüne çevirdi. Bu, aklen de yaratılış tabiatı itibariyle de en kötü ve en vahşi özdür. **Tâgûuta tapan kimseler,** yani şeytana tapan kimselerdir. **İşte bunlar, yeri daha kötü olanlardır,** yani Cenâb-ı Hak dünyada onların özlerini yeryüzünün en çirkin özüne çevirmesi itibariyle buna çevirmediği kişilerden daha kötü konumdadır. Çünkü insanlar müminlerden herhangi birinin zikredilen bu öze çevrildiğini görmemiştir, halbuki öncekilerden pek çoklarının özlerinin de yaratılış tabiatı çirkin ve rahatsız edici böyle bir öze çevrildiğini biliyorlar.

Yahut bu âyet, vukû bulan, fakat bizim bilmediğimiz bir halden sonra nâzil olmuştur.

Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: **Bundan daha kötü olanı size haber vereyim mi?** Onlar Allah'ın lânetlediği, gazap ettiği, tâgûta tapan ve bir kısmını maymunlara ve domuzlara çevirdiği kimselerdir; onların bir kısmını maymuna çevirmiş, bir kısmını da eski cevherinde bırakmıştır. **İşte bunlar, yeri daha kötü olanlardır,** yani dünyada ve âhirette. **Doğru yoldan daha fazla sapmış bulunanlardır,** yani tutulan yol ve benimseyen yol açısından. Olayın mahiyetini en iyi bilen Allah'tır.

وَاِذَا جَٓاؤُ۫كُمْ قَالُٓوا اٰمَنَّا وَقَدْ دَخَلُوا بِالْكُفْرِ وَهُمْ قَدْ خَرَجُوا بِه۪ؕ
وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا كَانُوا يَكْتُمُونَ ﴿٦١﴾

61. "Size geldiklerinde 'İman ettik' derler. Oysa onlar inkârla girmiş, yine onunla çıkmışlardır. Allah onların neler gizlemiş olduklarını daha iyi bilir."

Size geldiklerinde 'İman ettik' derler. Oysa onlar inkârla girmiş, yine onunla çıkmışlardır. Bu ilâhî kelâmın Yahudiler hakkında geldiği söylendiği

gibi münâfıklar hakkında geldiği de belirtilmiştir. Münâfıklar hakkında gelmiş
263 olması daha münasiptir. Rivayet edildiğine göre onlar, [§]Hz. Peygamber'in yanına geliyor, ona uyduklarını gösteriyor, kitaplarında kendisinin nitelik ve özelliğini gördüklerini haber veriyor, fakat içlerinde bunun aksini saklıyor ve kendisiyle alay ediyorlardı. İşte bu durumdan dolayı Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Onlar inkârla girmiş, yine onunla çıkmışlardır.** Yüce Allah, onların inkâr ederek yanına geldiklerini Peygamber aleyhisselâma haber vermektedir, çünkü kendileri bu sözleri alay olsun diye söylüyor ve onunla yanından çıkıyorlardı. Bu âyet-i kerîmede Hz. Peygamber'in nübüvvetine dair bir kanıtlama vardır. Çünkü bu ilâhî beyan, onların gizledikleri şeyleri haber vermektedir, bunu da Peygamber'in o bilgiyi, gaybı bilen Allah'tan almış olduğunu bilsinler diye yapmaktadır; gaybı Allah'tan başka kimsenin bilmediğini onlar da kabul ediyorlardı. **Allah onların neler gizlemiş olduklarını daha iyi bilir,** yani içlerinde gizledikleri küfrü ve alay amacını daha iyi bilendir.

وَتَرٰى كَثِيرًا مِنْهُمْ يُسَارِعُونَ فِى الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاَكْلِهِمُ السُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٦٢﴾

62. "Onlardan birçoğunun günaha girmede, haksızlık etmede ve haram yemede birbirleriyle yarıştıklarını görürsün. Yapmakta oldukları şey ne kötüdür!"

Onlardan birçoğunun günaha girmede, haksızlık etmede ve haram yemede birbirleriyle yarıştıklarını görürsün. Burada **Onlardan birçoğunu görürsün** ifadesinin, onların krallarından ve halkından birçoğunu görürsün anlamına gelmesi muhtemeldir. **Günaha girmede ve haksızlık etmede birbirleriyle yarışırlar. Yani küfür ve aşırılığı söylemede.** Buradaki "udvân" (العدوان), kendileri için belirlenen sınırı aşmak demektir. Onlar aynı zamanda **Haram yemede de birbirleriyle yarışıyorlar.** Buradaki "suht" (السحت) kelimesine haram kılınan her şey veya hüküm verirken rüşvet almak anlamı da verilmiştir. Hz. Ömer'in (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rüşvet küfür demektir, suht ise kardeşinin ihtiyacını sultana götürmek ve onun yanında yemektir[356]. Bu konuyu daha önce zikretmiştik[357].

---

[356] İbnu'l-Münzir, Mesrûk'tan şöyle rivayet etmiştir: Ömer b. Hattâb'a şöyle dedim: Bir konuda hüküm verirken rüşvet yemek âyetteki suhttan sayılır mı ne dersin? Hayır, o küfürdür, diye cevap verdi. Suht, ancak Sultan nezdinde değeri ve itibarı olan bir adamın, başka bir adamın Sultan tarafından karşılanması gereken ihtiyacını, kendisine bir hediye vermeden yerine getirmemesidir (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 81).

[357] bk. el-Mâide, 5/44.

لَوْلَا يَنْهٰيهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْاَحْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْاِثْمَ وَاَكْلِهِمُ
السُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿٦٣﴾

63. "Bâri din adamları ve âlimleri onları yalan söylemekten ve haram yemekten menetselerdi. Bu yaptıkları ne kötüdür!"

[Kötülüğe Mani Olmayanın Durumu]

Yukarıdaki âyetin hemen ardından Cenâb-ı Hak bu âyet-i kerîmeyi getirerek, onların yaptıklarına mani olmadıkları için din adamlarını ve âlimleri azarlamakta, [§]işlenen çirkin günaha onları da eşit bir şekilde ortak etmekte- 266
dir; tâ ki günah ve mâsiyeti işleyenle ona rıza gösteren ve onu engellemeyenin aynı günaha eşit olarak ortak oldukları bilinsin. Bu âyet, gayri meşrû davranışa engel olmayanın onu işleyen kişi kadar günahkâr olacağına işaret etmektedir. Din adamları ve âlimler diye tercüme ettiğimiz rabbânî ve ahbâr kelimelerini daha önce açıklamıştık[358].

وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللّٰهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ اَيْدٖيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ
يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَٓاءُ وَلَيَزٖيدَنَّ كَثٖيرًا مِنْهُمْ مَٓا اُنْزِلَ
اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا وَاَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَٓاءَ
اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ كُلَّمَٓا اَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ اَطْفَاَهَا اللّٰهُ وَيَسْعَوْنَ
فِي الْاَرْضِ فَسَادًا وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدٖينَ ﴿٦٤﴾

64. "Yahudiler 'Allah'ın eli bağlanmış!' dediler. Asıl kendi elleri bağlanmıştır ve söyledikleri yüzünden lânetlenmişlerdir. Aksine O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir. Rabbinden sana indirilen, onlardan birçoğunun azgınlığını ve inkârcılığını kuşkusuz arttıracaktır. Onların arasına kıyâmete kadar sürecek düşmanlık ve kin saldık. Ne zaman savaş ateşini tutuşturmuşlarsa Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozgunculuk için çaba harcarlar; Allah ise bozguncuları sevmez."

---

[358] bk. el-Mâide, 5/44.

Yahudiler 'Allah'ın eli bağlanmış!' dediler. Hasan-ı Basrî, "bu Yahudilerin sözüdür" dedi; yani Allah'ın eli, bize azap etmekten alıkonmuş ve engellenmiştir[359]. Nitekim onlar, "Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız"[360] demişlerdi. **Asıl kendi elleri bağlanmıştır,** yani âhirette onları elleri zincirlerle boyunlarına bağlanacaktır. **Aksine O'nun iki eli de açıktır,** mağfiret için de azap için de açıktır; dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder.

İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Onlar, **Allah'ın eli bağlanmıştır** demeleri ile, elin ve bağlanmanın hakikatini kastetmeyip O'nu cimrilikle nitelemiş ve şöyle demişlerdir: O, cimriliği sebebiyle kendisinde bulunan şeyleri vermemiştir. Allah Teâlâ bundan münezzeh, pek münezzehtir[361].

Diğer bazı âlimler de şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak, Yahudilere bol bol rızık vermişti, bu sayede onlar insanların en zengini ve en varlıklısı olmuştu. Onlar -salavatların en üstünü üzerine olsun- Muhammed aleyhisselâm hakkında
263 Allah'a isyan ettikleri, onun nübüvvetini inkârla karşıladıkları, [§] Allah'ın verdiği nimetlere nankörlük edip küfre çevirdikleri zaman Yüce Allah da onlara verdiği rızıklardan bazılarını kıstı. İşte o zaman, **Allah'ın eli bağlanmıştır** dediler. Onlar bununla, "eli boynuna bağlanmıştır" dememiş, onlardan rızkı kestiği, daha önce verdiği gibi vermediği için demişlerdir. Nitekim Allah Teâlâ, bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: "Eli sıkı olma, ölçüsüzce eli açık da olma"[362]. Burada sözlükteki anlamı değil, başkalarına yardımda bulunmama mânasındaki cimrilik yasaklanmıştır. Buna göre **Allah'ın eli bağlanmıştır** meâlindeki ifade cimrilikten kinâyedir ve onunla nitelendirmek olup gerçekten elin bağlanması mânasında değildir. *Hatalardan korunmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Bu yoruma göre **Asıl kendi elleri bağlanmıştır** ifadesi de aynı yoruma bağlıdır; yani yahudilerin elleri yardımdan çekilmiş olup kendileri, cimrilik ve elleri sıkı olmakla nitelendirilmiştir. **Aksine O'nun iki eli de açıktır,** Allah'ın nimetleri her tarafa yayılmıştır, O, dilediğine bol bol vermekte, dilediğine de kısmaktadır. İbn Mesûd'un (r.a.) mushafına göre âyet "bel yedahu bestân" (بل يداه بَسْطَان) şeklindedir[363]. Ferrâ da şöyle demiştir: "ve vechun mebsûtun, vec-

---

359 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, VI, 238; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, VI, 180.

360 el-Mâide, 5/18.

361 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 300; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 113.

362 el-İsrâ', 17/29.

363 Kurtubî şöyle demiştir: "İbn Mesûd'un (r.a.) kırâati (بل يداه بَسْطَان) şeklindedir. Bunu Ahfeş rivayet etmiş ve şöyle demiştir: "yedün bestatün" (يَدٌ بَسْطَةٌ) ifadesi "açılmış, yayılmış el" demektir (Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, VI, 240; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, VI, 181).

hun bestatün" (وَوَجْهٌ مَبْسُوطٌ، وَجْهٌ بَسْطَةٌ) denilir ve her iki lafız da aynı mânaya gelir[364]. Şunu da belirtmek gerekir ki Allah'a nispet edilen ve el anlamına gelen "yed" kelimesinden yaratıklara nispet "el" mânası anlaşılmaz; zaten Kur'ân-ı Kerîm'de ele sahip olması mümkün olmayan bazı varlıklara aynı kelime nispet edilmiştir; onlardan biri de şudur: "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir"[365]. Burada Kur'ân'a izâfe edilen "el"den yaratıkların eli ile aynı anlama gelmez. Bundan dolayı Allah'a izâfe edilen elden anlaşılan şeyin yaratıklar için anlaşıldığı gibi olması caiz değildir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Bu, senin kendi ellerinle önceden yapıp ettiklerinden dolayıdır!"[366]; "Kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir"[367], bu iki âyetteki el kelimesi ile bizzat elin kendisi anlaşılmaz. [§]"Bu, [azap dünyada] elleri- 258
nizle yapmış olduğunuzun karşılığıdır"[368] meâlindeki ilâhî beyan da böyledir; yaptıkları şeylerin ele nispet edilmesi, elle yapıldığı, onunla verildiği ve kazanıldığı içindir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Allah ve Resûlü'nün önüne geçmeyin"[369] buyurmaktadır. Herkesin bildiği gibi bu âyette geçen el kelimesi ile bizzat elin kendisi kastedilmemiştir, fakat zikrettiğimiz üzere ona izâfe edilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Söyledikleri yüzünden lânetlenmişlerdir. Denilmiştir ki onlar **Allah'ın eli bağlanmıştır** dedikleri için azap edilmişlerdir. Lânet, sözlükte kovmak demektir, sanki Allah şöyle buyurmaktadır: Onlar Allah'ın rahmetinden kovulmuş, söyledikleri söz yüzünden rahmete ulaşmaktan ebediyen ümitlerini kesmişlerdir. Şöyle de denilmiştir: Bu âyet, onların bu hâl üzere öleceklerini, asla iman etmeyeceklerini haber vermektedir, nitekim o hâl üzere ölmüşlerdir. Bu da Resûlullah'ın (s.a.) nübüvvetine dair bir delildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rabbinden sana indirilen, onlardan birçoğunun... kuşkusuz arttıracaktır. Bu âyet iki şekilde yorumlanmıştır. Denildi ki Allah'ın sana Kur'ân'ı indirmesi **onlardan**, yani Yahudilerden **birçoğunun azgınlığını ve inkârcılığını kuşkusuz arttıracaktır.** Şöyle de denilmiştir: **Rabbinden sana indirilen, onlardan birçoğu için kuşkusuz arttıracaktır,** yani onların kitaplarında var olduğu halde gizlemiş oldukları Hz. Peygamber'in niteliklerini ve yine kitapla-

---

364 Ferrâ, *Meânî'l-Kur'ân*, I, 215.
365 Fussılet, 41/42.
366 el-Hac, 22/10.
367 eş-Şûrâ, 42/30.
368 Âl-i İmrân, 3/182.
369 el-Hucurât, 49/1.

rında tahrif edip değiştirdikleri hükümleri. İşte bunlar **onların azgınlığını ve inkârcılığını arttıracaktır.** Buradaki tuğyân kelimesinin sürekli mâsiyet anlamına geldiği de söylenmiştir. **İnkârcılığını arttıracaktır,** yani Kur'ân'a yönelik inkârcılıklarını arttıracaktır. Şöyle denilmiştir: Tuğyân düşmanlık ve belirlenen sınırı aşmak anlamına gelir.

Eğer şöyle bir soru sorulursa: Kur'ân azgınlığı ve inkârı arttırmadığı halde âyetteki azgınlığı arttırma fiilinin Kur'ân'a nispet edilmesinin anlamı nedir?

Buna şu cevap verilir: Fiillerin bazı şeylere nispet edilmesi, üç anlama gelir. Biri, fiilin hakikatının kendisine ait olması, diğeri çeşitli hâllerine nispet edilmesi, öbürü de fiilin oluşumuna sebep olması açısından nispet edilmesi. Bu âyette fiillerin Kur'ân'a nispet edilmesi, onlardaki azgınlık ve inkârın kendilerindeki küfür halinin Kur'ân'ın inzâli sayesinde ortaya çıkması sebebiyle-
269 dir. Bunun örnekleri şu ilâhî beyanlardır: [§]"Putlar insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldu"[370]. Aslında Hz. İbrahim döneminin inkârcıları hakikatte kimseyi saptırmamışlardı, fakat İbrahim aleyhisselâmın muhatapları onlar sebebiyle saptıkları için sapma fiili kendilerine izâfe edilmiştir. "Dünya hayatının aldattığı kişiler"[371] meâlindeki âyet de bunun gibidir. Aslında dünya hayatı kimseyi aldatmaz, fakat dünyanın duyuları olsaydı onun ortaya koyacağı depdebe insanı aldatırdı.

Onların arasına kıyâmete kadar sürecek düşmanlık ve kin saldık. Bu ilâhî kelâmın işaret ettiği anlam konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle demiştir: **Onların arasına saldık,** yani Yahudilerle hıristiyanların arasına; Yahudi Hıristiyanı, Hıristiyan da Yahudiyi sevmez. Başkaları da şöyle demiştir: **Onların arasına,** yani Yahudilerin arasına, çünkü Yahudiler çeşitli mezheplere ve farklı arzulara sahiptir. Bazıları "Üzeyir Allah'ın oğludur"[372] diyordu bazıları da teşbih inancını savunuyordu. Evet onlar farklı inançlara sahiptir, aralarında var olduğu zikredilen ihtilaflar sebebiyle aralarında düşmanlık ve kin yerleşmiştir.

---

370 "Rabbim! Putlar insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldu. Bundan böyle kim bana uyarsa o bendendir; kim de bana karşı gelirse artık sen çok bağışlayan, pek esirgeyensin" (İbrâhim, 14/36).

371 el-En'âm, 6/70.

372 "Yahudiler, Üzeyir Allah'ın oğludur, dediler" (et-Tevbe, 9/30).

Şimdi Cenâb-ı Hakk'ın, Yahudilerin arasına düşmanlık sokma fiilini kendisine nispet etmesi iki sebebe bağlı olabilir: Ya düşmanlığın oluşumunda kendisine ait bir fiilin bulunması, yahut da düşmanlığa sebep olmasından olur. Düşmanlık fiilinin oluşumunda O'nun bir etkisi olamaz, çünkü bu onların fiilidir; keza düşmanlığa sebep olması da caiz değildir, zira onun sebebi ihtilaftır, ihtilaf ise onların kendi fiilleridir. Bu iki şeyden hiçbirinin Allah için düşünülemeyeceği anlaşılınca, O'na başka bir hususun nispet edilmesi gerekir; o da şudur: Allah, onların talebi üzerine düşmanlık fiilini ve düşmanlık sebebini yaratmıştır. *Başarıya ulaşmak ve hatalardan korunmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Eğer şöyle bir soru sorulursa: Burada Cenâb-ı Hak **onların arasına düşmanlık** saldığını zikretmiş, başka bir âyette ise onların birbirlerinin dostu olduğunu zikretmiştir: "Yahudileri ve hıristiyanları velî edinmeyin. Onlar birbirlerinin velîleridir"[373]. Bu iki farklı ifade nasıl telif edilebilir?

[§]Buna şu cevap verilir: "Onlar birbirlerinin velîleridir" ifadesi, dinin 278
aslında, yani küfürde birbirlerinin dostudurlar demektir. Ama onların arzularının ve mezheplerinin farklılığından dolayı aralarında düşmanlık vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hakk'ın **aralarına düşmanlık ve kin** saldığını haber vermesinde Resûlullah'a (s.a.) olan lütfuna işaret vardır. Şayet yahudiler tek bir mezhebe sahip olup aralarında ihtilaf ve düşmanlık bulunmasaydı bu, Resûl-i Ekrem için daha zor bir durum meydana getirir ve aralarında ikamet etmesini zorlaştırırdı. Fakat aralarında anlaşmazlığın çıkmasıyla Yüce Allah Resûlullah'a lütufta bulunmuştu, zira O, bu anlaşmazlık ve kargaşayı onların gevşemesine sebep kılmıştır; şu ilâhî beyanda görüldüğü üzere: "Birbirinize düşmeyin zayıflarsınız"[374].

Ne zaman savaş ateşini tutuşturmuşlarsa Allah onu söndürmüştür. Bu ilâhî kelâm iki şekilde yorumlanabilir. Biri, ne zaman Yahudiler Hz. Peygamber'e tuzak kurmuş ve onu öldürmeye karar vermişlerse, Cenâb-ı Hak, onu Peygamberine haber vermiştir; böylece onlar hilelerini gerçekleştirememiştir. İkincisi, ne zaman Resûlullah'a (s.a.) karşı savaşa yeltenmiş ve bunun için toplanmışlarsa, Allah Teâlâ onların birlikteliklerini dağıtmış ve kendilerini bozmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

373 el-Mâide, 5/51.

374 el-Enfâl, 8/46.

Onlar yeryüzünde bozgunculuk için çaba harcarlar. Bu ilâhî beyan da iki şekilde yorumlanabilir. Biri, bozgunculuk çıkarmak için gerçek anlamda ayakları üzerinde yürümeleridir. Bundan maksat, müslümanlarla savaşmak ve kâfirlerden yardım almak içindir. İşte bu, yeryüzünde bozgunculuk yapmaktır. İkincisi, onlar Resûlullah'ın (s.a.) nitelik ve özelliğini gizlemeleri, kendi kitaplarında bulunan nübüvvet ve risâletinin alâmetlerini tahrif etmeleri ve insanları Kur'ân'da nâzil olan metnin gayrısına davet etmeleridir. İşte yeryüzünde bozgunculuk yapmaya gayret göstermek budur. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Allah ise bozguncuları sevmez. Evet O, bozgunculuğu sevmez ve ona razı olmaz.

وَلَوْ اَنَّ اَهْلَ الْكِتَابِ اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا لَكَفَّرْنَا عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ
وَلَاَدْخَلْنَاهُمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٦٥﴾

65. "Şayet Ehl-i Kitap iman edip günahtan sakınma çabası göstermiş olsalardı, kuşkusuz biz de kötülüklerini yüzlerine vurmaz ve onları nimeti bol cennetlere koyardık."

Azîz ve celîl olan Allah insanlara cömertlerin en cömerdi muamelesini
yapmıştır; şöyle ki onlara bağışlamayı, küfür halinde iken işledikleri kötü-
lükleri ve Allah hakkında söyledikleri çirkin sözleri -şayet iman edip kötü-
271 lüklerden sakınırlarsa- yüzlerine vurmayacağını vâdetmiştir. [§]Bu, Cenâb-ı
Hakk'ın "eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[375]
meâlindeki âyet-i kerîmede buyurmuş olduğu şeydir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu, kişinin tövbe edip günah fiillerden vazgeçtiği, pişman olup bütün yaptıklarını terk ettiği ve daha önce yaptığı kötülüklerin hayra çevirilmesini temenni ettiği takdirde geçerlidir. Nitekim Cenâb-ı Hak "Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir"[376] buyurmaktadır. Çünkü böyleleri daha önce yaptıkları kötülüklerden pişman olmuş ve o haldeki davranışlarının şerre değil hayra dönüştürülmesini temenni etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

375 el-Enfâl, 8/38.

376 el-Furkân, 25/70.

وَلَوْ اَنَّهُمْ اَقَامُوا التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْج۪يلَ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ
لَاَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ اَرْجُلِهِمْ مِنْهُمْ اُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ وَكَث۪يرٌ
مِنْهُمْ سَٓاءَ مَا يَعْمَلُونَ ﴿٦٦﴾

66. "Şayet onlar Tevrat'ı, İncil'i ve rableri tarafından onlara indirileni doğru dürüst uygulamış olsalardı göğün ve yerin türlü türlü nimetlerinden yararlanırlardı. İçlerinde aşırılığa kaçmayan bir zümre var; çoklarının yaptıkları işler ise pek kötüdür."

Şayet onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rableri tarafından onlara indirileni doğru dürüst uygulamış olsalardı. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir. Biri, **Şayet onlar Tevrat'ta, İncil' de ve onlara indirilen** Kur'ân'daki hükümlere göre amel etselerdi, âyette belirtilen nimetlerden mutlaka yararlanırlardı. Diğer bir ihtimal de şudur: **Şayet onlar Tevrat'ı ve İncil'i** nâzil olduğu gibi **doğru dürüst uygulamış olsalardı,** onlarda yaptıkları tahriflerden ve değiştirmelerden dönselerdi, Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâmın nitelikleriyle özelliklerini ve ilâhî kitaplardaki hükümleri gizlemeselerdi, âyette zikredilen şeyler olurdu. *En doğrusunu Allah bilir.* Onlar müslüman oldukları takdirde darlığa düşeceklerinden korkuyorlardı. Bu hususu Cenâb-ı Hak şöyle beyan etmektedir: "Seninle beraber doğru yolu izlersek yurdumuzdan sökülüp atılırız, diyorlar"[377]. Ama Yüce Allah, onlar eğer iman eder ve şirkten sakınırlarsa, yaşayışlarının daha müreffeh olacağını haber vermektedir.

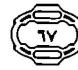
Göğün ve yerin türlü türlü nimetlerinden yararlanırlardı. Bu ilâhî beyan, gerçek anlamda nimetleri yemek anlamında değil, niteleme ve anlatımda bir mübalağa deyişidir. Meselâ "falan adam başından ayağına kadar nimet içindedir" denilir; bununla sözün hakikati kastedilmez, zenginlikle nitelemede mübalağa edilir. Fakat âyetteki lafzın gerçekten yemek anlamına gelmesi de
muhtemeldir. [§]**Ayaklarının altından** meâlindeki ifade ile, yerden çıkan ye- 273
necek ve içecek şeyler kastedilmiştir. **Üstlerinden** anlamındaki sözle de ağaçlarda yetişen meyveler kastedilmiştir. Diğer bir yoruma göre ise **Üstlerinden** anlamındaki söz ile dağlar, **ayaklarının altından** anlamındaki sözle de yeryüzü kastedilmiştir. Bu ifadelerde dağlarda ve ovalarda yetişen her türlü bereketin onlar için olduğunu haber vermektedir. Şöyle de söylenmiştir: **Göğün**

---

[377] el-Kasas, 28/57.

nimetlerinden yararlanırlardı, yani, Allah onlara bol bol yağmur gönderir, **ayaklarının altından,** yani, yeryüzü bereket getirir ve onlar için meyveler yetiştirir. Katâde şöyle demiş: Yeryüzü onlara yetiştirdiklerini, gökyüzü de bereketini yağdırırdı[378]. *En doğrusunu Allah bilir.*

İçlerinde aşırılığa kaçmayan bir zümre var. Bu cümlenin iki şekilde açıklanacağı söylenmiştir. **İçlerinde aşırılığa kaçmayan bir zümre,** yani onlardan müslüman olanlar; **İçlerinde aşırılığa kaçmayan bir zümre;** yani Allah'ın kitabına yönelik olarak; onu tahrif etmemiş, değiştirmemiş, ondan hiçbir şeyi bozmamış ve yeryüzünde fesat çıkarmamışlardır. Ne var ki onlardan birçok kişi tahrif ve değiştirme yapmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَاِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللّٰهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ 

67. "Ey peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphe yok ki Allah kâfirler topluluğunu hidâyete erdirmez."

Ey peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun. *En doğrusunu Allah bilir ya,* kâfirler zümresi üç tabaka halindeydi[379]. Onların bir grubu şöyle diyordu: "Biz ne bu Kur'ân'a inanırız ne de bundan öncekilere!"[380]; "Bu Kur'ân'a kulak vermeyin,
278 okunurken gürültü yapın"[381]. [§]Bazıları da Hz. Peygamber'i korkutuyor ve

---

378 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 305; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 115.

379 "Bazı mülhitler bu âyet hakkında laf etmişlerdir. 'Ey peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun' cümlesini, bir insanın kölesine söylediği; mektubumu falancıya tebliğ et, eğer yapmazsan mesajımı iletmemiş olursun veya şu eve gir, eğer girmezsen girmemiş olursun, sözü ile aynı konumda görmüşlerdir. Bunlar hiçbir faydası olmayan sözlerdir. Bir insan kendisine verilen bir işi yapmadığı zaman onu yapmadığını herkes bilir. Fakat biz diyoruz ki: Tefsirciler bu konuda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir, her görüşün de kendi çapında bir faydası vardır. Denilmiştir ki: Cenâb-ı Hak, kendisine indirilen her şeyi bütün kâfir gruplarına, her türlü ahvâlde ve her zaman tebliğ etmesini ona emretmiştir. Kâfirler de üç tabakadır..." (Ayrıca bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 226b).

380 es-Sebe', 34/31.

381 Fussılet, 41/26.

öldürmek için kendisine tuzak kuruyordu. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı”[382] buyurmaktadır. Bir kısmı da bu işten vazgeçmesi ve kendilerini mensubu olduğu dine davet etmemesi için ona kadınlar ve mal teklif ediyordu. İşte onlar belirttiğimiz gibi üç kategoride bulunuyordu. Allah Teâlâ ise ona mesajını insanlara iletmesini emretmekte, kâfirlerin kendisini öldürmek için kurdukları tuzakların ona engel olamayacağını ve onların hilelerinden korkmamasını söylemekteydi. Çünkü insan şu sebeplerle kendisine verilen görevi yerine getirmekten vazgeçer: Öldürüleceğinden endişe etmesi, sevgi ve dostluğa ulaşma arzusu, üçüncüsü de yalan söylemekle itham edilmesi ve bu sebeple rencide olması. Azîz ve celîl olan Allah ise Peygamber aleyhisselâma, öldürülmekten veya söylediklerinin yalanlanmasından yahut da dostluk talebinin bitmesinden korksa bile Allah’ın kendisine indirdiklerini insanlara tebliğ etmesini emretmiştir. Yani hiçbir şey, Allah’ın sana indirdiklerini tebliğ etmekten kendini alıkoymasın, diye buyurmaktadır. Yahut bu âyetteki emir, önceki zamanlarda olduğu gibi şimdi de devam etmelidir. Yahut Allah’ın kendisine indirdiği emirleri tebliğ etmekle emrolunması, beyan ederek tebliğ etmesi anlamındadır, yani indirilen âyeti tebliğ ettiğin gibi sana gelen beyanı da tebliğ et. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “İstisnâsız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açık açık anlatsın”[383]. Yüce Allah, ilâhî ahkâmı milletine beyan etmesi için her peygamberi kendi milletinin dili ile gönderdiğini haber vermektedir. Açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Rabbinden sana indirileni tebliğ et,** yani Cenâb-ı Hakk’ın senin 273
risâletine alâmet ve nübüvvetine delil kıldığı âyetleri, delil ve kanıtları tebliğ et, tâ ki böylece kesin deliller onları sorumlu kılsın. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğer bunu yapmazsan O’nun mesajını iletmemiş olursun. Yani seni öldürmeleri ve tuzak kurmalarından korkarak sana indirileni tebliğ etmezsen, sanki baştan beri ilâhî mesajı tebliğ etmemiş gibi olursun. Allah Teâlâ, ilâhî mesajı insanlara tebliğ etmeyi can korkusu yüzünden olsa bile terk etmesi halinde Peygamberini (s.a.) mazur saymamaktadır. O, kalbi imanla dolu olduğu halde küfre zorlanan ve canından korktuğu için küfrü kabul ettiğini söylemesi mubah görülen kimse gibi değildir. Yüce Allah, Peygamberine (s.a.), can korkusu taşısa bile ilâhî mesajın tebliğini terk etmesini mubah görmemiştir. *En*

382 el-Enfâl, 8/30.

383 İbrâhim, 14/4.

doğrusunu Allah bilir ya, ilâhî mesajı tebliğ etmek kalp ile değil dil ile ilgili bir iştir, imanın ise dil ile değil kalp ile alakası vardır. Dolayısıyla kişi küfre zorlandığında, kalbi imanla dolu olması halinde küfrü kabul ettiğini söylemesi mubah görülmüştür. Fakat ilâhî mesajı tebliğ etmenin dilden başka bir yolu yoktur. Bundan dolayı ölüm korkusu olsa bile tebliğin terki mubah görülmemiştir. Bu, talak ve köle âzât etme konusunda zorlanan kişi hakkında söylediklerimize delil oluşturur. Böylesinin boşamayı veya köle âzât etmeyi dile getirdiği takdirde işleme konulur, çünkü bunlar kalple değil dil ile ilişkilidir. Hülâsâ icbar altında kalma, kalbi değil de dili ilgilendiren bir hususta ise geçerliliği ortadan kalkmaz, biraz önce temas ettiğimiz risâlet gibi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğer bunu yapmazsan. Yani ilâhî mesajı yeni dönemde tebliğ etmezsen, geçmiş zamanda da tebliğ etmemiş sayılırsın. Yahut önceleri tebliğ ettiğin gibi yeni gelen vahiyleri açıklamazsan, inen âyeti önceleri tebliğ ettiğin gibi gerekli olan açıklamayı da mesajı iletmemiş olursun. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Hz. Muhammed'in Nübüvveti]

273 [§] **Allah seni insanlardan koruyacaktır.** Bu âyet-i kerîmede Hz. Peygamber'in risâletinin delili vardır, çünkü Allah Teâlâ onu insanlardan koruyacağını haber vermektedir, netice de böyle olmuştur. Demek ki O, bu bilgiyi Allah'tan almıştır. Cenâb-ı Hakk'ın "Haydi hepiniz bana tuzak kurun, bana aman vermeyin!"[384] meâlindeki beyan da bunun gibidir. O (Hûd aleyhisselâm) kâfirlerin ortasında "haydi hepiniz bana tuzak kurun" dediği halde onların tuzaklarından kendisine hiçbir şey gelmemiştir. Bu da onun Allah Teâlâ sayesinde vukû bulduğunu gösterir. Hz. Âişe'den (r.a.) rivayet edildiğine göre: Resûlullah (s.a.) görevini yapan insanlar tarafından korunuyordu, **Allah seni insanlardan koruyacaktır** meâlindeki âyet gelince şöyle buyurmuştur: "Artık evlerinize gidebilirsiniz, çünkü Allah beni insanlardan koruyacaktır." Bunun üzerine onlar da dağıldılar[385].

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلٰى شَيْءٍ حَتّٰى تُقِيمُوا التَّوْرٰيةَ
وَالْاِنْجِيلَ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ

384 Hûd, 11/55. Bu âyet-i kerîme Hûd aleyhisselâmla ilgilidir.

385 Tirmizî, "Tefsîr", 5; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 307-308; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 118.

مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا فَلَا تَاْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ 

68. "De ki: 'Ey Ehl-i Kitap! Siz Tevrat'ı, İncil'i ve rabbinizden size indirileni (Kur'ân'ı) *doğru dürüst uygulamadıkça tuttuğunuz yol yol değildir.' Rabbinden sana indirilen, onlardan birçoğunun azgınlığını ve inkârcılığını kuşkusuz arttıracaktır. Kâfirler topluluğu yüzünden üzülme."*

De ki: Ey Ehl-i Kitap! Siz Tevrat'ı, İncil'i doğru dürüst uygulamadıkça tuttuğunuz yol yol değildir. Daha önce söylenen bir söz veya ileri sürülen bir iddia olmadan bu şekilde söze başlanmaz. Âyet-i kerîme de onların yaptıklarına dair bir açıklama bulunmamaktadır. Muhtemelen onların arasında kendilerinin Allah'ın dini ve velâyeti üzerinde bulunduklarını iddia edenler bulunuyordu; ayrıca şöyle diyenler: "Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız"[386]; "Yahudi veya hıristiyan olanlar hariç, hiç kimse cennete giremeyecek"[387]. Ve benzeri kendilerine nispet ettikleri arzu ve iddialar. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, Peygamberine (s.a.) şöyle emretmektedir: **De ki: Siz Tevrat'ı, İncil'i ve rabbinizden size indirileni (Kur'ân'ı) doğru dürüst uygulamadıkça tuttuğunuz yol yol değildir.** Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: **Tevrat'ı, İncil'i doğru dürüst
uygulamadıkça** meâlindeki beyan şu anlama gelir: [§]**Tevrat ve İncil'de** tahrif 236
ettiğiniz, değiştirdiğiniz ve tebdil ettiğiniz şeyleri **düzeltmedikçe**, nâzil olan kitapların hepsini aynı seviyede görüp iman etmedikçe. Başkaları da şöyle demiştir: **Tevrat'ı ve İncil'i doğru dürüst uygulamadıkça,** yani onlarda bulunan ahkâmı tasdik edip kabul etmedikçe. İbn Abbâs (r.a.) bu ilâhî beyanı şöyle açıklamıştır: **Tevrat ve İncil'de** bulunan hükümlerle amel etmedikçe, yani orada yer alan Hz. Muhammed'in (s.a.) nitelik, özellik ve peygamber olarak gönderileceği hükmüyle amel edip, onu gizlemeden insanlara açıklamadıkça. Bu yorum ve daha önce söylediklerimiz aynı anlama gelir. **Rabbinizden size indirileni (Kur'ân'ı),** diğer peygamberlerinize gönderilen kitapları (uygulamadıkça), yani diğer peygamberlere gönderilen bütün kitapları da doğru dürüst uygulamadıkça. Çünkü bütün peygamberlere ve bütün kitaplara iman etmedikçe peygamberlerin ve kitapların bir kısmına inanmanın faydası yoktur.

---

[386] el-Mâide, 5/18.

[387] el-Bakara, 2/111.

Bazıları şöyle demiştir: **Siz Tevrat'ı, İncil'i doğru dürüst uygulamadıkça tuttuğunuz yol yol değildir,** meâlindeki beyandan bundan maksat, Cenâb-ı Hakk'ın "Rabbinden sana indirileni tebliğ et"[388] anlamındaki âyetle Peygamberine (s.a.), kendisine indirileni insanlara tebliğ etmekle emretmiş olduğu şeydir.

Rabbinden sana indirilen, onlardan birçoğunun azgınlığını ve inkârcılığını kuşkusuz arttıracaktır. Biz bunu daha önce açıklamıştık[389]. Bazıları da şöyle demiştir: **Sana indirilen, onlardan birçoğunun azgınlığını ve inkârcılığını kuşkusuz arttıracaktır,** meâlindeki ilâhî kelâm ile Kur'ân'daki recim ve kısas kastedilmiştir[390].

Kâfirler topluluğu yüzünden üzülme. Yani onların inkâr etmelerine üzülme. Bu ifade şu ilâhî beyanlara benzemektedir: "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!"[391]; "Onlar için üzülerek kendini helâk etme"[392].

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِؤُنَ وَالنَّصَارٰى مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٩﴾

257 [§]69. ***"İman edenler, yahudiler, Sâbiîler ve hıristiyanlar,*** (bunlardan) ***Allah'a ve âhiret gününe inanıp dünyaya ve âhirete yararlı işler yapanlara korku yoktur ve onlar üzülecek de değillerdir."***

İman edenler. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Onlar dilleriyle inanıp kalpleriyle iman etmeyenlerdir[393]. Bazıları da, onlar peygamberlerin bir kısmına iman edip Yahudi ve hıristiyan diye kendilerini isimlendirmeyenlerdir. **Yahudiler, Sâbiîler ve hıristiyanlar.** Bunların kimlerden ibaret olduğunu daha önce açıklamıştık[394].

---

388 el-Mâide, 5/67.

389 bk. el-Mâide, 5/64.

390 bk. el-Mâide, 5/41.

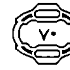
391 eş-Şuarâ, 26/3.

392 Fâtır, 35/8.

393 Bunu İbn Abbâs'ın (r.a.) sözü olarak kaynaklarda bulamadım. Ancak Sevrî'den rivayet edilmiştir (bk. Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, VI, 200).

394 bk. el-Bakara, 2/62.

(Bunlardan) Allah'a ve âhiret gününe inananlar. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun tefsiri şöyle olmalıdır: Farklı dinlere ve mezheplere bağlı olsalar da, Allah'a ve âyette belirtilen hususlara inanırlarsa, kâfir iken yaptıklarından dolayı **onlara korku yoktur.** Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[395]. **Onlar üzülecek de değillerdir.** Allah'ın kendilerine vereceği mükâfatı kaybetme üzüntüsünü yaşamayacaklardır, yani onları kaybetmeyeceklerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَقَدْ اَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنٖٓي اِسْرَٓاءٖيلَ وَاَرْسَلْنَٓا اِلَيْهِمْ رُسُلًاۜ كُلَّمَا جَٓاءَهُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوٰٓى اَنْفُسُهُمْۙ فَرٖيقًا كَذَّبُوا وَفَرٖيقًا يَقْتُلُونَ 

70. "Andolsun biz İsrâiloğulları'ndan kesin söz almış ve onlara peygamberler göndermiştik. Ne zaman bir peygamber onlara nefislerinin hoşlanmadığı bir şey getirdiyse, bir kısmına yalancı dediler, bir kısmını da öldürdüler."

Andolsun biz İsrâiloğulları'ndan kesin söz almıştık. Cenâb-ı Hak, insan türünün tamamından söz almış ve bunu diğer yaratıklara değil kendilerine özel kılmıştır, çünkü onların her birine -yaratılışının gereği- Rabbinin birliğini bilme özelliği vermiştir. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: "Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, fakat onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yüklendi"[396]. Sonra, Allah Teâlâ bu âyette beşer cinsinden özellikle İsrâiloğulları'nı belirtmekte; **Onlara peygamberler göndermiştik** meâlindeki beyanla, onlara kendi cinslerinden peygamberler göndererek aldığı sözlerin faziletine dikkat çekmektedir. Onlar da sanki bu sözleri kabul etmişlerdi; şu beyanlarında görüldüğü üzere: "Allah onlara şöyle demişti: Ben sizinle beraberim, eğer namazı dosdoğru kılarsanız..."[397]; "Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size vâdettiklerimi vereyim"[398]. Bu, Allah tarafından kendilerine verilen bir vâd, onlar tarafından da Allah'a verilen bir söz idi. Cenâb-ı Hak, onlar verdikleri sözde dururlarsa kendisinin de vâdini yerine getireceğini haber vermiştir.

---

395 el-Enfâl, 8/38.

396 el-Ahzâb, 33/72.

397 el-Mâide, 5/12.

398 el-Bakara, 2/40.

278 **[§]Ne zaman bir peygamber onlara nefislerinin hoşlanmadığı bir şey getirdiyse, bir kısmına yalancı dediler, bir kısmını da öldürdüler.** Bu ilâhî kelâmda İsrâiloğullarının, kendi arzu ve hevalarına uymaları sebebiyle bütün peygamberlerin getirdikleri dine muhalif kaldıklarının delili vardır. Peygamberler farklı zamanlarda gelmiş olsalar da, onların hepsi de insanları aynı dine davet etmişlerdir.

Bir kısmına yalancı dediler, bir kısmını da öldürdüler. Onların bir kısmı peygamberlere yalancı demiş, bazıları da onları öldürmüştür. Şu kadar var ki onlar tarafından bir öldürme olayı gerçekleşmişse, O, resûllere değil, nebîlere yönelik olmuştur, çünkü Allah Teâlâ "Elbette biz elçilerimize (resûllerimize) yardım ederiz"[399] buyurmuştur; O, burada, resûllerine yardım edeceğini haber vermektedir; öldürme olayının gerçekleştiği yerde ise Allah'ın yardımı yok demektir. **Bir kısmını da öldürdüler.** Yani, öldürmeye kastettiler. Bu hususu daha önce açıklamıştık[400].

وَحَسِبُوٓا اَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ فَعَمُوا وَصَمُّوا ثُمَّ تَابَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَصَمُّوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٧١﴾

71. "Başlarına bir felâketin gelmeyeceğini sanıp kör ve sağır kesildiler. Sonra Allah tövbelerini kabul buyurdu. Sonra içlerinden birçoğu yine görmezden ve duymazdan geldiler. Allah onların yaptıklarını görmektedir."

Başlarına bir felâketin gelmeyeceğini sandılar. Cenâb-ı Hak, onların gelmeyeceğini zannettikleri felaketin ne olduğunu açıklamamıştır. Müfessirler de bu konuda farklı görüşlere sahip olmuştur. Bazıları şöyle demiş: Bu, içinde şiddet bulunan imtihandır. Onlar peygamberlerin, aykırı bir imtihan göreviyle kendilerine gelmeyeceğini sanmışlardı. Aksine peygamberler, İsrâiloğullarını, ortaya attıkları nefsânî arzulara aykırı olan fiilleri yapmak üzere tutulmaları için geldiler. Bazıları da şöyle demiştir: **Başlarına bir felâketin gelmeyeceğini sandılar,** yani onlar peygamberleri yalanlamak ve onları öldürmeye teşebbüs etmeleri sebebiyle kendilerine helâk ve azabın gelmeyeceğini sandılar. İbn Abbâs (r.a.), şirk inancının oluşmayacağını sandılar, dedi[401]. Şöyle de denilmiş-

---

399 el-Mümin, 40/51.

400 bk. el-Bakara, 2/87 ve Âl-i İmrân, 3/21.

401 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 312. Taberî, 72. âyetin tefsirinde şöyle der: "Bu, Allah tarafından gelen bir haberdir; Cenâb-ı Hak, başlarına bir felâketin gelmeyeceğini sanan

tir: **Başlarına bir felâketin gelmeyeceğini sandılar,** yani onlar peygamberleri yalanlamakla ve onları öldürmekle bir bela ve kıtlığa uğramayacaklarını sandılar; [§]**Kör kesildiler,** yani doğru yolu görmez oldular. **Sağır kesildiler,** 279
yani hidâyet çağrısından faydalanmadıkları için kulakları onu duymaz oldu. **Sonra Allah tövbelerini kabul buyurdu** ve başlarındaki belayı kaldırdı, fakat onun kaldırılmasından sonra tövbe etmediler. **Başlarına bir felâketin gelmeyeceğini sanıp kör ve sağır kesildiler. Sonra Allah tövbelerini kabul buyurdu. Sonra içlerinden birçoğu yine görmezden ve duymazdan geldiler,** meâlindeki âyetin, şu âyetler konumunda bulunması da muhtemeldir. "Biz kitapta İsrâiloğulları'na şöyle bildirmiştik: 'Yeryüzünde mutlaka iki defa fesat çıkaracak, çok böbürleneceksiniz'... Bir zaman sonra onlara karşı size tekrar üstünlük verdik"[402]. Bir kez tövbe ettiler, sonra döndüler, sonra yine tövbe ettiler. İşte, **Kör ve sağır kesildiler, sonra Allah tövbelerini kabul buyurdu, sonra içlerinden birçoğu yine görmezden ve duymazdan geldiler** meâlindeki beyanın anlamı da budur.

لَقَدْ كَفَرَ الَّذ۪ينَ قَالُٓوا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَس۪يحُ ابْنُ مَرْيَمَ وَقَالَ الْمَس۪يحُ
يَا بَن۪ٓي اِسْرَٓاء۪يلَ اعْبُدُوا اللّٰهَ رَبّ۪ي وَرَبَّكُمْ اِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ
فَقَدْ حَرَّمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَاْوٰيهُ النَّارُ وَمَا لِلظَّالِم۪ينَ مِنْ
اَنْصَارٍ ﴿٧٢﴾

İsrâiloğullarının başına gelen felâketlerin bazısını belirtmektedir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: Onları imtihana tutup sınadığım, fakat kendilerinin bozduğu anlaşmam şuydu: Benden başkasına kulluk yapmayacaksınız, benden başkasını Rab edinmeyeceksiniz, benim vahdaniyetimi kabul edeceksiniz ve kulum Meryem oğlu Îsâ'ya itaat edeceksiniz. Îsâ'yı ben yarattım ve pek çok peygamberin elinde gerçekleştirdiğim mûcizeleri onun elinde de gerçekleştirdim. Fakat onlar küfre düşüp onun Allah olduğunu söylediler..." (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 313).

402 "Biz kitapta İsrâiloğulları'na şöyle bildirmiştik: 'Yeryüzünde mutlaka iki defa fesat çıkaracak, çok böbürleneceksiniz.' Bu iki fesattan ilkinin zamanı gelince üzerinize güçlü kuvvetli kullarımızı gönderdik. Bunlar, evlerin arasında dolaşıp köşe bucak her tarafı aradılar. Bu, yerine getirilmiş bir vâd idi. Bir zaman sonra onlara karşı size tekrar üstünlük verdik, servet ve oğullarla gücünüzü arttırdık; adamlarınızın sayısını daha da çoğalttık. Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz; kötülük ederseniz yine kendinize edersiniz. Nihayet ikinci cezalandırma vakti gelince, düşmanlarınız onurunuzu çiğnesinler, daha önce girdikleri gibi yine mescide girsinler ve ellerine geçirdikleri her şeyi yakıp yıksınlar istedik" (el-İsrâ', 17/4-7).

72. "Allah, Meryem oğlu Mesîh'in kendisidir, diyenler, hiç şüphesiz hakikati inkâr etmişlerdir. Oysa Mesîh, 'Ey İsrâiloğulları! Benim de rabbim sizin de rabbiniz olan Allah'a kulluk edin' demişti. Bilinmeli ki her kim Allah'a ortak koşarsa Allah ona cennet yüzü göstermeyecek ve onun varacağı yer cehennem olacaktır. Zâlimlerin yardımcıları da olmayacaktır."

Allah, Meryem oğlu Mesîh'in kendisidir, diyenler, hiç şüphesiz hakikati inkâr etmişlerdir. [Bu âyet-i kerîmeyi iki şekilde yorumlamak mümkündür. Birincisi] buradaki **inkâr etmişlerdir** meâlindeki ifade, "Îsâ'yı inkâr etmişlerdir" anlamına gelebilir, çünkü onların, "Îsâ Allah'ın oğludur" sözlerine karşılık, Îsâ'nın; **Ey İsrâiloğulları! Benim de Rabbim sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin** demesi, onları yalanladığını gösterir. Ayrıca "Kuşkusuz Allah benim de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir. Öyleyse O'na kulluk edin"[403] ve "Ben Allah'ın kuluyum; O, bana kitap verdi"[404] meâlindeki âyetler de aynı anlama işaret etmektedir. Bu âyetlerde Hz. Îsâ (s.a.), Allah'ın kulu olduğunu, ilâh olmadığını, Allah'ın oğlu da olmadığını haber vermektedir. Allah böyle şeylerden pek yücedir. İkincisi, "onlar bildiklerini inkâr etmişlerdir" anlamına da gelebilir; çünkü onlar Hz. Îsâ'nın (s.a.) Meryem'in oğlu olduğunu bilmişler ve kendisi için Meryem oğlu Îsâ diye isim vermişler, fakat arkasından da "o Allah'tır" veya "Allah'ın oğludur" demişlerdi. Şayet o Meryem'in oğlu ise ulûhiyet niteliği onda nasıl bulunabilir? Annesinin ulûhiyet hakkı yoksa, -an-
380 nesi Îsâ'dan daha önce gelmiştir- [§]sonra gelenin ulûhiyet hakkı naslı olur? Fakat onlar akılsızlıklarından dolayı böyle demişlerdir. Cenâb-ı Hak bu tür niteliklerden yüce, pek yücedir.

Bilinmeli ki her kim Allah'a ortak koşarsa Allah ona cennet yüzü göstermeyecek ve onun varacağı yer cehennem olacaktır. Yüce Allah bir insana cenneti haram edince, onun varacağı yer cehennemden ibaret olur.

[Hz. Îsâ'ya Neden Mesîh Denilmiştir?]

Îsâ aleyhisselâma Mesîh denilmiştir. Hasan-ı Basrî şöyle der: O, bereketle sıvazlandığı için bu ismi almıştır[405], deccâla da Mesîh denilmiştir, çünkü lânetle meshedilmiştir. Mesîh isminin mesheden (mâsih) anlamına geldiği de söylenmiştir. Faîl vezninin fâil mânasına gelmesi itibariyle bu da mümkündür. Hz. Îsâ (s.a.) hastayı, körü ve cüzzamlıyı eliyle meshederek iyileştirirdi, ölüyü meshederek diriltirdi. Bu ve benzeri özelliklerinden dolayı ona Mesîh

---

403 Âl-i İmrân, 3/51.

404 Meryem, 19/30.

405 İbrâhim en-Nehaî ve Saîd'den rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, III, 270.

denmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Faîl vezninin mef'ûl mânasına gelmesi de mümkündür; nitekim yaralanmış kişiye "cerîh" (جريح), maktûle de "katîl" (قتيل) denilir. Bunların hepsi mümkündür.

لَقَدْ كَفَرَ الَّذ۪ينَ قَالُٓوا اِنَّ اللّٰهَ ثَالِثُ ثَلٰثَةٍۢ وَمَا مِنْ اِلٰهٍ اِلَّٓا اِلٰهٌ وَاحِدٌۜ
وَاِنْ لَمْ يَنْتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ
اَل۪يمٌ ﴿٧٣﴾

73. "Andolsun ki 'Allah üç unsurdan biridir' diyenler de kâfir olmuşlardır. Hâlbuki bir tek Tanrı'nın dışında hiçbir ilâh yoktur. Şayet bu dediklerinden vazgeçmezlerse, böylece kâfir olanlar elem verici bir azaba çarptırılacaklardır."

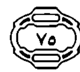
Andolsun ki 'Allah üç unsurdan biridir' diyenler de kâfir olmuşlardır. [Birinci delil], buradaki **kâfir olmuşlardır** ifadesi bilmelerine rağmen kâfir olmuşlardır demektir. Onlar Cenâb-ı Hakk'ın gerçek tanrı olduğunu biliyorlardı; peki O Allah ise nasıl olur da Allah üç unsurdan biri olur? Onlar, "O Allah'tır" dedikleri zaman, artık ortada ikincisi ve üçüncüsü yoktur; böyle bir iddia aklî bir çelişkidir. İkincisi, onlar gökleri ve yeri Allah'tan başkasının yarattığını iddia etmekte, kendilerini de Allah'tan başka birinin yarattığını söylemektedir. Sözünü ettiğimiz bu varlıkları O'ndan başka biri yaratmadığına göre nasıl başkasına ilâh diyorlar? Kesinlikle kendisinden başka ilâh olmayan Allah bunları yaratmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, **Hâlbuki bir tek Tanrı'nın dışında hiçbir ilâh yoktur** buyurmaktadır. Yani onlar da Allah'tan başka hiçbir tanrı bulunmadığını bilmekte, fakat bu konuda inatçılık ve kibir göstermektedir.

Şayet bu dediklerinden vazgeçmezlerse, yani yukarıda söylenen şeylerden vazgeçmezlerse, **böylece kâfir olanlar elem verici bir azaba çarptırılacaklardır.**

اَفَلَا يَتُوبُونَ اِلَى اللّٰهِ وَيَسْتَغْفِرُونَهُۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٧٤﴾

[§] *74.* ***"Hâlâ Allah'a tövbe edip O'nun bağışlamasını dilemeyecekler mi?*** 281
Allah çok bağışlamakta, çok esirgemektedir."

Hâlâ Allah'a tövbe edip O'nun bağışlamasını dilemeyecekler mi? Yani şirke dair söylediklerinden dolayı? Eğer tövbe ederlerse Allah çok bağışlayıcı ve çok esirgeyicidir. Bu, "Eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[406] meâlindeki ilâhî beyan gibidir. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ اِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَاُمُّهُ صِدّ۪يقَةٌ كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ اُنْظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الْاٰيَاتِ ثُمَّ انْظُرْ اَنّٰى يُؤْفَكُونَ 

75. "Meryem oğlu Mesîh sadece bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Onun annesi dürüst ve inançlı bir kadındır. İkisi de yiyip içen birer insandı. Bak, âyetleri onlara nasıl açıklıyoruz, sonra bak nasıl saptırılıyorlar!"

Meryem oğlu Mesîh sadece bir peygamberdir. Bu âyet-i kerîmede her iki grubun (Yahudilerle hıristiyanların) aleyhine delil vardır. Onlar sanki iki grup gibiydiler; biri onun peygamber olduğunu inkâr ediyor, diğeri de onun rab ve ilâh olduğunu ileri sürüyordu. Allah Teâlâ onun Meryem'in oğlu olduğunu söylemektedir, Meryem'in oğlunun ilâh olması mümkün değildir. İkincisi, Cenâb-ı Hak onun **sadece bir peygamber olduğunu, ondan önce de** -yani Îsâ'dan önce de- **peygamberlerin gelip geçtiğini,** onların da mûcizeler ve deliller getirdiklerini haber vermektedir. Önceki ümmetlerden hiçbiri, peygamberlerin ilâh olduğunu söylememiştir, Îsâ'nın peygamber olduğuna dair mûcizeler ve deliller getirmesine rağmen siz onun ilâh olduğunu nasıl söylersiniz?

[Hz. Meryem'e Neden Sıddîka Denilmiştir?]

Onun annesi dürüst ve inançlı bir kadındır. Denilmiştir ki o, her türlü ahlâksızlıktan tertemiz saliha bir kadındı. Bazıları âyetteki "sıddîka" (صديقة) kelimesinin nebîlere benzer bir anlam taşıdığını söylemişlerdir. Cebrâîl aleyhisselâm ona gelip "Ben ancak sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamak için Rabbin tarafından gönderilmiş bir elçiyim"[407] dediğinde, tıpkı nebîler ve resûller melekleri tereddütsüz tasdik ettikleri gibi Meryem de onu tasdik etmişti. Diğer insanlar ise ancak peygamberlerin haber vermesiyle melekleri

---

406 el-Enfâl, 8/38.

407 Meryem, 19/19.

tasdik ederler. Meryem ise kendisinin melek ve elçi olduğunu söyleyen Cibrîl'i tasdik etmişti. Bundan dolayı ona **Sıddîka** ismi verilmişti. *En doğrusunu Allah bilir.* Cenâb-ı Hakk'ın şu âyet-i kerîmede ifade buyurduğu gibi, her müminin sıddîk olduğu da söylenmiştir: "Allah'a ve peygamberlerine (böyle) iman edenler, var ya, işte onlar Rableri katında sıddîklar mertebesindedirler"[408].

[§]**İkisi de yiyip içen birer insandı.** Bu ifade iki açıdan hıristiyanların 282
aleyhine delildir. Birincisi, açlık onların ikisine de galip geliyor ve onlar açlığı giderme ihtiyacını duyuyordu. Kendisine açlığın galip geldiği biri nasıl ilâh olabilir? İkincisi, onlar yemeğe ihtiyaç duyup yediklerinde, doygunluk karınlarını boşaltmaya kendilerini mecbur ediyor ve dolayısıyla en çirkin ve en pis yere gitmeleri gerekiyordu. Böyle yerlere gitmeye mecbur edilen biri ilâh olamaz. Allah Teâlâ bütün bunlardan yüce, hem de pek çok yücedir.

Bak, âyetleri onlara nasıl açıklıyoruz. Âyetler, daha önce zikredilen ve onlara karşı ileri sürülen deliller olup birincisi, onun Meryem'in oğlu olmasıdır. Başkasının oğlu olan biri ilâh olamaz.

İkincisi, Hz. Îsâ'nın resûl olmasıdır. Daha önce de peygamberler gelmiş, onlar da mûcizeler ve deliller getirmişler, fakat hiçbiri kendisinin Rab ve ilâh olduğunu iddia etmemiştir.

Üçüncüsü o yemek yiyordu, başka bir şeye muhtaç olan biri ilâh olamaz.

Dördüncüsü, yemek yiyen kişi, onun eziyetini gidermek ve bunun için de en pis bir mekâna gitmek zorundadır. Konumu bundan ibaret olan biri Rab olamaz. *En doğrusunu Allah bilir ya,* hıristiyanların bu konuda ileri sürdükleri görüşlere, tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmeden daha fazla, daha açık ve daha güçlü bir şekilde susturan bir âyet Kur'ân'da bulunmamaktadır.

Sonra bak nasıl saptırılıyorlar. Yani bak, nasıl tekzîb ediyorlar? Ebû Ubeyde şöyle demiştir: "Yu'fekûn" (يؤفكون), çevriliyorlar ve hak yoldan saptırılıyorlar demektir. Birini bir şeyden alıkoyduğunda "efektehu" (أفَكْتَهُ) denilir. Yağmur tanesi yeryüzünden engellendiğinde "ufiketi'l-ardu" (أُفِكَتِ الأرضُ) denir[409]. Cenâb-ı Hak da "Bu sözlerle saptırılanlar doğru yoldan saparlar"[410] buyurmuştur. İbn Abbâs (r.a.) "Bunlar kendi düzmecelerinden ve sürdüregeldikleri asılsız iddialardan ibarettir"[411] anlamına gelen âyeti [§]"ve zâlike efekehum ve 263

---

408 el-Hadîd, 57/19.

409 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, I, 174-175.

410 ez-Zâriyât, 51/9.

411 el-Ahkâf, 46/28. Bu, şâz kıraâttir. bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVI, 29. Mütevâtir olan kırâat (وذلك إِفْكُهُمْ ومَا كَانُوا يَفْتَرُون) şeklindedir.

mâ kanû yefterûn" (وذلك أفكهم وما كانوا يفترون) şeklinde okumuş ve kelimeye onları saptırdı anlamı vermiştir; onları saptırınca da doğru yoldan çevirmiş olur. Ebû Avsece şöyle demiştir: Bana göre "ifk" kelimesi haktan çevirmek anlamına gelir. Aslında "ifk' yalan demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Yu'fekûn" (يؤفكون) haktan çevriliyor ve döndürülüyorlar demektir[412]. Bu kelimeye, yalan dolanla aldatılıyorlar mânası da verilmiştir[413].

قُلْ اَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَاللّٰهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَليمُ ﴿٧٦﴾

76. "De ki: Allah'ı bırakıp da size zarar da veremeyen yarar da sağlayamayan varlıklara mı kulluk ediyorsunuz! Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir."

De ki: Allah'ı bırakıp da size zarar da veremeyen yarar da sağlayamayan varlıklara mı kulluk ediyorsunuz! Yani eğer onlara karşı gelirseniz size **zarar veremeyen**, itaat ettiğiniz takdirde de **yarar sağlayamayan varlıklara mı kulluk ediyorsunuz?** Bu ilâhî beyan şu anlama da gelebilir: Allah size bir fayda vermek istediği takdirde **size zarar vermeye gücü yetmeyen**, şayet size zarar geldiği takdirde **fayda sağlamaya gücü yetmeyen,** yani bu zararı sizden gideremeyen **varlıklara mı kulluk yapıyorsunuz?**

Allah her şeyi işitmektedir, yani Îsâ'yı Allah'a nispet ettiğinizi işitmektedir. **Her şeyi bilmektedir,** yani Allah'tan başkasına kulluk yaptığınızı bilmektedir. Buradaki **işitmektedir** (السميع) kelimesi, duanızı kabul etmektedir mânasına, **bilmektedir** (العليم) lafzı da niyetlerinizi bilmektedir anlamına da gelebilir.

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُٓوا اَهْوَٓاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَاَضَلُّوا كَثِيرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَٓاءِ السَّبِيلِ ﴿٧٧﴾

---

412 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 145.

413 Krş. İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, "أفك" md.

77. "De ki: Ey Ehl-i Kitap! Hakkın sınırlarını aşarak dininizde aşırılığa gitmeyin. Daha önce kendileri saptığı gibi birçoklarını da saptıran ve yolun doğrusundan uzaklaşan bir topluluğun keyfî istek ve arzularına uymayın."

De ki: Ey Ehl-i Kitap! Hakkın sınırlarını aşarak dininizde aşırılığa gitmeyin. Cenâb-ı Hak, dinde aşırılığa gitmeyi yasakladığı bu hitabı Ehl-i Kitab'a yapmıştır. Bunun gibi "Ey Ehl-i Kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında, gerçek olandan başkasını söylemeyin"[414] meâlindeki âyet-i kerîmede de Allah Teâlâ müşriklere hitap etmemiştir. Çünkü Ehl-i Kitap, kendilerinin daha önceki nebîlerin ve resûllerin dinine bağlı olduklarını iddia ediyordu; Yüce Allah onlara dinde aşırı gitmeyi yasaklamıştır. Buradaki "ğuluv" (الغلو) kelimesi, belirlenen haddi aşmak, ifrata kaçmak ve eleyip sık dokumak anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* fakat Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: İlâhlığı ve Rablığı Allah'tan başkasına nispet ederek ve O'ndan başkasına kulluk yaparak dinde belirlenmiş sınırı geçmeyin. Müşriklere gelince, onlar güzel gördükleri her şeye tapar, çirkin gördüklerini de terk ederler, dolayısıyla
onların bağlandıkları bir din yoktur. [§]Ehl-i Kitap ise nebîlerin ve resûllerin 293
dinine bağlı olduklarını iddia ederler. Bundan dolayı âyetteki hitap da onlara yöneliktir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Daha önce kendileri sapıtan kişiler, yani onların önderi. *En doğrusunu Allah bilir.* **Birçoklarını da saptıran,** yani bağlılarını. **Onlar yolun doğrusundan uzaklaşan bir topluluktur,** hidâyet yolundan uzaklaşan bir topluluk.

لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَاءِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ 

78. "İsrâiloğulları'ndan kâfir olanlar, Dâvûd ve Meryem oğlu Îsâ diliyle lânetlenmişlerdir. Çünkü onlar isyan etmişlerdi ve sınırı aşıyorlardı."

İsrâiloğulları'ndan kâfir olanlar, Dâvûd ve Meryem oğlu Îsâ diliyle lânetlenmişlerdir. Bazı âlimler şöyle demiştir: Onlar bütün dillerde lânetlenmişlerdir. Hz. Mûsâ (s.a.) döneminde Tevrat'ta, Hz. Dâvûd (s.a.) döneminde Zebûr'da, Hz. Îsâ (s.a.) döneminde İncil'de ve peygamberimiz Muhammed aleyhisselâm -salavâtların en üstünü, selâmların en kâmili kendisine olsun- döneminde de Kur'ân'da lânetlenmişlerdir. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) görü-

[414] en-Nisâ, 4/171.

şüdür[415]. Şöyle de denilmiştir: Onlar, haddi aşmaları sonunda peygamberlerin bedduası ile maymun ve domuz suretlerine çevrilmişlerdir. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Domuz ve maymun türü, yaratılışları insan sûretinden çıkarılıp domuz ve maymun şekline çevirilen o insanların neslindendir. Hasan-ı Basrî ise şöyle demiştir: O neslin soyu kesilmiştir[416]. Burada sözkonusu edilen lânetin aslı kovmaktır, onlar sanki Allah'ın rahmetinden kovulmuşlardır. Lânetin, Hz. Dâvûd'un (s.a.) kullandığı dile tahsis edilmesi ihtimal dâhilindedir, çünkü onda sertlik ve katılık mevcuttu. Silâhları ve savaş aletlerini kullanan oydu. Îsâ aleyhisselâm ise yumuşak ve merhametli bir zattı. İşte bu iki peygamberin lâneti, onların Allah'ın koyduğu sınırları aşmaları ve Rablerine isyan etmelerine bağlı olduğu bilinsin diyedir; zaten onlar buna layıktırlar ve cezayı hak etmişlerdi. Bundan dolayıdır ki onların, yani peygamberlerin bedduası, -peygamberlerin onlara yaptığı bedduayı kastediyorum- kabul edilmişti.

كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ 

285 [§]*79. "İşledikleri kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmıyorlardı. Yaptıkları ne fena idi!"*

İşledikleri kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmıyorlardı. Bazı rivayetlerde belirtildiğine göre Abdullah b. Mesûd (r.a.) şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "İsrâiloğulları günaha düştükleri zaman, âlimleri onlara bunu yasakladı, fakat onlar bu işten yine vazgeçmediler. Sonra âlimleri de onlarla birlikte oturdular, birlikte yediler-içtiler. Allah da onların kalplerini birbirine karıştırdı, **İsyanları ve haddi aşmaları yüzünden, Dâvûd'un ve Meryem oğlu Îsâ'nın diliyle onlara lânet etti.**" Abdullah [b. Mesûd] der ki: Sonra arkaya yaslanmış olan Resûl-i Ekrem doğrulup oturdu ve şöyle dedi: "Hayatım elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki, onları gerektiği şekilde önleyip hakka döndürmedikçe, siz de asla (sorumluluktan kurtulamazsınız)!"[417] Ebû Ubeyd bu son cümleye, onları hakka çevirmedikçe diye anlam vermiştir[418]. Başkaları da bunu, onları yenmedikçe diye açıkladı.

---

415 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 317; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 126.

416 Bu iki rivayeti de İbnu'l-Münzir tahrîc etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, I, 185). Ancak İbn Abbâs'tan bunun aksi de rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 330; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, I, 184-185).

417 İbn Mâce, "Fiten", 20; Ebû Dâvûd, "Melâhim", 17; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 5.

418 Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, *Garîbu'l-hadîs*, I, 241-242.

تَرٰى كَثٖيرًا مِنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ الَّذٖينَ كَفَرُوا لَبِئْسَ مَا قَدَّمَتْ لَهُمْ
اَنْفُسُهُمْ اَنْ سَخِطَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَفِى الْعَذَابِ هُمْ خَالِدُونَ ﴿٨٠﴾

80. "Onlardan birçoğunun inkârcıları dost edindiklerini görürsün. Onların önceden kendileri için hazırladığı şey, yani Allah'ın onlara gazap etmesi ne kötü bir sonuçtur! Hem de onlar azapta sürekli kalacaklardır."

Onlardan birçoğunun inkârcıları dost edindiklerini görürsün. Buradaki **onlardan birçoğu** meâlindeki beyanıyla münâfıkların, **inkârcıları dost edindiklerini görürsün** beyanıyla da Yahudilerin kastedildiği söylenmiştir, çünkü Yahudiler Resûlullah'a (s.a.) ve ashâbına karşı inatçılık yapıyordu. **Onlardan birçoğu** beyanıyla Yahudilerin, **inkârcıları dost edindiklerini görürsün** meâlindeki ifadeyle de Arap müşriklerinin ve diğerlerinin kastedildiği de söylenmiştir. Onlar Resûlullah'la müminlere düşmanlık gösteriyor ve onların aleyhine müşriklere yardım ediyordu. Aslında bunu her iki grup da yapıyordu. Bunların dışında şöyle bir ihtimal de ileri sürülmüştür: **Onlardan birçoğu,** yani Resûlullah'ın döneminde bulunanların birçoğunun, **İnkârcıları dost**
edindiklerini görürsün, [§]yani onların geçmişlerini ve reislerini dost edin- 236
diklerini görürsün; nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Ey Ehl-i Kitap hakkın sınırlarını aşarak dininizde aşırılığa gitmeyin. Daha önce kendileri saptığı gibi birçoklarını da saptıran ve yolun doğrusundan uzaklaşan bir topluluğun keyfî istek ve arzularına uymayın"[419]. İşte bunlar, onları dost edinmiş ve onların arzularına uymuşlardı.

Onların önceden kendileri için hazırladığı şey, yani Allah'ın onlara gazap etmesi ne kötü bir sonuçtur! Yani **Onların önceden kendileri için hazırladığı şey**'den maksat, Allah'ın kendilerine gazap etmesidir.

وَلَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالنَّبِيِّ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مَا اتَّخَذُوهُمْ اَوْلِيَٓاءَ
وَلٰكِنَّ كَثٖيرًا مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨١﴾

81. "Eğer onlar Allah'a, peygambere ve ona indirilene iman ediyor olsalardı o inkârcıları dost edinmezlerdi; fakat onların birçoğu yoldan çıkmışlardır."

---

[419] el-Mâide, 5/77.

Eğer onlar Allah'a ve peygambere iman ediyor olsalardı. Yani bu konuda yapılan iki yorumdan birine göre eğer münâfıklar, diğerine göre de Yahudiler Allah'a ve peygambere iman ediyor olsalardı, demektir. Yani onlar Resûlullah'ı (s.a.) doğrulayıp iman etmiş ve ona indirilen Kur'ân'ı tasdik etmiş olsalardı onları dost edinmezlerdi. **Onları dost edinmezlerdi,** yani dinde, yahut da yardımda bulunmakla destek vermekte. **Fakat onların birçoğu yoldan çıkmışlardır.**

لَتَجِدَنَّ اَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذ۪ينَ اَشْرَكُوا
وَلَتَجِدَنَّ اَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا الَّذ۪ينَ قَالُٓوا اِنَّا نَصَارٰى ذٰلِكَ
بِاَنَّ مِنْهُمْ قِسّ۪يس۪ينَ وَرُهْبَانًا وَاَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٨٢﴾

82. "Kuşku yok ki iman edenlerin, insanlar içinde en amansız düşmanlarının Yahudiler ve şirk koşanlar olduğunu göreceksin. Yine, onlar arasında iman edenlere sevgi bakımından en yakın olanların da, 'Biz hıristiyanız' diyenler olduğunu göreceksin. Çünkü bunların içinde (insaflı) ***keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar."***

[Yahudilerin Hak Din Düşmanı, Hıristiyanlarınsa Yumuşak Kalpli Olmaları]

Kuşku yok ki iman edenlerin, insanlar içinde en amansız düşmanlarının Yahudiler ve şirk koşanlar olduğunu göreceksin. Bu âyetin farklı mânalara gelme ihtimali vardır. Cenâb-ı Hakk'ın, iman edenlere en şiddetli düşman olarak belirttiği yahudiler onların içinden özel bir grup olabilir. Resûlullah'a (s.a.) ve ashâbına yakın olan Yahudilerin, onlara en amansız düşman olduğu anlamına da gelebilir. Yahut bütün Yahudi milleti böyledir. *En doğrusunu Allah bilir*, bunun sebebi, onların peygamberleri öldürmeleri ve yalanlamaları, Hz. Peygamber'e (s.a.) ve müminlere karşı savaşa girişmeleri, ayrıca Allah Teâlâ hakkında daha önce örneği görülmeyen en kaba sözleri söylemeleridir. Yahudiler O'nu cimrilik ve fakirlikle nitelemişlerdir. Nitekim Yüce Allah şöyle
287 buyurmuştur: "Yahudiler 'Allah'ın eli bağlanmış' dediler"[420] ve [§]"Yahudiler 'Allah fakirdir, biz zenginiz' diyorlar"[421] ve benzeri ifadeler. Onların amansız düşmanlıkları, kinleri ve kalplerinin katı oluşundandır. Benzer şekilde kendilerini Allah'ın dinine davet eden herkese karşı amansız düşman olan ve en katı

---

420 el-Mâide, 5/64.

421 Âl-i İmrân, 3/181.

kalpli olanlar Yahudilerdir. Hıristiyanlara gelince, onlardan hiçbiri Yahudilerin yaptığı gibi peygamberleri öldürmemiş ve onlara karşı savaşa girişmemiştir. Onların mezheplerinde savaş ve ölüm görülmediği gibi Yahudilerin söylemiş olduğu o vahşi sözler de yoktur. Bilâkis onlardaki yumuşaklık ve incelik o boyuta ulaşmıştı ki, sonunda bu hal onlara Îsâ aleyhisselâm hakkında söylemiş oldukları sözü söyletmiştir. Bu hal onları, Allah'ın Hz. Îsâ için takdir ettiği seviyenin o kadar üstüne çıkarmıştır ki, sonunda onu kulluktan çıkarıp Rablık mertebesine yükselttiler, bu sebeple de küfre girmiş oldular; yoksa onlar daha önce gönderilen peygamberlere ve kitaplara iman ediyordu. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak, **Çünkü bunların içinde (insaflı) keşişler ve rahipler vardır** buyurmaktadır. Allah **onların içinde (insaflı) keşişler ve rahipler** bulunduğunu haber vermektedir. Buradaki **ruhban** kelimesi âbidler anlamına gelir. "Kıssîsîn" (قسين) kelimesinin de sıddîklar anlamına geldiği söylenmiştir. Buna mukabil Yahudilerde bunların hiçbiri yoktur. Bundan dolayı Hıristiyanlar, Yahudilerden daha sevgi dolu ve yumuşak kalpli insanlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyette kendilerine işaret edilen kişiler özellikle belli bir kavim ise, O da nakledilen şu gruplar olmalıdır: Benî Kureyzâ ile Benî Nadîr Yahudileri de Resûlullah'a (s.a.) karşı savaşmaları için Arap müşriklerine yardım ediyor, onları destekliyor ve savaşa teşvik ediyordu. Onlar hiçbir peygambere ve kitaba inanmayanları bütün peygamberlere ve kitaplara iman edenlere karşı destekleyip yardım ediyordu. Bu, onların akılsızca davranmalarından ve müminlere karşı aşırı zorluklarından kaynaklanıyordu. Neticede Resûlullah (s.a.) onlarla savaşmış ve onları, bulundukları yerden Şam taraflarına sürgün etmiştir.

[§]Âyet-i kerîmede sözkonusu edilen kötü kavim eğer Resûlullah'ın (s.a.) 288
ve müminlerin yakınında bulunan kimselerle ilgili ise Medîne'de yaşayan Yahudiler olmalıdır. Onlar Allah'ın Resûlüne karşı savaşmak için Mekkeliler'le anlaşma yapmışlardı. Kendileri müslümanlara karşı Mekkeliler'in casusları ve haber toplayıcılarıydı. Hiçbir nakilde buna benzer bir şeyin hıristiyanlar tarafından yapıldığından söz edilmemektedir. Bu sebeple onlar sevgi açısından müminlere daha yakındı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazı müfessirler şöyle demiştir: Onlardan iman edenler, sevgide müslümanlara Yahudilerden daha yakındı. Bu ifadenin özü "mümin, sevgide müminlere karşı kâfirlerden daha yakındır" şeklinden ibaret olup yeni bir fikir içermez.

وَاِذَا سَمِعُوا مَٓا اُنْزِلَ اِلَى الرَّسُولِ تَرٰٓى اَعْيُنَهُمْ تَف۪يضُ مِنَ
الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّۚ يَقُولُونَ رَبَّنَٓا اٰمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ
الشَّاهِد۪ينَ 

83. "Peygamber'e indirileni dinledikleri zaman hakikate dair bilgileri bulunduğundan dolayı gözlerinden yaşlar boşaldığını görürsün. Derler ki: Rabbimiz! İman ettik, bizi hakka şahitlik edenlerle beraber yaz."

Peygamber'e indirileni dinledikleri zaman gözlerinden yaşlar boşaldığını görürsün. Yani Resûlullah'ın (s.a.) vasfını ve özelliğini dinledikleri zaman onun gelişinden memnun kalarak büyük bir sevinç gösterirler. Sevinç çok şiddetli ve kalp de çok mutlu olduğunda bazan insanda gözyaşı döktürür. **Gözlerinden yaşlar boşaldığını görürsün** ifadesi, kendi kavimlerine yönelik üzüntüden dolayı da olabilir. Zira, kendilerine tebliğ edilen nübüvvet alâmetleri ve risâlet izleri onlara da tebliğ edildiği halde neden iman etmemişlerdir? Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: "Harcayacak bir şey bulamamanın üzüntüsünden gözyaşları dökerek geri dönenler"[422]. Evet onlar harcayacak bir şey bulamadıkları için gözyaşı döküyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Derler ki: Rabbimiz! İman ettik, bizi hakka şahitlik edenlerle beraber yaz. Denilmiştir ki: Burada bizi nebîler ve resûllerle beraber; yine denilmiştir
289 ki: [§]Muhammed aleyhisselâmın ashâbı ile beraber. Bunların ikisi de aynı şeydir. Bazı rivayetlerde bu âyetin Necâşî ve arkadaşları hakkında nâzil olduğu belirtilmiştir[423]. İncil'i bilenlerden Müslüman olan kırk kişi hakkında nâzil olduğu da söylenmiştir; bunların bir kısmı Habeşistan'dan, bazıları da Suriye'den gelmişti. Onlar Hz. Peygamber'den (s.a.) Kur'ân'ı dinlemiş, bu, Îsâ hakkında söylediğimiz sözlere ne kadar benziyor! diyerek gözyaşı dökmüş ve onu tasdik etmişlerdi. İşte bu âyet onlar hakkında gelmiştir[424]. Biz, bu olayın nasıl vukû bulduğunu ve âyetin kimler hakkında geldiğini bilmemekteyiz, çünkü âyette

---

422 "Kendilerine binek sağlaman için sana gelip de, 'Sizi bindirecek bir şey bulamıyorum' diye cevap verdiğin zaman, harcayacak bir şey bulamamanın üzüntüsünden gözyaşları dökerek geri dönenlere de günah yoktur" (et-Tevbe, 9/92).

423 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 1-2, 5; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 129.

424 Bu anlamda pek çok rivayet vardır, ancak bazılarının Suriye'den geldiklerinden söz edilmemiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 4-6; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 130).

herhangi bir açıklama yoktur. Onların Kur'ân'ı şiddetle arzulamaları ve duydukları büyük sevinç dışında, bizim onları bilmeye de ihtiyacımız yoktur.

وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَمَا جَٓاءَنَا مِنَ الْحَقِّۙ وَنَطْمَعُ اَنْ يُدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِح۪ينَ ﴿٨٤﴾

84. "Bütün emelimiz rabbimizin bizi erdemliler topluluğuna dâhil etmesi olduğuna göre, Allah'a ve bize gelen gerçeğe niçin iman etmeyelim?"

Allah'a ve bize gelen gerçeğe niçin iman etmeyelim? Burada yer alan "hak" (الحق) kelimesi Resûlullah veya Kur'ân yahut da her ikisi de olabilir.

Bütün emelimiz rabbimizin bizi erdemliler topluluğuna dâhil etmesidir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Natma'u" (نطمع) biliriz anlamına gelir. Yani Allah'a ve bize gelen hakka iman ettiğimiz takdirde Allah'ın bizi cennete sokacağını biliyoruz. Bu kelimenin ümit etmek anlamına geldiği de söylenmiştir; yani Rabbimizin bizi erdemliler topluluğunun dinine koyacağını ümit ediyoruz. Erdemliler diye tercüme ettiğimiz "es-sâlihîn" (الصالحين) kelimesi, daha önce de kaydettiğimiz gibi nebîler ve resûller mânasına gelebilir, Muhammed aleyhisselâmın ashâbı anlamına da gelir.

فَاَثَابَهُمُ اللّٰهُ بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَاۜ وَذٰلِكَ جَزَٓاءُ الْمُحْسِن۪ينَ ﴿٨٥﴾

85. "Böyle söylemelerine karşılık Allah da onları, içinde ebedî olarak kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetlerle ödüllendirdi. İşte iyi davrananların mükâfatı budur."

Böyle söylemelerine karşılık Allah onları ödüllendirdi. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de yaptığı güzel övgülerle onları dünyada ödüllendirdi, kendileri kıyâmet gününe kadar anılacaklar ve övülecekler; âhirette ise cennetle ve nimetleriyle ödüllendirilecekler. **İşte iyi davrananların mükâfatı budur.** Burada "iyi davranan" anlamına gelen "el-muhsin" (المحسن) kelimesi, sanki günahlardan sakınan, her türlü hayrı ve güzel şeyleri yapan kişi demektir; kötülüklerden sakınma ve iyilikleri yapma şeklindeki iki ameli gerçekleştiren kişi. Müttaki (المتقى) de, özellikle günahlardan ve kötülüklerden sakınan insandır.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿٨٦﴾

290 [§]*86. "İnkâr edip âyetlerimizi yalan sayanlar ise cehennemliktir."*

Bazıları "cahîm"in (الجحيم) cehennemin büyük bölümünün ismi, diğer bazıları da cehennemin alt tabakalarından birinin adı demiştir, "se'îr" (السعير) kelimesi de böyledir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَٓا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿٨٧﴾

87. "Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve güzel şeyleri haram saymayın, sınırı da aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez."

[Dünya Nimetlerinden Yararlanmanın Gereği]

Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve güzel şeyleri haram saymayın. Âyet-i kerîme helâl rızıklardan kaçınıp dünyadan el çekenleri reddetmektedir, çünkü Allah Teâlâ bize helâl kıldığı temiz şeyleri haram kılmamızı yasaklamıştır; dünyadan el çekenler ise onu haram saymaktadır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "De ki: Allah'ın kulları için yarattığı süsü, temiz ve iyi rızıkları kim haram kıldı?"[425] Şunu da belirtmek gerekir ki Allah'ın bize helâl kıldığı temiz şeyleri haram saymakla, haram kıldığı kötü şeyleri helâl saymak arasında fark yoktur. Dünyadan el çekenler, kendilerini mahrum kıldıkları ekmeği ve suyu almak zorundadır, çünkü bu ikisi temiz olan şeylerin en temizidir. Görmez misin ki insan, diğer temiz şeyleri çok kullandığında bazan bıkar ve usanır, fakat ekmekten ve sudan usanmaz; bu da o ikisinin en iyi ve en güzel şeyler olduğunu gösterir. Ancak müslümanlar ekmek ile suyun dışında kalan yiyecekleri, başkalarını kendilerine tercih ederek kullanmayabilirler. Çünkü
291 kişilerde diğer yiyeceklere ihtiyaç doğabilir ama ekmek ile suya doğmaz. [§] Ekmek ile su her yerde mevcutken diğer temiz rızıkları ancak büyük gayret gösterenler bulur. Şayet müminler az bulunmaları sebebiyle diğer rızıkları almaktan kaçınırsa bunda problem yoktur.

---

425 el-A'râf, 7/32.

Şunu da belirtmek gerekir ki Cenâb-ı Hak yiyecekleri, içecekleri ve meyveleri, canının çektiği ve olgunlaştığı zamanda yemesi amacıyla yaratmıştır. Bunları ilk tomurcuklandığı sırada yemek kendilerine helâl kılınmış değildir. Ancak olgunlaştıktan ve artık dökülecek konuma geldikten sonra almaları, ekmek yapmaları ve böylece lezzetin doruğuna varmaları helâl kılınmıştır. Bitkileri yerden ilk çıktığında yemek hayvanlara özgü kılınmıştır. İnsan için böyle özel bir durum öngörülünce, artık onu kendine haram etmek ve kendisine tanınan o özel ve üstün konumu yok saymak yakışık almaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğer şöyle bir itiraz yapılırsa: İnsan, Allah'a şükretmekten aciz olduğundan biraz önce işaret edilen doyurucu hayat yerine basit bir yaşantıyı tercih eder.

Buna şu cevap verilir: Sözü edilen anlayışa uyulacak olursa kişinin kadınlarla evlenmemesi, ancak çok çirkin ve çok yaşlı olanla izdivaç yapması gerekir, çünkü ancak bu kadın onu ahlâksızlıktan koruyabilir. Şayet yaşlı ve çirkin olduklarıyla evlenip genç ve güzel olanları terketmekte züht hali yoksa arpa ekmeğini yemek, onun fırında pişmiş olmasını ve sofra kurulmasını terk etmekte de zâhitlik yoktur. Fakat kişi, lüks yemeğe rağbet etmesinin, kendisini helâl olup olmayışı konusunda şüphe etmeye sevkedecekse, insanın böyle bir kazanç yoluna girmemesi, kendisini ondan uzak tutması ve zaruri miktardaki yiyecekle yetinmesi gerekir.

Denilmiştir ki bu âyet-i kerîme, aralarında Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Mesûd, Osman b. Maz'ûn, Mıkdâd ve Sâlim gibi şahsiyetlerin bulunduğu ashâb-ı kirâm -Allah hepsinden razı olsun- hakkında gelmişti. Bunlar, yiyecekleri ve kadınları kendilerine haram kılmış [§]hatta erkeklik uzuvlarını kesmeye, kıl- 202
dan yapılmış elbiseler giymeye niyet etmişler ve mabetlere girip ruhban hayatı yaşamayı düşünmüşlerdi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bundan haberdar olunca Osman b. Maz'ûn'un (r.a.) evine gitmiş, onu evinde bulamayınca hanımına sormuş: "Osman ve arkadaşları hakkında bana gelen haber doğru mu?" Kadın, nedir o, ey Allah'ın Resûlü? diye sormuş. Hz. Peygamber kendisine gelen haberi söylemiş. Kadın, Resûl-i Ekrem'e yalan söylemek yahut kocasının hâlini ifşa etmek istemeyerek "Bunu sana Osman söylemişse doğru söylemiştir" demiş. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Kocan geldiğinde kendisine şöyle de: Bizim Sünnet'imize uymayan ve bizim kestiklerimizi yemeyen bizden değildir." Osman ve arkadaşları geldiklerinde kadın Hz. Peygamber'in (s.a.) sözünü onlara anlatmış. Bunun üzerine Osman, "vallahi

bizim halimiz Resûlullah'a (s.a.) ulaşmış ve hoşuna gitmemiş" diye söylenmiş; artık onun hoşlanmadığı şeyi bırakmalıyız. Bu olay üzerine **Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve güzel şeyleri haram saymayın** meâlindeki âyet nâzil olmuş[426]. Bu olayın tam olarak nasıl cereyan ettiğini bilmiyoruz, fakat bu olay hakkında yukarıda söylediğimiz şeyler nakledilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذِي اَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾

88. "Allah'ın size verdiği helâl ve temiz rızıklardan yiyin ve iman etmiş olduğunuz Allah'ın yasaklarından sakının."

Allah'ın size verdiği helâl ve temiz rızıklardan yiyin. Muhtemelen helâl tayyib, tayyib de helâl demektir. Allah Teâlâ aynı kavramı iki isimle adlandırmıştır, ikisi de aynıdır. Bunun yanında bu beyanın şu anlama gelmesi de mümkündür: Allah'ın size verdiği şerîat ve dine göre helâl ve insan tabiatı açısından temiz olan rızıklardan yiyin; çünkü helâl ve haram olanı bilmek, ancak dinin
293 haber vermesiyle mümkündür. [§]Tayyib ise insan tabiatının temiz gördüğü şeydir. Bu âyette Allah Teâlâ'nın, temiz değil habîs olan şeyi de rızık olarak verdiğinin delili vardır; çünkü böyle olmasaydı âyette zikredilen helâl ve temiz olma şartının anlamı kalmazdı. *En doğrusunu Allah bilir.*

İman etmiş olduğunuz Allah'ın yasaklarından sakının. Bu ilâhî beyanda âyetin müminlere hitap ettiğine yönelik delil bulunmaktadır, zira Allah, **İman etmiş olduğunuz Allah'ın yasaklarından sakının** buyurmakta, "eğer mümin iseniz" gibi bir ifade kullanmayıp, mutlak olarak onları mümin diye nitelemektedir. Bu, Allah'ın onları böyle isimlendirmesinin caiz olduğunu gösterir. **Allah'ın yasaklarından sakının** ve Allah'ın size helâl kıldığı şeyleri haram kılmayın, o Allah ki ona iman etmektesiniz; çünkü helâl ve haram kılan sadece O'dur, O'nun dışında kimse helâl ve haram kılamaz.

---

426 Bu rivayeti aynen kaynaklarda bulamadımsa da aynı muhtevada birçok rivayet mevcuttur. Bunlardan biri İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edilmiştir: Bu âyet bir grup sahâbî hakkında gelmiştir, onlar şöyle diyordu: Erkeklik organlarımızı keselim, dünyevî arzularımızı terk edelim, ruhbanların yaptığı gibi yeryüzünde dolaşalım. Bundan haberdar olan Hz. Peygamber kendilerini çağırıp bu hususu sordu, onlar da, evet dediler. Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Ama ben bazan oruç tutuyor bazan tutmuyorum, geceleri hem uyuyor, hem de ibadet ediyorum, kadınlarla da beraber oluyorum. Benim sünnetime uyan bendendir, Sünnet'imden ayrılansa benden değildir" (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 10; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 139).

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِٓي اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ
الْاَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُٓ اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ اَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ
اَهْلِيكُمْ اَوْ كِسْوَتُهُمْ اَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ
اَيَّامٍ ذٰلِكَ كَفَّارَةُ اَيْمَانِكُمْ اِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُٓوا اَيْمَانَكُمْ كَذٰلِكَ
يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِه۪ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٨٩﴾

89. "Allah sizi kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden ötürü sorumlu tutmaz, fakat bilerek ettiğiniz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da kefâreti, ailenize yedirdiğinizin orta seviyesinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek ya da bir köle âzat etmektir. Buna imkânı olmayan ise üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğinizde (bozarsanız) ***yeminlerinizin kefâreti işte budur. Yeminlerinize bağlı kalın. Allah âyetlerini sizin için bu şekilde açıklıyor ki şükredesiniz."***

[Yeminler ve Kefâretler]

Mesele: Allah sizi kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden ötürü sorumlu tutmaz diye başlayıp âyetin sonuna kadar devam eden ilâhî beyanda zikredilen meselelerin açıklanması hakkında âlimler farklı yorumlar yapmıştır. Bu yorumların hepsinde insanların bilmek ihtiyacında olduğu şeyler vardır. Şunu belirtmek gerekir ki fıkıh âlimleri öteden beri bu alandaki ilmî tartışmanın sona ermeyeceğini benimsemişler, bunun yanında bu tartışmaları dinleyen herkesin meselenin mahiyetini kavrayamayacağını da kabul etmişlerdir. Tartışma ve irdelemede bulunmanın şartlarından biri de irdelenen konuda fikir sahibi olmak, onu araştırmak, anlayanlara ve açıklayabileceklere sormak veya
önceden bilenlerin fikirleriyle karşılaştırmak icap etmektedir[427], [§]-zira bunu 294
bilmekte kulağına gelen cümlenin mânasını açıklamak sözkonusudur- yahut da delil olabilecek diğer şeylere bakmak vardır. Çünkü ulaşılmasına imkân bulunmayan ve imtihana tâbî tutulan konuya dair açıklama bulunmayan bir hususta sınava çekilmek caiz değildir, çünkü bu takdirde muhal olan bir işin

427 Yani ilâhî-dinî hükümleri oluşturan konularda fikir beyan ederken, bütün hükümleri anlayıp açıklamakla özellik kazanmış âlimlere başvurmaları gerekir. Ayrıca İslâm öncesi dinî ilim ve hükümlere ait naslarla da karşılaştırmaları gerekir; tâ ki naslardan kastedilen mâna ortaya çıkmış olsun.

yapılması emredilmiş olur, bu ise akıldan uzak olan bir durumdur. Aslında sem'î-naklî açıklama aklî açıklama çerçevesinde olabilir. Çünkü bilgilerin bir kısmı duygularla elde edilir, bir kısmına öğretim veya istidlâl ulaşılır, böylesi sem'î bilginin fonksiyonudur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah sizi kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden ötürü sorumlu tutmaz. Cenâb-ı Hak, iki yerde yaptıkları yeminden dolayı insanları sorguya çekmeyeceğini beyan etmekte[428], fakat onun hangi yemin olduğunu ve neden sorguya çekmeyeceğini açıklamamaktadır, halbuki bunu bilmeye ihtiyaç vardır. Aslında burada sorguya çekme hakkı elinde olan Allah'ın, bir işten dolayı bağışlamayı lütfetmesi sözkonusudur. Hükmü duyan insanın kendisine şükretmesi için Allah'ın lütfettiğini bilme görevi bulunmaktadır.

Bilindiği üzere yemin, şayet talak ve köle âzâdı ile ilgiliyse, sahibi bundan sorumlu olur. Çünkü Hz. Peygamber'den (s.a.), üç şeyin ciddisinin de şakasının da ciddi olduğu rivayet edilmiştir: Talak, köle âzâdı ve nikâh[429]. Kasıtsız yemin eden de iki şeyin (şaka veya ciddi olmanın) ötesine geçemez. Bununla birlikte talak ve köle azat etme fiilini gerçekleştiren kişi yemine bağlı olarak yapmışsa şart aranmaksızın gerekli olur. Yeminde sorumluluğu kaldırmasında en büyük etken yemin yapmaktan çekinmektir. Şaka ve ciddi olması hali, talak ve köle âzâdı dışında da sözkonusudur, şu kadar var ki âyette bu konuda tafsilat verilmemektedir. Fakat açıkladığımız sem'î ve aklî delile dayanarak bu
295 hususun aslına vâkıf olmak gerekir. [§]Bununla birlikte bu konuda herhangi bir ihtilaf bilinmemektedir. Bu, Allah adına yapılan yeminlerdeki affı açıklığa kavuşturmaktadır. Yapılan yeminlerden dolayı sorumluluk terettüp edenle etmeyen buna göre düzenlenmiştir. Bu ise Allah'a yaklaştırıcı amellere yemin eden kişiye kefâretin gerektiğine delil getiren kişinin iddiasını çürütmektedir, Allah Teâlâ yeminde kefâreti gerekli kılmıştır. Fakat bu, ancak Allah adına yapılan yemin içindir, O'na (namaz ve oruç gibi) yaklaştırıcı (kureb) amellerle yemin ederek değil. Allah'a yaklaştırıcı amellerle yemin konumunda olsa bile bunda hiçbir şey gerekmez. Meselâ kişinin şöyle yemin etmesi gibi: "Köle âzâdı adına yemin ederim ki şöyle yapmayacağım", yahut "namaz adına, oruç

---

[428] "Yeminlerinizin kasıtlı olmayanlarından dolayı Allah sizi sorumlu kılmaz, fakat kalplerinizin yöneldiği yeminden sizi sorumlu tutar. Allah çok bağışlayıcıdır, aceleci değildir" (el-Bakara, 2/225).

[429] Bu mânadaki rivayetler için bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, IV, 115; Heysemî, *Zevâidu Müsnedi'l-Hâris*, I, 555; ancak bunların isnadları zayıf görülmüştür; İbn Hacer, *ed-Dirâye*, II, 90. Bu ifade, Ebu'd-Derdâ ve diğer sahâbîlerden mevkuf olarak da rivayet edilmiştir (bk. Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, I, 415; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, IV, 115). Meşhur olan rivayet, "...nikâh, talak ve ric'at (talaktan dönüş)" şeklinde olanıdır (İbn Mâce, "Talak", 13; Ebû Dâvûd, "Talak", 9; Tirmizî, "Talak", 9).

adına yemin ederim ki..." Şayet "Allah adına" demiş olsaydı kefâret gerekirdi. Anlaşılmış olmalıdır ki kefâretin gerekmesi ve sözün yemine dönüşmesi için onun adaklar konumunda olması gerekir. Allah ve Peygamber'i, yapılan adaklara vefa gösterilmesini emretmiştir, işte onlara yemin etmek de böyledir. Bu hususu açıklayan şeylerden biri de adamın "eğer şöyle yaparsa falanı öldüreceğine veya malını telef edeceğine" dair yaptığı yemindir. Bu yeminden dolayı ona hiçbir şey gerekmez. Buradan şu ortaya çıkmaktadır ki bu tür yeminlerde önemli hale gelen şey adaklarda gerekli olmasına bağlıdır. Böylesinin icabı başka değil gereğinin yerine getirilmesidir. Şu da var ki hadislerde Allah adına yemin etmek emredilmekle, başkası adına ise yasaklanmakla birlikte[430] yeminin hakkı sözüne vefa göstermektir. Adaklar başka bir şeyle yerine getirilmiş olamaz. Şu halde bu hükmün adak hakkında olduğu sabit olmuştur, bu sebeple de verilen söze vefâ göstermek gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu konuda asıl olan şudur: Allah'tan başkası adına yemin etmek ikiye ayrılır. Biri için hiçbir şey gerekmez. Diğeri ise şayet gerçekleşirse talak ve köle âzâdı gibi ismi zikredilen şeyin gereğini yapmak icabeder. Allah'a yakınlık çerçevesinde (namaz kılmak, oruç tutmak) yapılan yemin O'ndan başkası adına yapılan yemin olup biraz önce anlatılan hususların yerine getirilmesini gerektirir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Âyet-i kerîmede yer alan "lağv" (اللغو) kelimesinin anlamında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları onun günah anlamına geldiğini söylemiştir, şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Orada ne boş bir söz işitirler ne de günaha sokacak bir şey"[431]; "Orada boş söz işitmezler, kendilerine yalnız esenlikler dilenir"[432]. Sonra bu anlamı verenler de ikiye ayrılmıştır. Birincisi, ilâhî beyanı şöyle yorumlanmıştır: İçinizde kesinleştirmeyip söylemekle kalan yeminlerinizi, Cenâb-ı Hak size günah yazmayacaktır. Hz. Âişe buna benzer bir beyanda bulunmuştur: "O, bir adamın 'hayır, vallahi öyle olmadı' demesidir"[433]. Ebû Bekir el-Keysânî el-Esam da *Tefsir*'inde aynı şeyi söylemiştir. Nitekim "Allah kalplerinizin yöneldiği yeminden sizi sorumlu tutar"[434] meâlindeki âyet-i kerîme de bunu teyit etmektedir. Konuyla ilgili birinci yorum, kalbin yönelmeyip sadece dilde dolaşan fiili esas almıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* 236

---

430 İbn Ömer (r.a.) Hz. Peygamber'den (s.a.) şöyle rivayet etmektedir: "Azîz ve celîl olan Allah sizi babalarınız adına yemin etmeyi yasaklamıştır; binâenaleyh yemin edecek kimse ya Allah adına etsin veya sussun" (Buhârî, "Menâkıb", 4; Müslim, "Eymân", 4).

431 el-Vâkıa, 56/25.

432 Meryem, 19/62.

433 Buhârî, "Tefsir", 5/8; Ebû Dâvûd, "Eymân", 6.

434 el-Bakara, 2/225.

İkincisi, korunmasında günah bulunan yemine sadık kalınmamasını Cenâb-ı Hak sorgulamaz. Bunun delili de bu âyetin bağlantısı olan şu âyettir: "Yeminlerinizden dolayı Allah'ı iyilik etmeye engel kılmayın"[435]. Sanki bu ikinci görüşün taraftarları şu yasak gelmeden önce yemin edenlerin onu koruyamayacağından endişe etmişlerdir. Günah olan şeyi korumaktan "Allah'ı kendinize kefil tutarak kesinliğe kavuşturduktan sonra yeminlerinizi bozmayın"[436]. Bunun üzerine şu ilâhî beyan gelmiştir: **Allah sizi kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerinizi** -korunması günah olduğu takdirde- bozmaktan ötürü **sizi sorumlu tutmaz.** Bu, Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen şu hadîs-i şerifle aynı şeyi ifade etmektedir: "Bir şeye yemin eden kişi onun aksini yapmayı daha hayırlı görürse, (yeminini bozup) daha hayırlı gördüğü şeyi yapsın, yemini için de kefâret versin"[437]. **Fakat bilerek ettiğiniz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar,** meâlindeki de buna göre anlaşılmalıdır. Müminin, Rabbini tâzim için yaptığı yeminden sorumlu tutulma ihtimali yoktur, fakat eğer o korunması günah olan bir şeyse **bilerek yaptığı yeminini** korumaktan dolayı sorumlu olur. Şayet günah yoksa buna, **Yeminlerinize bağlı kalın** hükmü devam eder. *En doğrusunu Allah bilir.* Saîd b. Cübeyr de âyetin tefsirinde aynı görüşü benimser[438].

Bazıları da şöyle demiştir: "Lağv" (اللغو),oyun gibi gerçek olmayan şeydir.
297 "Gürültü yapın"[439] meâlindeki ilâhî beyan da bu anlamdadır; [§]inkârcılar bir şeyin hakikatini ortaya çıkarmayı değil, gürültü ve konuşma ile ortalığı karıştırmayı istiyorlardı. "Orada boş söz işitmezler"[440], meâlindeki âyet de böyledir, yani orada bâtıl ve anlamsız söz işitmezler, aksine her işittikleri söz haktır ve hikmettir.

Şimdi, lağv kelimesine iki yorum yapılmıştır. Birincisi, yukarıda açıklandığı gibi kalbin yönelmesi olmadan dilde yapılan yemindir. İkincisi, kişinin doğru olduğunu zannettiği, fakat gerçekte doğru olmayan bir şeye doğrudur diye yemin etmesidir. Nitekim âyetin tefsiri hakkında İbn Abbâs ve Hasan-ı Basrî'den de böyle rivayet edilmiştir[441].

---

435 el-Bakara, 2/224.

436 en-Nahl, 16/91.

437 Müslim, "Eymân", 11-18; Tirmizî, "Nüzûr", 6; Nesâî, "Eymân", 15, 16.

438 Bunu Abd b. Humeyd ve Ebu'ş-Şeyh Saîd b. Cübeyr'den rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 150).

439 "İnkârcılar dediler ki: Bu Kur'ân'a kulak vermeyin, okunurken gürültü yapın, belki bastırırsınız" (Fussılet, 41/26).

440 Meryem, 19/62.

441 Bunu Abd b. Humeyd, Ebu'ş-Şeyh ve diğerleri, Katâde ve Mücâhid'den rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 150, 151).

Âyet-i kerîme hakkındaki ilk yorum kabul edilirse, o zaman âyetin özellikle günah olan şeyin kaldırılmasına yönelik olduğu anlaşılır. Bu Saîd b. Cübeyr'in belirttiği yorumdur. Kefârete gelince, bu konudaki merfû hadiste belirtildiği üzere kefâret verilmesi gerekmektedir, ayrıca yeminini bozmak ve sözünde durmamak da bunu gerektirmektedir. Bu konum her iki hususta da vardır, bundan dolayı her iki halde de kefâret verilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte hata ettiği veya kasten yaptığı yeminler için de, kendisini kefâretten kurtaracak istisnâ delili bulunmadığından yine kefâret vermesi gerekir. Bu, kefâretin yaptığı yemini bozduğu için gerekli olduğunu gösterir. Yahut da yaptığı iş ile yemini karşılaştırıldığında, adına yemin ettiği Allah'ı hafife almak anlamı ortaya çıktığı için [çünkü Allah adına yapılan yemin Allah'a tâzimi ifade eder, yeminini bozan da Allah'a tâzimi korumamış demektir] kefâret ödemesi icabeder; her ne kadar müslümanın, bu gibi şeyleri yapması sözkonusu değilse de [§]ona kefâret ödemesi emredilmiştir. Her iki yorumda da bu anlam var- 258
dır. Bundan dolayı her iki durumda da kefâret gereklidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğer âyet ikinci yoruma göre ele alınacak olursa, tevilin iki yorumundan birine göre, o zaman hem günahla hem de kefâretle sorumlu tutulmaması gerekebilir. Bu yorumu açıklayan husus Cenâb-ı Hakk'ın her iki âyette de sorguya çekmeyi belirtmiş olmasıdır. Bunlardan biri kalplerin yönelmesi[442], diğeri de bilerek yapılmasıdır ki her ikisi de (kesbî) kasıt ve iradeyi ifade eder. Bununla sorumlu tutulmak, haklar ve kefâretler sebebiyle değil, yapılan şeyin günah olması sebebiyledir; çünkü bir şeye sadece kalbin yönelmesi sebebiyle kefâret veya gerekli görülen hak alınmaz; her ne kadar organlara ait fiillerde hakkı gerektiren hususlar varsa da; ama bu, kalp için sözkonusu değildir. Ne var ki sadece kalp yoluyla tâat ve mâsıyet meydana gelebilir. Şu âyet-i kerîme bunu ifade etmektedir: "Yanıldığınız hususta size günah yoktur, fakat bilinçli ve kasıtlı olarak yaptıklarınızdan sorumlusunuz"[443]. Kalp günaha yönelirse kabul edilmez. Şunu da belirtmek gerekir ki herhangi bir hususta yemin etmek akit açısından günah sayılmaz, çünkü o, Allah'a tâzim anlamına gelir. Peygamberlerin de yemin ettikleri rivayet edilmiştir[444]. Anlaşılmış olmalıdır ki kefâret

---

442 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Yeminlerinizin kasıtlı olmayanlarından dolayı Allah sizi sorumlu kılmaz, fakat kalplerinizin yöneldiği yeminden sizi sorumlu tutar. Allah çok bağışlayıcıdır, aceleci değildir" (el-Bakara, 2/225).

443 el-Ahzâb, 33/5.

444 Bunun örneklerinden biri Hz. İbrâhim'in (s.a.) diliyle yapıldığı bildirilen yemindir: "Allah'a yemin ederim ki siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir oyun oynayacağım!" (el-Enbiyâ, 21/57).

bilerek yapılan yeminler için sözkonusudur, kasıtsız yapılan yeminler için ise kefâret yoktur. Cenâb-ı Hakk'ın, insanı yeminden dolayı sorguya çekeceğini iki defa, sorguya çekmeyi de aynı şekilde zikretmesi bunu teyit etmektedir; şayet bir hal için sorumlu tutulmak sözkonusu olsaydı onun da bir defa belirtilmesi yeterli olurdu. Bu durum onun iki ayrı hâl olduğunu ifade etmektedir. Bağışlanma konusu da böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şu da var ki yemin âyetinde sorguya çekmenin şekli açıklanmıştır, fakat kalbin yönelmesi konusunda bir açıklama yoktur. Sorguya çekmenin beyan edildiği yerde affın bulunması, onun beyan edilmediği yerden daha gereklidir. Bu, sorguya çekmenin kefâretle kaldırılacağını göstermektedir. Şayet bu husus Saîd b. Cübeyr'in söylediği gibi olsaydı daha önce açıklaması yapılan şeyden dolayı kefâret gerekirdi. Bu nedenle, "âyete göre kefâret verilmesi daha önceliklidir" demekteyiz. *En doğrusunu Allah bilir.*

299 [§]Lağv'in kefâreti gerektirmeyen şeylerden olduğu sabit olunca, kişinin bu yolla Allah'a isyan etmediğinden böyle olma ihtimali vardır. Bir ihtimale göre de bunun sebebi, onun yemininin, bozulma olayı ile beraber veya ondan önce mevcut oluşuydu. Dolayısıyla ona yemin adı verilse bile gerçekte yemin değildir; aslında isimler, akitlerin mutlak olarak kullanıldığında fasit ve sahih olanlarının bulunması mümkündür. Fakat bunların hükümleri de maksatları da farklı olur. Eğer yapılan yeminde Allah'a isyan etme sözkonusu değilse, her yemin bozma olayında kefâret gerekmez. Uygulamada, yemin bozma işinde kefâret lazım gelmediği emrine uymak gerekiyorsa[445], yemin bozma fiili hata yoluyla uykuda, cinnet halinde veyahut yemin edenden başka birinin fiili ile meydana gelebilir, aynı hüküm bu haller için de geçerlidir. Çünkü insan başkasının yaptığı şeyle günahkâr olmaz. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez"[446]. Buna göre o, Allah'a isyan etmediği için kefâret ödemez, fakat az önce zikrettiğimiz yorumdan dolayı öder. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra, bu anlam, yemn-i ğamûs denilen bilerek yalan yere yapılan yemin için de geçerlidir. Bu yemini yapana yemin kefâreti gerekmez, böylesine yaptığı cüretkârlığın ve Allah'a muhalefetin kefâreti gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

445 Müellif burada az önce geçen "Bir şeye yemin eden insan, onun aksini yapmayı daha hayırlı görürse..." meâlindeki hadîse işaret etmektedir.

446 Fâtır, 35/18.

Bu kurala iki açıdan destek vardır. Birincisi, yalan yere yapılan yemini bozan kişide iki şeyin eşit halde bulunmasıdır. Geçmişte yaptığı yemini bozmakta Allah'a isyan veya itaatin her ikisi de eşit seviyede olarak bulunur. Bu iki halden birisi için kefâret gerekmiyorsa, öbürü için de gerekmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]İkincisi, liân uygulamasında lânetleşme yapıldıktan sonra rahmet pey- 300
gamberinin (s.a.) şöyle söylediği rivayet edilmiştir: "İkinizden biri mutlaka yalan söylüyor, tövbe etmek isteyen var mı?"[447] Bilindiği üzere onların açıklamaya olan ihtiyacı -şayet onda kefâret gerekli olsa- ikisinden birinin yalancılığını açıklamaktan daha fazladır. Sonra o durumda tövbenin gerekli olduğunu anlamak için insan akıl fukarası da olsa, hakîm de olsa başkasının öğretmesine lüzum hissetmeden bilir, kefâret ise ancak başkasından duymakla bilinir. Anlaşılıyor ki onlara da kefâret yoktur. İki hasım hakkında rivayet edilen haberler de böyledir; Hz. Peygamber (s.a.) -ağır tehdit ifadeleri kullandıktan sonra- taraflardan birinin lehine hüküm vermiş, sonra da onlara malı aralarında paylaşmalarını ve birbirleriyle helâlleşmelerini tavsiye etmiştir[448]. Burada kefâret olmadığı gibi başka bir açıklama da yoktu. Yemini bozmakla emredilen hâllerde de durum böyledir. Çünkü bu, gözleriyle görmeyen insanın haline benzemektedir. İshak şöyle demiştir: Bu konuda kefâretin gerekmediği hususunda müslümanlar ittifak etmişlerdir. Kefâreti gerekli gören kimse, insanlara yönelik yeni bir şerîat koyan ve Allah Teâlâ'ya hüküm vaz' etmeden kişinin sözünü söylemiş olur, halbuki Cenâb-ı Hak kimseyi kendi vereceği hükme ortak etmemiştir.

Bu konuda asıl olan şudur: Akitleri kaldıran ve haramları gerektiren sebepler, akitler ve helâl kılma yolları geciktiği takdirde, bunlar farklı şeyler olmasına rağmen onları birbirine yaklaştırdığında başlangıcı ortadan kaldırır. İşte yemini bozmanın sebebi buna dayanır. Bundan dolayı yemin bâtıl olur. Buradaki kefâret yemin kefâretidir, yeminin olmadığı yerde kefâret de olmaz.

---

447 Buhârî, "Talak", 32; Müslim, "Liân", 6.

448 Ummu Seleme (r.a.) anlatıyor: Resûlullah'a (s.a.) bir miras konusunda birbirinden davacı iki adam gelmişti, iddiadan başka hiçbirinin delili yoktu. Resûlullah şöyle buyurdu: "Ben ancak bir beşerim, sizler bana davanızı getiriyorsunuz. Olabilir ki biriniz delilini ötekinden daha iyi ortaya koyar. Ben işittiğim bilgilere göre hüküm veririm. Kime, kardeşinin hakkından bir şeyi alıp verirsem sakın onu almasın, ben ona ateşten bir parça vermiş olurum." Bu söz üzerine ikisi de ağlamaya başlamış ve her biri "benim hakkım senin olsun" demişti. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem onlara şöyle buyurmuştu: "Siz üzerinize düşeni yaptınız, şimdi ise malı bölüştürün, hakkı gözetin, sonra kura çekin, ardından da helâlleşin!" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 320; Ebû Dâvûd, "Akdıye", 7).

301 [§]Bu, gökyüzüne dokunmak ve benzeri imkânsız bir yemin gibi değildir, çünkü buradaki yemin, olabilen şey hakkındadır; binaenaleyh bozulma sebebi yeminle beraber değildir, bu sebeple sahihtir. Şayet yemini bozmanın sebebi kısasta uymuyorsa bundan dolayı iki şey birbirinden farklı olmuştur[449].

Bu mesele, yukarıda sözü geçen iki adamın durumunu açıklamaktadır. Şâfiî, kefâreti yemini bozulması için gerekir, demiştir. Halbuki burada bozulması sözkonusu değildir, çünkü gerekli olan yemin oluşmadığı için bozma olayı da yoktur; ayrıca bozmak yeminin kesinleşmesinden sonra mümkündür, halbuki burada kesinleşmemiştir. Kaldı ki âyet, korunmasını emrettiği kesinleşmiş yemin için kefâretten söz etmektedir. Bu yeminde koruma emrinin olması ise muhaldir. Koruma yemin ettikten sonra gerekli olur. *En doğrusunu Allah bilir*. Ebû Ubeyd'in durumuna gelince, o, yemin akdi için kefâreti gerekli görmektedir. Halbuki ona göre yemn-i ğamûs, kefâret gerektirmeyen bir yemindir. Bu da kefâretin, yeminin kendisi için değil, yemine gelen bazı arızalar için gerekli olduğunu gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazı âlimler **Fakat bilerek ettiğiniz yeminlerden dolayı Allah sizi sorumlu tutar... onun kefâreti...** diye başlayıp devam eden âyet-i kerîmeyi kefâretin gerekliliğine delil gösterir. Onlara göre kesinleşmiş olan yeminlerin kefâreti vardır, çünkü âyette kefârete atıf yapılmamaktadır, âyette akitten başka kefâretin nispet edileceği başka bir kavram yoktur. Ayrıca **Yeminlerinizin kefâreti işte budur** meâlindeki buyruk da yemine nispet edilmiştir. Müminlerin "yemin kefâreti" diye isimlendirmesi de buna dayanır. Şu kadar var ki bunun muteber olan iki yönü vardır. Birincisi, Resûlullah (s.a.) Hz. Hamza'nın (r.a.) (Bedir savaşında) cesedinin parçalandığını görünce, bunun aynısını Kureyş'e uygulayacağına yemin etmişti. Ardından onu, bu yemine uymayı yasaklayan vahiy geldi, o da yemini için kefâret verdi[450]. Bilindiği üzere Hz. Peygamber, ancak hayatı boyunca yeminine sadık kalma ihtimali bulunmadığı

---

449 Akitler kesinleştikten sonra onları iptal eden sebepler, akitten önce veya akitle birlikte var olduğu takdirde, işin başında akdin kesinleşmesine engeldir. Durum yeminde de aynı şekildedir, çünkü burada yemini bozmak mümkün değildir, bundan dolayı işin başında yemin kesinleşmemiş demektir. Soru: Gökyüzüne dokunacağına dair yapılan yeminler de bozulması mümkün olmayan yeminlerdendir, onun için kefâret neden gerekli olmuştur? Cevap: Bu yemin, gelecekte yapılacak olan şeyle ilgilidir, dolayısıyla yeminle birlikte o yemine aykırı bozma sebebi ortada yoktur. Geçmişteki bir olay üzerine yapılan yalan yeminde ise, o yeminin muhalifi başlangıçtan beri vardır. Bundan dolayı onun için kefâret yoktur.

450 Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, III, 183; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 143. Bu rivayetteki Salih b. Beşîr el-Murrî adlı râvî zayıftır (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VI, 119).

zaman yemini bozar. [§]Buna göre onun verdiği kefâret yaptığı yemin içindi. 202
Ayrıca "Bir şeye yemin eden kişi onun aksini yapmayı daha hayırlı görürse, (yeminini bozup) hayırlı gördüğü şeyi yapsın, yemini için de kefâret versin"[451] meâlindeki hadîs-i şerif bunu ifade etmektedir. Ancak yemininin kefâretini vermesi, Resûlullah'a emredilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, Ebû Ubeyd şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak "Allah izin verirse demeden hiçbir şey için, 'Şu işi yarın yapacağım' deme!"[452] meâlindeki beyanıyla istisnâsız vâdde bulunmayı yasaklamıştır. Bu yasak yemin konusunda daha güçlü ve daha şiddetlidir. Binâenaleyh istisnâsız yemin eden kimse Allah'a âsi olmuştur, kefâret ödemesi gerekir.

Bize göre bu konuda asıl olan şudur: Kefâret vermek, yemini bozmanın karşılığıdır; çünkü ona "kefâret" denilmiştir, kefâretler ancak kötülükleri örtmek içindir. Nitekim Cenâb-ı Hak "Sizin küçük günahlarınızı örteriz"[453] buyurmuştur ve benzeri âyetler. Sevapları örtmek ise aklın kabul etmeyeceği bir şeydir, aksine güzellikler kötülükleri örter. Yeminini bozmak, hakikatte günah işlemenin adıdır. Aslında yemin bozma "hins" (الحنث) günahın bir adını oluşturur. Buradaki günah kavramı şundan ortaya çıkmaktadır: Kişi şu işi yapmayacağına dair Allah'a söz vermiştir. Şu halde onu yaptığı takdirde verdiği sözü bozmaktadır, işte söz vermekle değil, verdiği sözü bozmakla günaha girmiş olur. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Antlaşma yaptığınız zaman Allah'a verdiğiniz sözü yerine getirin; Allah'ı kendinize kefil tutarak kesinliğe kavuşturduktan sonra yeminlerinizi bozmayın"[454]. Hülâsâ Allah Teâlâ müminlerin kendisine verdikleri sözlerden cayılmalarını değil, onlara uyulmalarını istemiştir. Allah, yemini kendisine verilen söz kabul etmiş ve onu yerine getirmemizi emretmiştir. Dolayısıyla yemin bozmak, Allah'a verilen söze muhalefet etmek ve O'nun ahdini bozmak anlamına gelir. Binâenaleyh insan yaptığı yeminle değil, yeminini bozmakla günah işlemiş olur ve bundan dolayı kefâret vermesi gerekir. Şayet yapılan yemin için kefâret gerekli olsaydı, yemini bozmak kefâret ödemeye daha güçlü bir sebep teşkil ederdi. Bunu da belirtmek gerekir ki kişinin, Allah'a asi olacak şeyle O'na itaatte bulunmaya yemin etmesi
mümkün değildir. [§]Şu ortaya çıkmıştır ki kefâret şayet yapılan yemin için 303
gerekli olsaydı, günah işlemeye dair yemin için de kefâret gerekirdi. Hemen belirtmek gerekir ki böylesi bir yeminin konumu onu bozmaktan ibarettir. Bu

---

451 Müslim, "Eymân", 11-18; Tirmizî, "Nüzûr", 6; Nesâî, "Eymân", 15, 16.

452 el-Kehf, 18/23-24.

453 en-Nisâ, 4/31.

454 en-Nahl, 16/91.

konuda Ebû Hureyre'nin şöyle bir rivayeti vardır: Bir şeye yemin eden kişinin ondan başka bir şey yapmayı daha hayırlı gördüğü takdirde onun kefâreti o hayırlı gördüğü şeyi yapmasıdır[455]. Yerine getirmekten vazgeçme ihtimali varsa yemin kefâreti de bunun gibidir. Vazgeçilmesi mümkün olmayan yeminin kefâreti ise tövbe etmektir, yoksa dönüş yapmak değil; sevap işlemek de kefâret yerine geçer. Bütün kefâretler böyledir; o işten vazgeçmek ve dönmek ihtimali varsa, onun kefâreti tövbe ve yaptığı fiili bozmasıdır. Böyle bir ihtimal yoksa artık o dikkate alınmaz. Şayet yemin için kefâret olsaydı başka değil tövbe etmek ve onu bozmaktan ibaret olurdu. Allah Teâlâ dönüş yapmaktan başka bir şeyi gerekli kıldığına göre onun yemini bozmak için olduğu ortaya çıkmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yemin etmek için kefâretin gerekmediğine ilişkin delillerine gelince [onları şöylece belirtmek mümkündür];

a) Yemin, Cenâb-ı Hakk'ı tâzim ve tebcil etme anlamına gelir. Allah Teâlâ onu kendisine sığınma, lütuf ve ihsanına nail olma vasıtası kılmıştır. Bundan dolayı yeminler, yapılan ithamları bertaraf etmek ve halk nazarında işin gerçek yüzünü yemin edenler adına ortaya koymak içindir. Çeşitli deliller bunu desteklemektedir:

304 [§]Birincisi, Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet edilen şu hadistir: "Yemin edeceğiniz zaman, Allah adına yemin ediniz"[456]. Yine O, şöyle buyurmuştur: "Atalarınız adına ve tâgûtlar adına yemin etmeyiniz"[457]. Resûl-i Ekrem, Allah'tan başkası adına yemin etmeyi yasaklamıştır, çünkü bu işte onu yüceltme ve konumunu bulunduğu yerin fevkine yükseltme vardır. Hz. Peygamber, müminleri, Allah Teâlâ'dan başka hiçbir kimseye bu konumu nispet etmemeye mecbur etmiştir.

İkincisi, "Anlaşma yaptığınız zaman Allah'a verdiğiniz sözü yerine getirin. Allah'ı kendinize kefil tutarak kesinliğe kavuşturduktan sonra yeminlerinizi bozmayın"[458] meâlindeki âyettir. Günah işlemekten vazgeçmeyi yasaklamak ve mâsiyet dahi olsa verilen sözü tutmayı emretmek caiz değildir.

---

455 Bu rivayeti bu lafızlarla bulamadım. Ancak Amr b. Şuayb babası vasıtasıyla dedesinden Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Bir şeye yemin eden kişi ondan başka bir şey yapmayı daha hayırlı gördüğü takdirde yeminini bıraksın, yeminini bırakması onun kefâretidir" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 185; İbn Mâce, "Keffârât", 8).

456 Buhârî, "Eymân", 4; Müslim, "Eymân", 3.

457 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 62; Nesâî, "Eymân", 10.

458 en-Nahl, 16/91.

Üçüncüsü, rahmet peygamberinin de çeşitli yer ve zamanlarda yemin ettiği herkesin bildiği bir husustur[459]. Yakūb aleyhisselâm ve çocukları kıssasında[460], Hz. İbrâhim (s.a.) ve putlar olayında[461] ve Hz. Eyyûb (s.a.) olayında[462] onların da yemin ettikleri görülmektedir. Yemin ettikleri için onların Allah'a âsi olmaları caiz değildir. Bu örnekler "yeminde istisnâ edatı (inşallah lafzı) kullanmayan kimse Allah'a âsi olmuştur" diyenin cüretkârlığını ortaya koymaktadır, halbuki zikrettiğimiz peygamberler istisnâ yapmadan ve buna dair lafzı kullanmadan yemin etmişlerdi. Bu husus bir şeyi vâdetmek gibi değildir, çünkü insan o işi yapmayı kendine nispet etmekte ve Allah'ın dilemesi çerçevesinde onu yapmaktadır. Allah adına yapılan yemin ise, O'ndan yardım istemek ve O'na sığınmaktır. Bundan dolayı yemin ve vâd birbirinden farklı şeylerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

b) Yapılan yemine kefâretin farz olmadığının delili, Hz. Peygamber'den
(s.a.) rivayet edilen hadistir: "Bir şeye yemin eden kişi [§]onun aksini yapmayı 305
daha hayırlı görürse, o hayırlı gördüğü şeyi yapsın ve yeminine kefâret versin!", yahut "Yeminini (bozup) kefâret versin ve hayırlı gördüğü şeyi yapsın"[463]. Şayet yemine kefâret farz olsaydı, insanın kendisine farz kıldığı o şeyi yapmaktan başka çıkış yolu olmazdı, Hz. Peygamber'in de "yemin eden yeminine kefâret versin" demesi gerekirdi. O böyle demeyip faydası az olan bir şeye yemin ettiğinde diye söylediğine göre, kefâret vermek ancak o zaman gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

c) Başka bir delil de şudur: Yapılan yemin yerine getirildiği takdirde kefâretinin olmadığı, yeminden dönüş yapıldığında ise kefâretin gerekli geldiği noktasında ittifakın bulunuşudur. Mutlak anlamda yapılan yemine kefâret

---

459 Bunun örneklerinden biri şu hadîs-i şeriftir: "Vallahi, sizin Allah'tan en çok korkanınız ve en çok sakınanınız benim. Buna rağmen ben bazan oruç tutuyor, bazan da tutmuyorum. Geceleri hem namaz kılıyor, hem de uyuyorum. Kadınlarla da evleniyorum. Benim sünnetimi terk eden benden değildir" (Buhârî, "Nikâh", 1).

460 Yakûb aleyhisselâmın çocuklarından bahsederken Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Dediler ki: Allah'a andolsun, hakikaten Allah seni bize üstün kılmış. Gerçekten biz hataya düşmüşüz" (Yûsuf, 12/91).

461 Hz. İbrâhim'in (s.a.) diliyle Allah şöyle buyurmaktadır: "Allah'a yemin ederim ki siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir oyun oynayacağım!" (el-Enbiyâ, 21/57).

462 Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: " (Bir yemini vardı.) 'Eline bir demet bitki sapı alıp onunla vur ve böylece yeminini yerine getirmiş ol' (dedik). Gerçekten biz onu sıkıntılara dayanıklı bulduk. O ne güzel bir kuldu! Yönü hep Allah'a dönüktü" (Sâd, 38/44). Eyyûb aleyhisselâm karısını döveceğine yemin etmişti... (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIII, 168-169; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 194-195).

463 Müslim, "Eymân", 13, 14; Tirmizî, "Nüzûr", 6.

gerekseydi yerine getirildiğinde daha tekitli bir şekilde lazım gelirdi. Gereği ifâ edilen yemine kefâret gerekmediğine göre demek ki bozulan içen gereklidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

d) Âlimler tarafından şu noktada ittifak edilmiştir: Adamın biri gerekli bir sebep yokken kendi eşi ile cinsel ilişkide bulunmayacağına yemin etse, fakat bu yemini bozsa böylesine îlâ[464] hükmü lazım gelmez. Eğer kefâret, yemin etmek suretiyle gerekli hale gelseydi yemin eden kişiye hiçbir şey gerekmezdi ve îlâ hakkı da ortadan kalkardı. Ama gerçekte bu hakkın hükmü devam ettiğine göre -çünkü Kur'ân'da ve Sünnet'te mevcuttur- kefâretin gerekliliği görüşünün yanlış olduğu ortaya çıkmıştır[465]. *En doğrusunu Allah bilir.*

306 [§] Şimdi, bu durum sabit olduktan sonra geride âyetin iki yorumu kalmıştır. Birincisi, **Fakat bilerek yaptığınız yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutar,** şu ilâhî beyanda yer aldığı gibi: "Allah'ı kendinize kefil tutarak kesinliğe kavuşturduktan sonra yeminlerinizi bozmayın"[466]; şayet yemininizi korumayı terk ederseniz şu kadar kefâret vermeniz gerekir. İkincisi, âyetteki üstü kapalı ifade ile şöyledir: **Bilerek ettiğiniz yeminlerden dolayı,** yani onları bozmanızdan dolayı **sizi sorumlu tutar.** Bu, kefâret konusunda itiraz edilemeyecek bir husustur. Tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın şu âyet-i kerîmede ifade buyurduğu gibi: "Haccı ve umreyi yapmaktan engellenirseniz... İçinizden biri hasta ise veya başından bir rahatsızlığı varsa..."[467] Bu, özürden dolayı vücûbu değil, ruhsatın kullanılması gerektiğini ifade eder, çünkü özür kefâretin farz olmasının sebebi

---

464 Îlâ, sözlükte yemin demektir. Şerîatte ise, bir adamın belli bir zaman karısıyla ilişkide bulunmayacağına dair yemin etmesidir. Yaptığı bu yemin sebebiyle o kişi karısıyla o süre içinde ilişkide bulunamaz, bulunursa günah işlemiş, yeminini bozmuş olur (Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukaha*, II, 203). Burada kastedilen süre, dört ay veya daha fazla bir zaman dilimidir.

465 Bunun mânası şudur: Herhangi bir şeyle îlâ yemini yapan kişiye yemin kefâreti gerekmez. Karısına yaklaşmak konusunda yemin eden biri meselâ şöyle der: Eğer sana yaklaşırsam bir hac borcum olsun! Sonra adam karısına yaklaşırsa, yemin etmiş olduğu işi yapar ve karısına dönmediği takdirde neticesi talak olan îlâ hükmü düşer. Aynı şekilde bir adam karısına yaklaşmayacağına dair Allah adına yemin ederse, yemini bozduğu için değil bizzat yaptığı o yemin için kefâret gerekir. Yeminini bozmadan önce kefâret verir, ondan sonra da bir şey gerekmez, îlâ hükmü de düşer. Ama Kitap ve Sünnet'te geçen hüküm böyle değildir. Onun bizzat yemin için kefâret vermesine gerek olmadığı, bilâkis yeminini bozduğunda vermesi gerektiği sabittir.

466 en-Nahl, 16/91.

467 "Haccı ve umreyi yapmaktan engellenirseniz kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Kurban, mahalline ulaşıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Fakat içinizden biri hasta ise veya başından bir rahatsızlığı varsa (tıraşını olup) oruç veya sadaka yahut kurban olarak bir fidye ödesin" (el-Bakara, 2/196).

değildir. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir: Allah'a tâzim göstermek, kefâretin farz kılınmasının sebebi olmaz, dolayısıyla yeminini bozma ifadesi âyette gizlenmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yemin bozmanın yeminlere nispet edilmesi, oruç bozma kefâretinin oruca, kurban kesme cezasının hacca ve namazda fazladan yapılan secdelerin yanılmaya nispet edilmesi gibidir; her ne kadar kefâretler nispet edildikleri şey için olmasa da böyledir. Bunu benim anlattığım hususlar desteklemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Peygamber aleyhisselâmın (Hz. Hamza'yı öldürülmüş olarak gördüğünde yaptığı) yeminine kefâret vermesi, kendisinin mâsiyetten korunmuş olmasından dolayıdır, halbuki bu yeminde vefa göstermek mâsiyetti; çünkü bunu yapması yasaklanmıştı, onun yemini ise yasaklanmadan önce vuku bulmuştu, dolayısıyla yeminini yerine getiremezdi. Bundan dolayı yeminini bozması, onu yerine getirmesinin imkânsızlığından dolayı idi. Ondan başkasına gelince, böylesi masum olmadığından onun ümitsizlik vakti ölümüdür. Resûlullah (s.a.) ise masumdu, binaenaleyh onun ümidini kesme vakti, yasağın konulduğu vakitti. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Onun kefâreti on fakire yedirmektir. Dilde şöhret bulmuş kullanıma göre burada gıdayı temlik etmek için değil yemeleri için onlara götürmektir. Nitekim halk arasında insanların birbirlerine yemek yedirmeleri (الإطعام) konusunda bu anlamda yaygınlaşmıştır. [§]Cenâb-ı Hakk'ın **ailenize yedirdiğinizin ortalama seviyesinden** anlamındaki ifade de bunu desteklemektedir. İnsa- 307
nın ailesine yemek yedirmesi ifadesinden temlik anlaşılmaz, kimsenin aklına da böyle bir şey gelmez. Allah Teâlâ insanlara farz kıldığı şeyi, herkes tarafından mâlum olan şekilde anlatmıştır. Çünkü bir aileye mensup olmayan veya kendisinin bir ailesi olmayan insan dünyada pek enderdir. Dolayısıyla ailenin (الأهل) ne demek olduğunu kişinin bilmemesi ve sormak ihtiyacı duyması ihtimali yoktur. Bu itibarla âyet-i kerîme, bu farizayı akıllardan cehalet vehmini kaldırmak suretiyle koymuş olmaktadır. Sonra da bunun ne olduğunu anlatma ihtiyacı duyulmamaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu husus ibret açısından anlatan husus şudur ki Allah Teâlâ, **On fakire yedirmektir** buyurmuştur. "Fakirlik" anlamına gelen "meskenet", ihtiyaç sahibi olmak demektir. Fakirin yemeğe olan ihtiyacı mülk edinmek değil yemek olduğu herkesin mâlumudur. Bütün çeşitleriyle mülkiyet ihtiyacı ise fakirleri de diğer insanları da kapsar. Şu da var ki fakirler için "yeterince ve doyuracak kadar" diye de ölçü verilmiştir, bu durumda kefâreti ödemek için gıdayı

vermek değil yedirmek sözkonusudur. Fakat onun karnını doyuracak kadar olan yiyeceği vermek de caizdir. Bu cevâz ile fakirin karnını doyuracak kifâyet miktarda her imkânı veya elde bulunan şeyi ona vermek gerekir. Çünkü temlikin caiz olması nassın gerektirdiği bir husus olmayıp temkin (imkân verme) konumudur. Parayı vermekle arzu edilen şeye ulaşmak mümkün olduğuna göre, fakir de o para ile istediği gıdayı alır, şüphesiz bu da ihtiyacını karşılamaya daha uygun olan bir haldir. Şayet uygulama özellikle yiyecek maddesini vermek şeklinde olursa ihtiyaç sahiplerini davet edip onlara sunmanın iki bakımdan daha uygun olması sözkonusudur. Birincisi, yoksulun ancak zorlukla ve uzun zaman sonra ulaşabileceği bir imkânı ona vermek, açlığı gidermeye ve yoksulluğu bitirmeye daha uygun olur.

308 [§]İkincisi, insan tabiatının hoşlanmadığı bir şey olan kefâret vermek, insana malını elinden çıkarmanın ve dağıtmanın acısını tattırmak için meşru kılınmıştır. İnsan bununla, izin verilmeyen şehveti nefsine tattırmasının kefâretini ödemiş olur. Nitekim sevapların günahları örtmesinin anlamı da budur. Bir de şu var: Yoksulları çağırmak, onları yemekte toplayıp hizmet etmek ve istedikleri şeyleri sağlamak, insan tabiatına, onlara tasaddukta bulunmaktan daha zor gelir. Bu durum, onun bağışlanması için daha uygun bir davranıştır. Buna göre nefse hoş gelmeyen para vermenin caiz olması aynen yemek yedirmenin caiz olması gibidir. Ancak fakirlerin hakkı olan o yiyecek maddelerinin parasını ödeyecek olan kişinin, onu fakirlerin rızasıyla ödemesi gerekir. Bütün haklarda mübadelenin bu şekilde yapılması caiz olduğu gibi kefâretlerde de caizdir. *En doğrusunu Allah bilir*. Cenâb-ı Hak da "Kolayınıza gelen bir kurban gönderin"[468] buyurmuştur. Onda bu türün dışında olan şey de caiz olur. Keza bütün sadakalarda da caizdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yemin kefâretinde fakirlere verilecek yemek iki sebepten dolayı iki öğün olarak takdir edilmiştir. Birincisi, âyet-i kerîmede yoksullara yedirmek meyanında kullanılan mutlak ifadedir. Bununla yoksulluğu gidermek kastedilmiştir. Yoksul, boynu bükük insandır. Ona verilecek en uygun nitelik dilencidir, çünkü boynunu bükerek insandan dilenmektedir. Bir Ramazan bayramında Resûlullah'ın (s.a.) şöyle söylediği rivayet edilmiştir: "Bu gibi günlerde fakirleri dilenmekten kurtarın!"[469] Sonra, bu konudaki rivayetlerde asgari ölçü olarak yarım sâ' buğday verilmesi gerektiği haber verilmiştir[470]. Buna göre fakire ve-

---

468 el-Bakara, 2/196.

469 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I, 248; Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 152.

470 İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) fıtır sadakasını küçük-büyük, hür-köle, erkek-kadın herkese buğdaydan yarım sa' veya hurmadan ve arpadan bir sa' olarak

rilecek olan sadaka budur. Fakiri iki defa doyurması halinde de bu miktara benzer harcama yapar. Hastalık yüzünden hacdan geri kalanların da kefâret olarak [§]üç sâ' erzakı altı fakire dağıtması gerektiği Resûlullah'tan (s.a.) riva- 309
yet edilmiştir[471]. Burada da yedirmek kastediliyorsa, bir fakirin yiyeceği kadar bir erzak verilmesi emredilmektedir. Üzerinde durduğumuz şey de böyledir. Bu, iki öğün yemeğe denk düşmektedir. Hz. Ömer (r.a.) ve Hz. Ali (r.a.) böyle demişlerdir[472].

İkincisi, Cenâb-ı Hak, **Ailenize yedirdiğinizin orta seviyesinden,** buyurmaktadır. Burada orta anlamına gelen "evsat" (أوسط) kelimesinin üç sınırı ve her birinin üç yönü vardır. Birincisi, yenilen yemek kalitesinin ortalaması, ikincisi yenen miktarın ortalaması, üçüncüsü de yiyen insanın ortalamasıdır. Bunların ilkinde yemeğin iyi, kötü ve orta halli olması kastedilmiştir. İkincisinde israf edilmesi, cimrilik yapılması ve orta yolun tutulması, üçüncüsünde de bir günde bir defa, üç defa ve bu ikisi arasında (iki defa) yedirilmesidir. Bu konuda başvurulabilecek bir rivayet bulunmadığına göre ihtiyata uygun olan, farzı yerine getirmek için hepsinin ortalamasını almaktır. İşte iki öğün yemek bundan dolayı vacip olmuştur. Gerçi tür ve miktarın ortalamasını -iki tarafın sınırı bulunmadığından- bilinemez, ancak öğün olarak en azı ile en çoğu bilinebilir, işte dikkate alınması gereken şey bunun ortalamasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Şunu da belirtmek gerekir ki yemin kefâretinin çeşitleri içinde en be- 310
lirgin olanı fakirleri yedirmektir. Her ne kadar âyette belirtilmemişse de bu yedirmenin bir tanımlamaya dayandığı noktasında icmâ vardır. *En doğrusunu*

---

farz kıldı (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 351; Nesâî, "Salâtü'l-îdeyn", 23).

471 Abdullah b. Mâkıl anlatıyor: Kâb b. Ucre (r.a.) ile birlikte oturuyordum, ona fidyenin miktarını sordum, şu cevabı verdi: Bu hüküm özel olarak hakkımda gelmiştir, ama sizin için genel hükümdür. Ben, başıma dolan haşereler yüzüme kadar yayılmış bir durumda iken Resûlullah'a (s.a.) götürüldüm. Bana, "Senin hastalığının bu boyuta ulaştığını bilmiyordum" veya "Senin sıkıntının bu seviyede olduğunu bilmiyordum; bir koyun bulabilir misin?" diye sordu. Hayır, dedim. "Öyleyse ya üç gün oruç tut veya her birine yarımşar sâ' harcamak üzere altı fakiri doyur" buyurdu (Buhârî, "Muhsar", 9; Müslim, "Hac", 84). Burada sözü edilen hasta, hac için ihrama girdikten sonra rahatsızlanan kişidir, Hz. Peygamber onun kefâret vererek ihramdan çıkmasına izin vermiştir. Cenâb-ı Hak da şöyle buyurmuştur: "Haccı ve umreyi yapmaktan engellenirseniz kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Kurban, mahalline ulaşıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Fakat içinizden biri hasta ise veya başından bir rahatsızlığı varsa (tıraşını olup) oruç veya sadaka yahut kurban olarak bir fidye ödesin" (el-Bakara, 2/196).

472 Yani her bir fakir için yarım sâ' verilir demişlerdir (bk. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VIII, 507-508; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 70, 71).

Allah bilir ya, muhtemelen onun tanımlaması iki açıdan Kur'ân'ın hükmünden elde edilmiştir. Birincisi, âyet-i kerîmenin konusu yenilen ve içilenle ilgili olunca bunda örfe itibar edilmesi gerekir, çünkü hiç bir kimse yoktur ki yedirdiğinin son noktasına ulaştırsın da bu yolla onun "yedirme" denilecek başlangıcını belirlesin. Şu var ki örfte az bir şey de tasadduk edilebilir. Bundan dolayı yedirme emrinde bir tanımlama sözkonusudur, çünkü alanında belirleme mevcuttur. Bu konuda nakle dayalı herhangi bir açıklama da nakledilmemiştir. İhrama girdikten sonra hastalanan kişinin anlatımında buna yönelik bir işaret de yoktur[473], fakat "it'âm" (الإطعام) lafzının delâletinde mevcuttur, çünkü o konuda yerleşen bir örf bulunmaktadır. Sadakalar hakkında gelen açıklamalar da buna bağlıdır, fakat yedirme konusunda sadece ihtiyaç halinde belirtilmiştir. Buna göre gıdanın mülkiyetini vermek (temlik) olmasa bile yedirmenin (it'âm) de caiz olması gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, **Ailenize yedirdiğinizin orta seviyesinden** meâlindeki âyetin ifadesidir; bilindiği üzere her şeyin bir ortası vardır, onun etrafı ve sınırları bulunmaktadır. Allah Teâlâ hükmü ailenin yediği yemeğe havale ettiğine göre burada mutlaka doyurmak şartı vardır. Bundan dolayı burada böyle bir sınırlandırma yapmak gerekmiştir. *En doğrusunu Allah bilir*. Âyette sözü edilen yiyecek miktarının gerçek mahiyeti sabit olduğuna göre, hakiki maksadı anlamak için bunu ona bağlamak gerekir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu durumda Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: On fakirin yemeğini yedirmek. Çünkü örf açısından on kişinin yemeği kendilerinin yemeğinden ibarettir, on kişiyi yedirmek ise yedirme fiilinden ibarettir. Âyette ikisinin de kastedildiği sabit olmuştur, sanki peşpeşe anılmışlardır. Böyle düşünsek bile burada kişi sayısını korumak konumu yoktur, sadece o miktarda yemek sayısını koruma durumu vardır, bu bir veya daha çok olabilir. *En doğrusunu Allah bilir*. Bundan dolayı âlimlerimiz, yemeğin hepsini bir fakire on günde yedirmeyi caiz görmüş, buna
311 mukabil bir günde yedirmeye onay vermemişlerdir. [§]Çünkü işin aslı, sabah ve akşam yemeğini yedirmektir -şayet bu mümkün ise- zira âyetteki "yedirme" (إطعام) böyle gerçekleşir; böylece fakirin yemek problemi ortadan kalkar, fakat aynı kişiye aynı gün fazlası verilemez[474]. Yahut caiz olduğunu söylediğim şey doğru olunca, onun bozulması kendisine gelen başka bir mânadır, çünkü o buna onay verilmesinin dışında kalmaktadır. Bu, yemin kefâreti yemeği verilen fakirlerden bir kısmının bazı işleri için sofradan ayrılmasına benzer, ki

---

473 Bu husus önceki sayfanın dipnotunda Abdullah b. Mâkil'ın rivayetinde yer almaktadır.

474 Yani bir fakire bir kişilik yemek yedirilince o günkü ihtiyacı ortadan kalkar, aynı gün sözkonusu fakire daha fazlası verilemez, çünkü o gün içinde buna ihtiyacı yoktur.

bu doğru olmaz, şayet buna cevâz verilirse söylenenin aksi yapılmış gibi olur. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir[475]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyetteki **on kişi** lafzının, mutlaka on kişi olarak şart kılınmadığının başka bir delili de şudur: Kefâretin, fakirlere vermenin veya yedirmenin caiz olduğu anlamına geldiği bilinmemektedir. İnsan, beşer tabiatının hoşlanmadığı bu şeyleri yapmakla [§]nefsânî arzularına uymasına, yasaklandığı şeyleri yapma- 312
sına ve Allah'ın emrine muhalif davranmasına kefâret olmak üzere O'nun rızası için tekrar tekrar vermenin acısını nefsine tattırmakta, böylece bu tür şeyleri yapmaktan kaçınmasını sağlamaktadır. Çünkü kişi o davranışıyla Allah'a veya kendine vermiş olduğu sözden caydığını, verdiği sözde durmadığını göstermiştir. Dolayısıyla onun yaptığı iş, ahdini bozan ve Allah'a vâdettiğine aykırı davranan birinin yaptıkları gibidir. Bu davranışın ise, verilen sayıyı gözetmekle ve "vermeden önce bu onların hakkıydı" anlayışıyla değil, malını dağıtmak anlamıyla ilgisi vardır. Aksine malı vermek için belli bir grubu seçtiği zaman,

---

475 Fakîh Ebû Bekir el-Kâsânî bu mânada şunları söyler: "Âyetteki 'on fakire yedirmek' ibaresine gelince, on fakiri yedirmek emri, bazan on fakiri ayrı ayrı yedirmekle yerine getirilir, bazan da ayrı ayrı on kişiye yedirmeğe gerek görmeden yetinilir. On fakire yetecek olan yiyecek miktarını bir fakire on gün yedirmekle de bu emir yerine getirilmiş olur. Bu durumda, şayet on fakire yedirmesi gerekiyor idiyse, bu mânanın dışına çıkmış olur. Ama bu yoruma göre on fakire yedirmek, bazan şekil ve mâna itibariyle bir günde on fakire yedirmek veya on gün boyunca yedirmektir. Fakat bir fakire on gün yedirmek örneğinde olduğu gibi bazan da mâna aynı ama şekil farklı olur. Çünkü bunun mânası, açlığı gidermek ve fakirliği bitirmektir. Ama onun bir ölçüde her gün acıkması ve fakir düşmesi sözkonusudur, çünkü açlık ve fakirlik her gün kendini yeniden hissettirir. Bir fakirin on gün boyunca on açlığını gidermek, mâna itibariyle bir günde on fakirin on açlığını gidermek veya on gün boyunca gidermek gibidir. İşte bu, on fakiri yedirmekle aynı mânaya gelir ve caizdir... Bu kefâreti ödemek zorunda olan kişinin sayı olarak on fakiri yedirme külfetini üzerinden atması gerekir. Daha önce de söylediğimiz gibi bu, Cenâb-ı Hakk'a verdiği sözde vefa göstermeyerek yaptığı şeylerle Allah'a karşı geldiği gibi, kendi hevâsına uyduğuna ve yasaklandığı şeyi yapmasına kefâret olması ve Yüce Allah'ın rızasını kazanması için kendine defalarca vermek ve cebindeki parayı çıkarmak acısını tattırmaktır. Burada kastedilen anlam, o miktar malı dağıtmak ve başkasına temlik etmektir, şekil itibariyle sayı olarak fakirlerin miktarını gözetmek değildir. On fakirin yiyeceğini bir fakire bir günde topluca vermek veya ayrı ayrı vermek konusunda ise herhangi bir rivayet yoktur. Bu konuda âlimlerimiz de ihtilaf etmişlerdir. Bazıları caizdir dediler. Âlimlerimizin geneli ise, ancak bir günde verilmesi caiz olur demişlerdir. Çünkü âyetin zâhiri, söylemiş olduğumuz şeklin caiz olduğunu ifade etmektedir, ancak bir delilden dolayı yalnız bir günde verilmeye mahsustur. Tıpkı anne baba ve çocuklardan fakir olanlara mahsus olduğu gibi. Özel halde olanların dışında bu şekilde amel etmek gerekir. Daha önce de söylediğimiz gibi yemek konusunda asıl ve mubah olan yemektir; çünkü sözlükte maruf olan budur, o da açı doyurmak ve fakirliği gidermektir. Hülâsâ olarak on kez açlığı gidermektir. Bunun ise bir günde bir fakir için uygulanabilmesi mümkün değildir, farklı günlerde ayrı ayrı vermek gerekir (Ebû Bekir el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'*, V, 105).

onlar buna hak kazanmış olmaktadır; çünkü onları başkalarına tercih etmiştir. Köle âzât etmek ve oruç tutmak suretiyle bundan vazgeçmek ise fakirlere bir menfaat getirmeyecektir. Ancak kefâret, zaman değiştikçe ve günler geçtikçe ihtiyacı da yenilenen bir fakiri bu halden kurtarmak arzu edildiğinde onu sabah ve akşam yedirmek içindir. Bunda, günahların üzerinde kalması korkusu vardır. Belki de ölüm kısa zamanda onu yakalar ve kefâreti verilmemiş olduğu halde günahlarından kurtulmaz. İşte bu, Cenâb-ı Hak onun işini kolaylaştırmak ve kefâreti kaybetmek mânasında değil fakat yapmış olduğu şeyden kurtulmak anlamında kendisine imkân vermek için fakirler hakkında bir ayırım yapmıştır. Bundan dolayı söylediğim husus caiz olmuştur. Bu yorum, kefâreti bir günde vermenin caiz olmadığını gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra, insan bir fakiri doyurduğunda geride doyurması gereken dokuz fakir kalmıştır; bu durum, kendisine dokuz fakiri doyurmak emredilmiş olsa doyurmaya başlaması gereken sayıyı gösterir, dolayısıyla emredilen sayıdan biri çıktığında geride kalan miktar da bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra şayet verilen sayıya uymak şart olsaydı, tek kişiye verilmesi halinde onun düşürülmesi gerekirdi. Çünkü bu, işlenen günaha kefâret ve ondan arınmak içindir. Bütün bunların, hakkında sayı zikredilen abdestsizlikten, cünüplükten ve pislikten yıkanmak mânaları ile alakası vardır, kefâret de bunun
315 gibidir. Bilindiği üzere her fakirin belli bir yemek ihtiyacı vardır, [§]şunu da belirtmek gerekir ki bu bir kişinin ihtiyacı olan miktarı bölüştürmek durumunda, yine on kişiye yetecek kadarını vermek gerekir. Buna göre onun fakirliği, zikredilen fakirlerin sayısı kadar güne yayılmakta ve her gün ihtiyacı yenilenmektedir. Bu aynı zamanda üç taşla büyük abdestten temizlenmekle ilgili rivayete de benzemektedir, belirlenen taş miktarına uyulmazsa gereken temizlik yapılmamış sayılır. İşte konuştuğumuz mesele de böyledir; ihtiyaç ortaya çıktığı andan itibaren ilkine yemeğini vermedikçe, o her gün başka bir fakirin hakkıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu, şahitlerin sayısı meselesi gibi değildir; çünkü şahit tek kişi olduğu takdirde kendisinin itham edilebileceğinden yahut şahsı tasdik etmekle bir menfaat sağlayacağından veya hükmü engellemek ve delilleri başkasına teslim etmekle bir tür çıkar elde edebileceğinden dolayı belli sayıda şahit bulunması gerekli görülmüştür. Bunda da açıklamış olduğumuz kefâret anlamı vardır. Şu kadar var ki ikinci gün yapılan şahitlik ilk gün yapılanın tekrarıdır; yemek yedirmek ise öncekinin tekrarı değil yeniden vermektir. Şahitliklerde bir kişi bazan, her birinin yenileme hakkı olduğunda yüz kişinin yerine geçer. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra Cenâb-ı Hak, akraba veya yabancı, mümin veya kâfir, küçük veya büyük ayırdetmeksizin yahut fakirliğinin derecesini veya bilinen halini belirtmeksizin **on kişiye yedirmektir** buyurdu ki, sözünü ettiğimiz her açıdan insanları tanımaya ihtiyaç vardır. İnsanlar hakkında da her açıdan farklı görüşler vardır. Kastedilen anlamı kavramak için -meselenin özellikle bir isme tahsis edilmediğinde, fakirliğin sınırını tayinde esas olanın, içinde miskin kelimesinin geçtiği şey olduğunda ve kendisine kefâret verilmesinin caiz olduğu konusunda fakirin de burada miskin gibi sayıldığında ittifak olmakla birlikte- yine de araştırmaya ve öğrenmeye ihtiyaç vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Sonra, küçükler için büyüklerin bir lokması kadarının yeterli olacağı 314
ve bunun da yedirmek değil temlik şeklinde olacağında âlimler arasında fikir birliği vardır. Çünkü ona verilmesi gereken miktarın en azı bir "müd"dür (830 gram). Müd de onun gibi on küçük çocuğa yeterlidir. Bu ise âyetteki hitabın onun gibilerine yönelik olmadığını gösterir, Cenâb-ı Hakk'ın **ailenize yedirdiğinizin ortalama seviyesinden** meâlindeki beyanı, onun gibi küçükleri kasdetmediğini teyit etmektedir, çünkü küçüklerin yediği ailenin yediğinin en az miktarına bile ulaşamaz. Buna göre şayet aile kelimesi ile zevcesi kastedilmişse küçükleri doyuran miktarla erkek karısını doyuramaz. İşte bu durum âyette sözü edilen hususun kastedildiğini gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu konuda esas olan, söylediğimiz gibi vermekten insan tabiatının acı duyduğu miktardır. İnsan tabiatı bir günlük çocuk gibisini bile emzirmeye meyleder, hatta bunu geciktirmeyi bile düşünmez. Ama bunun gibisi fakire yedirilemez. Dolayısıyla âyetteki yedirme emri belli bir miktara bağlıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu söylediklerimiz çerçevesinde ebeveyn ve çocuk hakkında şöyle demişlerdir: Onlara kefâret yemeği yedirmek caiz değildir; çünkü insan tabiatı bunların fakirliğini gidermek şöyle dursun fakirliğinden elem duyar. Aksine Cenâb-ı Hak insan tabiatına, ebeveyn ve çocuklara bela ve sıkıntı gelmesine tahammül edemeyecek bir tabiat yerleştirmiştir. Bundan dolayı her insan onların sıkıntısını gidermeye, kendi başından sıkıntı giderir gibi çalışır ve onların haysiyetlerini korumak için bütün varlığını feda eder. Öyle ki böyle yapmayan kişi hor görülür ve en şiddetli şekilde kınanır. Durum böyle olunca âyetteki yedirme emri onları kapsamaz, çünkü onlar bunu, Allah'ın emri olduğu için değil, tabiatları gereği zaten yapmaktadırlar. Kefâretin ise, insan tabiatına aykırı düşen bir ceza anlamına geldiğini daha önce açıklamıştık. *En doğrusunu Allah bilir.* Zekâtını dağıtmakla emredilen, fakat oğlu tarafından alınan sahâbî

215 hakkındaki rivayet bunun bir örneğidir. [§]Baba ve oğul Resûlullah'ın (s.a.) yanına gidip durumu anlatınca Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ya falan, sana niyet ettiğin şey verilecektir" buyurmuş, öbürüne de "Aldığın şey de senindir" demiştir[476]. Şayet yemin kefâreti ödemesinin ebeveyn ile evlat arasında yapılabilseydi, bu, insanın daha çok sevdiği ve istediği bir şey olurdu. Bir de şu var: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin "Sen de malın da babana aitsiniz" buyurduğu rivayet edilmiştir[477]. Bu durum karşısında böyle bir tercihi kabul etme ihtimali yoktur, çünkü insan kendi çocuğuna vermekle sanki kendine vermiş olmaktadır, babasına vermekle de sanki kendine vermiş olur. Bu sebeple böyle bir şey caiz değildir.

Yemin kefâreti ile zekâtlar konusunda aslolan şudur ki bunlar Allah Teâlâ'nın iki açıdan mallar konusunda koyduğu haklardır. Birincisi, Cenâb-ı Hak kullarına nimetler vermiş, canlarının istediği ve gönüllerinin çektiği şeyleri onlara lütfetmiştir. Bunun karşılığında, tabiatlarına koymuş olduğu isteksizlik duygusuna ve hissettikleri acıya rağmen ellerindeki malı çıkarıp o serveti vermediği ve ikram etmediği kişilere vermek suretiyle bu nimetlerin şükrünü edâ etmelerini dilemiştir.

İkincisi, sözkonusu kişiler bunca nimetleri, aslında onlara lütfeden Yüce Varlığ'ın izni olmadan büyük günah işlemişler, nefsânî arzularına hizmet etmişlerdir. Cenâb-ı Hak da yaptıkları şeylerden dolayı, hiç istememelerine ve içlerinin yanmasına rağmen, verdikleri şeyin bedeli olarak nefislerine acı lezzeti tattırmaları için ellerindeki malı çıkarıp vermelerini kendilerine farz kılmıştır.
216 [§]İmkân bulduğu yerde tasaddukta bulunan kişinin bu davranışı, kendisine yapılan ikramın karşılığı ve aynı zamanda günah işleme hürriyetinin alanıdır. Onu bulamayanın ise vereceği bir karşılık yoktur, dolayısıyla o, şükür görevini yerini getirmemiş ve günahının örtülmesini sağlayamamıştır. Böylece yapması gereken farzlardan kurtulmuş değildir; her ne kadar lütuf ve kerem sahibi olan Allah Teâlâ'dan af ve kabul umulursa da. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[476] Ma'n b. Yezîd (r.a.) anlatıyor: "Babam Yezîd, dinarlarını çıkarıp kendisi adına onları tasadduk etmesi için mescitte bir adama vermişti. Sonra ben camiye gittim ve o parayı alıp babamın yanına geldim. Babam, 'Vallahi benim maksadım onları sana vermek değildi' dedi. Bunun üzerine Resûlullah'a gidip durumu arzettik. O, "Ey Yezîd, sana niyetinin karşılığı verilecektir. Ey Ma'n, aldığın paralar da senindir" buyurdu (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 470; Buhârî, "Zekât", 15).

[477] Ebû Dâvûd, "Buyû'", 77; İbn Mâce, "Ticârât", 64; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, II, 142. Bu rivayetin senedindeki râvîler sağlamdır (İbn Hacer, *ed-Dirâye*, II, 102).

Bize göre karı-kocanın durumu da bunun gibidir, çünkü onların arasında şehvet hissi ve birbirlerine karşı tabiî bir meyil vardır. Evlilik de bu yolla gerçekleşmektedir, evliliğin dört sebeple yapıldığı ifade edildiği üzere, onların biri kadının zengin olmasıdır[478] ve insanın yaratılışında bulunan diğerleri insan tabiatında var olan bir duygudur. *En doğrusunu Allah bilir.* Şahitlik meselesi de bunun gibidir, çünkü o, davacının ithamlarını reddetmek için tesis edilmiştir. İnsanların menfaatleri ileri sürdükleri delillere bağlanınca (haksız da olsa) fikirlerine yerleşir ve dolayısıyla kabul edilemez olur.

Hülâsâ şahitlik yapmak, zekâtları ve kefâretleri ödemek, emanetler konumundadır, bu sebeple emanetçilerin onlardan yararlanmaları caiz değildir. Emanete veren kimsenin faydalanabileceği durumlardan istifade etmesinde örf açısından hiçbir engel bulunmamaktadır. Kişinin yaratılışında menfaatini tercih etme özelliği varsa bu his ortadan kalkmadıkça güvenilir bir kişi olamaz, böylesine emanet verilemez. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Kefâreti mükâteb köleye vermek ve onun için şahitlikte bulunmak da 315
böyledir[479]. *En doğrusunu Allah bilir.* Kefâret bedelini kâfirlere vermek konusuna gelince, kıyas açısından bütün bunların caiz olması gerekir, çünkü vereceği kişileri seçme hakkının kendisine ait olması veya verme işinin kendisine ağır gelmesi ve nefsinin hoşlanmaması anlamı burda da vardır. Bu kurala göre verilen kefâretler kanaatimizce caiz olur. Nitekim şu âyet-i kerîme bunu desteklemektedir: "Sadakaları açık olarak verirseniz... Bu sizin bir kısım günahlarınıza kefâret olur"[480]. Cenâb-ı Hak sadakaları, âyette zikredilen günahlara kefâret kılmıştır. Sonra müfessirlerin "Onları doğru yola iletmek senin üzerine borç değildir"[481] meâlindeki âyet hakkında "Bu âyette kâfirlere de sadaka verilebileceği işaret edilmektedir" şeklindeki sözleri de buna işaret etmektedir; yani

---

478 Ebû Hureyre'den (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Kadınla dört şey için evlenilir: Malı için, asaleti için, güzelliği için ve dindarlığı için; sen dindar olanını seç, elin bereketlensin" (Buhârî, "Nikâh", 15; Müslim, "Radâ'", 53).

479 Yani efendinin mükâteb kölesi (belli bir ücret karşılığında özgür kalmak için efendisiyle anlaşan köle) için şahitlik yapması caiz değildir. Çünkü eğer mükâteb köle özgürlüğüne kavuşması için kazandığı parayı efendisine verecekse, efendinin onun için yapacağı şahitlikte menfaati var demektir, dolayısıyla aralarında bir menfaat mübadelesi sözkonusudur. Köle, ödemek üzere efendisiyle anlaşmış olduğu meblağın tamamını ödemedikçe köle kalmakta devam eder. Efendinin kölesi için şahitlik yapması caiz olmadığı gibi mükâteb kölesi için şahitlik yapması da caiz değildir.

480 "Sadakaları açık olarak verirseniz bu ne güzel! Şayet onu yoksullara verirken gizlerseniz bu sizin için daha da hayırlıdır ve sizin bir kısım günahlarınıza kefâret olur" (el-Bakara, 2/271).

481 el-Bakara, 2/272.

Allah onlara da sadaka vermene engel olmaz; O, bunu, sadakaların günahlara kefâret olacağını vâdettikten hemen sonra belirtmiştir, bunu yapmaları için onlara imkân vermiştir; ancak kefâretler için fakirlik şartına uymak kaydıyla. Kâfir olsalar bile dilenciyi geri çevirmek müslüman ahlâkına uygun olmayan bir davranıştır, onlara da sadaka vermek caizdir. Hülâsâ, dinen izin verilmediği halde nefsin arzu ettiği şeyi vermeyi tercih ettiği için, kendisine helâl olan bir şeyi (verdirmek suretiyle) nefsinden engellemiş olması onun için kefâret olur. Bu anlam, kâfirlere tasadduk etmek konusunda da geçerlidir. Kaldı ki kâfirlere tasaddukta bulunmanın, onları müslüman olmaya özendirmesi de sözkonusudur, dolayısıyla onlara sadaka verilmesini engellemek caiz değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Zekâtlara gelince, halkın zenginlerinden alınan bu malın kimlere verilece-
318 ği konusunda özel olarak gelen âyette [§]verilecek kişiler açıklanmış ve uygun kişileri bulmaları için tahsildarlar görevlendirilmiştir[482]. Kefâretlere gelince, o, bunu vermek zorunda kalan kişi için konulmuştur ve o yükten kurtulmak için uygun kişileri arayıp bulması gerekmektedir. Şu kadar var ki zekâtların herhangi bir kötülük yapmadan ve Allah'ın lütfettiği nimetlere şükür için verilmesi gerekir. Şükür de Allah'a itaat yolunda infâk etmektir. Şu da var ki Allah'a itaat eden kişiye infâkta bulunmak O'na itaat yolunda yardım etmek anlamına gelir, bundan dolayı kâfire verilmez. Şükür mânasının gerçekleşmesi için şartın tamamına uyulması gerekir. Kefâret, nefse arzu ettiği şeyi vermiş olmanın karşılığı olarak konulan bir cezadır, Allah, nefsi, arzu etmediği bir şeyi yapmakla imtihan etmektedir. Bu anlam, kefâretin kâfire verilmesi halinde de tam anlamıyla mevcuttur, bundan dolayı zekât ile kefâretin durumu farklıdır. Sonra, insan hiçbir şey yapmasa (suç işlemese) bile zekâtları vermek durumundadır; Allah kesin bir ifadeyle bunu hak olarak belirlemiş, sonra verâset haklarıyla ilgili olarak mülkiyet farklılığını açıklamıştır. Kefâretler ise, insanların yapmış oldukları hatalardan dolayı verilir. Kazanılmış haklar konusunda ise her ikisinde müştereklik vardır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Bu konuda asıl olan şudur: Zekâtlar malda fakirlerin hakkı olarak farz kılınmıştır. Bir de o, vermesi kendisine farz olan kişiye yöneliktir. Vermesinin kendisine farz kılındığı kişi bilinmeyince, verâset hakkının yakın akraba-

---

482 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir" (et-Tevbe, 9/60).

ya ait olduğuna benzer şekilde bir uygulama yapılmaz. Kefâretler ise servet için konulmuş bir farz değildir. Ancak kefâreti ödemek için gereken zamana kadar beklenir; öyle bir durum ortaya çıkınca malı olursa verir, olmazsa bir şey gerekmez. Burada haklar sanki ödemekle gerçekleşir; çünkü kişi, kefaret gerektiği anda zenginlik ve fakirlik söz konusu olursa, değişen bir durum ortaya çıkmaz. Durum böyle olunca, insanın nâfile, adak ve benzeri şekillerde tasaddukta bulunması caiz olur. Zekâtlar ise insanın sahip olduğu maldan, verilmesi gereken kişilere vermesidir; bu kimseler konusunda da, onların kimler olduğunun açıklanmasına ihtiyaç duyulur. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Fıtır sadakası, oruç tutmanın sevincini ortaya koymak ve dilenmeyi 319
ortadan kaldırmaktır; nitekim Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Böyle günlerde fakirleri dilenmekten kurtarın"[483]. Dolayısıyla bu, insanın vermesi gereken malına ait bir hak değil, yardım etme konumudur. Akıl da her dilenciye sadaka vermeyi gerekli görür, özellikle bütün müslümanların sevinçli olduğu günlerde dilenmek zorunda kalmamaları için fukaraya destek verilmesi icap eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şunu da belirtmek gerekir ki zekâtlar öncelikle fakirlerin hakkı olarak farz kılınmıştır. Çünkü her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah, yaratıkların rızıklarını içlerinden bazılarına mülk olarak vermiş ve bu malları kendilerine vermediği kişilerin malî ihtiyaçlarını karşılamayı onlara yüklemiştir, çünkü O, başlangıçta rızkı bütün yaratıklar için yaratmış değildir. Zekâtları gerektiren mali durumlar başlangıçtan itibaren mevcut olup mükellefleri bu sayede zengin olunca; küfür ehli zenginlerin mallarında muhtaç olan fakirlere hak tanıyan bu dini benimsememiştir, dolayısıyla fakirlere tanınan bu hak onların mezhebinde bulunmamaktadır. Şayet böyle olsaydı müslüman zenginlerin mallarında bu hak bulunduğuna göre, kendi mezheplerinin zenginlerine ait mallarında da aynı hak olurdu. Üzerinde bu hak bulunan kişiler de kendi dindaşları için onu kabul ederler, dolayısıyla başkaları buna dâhil olmaz.

Şunu da belirtmek gerekir ki kefâretler, adaklar ve benzerleri din bağlamında fakirlerin hakkı kılınmış değildir, bunlar ancak kendilerini Rablerine yaklaştırmaları gereken ve kendi mezheplerine göre işlemiş oldukları kötülükten kurtulmak isteyenler tarafından ihtiyacı olan kişilere vermek içindir. Cenâb-ı Hak bu konumu bütün sadakaların içine ve kimsenin menfaatinin bulunmadığı ibadetler arasına koymuştur. Böylece sadaka vermenin fakirlere gerekli olmadığı anlaşılmıştır. Bu konuda müslümanlar için şart olan, ancak

---

483 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I, 248; Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 152.

Allah'a ibadet ve yakınlaşmak gayreti içinde olmalarıdır. Yüce Allah sadakaları kâfirlerin fakirlerine de, Allah'a ibadet ve yakınlık niyetiyle vermeyi caiz kılmıştır.

320 [§]Köle âzât etme konusundaki kanaatimiz de bunun gibidir. Bu konuda bütün muhaliflerimize karşı bizim söylediklerimiz daha isabetlidir. Çünkü onların görüşüne göre, engelleyici bir delil olmadığı müddetçe hükmü genelleştirmek gerekir. Bütün gruplara göre fakirler (المساكين) kavramı ile köle âzât etme (تحرير الرقبة) kavramı umûmîdir. Yine onlara göre bunun husûsîliği için kıyastan başka bir delil bulunmamaktadır. Muhaliflerimize göre, bir ismin kapsadığı şeylerden bazılarını dışarda tutmak, onun has olmasını gerektirmez. Bu durumda onların, bunun dışındaki meselelerde de tahsisin varlığını öngörmemeleri gerekir, çünkü bu daha uzak bir ihtimaldir. Onlar birbirini takiben gelmeyen şeylerde kıyas yapılamayacağında ittifak etmiştir, yeminler meselesi de bunun gibidir. Hülâsâ kölede değiştirilmesi mümkün olmayan birçok kusurun bulunması halinde ise kefâret olarak köleyi âzât etmek caiz olur; kusurlu bir dine (küfre) mensup olması halinde ise daha da uygun olur. Çoğunluğun, kölenin hastalığı sebebiyle çalışıp kazanmaktan âciz olması da âzât edilmesine engel değildir şeklindeki görüşü de böyledir, çünkü o da düzelebilir. Şu halde çalışmaktan âciz olmayan ve kusurunu giderme iradesine sahip bulunan köleyi âzât etmenin caiz görülmesi daha doğrudur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu meselede aslolan şudur: Cenâb-ı Hak, imanı şart kıldığı kefârette köle âzât etmeyi üç fırka halinde zikretmiş ve bunların her birinde mümin köleyi sözkonusu etmiştir[484]. Allah bundan başka bir yerde, Cenâb-ı Hakk'a yakın-
321 laşmanın vesilelerinden biri olarak ondan söz etmemiştir. [§]Şayet yapılan beyanın mübalağasız olduğuna, kifâyet mânasına geldiğine veya bu konuda düşünmek gerektiğine hamledilirse, o zaman oruç kefâreti örneğinde olduğu gibi bir defa söylenmesi yeterli olurdu. Yakın anlamlarda bir defa söylenmekle yetinilmediğine göre onun aynı mânaya bağlanmasına izin verilmeyen bir hüküm çeşidi olduğu ortaya çıkmıştır. Hatta izin verilmiş olsa bile, başka şeylerde olmasa da adam öldürmekte çeşitli anlamlar bulunur. Dolayısıyla başka şeylerin ona kıyas edilmesi caiz değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

484 Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle âzat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir; ancak ölünün ailesi diyeti bağışlarsa o başka. Öldürülen, mümin olmakla birlikte size düşman olan bir topluluktan ise mümin bir köle âzat etmek lâzımdır. Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine teslim edilecek bir diyet vermek ve mümin bir köleyi âzat etmek gerekir" (en-Nisâ, 4/92).

Şöyle bir itiraz yapılırsa: Cenâb-ı Hak "Kim bir kötülük yapmışsa sadece o kötülüğünün miktarınca ceza görecektir"[485] buyurmuş, fakat zıhâr[486] ve adam öldürme gibi kötülüklerin cezası olarak köle âzât edilmesi ve peşpeşe iki ay oruç tutulması cezasını koymuştur. Yeminini bozma kötülüğünün cezası olarak da köle âzât etmeyi ve üç gün oruç tutmayı nasıl emreder? Şayet üç gün oruç tutmak köle âzât etmeye denk gelen bir ceza ise, o zaman zıhârda ve adam öldürmede ilave ceza koymuş demektir.

Buna şu cevap verilir: *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür*, deriz ki buna üç türlü cevap verilebilir. Birincisi, dünyada verilen cezalar öncelikle imtihan için verilmektedir, mutlak anlamda ceza olsun diye değil. Binâenaleyh ceza değil, imtihan olarak onu arttırmak veya bağışlamak suretiyle azaltmak mümkündür. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz"[487]; "Onları iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik"[488]. Âhirette verilen ceza öncelikle imtihan için değildir, ancak bizzat ceza olarak verilecektir. Şanı yüce olan Allah hikmet sahibidir, âdildir; hikmetin gerektirdiğinden fazlasını kimseye yüklemez, fakat cömert ve bağışlayıcı olduğu için cezadan vazgeçmesi caizdir. Bundan dolayı sözkonusu iki ceza birbirinden farklıdır.

[§]İkinci olarak şöyle denilebilir: Köle âzât etmenin öngörüldüğü her ce- 272
zanın karşılığı peşpeşe iki ay oruç tutmaktır; fakat affetmek Allah'a ait bir sıfattır, O'nun gördüğü bir maslahattan dolayı yeminini bozana böyle muamele etmiş, üç gün oruç tutmasına razı olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Üçüncüsü, yemin kefâreti için belirtilen oruç miktarı ona ait bir cezadır, adam öldürme ve zıhâr konusunda belirlenen oruç miktarı da onların cezasıdır. Son iki suçun hakkı olan bir diğer ceza da köle âzât etmektir, yeminde ise daha düşük bir cezadır. Fakat köle âzâdı tecezzi kabul etmediği (âzât etme işini parçalara ayırmak mümkün olmadığı) için tam olarak belirlenmiştir. Parçalanamayan her şeyin konumu, bir parçaya bir hüküm uygulamak gerektiğinde tümüne uygulamaktır. Köle âzât etmek de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yine deriz ki bunun bir örneği, Ebû Yûsuf (r.h.) ve İmam Muhammed'in (r.h.), kölenin bir cüz'ünü âzât etmek gerektiğinde tamamı âzât edilir demeleridir, çünkü insan bedeni parçalanmaya müsait değildir. İşte bunun delili,

---

485 el-Mümin, 40/40.

486 Zıhâr kefâreti için bk. el-Mücâdile, 58/, 3-4-.

487 el-Enbiyâ, 21/35.

488 el-A'râf, 7/168.

kefâretler meselesidir. *En doğrusunu Allah bilir.* Ebû Hanîfe (r.a.) ise, köle âzât etmeyi parçalara ayırmak mümkün olmamakla birlikte tecezziyi (kısmen etmeyi) caiz görür. Köle hukukunu parçalara ayırmak mümkün olmasa ve parçanın âzâdı bütünün âzâdı anlamına gelse de O, kölenin kısmen âzâdını mümkün sayar. Bu konunun açıklanmaya ihtiyacı vardır. Cenâb-ı Hak köleyi zikretmekle hürriyeti de öngörmüştür. Şayet özgürlük açısından parçalara ayırma mümkün olmasaydı, o zaman âzât etmekten söz etmek köleyi belirtmeyi kapsamış olurdu. Emrettiği her şeyde onu belirttiğine göre, âzâdın tam olması için onu da belirtmiş demektir, hiç sözünü etmeden tamamlanması için değil. Boşama konusu da böyledir, *En doğrusunu Allah bilir ya,* onun bir kısmını âzât etme ihtimali bulunmadığından talak konusunda köleden söz etmemiştir. Sonra, haklar ya menfaate, ya söze, ya zarara veya benzeri bir şeye dönüşmektedir; kölenin sadece bir parçasının âzât edilmesinin ise fiilen uygulama ihtimali yoktur. Şu halde âzât etme tam olarak yapılmadıkça bu haklar
323 da gerçekleşmez, [§]çünkü bütünün terk edilmesinde beklenen faydayı elden kaçırmak sözkonusudur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şu da var ki mülk olması itibariyle kölenin bir parçasını âzât etmek caiz olabilir. Hürriyet ise şahsın tamamıyla ilgilidir, menfaatler temasla (mübâşeret) sağlanır. Temasın temyiz ihtimali yoktur. Onunla ilgili söz ve onun mülk olması ise temyiz ihtimali olan bir cümledir. Bundan dolayı bu ikisi farklıdır. Buna göre talak meselesinde de mülkiyet sözkonusu değildir, o sadece bir temas (mübâşeret) ve faydalanmadır, binâenaleyh parçalanmayı kabul etmez. Dolayısıyla hükmün başkasına değil boşanan kişiye uygulanması gerekir. Bundan dolayı en isabetli olanı budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْاَنْصَابُ وَالْاَزْلَامُ
رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٩٠﴾

90. "Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerden ibarettir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz."

[Kumar ve Bahis Oyunları]

Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları iğrenç şeylerden ibarettir. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Âyette yer alan "meysir" (الميسر) kumar anlamına gelir[489]. Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyur-

[489] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, II, 358; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, I, 606.

muştur: "Şu işaretlenmiş zar oyunlarından şiddetle sakının, çünkü o kumar
çeşitlerindendir"[490]. İbn Mesûd'dan (r.a.) da aynı şey rivayet edilmiştir[491]. Ebû
Mûsâ el-Eş'arî (r.a.) de Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:
[§]"Tavla oynayan Allah'a ve Resûlüne âsi olmuştur"[492]. İbn Ömer (r.a.) şöyle 324
demiştir: Meysir, kumardır[493]. Hz. Ali (r.a.) de şöyle demiştir: Ateşten iki kor
parçasını elime alarak evirip çevirmek, tavla zarını evirip çevirmekten daha
çok hoşuma gider[494]. Yine Hz. Ali şöyle demiştir: Satranç, acemlerin kumarıdır[495]. Mücâhid, Saîd b. Cübeyr, Şâbî ve selef âlimleri de şöyle demiştir: Meysir,
çocukların oynadığı ceviz oyununa varıncaya kadar her çeşit kumarın adıdır[496].
Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "İslâm'da at yarışlarında atın daha
hızlı koşması için hayvanı teşvik amacıyla amigo tutmak yoktur, atı yorulduğunda yarışa devam edebilmek için yedek at bulundurmak (الجنب) yoktur, iki
erkeğin kızlarını veya kızkardeşlerini mehirsiz olarak birbirleriyle evlendirmeleri şeklindeki nikâh (şiğâr) yoktur, kumar da yoktur"[497]. Burada geçen "virât"
(الوراط) kelimesi kumar anlamına gelir denilmiştir[498]. "Celeb" (الْجَلَب) kelimesi
şöyle açıklanmıştır: Atın arkasından gürültü yapmak veya hayvanı arkadan bir
şeyle tahrik ederek yarışı kazanmaya teşvik etmektir. "Ceneb" (الْجَنَب) de yarı-

---

490 Hadisi bu lafızlarla Taberânî rivayet etmiştir (bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VIII, 113). İbn Mesûd (r.a.) da Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "Şu işaretlenmiş zarlarla oynamaktan şiddetle sakının, çünkü o acemlerin kumarıdır" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 446). Heysemî şöyle demiştir: Bunu Ahmed b. Hanbel ve Taberânî rivayet etmiştir, Taberânî rivayetinin senedi sahihtir (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VIII, 113).

491 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, II, 357; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 168.

492 İbn Mâce, "Edeb", 43; Ebû Dâvûd, "Edeb", 56.

493 Beyhakî, *es-Sünenu'l-kübrâ*, X, 213; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 168.

494 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, V, 287.

495 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, V, 287; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 168.

496 Beyhakî, *es-Sünenu'l-kübrâ*, X, 213; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, V, 289; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 170.

497 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XXII, 38. Bu rivayetin senedindeki Muhammed b. Hacer, zayıf bir râvîdir (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, IX, 376).

498 Bu hadisin râvîlerinden Muhammed b. Hacer, "virât" (الوراط) kelimesini kumar diye açıklamıştır (bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, IX, 376). İbnu'l-Esîr şöyle dedi: "Virât, tahsildardan gizlemek için koyunun çukur bir araziye konulmasıdır, (الورطة) kelimesinden türemiştir, bu kelime de derin ve çukur arazi demektir. Bu kelime, insanlar içinden çıkılmaz bir belaya düştüklerinde, onlar için istiâre olarak kullanılır. Şöyle söylenmiştir: Virât, bir insanın devesini veya davarını gizlemek için başkasının deve ve davar sürüsüne karıştırmasıdır. Şöyle de denmiştir: Bir adamın tahsildara, falan kişide zekât malı bulunduğunu, kendisinde bulunmadığını söylemesine *virât* denilir." (İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs*, "ورط" maddesi). Muhtemelen İbnu'l-Esîr'in yaptığı bu açıklama, zekât konusundaki başka bir hadisle ilgilidir, orada da (وراط) kelimesi geçmektedir, bu uzun bir hadistir (bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, III, 75.

şan atın yanında başka bir at bulundurmak, yorulduğunda atı değiştirip yarışı
233 kazanmaktır. [§]Âlimler kumarın haram olduğunda icmâ etmişlerdir. At yarışlarındaki bahisler de kumar gibidir. Rivayet edildiğine göre Hz. Ebû Bekir (r.a.) Rumların İranlılara galip geleceğine dair Mekkeliler'le bahis tutmuştu. Resûlullah da şöyle buyurmuştu: "Bahsi arttır ve süreyi uzat"[499]. Bu olay Hz. Peygamber (s.a.) Mekke'de iken ve henüz bununla ilgili hükmün gelmediği bir zamanda meydana gelmişti. Dârulislâm'da ise bunun caiz olmadığında ihtilaf yoktur, ancak at ve deve yarışlarında alan tek kişi ise bahse ruhsat verilmiştir; eğer yarışı kazanırsa alır, kaybederse bir şey verilmez. İki kişi arasında yapılan yarış da böyledir, yarışı kim kazanırsa alır. Şayet aralarına yarış atı girerse kazanan atın sahibi alır, kaybedenin sahibi de zarar görmezse bu caizdir. Araya giren ata da "muhallil", yani helâl kılan denilir. Bu ruhsatın delili Ebû Hureyre'nin Hz. Peygamber'den rivayet ettiği şu hadistir: "Ancak şu üç şeyde (ödüllü) yarışma yapılır: Deve yarışı, at yarışı veya ok atma yarışı"[500]. İşte yukarıda niteliklerini anlattığımız oyunların hepsi kumarın bir çeşididir.

Âyet-i kerîmede geçen "ensâb" (الأنصاب) kelimesi, insanların dikmiş oldukları taşlar ve putlardır, bunlara tapıyor ve onlar için kurban kesiyorlardı. "Ezlâm" (الأزلام) ise, fal oklarıdır, insanlar yapacakları işlere karar vermek için onlara başvuruyor ve çıkan neticeye göre hareket ediyorlardı. Bu, kura ile hüküm vermenin bâtıl olduğunun delilidir. Çünkü fal oklarıyla insanlar daha hayırlı olan hisseyi bulmak için para koyup kısmet arıyor ve satın aldıkları şeyleri de fukaraya tasadduk ediyorlardı. Bu, parayı başkasına vermektir. On-
236 lar işlerini akıl ve temyiz gücü olmayana havale ediyorlardı, [§]bundan dolayı âyette azarlanmışlardır. Buna göre kura ile hüküm vermek, işi haklı ile haksızı ayırdetme gücü ve temyiz kabiliyeti olmayana havale etmek demektir. Dolayısıyla bu iş kumarla aynı kapıya çıkar.

Sonra Cenâb-ı Hak bütün bunların, **şeytan işi iğrenç şeylerden ibaret** olduğunu haber vermektedir. Gerçekte bunlar şeytanın işi değildir, çünkü onu yapan gerçekten şeytan değildir. Fakat insanları onları yapmaya davet eden ve onları güzel gösteren şeytan olduğu için bu iş ona nispet edilmiştir. Nitekim Mûsâ aleyhisselâm da "Bu şeytanın işidir"[501] demişti. İşte bu da öyledir. Ayrıca

---

499 Bu hadis farklı tarikler ve çeşitli lafızlarla rivayet edilmiştir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 276, 304; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 30; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XI, 19-20; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 479-483).

500 Ebû Dâvûd, "Cihâd", 60; Tirmizî, "Cihâd", 22.

501 "Mûsâ, ahalisinin fark edemeyeceği bir vakitte şehre girdi. Orada, biri kendi halkından, diğeri düşman taraftan olan iki adamın birbirleriyle kavga ettiğini gördü. Kendi halkından

Cenâb-ı Hak şeytan hakkında şöyle buyurmuştur: "Şeytan onları (Âdem ile Havva'yı) bulundukları yerden çıkardı"[502]. Şeytan (Allah'ın laneti üzerine olsun), Âdem ile Havva'yı Cennet'ten bizzat çıkarmış değildi, fakat onların ayaklarının kaymasına ve oradan çıkarılmalarına sebep olmuştu. Şeytan onları o işi yapmaya çağırmış, onlara iki yüzlü davranmıştı. Bundan dolayı bu fiil ona nispet edilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّمَا يُر۪يدُ الشَّيْطَانُ اَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَٓاءَ فِي
الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَعَنِ الصَّلٰوةِ فَهَلْ اَنْتُمْ
مُنْتَهُونَ ﴿٩١﴾

91. "Şüphesiz şeytan içki ve kumar yoluyla aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?"

[İçki]

Şüphesiz şeytan içki ve kumar yoluyla aranıza düşmanlık ve kin sokmak ister. Aslında insanlar düşmanlık ve kin için bir araya gelmiş değildir, aksine onlar ülfet ve muhabbet olsun diye toplanırlar; başka bir ifade ile şeytan onları ülfet ve muhabbet için bir araya getirir. Fakat içtikleri içki onları etkisi altına alınca aralarında **düşmanlık ve kin** meydana gelir. Şeytanın başlangıçta kendilerini ülfet ve mahabbet için biraraya toplamasının asıl amacı, sonunda aralarına düşmanlık sokmak suretiyle birliklerini dağıtmaktı. Bu şu âyet-i kerîmedeki beyana benzemektedir: "Şeytan onları alevli ateşin azabına çağırıyor"[503]. Şüphe yok ki şeytan başlangıçta onları alevli ateş azabına çağırmış olsaydı, şüphe yok ki insanlar ona uymayacaklardı, ne var ki o, kendilerini alevli ateş azabını gerektiren bir işe çağırmıştı. [§]Buna göre şeytanın onla- 327

olan kişi, düşman taraftan olana karşı ondan yardım istedi. Bunun üzerine Mûsâ ötekine bir yumruk vurup ölümüne sebep oldu; sonra şöyle dedi: Bu şeytanın işidir; o gerçekten ayartıcı ve apaçık bir düşman!" (el-Kasas, 28/15).

502 "Şeytan oradan onların ayağını kaydırdı da bulundukları yerden onları çıkardı. Biz de 'Birbirinize düşman olmak üzere inin! Bir zamana kadar sizin için yeryüzünde kalacak bir yer ve ihtiyaç maddeleri vardır' dedik" (el-Bakara, 2/36).

503 "Onlara, 'Allah'ın indirdiğine uyun' denildiğinde, 'Hayır, biz atalarımızdan gördüğümüze uyarız' dediler. Peki ama ya şeytan onları alevli ateşin azabına çağırıyorsa!" (Lokman, 31/21).

rı içki ve kumara çağırması aralarında düşmanlık ve kin meydana gelmesine yol açan şeye çağırmak demekti. Bu durumda yapılan işlerin daima akıbetine bakmak gerekir, nitekim "Ameller son durumlarına göre değerlendirilir" buyrulmuştur[504].

Bu âyet-i kerîmede içkinin haram kılınmasına dair delil bulunmaktadır, çünkü Allah, onun **şeytan işi iğrenç bir şeyden ibaret** olduğunu beyan etmiştir. "Rics" (رجس) haram demektir; şu ilâhî beyanda yer aldığı gibi: "O pisliğin kendisidir, ya da günah olarak işlenmiştir"[505] buyurdu. Şüphe yok ki şeytanın davet ettiği şey de haramdır. Nitekim bir âyette "De ki: Bu ikisinde insanlar için büyük zarar ve bazı faydalar vardır"[506] buyrulmuştur. Helâl ve mubah olan şeyde günah yoktur ve ona rics de denilmez. Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edildiğine göre o, ayağa kalkıp insanlara şöyle buyurmuştur: "Ey insanlar! Allah Teâlâ içki konusunda öyle dolaylı beyanlarda bulunuyor ki -bilmiyorum ama- hakkında sanki bir hüküm indirecek". O, bir süre sonra da şöyle buyurdu: "Ey Medîneliler! Allah, içkinin haram olduğu hükmünü indirmiştir; binâenaleyh yeni gelen âyeti yazan kimsenin yanında -az da olsa- içki varsa onu içmesin ve satmasın". Râvî der ki bunun üzerine halk ellerindeki içkiyi Medîne sokaklarına döktüler[507]. Hz. Ömer (r.a.) şöyle dua etmişti: Allah'ım, içki hakkında bize şifa olacak yeterli bir açıklama yap! Bunun üzerine Bakara sûresindeki âyet nâzil oldu: "Sana içkiyi ve kumarı soruyorlar..."[508] Bu âyet-i kerîme kendisine okununca Hz. Ömer yine Allah'ım, içki hakkında bize şifa olacak yeterli bir açıklama yap! diye dua etti, bu defa Nisâ sûresindeki âyet geldi: "Ey iman edenler! Siz sarhoş iken namaza yaklaşmayın'[509]. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.) namaza dururken "sarhoş olanlar namaza yaklaşmasın! dedi" diye ilan etti. Hz. Ömer çağrıldı ve gelen âyet kendisine okundu. O, yine "Allah'ım,
236 içki hakkında bize şifa olacak yeterli bir açıklama yap" dedi. [§]Arkasından Mâide sûresindeki âyet geldi: **Şüphesiz şeytan, içki ve kumar yoluyla aranıza düşmanlık ve kin sokmak ister.** Yine Hz. Ömer (r.a.) çağrıldı ve gelen âyet kendisine okundu. **Artık vazgeçtiniz değil mi?** meâlindeki cümleye geldiğin-

504 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 335; Buhârî, "Kader", 5.

505 "De ki: Bana vahyedilende, murdar et (meyte) veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimse için yasaklanmış bir şey bulamıyorum" (el-En'âm, 6/145).

506 (el-Bakara, 2/219).

507 Müslim, "Müsâkât", 67; Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân*, V, 4.

508 el-Bakara, 2/219.

509 en-Nisâ, 4/43.

de Hz. Ömer "vazgeçtik ya Rabbi, vazgeçtik!" dedi[510]. Enes b. Mâlik'ten (r.a.) rivayet edilmiştir: Ben insanların sâkisi idim; bizim içkimiz de kuru hurma, kuru üzüm ve koruk hurmadan oluşup hepsini karıştırmıştık. Biz bu halde oturuyor ve insanlar da bunları içiyorken müslümanlardan biri yanımıza geldi ve şöyle dedi: Ne yapıyorsunuz? Vallahi, az önce içkinin haram kılındığına dair âyet geldi. Bunun üzerine içki küpünü ters çevirip boşalttık. Sonra oradan çıktık, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi minberde, insanlara şu âyeti tekrar tekrar okuyor bulduk: **Şüphesiz şeytan içki ve kumar yoluyla aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?** İki farklı şeyi karıştırıp yapılan içki de haramdır.

Âlimler içkinin azının da çoğunun da haram olduğu noktasında ittifak etmiştir; üzüm şırası köpürüp taşar ve sarhoşluk verirse o da şaraplaşır, bunun dışındaki şıralar hakkında ihtilaf vardır. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf (Allah ikisine de rahmet eylesin) şöyle demişlerdir: Hurma ve üzüm pişirilerek yapılan içecekler haramdır; taze ve kuru hurma ile kuru üzümden yapılan şıra çok içildiğinde sarhoşluk veriyorsa, onlara göre yine haramdır. Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen haber de bu istikamettedir: "Şarap şu iki ağacın meyvesinden yapılır, hurma ve üzüm"[511]. Haramlığın bu iki ürüne tahsis edilmesi Arapların içecek olarak onların sularını kullanmaları ve bu ikisinden içki yapmalarıdır.
[§]Hurma ve üzüm dışındaki ürünlerden yapılan içecekler ise, kaynatılarak 329
elde edilse bile sarhoşluk vermediği müddetçe haram değildir; çünkü sarhoşluk versin diye yapılmazdı. Herhangi bir ürün sadece sarhoşluk versin diye kullanılıyorsa, onun azı da çoğu da mekruhtur, tıpkı hurma ve üzümden elde edilen içki gibi. İki imam (Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf) şöyle diyorlardı: Kaynatılarak elde edilen şıralar, az kaynatılsalar bile helâldir; ancak şıra müstesnâ, çünkü o üçte ikisi gidip geriye üçte biri kalıncaya (pekmez haline gelinceye) kadar pişirilmezse helâl değildir. Onlar şıra ile diğerlerini birbirinden ayrı tutuyorlardı, çünkü şırada kendisinden başka bir şey bulunmuyor, şayet o haliyle bekletilse köpürüp kabarır ve sarhoş edici hâle gelir. Üçte biri veya yarısı gidinceye kadar pişirildiğinde yine kabarır ve sarhoş edici özelliği devam eder, dolayısıyla pişirmek onu ilk özelliğinin dışına çıkarmaz; o, kaynatılmadan önce de sarhoşluk veriyordu, şimdi de veriyor, zira onun içine başka bir şey konulmamıştır. Diğer içecekler ise kabarmaz ve sarhoşluk vermez, ancak su ve başka bir şey katıldığında sarhoşluk verir. Kaynatılıp üçte ikisi gider ve geriye üçte biri kalırsa şıra gibi olur ve uzun zaman bile kalsa su katılmadığı müddetçe sarhoşluk vermez, fakat su katılırsa sarhoşluk verir. Şıra, bu halde bir müddet

---

510 Ebû Dâvûd, "Eşribe", 1; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 5; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 33.

511 Müslim, "Eşribe", 13; Ebû Dâvûd, "Eşribe", 4; Tirmizî, "Eşribe", 8.

beklese, başka bir şeyle karıştırmadıkça kendi kendine kabarmaz, su katılıp kaynatıldığında da üzüm ve hurma konumuna döner. Hz. Ömer'in (r.a.) pekmez hakkında, onun üçte ikisi gitmedikçe helâl olmaz, üçte ikisi giderse sarhoş edici gücü de ortadan kalkar, dediği rivayet edilmiştir[512]. O şöyle diyordu: Şayet o, su katılmadan kendi kendine kabarırsa, kendisinde sarhoş edici özellik var
330 demektir; [§]kendi kendine kabarmaz ve üçte ikisi gidene kadar kaynatılır-
sa, onda sarhoş edici özellik kalmaz. Enes b. Mâlik'ten (r.a.) rivayet edildiğine göre; -Allah hepsinden razı olsun- Ebû Ubeyde, Muâz b. Cebel ve Ebû Talha, suyunun üçteki ikisi gidip geride üçte biri kalan pekmezden içiyorlardı[513]. Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf'un kaynatılarak elde edilen pekmez ile üçte biri veya yarısı gidene kadar pişirilerek elde edilen şırayı farklı gördüklerini biraz önce söylemiştik. Üzüm ve hurmadan kaynatılarak elde edilen ile az kaynatılarak elde edilen arasındaki farka gelince, böylesinin şarap olup ve haram kılındığında ihtilaf yoktur, o şaraba dönüşen bir şıradır. Hz. Peygamber'in (s.a.) ismini verdiği ağaçların ürünlerinden az pişirilen her içecek sarhoşluk verirse haramdır. Ama bunlar belirlenen şekilde kaynatılırsa gerekli işlem yapıldığından şarap sınırının dışına çıkmış olur.

Şöyle bir itiraz yapılırsa: Bunun az pişirilen ile mukayese edilmesi gerekir, çünkü o sarhoşluk vermektedir ve onun şarap olma özelliği vardır.

Şu cevap verilir: Şarap sadece sarhoşluk vermek için yapıldığından bizatihi kendisi haramdır, dolayısıyla başka bir şeyin onunla kıyas edilmesi doğru değildir. Aslında kendisi haram olmayan, fakat bir sebepten dolayı haram kılınan bir şeyle mukayese edilebilir. Diğer şıraların ise ancak sarhoş edeni haramdır. Görmez misin ki rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.), Ebû Mûsâ ve Muâz'ı Yemen'e gönderirken Ebû Mûsâ kendisine; orada bizim içkimiz bit' (البِتْع) denilen (balın keskin hale gelmesiyle yapılan) bir şıradır, biz orda neyi içeceğiz, neyi içmeyeceğiz? diye sormuş, Resûlullah şu cevabı vermiş: "İçin,
231 fakat sarhoş olmayın"[514]. [§]İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Az olsun çok olsun

---

512 Süveyd b. Ğafele şöyle demiştir: Ömer b. Hattâb bazı valilerine mektup yazarak "Meyve sularının üçte ikisi gidip geriye üçte biri kalıncaya kadar kaynatılarak elde edilen pekmezden müslümanları rızıklandır" (Nesâî, "Eşribe", 53).

513 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, V, 90. Buhârî onu ta'lîkan rivayet etmiştir (bk. Buhârî, "Eşribe", 10.

514 Bu hadis farklı lafızlarla rivayet edilmiştir. Ebû Mûsâ'dan (r.a.) rivayet edilen şekli şöyledir: Hz. Peygamber beni ve Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderiyordu. Ben dedim ki: Yâ Resûlallah! Bizim memleketimizde arpadan yapılan ve "mizr" (المِزْر) denilen bir içecekle baldan yapılan ve bit' (البِتْع) denilen içecek vardır. Hz. Peygamber (s.a.) "Sarhoşluk veren her şey haramdır" buyurdu (Buhârî, "Megâzî", 60; Müslim, "Eşribe", 70). Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin (r.a.) başka bir rivayeti de şöyledir: Resûlullah (s.a.) beni ve Muâz'ı Yemen'e gön-

bizzat şarabın kendisi, diğer içeceklerin de sarhoş edeni haram kılınmıştır[515]. Hz. Ali de şöyle demiştir: Nebîzden sarhoş olana seksen kırbaç, az olsun çok olsun şarap içene de seksen kırbaç vurulur[516]. Hz. Ali'nin "nebîzden sarhoş olana seksen kırbaç vurulur" sözünün anlamı şudur: Sarhoş olması halinde seksen kırbaç vurulur. Hz. Peygamber'in (s.a.) "Sarhoşluk veren her şey haramdır"[517] buyurması da "nebîzden sarhoş eden miktarı haramdır" anlamına gelir. Hz. Ömer'e (r.a.) bir sarhoş getirilmiş ve o, şöyle demiş: Ey müminlerin emîri! Biz mataradaki senin nebîzini içiyoruz. Hz. Ömer (r.a.) şu cevabı vermiştir: Sana nebîz içtiğin için kırbaç vurmayacağım, ancak sarhoş olursan seni kırbaçlarım[518]. Belirttiğim bu rivayetler şarabın kendisinin, diğer içeceklerin ise sarhoş eden miktarının haram olduğunu gösterir.

Sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Bu cümle de içkinin haram olduğunu gösterir, çünkü insan sarhoş olunca bu durum, onu Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkor.

وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاحْذَرُوا فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوٓا
اَنَّمَا عَلٰى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُب۪ينُ ﴿٩٢﴾

92. "Allah'a itaat edin, peygambere de itaat edin ve tedbirli olun. Eğer yüz çevirirseniz bilin ki elçimizin görevi açık biçimde tebliğ etmekten ibarettir."

Allah'a itaat edin, peygambere de itaat edin, içki, kumar, dikili taşlar, fal okları ve benzeri şeyleri haram kılma konusunda. Yani bu ikisine mâsiyette bulunmaktan ve muhalefet etmekten sakının. **Eğer yüz çevirirseniz,** yani Allah'ın ve peygamberinin size haram kıldığı ve sakındırdığı şeylere itaatten yüz çevirirseniz; **Bilin ki elçimizin görevi,** bu haramları size **açık biçimde tebliğ etmekten ibarettir.** *En doğrusunu Allah bilir.*

---

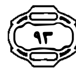
deriyordu. Muâz dedi ki: Bizi halkının çok içki içtiği bir yere gönderiyorsun, ben orada ne içeceğim? Resûl-i Ekrem (s.a.) "İç, fakat sarhoşluk veren şeyi içme" buyurdu (Nesâî, "Eşribe", 53).

515 Bu rivayeti İbn Merdûye, İbn Abbâs'tan (r.a.) tahrîc etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 162).

516 Bu ifadenin anlamına gelen cümleler Hz. Ali'den rivayet edilmiştir (bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, V, 502, 503).

517 Buhârî, "Megāzî", 60; Müslim, "Eşribe", 70.

518 Bu mânadaki rivayet için bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, V, 502.

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَاٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَاٰمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَاَحْسَنُوا وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ 

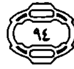
342 ***[§]93. "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara, günahlardan sakındıkları ve imanlarını koruyup iyi işler yapmayı sürdürdükleri, sakınmaya devam edip imanlarına bağlı kaldıkları, hem günahlardan sakınıp hem en iyiyi yapmaya çalıştıkları takdirde daha önce yiyip içtiklerinden ötürü bir günah yoktur. Allah, rızasına uygun davrananları sever."***

İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara daha önce yiyip içtiklerinden ötürü bir günah yoktur. Yani içki haram kılınmadan önce; ancak içkinin haram kılınmasından sonra ondan sakınmaları, haram kılınışını tasdik etmeleri, içmeye devam etmekten sakınmaları, bundan böyle haramlılığına inanmaları, daima sakınmakla birlikte en iyiyi yapmaları şartıyla. Bazı rivayetlerde belirtildiğine göre içkiyi haram kılan âyet nâzil olduğunda ashâb-ı kirâm şöyle demiş: Daha önce içki içip ölen kardeşlerimizin hâli ne olacak? Bunun üzerine **İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara daha önce yiyip içtiklerinden ötürü bir günah yoktur** meâlindeki âyet gelmiştir[519]. Ancak bunun böyle olması ihtimal dâhilinde değildir, çünkü onlar içkiyi mubah olduğu zamanda içmişler, haram kılındıktan sonra ise kullanmamışlardır. Şayet böyle bir şey olmuşsa, ashâb-ı kirâm bunu ancak kendi içlerinde söylemiş olmalıdır. Bunun üzerine "içkiyi haram kılan âyet geldikten sonra onu içmekten sakındığınız takdirde, haram kılınmadan önce içtiklerinizden dolayı size günah yoktur" meâlindeki ilâhî beyan gelmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları da şöyle demiştir: **Sakındıkları takdirde, İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, sonra sakınanlar ve iman edenler, sonra yine sakınanlar ve iyi işler yapanlar, Allah, rızasına uygun davrananları sever,** meâlindeki beyanda tekrar vardır. Fakat âyet-i kerîme yukarıda belirttiğimiz gibi anlaşılmalı, tekrara hamledilmemelidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

519 Buhârî, "Tefsir", 5/10; Müslim, "Eşribe", 3; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 37; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 158-159, 171-172.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَيَبْلُوَنَّكُمُ اللّٰهُ بِشَيْءٍ مِنَ الصَّيْدِ تَنَالُهُٓ
اَيْد۪يكُمْ وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللّٰهُ مَنْ يَخَافُهُ بِالْغَيْبِۚ فَمَنِ اعْتَدٰى
بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ اَل۪يمٌ 

94. "Ey iman edenler! Allah, görmedikleri halde kendisinden korkanları ortaya çıkarmak için ellerinizin ve mızraklarınızın yetişebileceği bir miktar av ile muhakkak ki sizleri sınayacaktır. Bundan sonra kim sınırı aşarsa onun için elem verici bir azap vardır."

Ey iman edenler! Allah bir miktar av ile muhakkak ki sizleri sınayacaktır. Allah Teâlâ bizi bir miktar av ile sınamıştır. Fakat bu âyette, O'nun herhangi bir emir veya yasakla sınadığına dair bir açıklama yoktur. Ne var ki Cenâb-ı Hak, bizi avlanmaktan sakınmakla imtihana tâbi tuttuğunu başka bir âyette açıklamıştır: "İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz"[520]. Bu ilâhî beyan, ihramlı kişinin avlanmasının yasak olduğuna işaret etmektedir. [§]Dolayısıyla tefsirini 333
yapmakta olduğumuz bu âyet-i kerîmede işaret edilen sınamadan maksat sözü edilen avlanma yasağıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu âyetin tefsirinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiş: Buradaki avlanma yasağı Harem-i Şerif civarında bulunanlara yöneliktir. Görmez misin ki hadîs-i şerifte Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Harem bölgesinin avı ürkütülmez, otu biçilmez, ağacı kesilmez"[521]. Buna göre Harem bölgesinin avının ürkütülmeyeceği haber verilmekle avlanma yasağının Harem sakinlerine mahsus olduğu anlaşılmaktadır. İhramlı olanlara yönelik avlanma yasağı ise şu ilâhî beyanlarda yer almıştır: "İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz"[522]; "İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin"[523]. Diğer bazı âlimler ise şöyle demiştir: Avlanma yasağı ile sınanmak ihramdakilere mahsustur, çünkü Cenâb-ı Hak "İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin"[524] buyurarak avı öldürmeyi, **Ellerinizin yetişebileceği av** ifadesiyle de avı yakalamayı yasaklamıştır.

---

520 el-Mâide, 5/2.

521 Buhârî, "Cezâu's-sayd", 9; Müslim, "Hac", 445.

522 el-Mâide, 5/2.

523 el-Mâide, 5/95.

524 el-Mâide, 5/95.

Bir miktar av. Bu bazı avlar demektir; çünkü deniz ürünlerini avlamak ihramlıya yasaklanmış değildir, ona kara avcılığı yasaklanmıştır, nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Sularda avlanmak size helâl kılındı... Kara avı ise ihramda bulunduğunuz sürece size haram kılındı"[525]. İşte **Bir miktar av** beyanının mânası budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ellerinizin yetişebileceği av anlamındaki beyan hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları, ellerin ulaştığı şeyin yumurtalardan ibaret olduğunu söylemiştir. Buna göre biz şöyle deriz: İhramlının yumurtaları yuvalarındaki yumurtalarını alması yasaklanmıştır, şayet alacak olursa ceza ödemesi gerekir. Bunun delili de Ebû Hureyre'nin (r.a.) rivayet ettiği şu hadistir: Resûlullah (s.a.) şöyle bu-
334 yurmuştur: [§]"Deve kuşunun yumurtalarını almakta bir gün oruç tutma veya bir fakiri doyurma cezası vardır"[526]. Kâb b. Ucre'nin rivayetine göre Resûlullah (s.a.), deve kuşunun yumurtasını alan ihramlıya, onun bedelini ödemesine hükmetmiştir[527]. İbn Abbâs'ın (r.a.) da, bedelini veya kıymetini ödemesi gerekir dediği rivayet edilmiştir[528]. Aynı görüş İbn Mesûd'dan (r.a.) da nakledilmiştir[529]. Bazıları da şöyle demiş: **Ellerinizin yetişebileceği av** meâlindeki ifadeden maksat küçük yavruları avlamaktır, bununla da henüz uçamayan ve elle yakalanabilen civcivler kastedilmiştir.

Mızraklarınızın yetişebileceği. Bazıları bunu mızrağını atıp yaraladığın av diye açıklamıştır. Şöyle de denilmiştir: **Ellerinizin yetişebileceği,** yani silâhsız yakalanabilen hayvanlar, **Mızraklarınızın yetişebileceği** ok, mızrak ve benzeri silâhla yakalanabilen hayvanlar kastedilmiştir.

Bu âyette, ihramlıya avı yakalamanın yasaklandığına ilişkin delil bulunmaktadır. "İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz"[530] meâlindeki âyet de aynı hükme delil oluşturur. Avlanmak hayvanı yakalamak demektir, öldürmek değil. Hayvanı öldürmek ise "İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin"[531] ilâhî buyruğu ile yasaklanmıştır.

---

525 el-Mâide, 5/96.

526 Bu hadisi Ebû Hureyre'nin (r.a.) rivayeti olarak bulamadım, ancak Hz. Âişe (r.a.) ve diğer sahâbîlerden gelen buna benzer rivayetler mevcuttur (bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 389, 390; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 190).

527 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 423; Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 247. İbn Hacer bu rivayeti zayıf bulmuştur (bk. *Telhîsu'l-habîr*, II, 274).

528 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 421.

529 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 423.

530 el-Mâide, 5/2.

531 el-Mâide, 5/95.

Allah, görmedikleri halde kendisinden korkanları ortaya çıkarmak için. Yani önceden olacağını bildiği hususları fiilen bilmiş olması için. Yahut şöyle denilebilir: Yaratıkların bilgisi dışında bildiği şeyi şimdi bilgileri dâhilinde olarak bilmesi için, Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanında olduğu üzere: "Allah, duyular ve akılla idrak edilemeyeni de edileni de bilir"[532].

Görmedikleri halde kendisinden korkanlar. Bazıları şöyle anlam vermiştir: İnsanlar kendisini görmediği halde O'ndan korkan; [§]yani yanında 335
kimse yokken Allah'tan korkan. Diğerleri de şöyle demiş: Kendisi görmese bile verilen haberler sayesinde azaptan korkup onu tasdik eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bundan sonra kim sınırı aşarsa. Yani yasaklanıp haram kılındıktan sonra avı öldürmeyi helâl sayan kimseye elem **verici bir azap vardır.** İkincisi, **Kim sınırı aşarsa,** yani yasaklandıktan ve helâl olmadığı açıklandıktan sonra kim av hayvanına saldırırsa, **onun için elem verici bir azap vardır;** Allah Teâlâ dilerse azap eder, dilerse bağışlar; şayet azap ederse, azabı acı olur.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَاَنْتُمْ حُرُمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ
مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ
هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ اَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ اَوْ عَدْلُ ذٰلِكَ صِيَامًا
لِيَذُوقَ وَبَالَ اَمْرِهِ عَفَا اللّٰهُ عَمَّا سَلَفَ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللّٰهُ مِنْهُ
وَاللّٰهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ 

95. "Ey iman edenler! İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin. Sizden kim böyle bir hayvanı kasten öldürürse öldürdüğüne denk bir evcil hayvanı ceza olarak öder. Bunu -Kâbe'ye ulaştırılacak bir kurbanlık olmak üzere- aranızdan adalet sahibi iki kişi takdir eder. Yahut o kişi, yoksulları doyurarak veya ona denk olacak kadar oruç tutarak bir kefâret öder ki böylece yaptığı fiilin vebalini tatmış olsun. Allah geçmişi affetmiştir. Fakat kim bunu yeniden işlerse Allah onun cezasını verir. Allah suçlunun hakkından gelen mutlak güç sahibidir."

---

532 el-Haşr, 59/22.

[İhrama İlişkin Hükümler]

Ey iman edenler! İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin. Âyet-i kerîmenin hükmü zâhirde her türlü av hayvanını öldürmeyi içine alması bakımından genel kapsamlıdır. Ancak Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem öldürülmesine izin verilen bazı hayvanlar için ruhsat vererek, şöyle buyurmuştur: "Harem dâhilinde şu beş çeşit hayvanı öldürmek ihramlıya haram değildir: Çaylak, karga, akrep, fare ve kuduz köpek"[533]. Hz. Âişe (r.a.) şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.) şu beş hayvanın Harem içinde de dışında da öldürülmesini emretmiştir: Çaylak, karga, fare, akrep ve kuduz köpek[534]. Bazı rivayetlerde
236 bu hayvanlar arasında kurt da zikredilir[535]. [§]Hadiste geçen ve kuduz köpek diye tercüme ettiğimiz "kelb-i akûr" ile kurt kastedilmiş olabilir. Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah'a (s.a.) ihramlının hangi hayvanı öldürebileceği sorulmuş, o da şu cevabı vermiştir: "Yılan, akrep, fare -kargaya atış yapılır, ama öldürülmez- kudurmuş köpek ve saldırgan hayvanlar"[536]. Hz. Peygamber'in ihramlıya öldürmesini emrettiği kelb-i akûr (kudurmuş köpek) aslan, panter ve kurt gibi insanlara saldıran ve onları öldüren hayvandır. Yırtıcı hayvanlardan sırtlan, tilki, kedi ve benzerinden zarar vermeyenler ihramlı tarafından öldürülmez. İhramlı kişi, bunlardan birini öldürürse fidye verir. Hadîste zikredilenden başka bir kuşu öldürürse cezasını öder. Bir hadiste Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "İhramlı kimse fareyi öldürebilir, çünkü fare su tulumunu deler"[537].

Bazı âlimler şöyle demiş: Eti yenmeyen yırtıcıları öldüren ihramlının fidye vermesi gerekmez; fakat bunu söyleyen, **İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin** meâlindeki âyetin zahiri anlamını terketmiş olur. Şayet bu görüşe sahip olan bir âlim, İbn Ömer'den (r.a.) rivayet edilen ve Resûlullah'ın "ihram-

---

533 Buhârî, "Cezâu's-sayd", 7; Müslim, "Hac", 72.

534 Buhârî, "Cezâu's-sayd", 7; Müslim, "Hac", 67. İbn Manzûr şöyle dedi: "Hadîs-i şerifte 'Beş fâsık hayvan Harem içinde de dışında da öldürülür" buyurulmuştur. Fısk kelimesinin aslı, istikametten çıkmak ve zarar vermektir. Bundan dolayı âsi kimseye de fâsık denilmiştir. Bu hayvanlara da habîs olmalarına binaen istiâre yapılarak fâsık denilmiştir. Şöyle de söylenmiştir: Onlar Harem içinde de dışında da saygın olmadıkları, zararlı görüldükleri için kendilerine fâsık denmiştir, yani hiçbir halde onlara değer verilmez" (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "فسق" maddesi).

535 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 30; Beyhakî, *Sünenu'l-kübrâ*, V, 210.

536 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 3; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 39.

537 Bu rivayeti kaynaklarda bulamadım. Ebû Saîd el-Hudrî'den Resûlullah'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "İhramlı kişi yılanı, akrebi, saldırgan hayvanı, yırtıcı köpeği ve zarar veren fareyi öldürür." Ebû Saîd'e soruldu: Fareye neden "rahatsız eden" denilmiştir? Çünkü Resûlullah (s.a.) onun yüzünden uykudan uyanmış, bir de görmüş ki ateş parçasını almış evi yakacak (İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 350; İbn Mâce, "Menâsik", 91).

lının beş nevi hayvanı öldürebileceğini" içeren beyanla istidlâlde bulunursa bu, eti yenmeyenler hakkındadır. Bu görüşe sahip olana sorulur: Hz. Peygamber bu beş hayvanı öldürmeyi, etleri yenmediğinden dolayı mı mubah kıldı? Şayet evet derlerse, yine sorulur: Bunun delili nedir? Şayet, "çünkü onların eti yenmiyor, dolayısıyla eti yenmeyen her hayvanı öldürmek mubahtır", derse, kendisine şöyle söylenir: Senin "eti yenmiyor" sözün illet konumunda değildir, çünkü onların etlerinin yenmemesi zâil olmayan ve değişmeyen bir hâldir, illet ise bir zaman var olan, başka bir zamanda yok olan şeydir. Şayet "eti yenmiyor" sözü eti yenmeyen hayvanlar hakkında illet olsaydı, eti yenen hayvanlar için de
"eti yeniyor" sözü illet konumunda bulunurdu, [§]buna göre de bir şey, bizzat 337
kendisinin illeti olmuş olurdu, bu ise hatalı bir düşüncedir. Hz. Peygamber'in (s.a.), ihramlının öldürmesine izin verdiği beş hayvanın etini yemek onu serbest olarak öldürmek için bir illet olmayınca, eti yenmeyenin buna kıyas edilmesi hatalı bir hüküm olur, çünkü kıyas ancak illetlere dayanır, hakkında illet bulunmayan bir şeye kıyas etmek caiz değildir.

Bize göre, isimleri verilen bu beş hayvan hem ihramlı olana hem de olmayana zarar verir, buna mukabil ihramlı olanlara hiç bir zarar vermese de. Eti yenmeyen hayvanlardan sözü edilenlerin dışında kalanlara insan zarar vermeye yeltenmedikçe, genelde onlar da kişiye zarar vermeye kalkışmaz, fakat insan onlara zarar vermeye kalkıştığında onlar da saldırır. Bunun açıklaması şöyledir: Çaylak, çoğu kere insanın elinde gördüğü ete saldırır, karga hayvanların kıçına konar ve onu rahatsız eder, akrep sokacağı kişiyi ve davranışlarını takip eder, yırtıcıların insandan kaçtığı gibi kuduz köpek de habire insanlardan kaçar. Sırtlan, domuz, köpek, kurt ve benzeri hayvanlar ise Âdemoğlundan kaçarlar ve insan kendilerine saldırmadıkça onlar da nerede ise saldırmaz. Buna dayanarak biz, Hz. Peygamber'in (s.a.) ihramlının öldürmesine müsaade ettiği hayvanlar konusundaki illeti, ihramlı kişilere zarar vermese bile onların insana zarar vereceğinin bilinmesine bağladık. Onların tabiatlarının çoğunlukla
böyle olduğu herkes tarafından bilinen bir husustur. [§]Yenilmesi haram kılı- 338
nan diğer kuşlar ve yırtıcılarda bu illet olmayınca ve onların durup dururken insana saldırmaya yeltenmediği de mâlum olunca, onları hadiste zikredilen beş hayvana benzetmek isabetli olmaz. Şayet onlardan biri ihramlıya saldırmaya yeltenirse biraz önce sözkonusu edilen beş hayvan gibi konumuna girer ve böylelerini öldürmek caiz olur, fidye de gerekmez.

Şunu da belirtmek gerekir ki eti yenmeyen hayvanlara da av denir ve avcılar onu da avlar, bu husus âyetin genel hitabına girer. Bize muhalif olan kişi veya grup ise âyetin aslının umûm ifade etme özelliğini terk etmiş ve âyeti delil

olmaksızın hususîleştirmiştir. Asıl kural ise âm olan bir âyetin delilsiz tahsis edilemeyeceğidir. Eti yensin veya yenmesin [Hanefî] âlimlerimiz -Allah onlara rahmet etsin- bütün av hayvanlarını ihramlı tarafından avlanmasını mahzurlu sayıyor, ancak istisna edilen hariç; şayet kendisine saldırmadığı halde hayvanı öldürürse fidye ödemesi gerekir. Âlimlerimiz Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivayet ettiği şu hadisle istidlâl ederek bu kanaate sahip olmuştur: "İhramlı kişi, şu şu hayvanları ve saldırgan yırtıcıları öldürür"[538]. Buradaki saldırgan ifadesi ihramlıya saldıran hayvan demektir. Onlar, ayrıca Hz. Ali ve diğer sahâbîlerden rivayet edilen hadisleri de delil sayarlar[539]. Gerçi sırtlanı öldüren ihramlıya Hz. Peygamber'in (s.a.) ceza uyguladığı da rivayet edilmiştir[540]. Hz. Ömer, İbn Abbâs ve İbn Ömer'den -Allah onlardan razı olsun- de aynı husus rivayet edil-
339 miştir[541]. [§]Sırtlan eti yenmeyen hayvanlardandır[542]. Câbir'den (r.a.) de şöyle rivayet edilmiştir: Resûlullah'a (s.a.) sırtlanın hükmü soruldu; "O avdır ve (ihramda) onu öldürenin bir koç kurban etmesi gerekir" buyurdu. Aynı şey Hz. Ömer'den (r.a.), İbn Abbâs (r.a.) ve İbn Ömer'den (r.a.) de rivayet edilmiştir.

Sizden kim böyle bir hayvanı kasten öldürürse öldürdüğüne denk bir evcil hayvanı ceza olarak öder. Bu âyetin yorumunda iki görüş ortaya çıkmıştır. Birincisi, bazıları âyeti, zâhirî anlamını esas alarak hataen öldürmeye kefâret vermek gerekmez demişlerdir. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: İhramlı biri av hayvanını hata yoluyla öldürse bir şey gerekmez[543]. Atâ, Sâlim ve Kasım'ın da İbn Abbâs (r.a.) gibi, bir şey gerekmez dedikleri rivayet edilmiştir[544].

---

538 Kaynağı biraz önce geçmiştir.

539 Hz. Ali'den (r.a.) rivayet edildiğine göre sırtlan ihramlıya saldıracak olursa onu öldürür, şayet saldırmadığı halde öldürürse yaşını almış bir koyunu kurban etmesi gerekir (İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 350).

540 Câbir b. Abdullah anlatıyor: Resûlullah'a (s.a.) sırtlan öldürmenin hükmünü sordum, şöyle buyurdu: "O bir av hayvanıdır, ihramlı biri onu avlayacak olursa bir koç kesmesi gerekir" (Ebû Dâvûd, "Et'ıme", 31; Tirmizî, "Hac", 28). Tirmizî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

541 Hz. Ömer'in (r.a.) sırtlan öldüren hakkında bir koç cezaya hükmettiği rivayet edilmiştir (bk. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 403). Aynı şey İbn Abbâs'tan (r.a.) da rivayet edilmiştir (bk. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 403; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 355). İbn Ömer'den (r.a.) gelen rivayet için de bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 425.

542 Sırtlanın etinin yenmesi konusunda ihtilaf vardır. İmam Ebû Hanîfe ve Mâlik'e göre yenmesi caiz değildir, Şâfiî ise yenmesine cevâz vermiştir. bk. Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, III, 189-190; Kurtubî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 121.

543 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 396; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 188. İbn Abbâs'tan (r.a.) bunun aksi de rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 42; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 186).

544 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 396.

İkincisi, müfessirlerin çoğunun görüşüdür, onlar şöyle demiştir: **Sizden kim böyle bir hayvanı kasten öldürürse** meâlindeki âyet, ihramlı olduğunu unutarak öldürürse onun için böyle hükmolunur demektir. O, kefâreti verilen bir hatadır. İhramlı olduğunu bilerek kasten öldürürse, buna hüküm uygulanmaz. Hasan-ı Basrî'nin de şöyle dediği nakledilmiştir: İhramlı olduğunu unutarak kasten öldürürse; o, sözünü şöyle devam ettirmiştir; **Fakat kim bunu yeniden işlerse Allah onun cezasını verir,** yani ihramlı olduğunu bilerek kasten öldürürse[545]. Sanki onlar, ihramlı olan avlanmaya teşebbüs etmez diye düşünmüş ve böylesine hüsn-ü zanda bulunmuştur. Bize göre ise ihram, sahibine gizli kalacak ve kendisince unutulacak bir şey değildir, çünkü ihramlının bir takım özellikleri (alâmetleri) mevcut olup içinde bulunduğu durumu kendisine hatırlatır. Bize göre unutulması ve gizli halması mümkün olmayan bir şeyi unutan kişi mazur sayılmaz. Binâenaleyh bize göre hataen veya kasten olsun av hayvanını öldüren kişiye kefâret gerekir. Hasan-ı Basrî ile Mücâhid'in de dedikleri gibi[546]. Âyet-i kerîme, ihramlı olduğunu unutarak kasten hayvan öldüren [§]yahut ihramlı olduğunu bilerek kasten öldüren kişinin de kefâret ver- 340
mesi gerektiği mânasından uzak değildir. İhramlı olduğunu unutarak kasten öldüren kişinin kefâret vermesi gerekiyorsa, ihramlı olduğunu bilerek kasten öldüren kişiye öncelikle gerekir, çünkü onun günahı daha çok ve suçu daha büyüktür.

Şayet "Siz kasten adam öldüren kişinin -büyük bir suç olmasına rağmen- kefâret vermesine gerek görmüyorsunuz da av hayvanını öldürmeye uygulanacak cezanın aynı olmasının, benzeri hükmün verilmesine mani olan ne engeli vardır?" diye bir soru sorulursa; buna şöyle cevap verilir: Kasten adam öldüren için kefârete gerek görmüyorsak da kısası gerekli gördük, kısas kefâretten çok daha büyük bir cezadır. İhramlı olduğunu bilerek kasten hayvan öldürenden kefâreti de düşürürsek, ona verilecek başka bir ceza kalmaz, bu sebeple ikisi farklı şeylerdir. Sonra şöyle deriz. Av hayvanını öldürmenin hükmünü kitaptan öğreniyoruz. Hata yoluyla öldürmenin hükmü ise başka bir yoldan öğreniliyor. Bir hale ilişkin hükmün belirtilmesinde bu hükmün başka bir halde ortadan kaldırılmasına dair bir delil yoktur. Bizim bu hususta başka gerekçelerimiz de mevcut olup onları çeşitli yerlerde belirttik, burada aynı şeyleri tekrar etmek istemiyoruz[547].

---

545 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 41-42; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 187.

546 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 42; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 187.

547 bk. en-Nisâ, 4/19.

Kefâret hükmünü, kasten öldürmeye tahsis etmenin farklı anlamlara gelme ihtimali vardır. Birincisi, adam öldürmenin cezası olan kefâret sadece hata yaparak öldürmek için zikredilmiş fakat kasten öldürme hakkında zikredilmemiştir; tâ ki kasten öldürmede kefâret gerekli olunca hata yaparak öldürmede daha açık bir şekilde yerini bulacağı anlaşılmış olsun.

İkincisi, kefâret, Harem dâhilinde güven içinde bulunan av hayvanı öldürüldüğü için gerekir. Buna göre her emanetçi, ister kasten ister hata yaparak olsun emâneti yok edince onun tazminatını ödemesi gerekir. İşte Harem'de hayvan öldürmek de bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Üçüncüsü, zaruret halinde tercih yapma imkânının belirtilmesi, işin sahi-
341 bine hareket alanını genişletmek ve hafifletmek anlamına gelir. [§]Bu durum zaruret halinin dışında sözkonusu değildir. Onun zaruret halinin dışında zikredilmesi, zaruret halinde zikredilen gibi olduğunu gösterir.

Öldürdüğüne denk bir evcil hayvanı ceza olarak öder. Bunu aranızdan adalet sahibi iki kişi takdir eder. Âlimler **buna denk** meâlindeki ifade hakkında farklı görüşler ileri sürmüştür. Bazıları şöyle demiş: Ceylan için bir koyun, deve kuşu için bir deve, yaban eşeği için bir sığır ve benzeri kurban etmesi gerekir. Diğer bazı âlimler ise şöyle demiştir: Buradaki denklikten maksat avın kıymetidir; âdil iki kişi onun kıymetini tespit edip paraya çevirirler. Sorumlu kişi de o para ile bir koyun alır yahut yemek hazırlar ve her fakire ondan yarım "sâ'" (صاع) tasadduk eder yahut da her yarım sâ' için bir gün oruç tutar. Başka bir grup da şöyle demiştir: Şayet öldürme gerçekleşmişse koyunu kurban eder, gerçekleşmemişse kıymetini tasadduk eder.

Bizim kanaatimize gelince, âyetteki **denk** ve benzer anlamındaki "misl" (المثل) lafzı, birebir aynısı değil, kıymeti anlamına gelir. Bu kanaate de çeşitli sebeplerle vardık. Birincisi, ihramlı kişi bir av hayvanını öldürdüğünde iki hakem onun cezasına hükmeder. Şayet ceylanın karşılığı her zaman ve her mekânda bir koyun ise ashâb-ı kirâmın ve Selefin bu konuda vermiş olduğu hüküm yeterli olur, başkasının hükmüne gerek kalmaz. Müslümanların iki hakemin hüküm vermesi ilkesinin devam ettiğinde icma etmeleri, denk olma ölçüsünün geçici olmadığına, bilâkis zamanın ve mekânın değişmesiyle denginin de değişeceğine işaret eder. Denk anlamına gelen "misl" (المثل) kavramını kıymet olarak kabul ettiğimizde iki hakeme ihtiyaç duyulur. Onu "hedy" (الهدي) (kurbanlık) kabul edersek onlara ihtiyaç kalmaz. Cenâb-ı Hakk'ın kitabında zikretmiş olduğu iki hakem meselesini yok saymak mümkün değildir.

İkincisi, ihramlı kişi hayvanlar arasında dengi bulunmayan bir avı öldürdüğü takdirde buna ceza olarak onun kıymetini vermesi gerektiğinde âlimler ittifak etmiştir; bazı avlarda denklik kıymet anlamına geliyorsa bütün av hayvanlarında da kıymet anlamına gelir. İbn Abbâs ve diğer selef âlimlerinin de böyle söyledikleri rivayet edilmiştir[548].

[§]Eğer hayvanlardan ona denk birinin bulunmaması kıymetinden daha fazlasına imkân vermez, diye bir itiraz ileri sürülürse, kendisine; ona bir denk tayin edilebilir mi? diye sorulur. Şayet, evet derlerse kendisine şöyle denir: Bazı av hayvanlarında kıymet denk olmak anlamına gelir, peki bütün avlarda denk olmasının engel nedir? 342

Şayet, "Misl" (المثل) kavramı dengi bulunan hayvanlar için "hedy" (الهدى) demektir; kurbanlıklardan dengi bulunmayan av için ise denk bir şey vermek gerekmez, ancak kıymeti verilir. Kitabın metniyle bu değil kurbanın dengi gerekli olmuştur. Dengi bulunmayanda ise kıymeti icmâ' ile gerçekleşir. Onun dengi de olmadığına göre, icmâen ancak kıymeti verilir" diye bir itiraz yapılırsa buna şöyle cevap verilir: Bize, Cenâb-ı Hakk'ın **İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin** meâlindeki âyetten bahset, bu âyetin genel ifadesine, öldürülmesi yasaklanan hayvanlara civcivler ve benzerleri de girer mi? Şayet, evet derse, ona şöyle denir: Öldürülmesi yasaklanan av hayvanları kapsamına civcivler giriyorsa, o zaman onlar, **Sizden kim böyle bir hayvanı kasten öldürürse** meâlindeki âyetin genel hükmüne de girerler. Eğer **İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin** meâlindeki âyetin umumuna civcivler girmez derse, o zaman kendisine şöyle denir: Cenâb-ı Hak, "Allah, ellerinizin ve mızraklarınızın yetişebileceği bir miktar av ile muhakkak ki sizleri sınayacaktır"[549] diye buyurmaktadır; rivayet edildiğine göre bu âyet-i kerîme kanatlıların yumurtaları ve civcivler hakkında gelmiştir. Şayet civcivler ve onlardan herhangi bir şey buna dâhil değilse, o zaman âyetin anlamı nedir? Biz ellerimizi av hayvanlarından ancak zayıf olanlarına, uçamayanlarına ve saldıramayanlarına uzatabiliyoruz. Âyetin genel hükmüne, kıymeti az veya çok olsun bütün av hayvanlarının gir-

---

548 İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: İhramlı kişi bir av hayvanını öldürdüğü takdirde ceza olarak kendisine hayvanlardan birine hükmeder. Şayet bulamazsa, onun değerinin ne kadar olduğuna bakar -İbn Humeyd, kıymetinin ne kadar olduğuna bakar, dedi- onun değeri ile de yemek vermesine karar verir, her yarım sâ' (صاع) değerindeki yemeğe karşılık da bir gün oruç tutar (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 44; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 188). İbrâhim'den de "kıymeti" kelimesi rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 46; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 194). Atâ ve Mücâhid'den de aynı şey rivayet edilmiştir (bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 193).

549 el-Mâide, 5/94.

mesi gerekir. Bu durum civcive ve serçeye denk bir kıymetin belirlenmesini gerektirir. *En doğrusunu Allah bilir ya.* Deve kuşuna denk olacak başka bir
332 hayvan yoktur, [§]dolayısıyla onun için dişi deve kurban etmeyi gerekli gören, benzeri ve dengi olmayan bir şeyi gerekli görmüş olur. Onun kıymetinin verilmesini gerekli gören ise, mislinin verilmesini gerekli görmüş demektir, bu da âyetin ifadesine uygun düşer. *En doğrusunu Allah bilir ya*, güvercin için koyun kurban etmeyi gerekli gören de ne şekli, ne vasfı ve ne de cinsi itibariyle güvercine benzemeyen bir hayvanı ona denk görmüş olur; bu ise âyetin denk olma ifadesine uygun değildir, şu halde onun kıymetinin verilmesini gerekli gören "misl" lafzına daha uygun davranmış olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şayet, "Bir şeyin kıymeti onun misli diye nasıl vasıflandırılır, halbuki onun cinsinden değildir? Denk ancak kendi cinsinden olan için kullanılır" diye bir itiraz yapılırsa buna şu cevap verilir: Av hayvanlarından dengi olmayan için onun kıymetinde olanı vermeye denk denilebileceğini daha önce söylemiştik; çünkü Allah Teâlâ **Veya ona denk olacak kadar oruç tutar** buyurmuştur. Orucun, yemek yemeye denk olduğu söyleniyorsa, kıymetini vermenin de av hayvanına denk olduğunu söylemek mümkün olur. Oruç ancak değer tespiti açısından yemek yemeye denk görülmektedir, denk olmakla misli olmak anlam itibariyle birbirine yakındırlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şu da var ki Allah Teâlâ, **Aranızdan adalet sahibi iki kişi takdir eder** buyurmuştur; âyetteki "misl" (المثل) lafzı ile görünüşte onun gibi olan kastedilmiş olsaydı, adalet sahibi kişilerin hakemliğini şart koşmanın anlamı kalmazdı; çünkü anlayışlı biri olsun olmasın, görünüşte ona denk olanı herkes bilir. Binâenaleyh adaletli iki kişinin hakemliğinin şart koşulması sadece görünüşte değil, görünmeyen ve gizli olan tarafı itibariyle de ona denk olması gerektiğine işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

Aranızdan adalet sahibi iki kişi takdir eder meâlindeki âyet-i kerîmenin tefsiri zikrettiğimiz gibidir; bunun için bilgi ve basiret sahibi iki âdil kişi bulunur, onlar da kıymet tespiti yapar. Sonra onunla bir kurbanlık alır ve dilerse hedy kurbanı olarak Kâbe'ye sevk eder, şayet kurbanlık gönderemezse takdir edilen para ile yemek verir. Onu da yapamazsa, her yarım sâ' (صاع) karşılığında bir gün oruç tutar. İbn Abbâs'ın (r.a.), Hasan-ı Basrî'nin, İbrâhim'in, Kasım'ın
333 ve bütün selefin böyle dedikleri rivayet edilmiştir[550]. [§]Bize göre kişi bu üç çeşit ceza konusunda serbesttir, hangisini dilerse onu yerine getirir. Çünkü Cenâb-ı Hak hac yapması engellenen kişi hakkında şöyle buyurmuştur: "Kur-

550 Bu rivayeti kaynağına az önce işaret edilmişti.

ban, mahalline ulaşıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Fakat içinizden biri hasta ise veya başından bir rahatsızlığı varsa (tıraşını olup) oruç veya sadaka yahut kurban olarak bir fidye ödesin"[551]. Başındaki haşerattan dolayı saçlarını tıraş eden kişinin fidye olarak burada belirtilen üç şeyden dilediğini vermesinin caiz olduğu konusunda şüphe yoktur. Harem'de hayvan avlamanın cezası da bunun gibidir, çünkü âyetteki hitap tarzı serbestlik ifade etmektedir. Muhayyerlik ifade eden her hitapta sorumlu kişi onlardan birini yapmakta serbesttir; yemin kefâretinde ve başındaki haşeratı izale etmekte olduğu gibi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kâbe'ye ulaştırılacak bir kurbanlık. Burada kurbanlığın Kâbe'ye ulaşması şart koşulmakta, fakat bizzat Kâbe'nin kendisine ulaşması değil, Kâbe'nin yakınına varması kastedilmektedir. Buna göre falancının kapısından geçmeyeceğine yemin eden biri, onun yakınından geçecek olursa, **Kâbe'ye ulaştırılacak bir kurbanlık** meâlindeki beyanın işaretiyle yeminini bozmuş olur, çünkü âyet, kurbanın bizzat Kâbe'ye ulaşmasını değil, onun yakınına veya bulunduğu bölgeye ulaşmasını kastetmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İmam Muhammed şöyle diyordu: Onun için, bulunduğu yerde denk bir hayvanı kurban etmesine hükmolunur. Ebû Hanîfe (r.a.) ise şöyle demektedir: Başına bu sıkıntının geldiği yerde av hayvanının kıymetini vermesine hükmedilir. İmâmeyn'in bu konudaki farklı görüşleri "öldürdüğü av hayvanına denk olanı öder" ifadesindeki ihtilafa, yani onun aynısını mı, yoksa kıymetini mi vermesi gerektiği hususundaki ihtilafa dayanmaktadır. Hz. Ömer'den (r.a.), Abdurrahman'dan (r.a.) ve diğerlerinden rivayet edildiğine göre, onlar öldürdüğü ceylana karşılık koyun kurban etmesi gerektiğine hükmetmişler, bu işi nerede yaptığını sormamışlardır[552]. Onların, işlendiği yeri sormamaları, kendilerine göre her yerin eşit olduğu kanaatine dayanmaktadır, onlar kıymet değil kefâretler gibi düşünmüşlerdir; çünkü kıymetini tazmin etmeyi düşünmüş olsalardı, olayın nerede meydana geldiğini de sormaları gerekirdi, [§]zira avın 345
kıymeti farklıdır, o yerlerin hepsinde aynı değildir. Bu rivayet, İmam Muhammed ve onun fikrini benimseyenleri desteklemektedir. Ebû Hanîfe'ye (r.h.) göre ise o bölgede av hayvanının mülkiyeti Harem'e aittir; başkasının malını telef eden veya bir insanın malına zarar veren kişiye verilecek ceza için, o malın telef edildiği yerdeki kıymetine bakılır. Buna göre avın avlandığı yerdeki kıymeti esas alınır.

---

551 el-Bakara, 2/196.

552 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 45; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 191.

Buradaki başka bir mesele de, avlanan kişiye verilen ceza kurbanının nerede kesileceği hususudur. Bütün fakihlere göre onun sadece Mekke'de kesilmesi caiz olur, çünkü Harem dışında ve insanın istediği herhangi bir yerde kesilmesi caiz olsaydı, **Kâbe'ye ulaştırılacak bir kurbanlık** meâlindeki beyanın anlamı kalmazdı. Bu konuda âlimler arasında ihtilaf yoktur. Yemek yedirmek ve oruç tutmak meselesinde ise Cenâb-ı Hak onlar için bir yer ve muayyen bir mekân tayin etmemiştir, dolayısıyla dilediği yerde yemek yedirmesi ve oruç tutması mümkündür.

Şayet, "Hedy kurbanı, Harem bölgesinde yaşayanlara fayda sağlayacağı için Harem'de kesilir ve oradaki insanlara tasadduk edilir, buna göre yemek yedirmenin de Harem'de yapılması gerekir, çünkü yemek de Harem'de yaşayanlara menfaat sağlar" diye bir itiraz yapılırsa buna şu cevap verilir: Kurban, Harem dışında kesilse ve fakat eti Harem ehline tasadduk edilse bile bunun caiz olmadığı konusunda âlimler arasında farklı bir görüş bulunmamaktadır. Bu, sözkonusu cezanın zikredildiği gibi olmadığını ve hedy kurbanlarının sadece Mekke'de kesilmesi gerektiğini gösterir. Görmez misin ki Allah rızası için kurban keseceğine dair yemin eden kişi, onu Mekke'den başka bir yerde kesemez. Buna mukabil yemek yedirmeye ve sadaka vermeye yemin eden kişi istediği yerde tasadduk edebilir. Bu, hedy kurbanının Mekke'de kesilmeye mahsus bir kurban olduğunu, onu başka yerde kesmeye cevâz bulunmadığını gösterir. Sadakaya gelince, onun her yerde verilmesi caizdir, bu itibarla bu iki husus birbirinden farklı şeylerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

346 [§]**Böylece yaptığı fiilin vebalini tatmış olsun.** Yani yaptığı işin tadına ulaştığı gibi zorluğunu ve acısını da tatsın. Buna günahının cezasını tatsın anlamı da verilmiştir, ondan maksat da kefârettir.

Allah geçmişi affetmiştir. Yani tövbe edip avı öldürmeyi helâl saymaktan döndüğü takdirde; şu ilâhî beyanda yer aldığı gibidir: "Eğer yaptıklarına son verirlerse, geçmiş günahları bağışlanacaktır"[553].

Fakat kim bunu yeniden işlerse Allah onun cezasını verir. Yani kim, Harem'de hayvan avlamayı helâl saymaya dönüş yaparsa Yüce Allah, onun cezasını cehennemde verir. Bunun şöyle yorumlanması da mümkündür: Kim tekrar hayvan avlarsa Allah onun cezasını kefâret ödetmekle verir.

---

553 el-Enfâl, 8/38.

Allah suçlunun hakkından gelen mutlak güç sahibidir. Yani hiçbir şey O'nu âciz bırakamaz. Şöyle de söylenmiştir: Azîz (عزيز), O'nun gücü-kudreti yanında bütün güç ve kudretler zelildir; gani (غنى), O'nun zenginliği yanında her zengin fakirdir ve benzeri. *En doğrusunu Allah bilir.*

أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذٖى اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٩٦﴾

96. "Kendinize ve yolculara geçimlik olmak üzere sularda avlanmak ve onu yemek size helâl kılındı. Kara avı ise ihramda bulunduğunuz sürece size haram kılındı. Toplanıp huzuruna varacağınız Allah'tan korkun."

Kendinize ve yolculara geçimlik olmak üzere sularda avlanmak ve onu yemek size helâl kılındı. Kara avı ise ihramda bulunduğunuz sürece size haram kılındı. Cenâb-ı Hak, su ve deniz avcılığının, ayrıca onları yemenin ihramlıya helâl kılındığını haber vermektedir. Müfessirler bu âyetin açıklamasında farklı görüşler ileri sürmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Deniz avından maksat denizde avlanan şeydir, deniz yemeği de denizin dışarı attığı şeydir. Hz. Ömer'den (r.a.) de aynı şey nakledilmiştir: Deniz avı denizde avlanan, deniz yemeği de denizin dışarı attığı şeydir[554]. Hz. Ebû Bekir (r.a.) ile İbn Abbâs da şöyle demişlerdir: Deniz yemeği denizin dışarı attığı şeydir[555]. Bazı müfessirler de şöyle demiş: Deniz avı denizden taze olarak alınan balıktır, yemeği de onların tuzlanmış olanıdır. **Kendinize geçimlik olmak üzere,** siz mukim olanlar için faydalı olmak üzere; **yolculara geçimlik olmak üzere,** yolcular için faydalı olmak üzere. Bazıları ise şöyle demiştir: Deniz avı, taze olarak avladığın şey, deniz yemeği de seyahatinde azık olarak kullanmak üzere tuzladığın balıklar.

Şimdi, nassın zâhirine göre hükmeden âlimlerce **Sularda avlanmak ve onu yemek size helâl kılındı** meâlindeki ilâhî kelâmın zâhirine göre bütün deniz ürünleri helâl ve serbesttir. [§]Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle ri- 332

554 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 63, 65; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 197-198.

555 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 63, 65; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 197, 198.

vayet edilmiştir: "Denizin suyu temiz, ölüsü de helâldir"[556]; burada Resûlullah deniz ölüsü ile diğer ölüler ve deniz yiyeceği ile diğer yiyecekler arasında bir tahsis yapmamıştır. Şu kadar var ki bize göre burada balık cinsinden olan ürünler kastedilmiştir. Çünkü Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiş: "İki ölü ve iki kan bize helâl kılındı; iki ölü çekirge ve balıktır"[557]. Bu rivayet, yukarıdaki hadisin balık cinsinden olan deniz ürünlerine ait olduğunu göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kara avı ise ihramda bulunduğunuz sürece size haram kılındı. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu âyetin anlamı kapalıdır, hayvanı sadece avlamak değil, onun etinden yemen de helâl değildir[558]. Rivayet edildiğine göre Hz. Ali (r.a.) ihramlı iken yemeğe davet edilmiş, sofraya keklik kuşlarının etleri konmuş Hz. Ali onları görünce sofradan kalkmış, yanındakiler de kalkmış. Davet sahibine şöyle denilmiş: Hz. Ali ve yanındakiler, herhalde yemeği beğenmediklerinden kalktılar. Bunun üzerine ev sahibi Hz. Ali'ye adam göndermiş, o da gelmiş; kendisine şöyle demiş: Yemeği neden beğenmedin? Biz onu ne avladık, ne avlanmasını emrettik, ne de avlanması için işarette bulunduk! Hz. Ali (r.a.) **Kara avı ihramda bulunduğunuz sürece size haram kılındı** meâlindeki âyet-i kerîmeyi okuyup geri döndü. Hz. Osman'dan da buna benzer bir rivayet nakledilmiştir[559].

Bizim kanaatimize göre kendisi avlamadığı veya kendisi adına avlanmadığı takdirde ihramlının av etinden yemesi helâldir. Çünkü Ebû Katâde'den (r.a.) şöyle rivayet edilmiştir: Ebû Katâde, Mekke yolunda Hz. Peygamber'le birlik-
278 te yol alıyordu, [§]kendisi ihramlı değildi. Bir ara ihramlı olan arkadaşlarıyla birlikte geride kaldı. Yolda yabani eşek gördü ve hemen atına atladı. Arkadaşlarından kamçı vermelerini istedi ise de vermediler, mızrağını vermelerini istedi, yine vermediler. Bunun üzerine eşeği alıp saldırdı ve onu öldürdü. Arka-

---

556 Ebû Dâvûd, "Tahâret", 41; Tirmizî, "Tahâret", 52. Tirmizî, hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

557 "... İki kan da karaciğer ve dalaktır" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 97; İbn Mâce, "Et'ıme", 31). Bu rivayetin isnadı zayıftır. Hadis İbn Ömer'den de mevkuf olarak da rivayet edilmiştir ve bu rivayet sahihtir (İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, I, 26).

558 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 308; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 199.

559 Hâris b. Nevfel şöyle demiştir: Osman b. Affân hac yapıyordu, kendisine bir av eti getirildi, sahibi onu ihramlı değilken avlamıştı. Hz. Osman ondan yedi, fakat Hz. Ali (r.a.) yemedi. Bunun üzerine Hz. Osman (r.a.) şöyle dedi: Vallahi onu ne biz avladık, ne avlanmasını emrettik, ne de avlanması için işaret ettik! Bunun üzerine Hz. Ali (r.a.) "Kara avı ihramda bulunduğunuz sürece size haram kılındı" meâlindeki âyeti okudu. Bu mânaya yakın başka rivayetler de vardır (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 70-71; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 199-200).

daşlarının bir kısmı ondan yediler, fakat bazıları yemediler. Resûlullah'a (s.a.) yetiştiklerinde bu meseleyi sordular. Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "O bir yiyecektir, onu size her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah yedirmiştir." Arkasından da "Onun etinden yanınızda bir parça var mı?" diye sordu[560]. Câbir b. Abdullah'tan (r.a.) gelen diğer bir rivayet de şöyledir: Ebû Katâde bir yaban eşeği kesmişti, bizler ihramlı idik, o değildi. Hz. Peygamber (s.a.) yanımızda olduğu halde biz ondan yedik. Yine Ebû Katâde'den gelen başka bir rivayet de şöyledir: Ben bir yaban eşeği yakalamıştım. Hz. Peygamber'e (s.a.); Yâ Resûlellah, ben bir yaban eşeği yakaladım, yanımda da onun etinden bir parça vardır, dedim. Kendisi orada bulunanlara "bundan yeyin" diye buyurdu, onlar ihramlı idi[561]. Câbir b. Abdullah'tan (r.a.) gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Kendiniz avlamadığınız veya sizin için avlanmadığı takdirde kara avının eti size helâldir"[562]. Hâsılı Hz. Peygamber, kendisi avlamadığı ve kendisi için de avlanmadığı takdirde ihramlının kara avının etini yemesine izin vermiştir. Âlimlerimiz de bunu esas almışlardır. "İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin"[563] meâlindeki âyet-i kerîme de bizim söylediklerimizin delilidir. **Kara avı ise ihramda bulunduğunuz sürece size haram kılındı.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu âyetin mânası, onu avlamaktır. Görmez misin ki eti yenmeyen hayvanı avlamak da haramdır. Bu durum, âyet-i kerîmenin av etini yemek konusunda değil avlanmak konusunda geldiğini göstermektedir; çünkü av eti avlanma olayının dışında bir şeydir, dolayısıyla ona haramlık hükmü gerekmez. Bu, kanatlıların yumurtaları gibi değildir, çünkü yumurta bazan avlanmak anlamına gelir, et ise onun gibi değildir. Bir de şu var: İhramlı, yumurtayı telef edecek olursa kıymetini ödemekle yükümlüdür, fakat av etini telef edecek olsa onu tazmin etmez. [§]Dolayısıyla tazmin edilmesi 339
gereken şeyin yenilmesi yasaktır, gerekmeyenin yenmesi ise yasak değildir. İhramlı olmayan biri tarafından avlanan hayvanın etini yemek ihramlıya haram olsaydı, Mekkeliler'e de haram olması gerekirdi, çünkü onlar Allah'ın Harem bölgesinin ehlidir. Bu ise olmayacak bir şeydir. Cenâb-ı Hak kendilerine rahmet eylesin âlimlerimiz, bu konuda Resûlullah'a ait Ebû Katâde'den ve diğerlerinden rivayet edilen haberleri ve Kur'ân âyetinin zâhirine işaret eden hükmü

---

560 Buhârî, "Cezâu's-sayd", 4; Müslim, "Hac", 57, 58.

561 Buhârî, "Cezâu's-sayd", 1; Müslim, "Hac", 62.

562 Ebû Dâvûd, "Menâsik", 40; Tirmizî, "Hac", 25; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, IV, 180; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, IX, 283.

563 el-Mâide, 5/95.

benimsemişlerdir; bu aynı zamanda Hz. Ömer (r.a.), Hz. Osman (r.a.) ve diğer sahâbîlerden de rivayet edilmiştir[564].

Buna karşılık denilirse ki İbn Abbâs'tan (r.a.) ve Zeyd b. Erkam'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber ihramlıya av etini yemeyi yasaklamıştı. Zeyd b. Erkam'dan gelen başka bir rivayet de şöyledir: Resûlullah'a (s.a.) av etinden bir parça hediye edilmişti, onu kabul etmeyerek "Biz ihramlıyız, onu yemeyiz" buyurdu[565]. Başka bir rivayette de Hz. Peygamber'e, kendisine av eti getirilen ihramlının durumu sorulmuş, o da şöyle buyurmuş: "Ondan yeme!" Ancak bu hadisin, ihramlının kendisi adına avlandığı için yasakladığı anlamına yüklenmesi caizdir, eğer kendisi için avlanmışsa ondan yemesi helâl değildir. Bunun delili de Hz. Osman'dan rivayet edilen şu sözdür: Ben av yapılmasını istemedim ve benim için de av yapılmadı. Câbir'in Hz. Peygamber'den rivayet ettiği şu hadis de bunun delilidir: "Bizzat kendiniz avlamadığınız veya sizin için avlanmadığı takdirde kara avının etini yemek size helâldir"[566].

Burada başka bir mesele daha var, [o da kara avı ile deniz avını ayırdetmek meselesidir]. Bazıları şöyle demiştir: Hem karada hem de denizde yaşa-
350 yan hayvanı avlama. [§]Hayatı denizde geçen hayvan deniz hayvanıdır. Başkaları da şöyle demiştir: Yavrulayıncaya kadar hayatını suda geçiren hayvan deniz hayvanıdır. Bazıları da şu fikri ileri sürmüştür: Kara avı, avcının canlı olarak ele geçirdiği ve onun elinde öldüğü hayvandır, bu helâl değildir. Onu kesmeye yetişmekle de helâl olmaz, ancak (fiilen) kesmesi durumunda helâl olur; durumu böyle olan hayvan denizde yaşasa da kara hayvanıdır. Avcı, suda yaşayan bir hayvanı canlı olarak eline aldığında ölürse onu yiyebilir, çünkü o deniz hayvanıdır, nitekim balık böyledir. Burada bir durum daha var: Denizin dışarı attığı hayvan dışarda ölürse onu yemek helâldir, çünkü o denizden çıkan yemektir; şayet onu yemek helâl değilse demek ki o, denizden çıkan yemek değildir. Deniz yemeği olan veya denizin dışarıya atmasıyla ölen hayvan, deniz avıdır. Yenilmesi helâl olmayan hayvan denize atılsa bile avlandığında deniz hayvanı sayılmaz, çünkü Allah Teâlâ, deniz avını ve yemeğini helâl kılmıştır. Deniz yemeği olmayan bir şeyi kişi oraya attığında ölse de, canlı olarak yakalasa da av değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

564 Hz. Osman'ın sözü az önce geçmişti. Hz. Ömer'in (r.a.) sözü için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 71; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 200.

565 Müslim, "Hac", 55; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 40.

566 Bu rivayetin kaynağına az önce işaret edilmişti.

Allah'tan korkun. Yani Harem dâhilinde av hayvanını öldürmeyi helâl saymak konusunda Allah'tan korkun. Yahut yasaklandıktan sonra ihramlı iken avlanmak konusunda Allah'tan korkun. Veya helâl olmayanı yemek konusunda Allah'tan korkun. **Toplanıp O'nun huzuruna varacaksınız** ve yaptıklarınızın karşılığını bulacaksınız, şayet iyilikse iyi, kötülükse kötü karşılığını verecektir. **Toplanıp O'nun huzuruna varacaksınız** meâlindeki beyan, O'nun vereceği hükme sevkedileceksiniz. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Hüküm yalnızca O'nundur ve siz ancak O'na döndürüleceksiniz"[567]. *En doğrusunu Allah bilir.*

جَعَلَ اللّٰهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ
وَالْهَدْيَ وَالْقَلَٓائِدَ ذٰلِكَ لِتَعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ
وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌ ﴿٩٧﴾

97. "Allah Kâbe'yi, Beytülharâm'ı, haram ayı, boyunları bağsız ve bağlı kurbanlıkları insanların maddî ve manevî hayatları için destek kıldı. Bu, Allah'ın göklerde ve yerdeki her şeyden haberdar olduğunu ve Allah'ın her şeyi bildiğini anlamanız içindir."

Allah Kâbe'yi, Beytülharâm'ı insanların maddî ve manevî hayatları için destek kıldı. Bu âyetin anlamı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Âyetteki "kıyâmen li'n-nâsi" (قياما للناس) ifadesiyle "insanlar için sebat ve devamlılık vasıtası kıldı" denilmektedir, çünkü Cenâb-ı
Hak Kâbe'yi, [§]hac, tavaf, namaz, kan akıtmak, kurban kesmek vb. ibadetleri 351
yerine getirme mekânı kılmıştır. Ayrıca O, bu ibadetleri asla değiştirilemez ve neshedilemez tarzda sabit ve devamlı kılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle dediler: Sözlükte "dayanak" anlamına gelen "kıyâm" (قياما) lafzı burada koruyan, ayakta tutan mânasına gelir; Allah Teâlâ burayı onların dünya ve âhiret hayatları için koruyucu bir mekân, bir güven yurdu ve sığınak yapmıştır. O kadar ki, büyük bir günah veya suç işleyen biri oraya sığınacak olursa ona hiçbir şekilde dokunulamaz ve yakalanamaz. İnsanlar gerdanlık bağlanmış bir kurban görecek olsalar, ona çok şiddetle ihtiyaç duysalar bile dokunamazlardı. Sayılması uzun süren bunun gibi pek çok örnek vardır. Ayrıca Cenâb-ı Hak orada yapılan ibadetlere başka yerlerde yapılanlara asla vermediği mükâfatı

567 el-Kasas, 28/88.

koymuştur. **Haram ay** da böyledir, Yüce Allah, bu ayı insanlar için güven ayı kılmıştır, bu aya girdiklerinde daha önce duymuş oldukları her türlü korkudan emniyete kavuşurlar. Bunların yanı sıra kurbanları ve gerdanlıkları da orada yaşayan insanlar için menfaat vesilesi kılmıştır. İşte bu yönleriyle orası, insanların dünya ve âhiret hayatları için koruyucu bir mekân olmuştur. Saîd b. Cübeyr, **Allah Kâbe'yi, Beytülharâm'ı insanların maddî ve manevî hayatları için destek kıldı** meâlindeki ilâhî beyana, dinleri için bir kuvvet kaynağı kıldı anlamını vermiştir[568].

Bu, sizin anlamanız içindir. Yani bu emniyet ve zikrettiğimiz üzere Kâbe'nin onların dünya ve âhiret hayatlarını koruyucu olması, **Allah'ın göklerde ve yerdeki her şeyden haberdar olduğunu anlamanız içindir.** Yani Allah, bunlar henüz var olmadan önce öyle olacağını bildiği bir ilim üzere böyle yapmıştır. Bazıları şöyle demiştir: **Bu** (ذلك), yani daha önce zikredilen ilâhî kitapların tahrif edilmesi, onlarda yer alan Resûlullah'ın (s.a.) nitelik ve özellikleri ile ilgili beyanları değiştirmeleri. Yani Allah Teâlâ sizi, onları tahrif edip değiştireceğinizi bilerek yarattı, bilmeden değil; tâ ki sizi imtihana tâbi tutmuş olsun. Şu da bir gerçek ki, kâfirin küfrü kendisine hiçbir zarar veremeyeceği gibi müminin imanı da O'na hiçbir fayda sağlamaz. Bilâkis küfrün zararının kâfire, imanın faydasının da mümine yönelik olduğundan haberi bulunduğunu anlamanız içindir.

اِعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ شَد۪يدُ الْعِقَابِ وَاَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٩٨﴾

98. "Bilin ki Allah'ın cezalandırması çetindir ve Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir."

Bilin ki Allah'ın cezalandırması çetindir. Yani kendisine karşı çıkıp emrine muhalefet edeni; halbuki siz olan biten her şeyin O'nun bilgisi dâhilinde
333 bulunduğunu bilmektesiniz. **Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.** [§] Şunu da bilin ki Allah tövbe edip kendisine dönüş yapana karşı çok bağışlayıcı ve çok esirgeyicidir. **Cezalandırması çetindir.** Çünkü bazı cezalar çetin değildir, özellikle âhiret cezaları ateşle uygulanır. Hiçbir ceza yoktur ki, az da olsa ona katlanmak mümkün olmasın, ancak ahiret azabı müstesnâ, çünkü ahiret cezası ateşle gerçekleşir, bu sebeple ona hiç kimse katlanamaz. Bir de dünya cezaları ve azabı biter, âhiret azabı hiç bitmez ve sona ermez. Bundan dolayı **çetin** diye nitelendirilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

568 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 77; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 202.

مَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ 

99. "Peygamberin görevi, tebliğ etmekten ibarettir. Allah ise açıkladığınızı da gizlediğinizi de bilir."

Peygamberin görevi, tebliğ etmekten ibarettir. Bu âyetin iki yorumu vardır. Birincisi, âyet-i kerîme, başkasına öğüt veren kişi söylediklerini kendisi yapmazsa o öğüdün faydası bulunmayıp herhangi bir yarar sağlamaz diyenleri reddetmektedir; çünkü söylediklerini, -Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun- peygamberlerden daha çok yaşayan hiç kimse yoktur, fakat onların öğütleri ve nasihatleri kendi milletlerine fayda vermemiş, onların kötü huylarını ve aşırı inatçılıklarını değiştirmeye yaramamıştır.

İkincisi, bu âyet, peygamberlerin görevlerinin tebliğ etmekten ibaret olduğunu ve milletin, onların söylediklerini kabul etmemelerinin peygamberlere hiçbir zarar vermeyeceğini haber vermektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: " (Ey müşrikler!), söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir. Ona itaat ederseniz doğru yolu bulursunuz; Resûl'e düşen yalnızca apaçık bildirip anlatmaktır"[569].

Allah ise açıkladığınızı da gizlediğinizi de bilir; kendileriyle savaşmak suretiyle Muhammed aleyhisselâma ve ashâbına karşı gösterdiğiniz apaçık düşmanlığınızı Allah bilir. **Gizlediğiniz** anlamındaki lafızla da, Hz. Peygamber'i (s.a.) öldürmek kararınızı ve kurduğunuz tuzakları Allah bilir, mânası kastedilmiştir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar
kuruyorlardı; [§]onlar tuzak kuruyorlardı, Allah da bozuyordu"[570]. Onlar Hz. 233
Peygamber'e (s.a.) tuzak kuruyor ve onu öldürmeye çalışıyorlardı, fakat Yüce Allah, onların tuzaklarını Resûlüne bildirmiş ve onu insanlardan koruyacağını haber vermiştir. "Onlar ne zaman savaş ateşini tutuşturmuşlarsa Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozgunculuk için çaba harcarlar"[571].

---

[569] en-Nûr, 24/54.
[570] el-Enfâl, 8/30.
[571] el-Mâide, 5/64.

قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَب۪يثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ اَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَب۪يثِ
فَاتَّقُوا اللّٰهَ يَٓا اُو۬لِي الْاَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠٠﴾

100. "De ki: Kötünün çokluğu sana ilginç gelse de iyi ile kötü bir değildir. O halde ey akıl sahipleri, Allah'a âsi olmaktan sakının ki kurtuluşa eresiniz!"

De ki: Kötünün çokluğu sana ilginç gelse de iyi ile kötü bir değildir. Bu âyet de iki şekilde yorumlanır. Birincisi, cevap mahiyetindeki bu âyet-i kerîme şöyle bir soruya karşı ortaya çıkmıştır. Ashâb-ı kirâmdan bazıları müşriklerin çok mal topladıklarını, helâl olsun olmasın her şeyi elde ettiklerini gördüklerinde nefisleri aynı şeye meyledip özenmiştir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak **iyi ile kötü bir değildir** diye buyurmuştur. O, sanki şöyle demiştir: Az da olsa temiz mal çok olan kötü maldan hayırlıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, sözkonusu sahâbîler, bazılarının ruhbanlık tarzındaki ibadetlerine, kendilerini insanların eziyetlerinden uzak tutmak için onlardan uzak durmaya, ayrıca birçok sıkıntı ve meşakkate tahammül göstermelerine özenmişler ve onları yapmaya koyulmuşlardır. Nakledildiğine göre Resûlullah'ın (s.a.) ashabından bazıları ruhbanlığa ve insanlardan uzak yaşamaya niyetlenmişlerdi[572]. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **De ki: İyi ile kötü bir değildir.** Aslı iyi olan az amel aslı kötü olan çok amelden daha hayırlıdır.

O halde Allah'a âsi olmaktan sakının, yani Allah'ın emirlerine ve yasaklarına karşı çıkmaktan. **Ey akıl sahipleri.** Bu meâldeki ifade Cenâb-ı Hakk'ın sadece aklı eren ve tam olan kişiye hitap ettiğinin delili bulunmaktadır. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَسْـَٔلُوا عَنْ اَشْيَٓاءَ اِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ
وَاِنْ تَسْـَٔلُوا عَنْهَا ح۪ينَ يُنَزَّلُ الْقُرْاٰنُ تُبْدَ لَكُمْ عَفَا اللّٰهُ عَنْهَا وَاللّٰهُ
غَفُورٌ حَل۪يمٌ ﴿١٠١﴾

572 bk. el-Mâide, 5/87.

[§]*101. "Ey iman edenler! Açıklandığı takdirde sizi sıkıntıya sokacak hususlarda soru sormayın. Kur'ân indirilirken böyle sorular sorarsanız size açıklanır. Allah onlardan sizi muaf tutmuştur. Allah çok bağışlayıcıdır, halîmdir."* 263

Ey iman edenler! Açıklandığı takdirde sizi sıkıntıya sokacak hususlarda soru sormayın. Burada sorulması yasaklanan soruların, önceden sordukları hususlardan dolayı bir şekilde ortaya çıkan ve şu sırada ihtiyaç duymadıkları şeylerden ibaret olması mümkündür. Müminler ihtiyaç hali ortaya çıkana kadar bunları sormaları yasaklanmış, ancak ihtiyaç ortaya çıktığında sorabileceklerine işarette bulunmuştur. Öyle anlaşılıyorki onlar, ihtiyaçları olmayan farazî konuları soruyor ve onların açıklanmasını istiyorlardı. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak, **Kur'ân indirilirken böyle sorular sorarsanız size açıklanır** buyurmaktadır. İkinci bir ihtimal ise, önceden yönelttikleri bir soru bulunmamakla birlikte sormaları yasaklanan fiilleri gündeme getirmiş olmalarıdır. Diğer bir ihtimal de, âyet-i kerîmenin, münâfıklar tarafından sorulan sorular üzerine gelmiş olmasıdır; onlar öğrenmek için değil, yokuşa sürmek için inadına soruyorlardı. Münâfıklar Hz. Peygamber'den mûcizeleri ortaya çıktıktan, kendilerince de kesin delilleri sabit olup, onun Allah elçisi olduğunu anladıktan sonra da kendisine sorular yöneltiyorlardı, Allah'ın elçisi olduğunu anladıktan ve bu konuda deliller ortaya çıktıktan sonra da mûcizeler istiyorlardı. Âyetteki yasak, şayet müminler için getirilmişse, söylediğimiz gibi ihtiyaç ortaya çıkmadan sorulan sorularla ilgilidir.

Denilmiştir ki bu âyet, Hz. Peygamber'e (s.a.) çeşitli şeyleri soran insanlar hakkında gelmiştir. Bunlardan biri şunu sormuştu: Babam kim? Diğeri şöyle demişti: Ben âhirette nerede olacağım? Hz. Peygamber bunların birine, "Sen cehennemde olacaksın", diğerine de "senin baban falandır" cevabını vermiştir[573] ve benzeri sorular. Şöyle de denilmiştir: Resûlullah (s.a.) haccın farz kılındığını söylemişti, adamın biri "her yıl mı ey Allah'ın Resûlü'?" diye sormuş, o da şu cevabı vermiştir: "Şayet evet deseydim, her yıl hac farz olurdu. Her sene farz olunca da yapamazdınız, farzı yapmayınca onu inkâr etmiş, inkâr edince de küfretmiş olurdunuz"[574]. [§]Çünkü Allah'ın koymuş olduğu bir farzı inkâr 263

[573] Ben nerede olacağım? sorusu ile Hz. Peygamber'in (s.a.) ona verdiği "Sen cehennemde olacaksın" cevabını kaynaklarda bulamadım. Ancak diğer rivayet kaynaklarda yer almaktadır (bk. Buhârî, "Tefsîr", V, 12; Müslim, "Fedâil", 135).

[574] Bu hadis kaynaklarda şu lafızlarla rivayet edilmiştir: "Şayet evet desem farz olurdu, farz olsa onu yapmaya gücünüz yetmezdi, terk edecek olsanız küfre girerdiniz" (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 82). Buna yakın mânadaki başka rivayetler için bk. Tirmizî, "Hac", 5; İbn Mâce,

eden kimse küfre girmiş olur veya benzeri bir ifade. Bu âyet şu konuda gelmiştir diye tefsir etmeye gerek yoktur, çünkü Allah'ın Kitab'ında herhangi bir açıklama yer almamaktadır, sadece ihtiyaç duyulmayan hususlarda soru sormak yasaklanmıştır. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: **...hususlarda soru sormayın,** yani Allah'ın bağışladığı hususlarda sormayın. **Açıklandığı takdirde sizi sıkıntıya sokar,** yani yapmayı emredildiğiniz şey, ortaya çıktığında ağırınıza gidecek şey demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَدْ سَاَلَهَا قَوْمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ ثُمَّ اَصْبَحُوا بِهَا كَافِرِينَ ﴿١٠٢﴾

102. "Bu tür soruları sizden önce de bir topluluk sormuş, fakat sonunda bunları inkâr eder olmuşlardı."

Bu âyet-i kerîme, mûcizeler ve ilâhî beyanlar hakkında soru sormanın iki sebepten dolayı yasaklandığını göstermektedir. Ya Hz. Peygamber'in (s.a.) Allah'ın elçisi olduğu kendilerince de açık hale geldikten ve ortaya çıktıktan sonra da kendisinden mûcizeler istemişlerdi, Resûlullah onları getirdiğinde ise inkâr etmişlerdi. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak, **Bu tür soruları sizden önce de bir topluluk sormuş, fakat sonunda bunları inkâr eder olmuşlardı** buyurmaktadır. Önceki ümmetler, Allah elçisi olduklarını anladıktan sonra da peygamberlerinden mûcizeler istemişlerdi. Bir de muhtemeldir ki zikrettiğimiz gibi onlar şu türlü sorular soruyorlardı: Biz âhirette nerede olacağız? Benim babam kim? Ben kimim ve benzeri. Peygamberler onlara soruların cevaplarını verince de inkâr etmişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَا جَعَلَ اللّٰهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلٰكِنَّ الَّذِينَ
كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَاَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٣﴾

"Menâsik", 2; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 206. Müslim'in Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayeti de şöyledir: Resûlullah (s.a.) bize hutbe okudu ve şöyle dedi: "Ey insanlar! Allah size haccı farz kılmıştır. Binâenaleyh hac yapınız!" Bir adam dedi ki: Her sene mi, ey Allah'ın Resûlü? Adam bu sözü üç defa tekrar edene kadar Hz. Peygamber (s.a.) cevap vermedi. Sonunda şöyle buyurdu: "Şayet evet desem farz olurdu ve yapamazdınız." Sonra şunları söyledi: "Ben sizi serbest bıraktıkça, siz de beni rahat bırakın! Sizden öncekileri peygamberlerine çok soru sormaları ve aksini yapmaları helâk etmiştir. Ben size bir şey emrettiğimde gücünüz yettiği kadar onu yapın, bir şeyden men ettiğimde de onu bırakın" (Müslim, "Hac", 412).

103. "Allah bahîre, sâibe, vasîle ve hâm** (diye bazı hayvanların işaretlenip kullanımdan alıkonması) **ile ilgili bir buyruk koymamıştır. Fakat inkârcılar kendi uydurdukları yalanları Allah'a yakıştırmaya çalışıyorlar; onların çoğu akıllarını kullanmıyorlar."

**Allah bahîre, sâibe, vasîle ve hâm (diye bazı hayvanların işaretlenip
kullanımdan alıkonması) ile ilgili bir buyruk koymamıştır.** Yani Allah,
onların kurbanlık diye ayırdıkları hayvanlardan kurbanlık belirlememiştir,
çünkü onlar âyette zikredilen bahîre ve sâibe gibi hayvanları kurban ederek
Allah'tan başka taptıkları putlara yaklaşmaya çalışıyorlardı. O, şöyle buyur-
maktadır: Sizin belirlediğiniz bahîre ve sâibeyi kurbanlık yapmamıştır. **Allah,
bahîre** meâlindeki ifade ile ve âyette zikredilen diğer hayvanlarla ilgili bir buy-
ruk koymadı beyanı, böyle bir emir vermedi, buna izin de vermedi. Şöyle de
denilmiştir: Câhiliye ileri gelenleri bu tür şeylerden bir kısmını erkeklerine
değil kadınlarına, bir kısmını hem erkeklerine hem kadınlarına haram kılmış,
bazılarını da ilâhlarına ayırmıştır. [§]Şöyle de denilmiştir: Bahîre, kulaklarını 339
keserek tanrıları için serbest bıraktıkları hayvandır. Sâibe, serbest bıraktıkları
hayvandır. Vasîle, deve bir batında erkek ve dişi olarak ikiz yavrularsa "karde-
şine ulaştı" derler ve artık onu kesmeyip tanrıları için serbest bırakırlardı. Ebû
Ubeyde şöyle demiştir: Bahîre, beş doğum yaptığı zaman kulakları kesilir ve
serbest bırakılırdı. Sâibe, hayvan beş doğum yaptığında adak olarak salınır, su
içmekten ve otlamaktan engellenmezdi. Vasîle, koyun iki dişi yavruladığında
ikisi de serbest bırakılır, bir dişi ve bir erkek yavruladığında "dişi erkeğe ka-
vuştu" der ve ikisi de serbest bırakılır, bir erkek yavruladığında da ise kesilirdi.
Hâmî de on doğum yapar ve hepsi de hayatta kalırsa, "sırtını korudu" diyerek
hayvana binilmez ve sırtına yük vurulmazdı[575]. Mücâhid şöyle demiştir: Bahîre,
deve türündendi, Câhiliye insanları bu develerin tüylerini kullanmayı, sırtına
binmeyi, etini yemeyi ve sütünü içmeyi sadece erkeklere serbest bırakmışlardı,
deve erkek ve dişi yavru doğurduğunda aynı konumda kalırdı; hayvan ölün-
ce erkekler ve kadınlar etini yiyebiliyordu. **Allah, hâm ile ilgili bir buyruk
koymadı.** Deve beş nesil doğuran devenin çocuğundan gebe kalırsa ona hâmî
denirdi; hâmî, bir isimdir. Sâibe de koyun cinsinin aynı şekilde olanıdır, ancak
koyun altı doğum yaparsa bulunduğu halde kalırdı. Yedincisinde erkek yavru-
lar veya iki erkek yavrularsa kesilir, etini sadece erkekler yer, kadınlar yiyemez-
di. Şayet bir batında erkek ve dişi yavrularsa, o vasîledir, erkek yavru kesilmez,
dişisi kesilirdi, [§]şayet ikisini de dişi yavrulamışsa ikisi de terk edilirdi[576]. İbn 342

[575] Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, I, 177-180.

[576] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 89-90; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 212.

Kuteybe şöyle demiştir: Bahîre beş batın doğum yapan dişi devedir, beşincisini erkek doğurursa kesilir, etini erkekler ve kadınlar yerlerdi. Şayet beşincisini dişi doğurmuşsa kulakları yarılırdı, onun eti ve sütü kadınlara haramdı. Öldüğünde kadınlara da helâl sayılırdı[577]. Sâibe, adak olarak serbest bırakılan devedir, adam şayet Allah, kendisini hastalıktan kurtarır yahut evine ulaştırırsa böyle yapacağına dair adak yapardı. Vasîle, koyun türü hayvanlardan olurdu, koyun şayet yedi batın doğurmuşsa bakarlardı; yedincisi erkekse kesip etini erkekler ve kadınlar yerdi; yedincisi şayet dişi ise sürüde bırakılırdı. Eğer erkek ve dişi olarak çift yavrularsa, "kardeşine ulaştı" derler, erkek kesilmezdi, eti kadınlara haram sayılırdı, dişinin de sütü kadınlara haramdı, ancak o ikisinden biri ölürse etini erkekler ve kadınlar yerdi. Hâmî, çocuğunun çocuğunu aşan döl hayvanıdır. Denilir ki kendi soyundan on batın nesil dünyaya geldiğinde, "sırtını korudu" derler ve artık ona binilmez, istediği yerden otlamasına ve içmesine engel olunmazdı. Hülâsâ belirttiğimiz şekilde o hayvanlardan faydalanmayı haram sayıyorlar ve "Allah bunları bize haram kıldı" diyorlardı. Bu husus başka bir âyet-i kerîmede de şöyle zikredilmektedir: "Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, 'Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlara)' dediler"[578]. Câhiliye insanları bazı şeyleri kendilerine haram kılıyorlar ve bu haram kılmayı Allah'a nispet ediyorlardı. Nitekim Allah Teâlâ onların akılsızlıklarını şöyle beyan etmektedir: "Koyundan iki, keçiden iki olmak üzere sekiz eş... De ki: O, bunlardan iki erkeği mi, iki dişiyi mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerindeki yavrularını mı haram kıldı?"[579] Onların bu belirtilenleri haram saymaları peygamberden işittikleri bir bilgiye dayanmıyordu, sadece kendi fikirleri ve uydurma ibadet anlayışlarıydı. Cenâb-ı Hak da ileri sürdükleri iddiaların yanlış olduğunu göstermek için kendilerine karşı bu delili
258 göstermiştir: [§] "De ki: O, bunlardan iki erkeği mi, iki dişiyi mi haram kıldı?" Şayet iki erkeği haram kıldı derlerse, erkeklerden haram kılınmayanı da vardı. Eğer iki dişiyi haram kıldı derlerse dişilerden haklarında haram kılınmayanlar da vardı. Bu, bir hüküm herhangi bir illete dayalı olarak verilmişse, o illet var olduğu müddetçe o hükmün de var olması gerektiğinin delilini oluşturur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

577 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 147.

578 el-En'âm, 6/136.

579 el-En'âm, 6/143.

وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا اِلٰى مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَاِلَى الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا
مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَٓاءَنَا اَوَلَوْ كَانَ اٰبَٓاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْـًٔا وَلَا
يَهْتَدُونَ ﴿١٠٤﴾

104. "Onlara 'Allah'ın indirdiğine ve peygambere gelin' dendiğinde, 'Atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol) ***bize yeter' derler. Ataları bir şey bilmeyen ve doğru yolda gitmeyen kimseler olsa da mı?"***

Onlara 'Allah'ın indirdiğine ve peygambere gelin' dendiğinde, 'Atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol) bize yeter' derler. Bu âyet sanki Arap müşrikleri hakkında gelmişti. Onlar atalarına bağlı insanlardı, peygamberlere iman etmiyor ve onları kabul etmiyordu. Ancak putlara tapmak konusunda atalarını taklit ediyorlardı. Hz. Peygamber kendilerini Allah'ın indirdiklerine veya başka biri buna davet edince, **Atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol) bize yeter, derler.** Yine onlar "Biz atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz"[580] diyorlardı. Evet onlar bu konuda atalarını taklit ediyorlardı. Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: **Ataları bir şey bilmeyen ve doğru yolda gitmeyen kimseler olsa da mı?** Yani atalarınızın din konusunda **bir şey bilmeyen ve doğru yolda gitmeyen kimseler** olduklarını bilseniz yine onlara tâbi olacak ve yine onlara uyacak mısınız? Şu ilâhî beyan da bunun gibidir: "Peygamber, 'Size, atalarınızı üzerinde bulduğunuz yoldan daha doğrusunu getirsem de mi?' diye sordu"[581]. Size atalarınızın yolundan daha doğrusunu getirsem de, yine atalarınıza mı tâbi olacak ve yine onlara mı uyacaksınız? Cenâb-ı Hak, atalarının yanlış ve bâtıl yolda oldukları kendileri nezdinde de ortaya çıktığı halde yine de atalarını taklit etmeleri yüzünden onları akılsızca hayaller içinde olmakla nitelendiriyor.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا عَلَيْكُمْ اَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ
اِذَا اهْتَدَيْتُمْ اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ
تَعْمَلُونَ ﴿١٠٥﴾

---

580 ez-Zuhruf, 43/23.

581 ez-Zuhruf, 43/24.

105. "Ey iman edenler! Siz kendi sorumluluklarınıza dikkat edin. Siz doğru gittiğiniz takdirde yanlış yola sapanlar size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah'adır ve yapmakta olduğunuz her şeyi o zaman Allah size bildirecektir."

[İyiliği Emredip Kötülüğe Engel Olmak]

Ey iman edenler! Siz kendi sorumluluklarınıza dikkat edin. Siz doğru gittiğiniz takdirde yanlış yola sapanlar size zarar veremez. Bazı insanlar bu âyetin iyiliği emretme ve kötülüğe yasaklama yükümlülüğünü kaldırdığını zannetmiştir. Ne var ki bu ilâhî beyanda iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama durumu değil, şu husus vardır: İyiliği emretme ve kötülüğe engel olma
359 görevi benimsenmemesi halinde bize yönelik bir sorumluluk yoktur. [§]Bu ilâhî beyan şu âyet-i kerîmelere benzemektedir: "Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur"[582]; "Söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir"[583]. Burada ilâhî risâleti insanlara bildirmesinin terkedip kaldırmasına izin verilmesi değil, şu husus vurgulanmaktadır: Kâfirler tarafından reddedilmesinde Resûlullah'a yönelik bir sorumluluk yoktur; şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Sana düşen sadece duyurmaktır"[584]. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu âyet-i kerîmede, iyiliği emretme ve kötülüğe engel olmanın gerekliliğine yönelik bir delilin bulunması ihtimal dâhilindedir; çünkü Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: İyiliği emretmeniz ve kötülüğe engel olmaya çalışmanız vesilesiyle **Siz doğru gittiğiniz takdirde,** insanlardan emir bilmârûf ve nehiy anil münkeri kabul etmemelerinden dolayı size bir zarar gelmez. Zaten iyiliği emretmek ve kötülüğe engel olmak gerekli bir görevdir. Allah Teâlâ bu ümmeti böylece nitelemiştir: "Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız"[585]. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de şöyle buyurmuştur: "Küçüğümüze merhamet etmeyen, büyüğümüze saygı göstermeyen ve iyiliği emredip kötülükten alıkoymayan kimse bizden değildir"[586]. Hz. Âişe'den (r.a.) şöyle rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) nefes nefese yanıma geldi, hemen abdest alıp mescide çıktı. Ben perdenin ar-

---

[582] el-En'âm, 6/52.

[583] en-Nûr, 24/54.

[584] eş-Şûrâ, 42/48.

[585] Âl-i İmrân, 3/110.

[586] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 257; Tirmizî, "Birr ve Sıla", 15. Tirmizî hadisin hasen olduğunu söylemiştir.

kasından ona bakıyordum. Hemen minbere çıkıp şöyle buyurdu: "Ey insanlar! Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: Bana dua edip duanızı kabul etmeyeceğim, benden talepte bulunup vermeyeceğim, rahmet dileyip vermeyeceğim, yardım dileyip fakat yardımda bulunmayacağım gün gelmeden önce iyiliği emredin ve kötülüğü engellemeye çalışın[587]. Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.) şöyle demiştir:
Ey insanlar! Sizler bu âyeti okuyorsunuz, [§]fakat onu ait olduğu yere koy- 360
muyorsunuz. Ben Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu işittim: "İnsanlar bir kötülük görüp de onu değiştirmezlerse Allah Teâlâ kısa zamanda ilâhî cezayı onların hepsine verir"[588]. Ayrıca Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanı: "Bâri din adamları ve âlimleri onlara yalan söylemeyi yasaklasalardı"[589].

Şunu da belirtmek gerekir ki iyiliği emredip kötülüğü yasaklama farklı şekillerde yapılır. Bu iş kâfirlere karşı savaşla, müminlere karşı ise el ve dil ile yapılır. Bir fitne ve fesadın ortaya çıkmadığı takdirde iyiliği emredip kötülüğe engel olmak gerekli olup farzdır, şayet bir fesat ortaya çıkacaksa iyiliği emredip kötülükten alıkoyma işinin kendisi kötülük olur. Müslümanlar böyle bir neticeden endişe ederlerse görevi terk etmelerine müsaade edilir, aksi halde terk edilemez. Abdullah b. Mesûd (r.a.) şöyle demiştir: Sonunda kılıç ve kamçı bulunmadığı takdirde iyiliği emredin, kötülüğe engel olun! Şayet kılıç ve kamçı varsa kendinize bakın![590]

Hepinizin dönüşü Allah'adır, yani iyiliği emredip kötülükten alıkoyanın dönüşü de, iyiliği emredip kötülükten alıkoymanın uygulandığı kişi de. **Yapmakta olduğunuz her şeyi o zaman Allah size bildirecektir.** Bu ilâhî beyan, tehdit ve sakındırma anlamına gelir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ
ح۪ينَ الْوَص۪يَّةِ اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ اَوْ اٰخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ اِنْ اَنْتُمْ
ضَرَبْتُمْ فِي الْاَرْضِ فَاَصَابَتْكُمْ مُص۪يبَةُ الْمَوْتِ تَحْبِسُونَهُمَا مِنْ

---

587 Bu hadis elimizdeki kaynaklarda, "yardım dileyip fakat yardımda bulunmayacağım" kısmı olmaksızın rivayet edilmiştir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 159; İbn Mâce, "Fiten", 20).

588 Ebû Dâvûd, "Melâhim", 17; Tirmizî, "Fiten", 8. Tirmizî hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

589 "Bari din adamları ve âlimleri onları yalan söylemekten ve haram yemekten menetselerdi. Bu yaptıkları ne kötüdür!" el-Mâide, 5/63.

590 Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, IV, 1653; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 216.

بَعْدِ الصَّلٰوةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللّٰهِ اِنِ ارْتَبْتُمْ لَا نَشْتَرٖى بِهٖ ثَمَنًا وَلَوْ
كَانَ ذَا قُرْبٰى وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللّٰهِ اِنَّٓا اِذًا لَمِنَ الْاٰثِمٖينَ ﴿١٠٦﴾
فَاِنْ عُثِرَ عَلٰٓى اَنَّهُمَا اسْتَحَقَّٓا اِثْمًا فَاٰخَرَانِ يَقُومَانِ مَقَامَهُمَا مِنَ
الَّذٖينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْاَوْلَيَانِ فَيُقْسِمَانِ بِاللّٰهِ لَشَهَادَتُنَٓا اَحَقُّ
مِنْ شَهَادَتِهِمَا وَمَا اعْتَدَيْنَٓا اِنَّٓا اِذًا لَمِنَ الظَّالِمٖينَ ﴿١٠٧﴾

106. "Ey iman edenler! Birinize ölüm gelip çatınca vasiyet esnasında içinizden iki âdil kişi, şayet seyahatte iken başınıza ölüm musibeti gelmişse sizden olmayan başka iki kişi aranızda şahitlik etsin. Eğer (vasiyeti uygularken) *içinize bir şüphe düşerse, bu iki şahidi namazdan sonra alıkorsunuz; "Bunu yakınımız hatırına da olsa hiçbir bedel karşılığında satmayız ve Allah'ın buyruğu olan bu tanıklığı asla gizlemeyiz, aksi halde apaçık günahkârlardan olacağımızda kuşku yoktur" diye Allah'ın adına yemin ederler."*

107. "Şayet bu ikisinin günah işledikleri (yeminlerinin gerçeği yansıtmadığı) *ortaya çıkarsa, bunların haklarını gasbettiği kimselerden iki kişi onların yerini alır ve 'Kesinlikle bizim şahitliğimiz onların şahitliğinden daha doğrudur ve biz hak tecavüzünde bulunmadık, aksi halde biz de zâlimlerden oluruz' diye Allah'ın adına yemin ederler."*

361 **Ey iman edenler! Birinize ölüm gelip çatınca vasiyet esnasında** [§]**içinizden iki âdil kişi veya başka iki kişi aranızda şahitlik etsin.** Bu iki âyetin tefsiri konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Katâde şöyle demiştir: Bir adam, köyün birinde ölür ve geride miras bırakırsa vasiyet eder ve bu vasiyetine iki kişiyi şahit tutar. Şayet onların yaptığı şahitlikten şüphe edilirse, kendilerine ikindi namazından sonra yemin verilir. Arap dilinde şöyle denilirdi: "Yeminlerin yapılması için sahipleri hapsedilmeye varıncaya kadar zorlanır (تُصْبَرُ الأيمان). **Şayet muttali olunursa.** Yani iki şahidin hiyânetinden, bazı şeyleri gizliyor, yalan söylüyorlar diye şüphe edilirse, bunun yanında onlardan daha dürüst iki kişi, söylediklerinde daha isabetli şahitlikte bulunursa onların tanıklığı benimsenir ve önceki ikisinin şahitliği iptal edilir[591]. **İçinizden iki âdil kişi,** yani müslümanlardan, **Veya sizden olmayan başka iki kişi.** Yani o

[591] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 110, 113, 121; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 225.

beldede sadece Ehl-i Kitap varsa onlardan iki kişi şahitlik eder[592]. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: **İçinizden iki âdil kişi,** yani sizin aşiretinizden, **Veya sizden olmayan başka iki kişi,** yani sizin aşiretinizden olmayan[593]. O şöyle demektedir: Vasiyette bulunmak isteyen müslümanın yapması gereken şey vasiyetini kendi kabilesinden birine teslim etmesidir. Kendi kabile mensupları da bu konuda onun için şahitlik eder, çünkü kişinin kendi kabilesinin mensupları, vasiyeti daha iyi korurlar, daha büyük bir dikkat ve itina gösterir ve şahitliği daha dürüstçe yaparlar. Yabancılar ise böyle değildirler.

Eğer şöyle bir soru sorulursa: Cenâb-ı Hak burada **Ey iman edenler! ... aranızda şahitlik etsin** buyurmak suretiyle bütün müminlere hitap etmiştir. Bu durumda **Veya sizden olmayan başka iki kişi** beyanı, sizin aşiretinizden olmayan anlamına nasıl gelebilir de aynı ifade "sizin dininizden olmayan" mânasına gelmez?

Buna şu cevap verilir: Sübhânellâh! Bu, sınırları ne kadar da aşan bir söz! Tevhîd inancını benimseyen ve dinini ihlasla Allah'a bağlayan bir müminin şahitliğini, işlediği bir günahtan dolayı reddediyor, buna mukabil Allah'ın çocuğu ve ortağı olduğunu iddia eden yalancı bir kâfirin şahitliğini kabul ediyor! Bu, ihtimal dâhilinde bulunmayan bir iddiadır. Allah ayrıca şöyle buyurmaktadır: **Bu iki şahidi namazdan sonra alıkorsunuz.** Halbuki kâfirler namaz için ezan okunduğunda alaya başlıyorlar, şu ilâhî beyanda zikredildiği gibi: [§] 362
"Namaza çağırdığınız zaman onu alay ve eğlence konusu yaparlar"[594]. Bu âyet, onların söylediklerinin ihtimal dâhilinde bulunmadığını göstermektedir.

Veya sizden olmayan başka iki kişi. Beyanı hakkında Saîd b. Cübeyr şöyle demiştir: Seyahat sırasında müslüman kimseye ölüm gelir de vasiyette bulunacağı iki müslüman bulamazsa Ehl-i Kitap olanlara vasiyet eder. Onlar adamın mirasını getirdiklerinde kendilerinden şüphe edilirse, onun malının şundan şundan ibaret olduğuna yemin ederler, varisler de onu alırlar[595]. Bazı âlimler bu âyetin zâhirine bakarak seyahat sırasında yapılan vasiyete Yahudi ve hıristiyanların şahitliğini caiz görürler. Mücâhid, **Veya sizden olmayan başka iki kişi** meâlindeki cümleye sizin dininizden olmayan anlamını vermiştir[596]. Âmir eş-Şa'bî şöyle demiştir: İki hıristiyan kendi yanlarında ölen bir müslüman için

---

592 Bunu Katâde Saîd b. Müseyyeb'den rivayet etmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 103).

593 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 106.

594 el-Mâide, 5/58.

595 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 110, 113.

596 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 105, 118; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 223.

şahitlik yapmışlardı, vasiyet ehli olan kişiler onlardan kuşkuya düştü ve ikisini alıp Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye götürdüler. O da namazından sonra onlara Allah adına yemin verdirdi: "Biz Allah adına şahitliği az bir para ile satın almadık ve şahitliği gizlemedik, şayet böyle yapsaydık günahkârlardan olurduk." Sonra Ebû Mûsâ el-Eş'arî şöyle demiş: Vallahi, Resûlullah'ın (s.a.) vefatından bu güne kadar böyle bir mesele hakkında hüküm verilmemiştir[597]. Şâbî, ölünün terikesi konusunda o iki hıristiyandan şüphe ettikleri için Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin onlara yemin verdiğini beyan etmektedir. Bu yemin bütün müslümanlar nazarında gerekli olan bir yemindir. Bazı kişilerin, onların şahitliği ancak yemin ettikleri durumunda sahih olur diye iddia edilmesine rağmen Ebû Mûsâ sözkonusu hıristiyan şahitlerine yaptıkları yeminin söyledikleri gibi olduğu hususunda yemin ettirmemiştir.

Abdullah b. Mesûd (r.a.) şöyle demiştir: Müslümanlardan biri memleketinden çıkmış, yanında iki müslümanla birlikte bir köye gitmişti. Adam malını yanındaki iki müslümana vermiş ve onlara şöyle demişti: Bana, bu malı size
363 verdiğime dair şahitlik edecek birini getirin. [§]Fakat o köyde müslüman bulamamış. Yahudi ve hıristiyanlardan adamlar çağırıp sözkonusu kişi, kendilerini malını o ikisine verdiğine şahit tutmuştu. Sonra iki müslüman o adamın ailesine gitmişler, malını onlara vermişler. Fakat mirasçılar şöyle demişler: Onun yanında bu getirdiklerinizden daha çok mal vardı; Ardından da kendilerine bundan başka mal vermediğine dair yemin etmelerini istediler. Bir müddet sonra Yahudi ve hıristiyanlardan bazı kişiler gelmiş, ölünün adamları durumu onlara sormuş, onlar da sözü edilen kişinin kendi köylerinde öldüğünü ve mal olarak da şunu şunu bıraktığını söylemiş. Bunun üzerine ölünün adamları, iki müslümanın açık günahkârlardan oldukları hakkında şüpheye düşüp İbn Mesûd'a (r.a.) gitmiş ve olan biteni ona anlatmıştır. İbn Mesûd (r.a.) şöyle demiştir: Allah'ın kitabında bulunan bütün hüküm ve beyanlar bir hususu ispat etmek için gelmiştir, yalnız bu âyet müstesnâ, şimdi de onun yorumu gelmiştir. Sonra iki müslümana, Allah adına yemin etmelerini emretmiştir: **Bunu yakınımız hatırına da olsa hiçbir bedel karşılığında satmayız ve Allah'ın buyruğu olan bu tanıklığı asla gizlemeyiz, aksi halde apaçık günahkârlardan olacağımızda kuşku yoktur.** Ardından yahudilerle hıristiyanlara geride şu şu malı bırakmıştır diye Allah adına yemin etmelerini istemiştir. Onlar da **Kesinlikle bizim şahitliğimiz onların şahitliğinden,** yani şu iki müslümanın şahitliğinden **daha doğrudur ve biz hak tecavüzünde bulunmadık, aksi halde biz**

---

[597] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 105, 110; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 224.

de zâlimlerden oluruz demişler. Daha sonra ölünün adamlarına Yahudi ve hıristiyanların şahitliklerinin doğru olduğuna dair Allah adına yemin etmelerini istemiş, onlar da yemin etmiştir. Nihayet İbn Mesûd (r.a.), yahudi ve hıristiyanların şahitlik ettikleri malı iki müslümandan almalarını emretmiştir. Bu olay, Hz. Osman'ın (r.a.) halifeliği zamanında olmuştur[598]. [§]İbn Mesûd'dan 361
gelen bu rivayet şayet sahih ise Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet edilen şu hadîse aykırı düşmektedir: "Şayet iddia ettikleri şeyler insanlara verilecek olsaydı, bazıları başkalarının canlarını ve mallarını da isterdi, fakat davacıdan delil istenir, davalıya da yemin verdirilir"[599]. Ayrıca âyetin zâhirine de uygun değildir. Bunun Abdullah b. Mesûd'dan (r.a.) sabit olduğunu zannetmiyoruz.

İbn Abbâs'tan (r.a.) şöyle rivayet edilmiştir: Temîm ed-Dârî ve Adî b. Beddâ' adında iki kişi, ticaret amacıyla Mekke'ye gidip geliyorlardı. Benû Sehm kabilesinden bir adam ikamet ettiği yerden çıkmış ve müslüman birinin bulunmadığı bir yerde ölmüştü, ölürken de malını bu iki kişiye vasiyet etmişti. Onlar da malı götürüp ailesine vermiş, yalnız gümüş bir tabağı saklamışlardı. Resûlullah (s.a.) onlara, bir şey saklamadıklarına ve başka bir şey görmediklerine dair Allah adına yemin verdirmişti. Bir müddet sonra gümüş tabak Mekke'de görülmüş. Sorulduğunda, "onu Temîm ve Adî'den satın aldık" demişler. Bunun üzerine Benû Sehm kabilesinden iki kişi ortaya çıkıp, bu gümüş tabağın ölen Sehmî'ye ait olduğuna Allah adına yemin etmişler, **Kesinlikle bizim şahitliğimiz onların şahitliğinden daha doğrudur** ve gümüş tabağı

---

598 İbn Ebû Hâtim ve Ebu'ş-Şeyh rivayet ettiler: İbn Mesûd'a "içinizden iki âdil kişi" meâlindeki âyet soruldu. Şu cevabı verdi: Kitapta bir konuya işaret etmek için gelen bu âyetten başka bir şey yoktur. Şayet onu size haber vermeseydim, Cuma günü gusletmeyen kişiden daha câhil biri olurdum. Bu adam seyahate çıktı, yanında bir miktar da malı vardı, sonra kaderi onu seyahat sırasında yakaladı. Eğer o sırada Müslümanlardan iki kişi bulabilirse malını onlara teslim eder, ayrıca Müslümanlardan iki âdil kişiyi de onlara şahit tutar. Müslümanlardan âdil iki kişi bulamazsa Ehl-i Kitap'tan iki kişiyi şahit tutar. Eğer o, malı aynen teslim ederse, vermesi gerekeni vermiş olur. Şayet inkâr ederse, namazın hemen peşinde, kendisinden başka ilâh olmayan Allah adına yemin etmesi istenir ve o da, bana bunları verdi ve ben o maldan hiçbir şeyi kaybetmedim diyerek yemin eder. Eğer bu yemini yaparsa aklanmış olur. Ondan sonra Ehl-i Kitap'tan iki kişi geldiklerinde onun aleyhine şahitlik ederler. Sonra insanlar, isimlerini verdikleri şeyin, vârislerin yeminleri ve kendi şahitlikleriyle birlikte hükmedildiğini iddia ederler. Sonra onun hakkını alırlar. İşte Cenâb-ı Hak "içinizden iki âdil kişi veya sizden olmayan başka iki kişi" meâlindeki âyette bunu söylüyor (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 223; ayrıca bk. Arapça metnin dipnotu).

599 Beyhakî, *es-Sünenu'l-kübrâ*, X, 252. Hadis "Davacıdan delil istenir" cümlesi hariç Sahîhayn'da da rivayet edilmiştir (bk. Buhârî, "Tefsîr", 3/3; Müslim, "Akdıye", 1).

almışlar. İşte bu âyet onlar hakkında gelmiştir[600]. Bu hadiste yeminin davalıya yaptırıldığı görülmektedir; nitekim varisler, ölünün terekesinden bazı şeyleri vermediklerini iddia etmişlerdi. Hadisten anlaşılan bir husus da şudur: Temîm ve arkadaşı tabağı ölen kişiden satın aldıklarını iddia etmiş ve bir nevi davacı olmuşlar, bunun üzerine de vârisler Temîm'in ve arkadaşının iddiasına karşı yemin etmişlerdi. Bunlar iki hüküm olup İslâmiyet'teki diğer hükümlere ve kanunlara da uygundur. Şayet mesele burada belirtildiği gibi ise, o takdirde âyette
305 nesih sözkonusu değildir, [§]ayrıca onda zâhirî hükümlere ters düşen bir husus da yoktur. Bize göre şahitlik ettikleri sırada kâfir iki şahidin yemin etmesi caiz değildir, çünkü âyetin zâhiri, bizden veya bizden olmayanlardan âdil iki kişinin yemin etmesini emretmektedir. Müslüman şahitlerin hazır bulundukları bir vasiyete yemin etmeleri caiz olmayınca, ancak onların bir şeyi gizlediklerine -zaten kâfirlerin âdeti de böyledir- yemin ederler. Âyet-i kerîmenin Temîm ve arkadaşı hakkında geldiği kabul edilirse -ki onlar hıristiyandı- bu onların birbirlerine şahitlik etmelerinin caiz olduğunu gösterir, çünkü Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **İçinizden iki âdil kişi veya sizden olmayan başka iki kişi.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu yoruma göre âyetin anlamı, yukarıdaki olayda geçtiği gibi ölünün malını zimmîlere teslim etmesidir. O iki kişi, bize sadece şunu ve şunu verdi demişler, vârisler ise daha fazla mal teslim ettiğini iddia etmişlerdi. Hz. Peygamber de davalıya, kendileriyle ilgili olan konuda yemin verdirmişti. Bu yoruma göre **Bu iki şahidi alıkorsunuz** meâlindeki ifade, davalı olan iki kişiye işaret etmektedir.

Şayet bu ikisinin günah işledikleri (yeminlerinin gerçeği yansıtmadığı) ortaya çıkarsa *-en doğrusunu Allah bilir ya-,* Cenâb-ı Hak burada o iki kişinin aleyhine bizden veya onlardan iki kişinin terekeden bir şeyleri inkâr etmeleri bağlamında şahitlik etmesini istemektedir. Bu, varisler için gerçeği ortaya çıkarma yoludur. Davalı biz onu ölüden satın almıştık, dediklerinde, vârislerin yemin etmeleri gerekir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* **Bunların haklarını gasbettiği kimselerden iki kişi onların yerini alır,** meâlindeki ilâhî beyanın anlamı budur. Çünkü bu durumda ölünün vârisleri davalı konumuna düşmüşlerdir, bu halde onlar, kendileri dava edildiklerinden yemin etmek için öncekilerin yerine geçmiş olurlar. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu, âyetlerin en
306 doğru ve en münasip tefsiridir. [§]**Sizden olmayan** meâlindeki ilâhî buyruğun tefsirinde -her ne kadar bazı kaynaklarda belirtilmemişse de- İbn Abbâs'tan rivayet edilen tefsirin anlamı da inşallah budur. *En doğrusunu Allah bilir*

---

600 Buhârî, "Vesâyâ", 35; Ebû Dâvûd, "Akdıye", 19; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 5; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 113; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 221.

ya, onun anlamı "bizim dinimizden olmayan" şeklindedir. Çünkü cümlede daha önce bütün müminleri belirtmişti. Âlimlerimiz, ne zaruret halinde ne de başka bir durumda vasiyet konusunda kâfirlerin müslüman için şahitlik yapmasını caiz görmez, çünkü onlar kendi aralarında farklı görüşte olmakla birlikte, kâfirlerin ne zaruret halinde ne de başka bir durumda vasiyet dışında kâfirlerin müslümana şahitlik yapmalarını câiz görmezler. Vasiyet konusunda Müslümanlara şahitlik etmeleri de bunun gibidir.

Birinize ölüm gelip çatınca vasiyet esnasında, içinizden âdil iki kişi şahitlik etsin meâlindeki âyet-i kerîme, vasiyet meselesinde ve diğer konularda, sefer hâlinde ve sefer dışında içimizden iki âdil kişinin şahitliğini caiz olduğu şeklindeki açıklamaya imkân vermektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "İçinizden adaletli iki kişiyi şahit tutun!"[601] Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Erkeklerinizden iki kişiyi de şâhit tutun!"[602] Bu, seyahatte ve seyahat dışında, borçlar konusunda ve başka konularda geçerli bir kuraldır. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir. Sonra Allah Teâlâ farklı bir durum için şöyle buyurmuştur: **Veya şayet seyahatte iken başınıza ölüm musibeti gelmişse sizden olmayan başka iki kişi aranızda şahitlik etsin, bu iki şahidi namazdan sonra alıkorsunuz.**

Eğer şöyle bir soru sorulursa: **Eğer (vasiyeti uygularken) içinize bir şüphe düşerse, bu iki şahidi namazdan sonra alıkorsunuz Allah'ın adına yemin ederler.** Bu beyanın anlamı nedir?

Buna şu cevap verilir: Bunun, yeminin vebâlini ağırlaştırmak anlamına gelmesi muhtemeldir. Hâkim, taraflardan birinden daha çok şüphe ettiğinde ona yeminin vebâlini daha da ağırlaştıracak bir uygulama yapabilir. Bu da onun yeminine kalabalık bir cemaati hazır bulundurmasıdır. Cenâb-ı Hakk'ın **namazdan sonra** buyurması işi ağırlaştırmak için değil, celse vaktinin sabah veya ikindi namazından sonra olduğu içindir. İbn Abbâs'ın rivayet ettiği gibi âyet iki hıristiyan kabilesi hakkında gelmişse, bu durumda Allah Teâlâ'nın, onlara yemini ağırlaştırmayı emretmiş olması mümkündür. Burada işaret edilen Temîm ve onunla ilişkili diğer kabiledir. Onlar güneşin batması veya biraz önce ve sonrası ile onun doğmasına büyük saygı gösteriyorlardı, çünkü bu zaman dilimleri onların ibadet vakitleridir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

601 et-Talâk, 65/2.

602 el-Bakara, 2/282.

263 **[§] Şayet bu ikisinin günah işledikleri (yeminlerinin gerçeği yansıtmadığı) ortaya çıkarsa.** Bazıları şöyle demiştir: Onların vasiyet malını gizleyerek ve yalan söyleyerek hainlik yaptıkları anlaşılırsa, bunun yanında onların şahitliklerinin aksine şahitlik yapacak iki şahit gelir veya getirilirse, bu sonuncuların şahitliği benimsenir ve öncekilerin şahitliği iptal edilir. İbn Kuteybe şöyle demiş: "Fe in usira" (فإن عُثِرَ), ortaya çıkarsa demektir[603]. Ebû Avsece de bu kelimeye bilirse, veya muttali olursa anlamını vermiştir. "Asertu alâ fulânin ve alâ mâ yef'alu fulânun" (عَثَرْتُ على فلان وعلى ما يفعل فلان) denildiğinde, onu bildim ve ona muttali oldum anlamına gelir. Kehf sûresinde geçen "Böylece (kıssayı anlatarak) insanları onlardan haberdar ettik"[604] meâlindeki âyette de, insanlara onları muttali kıldık ve onların yerlerini bildirdik anlamına gelir. "A'sertu fulânen alâ sirri fulânin" (أعْثَرْتُ فلانا على سر فلان) denilince de falancının sırrını falana bildirdim anlamı ortaya çıkar.

ذٰلِكَ اَدْنٰٓى اَنْ يَأْتُوا بِالشَّهَادَةِ عَلٰى وَجْهِهَٓا اَوْ يَخَافُٓوا اَنْ تُرَدَّ اَيْمَانٌ بَعْدَ اَيْمَانِهِمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاسْمَعُوا وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ 

108. "İşte bu, şahitliği gereğince yapmalarını sağlayacak veya yemin etmelerinden sonra yeminlerin reddedilmesinden korkmalarını önleyecek en uygun usuldür. Allah'a âsi olmaktan sakının ve iyi dinleyin. Allah yoldan çıkmış topluluğu doğruya eriştirmez."

Şayet, "**İşte bu, şahitliği gereğince yapmalarını sağlayacak** meâlindeki âyetin mânası nedir?" diye bir soru sorulursa buna şu cevap verilir:

Burada şu husus anlatılmaktadır ki güvenilen birinin hain olduğu iddia edildiğinde, kendisi de "ben elimden geleni yaptım" dediği takdirde, yemin etmedikçe onun sözü tasdik edilmez. Böylesi yemin etmeden sözünün kabul edilmeyeceğini bilince doğru söylemeye daha çok özen gösterir, zira yalan yere yemin etmekten korkar, yahut da yemindeki günahtan ve hainliğinin ortaya çıkmasından endişe eder.

---

603 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 148.

604 el-Kehf, 18/21.

Sonra Cenâb-ı Hak tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin son kısmında müminlere öğüt vermek ve böyle yapmaktan onları sakındırmak bağlamında şöyle buyurur: **Allah'a âsi olmaktan sakının ve iyi dinleyin.** Yani Allah'ın öğütlerini iyi dinleyin. **Allah yoldan çıkmış topluluğu doğruya eriştirmez,** onlar yoldan çıkmakta devam ettikleri müddetçe. Yahut Yüce Allah, tavırlarından asla dönmeyeceklerini bildiği kimseler için bunu söylemiştir.

يَوْمَ يَجْمَعُ اللّٰهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَٓا اُجِبْتُمْ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا اِنَّكَ
اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿١٠٩﴾

[§] ***109. "Allah'ın peygamberleri toplayıp da onlara 'Size ne cevap ve-*** 368
rildi?' diye soracağı gün onlar 'Bizim bir bilgimiz yok. Bütün gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin' diyecekler."

Müfessirler şöyle demiştir: Onlar bu sözü o günün dehşet ve şiddetinden korktukları için söyleyecekler. Korkudan kalpleri yerinden fırlayacak, akılları gaflete düşüp şöyle diyecekler: **Bizim bir bilgimiz yok. Bütün gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin.** Onların bu cevabı müfessirlerin söylediği gibi korkularından olsaydı cevap veremez durumda bulunurlardı. Halbuki şöyle cevap vereceklerdir: **Bizim bir bilgimiz yok. Bütün gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin.** Bu, âyetin anlamının müfessirlerin söyledikleri gibi olmadığını gösterir. Bizim kanaatimize göre bu ilâhî beyanın iki yorumu vardır: -*Fakat şüphe yok ki en doğrusunu Allah bilir*- Bunların birincisi, Cenâb-ı Hak onlara, kavimlerinin verdikleri cevabın kalplerindeki hakikatini sormaktadır. Onlar da sen, kalplerindekini ve gaybtakini bilmeye bizi muttali kılmadın, bütün bunlara vâkıf olan sadece sensin diyecekler.

İkincisi, peygamberlerin muhatapları kendiliklerinden bir takım âdetler ve bid'atler uydurmuşlar ve bunları peygamberlere nispet etmişlerdir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "İnsanlara sen mi, Allah'ın dışında beni ve annemi iki tanrı kabul edin, dedin? O şu cevabı verir: Hâşâ! Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim şüphesiz sen onu bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, ama ben senin zâtında mevcut olan bilgileri bilemem. Gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin. Ben onlara ancak senin bana emrettiklerini söyledim"[605]. Burada Hz. Îsâ'nın muhatapları, sanki kendilerini buna çağıranın Îsâ aleyhisselâm olduğunu söy-

[605] el-Mâide, 5/116-117.

lemişlerdir. Bu sefer Yüce Allah, peygamberlere soracak: Size ne cevap verildi? Peygamberler şöyle diyecekler: Onların yaptıkları şeylerden bizim aleyhimize hangi iddiayı ileri sürdüklerini bilmiyoruz. **Bütün gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin.** Yani bizim, onlara, iddia ettikleri şeyleri söylemediğimizi ve kendilerini ona çağırmadığımızı sen bilirsin. İşte âyetin tefsiri bu iki şekilde yapılabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Peygamberlere sorulan bu sorunun bir benzerini Cenâb-ı Hak, başka bir âyette şöyle ifade buyurmaktadır: "Elbette kendilerine peygamber gönderilen kimseleri de, gönderilen peygamberleri de mutlaka sorgulayacağız"[606]. Peygamberlere ilâhî risâleti kavimlerine tebliğ edip etmediklerini soracak, kavimlerine de -mukabil delilleri olmamakla birlikte- peygamberlere ne cevap verdiklerine yönelik sorular yöneltecektir.

إِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلٰى
وَالِدَتِكَ إِذْ اَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلاً
وَإِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ وَإِذْ تَخْلُقُ
مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنْفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي
وَتُبْرِئُ الْاَكْمَهَ وَالْاَبْرَصَ بِإِذْنِي وَإِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتٰى بِإِذْنِي وَإِذْ
كَفَفْتُ بَنِي إِسْرَٓائِيلَ عَنْكَ إِذْ جِئْتَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالَ الَّذِينَ
كَفَرُوا مِنْهُمْ إِنْ هٰذَٓا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ 

369 [§]***110. "İşte o zaman Allah şöyle diyecek: "Ey Meryem oğlu Îsâ! Sana ve annene lütfettiğim nimetleri hatırla! Seni Rûhulkudüs'le*** (Cebrâîl) ***desteklemiştim de hem beşikte iken hem de yetişkin halinde insanlarla konuşuyordun. Sana yazmayı, hikmeti, Tevrat ve İncil'i öğretmiştim. Benim iznimle çamurdan kuş biçiminde bir şey yapıp ona üflüyordun ve benim iznimle derhal kuş oluyordu. Benim iznimle körü ve cüzzamlıyı iyileştiriyordun. Yine benim iznimle ölüleri diriltiyordun. Onlara açık kanıtlar getirdiğin zaman***

---

606 el-A'râf, 7/6.

buna karşı içlerinden inkâr edenler 'Bu düpedüz bir büyü!' dediklerinde İsrâiloğulları'nın sana zarar vermelerini önlemiştim."

İşte o zaman Allah şöyle diyecek: "Ey Meryem oğlu Îsâ! Sana ve annene lütfettiğim nimetleri hatırla! Ona verildiği nimetler âyetin devamında zikrettikleridir: **Seni Rûhulkudüs'le (Cebrâîl) desteklemiştim de hem beşikte iken hem de yetişkin halinde insanlarla konuşuyordun.** Başka bir yerde de şunları zikretmektedir: "Ben Allah'ın kuluyum; O, bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı. Nerede olursam olayım O beni kutlu ve bereketli kıldı"[607]. Çocukluğunda Allah'ın birliğine ve Rablığına şâhitlik etti ve kulluğu sadece O'na has kıldı. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın ona verdiği nimetlerin en büyüğü ve lütfunun en üstün olanından idi. Âyetin devamında şunları da zikretmektedir: **Sana yazmayı, hikmeti, Tevrat ve İncil'i öğretmiştim. Benim iznimle çamurdan kuş biçiminde bir şey yapıyordun;** âyetin devamında ölüleri diriltmesi, körü ve cüzzamlıyı iyileştirmesi ve gelen bu mûcizelere karşı İsrâiloğulları'ndan gelebilecek tecavüzlerinden onu koruması; şu âyette ifade edildiği gibi: "Allah seni insanlardan koruyacaktır"[608]. Bu ona verilen nimetlerin en büyüğüdür. Bir de bazı rivayetlerde -eğer sahihse- zikredilen şeyler vardır: Îsâ okul çağına geldiğinde öğretmen kendisine; "bismi" (باسم) der, Îsâ: "bismillâh" (باسم الله) der; yine öğretmen: bismillâh deyince, Îsâ; "er-rahmân" (الرحمن) der; öğretmen: er-rahmân, deyince Îsâ: "er-rahîm" (الرحيم) der. Bunun üzerine öğretmen şöyle der: Benden daha bilgili olana nasıl öğretmenlik yapayım? Söylenmesi uzun sürecek bunun gibi pek çok örnek vardır.

Cenâb-ı Hak Îsâ aleyhisselâmın annesine verdiği nimetleri de şu âyetlerde
zikretmektedir: "Bunun üzerine rabbi ona hüsnü kabul gösterdi [§]ve onu 350
güzel bir şekilde yetiştirdi. Zekeriyyâ'yı da onun bakımı ile görevlendirdi. Zekeriyyâ onun bulunduğu yere, mâbeddeki odaya her girdiğinde yanında (yeni) bir rızık bulurdu"[609]. Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Melekler şöyle demişti: Ey Meryem! Allah seni seçti, seni tertemiz kıldı ve seni bütün dünyadaki kadınlara üstün eyledi"[610]. O, Âdem'in kızlarının tâbi tutulduğu bütün sıkıntılardan onu temizledi. Bu, nimetlerin en büyüklerinden ve lütufların en üstün olanlarındandı.

---

607 Meryem, 19/30-31.

608 el-Mâide, 5/67.

609 Âl-i İmrân, 3/37.

610 Âl-i İmrân, 3/42.

Sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Îsâ'ya, (s.a.) kendisine ve annesine verdiği nimetlerden dolayı şükretmesini emrederek şöyle buyurmaktadır: **Sana ve annene lütfettiğim nimetleri hatırla!** Nimetleri hatırlamada onlara şükretme anlamı da vardır. Bir insanın kendisine verilen nimetlere şükretmesi gerektiği gibi, annesine verilen nimetler için de şükretmesi icabettiği bilinsin diye, annesine verilen nimetler için de şükretmesini emretmiştir.

[Rûhulkudüs]

Seni Rûhulkudüs'le (Cebrâîl) desteklemiştim. Bu ilâhî beyanın yorumu konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle demiş: Küçüklüğünde ona verilen mubârek ruhu ile desteklemiştim. Bu sayede insanları Allah'ın birliğini benimsemeye ve O'na kullukta bulunmaya davet ediyordu. Şöyle de denilmiştir: Rûhulkudüs, Hz. Îsâ'nın, sayesinde ölüleri dirilttiği, körü ve cüzzamlıyı iyileştirdiği mubârek duadır. Tefsirciler de şöyle demiştir: Rûh Cebrâîl'dir, Kudüs de Allah'tır, şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "Onu Rûhulemin indirmiştir"[611], yani Cebrâîl indirmiştir.

[Kitap ve Hikmet]

Sana yazmayı ve hikmeti öğretmiştim. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Buradaki kitab ve hikmet kelimeleri aynı şeyi ifade eder; kitab hikmettir, hikmet de kitaptır, çünkü Allah'ın bütün kitapları hikmetten ibarettir. Bazıları şöyle demiştir: **Kitap,** ilimden yazılan şey, **hikmet** de öğrenim görmediği halde insana verilen doğru bilgidir. Bazıları da şöyle bir yorum yapmıştır: **Kitap** ezberlenen şeydir, **hikmet** ise anlayıştır. Bu da aynı şeyi ifade eder.

Benim iznimle çamurdan kuş biçiminde bir şey yapıyordun. Buradaki **Çamurdan kuş yapıyordun** meâlindeki beyan, çamurdan kuş gibi bir heykel şekillendirip ortaya koyuyordun anlamına gelir. Hz. Îsâ planlayıp şekillendiriyordu, Yaratmak ise gerçekte Allah'tandı, çünkü yaratma mahlukata değil sa-
321 dece Allah'a mahsustur. Şu kadar var ki Cenâb-ı Hak, bunu Hz. Îsâ'nın [§]doğruluğuna ve peygamberliğine işaret etsin diye onun elinde gerçekleştirmişti. Zaten bütün peygamberlerin gösterdikleri mûcizeler gerçekte onlar tarafından meydana getirilmiş değildir. Aksine onları yapan, gerçek anlamda o mûcizeleri var eden Allah'tı; ne var ki, doğru söylediklerine ve peygamber olduklarına işaret etsinler diye onları elçilerinin ellerinde yaratmıştır. Yoksa peygamberlerin, mûcizeleri ve delilleri kendiliklerinden meydana getirmeleri sözkonusu değildir.

611 eş-Şuarâ, 26/193.

Cenâb-ı Hak âyet-i kerîmede (تخلق) yani yaratıyordun fiilini kullanmıştır, çünkü Araplar bir şeyi planlayıp şekillendirme fiili için aynı kelimeyi kullanırlardı; buradaki hitap da aynı anlamdadır. Bu konuyu daha önce anlatmıştık[612].

Körü iyileştiriyordun. Şöyle denilmiştir: "Ekmeh" (الأكمه) kelimesi anadan doğma kör anlamına gelir. "Âmâ" (الأعمى) ise gözleri görüyorken sonradan kör olan kişi için kullanılır. Şöyle de denilmiştir: Ekmeh göz bebeği olmayan kişidir; bu da az önce belirttiğimiz şeydir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذْ اَوْحَيْتُ اِلَى الْحَوَارِيّٖنَ اَنْ اٰمِنُوا بٖى وَبِرَسُولٖى قَالُوا اٰمَنَّا
وَاشْهَدْ بِاَنَّنَا مُسْلِمُونَ ﴿١١١﴾

111. "Havârîlere 'Bana ve peygamberime iman edin' diye ilham ettiğimde onlar 'İman ettik, şahit ol ki bizler yürekten teslimiyet içindeyiz' demişlerdi."

[Havârî]

Havârîlere ilham ettiğimde. Havârîler kelimesi hakkında şöyle denilmiştir: Onlar, Hz. Îsâ'nın (s.a.) yanında bulunan seçkin bağlılarıdır. Resûlullah'ın (s.a.) ashâbı da onun havârîleriydi. Bu konudaki farklı görüşleri Âl-i İmrân sûresinde belirtmiştik[613].

Havârîlere ilham (vahy) ettim, burada yer alan vahiy kelimesi iki anlama gelir. Birincisi, Cenâb-ı Hak, elçisi olan Hz. Îsâ'ya (s.a.) vahyetmiş ve bu onlara da nispet edilmiştir, çünkü Îsâ'ya yapılan vahiy onlara da yapılmış sayılır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Deyin ki bize indirilene de size indirilene de inandık"[614]. Hz. Peygamber'e (s.a.) indirilen bize indirilmiş gibidir. Buna göre de Hz. Îsâ'ya (s.a.) vahyedilmesi havârîlere vahyedilmiş gibi olur.

[§]İkincisi, Allah Teâlâ onlara ilham konumunda vahyetmiştir, şu ilâhî 332
beyanlarda olduğu gibi: "Rabbin bal arısına şöyle ilham etti"[615]; "Mûsâ'nın annesine vahyettik"[616]. Buna benzer âyetlerde geçen vahiy kavramı, peygamberle-

612 bk. Âl-i İmrân, 3/49.

613 bk. Âl-i İmrân, 3/51.

614 "İçlerinden haksızlığa sapanlar dışında Ehl-i Kitap'la mücadelenizi sadece en güzel yolla sürdürün ve deyin ki: Bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim tanrımız da sizin tanrınız da birdir. Biz O'na teslim olmuşuzdur (el-Ankebût, 29/46).

615 en-Nahl, 16/68.

616 el-Kasas, 28/7.

re yönelik gönderilen vahiy değil, insanın içine bırakılan ilham anlamına gelir. Kalbe yönelik bu duyguda herhangi bir gayret ve elde ediş faaliyeti sözkonusu değildir; O, insana kalbinde (ve aklında) aniden meydana gelen bir hatırlamadır. Bu tür bir hatırlatma ve doğuş ise Allah'tan da, şeytandan da gelebilir. Allah'tan gelen ilham hayırlı olur, onun hayırlı olduğu sonunda anlaşılır.

İman ettik, şahit ol ki bizler yürekten teslimiyet içindeyiz, demişlerdi. Bu âyetin iki şekilde yorumlanması muhtemeldir. Biri, havârîler Hz. Îsâ'ya (s.a.) şöyle demişlerdi: Rabbin katında bizim için **şahit ol ki bizler yürekten teslimiyet içindeyiz**. Diğeri de onlar Rablerinin kendilerini şahitlerden yazmasını istemişlerdi, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "İman ettik, bizi hakka şahitlik edenlerle yaz"[617].

إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ قَالَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١١٢﴾

112. "Havârîler 'Ey Meryem oğlu Îsâ! Rabbin bize gökten bir sofra indirebilir mi?' diye sormuşlardı. O şöyle cevap verdi: Eğer iman etmiş kimseler iseniz Allah'a saygılı olun."

[Gök Sofrası]

Havârîler 'Ey Meryem oğlu Îsâ! Rabbin bize gökten bir sofra indirebilir mi?' diye sormuşlardı. Bu âyetin yorumlanmasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Şöyle denilmiştir: Havârîlerin dışındaki bazı insanlar havârîlerden şunu talep etmişlerdi: Îsâ aleyhisselâma gidip söylesinler, o da Rabbinden kendilerine bir gök sofrası indirmesini talep etsin. Havârîlerin, Hz. Îsâ'nın (s.a.) has adamları olduklarını daha önce söylemiştik. Bu, aynen bir krala ihtiyacını arz etmek isteyen kişinin önce onu kralın has adamlarına arzeder, onlar da bu talebi krala sunar. Benzer şekilde insanlar da taleplerini bu niyetle havârîlere arz etmişler; tâ ki onlar bunu Allah'ın elçisi Îsâ aleyhisselâma arzetsin, o da Rabbinden istesin. Başkaları da şöyle demiştir: Bu hususu onların kavmi iste-
372 memiş, bizzat havârîler Hz. Îsâ'dan (s.a.) Rabbine dua etmesini [§] ve kendilerine bir gök sofrası indirmesini istemişlerdi. Ancak havârîlerin böyle bir istekte bulunması farklı şekilde yorumlanabilir. [Birincisi], onlar bir mûcize görmek istedikleri için bunu talep etmişlerdi, çünkü daha önce mûcize görmemişlerdi.

617 el-Mâide, 5/83.

Her ne kadar önceden itibaren kendisine iman edip onu tasdik etmişlerse de, imanlarının artması ve mutmain olmaları için mûcize görmeyi arzu ediyorlardı. Bu, İbrâhim aleyhisselâmın şu niyazına benzemişti: "Rabbim! Ölüleri nasıl diriltiyorsun, bana göster! deyince, Rabbi 'Yoksa inanmıyor musun?' demişti. O 'Hayır inanıyorum, fakat kalbim tam kanaat getirsin diye' cevabını verdi"[618]. Çünkü nefsinin ona vesvese verip çeşitli düşünceleri aklına sokmuş olması ihtimal dâhilindeydi. O da imanının artması ve kalbinin tam kanaat getirmesi için gözleriyle onu görmek istiyordu. İşte burada da havârîlere nefisleri vesvese veriyor ve mûcizeleri bizzat görmek fikrini akıllarına sokuyordu. Onlar da imanlarının artması, kalplerinin tam kanaat getirmesi ve sağlam bir şekilde tasdik etmeleri için onun kendilerine gösterilmesini istiyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, Hz. Îsâ (s.a.) onlara, Allah katında büyük değer ve makama sahip olduklarını haber vermiş olabilir; onlar da Allah katındaki değerleri ve konumlarını anlamak istemişlerdir.

Üçüncüsü, havârîler bunu, Hz. Îsâ'nın Allah katındaki yerini ve konumunu anlamak için istemiş olabilirler; acaba Rabbine dua ettiğinde Rabbi onun duasını kabul eder mi? *En doğrusunu Allah bilir.*

Şayet sözkonusu talep havârîlerden değil de diğer insanlardan gelmişse, bu onların duydukları bir ihtiyaçtan dolayıdır, zira böyle bir şey ancak doğru bir haberle (haber-i sâdık) bilinmiş olabilir. Onlar, sadık bir haberden başka bir yolla bilinme imkânı olmayan bir konuya yönelik ihtiyaçtan dolayı ondan bunu istemiş olabilirler.

[§]**Rabbin güç yetirebilir mi?** Buradaki "yestetîu" (يستطيع) fiilinin baş ta- 372
rafı tâ harfi (ت) ile de, yâ (ى) harfi ile de okunmuştur[619]. Tâ (ت) harfi ile "testetîu" (تستطيع) okuyan, cümlede gizli bir kelimenin bulunduğunu düşünerek âyeti yorumlar. Onlar sanki şöyle derler: **Rabbinden bize gökten bir sofra indirmesini** isteyebilir misin? Yâ harfi ile okuyanlara göre ise **Rabbin indirebilir mi?** demek **Bize gökten bir sofra indirmesi** için dua edecek olsan, Rabbin duanı kabul eder mi? anlamında olur. Ferrâ şöyle demiş: Bu gibi sorular bazan soran kişinin sorduğu şeyi bildiği halde sorabilir. Çünkü konuşmada şöyle sözler söylenebilir: Falanca bizim ihtiyacımızı karşılayabilir, işimizi görebilir mi; halbuki kendisi, onun bunu yapabileceğini bilmektedir. Şu halde bunun anlamı

618 el-Bakara, 2/260.

619 Yedi kırâat imamından Kisâî, "hel testetîu Rabbeke" (هل تستطيع ربّك) diye okumuş, diğer imamlar ise Hafs gibi okumuştur (bk. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, 249).

"yapar mı yapmaz mı?" şeklindedir. Bu kullanım, Arap dilinde mümkündür. Görmez misin ki sözkonusu âyeti tâ harfi ile "testetîu" (تستطيع) diye okuyanlar -ki onlar İbn Abbâs ve Hz. Âişe'dir- **Rabbine sorabilir misin?** diye okumuşlardır. Halbuki onlar Îsâ aleyhisselâmın rabbine sorabileceğini biliyorlardı, fakat bu sözü zikrettiğimiz sebepten ötürü söylemişlerdi[620]. Bu tür bir kullanım dilde caizdir. İstitaat (yani yapabilme) kavramıyla "irade"nin kastedilmiş olması da mümkündür. Kişi pekâlâ diğerine "Ben falancaya bakamıyorum" diyebilir, halbuki ona bakmaya gücü yetmektedir. O, bununla "ona bakmak istemiyorum" demek ister. İşte **Rabbin yapabilir mi?** cümlesi de bunun gibidir; yani Rabbin sana bunu sormana izin verir mi? *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğer iman etmiş kimseler iseniz Allah'a saygılı olun. Yani Allah'a saygılı olun, O'nun izin vermediği şeyleri sormayın, **Eğer iman etmiş kimseler iseniz.**

قَالُوا نُرِيدُ اَنْ نَاْكُلَ مِنْهَا وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا وَنَعْلَمَ اَنْ قَدْ صَدَقْتَنَا
وَنَكُونَ عَلَيْهَا مِنَ الشَّاهِدِينَ 

378 [§] ***113. "Onlar 'İstiyoruz ki ondan yiyelim, kalplerimiz güvenle dolsun, bize doğru söylediğini bilelim ve buna tanık olalım' dediler."***

Onlar 'İstiyoruz ki ondan yiyelim, kalplerimiz güvenle dolsun' dediler. Bu ilâhî beyan şunu göstermektedir: Havârîlerin iç âlemi mûcizeleri görme konusunda kendilerine baskı yapıyordu; her ne kadar Îsâ aleyhisselâmın beyanlarını ve Allah'tan verdiği haberleri tasdik ediyorlardıysa da. Tıpkı İbrahim aleyhisselâm hakkında söylediğimiz gibi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bize doğru söylediğini bilelim, dediler. Bu âyetin hem tilavetinde, hem de tefsirinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları bu kelimeyi "na'lemü" (نَعْلَمُ) diye merfû olarak okudular, yani "biz biliyoruz" şeklinde onu müstakil bir cümle kabul ettiler. Buna göre âyetin mânası şöyledir: **Onlar,** bize doğru söylediğini biliyor olmakla birlikte, **İstiyoruz ki ondan yiyelim, kalplerimiz güvenle dolsun, dediler.** Bazıları da, açık ve yaygın kıraâte uyarak "ve na'leme" (وَنَعْلَمَ) diye okumuştur, yani "bize doğru söylediğini de bilelim". İkinci olarak bir şeyi haber

---

620 İbn Abbâs'ın (s.a.) kıraâtini Ebû Ubeyd, Abd b. Humeyd, İbnu'l-Münzir ve Ebu'ş-Şeyh rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 231). Hz. Âişe'nin (r.a.) kıraâti için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 129; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 231. Bunun yedi kıraât imamından Kisâî'nin kıraâti olduğu daha önce nakledilmişti.

olması açısından bilmek çoğu kere vesvese ve şüpheye yol açar. Bu bakımdan onlar şüphe ve vesveseyi defetmek için bizzat görecekleri açık bir mûcize istemişlerdi.

Buna tanık olalım, dediler. Yani inkâr edenlere karşı o sofranın indiğine tanık olalım.

قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللّٰهُمَّ رَبَّنَٓا اَنْزِلْ عَلَيْنَا مَٓائِدَةً مِنَ السَّمَٓاءِ تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِاَوَّلِنَا وَاٰخِرِنَا وَاٰيَةً مِنْكَ وَارْزُقْنَا وَاَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿١١٤﴾ قَالَ اللّٰهُ اِنّ۪ي مُنَزِّلُهَا عَلَيْكُمْ فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ فَاِنّ۪ٓي اُعَذِّبُهُ عَذَابًا لَٓا اُعَذِّبُهُٓ اَحَدًا مِنَ الْعَالَم۪ينَ ﴿١١٥﴾

114. "Meryem oğlu Îsâ şöyle yalvardı: Allahım! Ey Rabbimiz! Bize gökten öyle bir sofra indir ki, ilk gelenimizden son gelenimize kadar bizler için bir bayram ziyafeti ve senden bir işaret olsun. Bizi rızıklandır, sen rızık verenlerin en hayırlısısın."

115. "Allah da şöyle buyurdu: Onu size mutlaka indireceğim; fakat bundan sonra içinizden kim inkâr ederse, varlıklar âleminde hiç kimseye etmediğim azabı ona edeceğim."

Meryem oğlu Îsâ şöyle yalvardı: Allahım! Ey rabbimiz! Bize gökten öyle bir sofra indir ki, ilk gelenimizden son gelenimize kadar bizler için bir bayram ziyafeti olsun. Yani daimî bir yiyecek olsun. Bazıları **Bizler için bir bayram olsun,** meâlindeki ifade toplanma günü olsun diye anlam vermiştir. Bayram gününe, o vakitte bütün halk toplandığı için bayram günü denilmiştir. Söylendiğine göre sofra pazar günü inmişti; bu sebeple pazar gününü bayram günü yapmışlardır. [§]Sonra, sofranın inmesi konusunda farklı görüşler bu- 236
lunmaktadır. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Sofra gelmemiştir, çünkü [birincisi] onlar bu sofranın **İlk gelenimizden son gelenimize kadar bizler için bir bayram** olmasını istemişlerdi, biz onların son gelenleriyiz, sözü edilen sofra bize ulaşmamıştır[621].

---

[621] Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Havârîlere "bundan sonra içinizden kim inkâr ederse, varlıklar âleminde hiç kimseye etmediğim azabı ona edeceğim" denince onlar "bizim ona ihtiyacımız yoktur" demiştir; dolayısıyla sofra onlara gelmemiştir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 135; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 237).

İkincisi, **Allah şöyle buyurdu: Onu size mutlaka indireceğim; fakat bundan sonra içinizden kim inkâr ederse, varlıklar âleminde hiç kimseye etmediğim azabı ona edeceğim.** Onlardan bazıları yine inkâr ettiler, ama varlıklar âleminde hiç kimseye etmediği azabı, bu inkâr edenlere yaptığı görülmemiştir. Bir kısmı da şöyle demiştir: Bu durum sofranın inmediğine işaret etmez; çünkü **İlk gelenimizden son gelenimize kadar bizler için bir bayram olsun** meâlindeki cümlenin, "neshedilmesi" şartına bağlı olması mümkündür. O gün onlar için peygamberimiz Muhammed aleyhisselâm gönderilene kadar geçerliydi, ondan sonra ise cuma günü ile neshedilmiştir. Şöyle bir fikir de ileri sürülmüştür: Cenâb-ı Hakk'ın **Varlıklar âleminde hiç kimseye etmediğim azabı ona edeceğim** meâlindeki beyan ile ilgili olarak, sofra indikten sonra inkâr edenlerin domuz suretine çevrildikleri bazı rivayetlerde belirtilmiştir; işte bu, varlıklar âleminde kimseye uygulanmayan bir azaptı. Şöyle de denilmiş: **Varlıklar âleminde hiç kimseye etmediğim azabı ona edeceğim** meâlindeki beyan, sözkonusu azabın âhirette görüleceği anlamına gelmesi muhtemeldir. Bütün bunların en doğrusunu Allah bilir.

وَاِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ ءَاَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِى
وَاُمِّىَ اِلٰهَيْنِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِى اَنْ اَقُولَ مَا
لَيْسَ لِى بِحَقٍّ اِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمُ مَا فِى نَفْسِى وَلَا
اَعْلَمُ مَا فِى نَفْسِكَ اِنَّكَ اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿١١٦﴾

116. "Allah, 'Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi, Allah'ın dışında beni ve annemi iki tanrı kabul edin, dedin?' buyurduğu zaman o şu cevabı verir: Hâşâ! Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim şüphesiz sen onu bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, ama ben senin zâtında olanı bilmem. Gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin."

Allah, 'Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi, Allah'ın dışında beni ve annemi iki tanrı kabul edin, dedin?' buyurduğu zaman. Bu âyet-i kerîmenin üç şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır. Birincisi, bu ilâhî beyan, Hz. Îsâ'nın insanların arasında bulunduğu sırada söylenmiş olabilir; o zaman kendisine tâbi olan insanlar için, yolunu kaybeden ve doğru yoldan çıkan kimselere karşı

bir mûcize ve delil olsun diye söylenmiş olur, çünkü Hz. Îsâ (s.a.) kendisinin,
onlara böyle bir şey söylemiş olmaktan uzak olduğunu belirtmiştir. [İkinci-
si], Allah Teâlâ bu sözü, Hz. Îsâ'yı göğe yükselttiği zaman söylenmiş olabilir.
Böylece Allah Teâlâ, yanlarından ayrıldıktan sonra kavminin Hz. Îsâ'ya söy-
leyeceğini belirtmiş olur. [Üçüncüsü] şöyle denilmiştir: Bunu kıyâmet günü
söyleyecektir; [§]bu durumda "söyledi" anlamına gelen (قال) fiili, "söyler, söyle- 327
yecek" mânasında kullanılmış olur. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:
"Ateşte bulunanlar cehennemdekilere seslenirler"[622]; "Allah'ın peygamberleri
toplayıp da onlara 'Size ne cevap verildi?' diye soracağı gün onlar 'Bizim bir
bilgimiz yok' diyecekler"[623]. Bu âyet-i kerîmelerde -di'li geçmiş zaman kipinde
kullanılan "kāle" (قال) fiilinden gelecek zaman mânası kastedilmiştir, fiili böyle
kullanmak caizdir ve Kur'ân-ı Kerîm'de bunun örnekleri çoktur.

Hıristiyanların Hz. Îsâ ile annesini iki ilâh edinmeleri çelişkili bir görüştür, çünkü onlar Meryem'e Îsâ'nın annesi demişlerdi, annelik onun için sabit olunca, artık ilâh olması asılsız olur. Aynı şekilde Îsâ'nın da Meryem'in oğlu olduğu ortaya çıkınca ilâhlığı temelsiz olur, çünkü başkasının oğlu ilâh olamaz. Ancak hıristiyanlar akıllarını kullanmayan insanlardı ve bu türlü akıl dışı sözleri söylüyorlardı.

Şu cevabı verir: Hâşâ! Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Yani doğru olmayan bir şeyi söylemek bana yakışmaz. **Hem ben söyleseydim şüphesiz sen onu bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, ama ben senin zâtında olanı bilmem.** "Nefs" kelimesi iki anlamda kullanılır. Birincisi, onunla içte gizlenen şey kastedilir. İkincisi de zâtın ve kişinin kendisi kastedilir. Allah Teâlâ, yaratılanlar gibi zât diye nitelendirilmekten münezzeh olunca burada diğer anlamın kastedildiği anlaşılmaktadır[624]. Doğrusu, âyete şöyle mâna verilmelidir: Sen bende olanı bilirsin, fakat ben sende olanı bilmem. Yahut şöyle anlam verilir: Benden olan şeyi sen bilirsin, fakat senin gaybına ben muttali değilim. **Gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin,** yani yaratılanlara gizli kalan şeyleri sadece sen bilirsin.

---

622 el-Mümin, 40/49.

623 el-Mâide, 5/109.

624 "Nefs kelimesi iki anlamda kullanılır. Biri iç âlem mânasında, diğeri de zâtın iradesi mânasında. Bu kelimeyi iç âlem anlamında yaratılanlar hakkında kullanmak caizdir, fakat Allah Teâlâ hakkında kullanmak caiz değildir. Dolayısıyla "ben senin zatında olanı bilemem" cümlesi, senin içindekini bilemem anlamına gelmez. Zât anlamındaki "nefs" kelimesini Yüce Allah'a nispet etmek mümkündür. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur. Sen bende olanı bilirsin, fakat ben sende olanı bilemem (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 240b).

مَا قُلْتُ لَهُمْ اِلَّا مَٓا اَمَرْتَنٖى بِهٖٓ اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ رَبّٖى وَرَبَّكُمْ وَكُنْتُ
عَلَيْهِمْ شَهٖيدًا مَا دُمْتُ فٖيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنٖى كُنْتَ اَنْتَ الرَّقٖيبَ
عَلَيْهِمْ وَاَنْتَ عَلٰى كُلِّ شَیْءٍ شَهٖيدٌ 

117. "Ben onlara ancak senin bana emrettiklerini söyledim; 'Benim de Rabbim sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin' dedim. İçlerinde bulunduğum sürece onların yaptıklarına tanık idim. Fakat sen beni vefat ettirdikten sonra onların halini bilip gören sadece sensin. Sen her şeye şahitsin."

378 [S]**Ben onlara ancak senin bana emrettiklerini söyledim.** Yani ben onları, ancak senin bana emretmiş olduğun tevhide ve sana kulluğa davet ettim.

Ben onların yaptıklarına tanık idim. Yani onların yaptıklarını görüyordum. Bu meâldeki ifade, o sözün Hz. Îsâ'nın göğe yükseltildiği zaman söylendiğine yahut kıyâmet günü söyleneceğine işaret etmektedir. **İçlerinde bulunduğum sürece onların yaptıklarına tanık idim,** denilir. Yani ben onların arasında bulunduğum sürece kendilerini koruyordum. **Fakat sen beni vefat ettirdikten sonra onların halini bilip gören sadece sensin.** Yani onların muhafızı sen oldun. **Sen her şeye şahitsin.** Benim onlara tevhidi ve sana kulluk etmelerini emrettiğime de, onların yaptıkları iftiralara da sen şahitsin.

Bazı rivayetlerde belirtildiğine göre Cenâb-ı Hak, Hz. Îsâ'ya **İnsanlara sen mi, Allah'ın dışında beni ve annemi iki tanrı kabul edin, dedin?** diye sorduğunda, Hz. Îsâ'nın bütün mafsalları titremiş, böyle bir şeyi söylemiş olabileceğinden korkmuş ve şöyle demiş: **Hâşâ! Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim şüphesiz sen onu bilirdin.** Yine rivayet edilmiştir ki kıyâmet günü iki kişi konuşacak, biri Allah'ın elçisi Meryem oğlu Îsâ aleyhisselâm, diğeri de Allah'ın düşmanı İblis lânetlisi. Îsâ'nın sözü, Cenâb-ı Hak kendisine, **İnsanlara sen mi, Allah'ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin, dedin?** diye sorduğunda vereceği şu cevaptır: **Hâşâ! Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz.** Hem ben söyleseydim şüphesiz sen onu bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, ama ben senin zâtında olanı bilmem. Gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin. Ben onlara ancak senin bana emrettiklerini söyledim; 'Benim de Rabbim sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin' dedim. İçlerinde bulunduğum sürece onların yaptıklarına tanık idim. Fakat sen beni vefat ettirdikten sonra

onların halini bilip gören sadece sensin. Sen her şeye şahitsin. Hiç kuşku yok sen hem izzet hem hikmet sahibisin"[625]. Lânetli İblis'in sözü ise şudur: "Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu"[626].

إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ 

118. "Şayet onlara azap edersen, şüphesiz onlar senin kullarındır. Eğer onları affedersen, hiç kuşku yok sen hem izzet hem hikmet sahibisin."

Bu âyet konusunda farklı görüşler vardır. Hasan-ı Basrî'den şöyle rivayet edilmiştir: Hz. Îsâ (s.a.) bunu âhirette söyleyecektir. **Şayet onlara azap edersen,** yani söylemiş oldukları o korkunç söz üzerine ölenlere azap edersen; **Eğer onları affedersen,** yani kendilerine İslâm'ı ve hidâyeti lütfettiğin kişileri bağışlarsan, [S]**hiç kuşku yok sen hem izzet hem hikmet sahibisin.** Çünkü onlar- 379
dan, Allah hakkında söyledikleri o korkunç sözden sonra iman eden kimseler de vardı. Diğer âlimler de şöyle demiştir: Hz. Îsâ (s.a.) bu sözü dünyada iken söylemişti. **Şayet onlara azap edersen,** yani inkârları üzere ölen kişilere azap edersen, **Şüphesiz onlar senin kullarındır.** Eğer kendilerine hidâyet lütfederek **onları affedersen, hiç kuşku yok sen hem izzet hem hikmet sahibisin.** Sen azizsin, onlar ise zelil kullarındır. Bu son cümle İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında "fe inneke ente'l-ğafûru'r-rahîm" (فإنك أنت الغفور الرحيم), yani "Sen çok bağışlayıcısın, çok merhametlisin" şeklinde geçmektedir[627]. Bu husus âyette açık olarak görülmektedir, çünkü O, "mağfiret" kavramından sonra kendisinin "ğafûr" olduğunu belirtmiştir. Rivayet edildiğine göre Peygamber aleyhisselâm bir geceyi **Şayet onlara azap edersen şüphesiz onlar senin kullarındır, onları affedersen, hiç kuşku yok sen hem izzet hem hikmet sahibisin** meâlindeki

---

625 el-Mâide, 5/116-118.

626 "Allah'ın hükmü yerine getirilince şeytan şöyle der: 'Şüphesiz Allah size gerçek bir vâdde bulunmuştu; ben de size bir söz verdim ama yalancı çıktım. Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu; benim yaptığım size çağrıda bulunmaktan ibaretti; siz de benim çağrıma uydunuz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın. Ne ben sizi kurtarabilirim ne de siz beni kurtarabilirsiniz. Ben daha önce, beni Allah'a ortak koşmanızı kabul etmemiştim.' Doğrusu zâlimler için elem verici bir azap vardır" (İbrâhim, 14/22).

627 Bu cümleyi bir grup "fe inneke ente'l-ğafûru'r-rahîm" (فإنك أنت الغفور الرحيم) diye okumuştur, bu kırâat mushafta yoktur (Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân,* VI, 378). İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında "fe inneke ente'l-azîzu'l-ğafûr" (فإنك أنت العزيز الغفور) şeklinde yer aldığı söylenmiştir, nitekim İbnu'l-Enbârî bunu nakletmiştir (Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* VII, 71).

âyet-i kerîme ile ihyâ etmiştir; kıyâmda, secdede ve ka'dede (et-tehıyyâtü'de) onu okumuştur[628]. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Resûlullah bunu şefâat dileme ve Allah'a yalvarma gayesiyle okuyordu. Sanki şöyle diyordu: Sen onları perişan edersen senden başka onlara kim yardım edip bu durumdan kurtarır? Onlar senin zavallı kullarındır? Şayet sen onlara ikram edersen senin ikramına kim engel olabilir?

İkincisi, **Şayet onlara azap edersen,** sen onların sultanısın, onlara haksız yere azap etmezsin, çünkü onlar senin kullarındır. Çünkü haksızlık yapmak, onun için belirlenen sınırın ötesine geçmektir

قَالَ اللّٰهُ هٰذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقٖينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرٖي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدٖينَ فٖيهَٓا اَبَدًا رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظٖيمُ ﴿١١٩﴾

119. "Allah şöyle buyurur: Bugün doğrulara doğruluklarının fayda vereceği gündür. Onlar için, ebedî kalacakları ve altından ırmaklar akan cennetler vardır. Allah onlardan hoşnuttur, onlar da O'nun rızasını kazanmaktan ötürü mutludurlar. İşte büyük kurtuluş budur."

Allah şöyle buyurur: Bu ilâhî beyan, Allah kıyâmet günü şöyle buyuracak anlamındadır. Bugün dünyada iken **Doğruluk yapanların doğruluklarının fayda vereceği gündür**. Doğru kimsenin sadakatı dünyada da fayda verir, çünkü insanın doğru biri olduğu bilindiğinde, söylediğinin doğru olduğu ortaya çıkmasa bile sözüne itibar edilir. Âyet-i kerîmedeki doğruların kim olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiş: Onlar bütün müminlerdir. Yani dünyada mümin olanın imanı ve muvahhid
380 olanın tevhidi o gün kendisine fayda verecektir. [§]Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Allah'a ve peygamberlerine (böyle) iman edenler var ya, işte onlar Rableri katında sıddıklar mertebesindedirler"[629]. Bazıları da şöyle demiş: Sâdıklar, peygamberlerdir.

---

628 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* V, 149; İbn Mâce, "İkametu's-salât", 179; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 240.

629 el-Hadîd, 57/19.

Onlar için, altından ırmaklar akan cennetler vardır. Bu konuya daha önce temas etmiştik[630]. **Orada ebedî kalacaklar;** burada kullanılan "hâlidîne" (خالدين) ve "ebeden" (أبدا) kelimeleri ikisi de aynı anlama gelir ve tekit için kullanılır.

Allah onlardan hoşnuttur. Dünyada iken iyi davranmaları sebebiyle. **Onlar da O'nun rızasını kazanmaktan ötürü mutludurlar.** Yapıp ettiklerine verdiği sevaptan dolayı. Bu cümle, Allah onları dünyada övgüye değer şeyler yapmaya muvaffak kıldığından dolayı mutludurlar, anlamına da gelebilir. **İşte büyük kurtuluş budur.** Çünkü ondan sonra artık helâk olma ve yok olma korkusu yoktur; o büyük kurtuluş, dünyadaki kurtuluş gibi değildir, çünkü dünyada helâk olma ve yok olma korkusu bitmez.

لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا ف۪يهِنَّۜ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ
قَد۪يرٌ 

120. "Göklerin, yerin ve içlerindeki her şeyin hükümranlığı Allah'a aittir. O her şeye kādirdir."

Göklerin, yerin ve içlerindeki her şeyin hükümranlığı Allah'a aittir. Bu âyet-i kerîme sanki "İnsanlara sen mi, Allah'ın dışında beni ve annemi iki tanrı kabul edin, dedin?"[631] meâlindeki âyetin devamı gibidir. Yani **Göklerin, yerin ve içlerinde** yaratılan **her şeyin mülkiyeti kendisine ait iken,** nasıl olur da insan Rablar ve çocuklar edinir? Oradaki herkes O'nun kuludur. **O her şeye kādirdir,** hiçbir şey O'nu acze düşüremez. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

---

630 bk. el-Bakara, 2/25.

631 el-Mâide, 5/116.

BİBLİYOGRAFYA

Abdülkâhir el-Bağdâdî, Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed, *el-Fark beyne'l-fırak*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Kahire, ts., (Dâru'l-ma'rife).

Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürezzâk b. Hemmâm b. Nâfi', *el-Musannef*, (Habîbürrahmân el-A'zamî), Beyrut 1403.

Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdülhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, (thk. Ahmed Kalâş) Haleb, ts.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul, 1992/1413.

Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Muhammed Abdülkadir Atâ), Mekke 1994/1414.

Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Beyrut, ts. (Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî)

Azîmâbâdî, Ebu't-Tayyib Şemsülhak Muhammed b. Emîr Ali, *'Avnu'l-ma'bûd: Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, Beyrut 1415.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1978.

Cürcânî, Seyyid Şerif, *Şerhu'l-Ferâizi's-Sirâciyye*, İstanbul 1309.

Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, *es-Sünen*, (Abdullah Haşim Yemânî el-Medenî) Beyrut 1386.

Ebû Abdullah Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî), İstanbul 1992/1413.

Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, Beyrut 1401.

Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail b. İshak, *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn*, (thk. Hellmut Ritter), Beyrut, ts., (Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi).

Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed, *el-Müstedrek*, (thk. Mustafa Abdülkadir Ata), Beyrut 1411.

Heysemî, Nureddin Ali b. Ebû Bekir b. Süleyman, *Mecma'u'z-zevâ'id*, (thk. Abdullah ed-Derviş), Beyrut 1994/1404.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef*, (thk. Kemal Yusuf el-Hut), Riyad 1988/1409.

İbn Hacer el-Askalanî, Ebu'l-Fazl Şihabedin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *ed-Dirâye fî tahrîci ehâdîsi'l-hidâye*, Beyrut, ts., (Dâru'l-Ma'rife).

_____, *Fethu'l-bârî*, Kahire 1986/1407.

____, *el-İsâbe*, (thk. Adil Ahmed Abdulmevcud - Ali Muhammed Muavvaz), Beyrut 1995/1415.

____, *Lisânu'l-Mîzân*, Beyrut 1988/1408.

____, *Tehzîbu't-Tehzîb*, (Halil Le'mûn Şeyha - Ömer es-Selâmî - Ali b. Mesûd), Beyrut 1996/1417.

İbn Hibbân, *es-Sahîh*, (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1414/1993.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb, *es-Sîre*, (thk. Taha AbdürraûfSa'), Beyrut 1990/1411.

İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbûrî, *es-Sahîh*, (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), Beyrut 1970/1390.

İbn Mâce, *es-Sünen*, İstanbul 1992/1413.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrem el-Ensârî, *Lisânu'l-'Arab*, Tahran 1405.

İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, Beyrut 1404.

İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdilkerim el-Cezerî, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser*, (thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Tâhir Ahmed ez-Zâvî), Kahire 1963/1383.

İbnu'l-İmâd, Ebu'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtu'z-zeheb*, (thk. Abdülkadir el-Arnaût), Beyrut 1993/1414.

Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudıyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, (nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Kahire 1399/1979.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, (nşr. Ebû İshak İbrâhîm), Kahire 1386-87/1966-67.

Makdîsî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâre.*

Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Beyrut 1405.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Beyrut 1956.

Semerkandî, Ebû Bekr Alaeddin Muhammed b. Ahmed b. Ebû Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye nr. 176.

____, *Şerhu't-Te'vîlât*, Beyazıt Ktp., Veliyyüddin nr. 426.

____, *Şerhu't-Te'vîlât*, Topkapı Sarayı Ktp., Medine nr. 179.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl, Celaleddin Abdurrahman, b. Ebû Bekr b. Muhammed, *ed-Dürru'l-mensûr*, Beyrut 1993.

Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbâs, *el-Um*, Beyrut 1976/1397.

____, *Tabakâtü'l-müfessirîn.*

Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim b. Ahmed, *el-Milel ve'n-nihal*, Beyrut 1992/1413.

Şevkânî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-kadîr*, Beyrut, ts., (Dâru'l-Fikr).

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, (nşr. Sıdkî Cemîl el-Attâr), Beyrut 1415/1995.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ et-Tirmizî es-Selemî, *es-Sünen*, İstanbul 1992/1413.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (DİA), I-XLIV, İstanbul 1988-2013.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî et-Türkmânî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1998/1419.

DİZİN

B

C

Ç

D

E

F

G

H

İ

L

M

N

U

Ü

V

Y

Z





ISBN: 978-605-9223-85-0



online alışveriş
ensarkitap
.com

